

Yarının Kùltürü – III

Editör
Nazlı Esen ALBAYRAK

Yarının Kültürü diyor ki –

“Türkiye, 21. yüzyılın ilk çeyreğini tamamlamak üzereyken birtakım bunalımlara şahit olmaktadır. Bunları aşmak için gerekli olan araçlar ise dönemimizin koşulları gereği kısıtlanmıştır. Diğer bir deyişle, popülizm çağından nasibini alan Türkiye, her ne kadar küresel ve teknolojik gelişmelerin avantajlarına sahip olsa da bir bunalımdan diğerine sürüklenirken ulusal kriz içerisine girmiştir. Türkiye’de böyle bir krizin geçmişte daha ağır şartlarda yaşandığını göz önüne aldığımızda bu bunalımların önüne geçme çabasının önemi anlaşılabacaktır. Çünkü yüz yıl önce Cumhuriyet Türkiye’si de devraldığı sorunları 19. ve 20. yüzyılın en güncel ve akılcı yöntemlerini tercih ederek çözmüştür. Bu noktada hatırlatılması gereken en önemli detay, Cumhuriyet Türkiye’sinin en büyük talihinin, neredeyse her türlü probleme çözüm önerisi sunan eser ve düşüncelere sahip olmasıdır. Bugünkü Türkiye’de ise bireyler ideolojik kamplaşmanın esiri olarak günlük politika girdabına sürüklendiği için başlıca sorunlar hep anlık değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, bunalımların sürekliliğini yaratan sorunların ağır olması bireyleri gaflete düşürerek ataletle sürüklemiştir.

Bugün 21. yüzyılın ikinci çeyreğine hazır olmamız için binmemiz gereken treni belki de çoktan kaçırdık. Sorunların ağırlaştırdığı bunalımların önüne geçilmesi, bu mümkün değilse bile bir nebze indirilmesi gerekmektedir. Burada da güncel ve akılcı düşüncelere ihtiyaç vardır. Tıpkı yüz elli yıl önce Gasprinski İsmail’in yaptığı gibi, Türkçe konuşan insanların birbiriyle iletişime geçmesi, fikirlerini tartışması ve buradan da özgün düşüncelerin doğması gerekmektedir. *Yarının Kültürü*’nde tartışması tamamlanmış bir düşünce demetiyle ‘*bugünü miras edebilmeyi*’ amaçlıyoruz. Bu amaçla çıktığımız yolda, mevcut toplumumuza sağlıklı bir şekilde yaklaşabilmeyi umuyoruz. Zira düşünce insanının dahi, ideolojik kamplaşma ortamında, herhangi bir tarafın kolayca askeri olabildiği bu zamanda, düşünce kısırlığına mahal vermemeyi ilke edinen *Yarının Kültürü*, Türk kültürüne ve Türkiye’nin yarınlarına bir katkı olacaktır.”

© *Yarının Kültürü*

Yarının Kültürü III (2024)

Yıllık Derleme Eser

Yarının Kültürü Kitaplığı – No: beş.

Genel Yayın Yönetmeni: Muratcan Zorcu

Editör: Nazlı Esen Albayrak

Logo Tasarımı: Ece Konuk

Kapak Tasarımı: Şerza Saka

Son Okuma: Ayşe Özge Erceiş

Kapak: Hüseyin Avni Lifij, *Arkeoloji Müzesi Bahçesinde İnas Sanayi-i Nefise Mektebi Öğrencileri*.

ISBN: 978-625-94491-2-8

Birinci Baskı: Mart 2025 (100 Adet)

İletişim: yarininkulturu@gmail.com

Baskı

Göktuğ Ofset Yayıncılık Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.

Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. No. 1 İskitler-Altındağ/Ankara

Matbaa Sertifika No: 47538 – Tel: 0312 341 38 08

E-Posta: goktugofset@gmail.com

Kütüphane Bilgi Kartı

Yarının Kültürü III (2024)

/Editör: Nazlı Esen Albayrak

Ankara: Yarının Kültürü Kitaplığı, 2025.

/xviii+620; 14,5 x 21,0 cm. (YK Kitaplığı: No: 5)___Dizin yok.

ISBN: 978-625-94491-2-8

1. Türkiye_Uygarlık ve kültür
2. Türk edebiyatı
3. Türkiye_Siyaset ve yönetim
4. Türk sineması
5. Sosyal Politikalar

Bu yıllık derleme eserde yazısı bulunan tüm yazar, tercüman ve fotoğraf sahiplerinden yazılı izinler alınarak Nazlı Esen Albayrak editörlüğünde hazırlanmıştır. Kaynak gösterirken kitap esas alınmalıdır.

YARININ KÜLTÜRÜ III

(2024)

EDİTÖR

Nazlı Esen Albayrak

Yarının Kültürü Kitaplığı
Ankara
Mart 2025

KÜLTÜR HİZMETİDİR
PARAYLA SATILAMAZ

Editör: Nazlı Esen Albayrak

1995 yılında Adana’da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nü bitirdi. Burada Film Çalışmaları Sertifika Programı’nı tamamladı. Şu anda uluslararası bir derneğin İş Geliştirme Bölümü’nde çalışmakta ve Galatasaray Üniversitesi Medya ve İletişim Çalışmaları Bölümü’nde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Aynı zamanda çeşitli platformlarda içerik editörlüğü yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

<i>Takdim</i>	<i>xiii</i>
<i>Ön Söz</i>	<i>xvii</i>
I. Bölüm: Haftalık Yazılar	1
Avrupa Birliği Yapay Zekâ Yasası: Bizi Neler Bekliyor? <i>Yıldız Tuğçe Erduran</i>	3
Post-Politik Zamanda Soyatarılarla Hegemonyanın İzini Sürmek: Soyatarıların Kralı Mı? Krallar Soyatarısı Mı? <i>Tamer Çerçi</i>	11
Müslüman Dünyada Seküler Yaşam <i>İrem Ertürk</i>	19
Tarih ve Coğrafya Açısından Filistin Meselesi <i>K. Altay Kocaova</i>	36
Cumhuriyet'in İlk Kadın Jeoloğu Nuriye Pınar Erdem <i>Zeynep Ezgi Kaya</i>	60
Nesini Söyleyeyim Canım Efendim? <i>Hatice Nur İçen</i>	70

Ragıp Ziya Mağden, Amerika’da Kaybolan Oğlundan Hatıralar ve Amerikan Filmleri <i>Mustafa Türkan</i>	74
Yarının Üniversite Değerlendirme Kriterleri <i>Alp Köksal</i>	91
Türkiye’de Madencilik Üzerine <i>Ekin Bayur</i>	102
Görünmeyen Emek, Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı ve <i>Bahar</i> ’ın Gelişi <i>Hilal Önal</i>	112
Geçmişten Günümüze İçki Yasakları: İçki, Müslüman Mahallesinin Salyangozu Muydu? <i>Ferdan Işıl Sevimli</i>	119
Arşiv Belgeleri Işığında <i>Altın Işık</i> <i>Orçun Aydoğdu</i>	127
Avrupa’nın Huzursuzları: Çiftçiler <i>Efehan Kaya</i>	144
Altıncı Yok Oluşun Kıyısında Yapay Zekâ <i>Ece Özen İldem</i>	153
Soğuk Savaştan Siber Savaşa: Dijital Çağda Casusluk <i>Ayşe Özge Erceiş</i>	160
Everest Dağı’nda Trafik <i>Gülensu Er</i>	173

<i>Pençe ve Casus</i> Filmlerinin Kadın Başrol Oyuncusu Eliza Binemeciyan <i>Burak Süme</i>	180
Hikâye Anlatıcılığında Ev'in Soyut Anlamları Üzerine <i>Ertuğrul Evis</i>	196
İstanbul'un Müzik Hayatında Santuri Edhem Efendi <i>Hüseyin Kıyak</i>	211
Öcalan ve PKK'nın Özgürlükçü Olduğu Yanılgısı <i>Selin Topkaya</i>	226
Edebiyatta İzlenimcilik <i>Melissa Aykul</i>	239
Doğu Asya'nın Denizlerinde Egemenlik: Güney Çin Denizi ve Ötesi <i>Yalın Akçevin</i>	246
Rıhtım'dan Sınır'a Doğru Bir Kent Müştereği: <i>Galataport</i> <i>Nur Banu Özbalta</i>	253
Sinema Salonları Ölüyor Mu? <i>Kutay Yavuz</i>	264
Şair Karnında Ne Taşır? <i>Hüseyin Ersavaş</i>	273
Kültürlü Nesiller Yetiştirmek ve İnsanı Harcamamak: Yabancı Dil ve Kültür Bölümlerinde Reform <i>Safa Dinçer</i>	279

İttihatçıların Hahambaşısı: Hayim Nahum Efendi <i>Hakan Dumlu</i>	284
Sinema ile Tarihin İkircikli İlişkisi: <i>Lore</i> Filminin Tarihî Analizi <i>Tuba Büdüş</i>	305
İsmail Kara'nın Kişisel Arşivi İnternette Erişime Açıldı! <i>Editöryal Haber</i>	336
Bir Kavramın ve Tartışmanın Tarihçesi: Türkiyelilik Üzerine <i>Alp A. Kınıklı</i>	337
Benim İnalçık Hocam <i>Muratcan Zorcu</i>	367
Çok Dilli Hükümdar: II. Mehmed <i>Yunus Emre Yenen</i>	372
İngiltere'nin Brexit Süreci: Nereden Nereye <i>Aykut Küçük yıldız</i>	383
Olimpiyat Meşalesinin Gölgesinde Siyasi Kriz <i>Pınar Kılavuz</i>	389
Ölüleri Yakma Cemiyeti, İnsan Fırınları ve Nurettin Münşi <i>Mustafa Türkan</i>	399
Kırım'ın Bilinmeyen Yüzleri: Karaylar ve Kırımçaklar <i>Alihan İlba</i>	410

Kurtuluş’un Mührü: Büyük Taarruz <i>Em. Tümğ. Ahmet Yavuz</i>	418
Elektrikli Araçlarla İstikametimiz Gelecek <i>Yalın Akçevin</i>	426
Türkiye’nin Cinsel Sağlık Krizi <i>Beste İrem Köse</i>	435
20. Yüzyılın Üç Siyasal Kavrayışı: Hannah Arendt, Martin Heidegger ve Carl Schmitt <i>Bekir Caner Şafak</i>	440
Anadoluhisarlı Gavsi Bey <i>Muratcan Zorcu</i>	449
Türkiye’de Yat Sektörü <i>Selin Topkaya</i>	456
Akdeniz’in Ormanlarının Pek Doğal Olmayan Tarihi: Ekoloji, Sermaye ve Biz <i>Mehmet Durmaz</i>	462
Japonya’nın “Kürt Sorunu”: İkinci Perde <i>Mehmet Gönültaş</i>	473
Bangladeş: Bir Tekstil Devinin Politik Dönüşümü <i>Rana Gümüş</i>	478
Zor Bir Evliliğin İzahı: Almanya’da Üçlü Koalisyonun Çevre Politikalarıyla İmtihanı <i>Emrah Aslan</i>	483

<i>Türklerin Büyük Şairi Öldü: Yabancı Basında</i> Yahya Kemal ve Vefatı <i>Oğul Tuna</i>	489
Atina'da <i>La Divina</i> 'nın İzinde: Maria Callas Müzesi <i>Melissa Aykul</i>	499
Ekofeminizmden Materyal Ekofeminizme: Her Daim 'Gebe' Posthüman <i>Başak Ağın</i>	509
İstanbul'un Hafıza Mekânlarından Saint Pierre Han <i>Saro Dadyan</i>	516
Fuat Bayramoğlu Koleksiyonu ve Yahya Kemal <i>Muratcan Zorcu</i>	529
Türkiye'de Sporun Teşviki <i>Emre Duman</i>	535
Amerikan Üniversitelerinde Filistin Protestoları: Wisconsin-Madison Örneği <i>Emir Karakaya</i>	540
<i>Depresyonun Estetiği ve Politikası: Yerinde Saymak</i> <i>Nazlı Esen Albayrak</i>	549
Karada Yaşananlara Denizden Bakmak: Karadeniz'de Mavi Vatan'ı Çevreleyen Riskler <i>Erkin Öncan</i>	559

II. Bölüm: Mektuplar	567
Moskova’da Bir Cevelan Bölüm I <i>Ertuğrul Evis</i>	569
Moskova’da Bir Cevelan Bölüm II - Karanlık Gece <i>Ertuğrul Evis</i>	578
III. Bölüm: Röportajlar	589
Yapay Zekâ Destekli Yapay Gündemden Korur! <i>Muratcan Zorcu</i>	591
Dilek Türker: ‘İyi Bir Tiyatronun Kırk Yıl Şifası Var’ Diyebilseydik Keşke <i>Burak Süme</i>	596
Hem Dişçi Hem Koleksiyoner: Dr. Ulvi Sulaoğlu ile Koleksiyonerlik Üzerine <i>Burak Süme</i>	604
IV. Bölüm: 2024’teki Olaylar	611
2024’te Neler Oldu? <i>Ayşe Özge Erceiş</i>	613
Katkı Sağlayanların Listesi	617

TAKDİM*

Âdet olduğu üzere her yıl dönümümüze benim bir yazıyla başlıyoruz. Bu, bir yandan hem geçtiğimiz yılın değerlendirmesi oluyor hem de önümüzdeki yıl boyunca yayımlayacağımız yazıların bir ön bilgilendirmesi. Ancak bu yıl, giriş yazımızın kuruluş yıl dönümümüz olan 31 Aralık'ta yayımlanmamasının sebebi, bu yazının aynı zamanda yıllık çıkardığımız derleme kitabımızın da ilk yazısı olacak olmasıdır. Doldurduğumuz yaşı değil, müteakip yılı vurgulamak gayesiyle bu yazıyı 1 Ocak sabahı yayımlamayı uygun gördük.

Geçtiğimiz yıl herkes için zorluydu. Yaşadığımız felaketler manifestomuzda da vurguladığımız üzere süregeldi. Yine aynı yerde vurguladığımız akılcı ve güncel çözümlerden bahis yoktu. Biz de *Yarının Kültürü* olarak iddiamızın biraz gerisinde kalsak da deprem meselesini olabildiğince değerlendirmeye çalıştık. Sosyal medya merkezî hükûmetçe kısıtlanmaya çalışılsa da bizler kendi hesaplarımızdan depremzedelere yardım etmeye çalıştık. Her bir teşebbüs ve yardım için ekibimize teşekkür ederim.

Seçim sürecinde makul bir zeminde durarak tüm adaylara başarılar diledik ve kendi çizgimizden ayrılmadık. Çünkü Anadolu' da neşvünema bulmuş Kuvayı Milliye hareketinin yarınlardaki başarısı hiçbir zaman bir sandıktan çıkan zafer veya hezimet değildir. Kuvayı Milliye hareketi her zaman Türkiye Cumhuriyeti'

* Koç Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora adayı Muratcan Zorcı tarafından hazırlanan "Üçüncü Yılıma Hazırlanırken" başlıklı yazısının yeniden düzenlenmiş hâlidir. Yazı ilk defa yarininkulturu.org/ sitesinde 1 Ocak 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

nin hem bekçisi hem de yol göstericisidir. Orta Doğu’da her gün kan akarken 2023’te gerçekleştirdiğimiz seçim, iki tur boyunca huzurla sürdü ve adaylardan birinin ipi göğüslemesiyle tamamlandı. Sadece bu noktada, siyasi partilerin Türk ulusu ile 19. ve 20. yüzyıllarda tarihin laboratuvarında damıtılan Kuvayı Milliye hareketinden uzakta olduğunu söylemeden edemeyeceğim. Deprem ve seçim ana gündem maddemiz iken susuzluğun baş gösterdiğini de eklemek gerek. Çevre felaketleri, özellikle iklim değişikliğinin hızlandığı son yıllarda görünümünü artırırken sonbahar aylarının güneşli geçmesi başta en büyük nüfusumuz İstanbul olmak üzere birçok şehirde hissedilmiştir. Bu bağlamda, *Yarının Kültürü*’nün icra edilebilmesi için yalnız politik ve ekonomik koşulların değil, aynı zamanda çevresel ve ekolojik koşulların da elverişli hale getirilmesi gerekir.

Sonrasında 2023 yılı Cumhuriyet’imizin yüzüncü yılını kutladığımız yıl olarak takvimlerimizde yerini aldı. Bu bağlamda, ekim ayı boyunca birbirinden değerli misafirlerimizi haftada bir sizlerle buluşturduk. Bunun ötesinde, *İsveç Türk Üniversiteliler ve Akademisyenler Derneği* ile başarılı bir iş birliğiyle bir kitap yayımladık ve bu süreç bizim için öğretici bir süreç olmalı ki peşi sıra hem yıllık derleme eserimizi yayımladık hem de başka bir iş birliğinde bulunarak rahmetli tarihçi M. Tayyib Gökbilgin’in Atatürk ve cumhuriyet konulu konuşma, fıkra ve denemelerini derleyerek yarınlara emanet ettik. Kitaplığımız oluştu ve her yıl büyümeye devam edecek. Özellikle belirtmek gerekir ki tamamladığımız yılda birbirinden değerli yayınlar yaptık. Hatta her birine aynı konuda ayrı bir içerik yazarken bu yeni yıl yazımızda tekrara düşmeden yeni bir yıl özetini nasıl yapabilirim diye özellikle düşündüğümü itiraf etmeliyim.

2022’de sosyal medya hesaplarımızı İspanyol ressam Francisco Goya’nın bir tablosu süsledi. Bu tablo Napolyon’un İspanyol seferi sırasındaki İspanyol direnişini sembolize ediyordu. Sonrasında ilk cildimizin kapağına yerleşti. 2023 yılında da aynı mecraları Nazmi Ziya’nın *Taksim Meydanı* tablosuyla süsledik. Şubat ayında kitaplıklarınıza giren *Yarının Kültürü II* (2023) isimli kitabımızın kapağını da bu tablo süsledi. Cumhuriyet’imizin yüzüncü yılında Cumhuriyet’in ideallerini dikkatli bir şekilde yansıtmış bir tablonun kitabımızın kapağında bulunmasından dolayı mutluyum. Ayrıca, 2023 yılının, Türk gençliğinin parlak başarısıyla, yorulduğumuzda hâlâ nefes alabildiğimiz Gezi Parkı’nda gerçekleşen direnişin onuncu yılı olduğunu hatırlatmak isterim. Şimdi gelelim bugüne ve yarına... 2024’ü merak mı ediyorsunuz? Bu yazı yayımlanırken ilgili düzenlemeleri yaparak yine resim sanatının önemli simalarından Hüseyin Avni Lifij’in *Arkeoloji Müzesi Bahçesi’nde Öğrenciler* başlıklı tablosuyla devam ediyoruz. Elinizdeki kitabımızın kapağında da bu tablo var.

Teşekkür faslına gelince... Aydınlik fikirleri ve çalışkanlığıyla *Yarının Kültürü*’nün daha başarılı bir yer olmasını sağlayan editörümüz Nazlı Esen Albayrak’a teşekkür ederim. Onun sayesinde keyifli bir yoldayız. Bu yıl ekibimize dahil ettiğimiz ve kıymetli çabalarıyla fark yarattığımız Ayşe Özge Erceiş ve Şerza Saka’ya ayrıca teşekkür ederim. Ekin Bayur, Mustafa Türkan ve Emir Gürsu ise sık sık akıl danıştığım dostlarımız. Herkese minnettarım. Bu güzel ekip çalışmasını tabii ki yazarlarımız sayesinde devam ettiriyoruz. Tekdüzelüğimizin kırılmasına katkı sağlayan ve bu yıl birbirinden güncel ve akılcı yazılarıyla bizlerle olan yazarlarımıza da saygılarımı sunarım.

Muratcan Zorcu

Ö N S Ö Z

Değerli Okuyucu,

Elinizde tuttuğunuz kitap, yayın hayatına 2022 yılında başlayan *Yarının Kültürü*'nün 2024 yılında yayımlanan altmış bir yazısını içermektedir. Edebiyattan siyasete, güncel kültürden sinemaya çeşitli konularda kaleme alınan çalışmalar, çoğunluğu akademik hayatına devam eden yazarlarımız tarafından özenle hazırlanmıştır.

Türkiye'nin kültür hayatına destek olmak, bir anlamda yarınlara güncel bir miras bırakmak amacıyla çıktığımız bu yolda, kararlılığıyla bize yol gösteren Muratcan Zorcu'ya, bu yıl ekibimize dahil olan Ayşe Özge Erceiş ve Şerza Saka'ya, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen bütün yazarlarımıza ve logo tasarımı için Ece Konuk'a çok teşekkür ederim. Herhangi birinizin eksikliğinde yürütülmesi çok zor olacak bir süreci son derece keyifli hale getirdiniz.

Kitap boyunca dipnotlarda göreceğiniz yazar künyeleri, yazarların, yazıların yayımlandığı tarihteki konumlarını ifade etmektedir. Bazı durumlarda, aynı yazarın farklı iki kurumda lisans ve yüksek lisans hayatına devam ettiği, yılın başında yayımlanan bir yazısında öğrenciyken daha sonra mezun olduğu görülebilir. Ayrıca, yazıların düzelti sürecinde Türk Dil Kurumu'nun bütün kurallarına uyulmaya çalışılmamış, dilin sezgisel kullanımı ön planda tutulmuştur.

Yarının Kùltürü ismiyle dördüncü yılımızı kutluyoruz. Biz her cuma günü sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında Türkçe içerikler hazırlamaya devam edeceğiz.

Bu ekibin bir parçası olmak, projemize yazılarınızla katkı sunmak isterseniz bize *yarininkulturu@gmail.com* adresi üzerinden ulaşabilirsiniz.

Keyifli okumalar dilerim...

Nazlı Esen Albayrak

Nispetiye / Şubat 2025

I. BÖLÜM
HAFTALIK
YAZILAR

AVRUPA BİRLİĞİ YAPAY ZEKÂ YASASI: BİZİ NELER BEKLİYOR?

Av. Yıldız Tuğçe Erduran¹

Avrupa Birliği (AB), uzun zamandır yapay zekâ teknolojisinin uygulama alanları, kullanımı ve sınırları hakkında yeknesak bir düzenleme oluşturmaya çalışmaktadır. 8 Aralık 2023 tarihi itibarıyla bu çabaların meyvesini verdiğini görebiliriz. Üye devletlerin ve Avrupa Parlamentosu’nun 35 saat süren görüşmelerinin ardından Yapay Zekâ Yasası üzerine ön anlaşmaların tamamlandığı müjdelenmiştir. AB’nin yapay zekânın kullanımıyla ilgili küresel standartları oluşturan net kuralları koyması olumlu bir gelişme olarak yankı bulmuştur.

Yine de bu yasanın uygulamadaki etkisini tüm yönleriyle görmek için henüz erken. Öncelikle, bu yasanın 27 ülkenin temsilcilerinden oluşan Avrupa Konseyi’nde onaylanması gerekiyor. Yürürlük tarihi ise 2025 yılını bulabilir.

Yasanın kökleri, Avrupa Konseyi’nin Avrupa Komisyonu’na 2017 yılında yapay zekâ hakkında düzenleme yapılmasına ilişkin çağrısına kadar çekilebilir. 2020 yılında Avrupa Komisyonu’nun yapay zekâya ilişkin *Beyaz Kitap* isimli raporunda² yapay zekânın hayatımızdaki yerine dikkat çekilerek üye ülkelerin bu

¹ İstanbul Üniversitesi Kamu Hukuku Bilim Dalı’ndan yüksek lisans mezunudur. Yazarın “Avrupa Birliği Yapay Zekâ Yasası: Bizi Neler Bekliyor?” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/sitesinde 5 Ocak 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

² İlgili rapor için: White Paper on Artificial Intelligence (COM(2020)65 final)

teknolojiden faydalanmasının önemine yer verilmiştir. Yapay zekânın etik kurallara uygun kullanımı ve insan güvenliğini sağlamayı amaçlayan düzenlemelerin oluşturulması da raporda neşredilen bir diğer meseledir.

Nihayetinde Komisyon, 21 Nisan 2021 tarihinde yapay zekâ sistemlerinin kullanımını düzenleyen bir yasa teklifi³ sunmuştur. Yasa tasarısı, Avrupa Parlamentosu tarafından 14 Haziran 2023 tarihinde kabul edilmiştir. Yasanın kabulüne kadar, üye devletlerin ortak metin üzerinde uzlaşmaya yönelik teklifleri ile 6 aylık bir süre geçmiştir.

Bugün itibarıyla elimizde büyük ölçüde tamamlanmış bir yasa metni bulunduğunu söylemek mümkün. O halde bir göz atalım.

Dikkate Değer Yasal Düzenlemeler

Yasada, yapay zekâ sistemlerinin zarar verme risklerine göre kategorilere ayrılmış olması göze çarpan önemli düzenlemelerden birisi. Yasanın kategorizasyon sistemine göre yapay zekâ sistemleri; kabul edilemez, yüksek riskli ve düşük riskli olarak üç ana başlık altında tasnif edilmiştir.

Kabul Edilemez Riskli Yapay Zekâ Sistemleri

Kısaca yasaklı yapay zekâ sistemleri olarak anılan bu sistemler, üye ülkelerde ve AB standartlarında mevzuat oluşturan ülkelerde kullanılamaz olan sistemlerdir. Yasanın tanımladığı yasaklı yapay zekâ sistemleri de kendi içerisinde gruplanmıştır. Yasa madde 5'te tanımlandığı üzere, bu sistemlerden ilki, insanların

³ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (*Artificial Intelligence Act*) and Amending Certain Union Legislative Acts

kendisine ve/veya bir başkasına zarar verebilecek olan, subliminal yapay zekâ uygulamaları olarak anılan manipülatif yapay zekâ sistemleridir. Bunlar kati suretle yasaktır. Bir diğeri *Black Mirror*⁴ bölümünden anımsayabileceğiniz gibi, kamu otorite-rinin sosyal puanlanamaya ilişkin yapay zekâ sistemleridir. AB'nin buradaki bir hedefi, Çin'de yapılacağı rivayetleri dolaşan vatandaş sosyal kredi sisteminin AB içerisinde asla gerçekleşme-yeceğinin teminatını sağlamaktır. Çin'deki yapay zekâ tabanlı sistemin de finansal sektörü ve kredi sektörünü düzenlemekle makbul vatandaşlık statüsünün karışımı bir düzenleme olduğu şimdilik ele geçen verilerden akla en yakınını.⁵ Bunu belirtmek şu açıdan önemli; hiçbir gelişmiş ülke, bireylerin hayatını kısıtlaya-rak yol alamayacağını aşağı yukarı anlamış durumda.

Halka açık alanlarda kanun hükmünün uygulanması için gerçek zamanlı ve uzaktan biyometrik tanıma sistemlerinin kullanıl-ması belirli istisnalar haricinde yasaktır.

Hızlı bir okumayla, yasa metninde distopik bir gelecek tasvirinin önüne geçilmek istendiğini görebiliriz. Aynı zamanda düzenle-menin sınırlı sayıda durumu ele aldığı eleştirileri yapılmıştır. Örneğin, manipülatif sistemlerin kişinin kendisi/başkası yerine topluma karşı kullanılması halinde ne olacağının kanunda yer al-maması ve sosyal puanlama sisteminin özel sektörde kullanı-mının yasak kapsamına alınıp alınamayacağına dair belirsizlik bunlardan en önemlileridir. Yine, biyometrik tanıma sistemle-rine ilişkin düzenlemenin zaten 2016/680 Sayılı Direktif'inde

⁴ *Black Mirror* dizisinin 3. sezonunun *Nosedive* isimli ilk bölümünde sosyal kredi sistemi ile makbul vatandaşlık sisteminin hicivli bir eleştiri-si yer almaktadır.

⁵ China just announced a new social credit law. Here's what it means. [Erişim bağlantısı.](#)

yer aldığıнын, yasanın bir yenilik getirmediğinin de doktrinde tartışıldığını belirtelim.

Suçun potansiyel mağdurlarına yönelik araştırmalarda; yaşama yönelik belirli, esaslı ve yakın tehdit ile terör saldırılarının önlenmesi için şüphelinin yerinin tespiti, teşhisi ve tutuklanması amacıyla biyometrik tanıma sistemleri kullanılabilir. Bu kati istisnanın yasada yer aldığını eklemek gerekir.

Yüksek Riskli Yapay Zekâ Sistemleri

Kanunun odak noktalarından birisi de yüksek riskli yapay zekâ sistemlerini regüle etmektir. Belirtmek gerekir ki, kullanıcı olarak karşımıza çıkan “hayat kolaylaştırıcı” uygulamaların birçoğu bu risk grubunda değerlendirilir. Örneğin bankacılık uygulamalarındaki yüz tanıma sistemleri, robotik cerrahi, otonom araçlar buna dahildir. Kanunun 6. maddesine göre, AB sağlık ve güvenlik mevzuatına tabi sistemler doğrudan yüksek riskli sayılmıştır. 7. maddede ise ihtiyaç halinde yetkilendirilmiş işlemler aracılığıyla güncellenmiş sistemler yer alır. Örneğin, kişilerin biyometrik olarak kategorize edilmesi, adalet, demokrasi, işçi ve istihdama yönelik sistemler bu grupta tanımlanmıştır. Yüksek risk grubunda tanımlı sistemler için verilerin yönetilmesi, kayıtların tutulması, şeffaflık ilkeleri gibi gereklilikler kanunda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.⁶

⁶ Kanunun getirdiği yedi adet yükümlülük bulunmaktadır. Bunlar risk yönetimi, veri yönetim, teknik dokümantasyon, kayıt tutmanın kolaylaştırılması, şeffaflık, insan gözetimine izin vererek sağlık, güvenlik ve temel haklara ilişkin risklerin minimize edilmesi, yüksek siber güvenlik sistemlerinin kurulmasıdır. Ayrıca uygunluk değerlendirmesinden geçen yüksek riskli sistemlerin kanuna uygun olacağı belirtilmiştir.

Mesela elektronik oy sistemleri, işe alım mülakatları, adayların seçimi ve adayların davranış ve kişisel özelliklerine dayalı sistemler yüksek riskli olarak kabul edilmektedir.

Düşük Riskli Yapay Zekâ Sistemleri

Düşük riskli yapay zekâ sistemlerinden insanlarla etkileşime geçen duygu tanıma, biyometrik kategorizasyon ve *deep fake* uygulamaları için şeffaflık yükümlülüğü getirilmiştir. Şeffaflıkla kastedilen asıl durum, bu sistemlerle iletişime geçen insanın bir yapay zekâ sistemiyle etkileşime geçtiğinin kendisine bildirilmesidir.

Örneğin yapay zekâ tabanlı oyunlarda, akıllı konuşma robotu ile iletişime geçen kişinin, o sırada akıllı bir yazılımla irtibatla olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Ancak bu şeffaflık yükümlülüğü de ceza gerektiren suçun, failin ve şüphelinin tespiti söz konusu olduğunda istisna oluşturmaktadır.

Bundan Sonra Bizi Neler Bekliyor?

Avrupa Birliği'nin yapay zekâ uygulamaları için hedefine koyduğu sürdürülebilirlik ve güvenilirlik kavramlarını yasal çerçeveye oturttuğunu bu kanunla görebiliyoruz. Şeffaflık yükümlülüğünün insanlarla etkileşime giren sistemlere getirilmesi ve özellikle yüksek riskli yapay zekâ sistemlerinde uygunluk değerlendirilmesi koşulunun bulunması yasanın yararlı sonuçları olarak göze çarpmaktadır. Bu metin ışığında şimdilik bazı sorulara cevaplar bulunmuştur. Önemli tartışma alanlarından olan canlı yüz tanıma sistemleri için kabul edilemez yapay zekâ sistemi kategorizasyonu yapılsa da güvenlik temelli istisnai durumlar hakkında önümüzdeki günlerde neler olacağını göreceğiz.

Çok çarpıcı başka bir ateşin harı da bu metinle sönmüş durumdadır: *Clearview AI* isimli yüz tanıma şirketinin, sosyal medyadan alınan biyometrik verilerle yüz tanıma işlemleri gerçekleştirdiğini açıklaması yankı uyandırmıştı. Hatta şirketin CEO'su, bu sosyal medya mecralarından edinilmiş 30 milyar fotoğraftan oluşan bir veri tabanının bulunduğunu ve ABD polisi için 1 milyon tarama yapıldığını açıklamıştı.⁷ Büyük tartışmaların merkezindeki şirket, kanun metninde de kendisine aksi yönde yer bulmuştur. Yapay zekâ yasasıyla sosyal medyadan biyometrik verilerin kazılması da yasaklanmıştır.

Öte yandan, bu yasanın yüz çevirdiği hukuki boşlukların durumu eleştirilere konu olmuştur. Örneğin, kabul edilemez yapay zekâ sistemlerinin üye ülkeler içerisinde kullanımı yasaklanmıştır. Ancak bu teknolojinin imal ve ihraç edilmesinin önünde kanuni bir engelin bulunmadığı göze çarpmaktadır. Biyometrik tanıma sistemlerini kullanabilmek için kolluk kuvvetlerine gerekçeli bir taleple kullanım yetkisi alma izni tanınsa da bu tekil kullanım izninin amaca mı yoksa aranan kişiye mi yönelik olduğu madde metninden anlaşılamamaktadır.

Her türlü aksaklığa rağmen, risk temelli yaklaşımın öncelenerek kanunun buna göre inşa edilmesi ve yeknesak bir uygulamanın sonunda gerçekleşecek olması bizim adımıza oldukça olumlu sinyallerdir. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle Türkiye'nin de bu standartlara uygun bir yerel mevzuata model oluşturacağı anlayışı kuvvetlidir. Bu açıdan kontrolsüz kullanımın önüne geçilmesini sevinçle karşılamak gerekir.

⁷ "Clearview AI used nearly 1m times by US police" [Erişim bağlantısı](#).

K A Y N A K L A R

Resmî Belgeler

European Commission. (2020). *White paper on artificial intelligence (COM(2020) 65 final)*. [Erişim bağlantısı.](#)

European Commission. (2021). *Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts*. [Erişim bağlantısı.](#)

European Commission. (2021). *Yasa taslak metni (CELEX:52021PC0206)*. [Erişim bağlantısı.](#)

European Commission. (2020). *Shaping Europe's digital future: Commission presents strategies for data and artificial intelligence*. [Erişim bağlantısı.](#)

Akademik ve Hukuki Kaynaklar

Bozkurt Yüksel, A. E. (2022). *Avrupa Komisyonu'nun Yapay Zekâ Tüzük Teklifi'ne genel bir bakış*. TAAD, 13(51).

İzmir Barosu Bilişim Hukuku Komisyonu Yapay Zekâ Alt Çalışma Grubu. (n.d.). *AB Yapay Zekâ Yasasında yer alan tanımların Türkçe çevirisi*. [Erişim bağlantısı.](#)

Karacan, P., & Irgız, D. (n.d.). *Yapay zekâ kullanımı için hukusal çerçeve ihtiyacı*. [Erişim bağlantısı.](#)

Yıldırım, A. E. (2023). *Avrupa Birliği hukuku ve yapay zekânın düzenlenmesi*. [Erişim bağlantısı.](#)

Özden, S. Ü. (n.d.). *Yapay Zekâ Yasası Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edildi*. [Erişim bağlantısı.](#)

Haber ve İnternet Kaynakları

BBC News. (2023). *Clearview AI used nearly 1m times by US police, it tells the BBC*. [Erişim bağlantısı](#).

New York Times. (2023). *Europeans take a major step toward regulating A.I.* [Erişim bağlantısı](#).

Technology Review. (2022). *China just announced a new social credit law. Here's what it means*. [Erişim bağlantısı](#).

Wikipedia. *Nosedive (Black Mirror)*. [Erişim bağlantısı](#).

POST-POLİTİK ZAMANDA
SOYTARILARLA
HEGEMONYANIN İZİNİ
SÜRMEK: SOYTARILARIN
KRALI MI? KRALLAR
SOYTARISI MI?

Tamer Çerçi¹

Efsane şovmen, oyuncu ve şarkıcı Danny Kaye başrolünü oynadığı 1955 yapımı *Soytarılar Kralı* filminde kadraja ilk olarak “*Soytarılar Kralı Krallar Soyтарыsı*” sözüyle girer. Karşısında kral vardır. Olay 12. yüzyılda, İngiltere’de geçmektedir.

İngiltere tahtının vârisi olan bebek, hain Kral Roderick tarafından saf dışı bırakılmıştır. Ormanda örgütlenen Siyah Tilki lakaplı halk kahramanı ise tahtı, veliaht bebeğe iade etmek için mücadele etmektedir. Bunun için yakın adamlarından biri olan Hubert Hawkins (Danny Kaye) bir şekilde saraya sızar, kendisini kabul ettirerek kralın altını değiştirmek göreviyle saray kadrosuna dahil olur. Bu esnada sarayın genç ve güzel nedimesi Jean da krala hizmet etmek üzere görevlendirilir.

Neticede Kral Roderick’i devirmek için gizli tünele açılan kapının anahtarını ele geçirmeleri gerekir. Bunun için de tesadüfen

¹ Otuz beş yıllık gazetecidir. Yazarın “Post-Politik Zamanda Soytarılarla Hegemonyanın İzini Sürmek: Soytarıların Kralı Mı? Krallar Soyтарыsı Mı?” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 12 Ocak 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

yolda karşılaştıkları kralın soytarısı Giacomo'ya rastlayınca hemen yakalayıp yerine Danny Kaye'i geçirirler. Kaye hem kralın güvenini kazanıp anahtarı ele geçirecek hem de veliaht bebeği kurtaracaktır. Ancak prenses soytarı Danny Kaye'e, kral da Jean'a aşık olur. İşler iyice karışır.

Filmin sonunu söylemeyelim. Ancak filmin ilk karesinde görülen "*Soytarılar Kralı Krallar Soytarısı*" repliği çok şey anlatır.

Anlarsınız ki kralın çevresinde eğlendirme, güldürme görevini yapan soytarılar siyasi açıdan da kritik rol oynamaktadır. Bu nedenle tarihte önemli rol oynayan soytarıların maceraları kadar eskiden beri siyasetin kendini meşrulaştırması, iktidarın tüm olumsuzluklara rağmen kendi kendini yeniden üretip ayakta kalması konusunda üstlendikleri rol de ilginçtir. Çünkü bu rol günümüzde de değişik isim, kurum ve aktörlerle devam etmektedir.

Danışman Bile Oldular!

Tarihte soytarılara Avrupa'nın yanı sıra Abbasiler'de, Osmanlılar'da ve Hindistan'da da rastlanır. Soytarılar edebiyatın ve tiyatronun da değişmez karakteridirler. Bir bakarsınız o komik görünümüne, gülünecek jest ve mimiklerine, garip şapkasına rağmen sağduyunun sesi olarak karşınıza çıkar. Aynı zamanda dürüstlüğün de sembolüdür. Örneğin Shakespeare'in *Kral Lear* adlı eserinde saray soytarısı, krala karşı açık yüreklilikle konuşabilen ve alaycı davranabilme yetkisinden faydalanan her türlü eleştiriyi yapabilen bilge bir kişidir. Gerçekleri genellikle bilmecelemlerle ve şarkılarla dile getirir. Fakat Kral'a karşı açık yüreklilikle konuşmaya cesaret eden herkes gibi soytarının kellesi de *Kral Lear*'da olduğu gibi gidebilir.

Tarihte saray hiyerarşisinin en altında yer alan kimi soytarıl原因 kralın en önemli danışmanı olduğu da görölmüştür. Örneğin İngiltere’de 8. Henry’nin (1491-1547) soytarısı ve danışmanı olarak görev yapmış olan önemli isimlerden birisi William Sommers idi.

Soytarılar bu ayrıcalıklarını insanların konuşmalarını ciddiye almamasına borçluydular. Çünkü herkes söylediklerinin şaka olduğunu zannederdi. Bir bakıma dilimizdeki “Delidir ne yapsa yeridir” atasözünde olduğu gibi.

Osmanlı’da Soytarılar

Osmanlı şenliklerinde ve padişahın mahiyetinde de soytarılar vardı. En önemli soytarı tipleri *Tiryaki*, *Curcunabaz* ve *Tulumcu*’ydu. Bu kişiler neredeyse çocukluklarından itibaren bu işin eğitimini alır, yetenekliler arasında sıvrılırdi. Özel kostümlerle yeteneklerini birleştirerek halkı eğlendirirlerdi.

Evliya Çelebi’ye göre *Tiryakiler*, Osmanlı eğlencelerindeki en önemli figürlerdendi. Bazı kaynaklara göre başlarına külah ve güllü şapkalar giyer, kollarına fenerler asarlardı. Ellerinde yelpaze tutarak dikkat çeken tiryakiler, özellikle padişahlar tarafından çok sevilirdi.

Curcunabazlar ise orta oyunlarında rol alır, dans eder, bazen de maskeli yüzleriyle dikkat çekerlerdi. Yaptıkları komikliklerle halkı eğlendiren *Tulumcuların* bir görevi de tulum çalarak sahneye taşan izleyicileri hizaya sokmaktı.

Soytarılık kurumunu yüksek lisans tezinde inceleyen Şuayip Ün-sal’a göre, Osmanlı’da sarayda soytarı bulundurma geleneği Yıldırım Bayezid döneminde başlamış, Tanzimat’a kadar bu gelenek devam etmişti. Prof. Metin And ise *Tiyatronun Yaşam*

Suyu başlıklı makalesinde soytarıları şöyle özetler: “*Kukla ve soytarılık gibi oyunlar, 16. yüzyılda İber yarımadasından Türkiye’ye Yahudiler eliyle gelmiş ve 20. yüzyıl başına kadar Yahudiler bu sanatlarını icra etmişlerdir.*”

Soytarılar ince hicivleri ile krala uyarıda bulunurken hem halkın öfkesini yatıştırıyor hem de krala meşruiyet kazandırıyor. Kimi zaman Kral’ın özel ve gizli işlerini de yürütüyorlardı. Victor Hugo, *Kral Eğleniyor* eserinde Kral I. François’nın soytarısı Triboulet’in bir yandan saray nedimlerini alaya aldığını bir yandan da krala çapkınlıklarında yardımcı olduğunu anlatır. Eser yasaklansa da mahkeme kararıyla aklanır.

Osmanlı sarayındaki soytarılar da padişah ve yönetimi ince dokundurmalarla eleştirir, böylece hem halkın rahatsızlıklarını dile getirir hem de bunu yapabildikleri için padişahın idaresine meşruluk kazandırır. Nitekim sarayda padişahı eleştirme olanağına sahip tek kişi soytarılardı. Kimi zaman da padişahın kararını değiştirmesinde etkili olurlardı.

Hegemonya ve Rıza Üretimi

Soytarıların bu görevini ilk çağlarda ise büyücüler ve şamanlar yerine getiriyordu. Büyücüler Georges Balander’in belirttiği gibi düzenin sürdürülmesinde ve siyasal anlamda kendini sürekli yenilemesinde önemli rol oynuyordu. İlk Çağ’da söylenceler, mitler, ritüeller, törenler hem kabilenin kültürel varlığını, iktidarın devamlılığını sağlıyor hem de kabile mensuplarının ölüm, savaş gibi olağanüstü olaylarda birlik ve beraberlik içinde kalmasında etkili oluyordu.

Törenler, “ataların rızası için yapılır, ölümler onurlandırılır, yasaların bitişini ilan eder, yeni doğumları kutlar, gençlerin eril hayata girişini sağlar; her kategoriden katılımcıya belli bir yer ayrılır ve

siyasi geçmişi yansılayan ve ekonomik boyutu da olan bir düzen içinde malların sergilenmesini kapsar[dı].”

Soytarılar bu şekilde siyasi gerginlikleri yatıştırmada ve tebaanın iktidarın hegemonyasına rızasını sağlamakta önemli rol üstleniyorlardı. Fransız Devrimi’ni takiben oluşan modern ulus-devletler için de rıza üretimi ve meşruluk, iktidarı sürdürmenin en önemli araçlarından biri haline gelecektir. Fakat Avrupa’yı sarsan 1848 Devrimi, 1917 Rus Devrimi’nde görüldüğü gibi devletin oluşumu, iktidarın sürekliliğini sağlamanın bedeli uzun mücadeleler ve insanlık dramına neden olacak, farklı tartışmalar gündeme gelecektir.

Devleti bir sınıfın hegemonyası ya da birlikte yaşama ve tehditlere karşı korunma, ihtiyaçları sağlama gibi nedenler için bir zorunluluk olarak görmek, bu tartışmaları alevlendirir. Ancak nasıl oluyor da devlet onca savaşımlara, karşı mücadelelere rağmen ayakta kalabiliyor? Gelir dağılımını düzeltemeyen, çevresindeki ülkelere saldırıdan davranan, insan haklarını ihlal eden yönetimler nasıl varlığını sürdürebiliyor?

Modernizmin Getirdikleri

20. yüzyılın sonlarına doğru bu soru en çok tartışılan konulardan biri oldu. Antonio Gramsci bu soruya hegemonyayı farklı bir şekilde tanımlayarak cevap verdi. Gramsci, medya ve kültürel çalışmalarda hakim sınıfın kitleler üzerinde nasıl fark ettirmeden kültürel, sosyal ve ekonomik bir tahakküm kurduğunu anlatmaya çalışır. Gramsci’ye göre hegemonya en iyi şekilde rızayı örgütleyerek ve şiddet ya da zora başvurulmadan inşa edilebilir.

Pierre Bourdieu ise iktidar-hegemonya konusunu bir adım ileri giderek daha bütüncül bir şekilde ortaya koyar. Simgesellik Bourdieu’nün anahtar kavramıdır. Max Weber tahakkümle iktidar

arasındaki ilişkiyi, şiddet tekeli elinde bulundurma olarak tanımlarken Bourdieu, “*Ben devleti fiziki ve sembolik şiddetin bir elden toplanması olarak görüyorum*” der. Devlet sadece bir baskı aracı değildir, o aynı zamanda insanlar arasında uzlaşmayı üreten ve bunun için de ahlaki eğitimi üstlenen bir mekanizmadır. Bir-yey-toplum ilişkisi aileden okula, iş yerinden kurumlara kadar değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gereken en önemli nokta, sistemin bu sayede kendisini şartlara göre yeniden üretebilmesidir.

Araçlar ve Aktörler

Peki, bu mekanizmada kullanılan araçlar nelerdir? Althusser bu soruya devletin şiddet araçlarının yanı sıra ideolojik araçları da olduğunu savunarak cevap verir. Devlet; yargı, askerî teşkilat, güvenlik teşkilatına sahip olmakla beraber ideolojik olarak da bazı araçlara sahiptir. Eğitim, kùltür, medya bu araçların başında gelmektedir. Bir yandan iktidarın devamlılığına, bir yandan da yönetilenlerin rıza göstermesine hizmet etmektedir.

Bir bakıma soytarıllık kurumunun üstlendiği göreve benzer bir iş yapmaktadırlar. Hem toplum içinde servetleri ve statüleriyle siyasileri ve kamuoyunu etkileyen bir kral hem de kurulu düzenin devamına hizmet eden bir güç rolündedirler. En önemlisi hem güldürüp hem milyonları ekran başına toplamaktadırlar.

Günümüzde ise sosyal medya araçlarının ve *influencer*’ların artmasıyla iş daha eğlenceli ve ticari bir hal almıştır. Günlük hayatımıza giren *influencer*’lar da soytarılar gibi aşırı makyajları, abartılı saç şekilleri, komik konuşmaları ile markaların tanıtımını yapıp tüketim tercihleri yönünden kamuoyunu etkileyerek yüksek meblağda paralar kazanmaktadır. Kimileri ise sosyal zekâ ve

gözlem yeteneklerini kullanıp siyasi ve kültürel konularda insanları etkilemekte, takipçi rekorları kırmaktadır.

Yeni Politik İfade Biçimi

Bazen de Fransa’da olduğu gibi *Tiktok* üzerinden kamuoyunu etkileyip anında hükûmete karşı kitle eylemleri örgütleyebilmekte ve siyasi bir rol üstlenebilmektedir. Tıpkı kimi zaman soytarıların doğruyu söyleyip düzeni sorgulamaları gibi *influencer*’lar da ikili rol oynamaktadır. Sistemin kendini yeniden üretmesine olanak sağlama, tüketici haline gelen vatandaşların rızasını alma ya da sistemi protesto etme, eleştirme veya ince hicivlerle sistemi sorgulama, organize suç örgütüne dahil olma, kolay yoldan, tahsil görmeden çabuk para kazanma eleştirileriyle gündeme gelen bu kişilerin dışında gençlerin iletişim yöntemlerine baktığımızda *influencer*’ların kısa sürede aktivist, siyasi aktör olarak karşımıza çıkması muhtemeldir.

Bu olasılığı güçlendiren en önemli faktör Chantal Mouffe’un dediği gibi şu an post-politik çağda olmamızdır. Post-politik çağın en önemli özelliği parlamentoların etkisinin azalması, sivil toplumun piyasa toplumuna dönüşmesi, kamusal alanın daralması, demokrasinin tek aracının seçimlerde oy vermeye indirgenmesi ve hem iktidar hem de muhalefetin popülist söylemle kendi hegemonyalarını sağlamaya çalışmalarıdır. Bu durumda popülist söylemin aynı zamanda bir tepki aracına dönüşmesine, *influencer*’ların da bu aracı kullanarak politikleşmesine şaşmamak gerek.

Velhasıl büyücüler, şamanlar, soytarılar, şovmenler ve nihayetinde *influencer*’lar bazen muhalefet etmenin bazen de siyasi iktidarı yeniden üretmenin, tahakkümün nasıl gerçekleştiğini anlamada önemli ipuçları veriyorlar ve toplumsal hayatta yer alıyorlar.

Hep soytarıların kralı ya da kralların soytarısı olarak ilgi çekip tartışma konusu olacaklar.

Asıl korkulması gerekenler ise tarihte olduğu gibi bugün de dal-kavuklar.

K A Y N A K L A R

Kitaplar, Makaleler & Tezler

And, M. (1999). Soytarı: Tiyatronun yaşam suyu. *Sanat Dünyamız*, 74, 127-135.

Balandier, G. (2010). *Siyasal antropoloji* (Çev. İ. A. Başgöz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Larrain, J. (1994). *İdeoloji ve kültürel kimlik*. Sarmal Yayınevi.

Mouffe, C. (2023). *Sol popülizm* (Çev. B. Yılmaz). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ünsal, Ş. (2006). *Geçmişten günümüze soytarılık kavramının tiyatroda yansıması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

İnternet Kaynakları

Eğilmez, M. (2013, Haziran). *Kralın soytarısı*. [Erişim bağlantısı](#).

MÜSLÜMAN DÜNYADA SEKÜLER YAŞAM

İrem Ertürk¹

Bugün ülkemizin içinde bulunduğu kriz ortamı, uzun ve yavaş gelişen tarihsel süreçlerin birleşiminin sonucudur. Bu süreçler, tarih sahnesindeki çeşitli aktörlerin irili ufaklı katkılarıyla örülmüştür. Başka bir deyişle mevcut durum, geçmiş dönemlerin birikimidir, bir yansımasıdır. Ulus kimliğimizi şekillendiren de bu sosyo-kültürel birikimdir.

Dönemlerin karakterini belirleyen unsurlar ise yer, zaman ve koşullardır; yani bağlamdır. Her kavram kendi bağlamı içinde şekillenir ve anlam kazanır. Örneğin 1923-1931 Kemalizmi ile 1931 sonrası Kemalizm, 1965-1980 Kemalizmi ile 1980-2000 Kemalizmi farklı aktörler tarafından şekillendirilmiştir, dolayısıyla farklı bağlamlara ve farklı anlamlara sahiptir.

Benzer biçimde, tek bir laiklik veya sekülerizm kavramından da söz etmemiz mümkün değildir. Çünkü Kemalizm örneğinde olduğu gibi, bu kavramların anlam ve içerikleri dönemden döneme, ülkeden ülkeye değişiklik gösterecektir. Bugün, şeriat da dahil olmak üzere, bu kavramların kendi bağlamları içinde yeniden tartışılmasına ihtiyacımız var. Bu yeni kavram tartışmalarının en kritik noktası; siyasi çıkar gruplarının tekelinde olmaması, tarihsel ve kültürel gerçekliğimizle uyumlu

¹ Paris'te EHESS ve EPHE'de Düşünce Tarihi Çalışmaları'nda doktora adayıdır. Yazarın "Müslüman Dünyada Seküler Yaşam" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 20 Ocak 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

olması ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek asgari bir toplumsal mutabakata dayanması olacaktır.

Modern toplumun en temel özelliği, çok sesli yaklaşımları muhafaza edebilme, farklı değerleri asgari uzlaşma noktalarında buluşturabilme kapasitesidir. Buradaki modern teriminden kastımız, bulunduğu çağa uyum sağlayan insani bir gelişmişlik noktasıdır.

Antik Yunan'dan itibaren aynı paralel bağlamda tasvir edilen gelişmiş toplum, Aristo'nun *Nikhomakhos'a Etik* adlı eserinde sunduğu ahlaki kılavuzlar üzerinden incelendiğinde daha da belirginleşir. Aristo, eserinde sıradan Atinalı yurttaş için kişisel ahlakın ve toplumsal ahlakın sınırlarını çizer. Bu anlayış, toplumu çeşitli çemberlere ayrılmış evreler olarak ele alır. İlk çember, kişisel ahlaki temsil eder ve bireyin hayata dair kişisel düşüncelerini ve inançlarını kapsar. Ardından gelen çember aileye aittir; ailenin duygu ve düşünce dünyasını içerir. Bir ileri aşamada kasaba, komşular, yani bizdeki karşılığı olan köy hayatı gelir. Aile, kasaba ve köy gibi çemberlerde gelenekle bezenmiş birlik ve aidiyet duyguları baskındır, geleneğin dışına çıkan farklı değerlere tanınan alan yok denecek kadar azdır. Toplumsal yaşamın çoğalarak geliştiği, artık *polis* seviyesine ulaştığı noktada ise yurttaşlık kavramı ortaya çıkar. *Poliste* (şehirde) aile ve köyde bulunan ortak kabullere, *ethosa* (ahlaka) ulaşamaz. Her ailenin, köyün kendine özgü bir ahlaki çemberi, düşünce dünyası vardır. Şehirde ise sadece asgari müşterekler bulunabilir ve onlar üzerinde anlaşmaya varılabilir. Bu asgari müşterekler yeni ortak kabullere dönüşür ve yurttaşlık olgusunu yaratır. Aile, köy ve kasaba yaşamında neden yurttaşlık kavramı yoktur? Çünkü bu tip ortodoks kabile hayatlarında, o ölçekte insanı yetiştirecek geniş

anlamda bir insan evreni, kamusal meseleler, farklı iyi-doğru anlayışları, yargıların tartışılacağı bir zemin yoktur. Bu nedenle Antik Yunan’da yurttaş olmak, yetiştirici bir etkinlik olarak görülür. İnsanın yetkinleşmesi için önce yurttaş olması gerektiğine inanılır. Bu, John S. Mill’in demokrasinin var olabilmesi için ortak bir dil ve kabul düzeyine ihtiyaç olduğu düşüncesiyle de desteklenir.

Bu noktada, artık millî meseleleri tartışırken öncelikle ortak bir kabule ve millet olarak kimliğimizi belirleyen asgari müştereklere ihtiyaç duyduğumuzun farkındayız. Bu, toplumda her bir bireyin kendi ahlaki değerlerini bir diğerine dayatmasından ziyade, herkes için eşit derecede önemli olan değerlerin varlığına işaret eder. Çağımızın öne çıkan ortak kabullerine, insan hakları ve özgürlüklerini örnek verebiliriz.

Din ve vicdan özgürlüğü konusu gündeme geldiğinde de öncelikle laiklik kavramı önem kazanır. Çünkü laiklik, genel anlamıyla farklı dinî inançlara sahip bireylerin bir arada yaşadığı toplumlarda, herkesin eşit haklara ve özgürlüklere sahip olduğu bir anayasal çerçeveyi ifade eder. Bu aşamada, sekülerlik ve laiklik kavramlarını biraz daha açarak bunların semantik kökenlerine odaklanmakta fayda var.

Sekülerlik ve Laiklik Kavramı

Seküler kelimesi, ingilizce *secular* kelimesinden türemiştir. Kelime, bir anlamı ile “asra ait olan”, ikinci anlamıyla ise “dinî alanın dışında, dünyevi olan” anlamına, *profane* kelimesine karşılık gelir. Osmanlı’nın 19. yüzyılına kadar “seküler” kelimesiyle ya da başlı başına bir sekülerleşme tartışmasıyla karşılaşmıyoruz. Bu döneme ait başvurduğumuz Osmanlı arşivlerinde laik kelimesi de kullanılmamaktadır. 20. yüzyıl başlarında Niyazi Berkes

ve Ziya Gökalp'in de belirttiği gibi *asır* ve *asrileşme* sözcüklerine rastlıyoruz. Niyazi Berkes sekülerleşme sözcüğünün aslında Türkçeye girmedğini ve tam karşılığının olmadığını söyler. Bu nedenle sekülerleşmeyi tanımlamak için “çağdaşlaşma” terimini daha uygun bulur. Moğolca kökenli bir sözcük olan ve asır sözcüğüyle eş anlamlı olan “çağ” ise, günümüz Türkçesinde de aynı anlama gelmektedir. Zaman anlamına gelen “çak” kelimesinden türediği düşünülmektedir. Berkes, çağdaşlaşma terimiyle ilgili görüşünü, Latince kökenli bir kelime olan ve yaş anlamına gelen *saeculum* kelimesinin etimolojisiyle açıklar. *Saeculum* Arapçada *asr*, Türkçede ise “asır” kelimesinin karşılığıdır. Almanca ve İngilizcede kullanılan seküler kelimesinin de kökeni Latinceye yaş anlamına gelen *saeculum* kelimesidir.

Bizdeki “sekülerleşme” terimi, Batı'daki laiklik teriminden farklı olarak, kiliselerin ve kurumların kurallarından ve bunların seküler karşıtları olan *clericus* ile *laicus* arasındaki güç mücadelesinden oldukça farklıdır. Dolayısıyla burada atıfta bulunulan sekülerleşme, geleneksel, dinî kurumların katı kurallarının aksine, gelenekten özgürleşerek zamanın taleplerine cevap veren kurum ve kuralların geliştirilmesinden ibarettir. Bu aynı zamanda sosyal yaşamın hangi alanlarında geleneklerin dayatıldığını ve hangi alanlarda zamanın taleplerinin insan davranışlarını yönlendirdiğini görmemizi sağlar. Bu önerme ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun sekülerleşmesinin modernleşme ekseninde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu sekülerleşme terminolojisi, Weber'in “dünyanın büyüünün bozulması” fenomeniyle de mükemmel şekilde örtüşmektedir. Sanayileşme ve bürokrasinin gelişimiyle insan, geleneğin ve dinin büyüünden uyanarak aklını kullanmaya, dünyayı bilimsel ve rasyonel bir nedensellik penceresinden sorgulamaya başlar.

TDK (Türk Dil Kurumu) sözlüğünde de “çağdaşlaşma” ile eş anlamlı gösterilen kelimeler arasında “modernleşme”, “asrileşme”, “muasırlaşma” olduğunu ve hepsinin yine modernleşme fikrine atıf yaptığını görüyoruz. Bu sebeple sekülerleşmeyi, dilimize girmeye başladığı 19. yüzyıldaki Osmanlı yaşamının gerçekliğinden tanımlayabiliriz. Bu yüzyılın kendine özgü panoraması göz önüne alındığında, sekülerleşme kelimesi için Niyazi Berkes’in “dinî geleneğin eski yapılarının terk edilmesi ve çağdaş olana bağlılık” tanımını ödünç almak uygun olacaktır. Berkes, “*Bir dile yabancı bir sözcük giriyorsa, toplumsal geleneğin o sağlam çerçevesi değişmeye başlamıştır*” der. Toplum büyüyerek ve gelişerek yeni bir terime, kavrama ihtiyaç duymuştur. Böyle bir şeyi zorlayan, zamanın gücü ve talepleridir. Başka bir deyişle, Berkes’e göre sekülerleşme, basitçe din ve devletin ayrılması meselesi değil, toplumsal yaşamın kutsallaştırılmış gelenekten özgürleşmesi meselesidir. Bu, modernleşme olarak da yorumlanmış, dinî değerler olarak kabul edilen katı geleneksel yapıyı, sadece siyasi alanda değil, kamusal alanın kutsal kabulleriyle de zayıflatmıştır.

Laiklik kelimesi ise (modern Fransızcada *laïcité*), ruhban sınıfına mensup olmayan kişilere dünya işlerinde daha yüksek bir yer verilmesi anlamına gelirdi. Dinin ve kilisenin yetkisi dışında bir alanı temsil ederdi. Günümüzde, laiklik terimi dünyanın her ülkesinde farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Her ülkenin tarihine, sosyo-kültürel yapısına ve anayasasına göre şekillenmiş yerel uygulamaları vardır. Yasaların kapsamı da ülkeye özgü olarak değişiklik göstermektedir. Örneğin, Almanya’da laiklik kavramı devletin daha tarafsız kalmasını ve tüm dinî gruplara eşit mesafede durmasını ifade ederken Amerika’da eşitlik prensibi daha ön plana alınmıştır; din ve devlet işleri arasında belirli bir ayırım bulunsa da kaynağını İncil’e dayandıran kanunları mevcuttur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte benimsediği laiklik kavramı, Fransa'nın laiklik anlayışına oldukça yakındır. Fransa'da laikliğin hukuki tanımı, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devletin tarafsız kalması, tüm dinî gruplara eşit mesafede durulması ve din-vicdan özgürlüğünün herkese sağlanmasıdır. Fransa'da 1905 tarihli laiklik kanunu, kilise ve devlet işlerinin birbirinden tamamen ayrılmasını sağla-mış, devlet nötr kalmış ve din olgusu devletten ve kamusal alandan tamamen çekilmiştir. Bu kanun aynı zamanda, bazı istisnalar olsa da dinî kurumların devlet tarafından finanse edilmesini sona erdirmiştir. Türkiye örneğinde farklı olarak, dinî kurumlara devlet desteğinin devam ettiğini, başta Sünni Müslümanların diyanet aracılığıyla bu finansmandan yararlandığını görüyoruz.

Laikliği bizdeki anlamıyla toparlayacak olursak, devlet aygıtının ve tüm kurumlarının nötr olması, tüm dinî inançlara eşit mesafede durulması ve devletin işleyişinde dinî gelenekten ve dinin boyunduruğundan tamamen bağımsız olunması anlamına gelmektedir.

Türkçede laiklik sözcüğü ortaya çıkmadan önce asrilik sözcüğünün aynı anlamda kullanıldığını görüyoruz. Türkiye Cumhuriyeti'nden önceki dönemde de yukarıda belirttiğimiz gibi asrilik, zamana uyum sağlamak veya belirli bir dönemin gereksinimlerini karşılamak için değişmek anlamına geliyordu. Ancak radikal dinî cemaatler bu kelimeyi köksüzlüğü, yüzeyselliği ve dinsizliği ifade etmek için kullanmaya başladılar. Bu nedenle Ziya Gökalp ekolündeki düşünürler yazılarında yine çağdaşlık olarak tanımlayabileceğimiz “muasırlaşmak” terimini kullanmışlardır. Daha sonra laiklik, sekülerlik gibi melez kelimeler kullanılmaya başlanmıştır. Laiklik terimi, 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan değişiklikle, 1924 Anayasası'nın 2. maddesine

devletin niteliği olarak eklenene kadar çağdaşlaşma, muasır-
laşma, asrilik gibi terimlerin hepsinin aynı anlama geldiğini, yani
çağın gereklerine uygunluğu ifade ettiğini söylemek makul ola-
caktır.

Abdullahi Ahmed An-Na'im ise, Müslüman ülkelerin neden laik
devletlere ihtiyaç duyduğunu ele aldığı *Islam and the Secular
State* adlı eserinde, Türkiye'nin laiklik deneyimini de "otoriter
laiklik" olarak tanımlıyor. Bu bağlamda devlet ve ordu tarafın-
dan topluma dayatılan, dini sadece devletin belirlediği ve
şekillendirdiği, kamusal alanda halka inanç özgürlüğü tanınma-
yan bir laiklik anlayışını tasvir ediyor. Günümüzde, dinin
çerçevesinin yine devlet tarafından belirlendiği, tüm Kur'an ter-
cümelerinin dahi Diyanet'in tekelinde olduğu, dinî değerlerin
politik tartışmalara dahil olduğu bir ortamda, önceki "otoriter
laiklik" anlayışı ile günümüzdeki "otoriter dinci" eğilim arasında
bir fark var mı sorusunu gerçekten düşünmemiz gerekiyor. Her
iki durumda da belirli bir normun halka dayatıldığı gözlemleni-
yor çünkü. Halkın sesinin, iradesinin iki durumda da
bastırıldığını söylemek mümkün. Bu bağlamda, An-Na'im'in
eseri üzerinden şeriat ve halifelik kavramlarına odaklanmak, gü-
nümüzdeki din-devlet ilişkilerini, laiklik prensibinden
uzaklaşmanın sakıncalarını anlamak açısından faydalı olacaktır.

Şeriat *versus* Laiklik

Şeriatın normatif içeriği, Kur'an'ın yorumlarından ve Peygam-
ber'in sünnetinden türetilen İslam'ın dinî hukukudur.
Mouhammed Taha, şeriatı toplum ve kurumlarını düzenleyen
bir normlar bütünü ve normatif bir etik olarak tanımlar (Taha,
1987). An Na'im ise şeriatın kamusal alandaki rolüne odaklanar-
ak her tür şeriat anlayışının, İslami metinleri yorumlayan bir

içtihadın (akıl yürütme ve düşünmenin) ürünü olduğunu savunur.

İslam'ın ilk çağlarında içtihat anlayışı Kur'an'ın belirli bölümleriyle sınırlıydı. Kur'an sadece müctehid olarak bilinen, içtihat yapabilen nitelikli kişiler tarafından yorumlanabilirdi. An Na'im ise bu sefeli etkisindeki inancın aksine, şeriatın içeriğinin zaman içinde değişip gelişebileceğini savunuyor. Çünkü ancak bu şekilde, din için her çağa uygun, Müslümanlar tarafından da kabul edilebilir, alternatif metodolojiler üretilebilir ve uygulanabilir. Ahmet Cevdet Paşa'ya *Mecelle*'yi yazdıran da aslında 19. yüzyılın gerçekliğine, hızla büyüyen ticaret ağlarıyla değişen yeni toplum yaşamına uyum sağlama gerekliliğidir. Çağın mevcut İslam hukuku külliyyatı yeterli gelmeyince, 19. yüzyıl Medeni Kanunu'nu, borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını ihtiva eden bir kanunname kaleme almıştır. İslam bu şekilde, bizdeki anlamıyla, çağa uyum sağlayabilir ve sekülerleşebilir olduğunu göstermiştir.

Daha da önemlisi, An-Na'im de öne sürdüğü gibi, şeriat kuralları en iyi şekilde devletin tarafsız olduğu bir zeminde uygulanabilir. Bu noktada, şeriat ilkelerini devletin politikası ve mevzuatı olarak uygulama iddiasında bulunulamaz. Çünkü hiçbir insan, kişisel yargı ve değerlerden azade değildir. Bu nedenle tarafsız olması da imkânsızdır. Yöneticiler de tam bu sebepten, devletin sahip olduğu büyük ve kapsamlı gücü, insan hatası ve yanılabilirliğine tabi olarak, kendi şeriat vizyonlarını halka empoze etmek için kullanacaklardır. Halbuki mevzuat ve kamu politikası tek bir bireyin değil, vatandaşların ihtiyaçlarını ve değerlerini yansıtmalı, müştereklere dayalı olmalıdır.

An-Na'im, bu nedenle, şeriatın doğası ve amacı gereği sadece inanlar tarafından özgürce uygulanabileceğini savunuyor. Şeriat

ilkeleri, devlet tarafından dayatıldığında otoritesini ve meşruiyetini kaybeder. Bu yüzden devlet herhangi bir dinî otorite iddiasında bulunmamalıdır, aksi takdirde zorlayıcı olma ikiye bölünüşünü (*nifak*) teşvik eder, oysa İslam'da dinî uygulama tamamen gönüllü (*niyah*) olmalıdır.

Devlet ve siyaset arasındaki bu ayrım, An-Na'im'in de savunduğu gibi, ancak anayasal ilkeler ve kurumlar yoluyla, eşitlik ve insan hakları prensipleri gözetilerek sağlanabilir. Tüm bu koşullar sağlandığında, bu devleti dinî tarafsızlığa, doğal akışında laik olmaya götürür.

Özellikle son yüzyılda ortaya çıkan otoriter İslam devleti kavramı, Batılı elit yöneticiler tarafından kullanılan bir sosyal mühendislik aracıdır. Dinin araçsallaştırılıp özünden ve şeriattan uzaklaştırılmasıdır. An-Na'im'in tabiriyle, Batı dünyasının gücünün bir uzantısı olarak totaliter bir hukuk ve kamu politikası vizyonuna dayanan post-kolonyal bir yeniliktir.

Yakın dünya tarihinde beliren bu yeni İslam devletlerinin siyasi-İslami meşruiyet arayışında olduklarını görüyoruz. An-Na'im, İslam'ın devlet otoriteleri tarafından bu şekilde kullanılmasının da tehlikeli olabileceğine inanıyor. Çünkü bir ilke ya da norm resmî şekilde Allah'ın emri olarak tanımlandığında, buna direnmek ya da pratikteki uygulamasını değiştirmek son derece zordur. Bu tür sistemlerin modern dünyada yeri yoktur. Bu bağlamda, Afganistan'daki Taliban gibi bu iddiayla ortaya çıkan gruplar başarısız olmuştur. Radikal Taliban rejimi bile dinî rejim sistemini tam olarak uygulamaya çalışmamış, 1990'ların sonundaki sınırlı ve popülist versiyonu ile Taliban'ın tamamen izole edilmesine ve Müslümanların dünyada kınanmasına neden olmuştur.

Özetleyecek olursak, An-Na'im, şeriat hukukunun ve pratiğinin (bireysel ve kolektif) inananlar arasında kalması gerektiğini; devlet hukuku olarak uygulanamayacağını savunuyor. Bizlere modern dünyada, seküler Müslüman toplumlar için tartışılmak üzere çok başarılı bir rol modeli sunuyor.

Devlet hukuku olarak kullanılan bir şeriatla, her şey din adına devlet tarafından ilan edilir ve halka dayatılır. Bu da İslam ya da İslam'ın normatif bir sistemi değil, yönetici elitin siyasi iradesi olacaktır. Halbuki olması gereken, tüm bu dinamikler içinde devletin, rekabet halindeki sosyal ve siyasi güçler arasında tarafsız bir arabulucu olmasıdır. An-Na'im için de "laiklik" bu noktada devreye girer. Devlet meşru güç kullanımı üzerinde tek el sahibidir. Bu da bize Weber'in devlet tanımını hatırlatmaktadır. Weber, devleti meşru şiddet tekeli olarak tanımlar ve devletin kendi iradesini dayatma kapasitesine ve bir noktada hakkına sahip olduğunu belirtir (Weber, 2003). Bu sebeple, böylesine geniş yetkiler ve güçle donatılmış olan devlet, tüm vatandaşlarına karşı mümkün olduğunca tarafsız kalmalıdır. Tek bağlılığı anayasaya karşı olmalıdır. Bu tarafsızlık siyasi, hukuki mekanizmalar ve eğitim mekanizmalarında tutarlı bir şekilde gözetilmelidir. Devlet, gündelik siyasetin ve siyasi söylemlerin bir yansıması olmamalıdır. Toplumdaki çeşitli siyasi güçlerden nispeten bağımsız kalmalıdır. Siyaset ve devlet ayrı alanlarda kalmalıdır. Nazi Almanyası'nda, Nasır'ın Mısır'ında, Saddam'ın Baas Partisi'nde ve Esad'ın Suriye'sinde yapılan hata da tam olarak budur; devlet iktidar partisinin temsilcisi haline gelmiştir.

An-Na'im'in de önerdiği gibi, böyle bir senaryodan kaçınmak ve siyaset ile devlet arasındaki ayrımı korumak için ilkelere, anayasal kurumlara ve insan haklarının korunmasına ihtiyacımız var. Öte

yandan, bu kurumlar tüm vatandaşların aktif katılımı olmadan başarılı olamaz. Yurttaşlık bilincine ihtiyacımız var. Minimum katılımı da olsa, kamusal alanda asgari müştereklerde buluşmaya gönüllü bir yaklaşımda olmalıyız. Öyle ya da böyle, her bir birey yurttaş olarak anayasaya, anayasal değerlere olan bağlılıklarını korumalıdır, bunlara sahip çıkmalıdır. Bu son derece hayati bir konudur. Halk egemenliği ilkesi korunmalıdır, bunlara sahip çıkmalıdır. Bu son derece hayati bir konudur. Çünkü iktidarın nihai kaynağı halktır ve devlet halkına hizmet etmek için vardır. Siyasi güç, kurumsal ve idari bir yapı içinde kurumsallaştırılmalı ve merkezileştirilmelidir. Normlar ve yasal prosedürler aracılığıyla vatandaşlık, devlet ve toplum arasındaki düzenleyici ilkedir. Bu noktada, tüm kamu politikalarının ve mevzuatın gerekçelendirilmesi sivil bir akla dayanmalıdır. Toplumu ilgilendiren tüm konuların ve tüm gerekçelerin, tüm vatandaşlar tarafından kamusal olarak tartışılması ve eleştirilebilmesi gerekir.

An-Na'im de çağdaş mantık ile ilişkilendirdiği sivil akıl ile devlette ve kamusal alanlarda şeriat yerine yurttaşların kamusal tartışma yoluyla karşı önerilerde bulunduğu eşit bir platform öneriyor. Sivil akıl öncelikle toplumun değil, devletin laik ve tarafsız olmasıdır. Sivil akıl ve muhakeme, kişisel inançlar ya da motivasyonlar değildir. Dinle ilgili bir konu tartışılırken bile öne sürülen argümanların kişisel inanca değil, kesin olmayan bir muhakemeye, önermelere dayanmasıdır. Çünkü Aristo'nun da savunduğu gibi, artık kişisel ya da ailevi ahlakı değil, modern yurttaşlar olarak ortak kabulleri ve anlayacağımız asgari müşterekleri bulmaya çalışıyoruz. 2023 yılında, Filenin Sultanları üzerinden yaşadığımız kriz de bunun güzel bir örneği idi. Yurttaşlık bilinciyle, seküler (çağa uygun) bir bakış açısıyla, Türkiye'mizi temsil eden genç kızlarımızın, ülkemize bir spor

alanında, voleybolda dünya şampiyonluğu kazandırması millî bir gururdur. Bu tüm dünyada geçerli olan, çağın ortak kabulüdür. Ülkesine, vatanına aidiyet duygusuyla bağlı olan herkesi yüceltir. Ama ailevi, kabile ahlakı çemberinde kalmış, geniş toplumla bağlarını koparmış, ilkel bir açıdan bakıldığında, kadının çalışmaması, spor yapmaması ya da dinî inanca göre şort giymemesi gerektiği öne sürülebilir. Ancak bu ahlaki ve kişisel çıkarımlar bir topluma, bir halka dayatılamaz; toplumsal hayatın bir meselesi olamaz. Dayatıldığı anda akıldan, çağın gerekliliklerinden, rasyonellikten ve insani yetkinlikten uzaklaşmış oluruz.

Bu, İslam'ın da tamamen kişisel alana indirgenmesi ve kamu politikasından dışlanması gerektiği anlamına gelmez. Bu nedenle An-Na'im de seküler ya da laik kelimesinden ziyade çoğunlukla "sivil akıl" tabirini kullanıyor. Ona göre, bu sivil akıl ve muhakeme süreci, devlet ve toplum arasındaki ilişki için elzemdir. Bu sivil aklın temelini de anayasacılık, insan hakları ve vatandaşlık ilkeleri oluşturur. İnsan haklarının ya da kadın haklarının esamesinin bile okunmadığı İlk Çağ'da ya da Orta Çağ'da kölelik inancı ya da "kadın çalışamaz", "şort giyemez" demek veya belki 20. yüzyılın ilk yarısında "bu ırk tüm diğer ırklardan üstündür" diye söylemler geliştirmek o toplumda, o çağda bir yankı, bir kabul bulabiliyordu. Ancak, özellikle geçtiği-miz son iki yüzyıl boyunca insan hakları ve kadın hakları konusunda birçok savaş verildi ve önemli kazanımlar elde edildi. Bu noktadan geriye gitmek artık mümkün değildir.

Toparlayacak olursak, İslam bilgini An-Na'im'in laiklik anlayışı devletin zorunlu tarafsızlığına odaklanıyor. Bu, ağırlıklı olarak tüm devlet kurumları ve aktörleri için geçerli olmalıdır. Devlet, sivil akıl yürütme sürecine müdahale etmemeli; özgür ve adil tartışma alanı için anayasal süreci korumalıdır. Devlet, tüm

bileşenleri ve aktörleriyle toplumdaki dinî doktrin ve uygulama konularından uzak durmalıdır. Din ancak bu şekilde, özüne ve doğasına, gönüllülük esasına uygun olarak yaşanabilir.

Halifeliğin Kapanan Çağı

20. yüzyılda ortaya çıkan yeni İslam devletlerinin, halifelik üzerinden İslami meşruiyet arayışları da biraz önce bahsettiğimiz bağlamda sorunludur. Çünkü bu devletler, İslam dünyasının siyasi liderinin bir halife olacağı öngörüsünden hareket ederler. Ancak bu öneri, hem insan doğasının kişisel yargılardan ve değerlerden bağımsız olmadığı gerçeğiyle hem de tarihsel gerçekliğimizle çelişir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halifelik deneyimine baktığımızda da görüyoruz ki Halife Sultan Müslüman dünyasının siyasi lideriydi, ancak dinî lider olması gerekmiyordu. Bu da bize halifeliğin doğasını, yani sadece siyasi (ve belki de seküler) mi yoksa dinî mi olduğunu sorgulatır. Nabile Mouline gibi bazı araştırmacılar için halifelik, basit anlamıyla İslam'ın siyasi kimliğini temsil eder ve belirli bir yönetimin dönemi boyunca gücünü meşrulaştırmak, bir otoritenin hakimiyetini (araçsal bir fayda olarak) sağlamak için kullanılmıştır. Mouline, aynı zamanda İslam'da siyaset ve dinin birbirinden ayıramaz olduğuna, özellikle hilafet statüsü etrafında gelişen Müslümanların siyasi kimliğine ve hafızasına dikkat çeker. Patricia Crone ve Martin Hinds tarafından aynı teze dayanarak yazılmış eserde de hilafetin ilahi güç ve ilahi hak devleti teorisine eş değer teokratik bir dinî kimliğe sahip olduğu savunulur. Başka bir deyişle, İslam'ın başlangıcından itibaren Hristiyan ve Batı geleneklerinde olduğu gibi, hükümdarın dinî bir meşruiyeti olmuştur. Bunun Tanrı'nın meşruiyeti olduğunu iddia ederler ki buna kimse itiraz edemez.

Mouline’e göre, bu Orta Çağ medeniyetlerinin mutlakiyetçilik olarak tanımladığı şey ilahi hak monarşisidir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda da Sultan, Allah’ın gölgesi (Zillullah) olarak kabul görür. Ama diğer yandan “*Ben Zillullah’ım*” diyen II. Mahmud’a karşın, “*Ben Allah’ın kuluyum, sen sadece mütevellisin (idareci müdürsün)*” diyen bir yeniçeri gerçeği de vardır. Tek bir İslam yoktur artık.

Öte yandan, Ali Abderraziq de İslam’da siyaset ve dinin birbirinden ayrılabilir olduğu tezini savunur. Abderraziq’e göre, Kur’an’da siyasi hayata ilişkin herhangi bir belirleme yapılmamıştır. Anayasa ya da hükümet biçimi, monarşi ya da demokrasi gibi konular geçmemektedir. Abderraziq, özellikle Dört Halife dönemi itibarıyla, İslam’da siyaset ve dinin birbirinden ayrı olduğunu belirtmektedir. İslam kültüründe siyasi veya dinî olan arasında mutlak bir kaynaşma olmadığını savunur. Bu nedenle onun halifelik olarak adlandırdığı şey köken itibarıyla dinî bir kurum değil, tamamen dünyevi bir kurumdur. An-Na’im de Abderraziq’in argümanını destekleyerek halifeliğin dünyevi ve seküler boyutlara sahip olduğunu ve tarih boyunca her zaman mutlak dinî bir dinamikle bağlantılı olmadığını söyler.

Bunların yanında, eserinde Osmanlı hilafetini despotik olarak tanımlayan Abdurrahman el-Kawakibi, “*Kur’an’ın siyasi despotizmi desteklediğini düşünmek hatadır*” der. Dolayısıyla siyaset alanını, dinî alanın dışında, ondan bağımsız olarak savunur. Kawakibi’ye göre, İslam’da din ve siyaset arasında bir ayrım vardır. Bu temelde, siyasi meselelerin tamamen dünyevi ve seküler olduğunu ileri sürer. Mouline ise, Osmanlı halifeliğinin II. Abdülhamid’e kadar dinî-siyasi bir olgudan ziyade sembolik olduğunu belirterek bu argümana aslında destek vermektedir.

Toparlayacak olursak, İslam dünyasının altın çağı olarak geçen, halifenin dinî lider olarak görüldüğü Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemi itibarıyla, halifelik dinî karakterini ve önemini yitirmiş, sadece siyasi bir temsil ve meşruiyet aracı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu nedenle, Dört Halife döneminden itibaren İslam'da farklı mezheplerin ortaya çıkmasıyla halifeliğin dinî misyonu son bulmuştur, siyasi ve dünyevi (seküler) bir kurum halini almıştır. 1258 yılında Abbasilerin yıkılması ile de dinî-siyasi otoritesini tamamen yitirmiş, 1517 yılı itibarıyla da Osmanlı İmparatorluğu'nda sembolik olarak Müslüman dünyasının siyasi liderliğini sürdürmüştür. Bu çerçevede, günümüzde halifelik makamına yapılan tüm atıfları, tarihi bir çarpıtma, dini araçsallaştırma ve siyasi meşruiyet kazanma çabası olarak görmek isabetli olacaktır.

Sona Gelirken

Öncelikle, sekülerleşmenin dinî gelenekten özgürleşerek zamanın taleplerine cevap veren kurum ve kuralların geliştirilmesinin çağa uyumlu olmak anlamına geldiğine değindik. Laikliğin ise devlet aygıtının nötr, tarafsız ve tüm inanç gruplarına eşit mesafede duran bir hakemlik olduğunu belirttik. Ulaştığımız sonuca dayanarak diyebiliyoruz ki; laiklik yetkin insanın, gelişmiş bir toplumun, yurttaşlığın, demokrasinin ve hatta dinin güvencesidir.

Şeriat, Müslüman normlarının ve etik değerlerinin geliştirilmesinde temel bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, günümüzde şeriatın bir devlet tarafından ilan edilemeyeceği veya dayatılamayacağı da açıklık kazanmıştır. Din ve şeriat hukukunun siyasi ve toplumsal yaşam için meşru bir kaynak olduğu kabul edilebilir. Ancak bu tüm dinler için geçerli olmak zorundadır. Aynı alan, Aleviler, Hristiyanlar ve Yahudiler için de açılabilir olmalıdır. Bu

çağı sivil akılla okuyan seküler bir görüş; şeriatı kişisel ve kamusal alanda, toplumun tüm bileşenleriyle asgari müşterekte buluşabilecek şekilde yeniden yorumlayabilir. Bu da ancak anayasal güvencelerle, ortak kabule ulaşmış evrensel insan hakları ve hürriyetleri çerçevesinde mümkün olacaktır. Bu, bir millet olarak, tüm tarihsel devinimleriyle kazanılmış kültürel birikimimize, ulus kimliğimize de eklenlenebilir olmalıdır. Örneğin, dinî karakterini 7., siyasi karakterini 14. yüzyılda yitirmiş halifelik gibi çağ dışı bir kavramın topluma yeniden eklenlenmeye çalışılması, çağın dinamiklerine aykırıdır, çağ dışıdır. Devlet ve din arasında tam bir yakınlaşma ya da kaynaşma mümkün değildir. Bu paradoks kabul edilirken İslam ve devletin ayrılması ve İslam ile siyaset arasındaki organik ilişkinin düzenlenmesi esastır. Siyaset ve devlet de aynı oranda birbirinden ayrı olmalıdır. Devlet nötr ve tarafsız olmalıdır; bu da devletin kendi inancının olmadığı ve bu şartlar çerçevesinde laik olduğu anlamına gelir.

Dahası, her çağın gerçekliği kendine özgüdür. Platon, Sokrates'in idamından sonra bundan bahseder: *“Hakikati şehirden şehre, değişmeyen bir yerde mi aramalıyız? Yoksa hakikat her şehirde değişen ve bizi onu zamanın dokunmadığı bir yerde aramaya zorlayan bir şey midir?”*

Bu düşünce bizi aynı zamanda şu soruya yöneltir: Değişmeyen, her insanda bulunan, bizi hayvanlar dünyasından ayıran en temel müşterek nedir? Rasyonel olmak ve çağın gerekliliklerine uyum sağlayabilmek değil mi?

K A Y N A K L A R

Kitaplar

- Abderraziq, A. (1994). *L'Islam et les fondements du pouvoir* (A. Filali-Ansary, Çev.). Paris: La Découverte.
- An-Na'im, A. (2010). *Islam and the secular state: Negotiating the future of Shari'a*. Cambridge: Harvard University Press.
- Aristoteles. (2020). *Nikhomakhos'a Etik*. Bilgesu Yayıncılık.
- Berkes, N. (1998). *The development of secularism in Turkey*. Montréal: McGill University Press.
- Crone, P., & Hinds, M. (1986). *God's caliph: Religious authority in the first centuries of Islam*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kawakibi, A. A. (2016). *Du despotisme et autres essais*. Paris: Actes Sud.
- Mouline, N. (2016). *Le califat: Histoire politique de l'islam*. Paris: Flammarion.
- Taha, M. M. (1987). *The second message of Islam*. New York: Syracuse University Press.
- Weber, M. (2003). *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*. Paris: Gallimard.

TARİH VE COĞRAFYA AÇISINDAN FİLİSTİN MESELESİ

K. Altay Kocaova¹

Doğu Akdeniz ve Orta Doğu coğrafyası, bilindiği üzere medeniyetin ortaya çıktığı, tarımın başladığı, yazının bulunduğu; ilk köylerin, şehirlerin, devletlerin kurulduğu, hukukun ve Semitik dinlerin ortaya çıktığı yer olmuştur. Pek tabii olarak da bitmek bilmeyen savaşların, göçlerin, çatışmaların en önemli merkezi...

Eski Mısır, Mezopotamya ile Anadolu uygarlıklarının bir yandan çatıştıkları, bir yandan kültürel aktarımlarda bulundukları, ticaret yaptıkları bölge oldu. Sonraki süreçte bölgeye merkezden çevreye doğru ilkesine benzer şekilde öncelikle yakındaki yabancılar geldi. Persler ve ardından Makedonyalılar, sonra Romalılar... Sonraki süreç içinde ise bölgenin âdeta yıldırım hızıyla Araplaştığını gördük. Öyle ki, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in 632'de ölümünden sonraki on yıl içinde Mısır, Filistin ve Suriye, Arapların eline geçti. Bu arada Roma İmparatorluğu döneminde Filistin bölgesinin iki ayrı eyalet olduğunu, birinin adının Judaea (Yahudiye), diğerinin de Arabia Petraea olduğu unutmamak gerekir. Judaea eyaleti, günümüzde İsrail'in orta ve kuzey topraklarını oluştururken Arabia Petraea eyaleti ise

¹ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı'nda öğretmendir. Yazarın "Tarih ve Coğrafya Açısından Filistin Meselesi" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 26 Ocak 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Mısır'ın Sina bölgesini, İsrail'in güney topraklarını ve Ürdün'ü kapsamaktaydı.

Bu bölge, İpek Yolu'nun önemli bir kısmı olmasının yanında, Baharat Yolu'nun en önemli bölgesini oluşturmaktadır. Bir Orta Doğu haritası üzerinde Kudüs merkezli ve yaklaşık 550 kilometre yarıçaplı bir daire çizerseniz, Mısır'daki Kahire ve İskenderiye'den Türkiye'deki Hatay'a, Kıbrıs'tan Irak ve Suriye çölleri ile Arabistan'ın kuzeyini içine alan bir bölgeyi görmüş olursunuz. Hatta bu dairenin yarıçapını 1000 kilometreye çıkarırsanız, Türkiye'deki Kuzey Anadolu dağlarından Suudi Arabistan'ın iç kesimlerine, Mısır'ın büyük kısmından İran'a kadar olan, yaklaşık 3 milyon kilometrekarelik bir alanı görürsünüz. Bu da size bölgeyi doğru bir biçimde inceleme ve değerlendirme fırsatı verecektir.

Bununla birlikte, üç din için de çok önemli olan Filistin bölgesinin zaman içinde iki dönem itibarıyla öneminin arttığını görüyoruz. Birincisi, yaklaşık iki yüz yıl süren ve şiddeti git gide azalan Haçlı Seferleri dönemidir. Diğeri de 1798'de başlayan ve git gide şiddetlenerek günümüze kadar devam eden dönemdir.

İşte, biz bu ikinci dönemi ele alarak Filistin meselesine odaklanacağız. İlk olarak, Fransa'nın 1798'de Napoleon liderliğinde başlattığı Mısır'ın işgali ile Filistin'e doğru ilerleyip Cezzâr Ahmet Paşa liderliğindeki Osmanlı ordusuyla yaptığı savaşı ele alacağız. Ardından 1860-61 yıllarında yaşanan Cebel-i Lübnan olayları ve Fransa'nın Beyrut ve çevresinin işgali ile birlikte hazırlanan Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ile bölgenin çok geniş bir özerkliğe sahip olmasını inceleyeceğiz. Sonraki süreçte, Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile başlayan Hidivlik yönetimini, Süveyş Kanalı'nın inşasını ve İngiltere'nin 1878'de Kıbrıs'ı,

1882’de Mısır’ı işgalini ele alacağız. Son olarak da 1. Dünya Savaşı ile birlikte günümüze kadar gelen süreci değerlendirip Türkiye ile ilgili durumdan söz edeceğiz.

*

Sanayi Devrimi’nin başlaması ve ardından Avrupa’ya yayılması, sömürgecilik ve Avrupa’nın kendi içindeki mücadele ve çatışmalar, Türklerin elindeki Doğu Akdeniz’in de kaderini etkilemiş ve günümüze kadar gelen -ve görünen o ki- daha uzun yıllar devam edecek olan çatışma durumunu başlatmıştır. Günümüzde daha dar bir biçimde İsrail-Filistin çatışması ya da Filistin meselesi olarak görülse de aslında söz konusu mesele İskenderun körfezinden başlayarak Sina’ya uzanan sahil şeridinin meselesidir. Hatta biraz daha genişletilerek meselenin Doğu Akdeniz’den Mezopotamya’ya kadar uzandığını söylemek yanlış olmayacaktır. İşte bu nedenledir ki konuyu doğru bir bakış açısıyla inceleyebilmek için ilk olarak Napoleon’un Mısır seferine odaklanmak gerekir.

Napoleon’un Mısır’ı İşgali ve Osmanlı-Fransız Savaşı (1798-1802)

18. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti oldukça zayıflamış ve büyük çapta toprak kayıpları yaşamıştı. Ruslarla yürütülen savaşlarda, Ruslar ilk kez Tuna Nehri’ni aşmış, Kırım ve Özi kalesi kaybedilmişti. Doğuda da Zend hanedanı yönetimindeki İran’ın Basra ve Bağdat’a yönelik hareketleriyle uğraşılıyordu.

Bu arada Fransız Devrimi gerçekleşmiş, ardından krallık yıkılıp yerine cumhuriyet kurulmuştu. Kral 15. Louis ile Marie-Antoinette’in öldürülmesinden sonraki süreçte, 1792 yılında birçok Avrupa monarşisinin katılımıyla 1. Koalisyon Savaşı başlamıştı.

Savaş, Avrupalı monarşilerin Fransız Devrimi'ni ortadan kaldırmasıyla başlamış ve beş buçuk yıl sonunda General Napoleon komutasında Fransa'nın büyük zaferiyle sonuçlanmıştır.

Bu savaş süreci ve sonuçlarına bakıldığında Fransa'nın Akdeniz'i hakimiyeti altına almaya çalıştığı görülmektedir. 18 Ekim 1797 tarihinde Avusturya ile imzalanan Campo Formio Antlaşması² ile bu durum resmîleşmiştir. Avusturya, Belçika ve çevresindeki toprakları Fransa'ya bırakmıştır. Bir yandan da Venedik Cumhuriyeti'nin yıkılıp topraklarının Avusturya ile Fransa arasında paylaşıldığını görüyoruz. Bu paylaşımda da Fransa, Venedik'in Dalmaçya kıyılarındaki toprakları ile Arnavutluk bölgesindeki bazı bölgeleri, limanları ve Korfu ile çevresindeki adaları alıyordu. Ayrıca Malta'yı da ele geçiren Fransa, İtalya üzerinde hakimiyetini güçlendirirken Akdeniz'deki hakimiyetini de doğuya doğru genişletmekte ve Osmanlı Devleti ile hem karadan hem denizden komşu olmaktaydı.

Kaldı ki, o dönemde Osmanlı Devleti'nin Mora valisi, İstanbul'a gönderdiği raporda Fransızların Mora'daki Rumlar arasında milliyetçilik propagandası yaptığını ve Mora'ya yerleşme amacı güttüklerini belirtmektedir. Bu da bize Napoleon'un adım adım doğuya ilerleyerek bütün Akdeniz'i hakimiyeti altına almayı amaçladığını göstermektedir.

Bu arada İngilizlerin Hindistan stratejisine zarar vermek ve Mısır üzerinden daha kolay bir şekilde Hint Okyanusu'na ulaşmak isteyen Napoleon, 1 Temmuz 1798 tarihinde İskenderiye Limanı'na girdi. Fransa'nın İskenderiye'ye asker çıkardığı haberini

² Traité de Campoformio (1797), [Erişim bağlantısı](#). (Erişim tarihi: 24.01.2024)

Fransa'nın Kıbrıs konsolosu, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs tahsildarına 10 Temmuz tarihinde resmen bildirdi. Tahsildar da bu haberi hemen İstanbul'a ulaştırdı. Ancak Osmanlı hükûmeti, bu habere inanmadığı gibi 15 Temmuz 1798 tarihinde bu haberlere karşı önlemler içeren ferman bile yayımlamıştır.³ Fakat 27 Temmuz'da Rodos memurlarından gelen raporlardan Osmanlı'nın ikna olduğunu görüyoruz. Ancak aradan geçen 27 günlük süre, çok büyük bir zaman kaybına yol açmıştır. Bu süreçte İskenderiye ele geçirildiği gibi Fransızlar ile 21 Temmuz'da Kahire önlerinde yapılan Piramitler Savaşı'nda, Osmanlı adına savaşan Murat Bey liderliğindeki Memlûkler, Arap savaşçılar ve Osmanlı yeniçerileri birkaç saat içinde çok ağır bir yenilgiye uğratılmış, altı bin civarında kayıp verilmişti. Bu arada Kahire'de yaşanan kargaşa ve paniğin etkisiyle yağma başlamış, 24 Temmuz'da Fransızlar Kahire'ye girmiştir. Yani Osmanlı Devleti, Fransızların İskenderiye'ye asker çıkardığına ikna olana kadar İskenderiye ve Kahire işgal edilmiş, binlerce kayıp verilen muharebeler yaşanmıştır. Birkaç gün sonra, 1 Ağustos 1798 tarihinde de İngiliz donanması, Amiral Sir Horatio Nelson komutasında Nil Nehri'nin ağzında yapılan Nil Deniz Savaşı'nda (Ebûkir) Fransız donanmasını bozguna uğratmış ve imha etmiştir.⁴

Napoleon, yanında sadece ordusunu değil, sayısız bilim insanı ve eseri de getirmiştir. Böylece amacının basit bir istila hareketi değil, bir yerleşme ve daha ziyade Mısır'ın tarihî zenginliklerini ele

³ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi (Napolyon'un Mısır Seferi), 3. Cilt 5. Kısım Eki, s.39, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

⁴ Mark, Harrison W. (çev. Karaben, Nizamettin), Nil Savaşı, [Erişim bağlantısı](#). (Erişim tarihi: 24.01.2024)

geçirme olduğu anlaşılmaktadır. Kaldı ki, Mısır tarihinin ve uygarlığının anlaşılmasını sağlayan en önemli keşiflerden biri olan Rosetta taşının bulunması da bu dönemde olmuştur. Ayrıca bu dönemde birçok altyapı ve üstyapı çalışmaları yapılmıştır.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Fransa ile tek başına savaşmaya cesaret edemediği için savaş ilan etmekten kaçınmış, bölgedeki bürokrat ve komutanlara yerel direnişi öğütlemiş, ayrıca Rusya, İngiltere ve bazı Avrupa devletleriyle Fransa'ya karşı ittifak arayışına girişmiştir.

Mısır'ın birçok yerinde, özellikle Mansure, Dimyat ve ardından Kahire'de isyanlar çıkmış, aralarında general ve üst düzey subayların da olduğu çok sayıda Fransız askeri öldürülmüş, ancak isyanlar sertçe bastırılmıştır. Bu arada Osmanlı kuvvetleri de Mısır'ın güneyi ve Filistin yönlerine doğru çekilmişlerdir.

Filistin Harekâtı ve Akka Muharebesi

Tarih boyunca Mısır'a hakim olan her yapı, gücünü Filistin ve Suriye'ye doğru yaymaya, bu bölgelere egemen olmaya çalışmıştır. Tarihin bilinen ilk yazılı barış antlaşmasına yol açan Kadeş Savaşı'ndan günümüze kadar hep böyle olmuştur.

Napoleon, Filistin ve Suriye'ye doğru hakimiyetini genişletmek için harekete geçmiş ve 20 Şubat 1799'da El Ariş'i ele geçirmiştir. Sina yarımadasının en kuzeyinde ve Gazze'nin yaklaşık 70 kilometre güneybatısında bulunan şehri ele geçirerek Filistin'in kapısını açmıştır. 24 Şubat'ta Gazze'nin hemen yanındaki Han Yunus, 25 Şubat'ta da Gazze ele geçirilmiştir. Bu sırada yaşanan muharebelerin ardından geri çekilen Osmanlı askerleri de Akka kalesinde bulunan Cezzâr Ahmet Paşa'nın kuvvetlerine katılmıştır. 3 Mart günü, bugün Tel Aviv'in bir bölgesi olan Yafa'ya

gelen Napoleon, dört günlük bir kuşatmanın ardından 7 Mart'ta şehri ele geçirmiş ve ilerlemeye devam etmiştir.

Tek başına Fransa'ya karşı hareket etmekte zorlanacağını düşünen Osmanlı Devleti, ittifak görüşmelerinin olumlu geçmesiyle birlikte 2 Eylül 1898'de Fransa'ya savaş ilan etmiş ve çok sayıda Nizâm-ı Cedîd askerini, Akka'ya Cezzâr Ahmet Paşa'nın komutasına göndermişti. Bu arada Cezzâr Ahmet Paşa, uzun süredir görev yaptığı bu bölgeyi yeniden inşa ve imar etmişti. Mısır ve Filistin bölgesinden geri çekilen askerlerin de katılımıyla elindeki kuvvet artmıştı.

Bu arada 19 Mart'ta Akka önlerine gelen Napoleon, şehri kuşatmaya almış ve top atışlarıyla kaleyi ve içindeki binaları yıkmaya çalışmıştır. Ayrıca sık sık lağımlar açarak da surları yıkmaya çalışmışlardır. Napoleon, bir yandan Cezzâr Ahmet Paşa'nın kuvvetlerinin direnişi ve baskınları, bir yandan Memlûk süvarilerinin çete savaşı, bir yandan da İngiliz donanmasının ateş gücü ve zaman zaman karaya çıkarma yaparak verdiği zarar karşısında 20 Mayıs 1799'da geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁵

Böylece 1 Temmuz 1798'den 20 Mayıs 1799'a kadar Mısır ve Filistin'in neredeyse tamamını ele geçiren Napoleon, Mısır'a doğru geri çekilmeye başlamış ve yolda da Cezzâr Ahmet Paşa'nın kuvvetleri ile bölgedeki Arap kabilelerin saldırılarıyla büyük kayıplar vermiştir.

⁵ T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Türk Zaferleri Serisi, No: 2, Türk Zaferleri, 1. 1799-1802 Osmanlı-Fransız Harbinde Akka Kalesi Savunması, 2. 1853-1856 Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi, s.25, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1981.

Sonraki süreçte Napoleon Mısır'a çekilmiştir. Osmanlı Devleti de İngilizlerin desteğiyle İskenderiye'nin hemen kuzeydoğusundaki Ebûkir'e çıkarma yapmış, ancak Fransızlar bu muharebeyi kazanmıştır. Sonraki süreçte Napoleon, Fransa'ya geri dönmek zorunda kalmış, ardından da Mısır'ı boşaltmak için görüşmeler yapmaya başlamıştır. İlk olarak yapılan El-Ariş Sözleşmesi'ni İngiltere'nin reddetmesi üzerine görüşmeler devam etmiş, Fransa, Mısır'ı boşaltmış ve Napoleon'un Osmanlı padişahı 3. Selim'den ricası üzerine 25 Haziran 1802'de Paris Barış Antlaşması⁶ imzalanarak kapitülasyonlar yeniden yürürlüğe konmuş ve savaş durumu sona ermiştir.

Cebel-i Lübnan Olayları ve Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi

Lübnan yaklaşık 170 kilometre uzunluğundaki Lübnan Dağları ile Anti Lübnan Dağları çevresinde oluşan bir bölgedir ve İskenderun'dan Gazze Şeridi'ne kadar uzanan sahil hattının ortasında yer alır. Tarih boyunca coğrafi olarak Filistin bölgesi ile bütünlük arz ettiği gibi, stratejik olarak çok daha düz olan Şam bölgesini de kontrol etmek ya da etki altına almak için önemli bir bölgedir.

Bölgenin dağlık olmasından ötürü tarih boyunca çok farklı etnik ve dinî grupların bir arada yaşadığı bir yer olmuştur. Hristiyan Maruniler (Arap), Dürziler (Arap), Sünni ve Şii Müslüman Araplar, Müslüman Türkler, gerek Ortodoks, gerek Katolik Rumlar ve az sayıda Ermeni'den oluşan nüfus yapısı, dağlık yapısından ötürü kontrolün ve devlet otoritesinin zor sağlandığı

⁶ Söslü, Azmi, "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807", Belleten Dergisi, c.47, s.185, ss.265-266, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ocak 1983, Ankara

bir bölgeydi. Bu yüzden de özellikle Dürzi emirleri bir anlamda özerk bir şekilde hareket edebiliyordu.

Osmanlı Devleti de bu bölgeyi daha kolay yönetmek için etkin olan aileler üzerinden hareket ediyor, zaman zaman ise fazla güçlendiği düşünülen ailelere karşı, rakipleri olan aileleri destekleyerek işleri yürütmeye çalışıyordu. Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı'ya bağlanan topraklarda ilk olarak Dürzi emirlerinden Ma'noğulları'na yetki verilmişti. Bu aileden gelen, 1572-1635 yılları arasında yaşayan Emir Fahreddin döneminde ise Emir Fahreddin'in fazla güçlenmesi, zaman içinde Osmanlı'ya karşı Avrupalı devletlerle ittifak kurması, Papa ile görüşmesi, Hristiyan Marunilerle iş birliği yapması ve bu şekilde sık sık isyan ederek bağımsız bir Lübnan devleti peşinde koşmasının sonucunda 13 Nisan 1635'te idam edildi⁷. Sonraki süreçte aile, Osmanlı ile anlaşmayı başarsa da son olarak 1697'de emirlik hakkı, Emir Fahreddin soyundan alındı ve Maruni Şihab ailesine verildi⁸. Böylece Hristiyan Maruniler sürekli güçlenirken bir yandan da Avrupa desteğini almış oldular. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu topraklarında Avrupa etkisi altına girdiği ilk bölge Lübnan olmuş oldu dersek yanlış olmayacaktır.

19. yüzyıla gelindiğinde Mısır'da yaşanan gelişmelerin Lübnan'ı doğrudan etkilediğini görüyoruz. Önce Fransız ordusunun Akka'da durdurulması, sonraki süreçte Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve oğullarının Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı zaferler, bölgede yeni bir anlayışın doğmasına yol açtı.

⁷ Emecen, Feridun, "Ma'noğlu Fahreddin", Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, [Erişim bağlantısı](#). (Erişim tarihi: 24 Ocak 2024).

⁸ Gümüşsoy, Emine, "1860-1861 Cebel-i Lübnan İsyanı ve Osmanlı Devleti", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, y.6, s.12, ss.67, Ağustos 2008, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Bölgenin yönetimini eline alan İbrahim Paşa, hemen reform sürecini başlatarak gruplar arasında eşitliğe yakın bir anlayışı uygulamaya geçirdi, böylece etkili bir vergi reformunu uygulamaya başladı.⁹

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve uygulanmasıyla birlikte Hristiyan Marunilerle birlikte Dürziler de çeşitli ayrıcalıklar talep etmeye başladı. Bu arada daha güçlü konumdaki Maruniler, ellerindeki bölgeleri büyütme, Dürzilerin bazı topraklarını ele geçirmek için harekete geçti ve etki alanlarını büyüttüler. Bu durum, 1841 yılında taraflar arasındaki çatışmaları beraberinde getirdi ve bunlar zorlukla bastırılabilirdi. Buna karşı Osmanlı Devleti, bölgeyi merkeze bağlamaya ve böylece Marunilerin gücünü azaltıp Avrupa etkisini kırmaya çalışarak bölgenin Şihab ailesi liderliğindeki özerk yapısına son verdi ve Bosna kökenli Ömer Lutfi Paşa emir olarak bölgeye gönderildi. Ancak İngiltere ve özellikle Fransa'nın tepkisi üzerine ertesi yıl eski statüye geri dönüldü ve Ömer Lutfi Paşa emirlikten alındı.¹⁰

Sonraki süreçte Osmanlı Devleti, iki grubun eşitlenerek iki ayrı kaymakamlıkla yönetilmesi yöntemini denemiş, bu durum ise yine işe yaramamıştır. Mayıs 1845'te Dürziler'in saldırıya geçmesi ve birçok kiliseyi yakarak bir Katolik papazını öldürmeleri üzerine iş daha da karışmıştır. Marunilerin Katolik kimliklerinden ötürü Fransız etkisinde olmaları ve buna karşılık İngilizlerin de çıkarları açısından Dürzileri desteklemesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin çabaları ve müdahaleleri pek işe yaramamıştır.

⁹ Hofman, Yitzhak (çev. Kutluoğlu, M. Hanefi), "Mısır Yönetimi Altında Suriye ve Filistin'in İdaresi (1831-1840)", İlmî Araştırmalar Dergisi, Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, y.2001, s.12, İstanbul

¹⁰ Saydam, Abdullah, "Ömer Lutfi Paşa," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, [Erişim bağlantısı](#). (Erişim tarihi: 24.01.2024)/

Bu süreçte Dürzi topraklarında yaşayan köylü Marunilerin de toprak sahipleriyle yaşadığı sorunlar günden güne büyürken Tanyus Şahin adlı Maruni bir köylü liderinin başlattığı Kisrevan Köylü İsyanı¹¹ ve ardından kurdukları cumhuriyet tipindeki yönetim de bölgedeki gerginliği artıran olaylardandı.

Bölgede bunlar olurken Balkanlar'da ve özellikle Karadağ bölgesinde yaşananlardan dolayı Osmanlı Devleti dikkatini Balkanlar'a çekmek zorunda kalmış, Lübnan'daki kuvvetlerinin bir kısmını çekmesiyle birlikte yaşanan çatışma daha da büyümüştür.

1860 yılının nisan ayında Dürzi ve Maruni iki gencin sokak kavgasının büyümesiyle tarafların çatışması başlamış ve Dürziler ağır kayıplar vermiştir. Yaşananların ardından Halep ve birçok yerde camilere Hristiyanlarla ilgili bilgiler asılmış, mayıs ayı içinde de olayların şiddeti artmıştır.¹² Bu arada Osmanlı Devleti de Vali Hurşit Paşa eliyle tarafları sakinleştirerek olayları engellemeye çalışırken Sur kentinin Rum Ortodoks başpiskoposunun bölgedeki Hristiyanları savaşa çağıran mektubunun Dürzilerin eline geçmesiyle tamamen savaş durumuna geçilmiştir.

1860-61 İsyanı, Avrupa Müdahalesi ve Cebel-i Lübnan Nizamnamesi

¹¹ Aytekin, E. Attila, “Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında”, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat, s.50, Yordam Kitap, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2015/

¹² Yetiş Doğan, Esmâ Gül, “1860-61 Suriye Olayları, Tazminat ve Şam Sergileri”, Belleten, c.87, s.310, ss.967, Türk Tarih Kurumu, Yayınları, Aralık 2023, Ankara/

Maruni-Dürzi çatışması, 1860 yılının haziran ayından itibaren savaş boyutu almıştır. 3 Haziran'da Lübnan'ın güney kesimlerindeki Hasbaya'yı Dürziler kuşatmış, yüzlerce Dürzi ve Maruni arasında sert çatışmalar yaşanmıştır. Ertesi gün yaklaşık 1500 kişiden oluşan Dürzi gücü Raşaya'ya saldırmıştır. Bu arada Osmanlı Devleti, Şam Valisi Ahmet Paşa eliyle duruma müdahale etmeye, Hristiyanları bölgeden çıkarmaya ve kurtarmaya çalışmış, ancak Dürziler saldırılarını büyük çapta sürdürmüşlerdir. Ayın sonuna doğru ise bütün Bekaa Vadisi, Dürzilerin eline geçmiştir.¹³

9 Temmuz gününe gelindiğinde diğer Araplar da işin içine karışmış ve Lübnan boyunca birçok Hristiyan mahallesi basılmış, büyük katliamlar gerçekleştirilmişti. Ayrıca olaylar, Müslüman ve Hristiyanların birlikte yaşadığı Şam ve diğer birçok şehre de sıçramış, ölen Hristiyanların sayısı binlere ulaşmıştır. Sonraki süreçte kuzeye doğru ilerlemeye çalışan Dürziler, Vali Hurşit Paşa'nın çabaları sonucunda sakinleşmiş ve çatışmalar durmuştur.

Osmanlı Devleti, İstanbul'dan bölgeye Fuad Paşa'nın gönderilmesini kararlaştırmış ve Fuad Paşa hızla yola çıkarılmıştır. Fuad Paşa, 18 Temmuz'da Beyrut'a vardıktan sonra duruma hızla hakim olmuştur. Bu arada ihmali ya da suçu olduğu düşünülenler incelenmiş ve gerekli işlemler yapılmıştır. Olayların Halep gibi şehirlere de yayılmaması için askerî tedbirler alınmıştır. Ağustos ayının sonuna doğru tutuklananların sayısı bini bulmuş, yüz altmış yedisi idam edilmiştir.¹⁴

¹³ Gümüşsoy, Emine, a.g.e., s. 70

¹⁴ Gümüşsoy, Emine, a.g.e., s. 75

Durumun kontrol edilemez hale gelmesiyle birlikte Fransa, bu durumu fırsata çevirmiş ve Beyrut konsolosluğundaki askerlerinin yetmeyeceğini öne sürerek bölgeye asker göndermek istemiştir. İngiltere, önce isteksiz olsa da bölgeyi Fransa ve Rusya'ya kaptırmak istemediği için bu fikre dahil olmuş ve talebi kabul etmiştir. Ardından Prusya ve Avusturya'nın da dahil olmasıyla, bir "Avrupa Kuvveti" oluşturulmasına karar verilmiştir. Yaklaşık 12 bin askerden oluşacak bu kuvvetin yarısını Fransa karşılayacaktır.

Bu sürecin sonunda Osmanlı Devleti, Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya ve İtalya'nın katılımıyla düzenlenen uluslararası konferans ile birlikte "Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi" hazırlanmıştır. Nizamnamenin birinci maddesinde bölgenin doğrudan Osmanlı'ya bağlı bir Hristiyan mutasarrıf tarafından yönetileceği belirtilmektedir. Bununla birlikte bölgede on iki temsilciden oluşan bir İdare Meclisi oluşturulacak, vergilerin belirlenmesinde, ekonominin denetlenmesinde bunlar yetkili olacaktır. Ayrıca bölge, yedi kazaya bölünecek ve başında nüfusa göre birer görevli olacak, hukuk işlerinde mezhap ve dinlere göre hareket edilecekti.¹⁵

Buna göre Lübnan, çok geniş bir özerkliğe sahip olurken Osmanlı hakimiyeti sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Kendi hükûmetine, kendi düzenine, kendi silahlı gücüne, kendi hukuk düzenine sahip olan bölge, âdeta Osmanlı'nın elinden çıkmıştır.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan İngiliz İşgaline, Mısır'da Osmanlı Yönetiminin Sonu

¹⁵ Reyhan, Cenk, "Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi", Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, c.1, s.1, ss.175-184, 2006

Fransa'nın Napoleon liderliğinde Mısır'ı işgali, Osmanlı'nın otoritesine çok büyük darbe vurmuştur. Fransızlar çekildikten sonra bile Osmanlı Devleti otorite kurmakta zorlanmıştır. İşte, böyle bir ortamda 1805 yılında Mısır valisi yapılan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, bölgenin bütün yapısını değiştirmiş ve gelişen süreç içerisinde kendi hanedanını kurmayı başarmıştır. Derhal modern bir ordu kurma çabasına girmiş, 1807 yılında İskenderiye'ye asker çıkarıp İngilizlerle Osmanlı adına savaşarak İngiltere'yi yenilgiye uğratmıştır. Ardından, 13 Mart 1811'de Mısır'daki güçlerini hâlâ koruyan Memlûkleri yok ederek Mısır'ın tek hakimi olmayı başarmıştır.¹⁶

Sonraki süreçte Arabistan'daki Vehhâbî isyanını bastırmak üzere oğlu Tosun Paşa'yı göndermiş, Mekke ile Medine'yi geri alıp Vehhâbîlerin ezilmesini sağlamış, bununla birlikte Hicaz ve Habeş bölgelerini kendi kontrolüne almış, sonra Sudan'ı da ele geçirerek hükmettiği bölgeleri büyük ölçüde genişletmiştir. Bununla birlikte Avrupa'dan eğitimci getirerek bir yandan sanayi, bir yandan da altyapı ve üstyapı çalışmalarına önem vermiş, kurduğu modern ordusunu ve donanmasını güçlendirmiştir.

Yunan isyanı sırasında Osmanlı padişahı Sultan 2. Mahmud'un isteğiyle, Mora ve Girit valiliklerini alma karşılığında, donanması ve ordusuyla isyana müdahale etmiştir. Ancak Navarin'de Osmanlı ve Mısır donanmaları Avrupa güçleri tarafından yakılınca,

¹⁶ Altundağ, Şinasi, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd", [Erişim bağlantısı](#). (Erişim tarihi: 24 Ocak 2024).

başarılı olma umudu ortadan kalkmıştır ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa İngilizlerle anlaşarak kuvvetlerini geri çekmiştir¹⁷.

Gerek bu olay, gerek Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmayı reddetmesi üzerine padişah ile ipler kopmuştur. Sultan 2. Mahmud'un Mısır'da yeniden Osmanlı otoritesi kurmak ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın gücünü kırmak için harekete geçmesi üzerine Kavalalı Mehmed Ali Paşa fırsat aramaya başlamış ve ayaklanmıştır.

Oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordusunu Suriye'ye göndermiş ve bu süreçte Filistin, Lübnan ve Suriye'yi ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti ile arka arkaya yaptığı savaşları kazanarak Konya'ya gelen İbrahim Paşa'nın önüne İstanbul yolu açılınca, Osmanlı Devleti, bir valisini durdurmak için Avrupalı devletlerden yardım istemiştir. Bu süreçten en çok rahatsız olan Rusya hemen karşılık vermiş ve iki devlet arasında Hünkâr İskeleyi Antlaşması yapılmıştır. Böylece Rus donanması Boğaziçi'ne girerken Ruslar, Beykoz çayırına asker çıkarmıştır.

Rusya'nın etkinliğinin artması üzerine İngiltere devreye girmiş ve Osmanlı Devleti ile Mısır arasında Kütahya Antlaşması yapılmış, ancak iki taraf da tatmin olmadığı için sorun çözülememiştir. Bunun üzerine iki ordu, Gaziantep'in Nizip ilçesi yakınlarında bir kez daha savaşmış, savaşı yine Mısır kuvvetleri kazanmıştır. Bunun üzerine Avrupalı devletler araya girmiş, Londra Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Suriye ve Hicaz bölgeleri Osmanlı'da kalırken Mısır ve Filistin bölgeleri Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın elinde kalacak, bu bölgelerin valiliği de Mehmed Ali Paşa'nın çocuklarına verasetle geçecekti.

¹⁷ Kocaoğlu, Mehmet, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa", OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, y.1995, s.6, ss.197, 1995

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Suriye, Hicaz, Adana, Girit gibi bölgeleri kaybederken çok önemli bir kazanım elde ediyor, resmî olarak kendi hanedanını kurmuş oluyordu. Böylece önce vali, ardından hıdiv, sultan ve kral olarak 1805'ten 1853'e kadar Mısır'ın başında kalmayı başardı.

Süveyş Kanalı'nın Açılması

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın başlattığı altyapı ve üstyapı çalışmalarını oğulları ve torunları da sürdürmüştü. Torunu İsmail Paşa, Süveyş Kanalı'nın yapımı için harekete geçti. Bu kanal projesi daha önceki dönemlerde de gündeme gelmiş, Osmanlı sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa deneyip başaramamış; işgal döneminde Napoleon da denemiş ama başaramamıştı. Ancak İsmail Paşa ısrarcı tutumuyla, İngiltere'nin karşı çıkmasına rağmen başarılı olmuştur.

Mısır yönetimine çok pahalıya mal olan kanal inşaatı için İsmail Paşa, çok ağır ekonomik yükümlülükler altına girmişti. Bu şekilde 15 Ağustos 1869'da tamamlanan kanal, 17 Kasım'da açıldı. Açılışa ise aralarında imparatorlar, veliaht prensler, amiraller ve büyükelçilerin olduğu çok sayıda üst düzey Avrupalı geldi¹⁸.

Kanalın açılmasıyla birlikte İngiltere, kanalın açılmasına karşı olan tavrını bir kenara bıraktı. İngilizler, bu kanalın Fransızlar eliyle açılmasının Hindistan sömürge yolunu tehlikeye atacağını düşünüyorlardı. Mısır valisi İsmail Paşa da bu kanalın, hanedanının Osmanlı'dan kopuşunu hızlandıracağını, Mısır'ı bağımsız bir devlete dönüştüreceğini ve zenginleştireceğini düşünüyordu.

¹⁸ Akalın, Durmuş, Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882), s.193, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Temmuz 2011, Denizli.

Sonuç ne İngilizlerin ne İsmail Paşa'nın düşündüğü gibi oldu. İngilizler, bu yolu en çok kullanan millet olurken kanalı Fransızlara kaptırmadılar ve güçlerini artırdılar. İsmail Paşa ise bu süreçte girdiği borç yüküyle birlikte ekonomik olarak çöküş dönemine girdi.

Öyle ki, 1876'da İsmail Paşa, borçlarını ödeyemeyeceğini açıklayarak iflas etti. Avrupalı devletlerin borçlarını tahsil etmek için istedikleri şartları kabul etmeye yanaşmayınca da onların baskısıyla Osmanlı padişahı Sultan 2. Abdülhamid tarafından 1879'da görevinden alındı ve yerine oğlu Tefvîk Paşa geçti.

Bu arada Urâbî Paşa'nın Avrupa karşıtı tavırları da İngilizleri Mısır'a yöneltmeye bahane olmaya başlamıştı. İngiltere, Hindistan sömürgelerine giden kısa yolu kontrol altında tutmak ve bu bölgede kendisinden başka bir gücün etkin olmasını engellemek istiyordu. Bu süreçte Urâbî Paşa başta olmak üzere muhalefetin tepkisine karşı Tefvîk Paşa'nın İngilizlerden yardım istemesi üzerine İngiliz donanması İskenderiye'yi topa tuttu ve asker çıkarttı. Ardından da Urâbî Paşa ve emrindeki birliklerin direnişini bozguna uğratarak bütün Mısır'ı işgal ettiler. Böylece Osmanlı Devleti'nin dağılması ve bütün Orta Doğu'nun şeklinin değişmesine neden olacak süreç başladı.

Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Hakimiyetinin Sonu

Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Mısır'ı işgalini hiçbir zaman tanımadı. Ancak askerî olarak yapabileceği hiçbir şey olmadığı için diplomatik yollardan ilerlemeye çalıştı ve sonuç alamadı.

Avrupa'da Temmuz krizinin başlaması, daha önceden oluşan blokların keskinleşmesi ve her an bir kıvılcımın beklenmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki planları şekillenmeye başladı. Avrupa Savaşı'nın resmen başlaması, İttihat ve

Terakki Cemiyeti'nin yönetiminde bulunan Osmanlı Devleti'nin sonunda Almanya ile ittifak yapmasının ardından Mısır'a yönelik bir saldırı da gündeme geldi.

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz harekâtı ile savaşa girmesi, peşinden Kafkas harekâtı ve Çanakkale cephesi ile birlikte Süveyş Kanalı'na yönelik saldırı başladı. Bu saldırının temel amacı, İngilizlerin hem Osmanlı'ya hem Almanya'ya Hindistan üzerinden kuvvet kaydırmasını engellemektir. Böylece İngiltere'nin en önemli nüfus kaynağına darbe vurulmuş olacaktı. Bu amaçla 28 Ocak 1915 tarihinde ilk Osmanlı saldırısı başladı. Sina yarımadasını ele geçiren Türk kuvvetleri, bir miktar askeri kanalın öteki tarafına geçirse de ilk harekât, 3 Şubat'ta kesin İngiliz zaferiyle sonuçlandı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, kuvvetlerin Gazze hattına çekilmesini emretti.

Yaklaşık bir yıl sonra Süveyş Kanalı'nın doğusunda bulunan Katya'daki İngiliz birliklerine karşı 23 Nisan 1916 tarihinde Türk taarruzu gerçekleşti ve İngilizler çok ağır bir yenilgiye uğradılar. Ancak 5 Ağustos'a kadar birçok muharebede yaşanan yenilgilerden ötürü Osmanlı ordusu El-Ariş hattına çekilmek zorunda kaldı.

İngilizlerin karşı taarruzu da Gazze'de durduruldu. Üç Gazze muharebesinden ilki 26 Mart 1917 tarihinde gerçekleşti ve Türk zaferiyle sonuçlandı. Ordu komutanı olan Cemal Paşa, hatıratında *"Gazze bu hücumlara Türk ve Arab efrâdından mürekkib olan Gazze müdâfîlerinin kahramânlığı sâyesinde yirmi dört sa'ât müddetle mukâvemet etdi"*¹⁹ demektedir. Ardından 17-19 Nisan 1917 tarihlerinde gerçekleştirilen İkinci

¹⁹ Cemâl Paşa, Hâtîrât, 1913-1922, s.142, Dersa'âdet, 1922, [Erişim bağlantısı](#). (Erişim tarihi: 24.01.2024)

Gazze Muharebesi de Türk zaferiyle sonuçlanmıştır. Ancak insan ve silah kaynaklarını güçlendiren İngiliz ordusunun 31 Ekim’de başlayan ve 7 Kasım’da sona eren üçüncü saldırısı, İngiliz zaferiyle sonuçlanmış ve Türk ordusu kuzeye doğru çekilmeye başlamıştır.

İngiliz ilerlemesi Kudüs yönüne doğru olmuş ve yaklaşık bir ay sonra, 9 Aralık’ta Kudüs ele geçirilmiştir. Ancak İngilizler, bu noktada durmayı tercih etmiş, Osmanlı ordusu da yerini korumayı seçmiştir. Bu arada Arap isyanı da başlamış bulunuyordu. Dolayısıyla burada Şerif Hüseyin’in liderliğinde başlayan ve büyük bir Arap imparatorluğu kurma amacı taşıyan isyanın etkisini de ortaya koymamız gerekir. Trablusgarp’ta Nuri Paşa’nın kurmay başkanlığını yapacak kadar Osmanlı ordusuna hizmet etmiş olan, 1916 yılında yaralanıp İngilizlere esir düştükten sonra Arap isyanına katılan Cafer el Askerî, anılarının Filistin cephesi ile ilgili kısmına şöyle başlamaktadır:

*“Filistin cephesinde bulunan İngiliz ordusunun 16 Eylül 1918’de saldırması planlanmıştı. Arap ordusu ise bu tarihten birkaç gün önce demiryolunu kesmek, Osmanlı ordusunun savaş planlarını boşa çıkarmak ve düşman kuvvetlerinden mümkün olduğunca çok sayıda askeri üzerimize çekmek için harekete geçecekti.”*²⁰

Bölgenin Araplardan sonraki aktörü olan Yahudiler de İngilizler için ayrıca önemli olmuştur. Bir yandan vaat edilmiş topraklara hakim olmak isteyen Siyonizm’in etkisi, bir yandan da İngiliz istihbaratı ile çalışan Yahudi örgütler oldukça önemlidir. Bu

²⁰ El-Askerî, Cafer, İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli, s.143, Klasik Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2008, İstanbul.

örgütler içinde özellikle Nili örgütü²¹ öne çıkmaktadır. Aaron Aaronsohn tarafından 1. Dünya Savaşı yıllarında kurulan örgüt, özellikle Filistin cephesinde, Osmanlı'ya karşı önemli istihbaratların aktarılmasını sağlamıştır. Osmanlı ordusunun cephe hattının kırıldığı ve geri çekilmek zorunda kaldığı Nablus muharebesinde General Allenby, Nili örgütünün verdiği istihbaratlardan büyük ölçüde faydalanmıştır.

Osmanlı ordusunun çöküşüyle birlikte Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın ricat kararı ile kuzeye doğru çekilme başlamış ve Kilis güneyindeki Katma'da bir hat kurularak İngilizler burada durdurulmuştur.

Osmanlı yönetiminin çökmesiyle ve hatta işgal sürecinin Anadolu içlerine kadar başlamasıyla birlikte isyanın lideri Şerif Hüseyin, Hicaz Kralı olmuş, oğullarından biri Fransız mandasında Suriye kralı olmuştu. Ancak Fransızların Şam'ı işgali ile buradan ayrılmak zorunda kalmış, bu sefer de İngilizlerin güdümünde Irak kralı olmuştu. 1925'te Suudilerin Hicaz Krallığı'nı yıkmaları üzerine Şerif Hüseyin, Ürdün'e gitmiştir. Günümüzde Ürdün, hâlâ Şerif Hüseyin hanedanının yönetimi altındadır.

1948 yılında İsrail devleti kurulmuş ve böylece İsrail-Arap savaşları başlamıştır.

Sonuç

Tarihin her döneminde çok önemli bir bölge olan Filistin ve çevresi, yaklaşık 225 yıldır Avrupalı büyük güçlerin ele geçirmeye

²¹ Bozkurt, Celil, İmparatorluğu Yikan Örgüt, Nili, Ötüken Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 2021.

çalıştığı ve devamlı olarak mücadele alanı olan bir bölgedir. Günümüzde de bu bölge İsrail-Filistin mücadelesi ve savaşı üzerinden şekillenmektedir.

İsrail, kurulduğu 1948 yılından itibaren sürekli olarak Arap-İsrail savaşlarının merkezi olmuşken sonraki süreçte Filistinli örgütlerin mücadele alanına dönüşmüştür. Bu savaşların ve çatışmaların büyük çoğunluğundan ezici zaferlerle ayrılan İsrail, süreç içinde Filistinli Araplara karşı bir etnik temizlik de uygulamaya koymuştur.

Bununla birlikte 1993 yılında İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında imzalanan Oslo Antlaşması ile bir barış süreci başlamıştır. Ancak İsrail'in sertlik yanlısı tutumunun devam etmesi, Filistin devletini kabul etmemesi gibi nedenlerden ötürü süreç içinde FKÖ zayıflamış ve sertlik yanlısı olan Hamas güçlenmiştir. Bu da günümüze kadar gelen savaş sürecinin temelini oluşturmuştur.

Filistin, coğrafi olarak derinliği olmayan bir bölgedir. Tel Aviv bölgesinde deniz kıyısı ile Şeria Nehri arasındaki bölge, 75 kilometredir. Bununla birlikte İsrail sınırlarından söz edecek olursak, Şefayim bölgesinde derinlik, 13 kilometreye kadar düşmektedir. Bu yüzden de İsrail için Filistin devletinin varlığı bir sorundur. İsrail, aslında Filistin toprağı olan Batı Şeria bölgesini elinde tutmak ve böylece daha rahat hareket etmek istemektedir. İsrail'in, Gazze Şeridi üzerinden Filistin'in Akdeniz'deki deniz bölgesinde hak sahibi olduğu doğal kaynakları ele geçirmesi de cabasıdır.

Ekim 2023'te başlayan savaş ortamı, artık soykırıma dönüşmüş durumdadır. Dolayısıyla böyle bir ortamda siyasi tarafsızlık mümkün değildir. Her türlü insan hakkının dünyanın gözü

önünde ortadan kaldırılması, bize barış ve demokrasi gibi kavramların maalesef uyuşturucu konumunda olduğunu göstermektedir. Ancak siyasi olarak tarafsız olunamayacağı gibi askerî olarak da taraf olmak mümkün değildir.

Modern dünya açısından 225 yıldır savaş alanı olan bu bölgede savaşın sürmesi ve yayılması çok büyük bir felaket olacaktır. İsrail ve bazı Batılı güçler, her ne kadar “Medeniyetler Savaşı” görünümü vermeye çalışsa da bu bölgenin böyle büyük bir savaşı kaldırma durumu yoktur. Rusya-Ukrayna Savaşı ile Avrupa’ya yönelik kuzey gaz yolu kapanmışken Avrupa’nın da bu savaşı kaldırma şansı yoktur.

Türkiye ise bu bölgede etkin olmak zorundadır. Ancak bu etkinlik, insani ve dinî nedenler gibi soyut kavramlar yerine Türkiye’nin güvenliği ve çıkarı gibi somut nedenlere dayanmalıdır. İran’ın hakimiyetini yarma stratejisi ile Filistinli örgütleri yönetme çabası sona erdirilmelidir. Çünkü İran için bölge barışı değil, savaşı önemlidir. Böylece hem bölgede aktif olmakta hem de çatışma alanını kendi sınırlarının uzağında tutmaktadır.

Bununla birlikte, Filistin’in Doğu Akdeniz’in doğu kıyılarının kalbinde olduğunu, Doğu Akdeniz’in en büyük kıyısına Türkiye’nin sahip olduğunu ve Kıbrıs’ın da bu alana sadece 250-300 kilometrelik bir mesafede olduğunu unutmamak gerekir. Bu yüzden de Türkiye, savaşa her açıdan en üst seviyede hazırlıklı olmalı ve büyük bir dikkat ve ciddiyetle hareket etmelidir. Siyasi açıdan Filistin halkının yanında yer almalı ama asla askerî bir yükümlülüğün altına girmemelidir.

Dolayısıyla yapılması gereken, iki devletli bir barış antlaşmasıdır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, buna en başta bölgenin coğrafyası engeldir. Bu yüzden İsrail, savaşçı ve yayılmacı politikaları

bir kenara bırakmalı ve bölge halklarıyla barışa dayanan bir ortaklığa odaklanmalıdır. Çünkü İsrail saldırıları sürdüğü sürece Filistinli örgütler de gerilla tipi saldırılarını sürdürecektir ve onlarca yıldır süren savaş ve yıkım devam edecektir.

K A Y N A K L A R

Kitaplar

Akalın, D. (2011). *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)* (Doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı). Denizli.

Bozkurt, C. (2021). *İmparatorluğu yıkan örgüt, Nili* (2. baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Cemâl Paşa. (1922). *Hâtırât, 1913-1922*. Dersa'âdet. [Erişim bağlantısı](#).

El-Askerî, C. (2008). *İsyancı Arap ordusunda bir harbiyeli* (1. baskı). İstanbul: Klasik Yayınları.

Makale ve Kitap Bölümleri

Gümüşsoy, E. (2008). 1860-1861 Cebel-i Lübnan İsyanı ve Osmanlı Devleti. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 67-70.

Hofman, Y. (2001). Mısır yönetimi altında Suriye ve Filistin'in idaresi (1831-1840) (M. H. Kutluoğlu, Çev.). *İlmî Araştırmalar Dergisi, Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 12.

Reyhan, C. (2006). Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 1(1), 175-184.

- Saydam, A. (2024). Ömer Lütfi Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. [Erişim bağlantısı](#).
- Süslü, A. (1983). Osmanlı-Fransız diplomatik ilişkileri, 1798-1807. *Belleten Dergisi*, 47(185), 265-266. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1981). *Türk Zaferleri Serisi, No: 2, Türk Zaferleri (1. 1799-1802 Osmanlı-Fransız Harbinde Akka Kalesi Savunması, 2. 1853-1856 Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi)* (s.25). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1987). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1798-1802 Osmanlı-Fransız Harbi (Napolyon'un Mısır Seferi), III. Cilt, 5. Kısım Eki* (s.39). Ankara.
- Yetiş Doğan, E. G. (2023). 1860-61 Suriye olayları, tazminat ve Şam sergileri. *Belleten*, 87(310), 967. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Altundağ, Ş. Kavalalı Mehmed Ali Paşa hakkında kısa bir etüd. [Erişim bağlantısı](#).
- Emecen, F. Ma'noğlu Fahreddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. [Erişim bağlantısı](#).
- Harrison, W. M. (N. Karaben, Çev.). Nil Savaşı. *World History Encyclopedia*. [Erişim bağlantısı](#).
- Larousse. (t.y.). *Traité de Campoformio (1797)*. [Erişim bağlantısı](#).

CUMHURİYET'İN İLK KADIN
JEOLOĞU NURİYE PINAR
ERDEM (1914 – 2006)

Zeynep Ezgi Kaya¹

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde siyasi arenada çıkan muhalif seslerin keskin olmaya başladığı 1945 yılı her açıdan dönüm noktası sayılabilir. Nitekim ülkenin tek parti iktidarı ile yönetildiği 1923-1946 yıllarının artık sonuna gelinmiştir. Demokrat Parti'nin 1950 seçimleriyle birlikte iktidara gelmesinin sonucunda Türkiye çok partili hayata geçer. Bu geçişle birlikte Demokrat Parti (DP) on yıllık iktidarı boyunca birçok alanda yeniliklere imza atar. İç ve dış politikada değişiklikler gözlenirken ekonomik anlamda da iyileşmelerin olduğu görülür. Bu dönem içerisinde kadınların çalışma hayatlarında yaşanan değişimler mecliste de kendini gösterir. Kadınların siyasi arenadaki görünürlüğü 5 Aralık 1934 tarihinde kadınlara verilen milletvekili seçme ve seçilme hakkı ile gerçekleşir. Bu kanun daha sonra 11 Aralık 1934'te Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer.² Elde edilen bu hakla birlikte kadınlar 8 Şubat 1935 tarihinde milletvekilliği seçimlerine katılır. Yapılan bu seçimler sonucunda

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Cumhuriyet'in İlk Kadın Jeoloğu Nuriye Pınar Erdem (1914-2006)” başlıklı yazısı *yarininkulturu.org/sitesinde* 2 Şubat 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

² Resmî Gazete, “İntihabı Mebusan Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Kanuna Bir Madde İlâvesine Dair Kanun”, Sayı: 2877, 11 Aralık 1934.

toplam on sekiz kadın seçilerek V. Dönem TBMM’de milletvekili olarak yer almışlardır.³

Çok partili hayata DP ile geçen Türkiye’de bu on yıllık süre içerisinde kadın milletvekillerinin sayısı diğer dönemlere göre düşük kalmıştır. Nitekim 1950 seçimleri, meclise giren kadın vekil sayısının en düşük olduğu dönem olma özelliğine de sahiptir. Bu dönemde toplam üç kadın meclise girmeyi başarır. 1954 seçimlerinde bu sayı artarak dört kadın (hepsi DP’den) vekile yükselmiştir. DP’nin on yıllık iktidarı süresince en son girdiği seçim olan 1957 seçimlerinde ise toplam sekiz kadın meclise girer. Bunlardan yedi tanesi DP, bir tanesi CHP’endir.⁴

DP’nin iktidarı kazandığı 1950 seçimlerinde meclise giren toplam üç kadın milletvekili vardır. Bu milletvekillerinin isimlerini zikredersek olursak, ilki İstanbul milletvekili Hatice Nazlı Tlabar, ikincisi bağımsız milletvekili Halide Edip Adıvar; üçüncüsü ise Kars milletvekili Tazer Taşkiran’dır.⁵ DP iktidarının ikinci seçimi olan 1954 seçimlerinde ise meclise giren kadın milletvekilleri Aliye Temuçin Coşkun, Nuriye Pınar, Hatice Nazlı Tlabar ve Edibe Sayar’dır.⁶ DP iktidarının son seçimi olan

³ Seçilen 18 kadın milletvekillerinin detaylı isimleri için de bkz. Gülşah Kurt Güveloğlu, *Demokrat Partinin Kadın Milletvekilleri (TBMM’deki Faaliyetleri ve Yassıada’daki Savunmaları)*, Kriter Yayınları, İstanbul 2018, s. 9.

⁴ İlyas Topçu, “Demokrat Parti’li Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:17, Ocak 2019, s.146. Ayrıca 1935-1960 yılları arasındaki cinsiyete göre milletvekili sayısı ve oranları için detaylı bilgi hakkında bkz. *Milletvekilleri Genel Seçimleri, 1923-2007*, TÜİK Matbaası, Ankara 2008.

⁵ Güveloğlu, *a.g.e.*, s. 11.

⁶ *A.g.e.*, s.11-12.

1957 seçimlerinde meclise giren DP’li kadın vekiller Nuriye Pınar, Hilal Ülman, Piraye Levent, Ayşe Günel, Nazlı Tılabar, Necle Tekinel, Perihan Arıburun; CHP’li kadın vekil ise Übeyde Elli’dir.⁷ Meclise girmeye hak kazanan bu kadınların hepsinin farklı meslek ve unvanları vardır. Neticede bu kadınlar Türk kadınının önünde birer örnek olarak siyasete atılacak kadınların da önlerini açmışlardır.

Burada sizlere 1954 seçimlerinde meclise giren Nuriye Pınar Erdem’in hayatından, siyasete katılımından ve meclis çalışmalarından bahsedeceğim.

Nuriye Pınar Erdem (1914-2006)

Nuriye Pınar, 1914 İstanbul doğumludur. İstanbul Erenköy Lisesi’ni 1932 yılında bitirmiştir. Daha sonra üniversite öğrenimi için Fransa’ya gitmiştir. Burada Bordeaux Üniversitesi Kimya ve Tabii İlimler bölümünden mezun olmuştur.⁸ Yurt dışındaki eğitiminin ardından yurda dönen Nuriye Pınar 1937 yılında İstanbul Üniversitesi Jeoloji Enstitüsü’nde asistanlık yapmaya başlar. *Marmara Havzasının Sismik Jeoloji ve Meteorolojisi* adlı doktora tezini 1940’ta hazırlamıştır.⁹ 1944’te doçentlik unvanını almıştır. Daha sonraki süreçte profesörlüğe yükselmiştir, fakat yer olmadığı gerekçe gösterilerek bu kadroya ataması yapılmamıştır. 1953 yılına kadar aynı üniversitede jeoloji doçenti olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Burada, Türkiye üzerinde o güne

⁷ s. 11-13.

⁸ Topçu, *a.g.m.*, s.152; Güveloğlu, *a.g.e.*, s. 16.

⁹ Filiz Çolak, “Demokrat Parti Dönemi’nde TBMM’deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri (1950-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık 2017, Yıl:10, Sayı: 32, s. 136; Prof. Dr. Nuriye Pınar Erdem, *Yer-bilimlerinde Emegi Geçenler, Yeryuvarı ve İnsan*, Şubat 1980, 2, s. 73.

kadar gerçekleşen depremleri araştırarak çalışmalar yayımlamıştır. Ayrıca Nuriye Pınar, 1951-1954 yılları arasında Brüksel, Cezayir, Stuttgart ve Roma’da yapılan uluslararası jeoloji kongrelerine katılarak Paris’te çalışmalar yürütmüştür.¹⁰ 1954 yılından 1959 yılına kadar birçok önemli uluslararası konferansa ve komisyona katılmıştır. 1956 yılında Berkeley’de düzenlenen Dünya Deprem Mühendisleri Konferansı’na Türkiye’den katılan tek kişidir. Yine bu yıl içerisinde ABD’nin Dışişleri Bakanlığı’nın davetlisi olarak “dünyadaki tek kadın deprem uzmanı jeolog” olarak Amerikan Senatosu’na sunulmuş ve ayakta coşkuyla alkışlanmıştır.¹¹ 1959 yılında Avrupa Sismoloji Komisyonu’na katılmış, ayrıca 1960 yılında Japonya’da toplanan II. Dünya Deprem Mühendisliği Konferansı’nda bildiri sunmuştur. 1960 darbesinden sonra tutuklanarak Yassıada’da yargılanmıştır. Kayseri’deki hapis hane sürecinde -1962 yılında- 11. dönem Demokrat Parti Bilecik Milletvekili Mehmet Erdem ile evlenmiştir.¹² 1967 yılında çıkarılan Af Kanunu ile akademik hayatına geri dönmüştür. 1967’de Elazığ Teknik Okulu Öğretmenliği, İstanbul Teknik Okulu Jeoloji Öğretmenliği ve Doçentliği, 1970 yılında İstanbul Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi İnşaat Bölümü Doçentliği ve 1982’de Yıldız Teknik Üniversitesi’nde İnşaat Bölümü profesörlüğü yapmış ve 1983 yılında emekli olmuştur.¹³

¹⁰ Çolak, a.g.m., s.136-137; Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, *İlkler: Mesleklerinde Öncü Kadınlar*, İstanbul 2004.

¹¹ Nilgün Okay, “Türkiye’nin İlk Kadın Jeolog ve Deprem Uzmanı”, *Mavi Gezegem*, Sayı: 23, Yıl: 2017, s.11.

¹² Güveloğlu, a.g.e., s. 16.

¹³ Cemile Şahin, *Türk Parlamentosundaki Kadın Milletvekilleri (1935-2007)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010, s. 114.

Türkiye’de ilk kadın jeolog ve deprem uzmanı unvanına sahip Nuriye Pınar, Marmara ve Ege bölgelerinin deprem haritalarını da çıkarmıştır. Ayrıca Pınar Erdem’in uzmanlık alanında birçok eseri mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: *Türkiye’nin Arazi Tektoniği, Marmara Denizi Havzasının Sismik Jeoloji ve Meteorolojisi, Ege Havzasının Tektoniği*. Erdem, Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca bilmektedir.¹⁴ Nuriye Pınar Erdem, 3 Ekim 2006 tarihinde 92 yaşında vefat etmiş ve Bilecik’te defnedilmiştir.

Siyasete Katılımı

Nuriye Pınar, 1953 yılında Yenice depreminden sonra gittiği Çanakkale’de Başbakan Adnan Menderes ile tanışmıştır.¹⁵ Bu esnada başbakana Anadolu’daki deprem tehlikesini de anlatmıştır. Bu tanışmadan sonra Menderes’in de davetiyle milletvekilliğine aday olmuştur. İlk olarak 10. dönem seçimlerine katılmıştır. Bu seçimlerde toplam 229.799 oy alarak İzmir’den milletvekili seçilmiştir.¹⁶ Nuriye Pınar, 14 Mayıs 1954’te meclise girmiştir. Dışişleri ve Millî Eğitim komisyonlarında çalışmış ve vekil olduğu dönemlerde bilimsel çalışmalarını sürdürmüştür. Vekillik yaptığı sırada uluslararası konferanslara da katılmaya devam etmiştir. Nuriye Pınar, 1957 seçimlerinde İzmir Milletvekili olarak seçilmiştir. Milletvekili olarak Dünya Parlamentolar Birliği’nin Viyana’da düzenlenen toplantısına Türk Grubu Genel Sekreteri olarak katılmıştır.¹⁷

¹⁴ Şahin, *a.g.t.*, s. 114; Güveloğlu, *a.g.e.*, s. 18; Çolak, *a.g.m.*, s. 137.

¹⁵ Topçu, *a.g.m.*, s. 153.

¹⁶ Şahin, *a.g.t.*, s. 114.

¹⁷ Güveloğlu, *a.g.e.*, s. 17; Elif Onur, *1950’lerde Türkiye’de Kadının Sosyal Statüsü*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2019, s. 104.

TBMM'deki Faaliyetleri

Nuriye Pınar Erdem mecliste iki dönem boyunca Demokrat Parti İzmir Milletvekilliği yapmıştır. 10. dönem TBMM'de, Dışişleri ve Millî Eğitim komisyonlarında görev almış, Turizm Genel Müdürlüğü Teşkilatı, Güzel Sanatlar Akademisi statüsünün değiştirilmesi gibi çeşitli konularda çalışmalar yürütmüştür. Bu dönemde emekli sandığı ve üniversite kanunlarının değiştirilmesine yönelik üç kanun teklifi vermiştir. Pakistan Parlamento heyetinin Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret ile ilgili bir takrir sunmuştur.¹⁸

Pınar 11. dönemde de üç konuda kanun teklifinde bulunmuştur. Bunlar, Karayolları Genel Müdürlüğü, Sosyal Hizmetler Enstitüsü kurulması, İmar ve İskân Bakanlığı'nın kuruluş ve görevleri hakkındadır.¹⁹ Bu konuşmasında encümen sözcüsünden takririne verilen cevabın kendisini tatmin ettiğini belirterek söze şöyle devam etmiştir: *“Zelzele bakımından şehirlerimizde yıkılan binaların süratle geri yapılması için, mesleğim bakımından mütehasıs bir arkadaşınız olarak, yapımın gecikmesinden üzüntü duyuyorum, Fethiye’de yıkılan binaların yapılması için halen bir arkadaşımız bulunmaktadır, böyle zelzeleye maruz şehirlerimize derhal mesul bir arkadaşın gönderilmesi ve oradaki vatandaşlarımızın sıkıntıdan kurtarılması lazımdır. Takririm de esasen bu gayeye matuf idi. Maksat hasıl olmuştur, takririmi geri istiyorum.”*²⁰ Ayrıca bu dönemde emekli sandığı ve üniversiteler kanunu konularıyla ilgili önerilerde bulunmuştur.²¹

¹⁸ Şahin, *a.g.t.*, s. 117; Güveloğlu, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁹ Şahin, *a.g.t.*, s. 125-126; Güveloğlu, *a.g.e.*, s. 43-44.

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:11, Cilt: 4, (5.5.1958), s. 23-24.

²¹ Çolak, *a.g.m.*, s. 137.

Son olarak, Nuriye Pınar Erdem iyi bir bilim emekçisi ve siyasetçi olarak kendisinden sonraki kadınlara da öncülük etmiştir. Ayrıca yayımlanmış olduğu eserlerle bilime ışık olmuştur.

KAYNAKLAR

Kitaplar & Makaleler

Çolak, F. (2017). Demokrat Parti Dönemi'nde TBMM'deki kadın milletvekilleri ve meclisteki faaliyetleri (1950-1960). *Tarih Okulu Dergisi*, 10(32), 115-158.

Güveloğlu, G. K. (2018). *Demokrat Partinin kadın milletvekilleri (TBMM'deki faaliyetleri ve Yassıada'daki savunmaları)*. İstanbul: Kriter Yayınları.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. (2004). *İlkler: Mesleklerinde öncü kadınlar* (No: 21). İstanbul.

Okay, N. (2017). Türkiye'nin ilk kadın jeolog ve deprem uzmanı. *Mavi Gezegen*, 23, 5-15.

Pınar Erdem, N. (1980). Yerbilimlerinde emeği geçenler. *Yeryuvarı ve İnsan*, 2, 73-76.

Topçu, İ. (2019). Demokrat Parti'li kadın milletvekilleri ve meclisteki faaliyetleri (1950-1960). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 143-162.

Tezler

Onur, E. (2019). *1950'lerde Türkiye'de kadının sosyal statüsü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Şahin, C. (2010). *Türk parlamentosundaki kadın milletvekilleri (1935-2007)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete. (1934, 11 Aralık). İntihabı Mebusan Kanununun bazı maddelerinin değıştirilmesine ve kanuna bir madde ilâvesine dair kanun (Sayı: 2877).

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (1958, 5 Mayıs). *Zabıt Ceridesi* (Dönem: 11, Cilt: 4).

İnternet Kaynakları

Yılmaz, Ö. (2006, 2 Ekim). İlk kadın jeolog 92 yaşında öldü. *Sabah Gazetesi*. Erişim adresi: [Erişim bağlantısı](#).

FOTOĞRAFLAR

Ihsan Ketin, Ahmet Can Okay, Fuat Baykal
Nuriye Pinar

Fotoğraf I - İstanbul Üniversitesi Jeoloji Enstitüsü (Kaynak: Okay, s. 7.)

Fotoğraf II - Doç. Dr. Nuriye Pinar öğrencilerle arazide (1947) (Kaynak: Okay, s. 10.)

Fotoğraf III - Yuvarlak İçindekiler Nuriye Pınar Erdem ve Adnan Menderes.

NEİNİ SÖYLEYİM CANIM EFENDİM?

Hatice Nur İen¹

*Bu yazıyı sevgili dostlarımlın
depremde hayatını kaybeden ailelerine,
Alex'e, Emir'e, Elif'e, Ali'ye
ve on binlerce yurttaşımızın
anısına adıyorum.
Yattıkları yer incitmesin,
Allah rahmet etsin.*

Bu yazıyı hem depremlde bir ailenin üyesi hem devleti tarafından sahipsiz hissettirilmiş bir yurttaş hem de öfkelerini yönetecek muhatap bulamamış bir genç olarak yazıyorum. Yazıya nasıl başlayacağımı da yazıda size ne söyleyeceğimi de yazıyı nasıl bitireceğimi de bilemeden oturdum masanın başına. Belki bir dertleşme...

Hayatta kalan tanıdıklarımız için şükretmekten dahi ar ettiğimiz günler yaşadık. Evini düşünmeden enkazdan çıkan yakınlarımızla, haberini alamadığımız sevdiklerimiz için çabaladık. Bazılarının o an yataktan çıkamadığını öğrendik. Bazılarının haberini günler sonra alabildik, bazılarının ise hiç haberini alamadık. Doğup büyüdüğümüz, oyunlar oynayıp sokaklarını

¹ Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezundur. Yazarın "Nesini Söyleyim Canım Efendim?" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 9 Şubat 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

köşe bucak arşınladığımız, çınarının altında buluşmalara geç kaldığımız, sevgilerini yarınlara bıraktığımız şehirlerimizin kimisi o an dümdüz oldu, kimisi ise anılarımızı yok ederek yıkılıyor.

Yaşadığımız felaketi dayanılabilir kılmak için söyleyişte normalleştirmeye çalıştık fakat ihmalin boyutu hiçbir zaman dayanılabilir boyutta olmadı. Can kaybetmeyen sevdiğini kaybetti, mal kaybetmeyen akıl sağlığını kaybetti, felaketi yaşamayan ise ülkeye dair inancını, güvenini ve umudunu kaybetti. Başka şehirlerde bir umut yeniden hayat kurmak için tutunmaya çalışanlar ise bu cinayetin ve ihmalin müsebbibi yönetici kadronun ahlaksızlığına, müsavi bir fırsatçılıkla mağduriyetlerinin üstünde tepinen mülk sahiplerinin kokuşmuş zihniyetine maruz kaldı.

Geçtiğimiz günlerde şehit düşen Kahramanmaraşlı bir askerimizin ailesinin, şehit haberini aldıkları çadırın görüntüsü düşmeseydi, deprem bölgesinde yaşamayan birçok kişi, depremezelerin hâlâ çadır ve konteynerlerde kaldığının muhtemelen farkında olmayacaktı. Müslüm ve ailesine reva görülen karanlık, depremin ilk saatlerinden beri bütün ülkeye reva görülen belirsizliğin, umutsuzluğun ve çaresizliğin devamı ve hatta katmerlisi. Zira depremin üzerinden bir gün geçtikten sonra insanların Hatay'da yaşanan felaketin boyutundan ancak bir futbolcu vasıtasıyla haberdar olması, Adıyaman'ın yerel yönetici kadrosunun Tanrı'dan korkar gibi korktukları büyüklerine hesap verememe telaşından ötürü felaketi bildirmedikleri için neler yaşandığının birkaç gün sonra anlaşılması gibi bir çarpıklıktan bahsediyorum.

Gittiğimizde ev hissiyle sarılacağımız şehrin yıkıntılarını görmek dahi kalbimizi sıkıştırırken başımıza gelen bu felaketin, ihmalin ve cinayetin üstesinden gelebilmek için zihnimiz bize türlü çıkış

yolları sunuyor. Öfkemizi ve hesap sorma isteğimizi kanalize ettiğimiz merkezî yönetim, yönetimin rant peşinde at koşturmalarına müsaade ettiği yerel yönetimler, yerel yönetimlerin türlü hile hurdada müşterek olduğu müteahhit ve sermayedarlar, bu felaketin bile isteye insan eliyle yapıldığı politik bilincin muhatapları ve müsebbipleridir. Maalesef bu yazıda iç rahatlatıcı hiçbir yan yok, yaşadıklarımız cinayetten başka bir şey değildi.

Geçtiğimiz günlerde Kazakistan’da olan 7.0 büyüklüğündeki depremde takip ettiğim kadarıyla elliden az insan yaralandı. Yine çok yakın zamanda Japonya’da gerçekleşen 7.6 büyüklüğündeki depremdeki ölü ve yaralı sayıları yüzer küsur. Depremi hem jeolojik hem de tarihî olarak su götürmez bir gerçek, beklenen bir afet olduğu ülkemizde ise bu sayıları telaffuz etmek bir yana, hâlâ yakınından haber alamamış, yakınıni vücut bütünlüğü sağlanamadan toprağa vermiş, vefat eden sevdiklerine son görevini yerine getirmek için iş makinelerine yalvarmak zorunda kalmış onlarca aileden söz edebilirim. Depremi birinci yıl dönümünde Türk vatandaşları olarak bizlere hâlâ ölü, yaralı, kayıp sayısı kesin olarak bildirilmedi. Depremden birkaç ay sonraki genel seçimin her şeyden daha önemli olduğu varsayımına benzer şekilde, depremin birinci yıl dönümünde de insan canı, yerel seçim propagandasına indirgenecek bir sayıdan ibaret kaldı. Bu nedenle, ülkenin en eski kurumlarından birinin kış şartlarında depremedelere zaten yeterli olmayacak çadırları satmak üzere depoda tuttuğu, yapılan bağışların ve yirmi seneden uzun süredir toplanan deprem vergilerinin yerini bulmadığı, depremin yaşandığı illerin birçoğunda hâlâ elektrik, temiz su ve barınmaya erişimin kısıtlı olduğu göz önünde bulundurulursa devlete *fai-led* tanımlaması yeterli olmayacaktır.

Maalesef üzerinden bir sene geçen bu felaketin istisnasız her yurttaşta açtığı yara, henüz sağalmadı. Faillerden hesap sorulmadı, suçlular cezasını çekmedi, depremzedeler yitirdiklerini geri alamadı. Bugünden geriye baktığımızda ise depremden bir gün önce, bu toplumsal travmanın muhatapları olmadığımız normale en yakın günleri yaşadık son kez. Bir daha hiç yaşanmamış olamayacağını düşününce, telefonun ucundaki çığlık ve haykırışları, enkaz altında yardım istemek amacıyla kullanılan haberleşme araçlarının bile isteye yasaklandığını, insani yaşam şartlarının hâlâ tedarik edilmediğini düşününce öfkemiz ve kınımız diri kalıyor.

Ancak bir yandan da Türk milletinin neoliberal kapitalist düzenle sarılmış, enflasyonist politikalarla onurlu yaşamdan mahrum bırakılmış, yurdunun bütünlüğüne kasteden siyasal çıkar gruplarının türlü dalaverelerine maruz kalmış her bir ferdinin, bu ülkenin kurtuluşu için bir alaz olduğunun ve olacağının bilincindeyim. Nitekim yöneticiler ve sermaye sahiplerinin, zaten harap ve bitap düşmüş bu milletin üzerine bir kürek toprak atarkenki şeytani hırslarının fersah fersah ötesinde bir dayanışma örneği gösteren siviller, bazı sivil toplum örgütleri, dernek ve vakıflar ise Türk milletinden yegâne fahir ve servet olarak bahseden büyük Türk'ün ferasetini bir kez daha doğruladı. Bu felakette beni ayakta tutan yegâne motivasyon, Halaskargazi Mustafa Kemal Atatürk Paşa'nın Türk milletine inanırken takındığı kuşkusuz tavrı oldu. Nasıl ki kurtuluş mücadelemizde o gayya kuyusundan bizi kurtaran milletin azim ve kararı idiye bu gayya kuyusundan da bizi kurtaracak yine Türk milletinin azim ve kararı olacak.

RAGIP ZİYA MAĞDEN, AMERİKA’DA KAYBOLAN OĞLUNDAN HATIRALAR VE AMERİKAN FİLMLERİ

Mustafa Türkan¹

“8 Şubat [1954] gecesi!... Korkunç, karanlık, menhus bir gece idi.”

Ragıp Ziya Bey’in biricik oğlu Tamer, o gece büyükannesi, üvey annesi ve kardeşlerine sinemaya gittiğini söyleyerek evden çıkmış, gece saat 21.00’de arkadaşı Feridun Özer’le iskelenin yolunu tutmuş ve karşıya geçtikten sonra Tophane rıhtımında bulunan Amerikan şilebine binmişti. Ragıp Ziya Bey’in bu vaziyetten ancak birkaç gün sonra, eve döndüğü zaman haberi olmuştu. O heyecan ile sokaklara düşen Ragıp Ziya Bey, merkezlere, şubelere koşmuş, sağa sola haber göndermişti. Aradan bir ay geçtikten sonra A. P. ajansından korkulan haber geldi:

“16 yaşındaki iki Türk çocuğu, Florida’nın Tampa limanında, muhacirin dairesince yakalanarak, başka bir gemi ile, Mobile’den Türkiye’ye iade edildikleri sırada geceleyin, soğuk sulara atlayarak kaçmak istemişlerdir!.. Sular soğuk, hava rüzgârlıdır. Çocuklardan bir tanesi, 25 saat sonra boğulmuş

¹ Yazar akademik unvanlarını kullanmayı tercih etmemektedir. Yazarın “Ragıp Ziya Mağden, Amerika’da Kaybolan Oğlundan Hatıralar ve Amerikan Filmleri” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 16 Şubat 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

olarak bulunmuştur. Diğerinin âkıbetinden de korkulmaktadır.”²

İşte Tamer böyle, 1954 senesinin Şubat ayında verilen on beş günlük grip tatilinde bir kuş, bir hayal gibi aralarından sıyrılıp gitmiş ve o “menhus” gecede kayıplara karışmıştı. Florida’nın yerel gazetelerinden *The Tampa Tribune*’de Tamer ve arkadaşının akıbetiyle ilgili iki haber vardı. İlk haberde, göçmenlik bürosu yetkililerinin Tampa’dan sınır dışı edilen gençlerin *Lipscombe Lykes* adlı yük gemisinin güvertesinden Alabama’daki Mobile Körfezi’ne atladıkları, gençlerden birinin boğulduğu, diğerinin akıbetinin henüz bilinmediği yazıyordu.³ Bu haberde ölen gencin kimliği henüz açıklanmamıştı. İkinci haberde, diğer gencin cesedine ulaşamadığı, dört millik mesafeyi yüzerek kıyıya ulaşmış olabileceği ihtimali üzerine sınır devriyesinin körfezin her iki kıyısında da arama kurtarma çalışmalarına devam ettiği ancak başarılı olamadığı belirtilmişti.⁴ Böyle durumlarda anne babalar, umuttan kuvvet aldıkları müddetçe canlı kalırlar, ihtiyaç duydukları kuvvetin menbaini ihtimallerde ararlardı.

Bu arayış kalabalık bir insan atölyesi olan Amerika’da Tamer’i bulmaya yetmiş miydi? Ragıp Ziya Bey’in vekaletlere, sefarete ve New York başkonsolosluğuna yaptığı müracaatlar, ne yazık ki neticesiz kalmıştı. Emniyete sorduğu zaman, böyle bir geminin İstanbul limanından bir ay sonra kalkacağı, o günlerde hiçbir vapurun limandan Amerika’ya kalkmadığı söylenmişti. Tek hayal

² Ragıp Ziya Mağden, *Amerika’da Kaybolan Oğlumdan Hatıralar* (İstanbul: Kağıt ve Basım İşleri A.Ş., 1955), 12.

³ “Stowaways Leap Into Bay After Tampa Deportation: One Drowns at Mobile; Second Missing,” *The Tampa Tribune*, 5 March, 1954.

⁴ “2 Turkish Stowaways Deported Here Jump Overboard; 1 Drowns,” *The Tampa Tribune*, 6 March, 1954.

kırıklığı bu malumat eksikliği de değildi. Bunun üzerine, ihtiyati bir düşünceyle Napoli ve Gibraltar'a telsizle haber vermek için eski sporcu arkadaşlarından, Denizcilik Bankası Umum Müdür Muavini Ulvi Yenâl'ı ziyaret etmek istemiş, ancak randevu talebi reddedilmişti. Arkadaşının çok meşgul olduğunu ve onu kabul edemeyeceğini öğrendiğinde kırk senelik bir aşinalığın da Tamer'e faydasının olmayacağını anlamıştı. Günler geçtikçe Ragıp Ziya Bey'in muhitinde dedikodular başlamış, insanların tenkit ve tazyikine tahammül de güç bir mesele halini almıştı:

“Akli eren, ermeyenin bu münasebetle işe karıştığı görülüyor; her kafadan bir ses çıkıyor; önüne gelen habire beni sıkıştırıyor; izahat istiyor, sebep soruyordu. Tamer, kaçmazdan evvel evindeki hayatın, sözde, tahammül edilmez bir hale geldiğini; ağzından (ya intihar, ya firar!) formülünü düşürmediğini söyleyenler oluyordu. Malûmya: âleme dedi kodu lâzım!.. Ana-baba kırılacakmış, üzülecekmiş kahrolacakmış, âlemin umurunda mı?... Sonra, dedi kodu zevkini nasıl tatmin edeceklerdi ya!?... Onun için, bizler, artık Kadıköy sokaklarında gezinemez, kimselere görünemez olmuştuk. Muhitte, bazı kimseler, daha karşıdan görür görmez: bana, fena fena bakıyor; Tamer'i döğerek, söğerek evden kaçırdığım düşüncerile. manevî takip ve baskı altında bulundurmaktan âdeta zevk alıyorlardı. Hücüm, isnad ve iftiraların bir türlü arkası alınamıyor, sonu gelmiyordu.”⁵

Baskıya dayanamayan Ragıp Ziya Bey, olayı yerinde tetkik etmek için yolculuğa çıkmaya karar vermişti. Böyle bir yolculuk Ragıp Ziya Bey için mümkün müydü? Ragıp Ziya Bey türlü imkânsızlıklar içerisinde kıvranırken aradığı fırsat ayağına geldi. Ziraat Vekili Nedim Ökmen'den tetkik maksadıyla dört yüze yakın ziraatçıyla Amerika'ya gönderileceğinin haberini aldı. Tetkikler

⁵ Mağden, *Amerika'da Kaybolan Oğlumdan Hatıralar*, 20.

California ve New York eyaletlerinde yapılacaktır. İnsan atölyesinde umudu imal etme ihtimalinin verdiği coşkuyla duygularını şöyle ifade etmişti:

“Ben, sevgili oğlum Tamer Mağden’in, uğruna canını tehlikeye soktuğu bu memleketin topraklarına ayak basmıştım ya, ondan ötesi kolaydı, artık... O anda zannediyordum ki, birkaç ilân vermek; polise ve baş konsolosluğa müracaat etmek; sefarete kadar gitmek; icabında detektifler tutmak sayesinde, —Tamer’imi—, elimle koymuş gibi bulacak ve elinden, kolumdan tutarak beraberimde İstanbula kadar getirebilecektim... Ne hayal, ne hayal!..”⁶

Ne var ki, vaziyet hiç de hayal ettiği gibi olmamıştı. Ragıp Ziya Bey, uzun araştırma ve soruşturmalardan, verilen ilanlardan en ufak bir netice bile elde edememişti. Tamer sanki denize atladığı an yer yarılmış da yerin içine girmişti: *“O dakikadan itibaren, ne olduğundan, ne bittiğinden kimsenin haberi yoktu.”*⁷ Yalnız tahkikat neticesinde Tamer’in arkadaşı Feridun Özer’in yirmi dört saat sonra soğuktan kalbinin durması neticesinde boğularak öldüğünü öğrenmişti: *“Suya atıldığı dakikadan itibaren ondan en ufak bir malûmat almak kabil olmadı.”*⁸ Ragıp Ziya Bey, oğlundan en ufak bir malumat alamamış olsa bile bir umut onun kurtulmuş olabileceğine inanmıştı: *“Ve ben, Amerika’da kaldığım müddetçe, öyle sanıyordum ki, biricik ve sevgili oğlum, yalnız ve kimsesiz sayılamazdı. Günün birinde: (Baba! ben buradayım!) diyerek koşup yanıma gelecek ve boynuma sarılacak; ve her ikimiz beraberce aziz yurdumuza dönecek; ve bundan*

⁶ A.g.e., 21.

⁷ A.g.e.

⁸ A.g.e., 23.

böyle, mes'ud ve bahtiyar yaşayacaktık.”⁹ Yüreğindeki acıyla yavaş yavaş yaşayan bir ölüye dönen Ragıp Ziya Bey, oğlunun günün birinde yurda dönebileceğine inanıyor olsa da yokluğuna uzun müddet dayanamayacağını düşünüyordu. Bu satırları oğluna veda mahiyetindeydi: “Eğer günün birinde,” diyordu, “...o korkunç denizlerden kurtulup da sağ kalır ve inşaallah anayurduna avdet edebilirsen; babanın seni daima hatırladığını; senin için dışından, tırnağından arttırdığı birkaç parayı kardeşine bıraktığını; ve seni, her zaman, hiç, ama hiç kimselerle kabili mukayese olmayacak derecede içten, candan sevdiğini daima hatırlamanı candan dileyeceğim.”¹⁰

Ragıp Ziya Bey’in yüreğinde bu umudu yeşertmesinin sebebi, oğlunun iyi bir yüzücü olmasıydı. Fakat Tamer’in uzun sessizliği umudun boğazını sıkıyordu. Dahası New York’ta kendisine teslim edilen bazı eşyalar vardı: “*Leş gibi, yosun kokan iki pardesu ile, bir Montgomery ceket, 2-3 çift çorap, birer çift pantolon, bir iki çiklet kutusu... işte o kadar!*”¹¹ Montgomery terimi o dönemde, markadan ziyade belirli bir ceket stili veya modeli için kullanılıyordu. Eğer Ragıp Ziya Bey bu terimi doğru bir bağlamda kullanıyorsa, klasik İngiliz *duffle* tarzıyla tanınan bir ceket türünden bahsediyordu. *Duffle* ceketler, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Britanya Kraliyet Donanması tarafından popüler hale gelmiş, kalın yünlü kumaştan ve karakteristik ahşap veya boynuzdan yapılmış tokaları ve büyük cepleri olan, sıcak tutan ceketlerdi. Bu Tamer ve arkadaşının on yedi gün sürecek yolculuğa bir anlık hevesle çıkmadıklarını kanıtliyordu.

⁹ A.g.e., 25.

¹⁰ A.g.e., 26.

¹¹ A.g.e., 27.

Peki, Tamer Mağden ve arkadaşı niçin ailelerini ve arkadaşlarını arkada bırakarak Amerika'ya gitmek istemişlerdi? Mağden, oğlu Tamer'i "*çok vefalı, çok duygulu, munis, sevimli ve sessiz, inatçı ve azimkâr bir çocuk*" olarak telakki ediyor, oğlundan bahsettiği her satırda, insanı duygulandıran, çocuksu, tatlı bir havaya bürünüyordu. Kimseciklerin yetişemediği "Arslan-Şimşek" adındaki bisikletiyle Tamer, çocukluğunu yaşatları gibi doya doya yaşıyor, gazetecileri taklit ediyor, tatlı peltekliğiyle tüm aileyi neşeye, sevince boğuyordu. Oğlunun her hali Ragıp Ziya Bey'in hatırlındaydı. Beşiğindeki bebeğini dikkat ve muhabbet, rikkat ve şefkatle saatlerce seyrettiğini, süt kokan yavrusunu doya doya kokladığını söylüyordu. Ragıp Ziya Bey'e göre insan bir tabloyu da ancak böyle seyredebilir ve ondan ancak bu kadar zevk alabilirdi. Ağlamaları bile onun için dünyanın en güzel ağlama senfonilerinin bestelenişiydi. Dedesi avukat-muallim Ziya Mağden de torunun adeta esiri, kulu kölesi olmuştu. Tamer'in filmlere, hele makinelere karşı merakı büyüktü. Trenlere, lokomotiflere, otomobillere bayılırdı. Ragıp Ziya Bey, oğlunun bu merakını tatmin için onu istasyonlara götürmüş, oradaki makinistler, Tamer'in bu canlı ve samimi alakasından hoşlanarak onu makinelerine almışlar ve makinelerini detaylıca anlatmışlardı. Ailesi, fitraten zeki ve müdekkik olduğundan emindi.

Ragıp Ziya Bey'e göre bu masal gibi çocukluk yıllarındaki ilk büyük felaket, Tamer'in dedesinin vefatı olmuştu. Bu vefatla derinden sarsılan Tamer neşesini yitirmişti. İkinci felaket, Tamer'in annesiyle babasının boşanmasıydı. Bu felaketler Tamer'in tahsilini etkilemiş, Saint Joseph'den Haydarpaşa Lisesi'ne geçmek zorunda bırakmıştı. Ragıp Ziya Bey, oğlunun, kendi

tanımıyla “memlekete kontrolsüz bir şekilde ithal edilen Amerikan filmleriyle” işte bu dönem tanıştığını söylüyordu.¹² Bu filmler Tamer’in vaziyetini ağırlaştırmıştı. Tamer, kardeşlerine ve arkadaşlarına Amerika’dan başka laf etmiyordu. Ragıp Ziya Bey o günleri şöyle anlatıyordu: “Bizlerin, evde, Amerika’nın, kolay gidilir bir yer olmadığını; her şeyin bir vakti olduğunu; orta tahsilini bitirince kendisini oraya yollamağı esasen düşündüğümüzü söylemekliğimiz de bu hususta hiçbir fayda temin edemedi, devamlı ve sistemli bir şekilde, bütün dikkatimizle yaptığımız bu mücadele maalesef sökmeydi!”¹³ Tamer’i etkileyen ve buradaki hayatından koparan Amerikan filmlerinin etkisini ise şöyle kelimelere döküyordu: “Amerika’nın macera dolu, aldatıcı, süslü ve sürükleyici, hayatta her şeyi mümkün gösteren o müthiş propagandası, yarı çıplak, oyalı boyalı, süslü, rötuşlu, renkli, baldır bacaklı filimleri; çocuğu, divaneye çevirdi!”¹⁴ Ragıp Ziya Bey’e göre Tamer, “sinema nesline mensup, Amerika hastası ve hayalperest” idi. Bu hadisenin tüm mesulü Amerikan filmleriydi.

Tamer yalnız Amerika’yı görmek mi istiyordu, yoksa orada Broadway yıldızı olma hayalleri mi kuruyordu? Laurel&Hardy hayranı olan Tamer hangi Amerikan filmlerini izleyerek bu hayallere dalmıştı? 50’li yılların başında vizyona giren filmlerden *Key Largo* (Ölüm Gemisi), *Dark City* (Karanlık Şehir), *The Great Missouri* (Misuri Baskını), *Treasure Island* (İrlanda Hazinesi), *Barricade* (İntikam Kahramanı), *Commanche Territory* (Kanlı Savaş), *Kiss Tomorrow Goodbye* (Kasırğa

¹² A.g.e., 9.

¹³ A.g.e.

¹⁴ A.g.e., 10.

Adam), *A Streetcar Named Desire* (İhtiras Tramvayı), *Montana* (Hürriyet Kahramanı), *Two Flags West* (Zafer Meydanı), *The African Queen* (Afrika Kraliçesi), *The Crimson Pirate* (Kahraman Korsan), *The Return of the Corsican Brothers* (Korsikalı Kardeşlerin İntikamı), *Cops and Robbers* (Polisler ve Soyguncular), *Captain Chine* (Denizler Atmacası) ve *He Run All the Way*'i (*Sevgilim Bir Katildi*) izlemesi mümkündü. Tamer'in sinemaya gittiği yıllarda Dorothy Hall ve Barry Fitzgerald'ın başrollerini paylaştığı *The Naked City* (New York Esrarı) filminden Genne Kelly ve Judy Garland'lı *Summer Stock*'a (*Şen Yıldızlar*) kadar geniş bir ithal Amerikan film yelpazesi vardı.

Uzun bir dönem Türkiye'de sinemaya dair eleştirel bakış açısı, Ragıp Ziya Bey'in şikâyetlerini hatırlatır cinsten, yani sinemayı çoğunlukla kültür emperyalizmi perspektifinden değerlendiren bakış açısydı.¹⁵ Ali Özuyar'ın transkripsiyonu ile *Türk Sineması Hakkında Raporlar*'da yer alan "Film Mütehassısı ve Tarih Muallimi Şakir Bey'in Birinci ve İkinci Raporlarının Sureti" adlı metinde, Şakir [Seden] Bey'in "*terbiyevi film kütüphanesi*" oluşturma düşüncesi de böyle bir bakış açısının tezahürüydü.¹⁶ Bu tezahürde filmler Türk kültürüne ve Türkçülüğe doğrudan veya dolaylı hizmet etmeliydi. Yabancı film ithali konusunda gereğinden fazla film ithal edildiğini ve buna bir sınırlamanın getirilmesi gerektiğini belirten *Türk Filmciliğinin Dertler ile Çarelerine*

¹⁵ Ali Karadoğan, "Raporlar Ekseninde Türkiye'de Sinema ve Sorunlarının Kısa Bir Tarihi (1925-1975)," In *Türk Sineması Hakkında Raporlar*, edited by Ali Karadoğan (Ankara: De Ki Basım Yayın, 2019), 16.

¹⁶ A.g.e., 53.

Dair Rapor'unda (Yerli Filmler Yapanlar Cemiyeti, 1953) ithalatçıların hiçbir kalite ve sanat endişesi aramadan getirdiği sinema filmlerinin Türk milletine ve tarihine tecavüz ettiğine yer verilmesi de Ragıp Ziya Bey'in şikâyetlerini andırıyordu.¹⁷ Bunca şikâyete rağmen film ithalatının azalmamasının sebebi ise yerli film endüstrisinin iktisadi şartlarıydı. 40'lı yılların sonunda yerli filmin ortalama maliyeti 40.000 Türk lirasıydı. Bu meblağ 25.000 ile 60.000 Türk lirası arasında değişmekteydi. İmkânlar kısıtlı, iktisadi şartlar ağır, vergiler yüksek ve deneyimli eleman noksandı.¹⁸ 1950'de gösterilen yerli film sayısı 23 iken yabancı film sayısı 229'du.¹⁹

Türk Filmciliği Meseleleri dizisinin ikincisi olarak 10 Ocak 1955 tarihinde Gazeteciler Cemiyeti'nde düzenlenen basın toplantısıyla ilan edilmiş olan, *Türk Filmciliği ve Kalkınması İçin Halli Gereken Meseleler Hakkında Rapor*'unda da (Türk Film Dostları Derneği, 1955) ölçüsüz ithal edilen filmlerin çocuklar üzerinde kötü tesiri olduğuna değinilmişti. Rapora göre bu filmler “konu bakımından bizim topluluğumuzun yüzde 80'ine hitap etmeyecek mahiyette” idi.²⁰ Aslında İbrahim ve Ahmet Efendilerin hazırlayıp sunmuş olduğu, 29 Mart 1903 tarihli “*Memâlik-i Şahane'de sinematograf temâşâ ettirilmesinin şerâit-i imtiyâziyesi*”nde adap ve ahlaka vurgu vardı.²¹ Ahlaka

¹⁷ A.g.e., 135.

¹⁸ Ertan Tunç, *Türk Sinemasının Ekonomik Yapısı, 1896-2005* (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2012), 65.

¹⁹ A.g.e., 82.

²⁰ Karadoğan, 32-33.

²¹ “Memâlik-i ecnebiyyeye ‘â'id menâzır ve veķâyî'den âdâb ve ahlâka münâfî olmayanlar — miķdâr-ı yevmî proğrâmdaki resimlerin nişfını tecâvüz etmemek üzere — bilâd-ı cesîmedeki maķâll-i maķşûşasında

aykırı filmlerin genç erkek ve kız çocuklarına “arz ve teşhiri”nin memleketin “selâmet-i maneviye ve necâbet-i ahlâkiyesiyle” alâ kadar olanları tahrik ettiği söylenmekteydi.²² Bu vurgu, Ragıp Ziya Bey’in ima ettiği kötü tesirin de ötesindeydi. 1916’da sinemalarda gösterilen cinayet sahnelerinin çocukları dehşete düşürmesi ve çocukların nazarında bu olayların sıradan olaylar-mış gibi görülmeye başlanması sebep gösterilerek çocukların psikolojisini ve ahlakını korumak amacıyla umumi sinemalara on altı yaşından küçük çocukların kabul edilmemesi (çocuklara dair eğlenceli ve faydalı gösterimler hariç) hakkında bir madde çıkarılması, sinema-tiyatro açılması ve idaresi hakkındaki nizam-nameye eklenmesi bildirilmişti.²³ Tamer’in çocukluğu eğer o

‘umûma temâşâ âtdirilebilecektir. Faķat esâsı ĥurâfâta mübtenî ve fâ’idesiz ve münâsebet-siz menâzır-ıñ irâ’esinden ictinâb olunacaķdır.” BOA, Y.PRK.AZJ 46/16, 29 Zîl-ĥicce 1320/29 Mart 1903. Elbette sâ-kıncanın kapsâmı kötü tesirin ötesindeydi. Örneğın Beyoğlu’ndaki Halep Çarşısı’nda sinematograf ile gösterilen filmler arasında Napol-yon’un Mısır’daki savaşlarına dair resimlerin teşhir edilmesi Dahiliye Nezâretini harekete geçirmiş, bundan böyle gösterim öncesinde Mat-buat-ı Dahiliye İdare’sinden olur alınması istenmişti. BOA, DH.MKT, 823/38, 4 Zîl-ĥicce 1321/21 Şubat 1904. Selanik’te Olimpia Salonu isimli kahvehaneye getirilen bir sinematograf ile anarşistliğe dair cina-yet sahnelerinin halka izlettirilmesine verilen tepki için bkz. BOA, TFR. I.A 36/3508, 12 Ramazân 1325/19 Ekim 1907. Beyoğlu’nda Odeon Tiyatrosu’nda Sinematograf Kumpanyası’nın ahlaka aykırı filmler göstermesinin yasaklandığına dair Zabtiye Nezâreti’nin yazısı için bkz. BOA, ZB 328/6, 1 Ramazân 1324/19 Ekim 1906.

²² BOA, DH.KMS 62/18, 26 Ramazân 1340/23 Mayıs 1922.

²³ “İstânbûlda mevcûd ‘umûmî sinemâlara çocuklar daĥi devâm etmekde olub bu gibi sinemâlarda irâ’e olunan bir çok veķâyî-i cinâ’iyye çocukların aĥvâl-i ruĥiyye ve şabâyî’ne te’sîr ederek bir řâķımı o gibi veķâyî’den tedehhüş etmekde ve bir řâķımı da veķâyî-i

yıllara rastlasaydı, sinemaya ulaşımı 40'lı ve 50'li yıllardaki gibi kolay olmayacaktı.

Bu dönem Ragıp Ziya Bey evinden uzaktaydı. Çalıştığı okul Halkalı'daydı. Kadıköy'den Halkalı'ya her gün gitmesi mümkün olmadığından bazı günler Halkalı'da kalıyordu. Kimisi yatılı kimisi yatısız okuyan çocuklar, Ragıp Ziya Bey'i haftada bir veya iki defa güçlükle görebiliyorlardı. Ona göre Tamer böyle bir atmosferde filmler tarafından zehirlenmiş ve üç gün üç gece bir tahlisiye sandalında aç susuz kalmayı göze alarak Amerika'ya kaçmıştı. Ragıp Ziya Bey için *“Tamer, bu deliliği acaba neden yaptı? Bu müthiş ve çocukça maceraya nasıl sürüklendi? O güzelim hayatına niçin kastetti? Yatılı okulundan neden bıktı ve kaçtı?”* sorularının cevabı hep Amerikan filmleri idi.²⁴ Anılarında, oğlunu hep anlamaya çalışan bir baba olduğunu, eğitim

mezbüreyi göre göre 'adetâ istinâsı hâşıl etmekde olmasıyle her iki şüret-i te'sîrin nîk ü bedi gayr-i fâriķ olan etfâl için 'âtî ve ahlâķ nokta-i nazarından mahzûr ve mazarratı der-kâr bulunduğundan çocuklara mahşûş eğlenceli ve istifâdeli huşûşî sinemâlar müstesnâ olmak üzere ba'z-ı memâlikde oldığı vech-ile buraca da 'umûmî sinemâlara on altı yaşından dūn çocukların qabûl edilmemesi huşûşunun uşûl-i ittiḥâzı esbâbının istihşâli Beg-oğlı [Beyoğlu] mutaşarrıflığından iş'âr edilmiş olmağla etfâlin terbiyesine ve ma'neviyyât ve ṭabâyi'ne ve 'âtide ḥâl-i ictimâ'imize mühimm te'sîrâtı görülen ve görülecek olan sinemâlar ḥaqqında şüret-i iş'ara göre bir qarâr ittiḥâzı menûṭ-ı re'y-i rezîn-i 'âşafâneleridir ol-bâbda emr ü fermân ḥazret-i men lehül-emriñdir” BOA DH.EUM.VRK 28/22, 29 Şafer 1335/25 Aralık 1916.

²⁴ “Bir çocuk mantığının zebunu, bir çocuk düşüncesinin esiri, Tarzan ve cicili-biçili, renkli, boyalı Amerikan filmlerinin hastası, sakat ve perişan bir psikolojinin kurbanı olan oğlum Tamer Mağden... [...] Amerikan toprağına çıksaydın ne olacaktı sanki?!.. Başın göğe mi erecek; orada, yıldız mı olacaktın?... Ve bütün Hollywood senin mi

hayatına dair nasihatlerini ona sakın sakın, tatlı bir dille anlattığını söylüyordu. İşinden dolayı ailesiyle arasındaki iletişimin zayıf kaldığı ancak satır aralarından okunuyordu. Tamer'in Amerika'ya gitmesi için farklı motivasyonlarının olabileceği, hatta belki de bu motivasyonların Amerikan filmlerinden daha güçlü olduğu düşünülebilirdi ama Ragıp Ziya Bey için böyle olasılıklar ya yoktu ya da anılarına yansımamıştı. Kitabına her ne kadar *Amerika'da Kaybolan Oğlumdan Hatıralar* dese de bu kitap, oğlu Amerika'da kaybolan bir adamın hatıralarıydı.

Ona göre Tamer, “*kendi kafasını beğenen*” ve “*nasihat kabul etmeyen*” bir delikanlıydı. Evinde, ocağında bir bey, bir prens gibi yaşadığının altını çiziyordu. Pervasız bir 20. asır genciydi, gözü karaydı, istikbali için hazırladığı maya farklıydı. *Tamer'in Tenkit ve Hülyaları* şiirinde Ragıp Ziya Bey, oğlunun ağzından şöyle demişti: “*Ben, tıpkı bir Amerikalı gibi, korku ne, bilmem.*”²⁵ Ona göre Tamer, hayat cahili, tecrübeden mahrum, çalışma hayatının sertliğini ve zorluğunu henüz tatmamış, başında kavak yelleri esen, bıyıkları terlememiş bir çocuktur. Sade ve pürüzsüz bir hayattan kaçmıştı. Ailesinin arsız olacağı, yorulacağı veya hastalanacağı endişesiyle onu boğacak sınırlar çizmediği de aşikârdı. Ragıp Ziya Bey, şiirle yalnızca oğlunu tenkit etmiyordu. “*Keyif ebli, kadının hastası, bela, mikrop*” gibi ifadelerle eşi de payına düşeni almıştı.²⁶ Türlü emeklerle büyüttüğü çocuğunun kayıyla zaman geçtikçe öfkesi de büyümüşü. Okyanusun derinliklerine karışan oğlu ve arkadaşı için “*Onlar, bizi hiçe saydılar. Reyimize itibar etmediler. Bizi adam yerine koymadılar.*

olacaktı?!..” Mağden, *Amerika'da Kaybolan Oğlumdan Hatıralar*, 23.

²⁵ A.g.e., 29.

²⁶ A.g.e., 30.

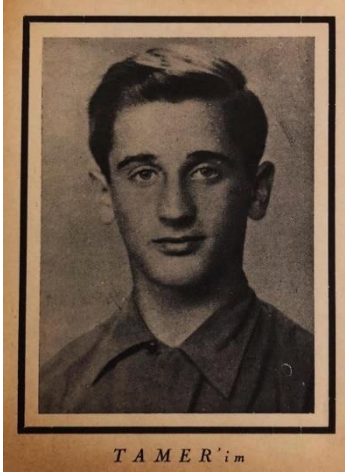
Görgümüze, tecrübemize itimat eylemediler” diyordu. Bu satırlar haşın ve düşman sessizliğin içine sığdırılmış bir bağırıydı. Etrafındaki herkes bu sessizliği dinliyor, ona acıyor, onun içinde soluyor, dilini konuşuyor ve tarafından yutuluyordu. Fakat ne çare ne de deva mevzubahisti. Ragıp Ziya Bey, bu vakur adam, kendini kafesine kapatılmış bir kartal gibi mahpus bulmuştu. Bu acı olayda anlatmadığı, eksik bıraktığı veya henüz yüzleşemediği parçalardaki mükâfatı görebilecek miydi?

Ragıp Ziya Bey, *Amerika’da Kaybolan Oğlumdan Hatıralar*’ı şu satırla bitirmişti: “*Onu; böyle feci bir âkıbetten korumuş ve kurtarmış olmasını, Ulu Tanrı’dan, geliniz! hep birlikte tazarru ve niyaz edelim.*” Tarifi mümkün olmayan bu kaybın onu işlerinden alıkoyduğunu düşünüyorsanız, yanılıyorsunuz. Oğlunun vefatının üzerinden dört sene geçtikten sonra *Zirai Öğretimde 110 Yıl* (1958) kitabını tamamladı. Ragıp Ziya Bey’i bu kitapla tanıdım. Şahsi meraktan ötürü *Meyvecilikte Anaçlar*’dan (1953) *Meyveciliğe İlk Adım*’a (1962), *Meyveciliğe İlk Adım*’dan *Zirai Kombinalar*’a (1949), hangi eserine ulaşabilseysem göz attım. O, her yönüyle bir Cumhuriyet öğretmeni minyatürüydü. Zirai üretim alanında eserler vermeyi ve genç ziraatçılar yetiştirmeyi kendine vazife bilmiş, halk için tarım bültenleri hazırlamıştı. Anadolu’da köyleri, bilhassa dağ köylerini gezip incelemişti. Kendine koyduğu hedef, milletine 50 eser kazandırmaktı. Bu hedefine ulaşmış, hatta daha fazla eser kazandırmıştı. *Duyduğum Sesler* (1953) adlı şiir kitabı, ellinci eseri idi. Tutkulu bir Fenerbahçe taraftarıydı. Bu tutku ona *Fenerbahçe Batamaz* (1961) adlı bir şiir kitabı bile yazdırmıştı. *Duyduğum Sesler*’de ideale kavuşmanın nasıl bir his olduğunu şöyle tarif

etmişti: “*Şu dakikada duyduğum sevinç; idealist bir adamın sevinci ve neşesidir.*”²⁷ Vazifesini yapmış olduğunu bilmenin verdiği rahatlık, yüzündeki yaşanmışlık çizgilerini yumuşatmış, ömrünün bir bölümünü esir almış azabın izlerini silmiş midir, bilmem. Ragıp Ziya Bey’in yurt, memleket ve meslek için daima yanıp tutuşan kalbinin kıvılcımlarının tozlu kitap sayfalarının arasında unutulup gitmesine gönlüm el vermedi. Tüm eksikleriyle bu yazı, bir ziraatçının, öğretmenin, sporcunun, şairin ve belki de hepsinden önce bir babanın portresidir.

²⁷ Ragıp Ziya Mağden, *Duyduğum Sesler* (İstanbul: Kâğıt ve Basım İşleri A. Ş., 1953).

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Ragıp Ziya Mağden, Amerika’da Kaybolan Oğlumdan Hatıralar (İstanbul: Kağıt ve Basım İşleri A.Ş., 1955)

Fotoğraf II – Tamer’in bindiği yük gemisi ve kaybolduğu Mobile Körfezi’nin bir haritası.

Ragıp Ziya Mağden

Fotoğraf III – Ragıp Ziya Mağden, Duyduğum Sesler (İstanbul: Kâğıt ve Basım İşleri A. Ş., 1953).

K A Y N A K L A R

Osmanlı Arşiv Belgeleri

BOA, DH.EUM.VRK 28/22, 29 Şafer 1335/25 Aralık 1916.

BOA, DH.KMS 62/18, 26 Ramazân 1340/23 Mayıs 1922.

BOA, DH.MKT 823/38, 4 Zî'l-ħicce 1321/21 Şubat 1904.

BOA, TFR.I.A 36/3508, 12 Ramazân 1325/19 Ekim 1907.

BOA, Y.PRK.AZJ 46/16, 29 Zî'l-ħicce 1320/29 Mart 1903.

BOA, ZB 328/6, 1 Ramazân 1324/19 Ekim 1906.

Kitaplar & Makaleler

Karadoğan, A. (Ed.). (2019). Türk sineması hakkında raporlar.
Ankara: De Ki Basım Yayın.

Karadoğan, A. (2019). Raporlar ekseninde Türkiye’de sinema
ve sorunlarının kısa bir tarihi (1925-1975). In A. Karado-
ğan (Ed.), Türk sineması hakkında raporlar (pp. 16-135).
Ankara: De Ki Basım Yayın.

Mağden, R. Z. (1953). Duyduğum sesler. İstanbul: Kâğıt ve Ba-
sım İşleri A.Ş.

Mağden, R. Z. (1955). Amerika’da kaybolan oğlumdan hatıra-
lar. İstanbul: Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş.

Tunç, E. (2012). Türk sinemasının ekonomik yapısı, 1896-
2005. İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Gazete Makaleleri

Stowaways leap into bay after Tampa deportation: One drowns
at Mobile; Second missing. (1954, March 5). The Tampa
Tribune.

2 Turkish stowaways deported here jump overboard; 1 drowns.
(1954, March 6). The Tampa Tribune.

YARININ ÜNİVERSİTE DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ

Alp Köksal¹

Günümüzde yükseköğretim, öğrenciler ve akademisyenler açısından giderek daha da globalleşmektedir. Bireyler, bu bağlamda, doğdukları ülkenin dışında eğitim görme veya akademisyenlik için göç etme eğilimi göstermektedirler. Bu insanların çoğu, gittikleri ülkelerdeki üniversitelere aşina olmamakla beraber, gidecekleri kurumu belirlerken üniversite sıralamalarını gözetmektedirler. Üniversite sıralamaları aynı zamanda politikacılar tarafından da faydalı bir kaynak olarak görülmektedir. Bu sıralamalara bakılarak ülkelerin yükseköğretim politikaları değerlendirilmektedir.

Yükseköğretim kurumlarını değerlendiren ve bu değerlendirmeler ışığında sıralama yapan başlıca kuruluşlar arasında *Quacquarelli Symonds (QS)*, *Times Higher Education (THE)* ve *Academic Ranking of World Universities (ARWU)* bulunmaktadır (Loukkola, 2016).

Üniversite Sıralamalarının Kullandıkları
Değerlendirme Kriterleri

THE'nin Değerlendirme Kriterleri

¹ Boğaziçi Üniversitesi Öğrenme Bilimleri Programı'nda doktora öğrencisidir. Yazarın "Yarının Üniversite Değerlendirme Kriterleri" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 23 Şubat 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

THE, üniversiteleri beş ana kriter üzerinden değerlendirmektedir. Bunlar; öğretim (*teaching*), araştırma ortamı (*research environment*), araştırma kalitesi (*research quality*), endüstri (*industry*) ve uluslararası görününürlüktür (*international outlook*) (Times Higher Education, 2023a).

Öğretim (%29,5): Bu ana kriteri oluşturan alt kriterler; öğretim itibarı, öğrenciye göre öğretim görevlisi oranı, doktora yapmış öğrenciye göre lisans öğrencisi oranı, akademik personel başına verilen doktora derecesi oranı ve kurumsal yapıdır. Bu kriterler arasından öğretim itibarını belirlemek için Ekim 2022 ve Ocak 2023 arasında Akademik İtibar Anketi ile 166 üniversiteden 500.000’den fazla kişiden veri toplanmıştır. Kurumsal gelir, akademik personel sayısına göre ölçeklendirilmiş ve satın alma gücü paritesi için normalleştirilmiştir. Bir başka ifadeyle, üniversitelerin gelirleri değerlendirmeye dahil edilirken bulundukları ülkenin finansal durumu da göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırma Ortamı (%29): Bu ana kriteri oluşturan alt kriterler; araştırma itibarı, araştırma geliri, araştırma verimliliğidir. Araştırma itibarını belirlemek için Akademik İtibar Anketi sonuçları kullanılmıştır. Araştırma geliri akademik personel sayısına göre ölçeklendirilmiş ve satın alma gücü paritesi için uyarlanmıştır. Araştırma verimliliği için ise veri *Elsevier’s Scopus* veri tabanından elde edilmiştir. Bu sayı, kurumsal büyüklüğe göre ölçeklendirilmiş ve konuya göre normalleştirilmiştir.

Araştırma Kalitesi (%30): Bu ana kriteri oluşturan alt kriterler; atıf etkisi, araştırma gücü, araştırma mükemmelliği ve araştırma etkisidir.

Endüstri (%4): Endüstriden gelen gelirler ve alınan patent sayıları bu ana kriteri oluşturan alt kriterlerdir.

Uluslararası Görünürlük (%7,5): Bu ana kriteri etkileyen alt kriterler; uluslararası öğrenci sayısının toplam öğrenci sayısına oranı, uluslararası akademisyen sayısının toplam akademisyen sayısına oranı ve uluslararası iş birlikleridir.

QS Dünya Üniversiteleri Sıralaması

QS ise sıralamalarını belirlerken dokuz kriter kullanmaktadır. Bunlar, akademik itibar (*academic reputation*), işveren itibarı (*employer reputation*), akademik kadro sayısının öğrenci sayısına oranı (*faculty student ratio*), akademisyen başına düşen atıf sayısı (*citations per faculty*), uluslararası akademik kadro sayısının tüm akademik kadroya oranı (*international faculty ratio*), uluslararası öğrenci sayısının toplam öğrenci sayısına oranı (*international student ratio*), uluslararası araştırma ağı (*international research network*), istihdam sonuçları göstergesi (*employment outcomes*) ve sürdürülebilirliktir (*sustainability*) (Quacquarelli Symonds, 2023a).

Akademik İtibar (%30): QS Dünya Üniversite Sıralamaları'nın temel bileşeni olan Akademik İtibar Endeksi, dünya genelindeki akademisyenlere dağıtılan bir anket üzerine kurulu olup anketin dağıtımı, önceki yıllardaki anket katılımcılarına, kurumların sunduğu iletişim listelerine, ankete kayıt olanlara ve Uluslararası Kitap Servisi (IBIS) veri tabanında yer alan akademisyenlere yapılmıştır. Bu süreçte, akademisyenlerin çalışma alanları ve bölgesel uzmanlıkları dikkate alınarak değerlendirme yapmaları istenmektedir.

İşveren İtibarı (%15): QS İşveren İtibar Endeksi, işverenlere yönelik yapılan bir anketin sonuçlarına dayanmaktadır. Anket, daha önce katılmış olan kişilerden, kurumların sunduğu iletişim listelerinden, kayıt olanlardan ve anket ortaklarından toplanan

dünya çapında işverenlere dağıtılmaktadır. İşverenlerden, uzmanlık alanlarını ve bölgesel tanındıkları belirtmeleri istenmektedir.

Akademik Kadro Sayısının Öğrenci Sayısına Oranı (%10): QS Üniversite Sıralamaları'nda önemli bir gösterge olan Öğretim Üyesi/Öğrenci Oranı, kurumun öğrenme ve öğretim ortamının bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. QS, bu göstergesi hesaplamak için öğrenciler ve öğretim üyeleri hakkında iki ayrı veri seti toplamaktadır. Öğrenci sayıları, kurumlardan, hükûmet bakanlıklarından, ajanslardan ve üçüncü taraflardan elde edilmektedir. Öğretim üyesi sayıları ise, ideal olarak öğretim ve araştırma ayırımı yapılabilse de birçok ülkede bu derecede ayrıntılı veriyi ulaşılamaması nedeniyle toplam sayılar kullanılarak hesaplanmaktadır.

Akademisyen Başına Düşen Atıf Sayısı (%20): QS Dünya Üniversite Sıralamaları'ndaki Kişi Başına Düşen Atıf Sayısı oranı, bir üniversitedeki araştırma yoğunluğu ve hacmini, kurumun büyüklüğünü dikkate alarak ölçmektedir. Bu gösterge, araştırma gücünün yaygın bir ölçütü olarak kabul edilen ve kurumda çalışan akademisyen sayısına göre ayarlanan üniversitenin aldığı atıf sayısı ile ifade edilmektedir.

Uluslararası Akademik Kadro Sayısının Tüm Akademik Kadroya Oranı (%5): Uluslararası Öğretim Üyesi Oranı, bir üniversitede yabancı uyruklu öğretim üyelerinin toplam öğretim üyesine oranını incelemektedir.

Uluslararası Öğrenci Sayısının Toplam Öğrenci Sayısına Oranı (%5): Uluslararası Öğrenci Oranı, yabancı uyruklu öğrencilerin toplam öğrenci sayısına oranını değerlendirmektedir.

Uluslararası Araştırma Ağı (%5): Uluslararası Araştırma Ağı (IRN) Endeksi, kurumların uluslararası sınırlar ötesinde diğer yükseköğretim kurumlarıyla iş birliği yaparak uluslararası yayınlar üretme kapasitesini ölçmektedir. Bu endeks, kurumların araştırma ortaklıklarının çeşitliliğini ve coğrafi dağılımını yansıtarak küresel etkileşimin bir göstergesi olmaktadır. IRN, özellikle sürdürülebilir ortaklıkları, yani beş yıllık dönemde üç veya daha fazla ortak yayın sonucu ortaya çıkan iş birliklerini dikkate almaktadır.

İstihdam Sonuçları Göstergesi (%5): İstihdam sonuçları göstergesi, bir üniversitenin mezunlarının iş bulma başarısını ve toplumsal etkisini değerlendirmektedir. Bu, mezun istihdam endeksi ile mezunların iş piyasasındaki başarısını ve mezun etki endeksi ile alanlarında ve toplumda yarattıkları pozitif etkileri ölçen iki ana metriğin birleşimini oluşturmaktadır. Her iki endeks, kurumların mezunlarının genel başarılarını yansıtmayı amaçlamakta olup veri işveren ve mezunlarla yapılan anketlerden elde edilmektedir.

Sürdürülebilirlik (%5): QS sürdürülebilirlik ölçeği, üniversitelerin çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik performanslarını değerlendirmektedir. Bu değerlendirme, çevresel etki ve sosyal etki olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmakta olup kategorilerin her biri toplam puanın yüzde 50'sini oluşturmaktadır. Çevresel etki, kurumların iklim değişikliğiyle mücadele taahhütlerini ve sürdürülebilirlik stratejilerini incelerken sosyal etki, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile uyumlu araştırma ve toplumsal katkıları değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, üniversitelerin geniş bir yelpazede sürdürülebilirlik kriterlerini karşılamalarını gerektirmektedir.

ARWU Sıralaması

ShanghaiRanking, üniversiteleri değerlendirirken şu kriterleri göz önünde bulundurmaktadır: eğitim kalitesi (*quality of education*), akademik kadronun kalitesi (*quality of faculty*), araştırma üretimi (*research output*) ve üniversitede kişi başına düşen akademik performans (*per capita performance*) (*ShanghaiRanking Consultancy*, 2023).

Eğitim Kalitesi (%10): Eğitim kalitesi kriteri, o kurumdan mezun olan Nobel Ödülü kazanmış mezunların sayımı ile ölçülmektedir. Mezun tanımı, o kurumdan lisans, yüksek lisans veya doktora derecesi elde eden kişileri kapsamakta olup derece alınan dönemlere göre farklılık göstermektedir. 2011'den sonra derece elde eden mezunlar için ağırlık yüzde 100 iken 2001-2010 arasında derece alanlar için yüzde 90, 1991-2000 arasında derece alanlar için yüzde 80 şeklinde oluşturulmuştur ve bu şekilde devam ederek 1921-1930 arasında derece alanlar için ağırlık yüzde 10'a indirilmektedir. Bir birey eğer bir kurumdan birden fazla derece almışsa, bu durumda kurum sadece bir defa hesaba katılmaktadır.

Akademik Kadronun Kalitesi (%40): Akademik kadronun kalitesi, o kurumda görev almakta olan Nobel ödüllü akademisyen sayısı ile ölçülmektedir. Eğitim kalitesi kriterinde olduğu gibi dönemlere göre ağırlıklar farklılık göstermektedir. Akademik kadronun kalitesini etkileyen bir diğer faktör ise o üniversitenin akademik kadrosunda çalışmakta olan yüksek sayıda atıf alan araştırmacı sayısıdır. Bu araştırmacılar, *Clarivate* (dünyada alınan atıf verisini analiz eden ve bu verileri yayımlayan bağımsız bir kuruluş) tarafından belirlenmektedir.

Araştırma Üretimi (%40): Bu kriteri belirleyen iki faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilki, üniversitedeki akademisyenlerin doğa ve bilim alanlarında 2018-2022 yıllarında (2023 sıralaması için; sonraki yıllarda bu aralık güncelleniyor) yayımlanan makalelerinin sayısı olup ikincisi üniversitedeki akademisyenlerin *Science Citation Index - Expanded* ve *Social Science Citation Index*'te (bu veri tabanları bilimsel anlamda kıymetli makalelerin yayımlandığı akademik dergileri listeler) kayıtlı dergilerde yayımlanan makalelerinin sayısıdır. Bu sayılar ilk faktöre kıyasla araştırma üretimi puanına iki katı kadar etki etmektedir.

Üniversitede Kişi Başına Düşen Akademik Performans (%10): Bu kriter yukarıda belirtilen beş kriter skorunun üniversitedeki toplam akademisyen sayısına bölünmesiyle bulunmaktadır.

Bugünün Üniversite Değerlendirme Kriterlerinin Sorunları

Değerlendirme kriterlerinin detaylı incelemesi, onların nasıl kapsamlı bir bakış açısı sunduğunu gösterse de bu kriterlerin pratikte karşılaştığı zorlukları ve sınırlılıkları da ortaya koymaktadır. Bu da bizi bugünün değerlendirme sistemlerinin karşılaştığı temel sorunları ele almaya yönlendirir. Globalleşmenin yüksek öğrenim üzerindeki etkisi ve eğitim politikalarının belirlenmesinde değerlendirme kriterlerine duyulan ihtiyaç, üniversite sıralama listelerinin varlığını haklı çıkarmaktadır. Ancak, mevcut sıralama kriterleri her zaman kapsayıcılığı sağlayamamakta ve bazı durumlarda yetersiz kalabilmektedir. Daha önceki bölümde, üniversitelerin hangi ölçütlere göre sıralandığından bahsedilmiş olup bu kriterler arasında itibarın önemli bir yeri olduğu belirtilmiştir. Akademisyenler ise performans odaklı ölçütlerin ön plana çıkarılması gerektiğine inanmaktadır (Tierney & Lanford, 2016).

Üniversitelerde birçok farklı bölüm bulunmaktadır ve bu bölümlerin yapısı farklı olabilmektedir. Dolayısıyla, bunları tek bir sayısal değerle ifade etmek doğru olmamaktadır. Örneğin, Utrecht Üniversitesi *THE* sıralamasında kullanılmak üzere istenen veriyi paylaşmayı reddetmiştir (Utrecht University, 2023). Farklı bölümlerin kalitesini tek bir sayısal değer ile ifade etmek yerine onları ekonomik ve toplumsal katkılarına göre sınıflandırmak daha uygun olacaktır (Kehm, 2016). Araştırma, ortak kriterlerden biri olmakla birlikte, sıralamalar genellikle İngilizce yayın yapan dergilerin bulunduğu veri tabanlarının verisini kullanmaktadır. Bu bağlamda, veri tabanlarında İngilizce dilinin bariz baskınlığı mevcuttur. Bu durum, İngilizce dışındaki dillerde yapılan bilimsel çalışmaların göz ardı edilmesine yol açmaktadır (Vernon et. al., 2018). Yabancı öğrenci ve akademisyen oranının da sıralamalara önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu da kendi ülkesinin vatandaşlarına öncelik veren üniversiteleri, sıralamalarda dezavantajlı bir konuma düşürmektedir (Tierney & Lanford, 2016). Bu nedenlerden ötürü mevcut üniversite değerlendirme kriterlerinin kapsayıcılığı ve adaleti sorgulanmalıdır.

Yarının Üniversite Değerlendirme Kriterleri

Bugünün üniversite değerlendirme kriterlerinin İngilizce dışındaki dillerde basılmış yayınlara İngilizce basılan yayınlar kadar değer göstermemesi, disiplinler arası farklılıkları göz ardı etmesi ve itibar gibi subjektif ölçütlere büyük önem vermesi, üniversite sıralamalarının gerçekçiliğine gölge düşürmektedir. Bu soruna çözüm üretmek adına Avrupa Komisyonu, 2014 yılında üniversitelerin farklı yönlerini ve disiplinler arası farklılıkları yansıtacak, *QS* ve *THE*'ye kıyasla daha adil ve kapsamlı bir değerlendirme sistemi olan *U-Multirank* sıralamasını tanıtmıştır. Günümüzde *QS* ve *THE* daha etkin üniversite sıralamaları olsa da gelecekte *U-*

Multirank gibi performansa dayalı çok yönlü üniversite sıralama sistemleri ön plana çıkacaktır (Loukkola, 2016).

Değerlendirme kriterlerinin pratikteki zorlukları ve sınırlılıklarının ışığında, üniversitelerin toplumsal ve çevresel sorumluluklarını öne çıkaran yeni yaklaşımların önemi giderek artmaktadır. Birleşmiş Milletler dünya çapında yoksulluğun sona erdirilmesi, iklim kriziyle mücadele edilmesi, refahın adil paylaşılması ve çevrenin korunması için 2030 yılına kadar erişmeyi hedeflediği bir dizi amaç yayımlamıştır (United Nations Türkiye, n.d.). Bu amaçlar kendilerine üniversite değerlendirme kriterlerinde de yer bulmaya başlamış, *QS Dünya Üniversite Sıralaması* bu amaçlar doğrultusunda sürdürülebilir olmayı kriterleri arasına koymuştur (Quacquarelli Symonds, 2023b). Bu kriter bir üniversitenin skorunu yüzde 5 etkilemekte olsa da ileride yüzdesinin artma ihtimali bir hayli yüksektir. Benzer bir eğilim *THE Üniversite Sıralaması* için de geçerli olmaktadır. *THE* yakın zamanda dünya üniversitelerini bu amaçlar doğrultusunda yaptıkları çalışmalara göre sıralayan bir liste yayımlamıştır (Times Higher Education, 2023b). Bu listenin deneme olarak yayımlandığı ifade edilse de yakın zamanda bu tip sıralamaların önem kazanacağı öngörülmektedir.

Sonuç olarak, günümüz üniversite değerlendirme kriterlerinin karmaşıklığı ve çeşitliliği, eğitim sistemlerimizin globalleşen dünyada nasıl evrildiğinin bir yansımasıdır. Ancak, bu kriterlerin İngilizce dışındaki çalışmaları ve disiplinler arası farklılıkları yeterince yansıtamaması, değerlendirme süreçlerinin daha kapsayıcı ve adil hale getirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler'in 2030 yılına kadar erişilmesi hedeflenen sürdürülebilirlik amaçlarının üniversite değerlendirme

sistemlerine entegrasyonu, eğitim kurumlarının sosyal sorumluluk ve çevresel sürdürülebilirlik konularındaki katkılarını ön plana çıkaracaktır. Gelecekte, üniversitelerin gerçek başarılarını ve topluma katkılarını daha doğru bir şekilde yansıtan, çok boyutlu ve kapsayıcı değerlendirme sistemlerine geçiş, yükseköğretim alanında adalet, mükemmellik ve sürdürülebilirliğin teşvik edilmesini destekleyecektir.

K A Y N A K L A R

Kitaplar ve Makaleler

- Kehm, B. M. (2016). Embracing and rejecting rankings: The German case. In *The Global Academic Rankings Game* (pp. 79-96). Routledge.
- Loukkola, T. (2016). Europe: Impact and influence of rankings in higher education. In *Global Rankings and the Geopolitics of Higher Education* (pp. 127-139). Routledge.
- Tierney, W. G., & Lanford, M. (2016). Between massification and globalisation: Is there a role for global university rankings?. In *Global Rankings and the Geopolitics of Higher Education* (pp. 319-332). Routledge.
- Vernon, M. M., Balas, E. A., & Momani, S. (2018). Are university rankings useful to improve research? A systematic review. PLOS ONE, 13(3), e0193762. [Erişim bağlantısı.](#)
- United Nations Türkiye. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları. United Nations. Retrieved February 20, 2024, [Erişim bağlantısı.](#)
- Utrecht University. (2023, September 29). Why UU is missing in the THE ranking. Utrecht University. [Erişim bağlantısı.](#)

ShanghaiRanking Consultancy. (2023). Academic Ranking of World Universities 2023 Methodology. ShanghaiRanking. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı.](#)

QS Quacquarelli Symonds. (2023a, November 23). QS World University Rankings. QS Quacquarelli Symonds. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı.](#)

QS Quacquarelli Symonds. (2023b). QS World University Rankings: Sustainable Development Goals. QS Top Universities. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı.](#)

Times Higher Education. (2023a, September 20). World University Rankings 2024: Methodology. Times Higher Education. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı.](#)

Times Higher Education. (2023b). Impact Rankings 2023. Times Higher Education. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı.](#)

TÜRKİYE’DE MADENCİLİK ÜZERİNE

Ekin Bayur¹

Türkiye’de Madencilik ve Maden Kanunu

Türkiye’de madencilğin tarihi oldukça köklü. Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren çeşitli maden faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Ancak, Cumhuriyet dönemiyle birlikte madencilik sektöründe önemli değişimler yaşanmıştır. Özellikle 1985 yılında yürürlüğe giren 3213 sayılı Maden Kanunu, sektörde önemli düzenlemeler getirmiştir.

Cumhuriyet’in ilanından sonra madencilik sektöründe Osmanlı döneminden farklı bir politika izlenmiştir. Osmanlı döneminde yabancı egemenliğinin yoğun olduğu sektör, Cumhuriyet döneminde yerli sermayenin gelişimi ve sektörün millileştirilmesiyle dönüşüm geçirmiştir. İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlarla özel kesimin finansmanını sağlamak üzere İş Bankası ve Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. 1929 dünya ekonomik krizi ve ülkenin savaştan yeni çıkması nedeniyle, sektörde kamunun etkinliği artmıştır.

Devletin madencilik sektöründe öncülük etmesi için MTA Enstitüsü (1935), Eti Bank ve Ereğli Kömür İşletmesi Müessesesi (EKİ) (1935-1940) kurulmuştur. 1954’te TPAO’nun kurulmasıyla devlet petrol arama, üretim ve arıtma görevlerine

¹ Sabancı Üniversitesi Çatışma Analizi ve Çözümü yüksek lisans mezunudur. Yazarın “Türkiye’de Madencilik Üzerine” başlıklı yazısı *yarinkulturu.org/sitesinde* 1 Mart 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

başlamıştır. Aynı yıl Maden Kanunu (6309 sayılı) ile madenler özel girişimin arama ve işletmesine açılmıştır.

1961 Anayasası ile doğal kaynaklar anayasa güvencesi altına alınmış, 1963'te Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı kurulmuştur. 1978'de çıkarılan 2172 sayılı kanunla birçok kömür ve demir işletmesi devletleştirilmiş, ancak 1983'te sahiplerine iade edilmiştir. Aynı yıl Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) kurulmuş ve taş kömürü üretimi Türkiye Kömür İşletmeleri'ne (TKİ) devredilmiştir.

Madencilik sektöründeki en önemli dönüşümlerden biri ise 1980'li yıllarda başlayan özelleştirme sürecidir. Bu süreçte, devlete ait olan maden işletmeleri özelleştirilmiş ve özel sektöre devredilmiştir. Bu dönemde özelleştirme politikalarıyla birlikte madencilik sektöründe özel sektörün rolü önemli ölçüde artmıştır.

Geçtiğimiz yıllarda 20'den fazla değişiklik ile içi oyulan, özel sektörün madencilik faaliyetlerini kolaylaştıran ve denetimini hafifleten Maden Kanunu, geçtiğimiz ay yaşanan İliç felaketinden önce de yeni bir değişiklik teklifiyle gündeme gelmişti. TBMM Başkanlığı'na sunulan Maden Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi; Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji Komisyonu'nda görüşülmüş ve 05.02.2024 tarihinde rapor düzenlenerek komisyondan çıkmıştı. Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği'nin açıklamasına göre teklifin incelenmesinde, madencilik faaliyetlerini zorlaştıran bazı uygulamaların ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Özellikle, I. Grup, II. Grup, III. Grup ve V. Grup madenler için Ulusal Maden Kaynak ve Rezerv Raporlama Komisyonu (UMREK)

raporlama sisteminin gönüllülük esasına göre uygulanması hedeflenmektedir. Bu değişikliklerle, UMREK koduna göre rapor hazırlama zorunluluğu kaldırılarak şirketlere daha fazla esneklik sağlanması öngörülmektedir. Ancak, bu değişikliğin altında yatan temel neden, inşaat sektörü için gerekli olan taş, mermer gibi özellikle II. Grup madenlerin daha kolay çıkarılmasının önünü açmaktır. Bu düzenlemeyle, inşaat sektöründe kullanılan ana hammaddelerin temin edilmesi kolaylaşacak ve Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) süreçlerinde de büyük kolaylık sağlanacaktır. Ancak, UMREK raporlarının zorunluluktan çıkarılması, maden faaliyetlerinin şeffaflığını ve çevresel etkilerinin değerlendirilmesini zorlaştırabilir, bu da vatandaşların bilgiye erişimini engelleyebilir.

Madencilik faaliyetlerinin arama ve işletme ruhsatları beş ayrı gruba göre sınıflandırılmaktadır. Bazı ihalelerin açık artırma yöntemiyle gerçekleştirildiği, bazılarının ise şartnamelerle belirlendiği belirtilmektedir. Ancak, madencilik faaliyetlerinin geniş bir alana yayılması durumunda ÇED sürecinin etkinliğinin azalabileceği kaygısı dile getirilmiştir. Ticari kuruluşlar tarafından hazırlanan ÇED raporlarının, projeyi finanse eden şirketlerden ücret alması, raporların bağımsızlığı konusunda şüphelere yol açmaktadır. Şirketlerin işletme ruhsatı alabilmek için gereken izinlerin, madenin sınıflandırıldığı gruba ve alanın özelliklerine bağlı olarak farklılık göstermesi, bu izinlerin alınması için ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın onayı gerekmektedir. ÇED süreci çevre ve toplum için oldukça önemli olmakla beraber bazı projelerin büyük kısmının değerlendirmeye alınmadığına ve maden ve petrol sektörlerinin bu projelerin önemli bir bölümünü oluşturduğuna dikkat çekilmiştir.

Türkiye’deki Altın Madenleri ve Çevresel Felaketler

Türkiye’de 2023 yılı itibariyle 20 adet altın madeni bulunmaktadır. Özellikle İzmir ve Balıkesir’de bir yoğunluk olduğu bilinirken Balıkesir’de aramaların halen devam ettiği görülmektedir. Bu durum, Türkiye’de altın madenciliğinin önemli bir sektör olduğunu ve sürekli olarak büyümekte olduğunu göstermektedir. Ek olarak, son yıllarda ülke genelinde artan altın arama faaliyetleri ve yeni madenlerin keşfiyle birlikte altın endüstrisinin Türkiye ekonomisindeki rolünün giderek arttığı görülmektedir. Bu durum, siyanürle altın ayrıştırma uygulamasının yaygınlaşmasını beraberinde getirmektedir.

Türkiye’de siyanürlü altın madenciliği faaliyetleri özellikle İzmir, Manisa, Gümüşhane, Erzincan, Niğde gibi illerde yoğunlaşmıştır. Örneğin, İzmir’in Bergama ilçesinde bulunan Ovacık Altın Madeni, siyanürlü altın madenciliği yöntemiyle işletilmektedir. Bu tür madenler, çevre aktivistlerinin ve yerel halkın tepkisini çekmiş ve çeşitli çevresel protesto hareketlerine neden olmuştur.

Aynı şekilde Kasım 2021’de Giresun Şebinkarahisar’da bir maden şirketine ait olan atık havuzu patlayarak “cehennem çukuru” olarak adlandırılan felakete sebep olmuştur. Bu olayın ardından maden şirketi faaliyetlerine kısa bir süre sonra devam etmiştir. Hatta geçtiğimiz aylarda Giresun Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü tarafından yapılan duyuruda, Asarcık ve Dereköy köylerinde bulunan altın madeni için ÇED raporunun gerekli olmadığı yönünde bir karar alındığı ifade edilmiştir.

18 Kasım 2021 tarihinde, Giresun’un Şebinkarahisar ilçesinde, Yedikardeş köyü yakınlarında bulunan kurşun, çinko ve bakır

ocağına ait tesisin atık barajı duvarında çökme meydana geldiğinde binlerce ton ağır metal içerikli kimyasal atık önce Darabul Deresi'ne, ardından da Kelkit Vadisi'ne yayılarak Kılıçkaya Barajı'na ulaşmıştı.

TEMA Vakfı, felaketin ardından 22 Kasım 2021'de felaketin yaşandığı bölgede dokuz noktadan örnek alarak incelemelerde bulunmuştu. Yapılan analizler, Bakanlıkça yapılan çalışmalara rağmen doğal kirliliğin sınır değerlerin altına indirilemediğini göstermiştir. Analiz sonuçlarına göre, dokuz ay geçtikten sonra dahi ağır metal oranlarının limitlerin üzerinde olduğu belirlenmiştir.

TEMA Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Deniz Ataç, bu sonuçların doğanın zehirli kimyasallarla kirlendiğini ve hâlâ ekosistemdeki tüm canlıları tehdit ettiğini gösterdiğini belirtmiştir. Ataç, bölgedeki kirliliğin ve kanser riskinin uzun yıllar boyunca devam edeceğine dikkat çekmiştir. Şebinkarahisar'daki vaka, İliç'te benzer süreçlerin yaşanabileceğini ve ekosistem ile halk sağlığı üzerindeki tehdidin uzun süre devam edeceğini göstermektedir.

Newmont isimli maden şirketi 2002 yılında Türkiye'de, İzmir Bergama'da faaliyete başlamıştır. Madenin ikinci atık barajına siyanürlü çamur taşıyan borunun patlaması sonucunda tonlarca siyanürlü atığın dereye boşaldığı iddia edilmiştir. Şirket, kazayı doğrulamıştır ancak siyanürlü atık hakkında açıklama yapmamıştır. Dönemin Belediye Başkanı Gönenç, maden yetkililerinin olayı kabul ettiğini ancak yedek bir hat olduğunu ve onu devreye soktuklarını söylediklerini belirtmiştir. Bergama köylüleri ve bilim insanları yıllarca bu duruşa karşı çıkmış ve eylemler düzenlemiştir, ancak siyanürlü maden, hükümetlerin desteği ve yasal düzenlemelerle çalışmaya devam etmiştir.

Şirketin birinci siyanürlü atık barajını toprakla doldurduğu ve ikinci atık barajını da büyük ölçüde doldurduğu bilinmektedir. Şimdi ise köylülerin “cehennem çukuru” dedikleri açık ocak olacak olan üçüncü atık barajı planlanmaktadır. Proje tanıtım dosyasına göre, bu açık ocak için maden sahası içindeki pasalar dolgu malzemesi olarak kullanılacaktır. Barajın kullanım ömrü 13 yıl olarak planlanmıştır. Üçüncü atık barajı için yapılan ÇED raporunda, bölgenin “ağaçlandırılacak alan” olarak planlandığı belirtilmektedir. Bu durum, madenin bölgeden uzun yıllar ayrılmayı düşünmediğini göstermektedir. İlk planlarda madenin 8 yıl sonra kapanacağı ve bölgenin rehabilite edileceği belirtilirken şu anda 15 yıldır devam eden madenin üçüncü atık barajı ile en az 13 yıl daha faaliyette kalacağı anlaşılmaktadır.

Uşak-Kışladağ altın madeni, 2006 yılında üretime başlamış ve 2018’e kadar üç kez kapasite artışı yaşamıştır. Madenin resmî açılışından kısa bir süre önce meydana gelen kaza sonucunda, Eşme ve çevresinde yaşayan 1700’den fazla kişi siyanürlü zehirlenmiştir. Ancak valilik ve kaymakamlık, zehirlenmenin nedenini Eşme’nin içme suyuna kanalizasyon karışması olarak açıklamış ve olayı başka bir nedene bağlamıştır. Ayrıca kazadan sonra bölgedeki hayvanlar da etkilenmiş, yüzde 80 oranında ölü veya anomali doğumlar görülmüştür. Günümüzde ise Uşak’ın 4’te 1’i kadar alanın bu maden tarafından yok edildiği iddia edilmektedir. Madenin yanı sıra, Efemçukuru köyünde işletilen başka bir altın madeni de İzmir’in içme suyunu sağlayan barajlar havzasına komşu bulunmaktadır.

1971-2015 yılları arasında siyanür liçi yöntemiyle çalışan altın madenlerinin neden olduğu 11 çevre felaketi yaşanmıştır. Bu felaketlerin 7’si siyanürlü suyla ilişkilendirilmiştir. Aynı zamanda

söz konusu 11 felaketin 6'sı Kanadalı şirketlerin işlettiği madenlerde yaşanmıştır. Bu felaketlerde, siyanürlü atıkların karıştığı su kaynaklarında balık ölümleri ve tarım alanlarının kirliliği artarken ağır metallerin besin zinciriyle insanlara ulaşmasıyla sağlık sorunları da baş göstermiştir. Ağır metallerin birikmesi, endokrin hastalıkları, nörolojik hastalıklar, kanserler ve otizm gibi ciddi sağlık sorunlarına yol açabilmektedir.

Dünyada Siyanürle Altın Arama

Avrupa'da 2000 yılında Romanya'da meydana gelen Baia Mare Felaketi, siyanürlü altın madenciliğinin çevresel risklerini vurgulayan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu felaket, 120 ton siyanürün Tuna Nehri'ne sızmasıyla sonuçlanmış ve büyük ölçekli bir çevresel felakete yol açmıştır. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan araştırmada, siyanür bulutunun kazadan dört hafta sonra Tuna deltasına kadar ulaştığı ve dökülme yerinden 2000 km uzakta tespit edildiği belirtilmiştir. Bu olay, Avrupa Birliği'nde maden atıklarının yönetimine ilişkin düzenlemelerin gözden geçirilmesine ve sıkılaştırılmasına neden olmuştur.

Baia Mare Felaketi sonrasında, bazı Avrupa ülkeleri siyanürlü altın madenciliğini yasaklamış veya kısıtlamıştır. Örneğin, Çek Cumhuriyeti ve Almanya 2002'de, Macaristan 2009'da siyanürlü madencilik faaliyetlerini yasaklamıştır. Avrupa Parlamentosu da 2010'da aldığı bir kararla siyanürlü altın madenciliğinin AB topraklarında yasaklanmasını tavsiye etmiştir. Bu kararın ardından Avrupa'da siyanürlü altın madenciliği faaliyetleri önemli ölçüde azalmış ve çok sıkı denetimlere tabi tutulmuştur. Bu yasaklar ve düzenlemeler, çevresel risklerin azaltılması ve toplum sağlığının korunması amacıyla getirilmiştir. Türkiye'de de benzer önlemlerin alınması, mevzuatın çevresel ve sosyal hassasiyetleri önceliklendirmesi gerekmektedir.

2009’da ise ABD’li Newmont Mining şirketinin Gana’daki Ahafo madeninden bölgedeki akarsulara siyanür sodyum karıştığı tespit edilerek çok sayıda balık ölümü kayıtlara geçirilmiştir. 2014’te Kanadalı Imperial Metals’ın kendi ülkesinde işlettiği Mount Polley altın madeninde zehirli atık sızıntısı yaşanmış, olayın üzerine bölgedeki somon balığı çiftlikleri kapatılmıştır. Çevre örgütleri, incelemelerin ardından atıkta nikel, arsenik, bakır ve kurşun olduğunu duyurmuştur. 2015’te yine aynı şekilde Kanadalı Barrick Gold adlı şirketin Arjantin’deki Veladero altın madeninde siyanür sızıntısı yaşanmıştır. Bin metreküpten fazla siyanürlü atık Potrerillos nehrine karışırken yetkililer olayın bir vana sorunundan kaynaklandığını duyurmuştur. Ancak ilerleyen günlerde siyanürlü suyun beş nehre ulaştığı tespit edilmiştir.

Özellikle Batı merkezli şirketlerin yürüttükleri madencilik faaliyetlerinin bir kısmında çevresel standartlara uyum ve sürdürülebilirlik konusunda yetersizlikler gözlenmektedir. Altın madenciliği gibi riskli sektörlerde, siyanür sızıntıları ve zehirli atık kirliliği gibi sorunlar sıklıkla yaşanmakta ve bu da yerel topluluklar üzerinde büyük sosyal ve ekonomik hasarlara neden olmaktadır. Bu şirketlerin kâr hırsıyla hareket ederek çevresel etkileri göz ardı etmeleri ve yerel halkın taleplerini dikkate almamaları da bu felaketlerin en büyük nedenlerindendir. Yine de şirketlerin daha etik ve sürdürülebilir uygulamaları benimsemesi için faaliyet gösterdikleri ülkedeki mevzuatın daha net ve katı bir tutuma sahip olması, ÇED raporlarının önemsenmesi ve uygulamanın usulüne uygun yapılması gerekmektedir.

K A Y N A K L A R

Kanunlar ve Resmî Belgeler

Resmî Gazete. *T.C. Maden Kanunu*. Mevzuat Bilgi Sistemi. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Resmî Gazete. *T.C. Maden Kanunu Madde 2*. Mevzuat Bilgi Sistemi. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Akademik ve Analitik İncelemeler

Maden İş Sendikası. *Türkiye’de madenciliğe genel bir bakış*. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Gezegen24. *Maden Kanunu 21 kez kimler için, nasıl değişti?* February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Çevresel ve Sosyal Tepkiler

Sendika.org. (2024, February). *Yaşam savunucularından Maden Kanunu’nda değişiklik öngören teklife dair açıklama: “Tekliften acilen vazgeçilmesini istiyoruz”*. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Bianet. *Bergama Altın Madeni Direnişi: Toprağın Bekçileri*. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Ekoloji Birliği. *“Cehennem Çukuru” Sadece İliç’te Değil: İşte Türkiye’deki Siyanürlü Altın Madenleri*. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Ekoloji Birliği. *Altın Madeni 14 Yılda Uşak’ın 4’Te 1’ini Yok Etti*. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Çevresel Felaketler ve Siyanür Kirliliği

Evrensel. *Türkiye’deki siyanür sızıntıları ve etkileri*. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Cumhuriyet. *Bergama Ovacık Altın Madeni’ne üçüncü siyanür barajının yapıldığı iddia edildi*. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Euronews Türkçe. (2019, August 7). *Dünyada altın madeni felaketleri: Listenin başında siyanür ve Kanadalı şirketler var*. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Yeniçağ Gazetesi. *Dünyanın en büyük siyanür kazası: Etkileri yıllarca sürdü, 2 bin km uzakta bile görüldü*. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

EkoIQ. *Maden Felaketi Sonrasında Neler Olduğuna Dair Bir Örnek: “Şebinkarahisar”*. February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Yeni Şebinkarahisar. *Giresun’da altın madenlerine ‘ÇED gerekli değildir’ kararı!* February 20, 2024, [Erişim bağlantısı](#).

GÖRÜNMEYEN EMEK, KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME İHTİYACI VE BAHAR'IN GELİŞİ

Hilal Önal¹

“İnsanların ‘feminist’ kelimesini desteklememelerinin iki sebebi var: Birincisi, ne anlama geldiğini bilmiyorlar. İkincisi, ne anlama geldiğini çok iyi biliyorlar” diyor Gloria Steinem. Ne anlama geldiğini çok iyi bilenler, bu zamana kadar hiç sorgulanmamış ve adaletsizce atfedilmiş ayrıcalıklarının kaybetmekten korkuyorlar. Bu gruba karşı verilmesi gereken mücadele elbette ki biraz daha somut olmalı, yasal zemine oturtulmalı ve sadece 8 Mart’la sınırlı kalmamalı. Feminizmin ne anlama geldiğini bilmeyenler için ise yapılması gereken ilk şey zihinlerinde ufak da olsa bir kıvılcım çakmasını sağlamak. Her sene mart ayının ilk haftasında yapmaya çalıştığımız ve adına “farkındalık oluşturmak” dediğimiz şey tam da bu aslında.

Bunu yaparken sadece akademik literatüre hakim veya sosyal bilimler alanında belli bir okur-yazarlık düzeyine sahip kişilerin anlayacağı dilden konuşmaktansa, ortak deneyimler üzerinden ve gündelik hayatın içerisinden örnekler vermenin basit ama etkisi kalıcı bir yol olduğunu düşünmüştüm. Bu motivasyonla birlikte, 8 Mart’a özel bir yazı yazmak üzere Yarının Kültürü

¹ Yeditepe Üniversitesi Kullanıcı Deneyimi ve Etkileşim Tasarımı Bölümü’nde yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Görünmeyen Emek, Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı ve Baharın Gelişi” başlıklı yazısı *yarininkulturu.org/* sitesinde 8 Mart 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

ekibi ile sözleştiğimde aklımda görünmeyen ev işleri ve hiçbir zaman takdir edilmeyen, karşılık bulmayan emek üzerine bir şeyler yazmak vardı. Meğer Ben Feministmişim adlı kitabın yazarı Elif Doğan görünmeyen işleri “hayatın devam etmesi için gerekli, düzenli olarak yapılan, yapılmaması halinde hayatın sekteye uğrayacağı ama sürekli yapıldığı sürece ev halkının farkında olmayacağı işler” olarak tanımlıyor. Yemek pişirme, yer süpürme, cam silme, toz alma gibi bilindik ev işlerinin yanı sıra düzenli olarak yapılan ama hiç fark edilmeyen, sanki görünmez bir el tarafından yapılıyormuş gibi kabul edilen/sorgulanmayan ve o işi yapan kişi hariç kimsenin varlığından dahi haberdar olmadığı, üzerine hiç düşünmediği işler son zamanlarda hayli rahatsız edici bulduğum bir konu olmuştu.

Sıvı sabun şişesi boşaldıkça dolduruluyorsa, tuvalet kağıdı rulosu bitince yerine yenisi geliyorsa, kireç bağlayan çaydanlık, yağdan yapış yapış olmuş ocak demirleri, yosun tutan damacana pompası özel tekniklerle temizleniyorsa, görenlerin görmezden gelmeyi tercih ettiği çürümüş meyveler, bozulmuş gıdalar çöpe atılıyor ve yerine tazeleri tedarik ediliyorsa, buzdolabında her zaman bir şişe soğuk su bulunuyorsa, tezgâha bırakılan kahve bardağı yıkanmış halde raftaki yerini alıyorsa, bulaşık makinesi daha hijyenik olsun diye ayda bir kere özel deterjanla boş halde çalıştırılıyorsa, kirli sepetine renkli beyaz karışık ve ters çevrilmiş halde atılan kıyafetler gardıroplara temiz ve düzenli bir şekilde renklerine/türlerine göre yerleştiriliyorsa, mevsimine göre yazlıklar ve kışlıklar kaldırılıp çıkarılıyorsa, kanepenin üzerinde dağınık duran battaniye katlanıp bir kenara kaldırılıyorsa demek ki bu işleri yapan ve düşünmeye kaynak ayıran birisi var. Bu liste uzar gider ama tüm bunlar gündelik hayatın seyrinde o kadar kanıksanmış işler ki iş olarak görülüyor bile ve yapan kişinin

sorumluluğu olarak kalmaya devam ediyor. Üstelik ev işlerini dışarıdan yardım almadan yürüten kadınlar emeğin ancak parasal bir karşılığı varsa kıymetli olduğunu varsayan zihniyet karşısında sesini duyuramıyor. Halbuki sarf edilen emek hiç de azımsanacak boyutta değil. Küresel olarak, ücretsiz emeğin yüzde 75'inin kadınlar tarafından sarf edildiği tahmin ediliyor. Kadınlar, karşılıksız emeğe günde üç ila altı saat harcarken erkekler ortalama otuz dakika ila iki saat ayırıyor.² (Perez, 7.)

Tüm bunlar neden sadece kadınların derdi veya bu kadınların kendi tercihi mi? *Invisible Women* kitabının yazarı Perez, bunu “tercih olmayan bir tercih” olarak adlandırıyor. Kadınlar dışarıda çalışmayıp ev işlerini üstlenmeyi tercih etseler bile bu aslında bir tercihten ziyade onların zaten yapmak zorunda olduğu bir şeymiş gibi algılanıyor. Dışarıda çalışmayı tercih etmeleri durumunda ek mesai olarak evde de çalışmaları gerekiyor ve bunun için fazlasıyla bedel ödüyorlar. Hayatlarından, hayallerinden, kişisel zevklerinden fedakârlık ediyorlar.

Bu düşüncelerle birlikte 8 Mart yazısını şekillendirmeye çalışırken ana akım medyada yayımlanmaya başlayan yeni bir dizinin tam da benim söylemek istediklerimi konu edindiğini gördüm. Böylece ele almak istediğim konuyu başka açılardan da düşündüm. 2023 yapımı Güney Kore dizisi *Doctor Cha*'dan uyarlanan, başrolünde Demet Evgar'ın yer aldığı Bahar adlı diziden bahsediyorum. Dizinin ilk bölümünden itibaren yoğun ilgi görmesinin, ekranlarda görmeyi özlediğimiz Demet Evgar'ın başarılı oyunculuğu ile birlikte anlattığı meselenin yaşadığımız

² Criado Perez, C. (2019). *Invisible women: Exposing data bias in a world designed for men*. Penguin Random House.

toplumun kadınlarında fazlasıyla karşılık bulmasından dolayı olduğunu söylemek mümkün. Ve tabii ki dizinin kadın bir senaristin elinden çıkması da hikâyenin neden kadınlarda fazlasıyla karşılık bulduğunu daha iyi açıklıyor. Çünkü empoze edilmeye çalışılan kanının aksine, “kadın kadının yurdudur” ve bir kadının halinden en iyi anlayan yine bir kadındır.

“Hepinizden önce başlar bizim mesaimiz. Eve hep yorgun argın gelen kocalar, bütün gün koşturan çocuklar, siz hepiniz uyudayken biz başlarız. Biz hazırlarız güneşi, günü, baharı. Bilmezsiniz o gömlek ne ara ütülendi, o battaniye ne ara kaldırıldı, kahvaltı nasıl böyle hazırlandı. Anlamazsınız çoğu zaman annemin ne derdi vardı. ‘Zamanı bol’ dersiniz örneğin, ama bilmezsiniz biz zamanla yarışırız. ‘Bütün gün evdesin’ dersiniz, evet biz evde ömrümüzü sizin için harcarız. Bazen teşekkür eder, yalan yok, çoğu zaman etmezsiniz. Fakat çok yakında öğreneceğim, siz de öğreneceksiniz. Bütün çiçekleri koparsanız da baharın gelişini engelleyemezsiniz” cümleleriyle açılan ilk sahne bir nevi uyanış, kendini gerçekleştirme hikâyesinin sinyallerini veriyor. Bahar, tıp fakùltesinden mezun olduktan sonra doktorluk yerine ev hanımlığını seçen, hayatını çocuklarına, tanınmış bir cerrah olan eşine ve onun ailesine adanmış bir kadın karakter olarak karşımıza çıkıyor. Emegi asla görülmediğı, maddi veya manevi hiçbir şekilde takdir edilmediğı gibi üzerine bir de hep olumsuz yönde eleştiriliyor ev ahalisi tarafından. Unutkanlığından ve ne kadar dalgın olduğundan dem vuruluyor mesela sürekli, kişisel zevkleri, hobileri küçümseniyor.

Dizi, mizahi tonu sebepli yer yer komedi unsurlarıyla bezenmiş olsa da Bahar’ın hikâyesi oldukça trajik ve çok tanıdık. O, tüm bunlara aldırımıyormuş gibi görünmeye çalışıyor. Ev kadınlığının kendi tercihi olduğunu, halinden memnun olduğunu, iki

çocuk yetiştirmekle gurur duyduğunu sıklıkla dile getiriyor ama derinlerde bir yerde mutsuz olduğunu ve seçtiği hayattan duygusal tatmin alamadığını, sürekli kendini teskin ederek seçtiği hayatın acıtan gerçeklerini görmezden gelmeye çalıştığını, başka bir hayatın hayalini kurmak istese dahi her şeye çok geç kaldığını düşündüğünü anlıyoruz kaçamak bakışlarından, iç çekişlerinden, satır aralarına sıkıştırılmış sözlerinden. Bahar'ın, az da olsa sesini duyurmaya çalıştığı yerler de var. En yakın arkadaşıyla konuşurken isyan ediyor, “Neden ‘başarılı kadın, güçlü kadın’ deyince sadece çalışan kadınlar örnek gösteriliyor? Evlat yetiştirmek, ailesine bakmak neden başarıdan sayılmıyor?” diyor mesela. Emeğinin hiçe sayılıyor olmasına dair isyanında yerden göğe kadar haklı olsa da bu aşamada henüz farkında olmadığı, karşılanmamış bir ihtiyacı var: Kendini gerçekleştirme ihtiyacı. Bahar'ı içten içe kemiren, onu mutsuz eden şey bu aslında.

Amerikalı psikolog Abraham Maslow tarafından öne sürülen ihtiyaçlar piramidi modeli, insanların belirli kategorilerdeki ihtiyaçlarını karşılamaları durumunda hiyerarşik açıdan daha üst ihtiyaçları tatmin etme arayışına girdiklerini ve bireyin kişilik gelişiminin, o an için baskın olan ihtiyaç kategorisinin niteliği tarafından belirlendiğini söyler. Yani, ihtiyaçlar hiyerarşisine göre kişi önce nefes alma, beslenme, homeostasiyi sağlama gibi temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak ister, sonrasında güvende olmak için barınabileceği bir yer arayışına girer. Bu aşamadan sonra ait olma, sevmek, sevilme ve saygınlık görme gibi sosyal ihtiyaçlar devreye girer ve piramidin en tepesinde de kişinin kendini gerçekleştirme ihtiyacı yer alır. Kendini gerçekleştirme ihtiyacı, bireyin potansiyelini ve yeteneklerini keşfetmesi ve kişisel amaçlarını gerçekleştirilmesi ile ilgilidir. Maslow'un görüşlerine göre, insanın kendini gerçekleştirebilmesi

için bireyin öncelikli olarak kendini tanıması gereklidir. Durumu kadınlar özelinde özetleyecek olursak, bir kadının kendini gerçekleştirebilmesi kendi benliğiyle ve ihtiyaçlarıyla bağlantıdayken mümkün olabilir. Bunun için de istatistiklerin söylediği gibi günde üç ila altı saatini karşılıksız ve görünmeyen emeğe harcamıyor olması, tabiri caizse dört koldan çekiştirilmemesi, kendine yatırım yapabilmesi ve en önemlisi kendi yolunu çizebilecek maddi ve manevi güce sahip olması gerekir.

Nitekim *Bahar*'ın hikâyesinin kırılma noktası da onun kendini gerçekleştirme ihtiyacını artık görmezden gelemeyeceğini fark ettiği nokta olur. Geçirdiği ölümcül hastalık sürecinde gerçeklerle yüzleştikten sonra hayata geri döndüğünde kendine bir söz verir. İhmal ettiği benliğini ve kişiliğini yaşatmak ister. Yok saydığı ihtiyaçlarını dinlemeyi öğrenir. Ev işlerinin yegâne sorumlusu olmayı reddeder, o zamana kadar içinde tuttuklarını dökmeye başlar, 20 yıllık evliliğinde hiçbir şey talep etmemiş ve varlık içinde yokluk çekmiş olmanın acısını çıkarırcasına alışveriş yapar. Sonra kendi kendine der ki, “O kadar alışveriş yaptım da ne oldu sanki? Mutlu mu oldum? Ben nasıl mutlu oluyordum ki? Onu bile unuttum...” Eski hayatında olduğu gibi ev ahalisinin refahı için tek başına çırpınmayı bırakıp kendisiyle bağlantıya geçtiği zamanlarda anlar ki aslında içinden gelen, kendi değerlerine hizmet eden bir amaca ihtiyacı var. Mutlu olmak için sahip olduğu yetenekleri kullanarak bir şeyler yapmalı. Yüksek notlara sahip, parlak bir tıp fakültesi mezunu olmakla kalmamalı bu; devamı da gelmeli. Bahar doktorluğa geri döndükten sonra neler yaşayacak, hayatı nasıl seyredecek, görecekiz.

Hikâye en nihayetinde rating kaygısı olan, daha doğrusu devamlılığı için izleyicinin ilgisine ihtiyaç duyan bir dizi olduğundan çeşitli aksilikler, türlü engeller olsa da muhtemelen seyircinin

görmek istediğini sunarak mutlu sonla bitecek. Fakat tüm bunlara rağmen Bahar gibi kadınları görünür kıldığı için çok kıymetli. Dilerim bu hikâyelerin sesi daha gür çıkar, kendini gerçekleştirmiş, gerçekleştirememiş tüm kadınlara ilham verir, feminizmin ne anlama geldiğini bilmeyenlerin kafasında çakan o kıvılcım olur. 8 Mart'ın yaklaşmasını fırsat bilip bangır bangır kozmetik ürün kampanyası duyurmaktan başka bir şey yapmayan markalar, “kadınlarımız” diye başlayan cümlelerle süslü kamu spotu yayımlayan devlet kurumları payına düşen dersi alır ve kadınların kendilerini gerçekleştirmelerine somut katkı sağlamak adına neler yapılabileceğine kafa yormaya ve bunlara bütçe ayırmaya başlar. Çünkü gerçek hayatta işler dizilerdeki gibi ilerlemez, baş kahramanın sıkıştığı o kritik anlarda beliren şans faktörü her zaman devreye girmez. Durumu romantize etme tuzağına düşmeden söylemek gerekirse, bir kadının kendini gerçekleştirebilmesi, kendi ayakları üzerinde durabilmesi için cesaretin yanı sıra, iyi bir eğitime, mental sağlığa, ekonomik özgürlüğe, en azından kimseye hesabını vermek zorunda olmadığı bir birikime ihtiyacı var.

Sorulması gereken çok soru, söylenmesi gereken çok söz, atılması gereken çok adım var. Bıkmayacağız. Soracağız. Söyleyeceğiz. Yürüyeceğiz. Ve en önemlisi inancımızı kaybetmeyeceğiz. Çünkü biliyoruz ki, Maslow'un ihtiyaçlar piramidinin daha ikinci basamağı olan güvenlik ihtiyacını dahi kadınlar için neredeyse bir lüks haline getiren ülkemizin şartlarında kendini gerçekleştirebilen, bunun için mücadele veren harika kadınlar var. Olmaya da devam edecekler. O çok meşhur 8 Mart sloganında da söylendiği gibi, “Dünya yerinden oynar kadınlar özgür olsa...”

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İÇKİ YASAKLARI

F. Işıl Sevimli¹

Pek çok kişinin umutla girdiği 2024, butik şarap ve bira üreticileri için o kadar da umut dolu değil. Bunun sebebi yeni yıla yaklaşık bir ay kala değiştirilen teminat kanunu. Anadolu Ajansı’nda yayımlanan habere göre Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkol Piyasası’nın Düzenlenmesine Dair 4733 Sayılı Kanun’da değişiklik yapılarak kanuna 8/A yetki maddesi eklendi (Apero, 2023). Bu kanunun 5. maddesi ile tütün, tütün mamulleri, alkol üretimi ve ithalatı faaliyetinde bulunanlardan teminat alınması kararlaştırıldı (Rödl&Partner, 2023). Bu, şu anlama geliyor: Bira ve şarap üreticilerinden 20 bin litre kapasiteye kadar üretim yapanlar 5 milyon, 300 bin litre kapasiteye kadar üretim yapanlar 100 milyon, 300 bin litre ve üzerinde üretim yapanlar 30 milyon Türk lirası teminat vermek zorunda bırakılacak. Yüksek alkollü içeceklerde ise bu sayı 50 milyon Türk lirası. Örneğin, 50 bin litre üretim yapan şarap üreticisi, 250 bin litre üretim yapan şarap üreticisi ile aynı teminatı ödemek zorunda kalacak. Bu durum Türkiye’deki butik şarapçıların, teminat miktarının altında ezilerek üretimlerini durdurma noktasına gelmelerine sebep olabilir. Butik şarap üreticilerinin, toplam şarap üreticilerinin yarısından fazla olduğunu hesaba katarsak bu teminat

¹ Boğaziçi Üniversitesi Tarih ve Siyaset Bilimi Bölümleri’nden mezundur. Yazarın “Geçmişten Günümüze İçki Yasakları: İçki, Müslüman Mahallesinin Salyangozu Muydu?” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 15 Mart 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

kararının şarap sektörünü ciddi bir çeşitsizliğe sürükleyeceği savunulabilir.

Bira sektörü için de durum pek farklı değil. Peki, bu çeşitsizlik ne anlama geliyor? Yılda iki kere gelen fahiş ÖTV zamlarının, içkinin ulaşılabilirliğini kısıtladığı bir gerçek. Buna ek olarak, bu teminatın şarap üreticilerinin önemli bir bölümünün ortadan kalkmasına yol açması durumunda içkinin sofralarda yer almasını zorlaştıracığı tahmin edilebilir. Bu, akıllara ortada gerçek anlamda bir yasak olmasa da yaşanan gelişmelerin, çıkarılan kanunların ve yapılan zamların pratikte bir yasaklama amacı taşıyabileceğini getiriyor. Yasak kelimesi Türkiye’deki içki dünyası için yeni bir kavram değil. Osmanlı Devleti’nde yaşayan Müslümanların çeşitli yasaklarla içkiden uzak durdukları genel geçer bir bilgi olarak mevcut. Hatta bu varsayım “Osmanlı Devleti’nde Müslümanlar içki içmezdi, bu yüzden içki kültürü çok gelişmemiştir” argümanına yol açmıştır. Fakat yine de Osmanlı Devleti’ndeki meyhanelerin tek müşterilerinin gayrimüslimler olmadığına çeşitli kaynaklardan ulaşabiliyoruz. François Geogron’a göre, şarap ve diğer içkiler, şeri hükümlere rağmen hemen her dönemde Müslümanlar tarafından az veya çok ama gizlice tüketilmiştir (Geogron, 2013). Buna ek olarak İhsan Erdinçli’nin bulgularına göre “16-17. yüzyıllara ait İstanbul şeriye sicillerinde gerek bireysel içki tüketerek gerekse de sosyalleşme mekânlarından meyhaneye giderek bu tür suçları işleyen Müslüman erkek ve kadınlara dair örnekler bulmak mümkündür” (Erdinçli, 2020). Bu yazıda 16. yüzyıldan bu yana süregelen içki yasaklarını incelerken aynı zamanda uzun zamandır dillere pelesenk olmuş bir argümanın da doğruluğunu sorgulayacağım. Türkiye’de yaşayan Müslümanların içkiyle ilişkisini incelerken geçmişten bugüne Osmanlı Devleti’nin ve

Türkiye Cumhuriyeti'nin de içkiye bakış açısını değerlendirmiş olacağım.

Anadolu'da bira, şarap veya rakı üretim ve tüketiminin tarihin çok erken dönemlerinde başladığı bir gerçektir. Göbeklitepe'de bulunan çeşitli eşyalara göre Hititler'in bira üretimi yaptığı sonucuna ulaşılabilir. Hititler'in asmayı tanıdıkları, asma ticaretinin milattan önce 2000-3000 yılları arasında Fenikeliler tarafından yapıldığı bilinmektedir. Biraya milattan önce 1800 yıllarında yazılan Gılgamış Destanı'nda bile rastlamak mümkündür. Yine Mezopotamya'da Herodotus'un gözlemlerine göre insanlar arpadan yapılan bir çeşit şarap içtiklerini aktarmıştır (Demir, 2023). Anadolu coğrafyasında yaşamaya başlayan Türklerin de kırmızı içme alışkanlıklarını sürdürürken şarap içtiklerini gösterecek kanıtlar mevcuttur. Ancak Müslümanlığın Anadolu coğrafyasında yaygınlaşması, kendisini Müslüman olarak tanımlayan devletlerin, şeri kanun içkiyi kesinlikle yasakladığından tebaalarına çeşitli regülasyonlar uygulamasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı ilk içki yasağının Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşandığını biliyoruz. Bu yasakların Osmanlı Devleti'nin Mekke ve Medine'yi fethedip halifelik unvanını sultanlara geçirmesiyle aynı döneme denk düşmesi bir tesadüf değildir. Osmanlı Devleti artık sadece Müslüman bir devlet değil, Müslüman dünyasında kutsal sayılan ve değer verilen halifeliği de elinde bulunduran bir devlet olduğu için şeri kanunların daha sıkı uygulanmaya başlanması önlenemez. Bu bağlamda Kuran'da kesinkes yasaklanmış olan içkinin de bundan etkileneceği bir gerçektir. Buna kanıt olarak ilerleyen zamanlarda III. Mehmed (1595- 1603), I. Ahmed (1603-1617),

IV. Murad (1623-1640), IV. Mehmed (1648-1687) ve III. Selim'in (1789-1807) hükümdarlıklarında içki yasaklarından bahsetmek mümkündür (İpşirli, 2007). Bu yasaklar meyhaneleri kapatmak gibi gayrimüslimleri de etkileyecek kadar geniş çaplı olmasına karşın, sadece Müslümanların içki satışı yapılan yerde bulunmalarını ve içki satın almalarını yasaklayacak şekilde de uygulanmıştır. Tarihçi İhsan Erdinçli'nin bulgularına göre birinci tip yasaklar padişahlarca daha çok tercih edilmiştir. Bu durum, içkiden ziyade içkinin bulunduğu ortamların yasaklanmaya çalışıldığını göstermektedir. Meyhaneler tıpkı kahvehaneler gibi asayiş bozabilecek yerler olarak algılandığından kapatılmalarının amacının içkiyi yasaklamaktan çok devlet için toplumsal düzeni bozabilecek grupların bir araya gelmesini engellemek olduğu düşünülebilir.

Bu yaklaşımın bir diğer yansıması, meyhanelerin Osmanlı padişahları tarafından "inançsızlığın sembolü" olarak görülerek zaman zaman orduya ilahi destek sağlama hedefiyle büyük askerî seferlerin başında yasaklanmasıdır (Erdinçli, 13). Bu yasaklamaları incelediğimizde amacın genellikle pragmatik ve sonuca yönelik olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda yasaklar uzun süreli ve etkili olmadıkları için eleştirilmiştir (İmber, 2004). Çünkü bu yasaklar padişahı padişaha değişim göstermiş, kimi zaman aynı padişahın döneminde bile mevcut yasaktan vazgeçme durumu gözlenmiştir. Payitahttaki içkiye yönelik regülasyonların modern bir şekilde düzenlenmesi 1839 yılında yayımlanan Tanzimat Fermanı ile mümkün olmuştur. Bu ferman gayrimüslimleri kanunlar önünde Müslümanlarla eşit statüye kavuşturmuştur. Tanzimat Fermanı'ndan sadece bir yıl sonra gelen ceza kanunnamesinde Müslümanlara yönelik herhangi bir içki yasasından bahsedilmemesi, geçmiş yüzyıllarda Müslümanlara

uygılanan içki yasaklarının artık devam ettirilemeyeceğini göstermektedir. Çünkü toplumu mensup oldukları dine göre ikiye ayırmak ve halkı iki farklı pratiğe tabi tutmak eşitlik ilkesini zedelemek anlamına gelmektedir. Oysa Tanzimat Fermanı'nın ve Ceza Kanunnamesi'nin birinci amacı, halkı devlet gözünde eşit hale getirmek olduğu için bu yasağın ya halkın tamamına uygulanması ya da hiçbir kısmına uygulanmaması gerekmektedir.

François Georgeon benim savunduğum argümanı ileri seviyeye taşıyarak Tanzimat döneminde içki tüketiminin bir “bir yaşam tarzı” olduğunu iddia etmiştir. Buna kanıt olarak II. Mahmud döneminde alkol tüketme alışkanlığının devlet hizmetinin farklı seviyelerini saraydan başlayarak kademeli olarak etkilemeye başladığını, Bâbı-Âli'deki bürokratlar ve bakanlık çalışanlarının düzenli olarak bar ve meyhanelere gidenler arasına katıldığı savunmuştur. İçki tüketimini İstanbul'da bir yaşam tarzı olarak betimlemek biraz aşırı gözükse de bize toplumun üst seviyesinin bakışı hakkında ipucu verir. Bir başka ipucu da Fahriye Hanım'ın 1844 yılında çıkarttığı *Ev Hanımı* adlı yemek kitabıdır. Bu kitap lokal tariflerden Osmanlı-Fransız füzyonlarına geniş bir skalada yemeklere yer vermekle kalmayıp aynı zamanda sofra kuruluştan, çatal bıçak diziminden ve elbette içki servisinden bahseder.

Rom ve şarap ihracatı da 19. yüzyılda artmıştır. Jamaika romunun ithalatı 1827 ve 1835 yılları arasında 8530 galondan 97.108 galona çıkmıştır. Bu, kısa süre içinde yüzde binden fazla artış anlamına gelmektedir (Georgeon). 19. yüzyılın sonlarına doğru Fransa'yı kasıp kavuran filokseranın sonucunda bağları ağır derecede zarar gören Fransa çareyi şarap ithal etmekte bulmuştur. Bu zaman diliminde Osmanlı Devleti'nin Fransa ile şarap ticareti gelişmiştir. Osmanlı'nın Fransa'ya şarap ihracatı 1872'de 1500

hektolitreye, 1876'da 4000 ve 1878'de 8000 hektolitreye iken 100.000 hektolitreye sıçramıştır (Portes, 1886, alıntılıandığı gibi Eldem, 2017). 1892 yılında yaşanacak kesin düşüşe kadar Osmanlı Devleti'nin şarap ihracatı 25.000 (?) hektolitreye ulaşmıştır. Bu alıntılar bize şarap tüketimine dair kesin bilgiler vermese de şarabın Müslüman dünyasından o kadar da uzak olmadığını gösterebilir. Çünkü en nihayetinde üzümleri yetiştiren, yıl boyunca ilgilenen çiftçilerin tamamının Hristiyan olması mümkün değildir. Şaraplık üzüm tarımına sadece Hristiyan nüfusun çok olduğu Kıbrıs'ta değil; Aydın, İzmir, Muğla ve Trakya'da da rastlanmaktadır (Eldem, 2017).

Bu bilgilerin yanı sıra içki tüketimini ve satışını yükselen, doğrusal bir gelişmeymiş gibi göstermek tam anlamıyla doğru olmayabilir. 20. yüzyılın başlarında bazı broşürlerde, gazetelerde ve açık derslerde rakının ve şarabın kötülendiğini görebiliriz. Georgeon'a göre 1908'de yaşanan Jön Türkler devriminden sonra rakı, şarap gibi içkiler kişinin, halkın sağlığını bozan içecekler olarak görülmeye başlanmıştır. Sağlık gerekçesiyle içkiyi sosyal hayattan dışlama politikası Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir. Canan Balkan'ın yüksek lisans tezinde bahsettiği üzere, erken dönem Cumhuriyet'te Jön Türklerin içkiye dair "sağlık" argümanlarını destekleyen alkol karşıtlarıyla karşılaşmak mümkündür.

"[...A]lkol karşıtlarının Batılılaşma, modernleşme ve laikleşme rotasına paralel olarak konumlarını değiştirmesi, kendilerini 'halk' sağlığını düşünen insanlar olarak tanımlamaları ile sonuçlandı. Bunun sonucunda alkol karşıtları devletle birlikte laikleşerek dönüştüler ve 1920'lerdeki pozisyonlarından farklı olarak 1930'larda hükümetle aynı tarafta olmaya çalıştılar" (Balkan, 87-89). Balkan, yüksek lisans tezindeki argümanı ile bu

alandaki tartışmalara yeni bir soluk kazandırdı. Böylece erken Cumhuriyet dönemindeki içki karşıtlığı, dinî argümanlarla tartışılmaktan çıkıp aynı yıllarda Avrupa ve Amerika'da görülen içki karşıtlığı ile aynı bağlamda okunabilir hale geldi.

Sonuç olarak, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki içki yasaklarını modernleşmeyle birlikte okumak ve toplumlar modernleştikçe içki kültürü, üretimi ve tüketimi yaygınlaşmıştır demek doğru bir yorum olmayacaktır. Bunun yerine, tarihsel süreçteki iniş çıkışları kabul ederek yorum yapmak daha doğru olacaktır. Buradan hareketle, İslam için kutsal kabul edilen Mekke ve Medine'nin Osmanlı Devleti'nin yönetimine geçmesinden sonra, padişahların halife olarak Müslüman tebaalarına karşı sahip oldukları sorumluluktan doğan bir motivasyonla çeşitli yasakları yürürlüğe koydukları; ancak yasakların asıl nedeninin, çıkabilecek bir kavga, isyan ve ayaklanmanın önüne geçmek olduğu söylenebilir. Bunlar, insanların toplu halde buluşmasını önlemek amacıyla alınan pragmatist önlemler olduğu için çok kalıcı değildir ve bu yüzden zaman zaman eleştirildiklerini görebiliriz. Öte yandan, Tanzimat döneminde baskın olan eşitlik ve özgürlük düşüncelerini ve devlet tarafından koyulmuş kesin bir yasak olmamasını göz önünde bulundurduğumuzda, en azından Müslüman yönetici kadrosunun şarap, şampanya ve rakı ile haşır neşir olduğunu; ancak bu havanın geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet döneminde dünyaya paralel olarak sürdüğünü ve içkinin mental ve fiziksel rahatsızlıklara yol açan zararlı bir şey olduğu görüşünün hakim olduğunu gözlemlemiş bulunuyoruz.

K A Y N A K L A R

Kitaplar & Makaleler

Demir, F. (2023). Biranın tarihi ve kültürel yönü üzerine karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 17, 327-345.

Erdoğan, İ. (2020). Yasaklardan modern denetime: Osmanlı Devleti'nin içki tüketimine ve meyhanelere yaklaşımı. *CTAD*, 16(31), 1-32.

Georjon, F. (2013). Osmanlılar ve içiciler: On dokuzuncu yüzyılda İstanbul'da alkol tüketimi (C. Kurt, Çev.). *Yemek ve Kültür*, 13, 51-52.

İmber, C. (2004). Şeriattan kanuna: Ebussuud ve Osmanlı'da İslami hukuk (M. Bedir, Çev.). *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*.

Portes, L., & Ruysen, F. (1886). *Traité de la vigne et de ses produits*. Octave Doin.

Tezler

Balkan, C. (2012). *The anti-alcohol movement in the early Republican period in Turkey* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi).

Kitap Bölümleri

Eldem, E. (2017). A French view of the Ottoman-Turkish wine market, 1890-1925. In L. Thys-Senocak (Ed.), *Of vines and wines: The production and consumption of wine in Anatolian civilizations through the ages*.

ARŞİV BELGELERİ İŞIĞINDA ALTIN IŞIK

Orçun Aydoğdu¹

İlk baskısı 1339 (1923) yılında Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti tarafından yayımlanan *Altın Işık*, Ziya Gökalp'in *Keloğlan*, *Tembel Ahmet*, *Pekmezci Anne ve Deli Dumrul* gibi halk masallarını manzum ve mensur olarak ihtiva etmektedir. Gökalp, eserde yer alan metinleri üç kategoride değerlendirmiştir: Masallar (*Keloğlan*, *Tembel Ahmet*, *Kuğular*, *Nar Tanesi*, *Keşiş Ne Gördün?*, *Pekmezci Anne*, *Yılan Bey'le Poltan Bey*, *Kolsuz Hanım*, *Küçük Hemşire*, *Deli Dumrul*, *Ülker ile Aydın*, *Küçük Şehzade*, *Ala Geyik*), menkıbeler (*Arslan Basat*, *Polvan Veli*) ve tarihî hikâyeler (*Alparslan*) (Gökalp, 1339: 198). Kitabın, *Çocuklar Kütüphanesi* üst başlığıyla yayımlanan serinin birinci kitabı olduğu düşünüldüğünde, yazarın gelecek nesilleri eğitmek ve gelecek nesillerin Türk kültürünü tanımlarını sağlamak amacına hizmet ettiği söylenebilir.

Ziya Gökalp, *Cumhuriyet* gazetesinde yayımladığı *Hedefler ve Mefkûreler* başlıklı makalesinde altın ışıktan bahsetmektedir. Buradaki bilgilere göre altın ışık, “*kime dokunsa onu gebe*” bırakan bir mefkûredir (Göksel, 1939: 48). Bu da altın ışığın neyle temas ederse etsin yeni bir oluşum ortaya çıkaracağını göstermektedir. Benzer bir şekilde *Türk Medeniyeti Tarihi*'nde yer

¹ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde araştırma görevlisidir. Yazarın “Arşiv Belgeleri Işığında *Altın Işık*” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 22 Mart 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

alan *Kut ve Altın Işık* bölümünde de “kut”un gökten inen bir altın ışık şeklinde düşünüldüğünden bahsedilmektedir (Gökalp, 2019: 473-474). Buradan hareketle Gökalp’ın eserine *Altın Işık* demesinin sebebi, Türkiye Cumhuriyeti ile yeni bir neslin, yeni bir medeniyetin, yeni bir zihniyetin oluşmasını sağlamaktır.

Altın Işık’ta yer alan metinler, Ziya Gökalp tarafından eserin basımından önce *Türk Yurdu*, *Halka Doğru* ve *Küçük Mecmua* gibi çeşitli süreli yayınlarda yayımlanmıştır (Gökalp, 2023: 17). Bu da eserin muhtevasının önceden oluşturulduğunu göstermektedir. Gökalp’ın temel amacı, gençliğin eğitimidir. Örneğin *Keloğlan* masalında fakir bir babanın üç çocuğu olduğundan bahsedildikten sonra ortanca çocuk olarak tanıtılan Keloğlan’ın henüz yedi yaşındayken “*ekmeğini elinin emeğiyle kazanmaya*” çalıştığına değinilir (Gökalp, 1976: 3). Bu ifade ile gösterilmek istenen temel mevzu, gençlerin tembelliğe alıştırılmaması ve küçük yaştan itibaren çocukların ellerinden gelen gayreti göstermesi gerektiğidir. Bunun sonucu olarak genç yaşta kendi benliğine kavuşan kişi, birey hüviyeti kazanır ve Türk milletinin gelişmesi için var gücüyle çalışır.

Bu amaç doğrultusunda hareket eden Ziya Gökalp, on iki yaşına kadar hamallık, aşçı çıraklığı ve kahveci yamaklığı gibi çeşitli işler yapan Keloğlan’ın on iki yaşına geldiğinde “*kendi nefesine güvenen tam bir erkek*” olduğunu belirtmiştir (Gökalp, 1976: 3). Ayrıca masalın sonunda Keloğlan’a kalan hazineyle konak ve dükkân satın aldığı düşünüldüğünde, “konak” ile kurulacak ailenin, “dükkân” ile de aileyi geçindirecek maddi gelirin kastedildiği söylenebilir. Böylece yazar, yeni neslin gelişim sürecini ve yapılması gerekenleri açıkça Keloğlan üzerinden aktarmıştır. Benzer durum *Tembel Ahmet* masalı üzerinden de anlatılmıştır (Gökalp, 1976: 15). Gökalp’ın istediği gençlik,

kendi ayakları üzerinde durmayı bilen ve sürekli çalışıp kendini geliştiren bir gençliktir. Bu da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilelebet payidar kalmasını sağlayacak temel felsefedir.

Altın Işık'ta yer alan metinlerde, üvey annenin kötülük ile özdeşleştirildiği fark edilmektedir. Gerek *Kuğular* gerek *Yılan Bey*'le *Poltan Bey* gerekse de *Kolsuz Hanım* masalları bahsedilen yargıya kanıt niteliği taşımaktadır. Yazarın üvey anneyi kötü göstermekle amacı, aile yapısının sağlam atılması gerektiğini vurgulamaktır. Böylece sağlam ailenin güçlü bireyler oluşturacağı, onun da devletin temelini teşkil edeceği görüşü önem kazanmaktadır. Ziya Gökalp haricinde Mehmet Emin Yurdakul'un şiirleri incelendiğinde onun da aileye önem verdiği görülmektedir. Bütün bunlar Türkiye Cumhuriyeti'nin aileye biçtiği değer in oldukça fazla olduğuna kanıttır.

Gökalp, Türklüğe vurgu yaparak gençlerin millî bilinçten ayrılmaması gerektiğini öne sürmektedir. Özellikle *Ala Geyik*'te "Turan" a vurgu yapılması bahsedilen düşünceyi kanıtlamaktadır (Gökalp, 1976: 159). Ayrıca I. Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan olumsuz tablonun Türklerin felaketine zemin teşkil ettiğini düşünen yazar, Türkleri bu durumdan kurtaracak kişinin varlığına inanmaktadır. *Arslan Basat*'ta "*Türk ilinde eksik olmaz kahraman*" ifadesinin kullanılmasıyla (Gökalp, 1976: 186) hem Türklerin nasıl olması gerektiği gösterilmeye çalışılmış hem de mevcut durumdan Türklerin mutlaka kurtulacağı vurgulanmıştır. "*Bir Mustafa Kemal adlı kahraman/Kurtarıp Türklüğü bu Tepegöz'den*" ifadesiyle de (Gökalp, 1976: 187) Türkleri kurtaracak kişinin Mustafa Kemal olduğu açıkça belirtilmiştir. Düşman ise Tepegöz ile özdeşleştirilmiştir. Bu da

müellifin Atatürk’e karşı beslediği olumlu düşüncelerine kanıttır. Gökalp için Atatürk, vatan için elinden gelen gayreti gösteren bir kahraman ve Türklüğün kurtarıcısıdır.

Netice itibarıyla *Altın Işık*’ta; Türklük, aile, çalışkanlık ve vatan bilinci gibi temel yapılar işlenerek istenen “yeni nesil” gösterilmiştir. Bu bağlamda *Altın Işık*’ın yol gösterici bir eser olduğu belirtilebilir.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’nın Cumhuriyet Arşivi’nde bulunan beş belge, *Altın Işık*’ın devrinde nasıl algılandığını göstermesi bakımından önemlidir. Böylece eserin kimileri tarafından nasıl olumlu, kimileri tarafından ise nasıl olumsuz karşılandığı (ya da öyle gösterilmek istendiği) açıkça anlaşılmaktadır.

Arşivde bulunan belgelerin ilki 26 Aralık 1923 tarihli dir. Maarif Vekaleti’ne gönderilen yazıda, *Altın Işık*’ın on üç formadan müteşekkil ve her bir nüshanın “on beş kuruş yirmi dört paraya” mal olduğu belirtilmiştir. Eylül 1923’te bir ekmeğin fiyatının yirmi kuruş olduğu düşünüldüğünde (Yolalıcı, 1998: 123) eserin uygun bir fiyata basıldığı yargısına varılabilir. Bu da kitabın ekonomik boyutunu göstermesi açısından kıymetlidir:

Türkiye Cumhuriyeti

Umur-ı Maarif Vekaleti

Matbaa-i Amire Müdüriyeti

Adet: 311

Maarif Vekalet-i Celilesine

Devletli Efendim Hazretleri,

On üç formada bitam bulan Altın Işık ile yedi forma teşkil eden Türk Adları namındaki eserlerden birincisinin beher nüshası on beş kuruş yirmi dört paraya mâl olmasına nazaran beş bin kitap için yetmiş sekiz bin ve ikincisinin keza beher nüshası on iki kuruş masraf ile vücuda gelmesine göre üç bin adedi için otuz altı bin kuruş sarf edilmiş ve her iki kitaptan birer adedi leffen takdim kılınmıştır. Kapaklarının üzerine vazedilecek fiyatların lutf-ı esarı müsterhamdır. Ol babda emr ü irade hazret-i men lebü'l-emrindir.

26 Kanun-ı evvel [1]339 [26 Aralık 1923]

Matbaa-i Amire Müdürü

[imza]

Telif ve Tercüme Kitabetine/29

Altın Işık/yirmi beş

Türk Adları/yirmi

(BCA, 49-253-2/3)

Belgeden anlaşıldığına göre *Altın Işık*'ın ilk baskısı beş bin adettir. Eserin toplam maliyeti ise yetmiş sekiz bin kuruştur. Metnin bir nüshası Maarif Vekaleti'ne gönderilerek kitabın üzerine yazılacak satış fiyatının öğrenilmeye çalışıldığı görülmektedir. Eserin ilk baskısı kontrol edildiğinde arka kapakta “fiyatı 15 kuruş” ifadesiyle karşılaşılmaktadır. Bu da *Altın Işık*'ın maliyetine satıldığı ve kâr amacı güdülmeyeceği yargısını kanıtlamaktadır. Çünkü bu eserin amacı devlete maddi katkı sağlamaktan ziyade insanların, özellikle de gençlerin faydalanmasını sağlamaktır. Bundan dolayı maliyetine satışın yapıldığı belirtilebilir.

30 Aralık 1923'te Maarif Vekaleti'nden Matbaa-i Amire Müdürlüğü'ne cevap gönderilir. Bu cevaba göre basımı tamamlanan

Altın Işık'ın her bir nüshası için yirmi beş kuruş talep edilmelidir:

Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Heyeti Müsvetteliği

Tesvit Tarihi: 30 Kanun-ı evvel [1]339 [30 Aralık 1923]

Matbaa-i Amire Müdüriyet-i Aliyyesine

26 Kanun-ı evvel [1]339 tarih ve 311 numaralı tabiratiniz cevabıdır.

Tab'ları bitam bulan Altın Işık kitabı içi yirmi beş ve Türk Adlari'na ise yirmi kuruş fiyat vaz'ı münasiptir efendim.

(BCA, 49-253-2/2)

Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde bulunan Seyfettin Özege koleksiyonundaki *Altın Işık* nüshasında, kitabın satış fiyatı on beş kuruş olarak gösterilmiştir. Atatürk Kitaplığı ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu'ndaki nüshalar incelendiğinde ise fiyat ibaresine rastlanmamıştır. Buradan hareketle Maarif Vekaleti'nin yirmi beş kuruş olarak belirttiği satış fiyatını sonradan değiştirdiği ya da buna uyulmadığı söylenebilir. Bunun sebebi ise yukarıda da belirtildiği üzere eserin kültür hizmeti olmasında aranmalıdır.

Altın Işık basıldıktan sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerine devlet tarafından gönderilmiştir. Eserin gönderildiği yerlerden biri de Antalya'dır. Yüz adet gönderilen kitabın devletin çeşitli kurumlarına dağıtılması amaçlanmıştır:

Antalya

Maarif Müdüriyeti

Umumi: 419

Hususi: 80

13 Mart 1340 [13 Mart 1924]

Ankara'da Umur-ı Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Encümeni Riyaset-i Celilesine

Hülasa: Matbaa-i Amire'den muharrer kitaplar hakkında

Yüz adet Altın Çiftlik, Çocuklar Cenneti ve Altın Işık kitapları gelmiş ve mülbakat mükâtebine gönderilmek üzere taksim yapılmış ve merkez vilayetteki mükâtebede tevzi kılınmıştır. Salifü'l-arz kitaplar Himaye-i Etfal'e ait değilse mahallerine gönderilmek için bu husustaki irade-i aliyyelerinin işaretine müsaade buyurulması arz olunur efendim hazretleri.

Teke Maarif Müdürü

[imza]

(BCA, 47-243-5/3)

Belgede “Himaye-i Etfal” yani Çocuk Esirgeme Kurumu’nun geçmesi, basılan kitapların oraya da gönderildiğine delildir. Özellikle de *Altın Işık* gibi yeni bir nesil yaratmayı amaçlayan kitabın ilgili kuruma gönderilmesi, çocuklar üzerinden yeni bir oluşumun başlatılmaya çalışıldığına kanıttır. Ancak ilgili yazıya verilen cevaptan, eserlerin Himaye-i Etfal’e gönderilmediği anlaşılmaktadır. Buna rağmen Himaye-i Etfal adının geçmesi kuruma farklı zamanlarda kitaplar gönderildiğini ve kitapların içeriğinin *Altın Işık*’a benzer olduğunu düşündürmektedir.

Teke Maarif Müdürü’nün imzasıyla gönderilen yazıya 22 Mart 1924 tarihinde cevap gönderilir. Bu cevaba göre *Altın Işık*, ilkokullara dağıtılmak üzere gönderilmiştir. Himaye-i Etfal için gönderilecek paketlerin üzerine “Himaye-i Etfal için” ibaresi yazılacaktır:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti

Maarif Vekaleti

Telif ve Tercüme Encümeni

22 Mart [1]340 [22 Mart 1924]

Antalya Maarif Müdürlüğüne

13 Mart [1]340 tarih ve 419/80 numaralı tabiratiniz cevabıdır.

Gönderilen Altın Çiftlik, Çocuklar Cenneti, Altın Çiftlik² kitapları ibtidai mektepleri için gönderilmiştir. Himaye-i Etfal'e gönderilecek kitap paketinin üzerine "Himaye-i Etfal için" ibaresi yazılı bulunacaktır efendim.

(BCA, 47-243-5/2)

Antalya'ya gönderilen *Altın Işık*'ın iptidai mekteplere dağıtılması da Himaye-i Etfal'e dağıtılması kadar önemlidir. Çünkü devrin ilkokulu konumunda bulunan iptidai mektepler, yeni neslin istenen şekilde yetişmesi için önemli bir basamaktır. Buradan hareketle *Altın Işık*'a yüklenen misyon daha rahat anlaşılmaktadır.

Altın Işık ile ilgili arşivde bulunan son belge ise 26 Mayıs 1924 tarihine aittir. Bu belgeyi diğerlerinden ayıran temel nokta, *Altın Işık*'ın yeni nesil için zararlı olduğu kanaatini taşımasıdır. Ziya Gökalp'ten sonra Telif ve Tercüme Heyeti Reisi olan Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik'in imzasıyla İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne yazılan yazı, devrin farklı yönlerini göstermektedir:

Türkiye Cumhuriyeti

² *Altın Işık* yazılacakken yanlışlıkla *Altın Çiftlik* yazıldığı anlaşılmaktadır.

Maarif Vekaleti

Telif ve Tercüme Heyeti

Adet: 331

26 Mayıs [1]340 [26 Mayıs 1924]

İstanbul Maarif Müdürlüğüne

Ziya Gökalp Bey'in telif eylediği Çocuklar Kütüphanesinin birinci numarasını teşkil eden Altın Işık unvanlı eserin mün-dericati, padişahlardan ve şehzadelerden bahis hikâyatı ve efsaneleri ihtiva etmekte olduğu görülmüş ve bu ise çocukların hayalinde padişahlara karşı bir incizap uyandırarak dimağlarında tekrar o köhne devirleri yaşatacağından bu hikâyelerin mektep çocuklarına okutturulmaması tavsiye olunur efendim.

Telif ve Tercüme Heyeti Reisi

Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik

94 numara ile mekteplere yazılmıştır.

(BCA, 47-243-18)

Belgede yer alan “*padişahlardan ve şehzadelerden bahis hikâyatı ve efsaneleri ihtiva etmekte*” kısmı doğrudur. Ancak bu durumun sebebi, padişah ya da şehzadeleri övmek değil, onları adeta bir fon olarak kullanarak yeni neslin kendisini geliştirmesini sağlamaktır. Belgenin devamında yer alan “*bu ise çocukların hayalinde padişahlara karşı bir incizap uyandırarak dimağlarında tekrar o köhne devirleri yaşatacağından*” ifadesi ise şahsi bir yorumdur. Çünkü *Altın Işık* basıldığı gibi Anadolu’nun çeşitli yerlerine gönderilerek çocukların eğitiminde kullanılmıştır. Ayrıca Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik Efendi’nin düşünceleri

doğru olsaydı Atatürk devrinde bu eserin basılması mümkün olmazdı.

Telif ve Tercüme Heyeti Reisi imzasıyla yazılan belgenin “94 numara ile mekteplere yazılmış” olması da yapılan hatanın boyutunu gözler önüne sermektedir. Çocukların çalışkan, ailesine bağlı ve Türk milliyetçisi olarak yetişmesini hedefleyen *Altın Işık*, belirtilen kavramların tam tersine, padişah ve şehzadeleri övdüğü düşünülerek okullarda okutulmamaya çalışılmıştır. Bu durumun sebebinin şahsi meseleler olduğu düşünülmektedir. Ayrıca cumhurbaşkanı ve başbakan gibi devleti yöneten kişilerin dikkatini çekmek amacıyla da yapıldığı söylenebilir. Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik, bu tarz bir tutumla daha iyi makamlara gelebileceğini düşünmüş olabilir.³ Mekteplere yazılan belge hakkında ayrıntılara ulaşamamıştır. Sonraki süreçte *Altın Işık*’ın yasaklanmasına ya da toplatılmasına dair bir belge

³ Abdülfeyyaz Mehmet Tevfik Efendi, Mart 1870’te İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Öğretmenlik, müfettişlik ve müdürlük gibi çeşitli vazifelerde görev almıştır. İstanbul Hükûmeti’nin resmi olarak ortadan kalkması üzerine açığa alınmıştır. Ancak 6 Mart 1923 tarihinde Maarif Vekaleti Müdürler Encümeni, Mehmet Tevfik Efendi’nin Milli Mücadele’ye karşı muhalif bir tutumunun olmadığına ve herhangi bir muhalefette bulunmadığına kanaat getirerek devlet görevinde bulunabileceğine karar vermiştir (Çankaya, 1968: 554). Bu karardan kısa bir süre sonra da Ziya Gökalp’in yerine Telif ve Tercüme Heyeti Reisi olarak görevlendirilmiştir [Ali Çankaya’nın verdiği bilgide Mehmet Tevfik’in Ekim 1925’te Telif ve Tercüme Heyeti Reisi olduğu belirtilse de bu tarih hatalıdır. Arşivde bulunan belgeye göre Mehmet Tevfik, 9 Mart 1924’te bu göreve atanmıştır (BCA, 3-7-19/1)]. Mehmet Tevfik’in bu görevi muhalif olmadığını ispatlamak amacıyla kullandığı söylenebilir. *Altın Işık* için yazdığı yazı da bu bağlamda değerlendirilmelidir.

varsa -ki bizce yoktur- yapılacak yeni çalışmalar sonucu ortaya çıkarılacaktır.

Sonuç olarak söylenebilir ki Ziya Gökalp'in kaleme aldığı *Altın Işık*, yeni bir neslin yaratılmasında önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Gökalp'in İttihat ve Terakki devrinde de gençler üzerinde etkili olduğu ve “*gençleri cemiyetin ideallerine bağlamak*”la görevlendirildiği düşünüldüğünde (Beysanoğlu, 2002: 96) *Altın Işık*'ın önemi daha rahat anlaşılabacaktır. Yazar, teorik düşüncelerini edebî eserleri vasıtasıyla uygulamaya geçirmektedir. *Altın Işık* da bu bağlamda oldukça değerlidir.

K A Y N A K L A R

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). (n.d.). 49-253-2/2,3; 47-243-5/2,3; 47-243-18; 3-7-19/1.

Kitaplar & Makaleler

Beysanoğlu, Ş. (2002). *Yeni Türkiye'nin manevî mimarı Ziya Gökalp*. Neyir Matbaacılık.

Çankaya, A. (1968). *Yeni Mülkiye tarihi ve Mülkiyeliler* (Cilt 3). Mars Matbaası.

Gökalp, Z. (1339). *Altın ışıık*. Matbaa-i Amire.

Gökalp, Z. (1976). *Altın ışıık* (Ş. Kutkan, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Z. (2019). *Bütün eserleri-1* (M. S. Koz, Haz.). Yapı Kredi Yayınları.

Gökalp, Z. (2023). *Altın ışıık* (A. Duymaz, Haz.). Ötüken Neşriyat.

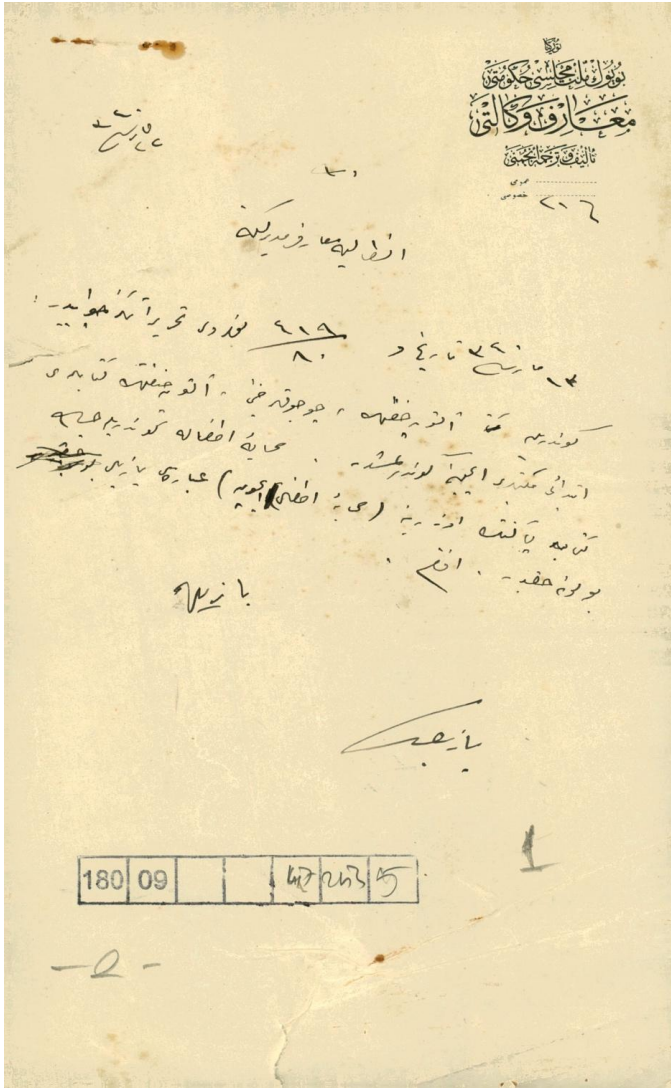
Göksel, A. N. (1939). *Ziya Gökalp ve Çınaraltı*. İkbâl Kitabevi.

Yolalıcı, M. E. (1998). 1922-1923 yıllarında Samsun'da fiyat hareketleri (Belediye Meclisi Zabıt Defteri'ne göre). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*.

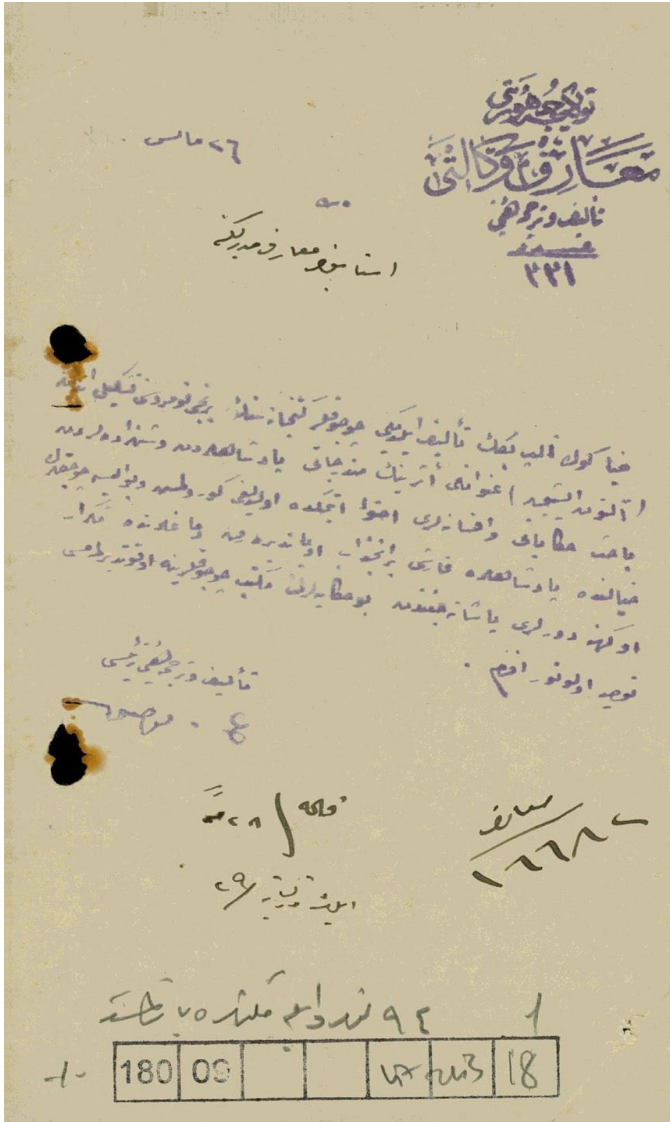
EKLER

تاریخ	آوراک توی	تاریخ
میش	خلاصه :	سودی
فید ماموری		فوق شعوبی

“BCA, 49-253-2/2” numaralı belge

“BCA, 47-243-5/2” numaralı belge

"BCA, 47-243-18" numaralı belge

AVRUPA'NIN HUZURSUZLARI: ÇİFTÇİLER

Efehan Kaya¹

“Bunlar neoliberal jestler, bizi ayakta tutmak için birkaç kırıntı veriyorlar. Ama biz sadece birkaç kırıntı istemiyoruz. Ekmeği istiyoruz, ekmeği istemiyorsak da fırını istiyoruz. Dolayısıyla bu Avrupa bizi çevre karşıtı ya da anti-sosyal önlemlerle yatırtmaya çalışmaktan vazgeçmelidir. Hayır, sürdürülebilir tarımı geliştirmemiz için bizi desteklemeleri gerekiyor.”²

Belçikalı Çiftçi Tijs Boelens

Fransa'dan Romanya'ya Avrupa'nın büyük bölümünde çiftçiler harekete geçtiler. Eylemler, yol kapamalar, ölümler ve kazalar... Bu günlerde Avrupalı çiftçilerden söz ettiğimiz zaman en çok kullandığımız, duyduğumuz kelimeler bunlar. Avrupalı çiftçiler uzun zamandır huzursuzluklarını, yaşam şartlarındaki zorlukları ve isteklerini dile getiriyorlar. Nasıl oldu da II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'nın yeniden toparlanmasının, ayağa kalkmasının itici gücü olan, AB'den en çok destek alan insanlar bu hale geldiler? Çok fazla sebebi göz önünde bulundurmakla

¹ Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans öğrencisidir. Yazarın “Avrupa'nın Huzursuzları: Çiftçiler” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/sitesinde 29 Mart 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

² Lory, Grégoire. 2024. *La colère des agriculteurs européens ne faiblit pas*. 26 Şubat. Erişildi: Mart 23, 2024. [Erişim bağlantısı](#).

birlikte bu sebepleri üç çatı altında toplayabiliriz: AB Ortak Tarım Politikası (OTP), AB-MERCOSUR³ Serbest Ticaret Antlaşması ve Ukrayna tahılları.

İlk olarak OTP ve etkileri ile başlamak daha uygun olacaktır. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran 1957 Roma Antlaşması'nda çiftçileri ve tarım üretimini desteklemek için çıkarılan OTP, 1962 yılında yürürlüğe konmuştur. OTP, tüm AB üye ülkeleri için uygulanmakta ve Avrupalı çiftçilere makul bir yaşam standardı sunmak, iklim değişikliğiyle mücadele etmek ve kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılmasını sağlamak için gelir desteği, piyasa önlemleri ve kırsal gelişim olmak üzere üç temel alanda tarım sektörüne ve çiftçilere destek vermektedir (Avrupa Komisyonu, 2023). OTP ile AB, günümüzde dünyanın en büyük tarım üreticilerinden biri haline gelmiştir (Ledroit 2024). Pratikte baktığımızda ise gıda güvenliği ve arzının öneme rağmen çiftçilerin gelirleri tarım-dışı sektörlerin gelirlerinden yüzde 40 daha azdır. Diğer sektörlerle kıyasla tarım sektörü çevre ve iklimden daha çok etkilenmektedir ve tarım sektöründeki arz -özellikle buğday ve süt üretiminde- talebi karşılamakta yetersiz kalmaktadır.

Yürürlüğe konduğu ilk günden bugüne çeşitli dönüşüm ve reformlar geçiren OTP'nin 2023-2027 planlaması 1 Ocak 2023'te yürürlüğe girmiştir. Bu dönemi şekillendiren politikaların başında Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen öncülüğünde hayata geçirilen, Avrupa'da sera gazı emisyonlarının 2050'ye kadar net olarak sıfırlandığı ve AB'yi dünyanın ilk

³ Güney Ortak Pazarı.

iklim nötr kıtası haline getirmeyi amaçlayan “Avrupa Yeşil Mutabakatı”⁴ yer almaktadır. Ayrıca, 2020 yılında hayata geçirilen “Çiftlikten Çatala Stratejisi” ve “2030 Biyoçeşitlilik Stratejisi” ile tarım sektörünü alakadar eden, çiftçilere yeni yükümlülükler yükleyen -ve OTP hibelerinden faydalanmak için bu yükümlülüklerin yerine getirilmesini zorunlu kılan- düzenlemeler getirilmiştir. Her iki stratejinin ortak özelliği getirilen düzenlemeler ile iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak, biyoçeşitliliği korumak, çevrenin üzerinde nötr ya da pozitif etki bırakmak olarak özetlenebilir (Avrupa Komisyonu, 2023). Dolayısıyla, iklim değişikliği ile mücadele etmek için hayata geçirilen bu düzenlemeler gıda üretimi/güvenliği ile biyoçeşitliliği korumak arasında bir ikilem oluşturmaktadır.

Bu ikilemin bir sonucu olarak tarım sektörü gıda üretimini artırmaya çalışırken aynı zamanda tarımın çevreye olan etkisini azaltmak zorunda kalmaktadır. Fransa’da çiftçilere motorin için verilen sübvansiyonların kaldırılmasının ardından, motorin daha pahalı hale geldi. Ayrıca, çiftçiler yer altı sularını kullanmak için yılda ekstra 47 milyon avro ödemek zorunda kalacaklar. Aynı zamanda çiftçiler Fransa’nın AB’den aldığı yaklaşık 9 milyar avroluk hibeyle erişim sağlayabilmeleri için haftanın en az bir gününü gerekli evrakları doldurmaya ayırmaları gerektiğini söylüyorlar (Frost, 2024). AB Yeşil Mutabakatı’nın kısıtladığı pestisit ve herbisit kullanımı ise çiftçilerin AB dışı ülkeler ile rekabet etmesini zorlaştırmaktadır. Tüm bunların üstüne Fransız çiftçilerinin gelirlerinin ciddi oranda düştüğünü göz önünde bulundurduğumuzda (Sémat, 2024), çiftçilerin yaşamlarını devam ettirmek ve gelir kaynaklarını korumak için harekete geçmekten

⁴ Daha detaylı bilgi için bkz. [Erişim bağlantısı](#).

başka bir şanslarının kalmadığını söyleyebiliriz. Çiftçilerin üzerindeki bu yükler sadece Fransa ile sınırlı değil. Hollandalı ve Alman çiftçiler de benzer çevreci normlardan şikâyetçidir. Hollanda hükümeti AB yasalarına uyum sağlamak için çiftçilerin nitrojen kirliliğini azaltmayı hedeflemektedir (Mathiesen vd., 2024). Dünya'nın ikinci büyük tarım ihracatçısı olan ülke, 163 doğal alanda tarımdan kaynaklanan kirletici gaz emisyonunu yüzde 50 oranında azaltmak için harekete geçmişti (Sémat, 2024). Hollanda'nın azot emisyonunun yarısının tarımsal üretimden kaynaklandığı göz önünde bulundurulduğunda, çiftçiler için nasıl bir sınırlamanın söz konusu olduğu daha iyi anlaşılacaktır (Frost, 2024). Almanya'da eylemin konusu ise ortalama büyüklükteki şirketlere verilen ve yılda yaklaşık 3 bin avroya varan yakıt sübvansiyonlarının kademeli olarak kaldırılmasıdır. Kısacası, yüksek vergiler ve gittikçe katılaştıran düzenlemeler çiftçilerin hayatını kolaylaştırmak -ki OTP yürürlüğe girdiğinde çıkış noktası buydu- yerine daha da zorlaştırmaktadır.

AB-MERCOSUR müzakerelerini ikinci önemli sebep olarak ele alabiliriz. Yaklaşık 20 yılı aşkın süredir AB ile MERCOSUR arasında serbest ticaret antlaşmasına dair müzakereler yürütülmeye devam etmektedir. 2019'da geçici bir antlaşmaya varılabilmiş olsa da Güney Amerika ülkelerinden gelecek tarım ürünlerinin gümrük vergisinden muaf olmasının Avrupalı çiftçiler için doğuracağı sonuçlardan dolayı antlaşma halen sağlanamamıştır (Jones ve Murray, 2024). Çiftçilerin bugünkü eylem sebepleri de bu gerekçe ile paralellik göstermektedir. Arjantin ve Brezilya'dan daha fazla sığır etinin ithal edilmesi gündeme geldiğinde çiftçiler rekabet etmenin imkânsız olacağını söylemişlerdir (Frost, 2024). Gerçekten de AB'de tarım ilaçları kullanımına gelen ek kısıtlamalar, sübvansiyon ve hibelerin azaltılması/şarta bağlanması gibi düzenlemeler Avrupalı çiftçilerin maliyetini artırırken çevresel

kısıtlamaların çiftçiler için bu kadar katı olmadığı Güney Amerika'dan gelecek tarım ürünleri ile Avrupalı çiftçilerin rekabet etme şansı kalmamaktadır.

Ukrayna tahılları meselesi ise üçüncü temel sebebimizi oluşturmaktadır. Rusya-Ukrayna savaşının patlak vermesinin ardından AB, Ukrayna ekonomisine destek olmak amacıyla Ukrayna'dan gelecek tavuk ve tahıl ithalatına gümrük vergisi muafiyeti getirdi (Malingre, 2024). Polonya, Romanya, Bulgaristan gibi üye ülkeler Avrupa Komisyonu'ndan çıkan bu kararın ardından Ukrayna'dan gelecek ürünlere karşı sınırlamalar ve limitler getirdi. Getirilen bu sınırlamalar her ne kadar AB tarafından tek taraflı ve hukuksuz olmakla suçlansa da bu ülkeler koydukları sınırlamaları kaldırmaya pek fazla yanaşmadılar. Polonya'da çiftçilerin şiddetli eylemlerinin ardından geçen yıl nisan ayında Polonya Tarım Bakanı istifa etmek zorunda kaldı (Frost, 2024). Ukrayna'dan gelen vergisiz tahıl ile mücadele edemeyen çiftçiler ise geçtiğimiz aylarda Romanya ve Bulgaristan'da sınır kapılarını kamyon ve traktörler ile kapattı.

Tüm bu gerekçeler ile harekete geçen ve sokakları dolduran Avrupalı çiftçiler, çeşitli kazanımlar almayı başardılar. Fransa'da halkın büyük bir çoğunluğu tarafından desteklenen çiftçiler (Rioux, 2024), Fransız hükûmetinin yer altı suyu pompalama ve pestisit püskürtme izin ücretlerinde yaptığı artışı, sübvansiyonların askıya alınmasından kaynaklanan dizel fiyat artışını ve yabani otları temizlemek için kullanılan glifosata getirilen yasağı askıya aldirmayı başardılar (Frost 2024). Ayrıca hükûmet, Fransız çiftçileri yatıştırmak için 62 yeni taahhüt verdi (*Euronews*, 2024). Ulusal Çiftçi Sendikaları Federasyonu (FNSEA) ve Genç Çiftçiler (JA) tarafından da belirlenen beş öncelik (hayvancılık,

su ve pestisit sorunu, rekabet gücü, kamu yardımları, emeklilik) hükûmete iletildi (Rioux, 2024).

Eylemlerin neredeyse tüm Avrupa'ya yayılmasının ardından Avrupa Komisyonu da harekete geçti. Komisyon üye devletlere belirli mahsullerin, toprak türlerinin ve tarım sistemlerinin ilgili düzenlemelerden, alan açısından sınırlı olmak ve yalnızca belirli sorunları çözmeye kullanılmak şartıyla muaf tutulabileceğini, ayrıca beklenmedik hava koşullarında geçici muafiyetlerin getirilebileceğini iletti (*Euronews*, 2024). Kısacası, çiftçilerin olası -ve devam eden- eylemlerine karşı üye devletlere duruma özel bir hareket alanı sağlanmış oldu. Ayrıca, tarım-gıda zincirindeki üretim maliyetlerini gözlemleyecek bir gözlemevi kurulması planlandı. Sübvansiyondan faydalanmak isteyen çiftçilere getirilen zorunluluklarda da geri adım atıldı. Komisyon toprak işlemeyi en aza indirme -nadasa bırakma-, mevsimler arasında örtü bitkileri yetiştirme, aynı bölgede farklı ürünler yetiştirme, tarım arazilerinin en az yüzde 4'ünü biyoçeşitlilik için ayırma gibi zorunlulukları geri çekti (Brzeziński 2024). Bununla beraber Komisyon, çiftçilerin düşük gelirini iyileştirmek için yapılması gereken daha çok şey olduğunu da belirtti. OTP yardımlarının yüzde 65'inin küçük çiftçilere gittiği göz önüne alındığında, Avrupalı küçük çiftçilerin gerçekten de zor koşullar altında tarım üretimi yaptığı daha iyi anlaşılacaktır. Çevreci STK'lar ve milletvekilleri ise verilen bu tavizlerden -yerel halkın sağlığının ve çevrenin korunmadığını söyleyerek- rahatsızlıklarını dile getiriyorlar (*Euronews*, 2024). Aynı zamanda, çevreci düzenlemelerin azlığı kadar, AB bütçesinin üçte birinin kullanıldığını ve bu sebeple vergi mükelleflerinin parasının kilitlendiğini söyleyerek OTP'yi hedef alıyorlar.

İklim değışikliğı, küresel ısınma gibi sorunlar ve buna bağı olarak getirilen düzenlemeler AB gündemini uzun süre daha meşgul edecek gibi gözükmemektedir. AB vatandaşlarının karşılaştığı en önemli zorluklar arasında iklim değışikliğı ikinci sırada yer almaktadır (Mathiesen vd., 2024), fakat zirvede hayat pahalılığın olduğunu da akıldan çıkarmamak gerekir. Getirilen tüm bu düzenlemeler hem çiftçiler hem de vatandaşlar için maliyetleri artırmaya devam etmektedir. Bunun sonucunda da çiftçilerin eylemleri halkta destek bulabilmiştir. Sonuç olarak baktığımızda, iklim değışikliğinin önüne geçmek için getirilen çevreci düzenlemelerde yükün çiftçilere yüklenmesi büyük bir ikilem yaratmaktadır. Buradan çiftçilerin çevre karşıtı olduğu sonucunu çıkartmak da bir o kadar yanlış olacaktır. Çiftçilerin talebi “adil” ve “hakkaniyetli” bir düzenlemedir. Eğer karbon gazı ya da zararlı gaz emisyonları hakkında bir düzenleme getirilecekse, bu zorunluluklar ilk başta üretimden dolayı emisyonu sebebiyet veren orta/alt kesimde yer alan üretici sınıflara değil, lüks yaşam için emisyonu sebep olan sınıflara/şahsiyetlere getirilmelidir. Çiftçiler yaptıkları eylemlerle şimdilik seslerini duyurmuş, hükûmetlere ve Brüksel’e geri adım attırmayı başarmış gibi görünse de nihai sonuç için Avrupa Parlamentosu seçimleri (6-9 Haziran 2024) beklenmelidir. Geri çekilmenin bir seçim tavisini yoksa gerçekçi mi olduğu seçimlerin ardından belli olacaktır.

K A Y N A K L A R

Resmî Belgeler ve Raporlar

Avrupa Komisyonu. (2023). *La politique agricole commune en bref*. Erişildi: 23 Mart 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Haber Makaleleri

Brzeziński, B. (2024, 13 Mart). *EU takes the ax to green farming rules*. Politico. Erişildi: 23 Mart 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Euronews. (2024, 23 Şubat). *En Espagne et en France, la colère agricole ne retombe pas*. Erişildi: 23 Mart 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Euronews. (2024, 16 Mart). *Le projet de la Commission européenne pour calmer la colère des agriculteurs*. Erişildi: 23 Mart 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Frost, R. (2024, 25 Ocak). *Pourquoi les agriculteurs européens sont-ils en colère?* Euronews. Erişildi: 23 Mart 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Jones, M. G., & Murray, S. (2024, 30 Ocak). *Les négociations commerciales entre l'UE et le Mercosur se poursuivent, selon Bruxelles qui réprimande Emmanuel Macron*. Euronews. Erişildi: 23 Mart 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Ledroit, V. (2024, 29 Ocak). *L'agriculture européenne en 10 chiffres clés*. Toute l'Europe. Erişildi: 23 Mart 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Malingre, V. (2024, 20 Mart). *L'UE met en place des restrictions pour les produits agricoles venant d'Ukraine*. Le Monde. Erişildi: 23 Mart 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Mathiesen, K., Camut, N., Weise, Z., Cooper, C., & Guillot, L. (2024, 22 Şubat). *Bears, cars and angry farmers fuel green backlash*. Politico. Erişildi: 23 Mart 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Rioux, P. (2024, 21 Mart). *Colère des agriculteurs et menace de blocages : pourquoi ça coince encore*. La Dépêche. Erişildi: 23 Mart 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Rioux, P. (2024, 21 Mart). *Crise des agriculteurs : pourquoi il ne faut pas oublier les raisons de la colère*. La Dépêche. Erişildi: 23 Mart 2024, [Erişim bağlantısı](#).

Sémat, C. (2024, 20 Ocak). *Manifestations d'agriculteurs en Europe : les raisons de leur colère*. L'Express. Erişildi: 23 Mart 2024, [Erişim bağlantısı](#).

ALTINCI YOK OLUŞUN KIYISINDA YAPAY ZEKÂ

Ece Özen İldem¹

Dünya hep zor zamanlar geçirdi. Ortalama 4,5 milyar yıllık ömründe beş büyük kitlesel yok oluşa sahne oldu. Bu beş kitlesel yok oluştan belki de en bilineni Kratese-Paleosen Yok Oluşu olarak adlandırılan, 66 milyon yıl önce dinazorların yanı sıra diğer canlıların yaklaşık yüzde 75'inin ortadan kalkmasına neden olan yok oluştur. Elizabeth Kolbert'in 2014 yılında aynı isimle yayımlanan kitabında karşılaştığımız altıncı yok oluş kavramı ise içinde bulunduğumuz dönemi tasvir ediyor. WWF tarafından 2022 yılında yayımlanan rapora göre "Dünya çapında memelilerin, balıkların, sürüngenlerin, kuşların ve amfibilerin bolluğundaki eğilimleri izleyen Yaşayan Gezegen Endeksi" 1970-1985 yılları arasında yaban hayatı popülasyonlarında yüzde 69'luk bir düşüş olduğunu öne sürüyor.

Peki, bu yok oluşu farklı kılan ne, diye düşünüyor olabilirsiniz. Dünya bundan başka beş farklı yok oluş atlatmış, ne olabilir ki? Öncelikle, yaşadığımız bu yok oluşun sorumlusu biz insanlarız. Sanayi Devrimi'nden bu yana artan sera gazları ve yüzey sıcaklığındaki değişiklik bu konudaki sorumlunun bizden başkası olmadığının en büyük kanıtlarından biri. Maalesef ki karar vericilerin tutumları ve her sene yaşadığımız COP hezimetleri

¹ Boğaziçi Üniversitesi Hesaplamalı Bilimler ve Mühendislik Bölümü'nde yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın "Altıncı Yok Oluşun Kıyısında Yapay Zekâ" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 5 Nisan 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

insanlığın ders almadığının en büyük kanıtı niteliğinde. İklim değişikliğinin sonuçlarına tıpkı lunaparktaki hız treninin en tepesinden inermiş gibi yaklaşıyoruz. Kiraz çiçekleri bu sene erken açtı, geçtiğimiz sene peş peşe sıcaklık rekorları kırıldı. Bu sene yaz normalden oldukça hızlı geldi. Bizi bekleyen sıcak hava dalgalarını, orman yangınlarını, kısacası aşırı hava olaylarını beklemeye ve izlemeye devam ediyoruz.

Bugün ise konumuz ne iklim meselesinde elini taşın altına koymayan dünya liderleri ne de 2024 yazının aşırı hava olayları trendleri. Bugün daha farklı bir konudan bahsetmek istiyorum aslında, son birkaç ayımızı meşgul eden, acaba bilgisayar mühendisleri işsiz mi kalacak, boşuna mı yazılım öğrendik diye sorduran yapay zekânın iklim değişikliğine nasıl katkı sağlayabileceğini, biz bilgisayar bilimcilerin neler yaptığını konuşmak istiyorum sizinle.

İklim değişikliğinden genel olarak bahsettik, şimdi gelin yapay zekâya bir bakalım. Son dönemlerde OpenAI, Microsoft ve Google'ın yapay zekâyı, üretken yapay zekâ yaklaşımının desteğiyle son kullanıcıya, bir nevi tüketiciye yaklaştırması bence kendi içindeki ufak çaplı devrimin ateşini yaktı. Yapay zekânın kapasitesiyle tanışan son kullanıcı şaşırды, hayran kaldı, hatta biraz da korktu. Çünkü gelişen hesaplama imkânlarıyla yapay zekâ bizimle konuşuyor, kod yazıyor, özgün fotoğraflar üretiyor. Artık hayatımızın her alanında bizimle ve bize asistanlık yapmaya devam ediyor. Teknik detaylarına pek fazla girmeden yapay zekânın topluma etkisi bu şekilde özetlenebilir bence.

Yapay zekâ kavramı ve algoritmaları neredeyse 1960'lerden beri bilgisayar bilimcilerin hayatında. Gerek dönemin bilgisayarlarının hesaplama gücünün, depolama kapasitesinin düşüklüğü gerekse de veri anlamında kaynak yetersizliği, bu teknolojilerin

teorideki gelişme hızına pratiğin yetişememesine sebep oldu. Bugüne geldiğimizde, sosyal medyanın ve internetin yaygınlığı sayesinde elimizde hiç olmadığı kadar çok veri var. Her gün dünyanın dört bir yanından devasa veri merkezlerine veri toplanıyor. Bu verilerin depolanma maliyeti, verilerin ve kullanılan makinelerin öğrenme süreçleri, algoritmaların karbon ayak izleri aslında iklim değışikliği açısından incelenmesi gereken farklı konular olarak karşımıza çıkıyor. Tabii ki bunlar başlı başına kapsamlı başka bir yazının konusu olacak kadar önemli. Asıl konumuz, elimizdeki bu devasa veri ile iklim değışikliği için ne yapabileceğimiz.

Veri deyince aklınıza ne geliyor? Sosyal medyada paylaştığınız fotoğraflar, attığınız *tweet*'ler, yer belirteçleriniz, arama geçmişleriniz... Hepsi bu verinin bir parçası. Elimizde daha teknik veriler de var tabii ki. Uydu verileri, uzaktan algılama verileri... Tüm bunlar daha teknik olarak sınıflandırılabilir. Şimdi bu verilerle neler yapabileceğimiz üzerine hem hayal gücümüzü kullanarak hem de gerçek hayattaki kullanımlarına bakarak fikir yürütelim.

Üzerine düşünmesi en basit veri tipiyle başlayalım: uydu verileri. Neil Armstrong, 1969 yılında kendisi için küçük, insanlık için büyük olan o adımı attığından beri yaşadığımız çağ, uzay çağı. 7 Mart 2024 verilerine göre gezegenimizin etrafında aktif 9494 yapay uydu bulunuyor. Bu uydular bize farklı farklı veriler iletiyor. Ormanlar, buzullar, ışık kirliliği; insanlığın her hareketi yapay uydular tarafından izleniyor. Bu verileri kullanarak yaşadığımız dünyanın değışimini rahatlıkla izleyebiliyoruz. İklim bilimciler, bu verileri modelleme için kullanıyor, bu verilere dayanarak gelecek tahminleri yapıyor. Biz de farklı iklim senaryoları

uyarınca başımıza neler gelebileceğini öngörmeye çalışabiliyoruz.

Uzaktan algılama verileri, İngilizce karşılığı ile remote sensing verileri, daha sınırlı alanları incelememize olanak sağlıyor. Bunun için bir dönem benim de üzerine çalıştığım örnekten bahsetmek istiyorum. Biliyorsunuz, dünyanın her yerinde botanik bahçeleri var. Tehdit altındaki türlerin korunması, halkın botanik bilimi ile tanışması, doğa bilincinin yükselmesi ve doğa eğitiminin her yaştan insana ulaşması için gerek iklim gerek botanik alanında çok önemli bir yere sahip botanik bahçeleri. Ülkemizdeki en güzel örneklerinden biri de rahmetli Ali Nihat Gökyiğit tarafından kurulan Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi. Botanik bahçelerinden bahsederken bu güzide örnekten de bahsetmeden geçemeyeceğim, belki bu yazımı NGBB'nin Meşe Adası'nda okursunuz, kim bilir...

Botanik bahçelerinin iklim bilimine önemli bir katkısı, sıcaklık dışında neredeyse tüm değişkenlerin sabit tutulduğu bir ortamda bitki yetiştirmeye olanak sağlaması. İklim değişikliğinin sonuçlarından biri de bitkilerin yayılım alanlarının ve çiçeklenme dönemlerinin değişmesi. Bunun izlenmesini sağlayan en önemli gözlem noktaları ise botanik bahçeleri. Sıcaklığın çiçeklenme üzerindeki etkileri botanik bahçelerinde gözlemlenip raporlanabiliyor. Buradan topladığımız veriler -kayıtlar kameralar tarafından otomatik olarak alınabildiği gibi çalışanlar tarafından manuel olarak da tutulabiliyor- uzaktan algılama verilerine örnek olabiliyor.

Uzaktan algılama verilerinin bir katkısı da habitat kaybını takip edebilmemizi ve bir noktaya kadar tahmin edebilmemizi sağlamasıdır. Aynı botanik bahçeleri gibi doğal yaşam parkları da bu konuda takip ve tahmin yönünden tür araştırmalarına destek

sağlamaya devam ediyor. Habitat kaybının hızı ve değişimindeki örüntüler gelecek tahminleri yapmamıza olanak sağlıyor.

Her gün tweet atıyoruz, her anımızdan bahsediyoruz. Yıllardır en çok dalga geçtiğimiz tweet’lerden birisi, “kar yağdı” tweet’leri. Oldukça manasız, hatta pek bilgi içermeyen bir tweet gibi duruyor, değil mi? Gelin size karın yağdığını belirten tweet’lerin bize nasıl bir veri sağladığından kısaca bahsedeyim. Fark ettiniz mi bilmiyorum, yazının başında da kiraz çiçeklerinden bahsettim. Japonya’nın en ünlü ağaçları kiraz çiçekleri, diğer adıyla sakuralardır. İklim krizi her bitkiyi etkilediği gibi sakuraların da açma ve dökülme tarihlerini etkiliyor. Literatürde, turistlerin sosyal medyadaki fotoğraf ve tweet gibi paylaşımlarını kullanarak kiraz çiçeklerinin açma tarihini tahmin etmeyi amaçlayan çeşitli çalışmalar bulunuyor. Yani aslında paylaştığınız her veri dünyayı algılamamıza biraz daha yardımcı oluyor.

Yenilenebilir enerji dönüşümü, iklim değişikliği karşısında atılması gereken en önemli adımlardan biri. Enerji, fosil yakıt salınımının en yüksek olduğu, aynı zamanda yaşadığımız toplumun göbekten bağlı olduğu konulardan sadece biri. Ancak sadece yenilenebilir enerji kullanmak ya da bu dönüşümü gerçekleştirmek sorunlarımızı çözmeyecek. Bunun için ciddi bir enerji verimliliği anlayışı gerekiyor. Enerji verimliliğini sağlamak için dağıtım, depolama gibi problemlerin çözülmesi, yenilenebilir enerjiyi üreten tesislerin ise en verimli noktalara kurulması gerekiyor. Bunun için de yardımımıza yine algoritmalar koşuyor. Lokasyon seçimleri, risk incelemeleri ve daha birçok yönden karar verici noktada bilgisayarlar bize oldukça yardımcı oluyor.

Konu iklim değişikliği olduğunda, biraz da kahramanlık hissinden sanırım, aklımıza ilk gelen dünyayı kurtarmak oluyor. Ancak gerçekçi bir biçimde baktığımızda, kurtarılması gereken

bir dünya olmadığını görüyoruz; dünya her zaman bir yolunu buluyor. Bir problemi olan, kurtarılması gereken insanlık. İklim değişikliği maalesef ki geri dönülmez eşiğini geçmeye oldukça yakın. İnsanlık olarak buna uyum sağlamak zorundayız. Evrimin de bize öğrettiği gibi, uyum sağlayan hayatta kalır. Bu sebeple iklim değişikliğini önlemenin yanı sıra iklim değişikliğine uyum sağlamak da oldukça önemli bir konu. Dünyanın geleceği için farklı iklim senaryoları bulunmakta. Bu senaryoların bize çizdiği sınırları elimizdeki verilerle test etmek ise uyum çalışmaları açısından oldukça önemli.

Her ne kadar yapay zekânın bize asistanlık yaparken sebep olduğu karbon ayak izinin incelenmesi gerekse de, yapay zekâ, yaşadığımız dünyanın hızına yetişemediğimiz değişimini izlemek, bu değişimi anlamlandırmak, gelecek tahminleri yapmak konusunda bize oldukça yardımcı oluyor. Konu iklim değişikliği olunca ince bir buz üzerinde yürüyoruz. İklim değişikliğinin sebeplerinden ne kadar emin olursak olalım, bize neler getireceğini hâlâ tam olarak tahmin edemiyoruz. Bunu size geri besleme mekanizmaları ile anlatabilirim. Buzulların erimesi bir geri besleme mekanizması örneğidir. İklim değişikliği buzulları eritiyor, eriyen buzullar dünyanın yüzeyinin ışıgı yansıtma katsayısını tanımlayan albedo değerini düşürerek iklim değişikliğini hızlandırıyor. Bunun gibi değişik fiziksel özellikler, iklim değişikliği konusunda yapay zekâ ve makine öğrenmesi algoritmalarının yetersiz kalmasına sebep olsa da bu alanda potansiyelleri oldukça yüksek.

İklim değişikliği, çağımızın ve insanlığın karşılaştığı en büyük ve belki de en kapsamlı sorunlardan biri. İklim değişikliğinin çözümü ne yalnızca doğa bilimlerinde ne de sosyal bilimlerde.

İklim değışikliği, aşırı hava olaylarından göç dinamiklerinde değışime, ekonomik problemlerden gıda kıtlıklarına pek çok farklı disipline etki etmektedir. İklim değışikliğinin çözümü için de çok farklı disiplinlerden yetkin bilim insanlarına ihtiyaç duyuluyor. Biz de bilgisayar bilimciler olarak bu konuda elimizden geleni yapmaya devam edeceğiz. Gelecek çok daha umutlu günler getirecek, insanlık bu zor problemin de üstesinden gelecek.

SOĞUK SAVAŞTAN SİBER SAVAŞA: DİJİTAL ÇAĞDA CASUSLUK

Ayşe Özge Erceiş¹

Casusluk, çok eski çağlardan beri var olan, giderek kurumsallaşmış teknik bir meslektir. Devlet güvenliğine karşı işlenen suçlar arasında önemli bir yer tutar. Casusluk, düşmanı gözetlemek, gizli şeyleri araştırmak ve sağlamak amacıyla yapılır. Soğuk Savaş yılları, ABD ve SSCB arasında yoğun bir rekabeti temsil ederken devletler arası casusluk faaliyetleri de bu dönemde yaygınlaşmıştır. Günümüzde bu casusluk faaliyetleri siber uzayda devam etmektedir.² Dijitalleşmenin her alanda kendini gösterdiği bu çağda, bilişim sistemleri aracılığıyla gerçekleştirilen casusluk faaliyetleri, siber güvenlik ihtiyacını daha da artırmaktadır.

Teknolojinin ve siber platform kullanımının artması, siber casusluğa uygun araç ve yöntemlerin çeşitlenmesine ve tehlikenin artmasına sebep olmuştur. Teknoloji lideri ülkeler, yeni buluş ve gelişmeleri askerî teknolojilere uyarlamaktadırlar.

İstihbarat faaliyetleri, devletlerin güvenlik kaygılarından kaynaklanır ve bu kaygılar siber alanı da kapsar. Siber istihbarat, siber alandaki verilerden istihbarat oluşturma çalışmalarıdır³ ve

¹ Paris-Panthéon-Assas Üniversitesi'nde doktora adaydır. Yazarın “Soğuk Savaştan Siber Savaşa: Dijital Çağda Casusluk” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/sitesinde 12 Nisan 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

² Erendor, M. E. ve Tamer, G. (2018). The New Face of The War: Cyber Warfare. *Cyberpolitik Journal*, 2(4), 57-74, s. 59.

³ Karasoy, F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2023-33/3 1332 2022, s. 23.

çeşitli *network*'lerden yararlanılarak yapılır.⁴ Siber casusluk, bireyler veya kuruluşlar tarafından yürütülen, hassas bilgi veya verileri bir bilgisayar sisteminden çıkarmayı amaçlayan bir tür çevrimiçi casusluk veya kötü niyetli faaliyet olarak tanımlanır. Bu faaliyet genellikle hedefin bilgisi veya rızası olmaksızın gerçekleşir ve yetkisiz erişimi içerir. Kimlik avı, kötü amaçlı yazılım ve hizmet reddi saldırıları gibi çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilebilir. Amacı kurumsal veya siyasi kazanç için kullanılabilecek hassas bilgilere erişmek veya zarar vermektir. Siber casusluk, iletişim ağları ve bilgisayar sistemlerine yasa dışı erişim yoluyla gerçekleştirilebilir.⁵ Siber istihbarat, siber saldırı silahları kullanılarak yapılabilir ve kritik alanlara yönelik saldırıları içerebilir.⁶ Lahey Antlaşması ve Konferansı, casusluğu savaş zamanı faaliyetleri olarak tanımlar; ancak casusluk faaliyetleri teknolojiyle evrim geçirmiş çok daha geniş bir yelpazeyi kapsar.⁷

Siber casusluk, veri ve altyapı güvenliği için ciddi bir tehdit oluştursa da istihbarat teşkilatları tarafından terörist takibi veya yabancı devletler ve iş uygulamaları hakkında bilgi toplamak gibi amaçlarla da kullanılabilir.⁸

⁴ Mangır, D. Ş. ve Küçükkırlı, S. N. (2019). Gelenekselden Dijitale Siber İstihbarat ve Rus Dış Politikası. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı), 296-308, s. 299.

⁵ Güntay, V. (2018). Siber Güvenliğin Uluslararası Politikada Etki Aracına Dönüşmesi ve Uluslararası Aktörler. Güvenlik Stratejileri Dergisi, 14(27), 79-111, s. 89.

⁶ Op.cit., no 2, s. 234.

⁷ Yayla, M. (2013). Hukuki Bir Terim Olarak "Siber Savaş" TBB Dergisi 104, s. 194

⁸ 2006 yılında internet sitesi ismini kaydettiren ve 2007 yılının ocak ayında, elinde yayımlanmak üzere 1,2 milyon doküman olduğunu bildiren *Wikileaks* dünya üzerinde çok ses getirmiş bir sitedir. Birçok

Siber casusluk faaliyetleri hakkındaki tartışmalar, özellikle Edward Snowden (ABD Ulusal Güvenlik Ajansı'nın eski çalışanı) tarafından Haziran 2013'te İngiliz basınına sızdırılan gizli belgelerle büyük bir ivme kazanmıştır.⁹ Bu belgeler, ABD ve İngiltere'nin, çeşitli ülkelerin ve birçok büyükelçiliğin iletişim ve haberleşmesini gizlice dinlediğini ve gözetlediğini açığa çıkarmıştır. Aynı zamanda siber operasyonlar yoluyla siber platformlarda tutulan veya siber ağlar aracılığıyla iletilen, istihbarat değeri olan bilgilerin nasıl elde edildiğini ve saklandığını göstermiştir.¹⁰ Snowden tarafından sızdırılan belgelerde, özel antenler, böcekler ve telefon dinleme aygıtları da dahil olmak üzere, iletişime müdahale etmek ve bilgi toplamak için kullanılan çok geniş yelpazede casusluk metodlarından bahsedilmektedir.

Siber casusluk faaliyetlerinde en çok kullanılan yöntemlerden biri Advanced Persistent Threat (APT) olarak bilinir. APT, bir ağa veya sunucuya izinsiz olarak gizlice erişim sağlanmasını, ağın veya sunucunun bir süre boyunca gözlenmesini ve bu süreçte verilerin kopyalanmasını ifade eder.¹¹ Bu tür saldırılarda genellikle spear phishing gibi tekniklerle sisteme sızılır ve sistem tarafından tespit edilemeyecek şekilde kötü amaçlı yazılımlar yerleştirilir.

ülkeye ait gizli belgeleri bu tarihten itibaren yayımlamaya başlamıştır ve büyük yankı uyandırmıştır. Bu siber casusluğa ilişkin en çarpıcı örneklerden birisidir.

⁹ The Guardian. (2013), New NSA leaks show how US is bugging its European allies. [Erişim bağlantısı.](#)

¹⁰ BBC News. (2014). Edward Snowden: Leaks that exposed US spy programme. [Erişim bağlantısı.](#)

¹¹ Kaspersky. Gelişmiş Kalıcı Tehdit (APT) Nedir. [Erişim bağlantısı.](#)

Bu yazılımlar aracılığıyla ağda gizli arka kapılar (*backdoors*) oluşturularak ağ ve sunucuların izinsiz bir şekilde gözetlenmesi, dinlenmesi ve veri kopyalanması mümkün hale gelir.

Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki casusluk faaliyetleri sırasında yaşanan, 1982'deki Sibirya doğal gaz boru hattı patlaması, siber teknolojinin imkânları çerçevesinde gerçekleştirilen ilk siber saldırı olarak kabul edilir.¹² Bununla birlikte, Titan Rain (2002), Çin tarafından ABD Savunma Bakanlığı'na yönelik siber casusluk vakalarına verilen addır ve bu saldırılar sonucu büyük miktarda verinin çalındığı tahmin edilmektedir.¹³ Bu tür olaylar, siber güvenliğin sadece kurumlar için değil, ulusal güvenlik için de büyük önem taşıdığını göstermektedir.

Aynı şekilde siber casusluk gerçek kişilere karşı haberleşmenin gizliliği ve özel yaşam hakkının ihlalinin teşkil edebilir. Yine Snowden belgelerinde ABD tarafından ulusal ve uluslararası güvenlik, terör faaliyetleri ve uluslararası suçlar ile mücadele gibi bahanelerle dünyanın birçok yerinden gerçek kişilerin mesajlaşma ve haberleşme verilerinin yanı sıra kişisel bilgilerinin de ele

¹² Kara, M. (2013). Siber Saldırıları-Siber Savaşlar ve Etkileri. İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, s.40: Rusya, Kanadalı bir şirket doğal gaz boru hatlarını kontrol etmek için kullandığı yazılımı çaldığında, aslında CIA'in hazırladığı virüslü bir yazılıma rastlamıştır. Bu yazılım, boru hatlarındaki akışı anormal seviyelere çıkararak patlamaya neden olan bir virüs içermekteydi.

¹³ Kaya, A. (2012). Siber Güvenliğin Milli Güvenlik Açısından Önemi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı., s.55

geçirildiği ve gözetlendiği ortaya konmuştur.¹⁴ Çevrimdışı olarak korunan ve tesis edilen özel hayata saygı hakkının (AİHS Madde 8) ve bunun uzantısı olan haberleşme özgürlüğü ve özel hayatın gizliliğinin siber ortamda da aynen tesis edilmesi ve korunması esastır.¹⁵

Burada, siber saldırılar ve siber casusluk faaliyetleri açısından asıl problemleri nokta, siber saldırıyı gerçekleştirenin gerçek kimlik ve konumunun belirlenmesinin zorluğudur. Çoğu durumda, siber girişimin lokasyonunun belirlenmesi, faaliyetin atfedilebilirliği açısından yeterli olmamaktadır. Siber platform vasıtasıyla gerçekleşen girişimlerinin devlete atfedilebilmesi, girişimin kaynağının ve ardındaki gerçek kimliğin tespitini gerektirmektedir. Siber platformun sürekli dönüşen yapısı, kötü niyetli siber girişimlerde kullanılan teknik metot ve yazılımların çeşitliliği ve bu çeşitliliğin sürekli artması, saldırganın kimlik tespitini zorlaştırmaktadır.

Devletler, özellikle kritik altyapılara ve kurumlara sızma amacıyla özel birimler kurarlar. Bu birimler, siber casusluk operasyonları için stratejik hedefleri belirler ve onlara sızarlar. Sosyal medya platformları üzerinden yürütülen istihbarat toplama gibi faaliyetler de siber casusluk kapsamında değerlendirilir. Örneğin, META'nın raporladığı gibi, Çin menşeli operasyonlar, bilgi savaşlarında ve dezenformasyon kampanyalarında önemli bir yer tutmaktadır.¹⁶

¹⁴ The Washington Post. In NSA-intercepted data, those not targeted far outnumber the foreigners who are. [Erişim bağlantısı.](#)

¹⁵ The Right to Privacy in the Digital Age, UN Doc A/RES/68/167, 18 Aralık 2013, paragraf 5.

¹⁶ DEO. (2024). Devletlerin Siber Casusluk Faaliyetleri: İsrail Neler Yapıyor? [Erişim bağlantısı.](#)

Casus yazılımlar, devletlerin siber casusluk araçları arasında giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu yazılımlar, devlet kurumları, şirketler ve bireyler dahil geniş bir yelpazedeki hedeflere yönelik kullanılır. Devletler veya bu alanda uzmanlaşmış siber güvenlik firmaları tarafından geliştirilen bu araçlar, istihbarat toplama operasyonlarında kritik rol oynar. Son dönemde, hedefe özel olarak tasarlanan ve gelişmiş yeteneklere sahip casus yazılımlar siber casusluk operasyonlarında belirleyici olmuştur. Bu yazılımlar, genellikle istihbarat servisleri tarafından hazırlanır veya bu servislerle bağlantılı siber güvenlik şirketleri tarafından geliştirilip satılır.

İsraili siber güvenlik şirketi NSO Group tarafından geliştirilen Pegasus casus yazılımı, dünya genelinde kullanıcıların haberi olmadan telefon konuşmalarını dinleyebilme, ses kaydı alabilme, e-postaları takip edebilme ve telefonlardan fotoğraf çekebilme gibi casusluk faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Pegasus bir kez cihaza yerleştirildikten sonra, müşteri cihazın kamerasına, aramalarına, medyasına, mikrofonuna, e-postasına, metin mesajlarına ve diğer işlevlerine tam erişim sağlayarak cihazı güçlü bir gözetleme aracına dönüştürür ve hedeflenen kişinin ve bağlantılarının gözetlenmesini sağlar. Pegasus, sıfır tıklama olarak adlandırılan bir yöntemle cihaza yüklendikten sonra NSO müşterilerine tam erişim sağlar. Bu casus yazılım, şifreli mesajlaşma uygulamalarına bile erişebilir ve istendiği zaman telefonu aktif hale getirebilir.

2016 yılında gazetecilere karşı yapılan ilk Pegasus saldırısı Meksika'da gerçekleşmiştir. Araştırmacı gazeteci Carmen Aristegui, eski devlet başkanı Enrique Peña Nieto'nun mülküyle ilgili bir

haber yayımladıktan sonra şüpheli bağlantılar içeren mesajlar almaya başlamıştır.¹⁷ Citizen Lab¹⁸ tarafından yapılan inceleme, Aristegui ve meslektaşlarının telefonlarının kötü niyetli bağlantılar içeren kısa mesajlarla hedef alındığını ortaya koymuştur.

Haaretz gazetesi, Pegasus skandalını ortaya çıkaran medya kuruluşlarından biri olmuştur. 17 medya kuruluşunun ortak çalışması, NSO Group'un otoriter rejimlere casus bir yazılım sattığını ve bu yazılım aracılığıyla insan hakları aktivistleri, gazeteciler ve avukatların izlendiğini ortaya çıkarmıştır.

2016'da Birleşik Arap Emirlikleri'nin istihbarat servisinin Pegasus'u kullandığı ve Katar kraliyet ailesinden 159 kişinin telefonuna sızılarak casusluk yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, Pegasus'un geniş kapsamlı ve uluslararası boyutta bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bahreyn, Macaristan, Hindistan, Meksika, Fas, Ruanda, Suudi Arabistan, Togo, BAE'nin bu casus yazılımı satın alan ülkeler olduğu belirtilmiştir. Ayrıca *El Cezire*, *CNN*, *Financial Times*, *Associated Press*, *New York Times*, *Wall Street Journal*, *Bloomberg News*, *Le Monde* gazetelerinin çalışanlarının hedef alındığı ve listede tespit edilen en az 180 gazetecinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu casus yazılımın, Suudi Arabistan Konsolosluğu'nda öldürülen gazeteci

¹⁷ The Pegasus Project. (2021). How NSO's Pegasus Is Used to Spy on Journalists. [Erişim bağlantısı](#).

¹⁸ Citizen Lab, Kanada'daki Toronto Üniversitesi Munk Küresel İlişkiler Okulu'nda bulunan disiplinlerarası bir laboratuvarıdır. Kuruluş, NSO Group'un Pegasus isimli casus yazılımının gazeteciler, politikacılar ve insan hakları savunucuları üzerinde kullanımını araştıran gazetecilere teknik destek sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesinden önce ailesinden üç kişiyi hedef aldığı bilinmektedir.¹⁹

İspanyol hükûmeti 2021 yılında İsrail yapımı casusluk yazılımı Pegasus ile Başbakan Pedro Sánchez'in cep telefonunun ve Savunma Bakanı Margarita Robles'e ait bir cihazın takip edildiğini açıklamıştır.²⁰ Aynı şekilde Avrupa Parlamentosu (AP) Güvenlik ve Savunma Alt Komitesi'nin (SEDE) iki üyesinin kişisel telefonlarında casus yazılım olduğu belirlenmiştir.

Avrupa Birliği Veri Koruma Denetçisi (EDPS), Pegasus gibi gelişmiş özelliklere sahip yazılımların, kısıtlama veya denetim olmaksızın Avrupa içinde kullanılmasının bireysel özgürlüklere ve hukukun üstünlüğüne önceden görülmemiş riskler ve zararlar getirdiğini belirterek bu casus yazılımın Avrupa'da kullanımının yasaklanması çağrısında bulunmuştur. EDPS, "ulusal güvenlik" gerekçesinin bu tür teknolojilerin geniş çapta kullanılması için bir bahane oluşturamayacağını ve Avrupa Birliği'nin bu konuya dahil olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Bu çağrı, ABD'nin NSO Group'u yaptırım listesine almasının ve Apple'ın şirkete karşı sivil dava açmasının ardından gelmiştir.²¹

Bununla beraber, Intellexa'nın geliştirdiği Predator yazılımı, Pegasus'un izinden giderek akıllı telefonlara sızmakta ve geniş bir bilgi erişimi sağlamaktadır. Yunanistan'da, son üç yılda Predator yazılımının eğitim, üretim ve ihracat merkezi haline geldiği iddia

¹⁹ BBC News. (2021). ABD, Pegasus casus yazılımını geliştiren İsrail şirketi NSO Group ile ticareti yasakladı. [Erişim bağlantısı.](#)

²⁰ Euronews. (2023). İspanya, İsrailli 'Pegasus casus yazılımla' siyasilerin dinlenmesi skandalında davayı rafa kaldırdı. [Erişim bağlantısı.](#)

²¹ The Record. (2022). EU privacy watchdog wants Pegasus spyware banned. [Erişim bağlantısı.](#)

edilmektedir. 2022’de Yunan gazeteci Thanasis Kukakis’in telefonunda Predator yazılımı bulunmasının ardından Yunanistan’daki dinleme skandalı gündeme gelmiştir.²² Çok sayıda siyasetçi, bürokrat, gazeteci ve iş insanının telefonlarının dinlendiği iddia edilmiştir. Mısır’da ise muhalif lider Ahmed Al-tantawy, cumhurbaşkanlığı adaylığını açıklamasının ardından casus yazılımla hedef alınmıştır. Bu saldırıların Predator yazılımı ile yapıldığı ve yazılımın telefonlara sızdığı belirlenmiştir.²³

Siber uzayın sınırının olmaması ve siber saldırıların her yerden gelebilmesi, söz konusu ülke güvenliği olduğunda uluslararası krizlere de sebebiyet verebilmektedir. Böyle bir durumda kendi siber güvenliğini sağlayabilmek önemli bir kabiliyettir. Bu kabiliyet, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde politik bir güç de sağlamaktadır. Siber güvenliği uluslararası politikada etkili bir araç yapan tek faktör sadece zarar verme amaçlı saldırılar değildir. Siber saldırılar ile siber istihbarat ve casusluk faaliyetlerinde bulunmak da siber güvenliği etkili bir araç yapmaktadır. Siber güvenliğin uluslararası bir etki aracı olması, Türkiye’nin bu alanda gerekli çalışmaları hızlı bir şekilde yapması için itici bir etken olmuştur.

Siber uzayın sınırsız doğası ve siber saldırıların global bir tehdit haline gelmesi, uluslararası güvenlik anlayışını kökten değiştirmiştir. Artık siber güvenlik sadece teknolojik bir zorunluluk değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde ve diplomaside önemli bir güç unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Ulusal güvenliği korumanın ötesinde siber güvenlik; ekonomik, politik ve sosyal

²² TRT Haber. (2023). Yunanistan’da casus yazılım programı ‘predator’ yeniden gündemde. [Erişim bağlantısı.](#)

²³ Euronews. (2023). Mısır Cumhurbaşkanı Sisi’nin en güçlü rakiplerinden Altantawy casus yazılımla hedef alındı. [Erişim bağlantısı.](#)

istikrarın korunmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu durum, devletlerin siber alanda proaktif ve savunmacı stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye, Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) bünyesindeki Siber İstihbarat Başkanlığı aracılığıyla siber espionaj ve devlet destekli ya da desteksiz tüm siber operasyonlara karşı mücadelesini yoğunlaştırmıştır.²⁴ Bu adım, Türkiye'nin siber güvenlik konusundaki kararlılığını ve bu alandaki kapasitesini artırma çabasını göstermektedir. Önümüzdeki yıllarda, siber güvenlik alanında yapılan yatırımların ve geliştirilen kapasitelerin, sadece ulusal güvenliği değil, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası arenadaki pozisyonunu güçlendirmesi ve uluslararası iş birliklerine yeni kapılar açması beklenmektedir. Bu nedenle siber güvenlik, sadece bir savunma mekanizması değil, aynı zamanda ulusal ve uluslararası politikada etkin bir araç olarak ön plana çıkmaktadır.

²⁴ TRT Haber. (2023). MİT'ten kritik adım: Siber İstihbarat Başkanlığı kuruldu. [Erişim bağlantısı](#).

K A Y N A K L A R

Siber Savaş ve Güvenlik Politikaları

Erendor, M. E., & Tamer, G. (2018). The new face of the war: Cyber warfare. *Cyberpolitik Journal*, 2(4), 57-74.

Güntay, V. (2018). Siber güvenliğin uluslararası politikada etki aracına dönüşmesi ve uluslararası aktörler. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(27), 79-111.

Kaya, A. (2012). *Siber güvenliğin milli güvenlik açısından önemi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı.

Yayla, M. (2013). Hukuki bir terim olarak “Siber Savaş.” *TBB Dergisi*, 104, 194.

Siber İstihbarat ve Dijital Casusluk

Mangır, D. Ş., & Küçükkırlı, S. N. (2019). Gelenekselden dijital siber istihbarat ve Rus dış politikası. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı), 296-308.

Kaspersky. Gelişmiş Kalıcı Tehdit (APT) nedir? *Kaspersky Resource Center*. [Erişim bağlantısı](#).

ADEO. (2024). Devletlerin siber casusluk faaliyetleri: İsrail ne-
ler yapıyor? [Erişim bağlantısı](#).

Kara, M. (2013). Siber saldırılar-siber savaşlar ve etkileri. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

NSA ve Küresel Gözetim Skandalları

The Guardian. (2013, 30 Haziran). New NSA leaks show how US is bugging its European allies. [Erişim bağlantısı.](#)

BBC News. (2014, 1 Temmuz). Edward Snowden: Leaks that exposed US spy programme. [Erişim bağlantısı.](#)

The Washington Post. (2014, 5 Temmuz). In NSA-intercepted data, those not targeted far outnumber the foreigners who are. [Erişim bağlantısı.](#)

Pegasus Casus Yazılımı ve Dijital Haklar

The Pegasus Project. (2021). How NSO's Pegasus is used to spy on journalists. Haaretz. [Erişim bağlantısı.](#)

BBC News. (2021, 5 Kasım). ABD, Pegasus casus yazılımını geliştiren İsrail şirketi NSO Group ile ticareti yasakladı. [Erişim bağlantısı.](#)

Euronews. (2023, 10 Temmuz). İspanya, İsrailli 'Pegasus casus yazılımı' siyasilere dinlenmesi skandalında davayı rafa kaldırdı. [Erişim bağlantısı.](#)

The Record. (2022). EU privacy watchdog wants Pegasus spyware banned. [Erişim bağlantısı.](#)

Devletlerin Siber Güvenlik ve Gözetim Politikaları

TRT Haber. (2023). Yunanistan'da casus yazılım programı 'Predator' yeniden gündemde. [Erişim bağlantısı.](#)

Euronews. (2023, 24 Eylül). Mısır Cumhurbaşkanı Sisi'nin en güçlü rakiplerinden Altantawy casus yazılımı hedef alındı. [Erişim bağlantısı.](#)

TRT Haber. (2023). MİT'ten kritik adım: Siber İstihbarat Başkanlığı kuruldu. [Erişim bağlantısı.](#)

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu. (2013). The right to privacy in the digital age, UN Doc A/RES/68/167, 18 Aralık, paragraf 5.

Genel Kaynaklar

Karasoy, F. Ü. (2023). *Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(3).

Wikileaks, (2006). Dünya üzerindeki en büyük siber casusluk platformlarından biri olarak tanınır.

Citizen Lab. Citizen Lab, Toronto Üniversitesi Munk Küresel İlişkiler Okulu'nda faaliyet gösteren disiplinlerarası bir laboratuvarıdır.

EVEREST DAĞI'NDA TRAFİK

Gülensu Er¹

“Çünkü orada,” 8848 metre uzunluğu ile dünyanın en yüksek dağı olan Everest’in zirvesine tırmanmayı denemek için yeterli bir gerekçe mi? 1953 yılında Sherpa Tenzing Norgay ile dağın zirvesine çıkan ilk kişi olan Yeni Zelandalı dağcı Sir Edmund Hillary için öyleydi. İnsanoğlu belki de birçok keşfi ve seyahati sadece “orada” olduğu için gerçekleştirmiştir bugüne dek. Mesela Ay’a gitmek, kutupları keşfetmek, mağara dalışları yapmak ve daha niceleri... Dünyanın en yüksek sıradağları olan Himalaya dağlarının en tepe noktası Everest, bu ekstrem diyebileceğimiz keşiflerden sadece bir tanesi olsa da belki de en zorlayıcısı.

Bu devasa dağ, ilk tırmanışın ardından pek çok insan için ulaşılmazdı. Özellikle de uzman dağcılar dışında kalan insanlar için. Ancak 1990’lı yıllardan başlayarak günümüze geldiğimiz süreçte Everest dağına -ve aslında “14 zirve” denilen dünyanın en yüksek noktalarına- tırmanışların oldukça ticarileştiğini gözlemliyoruz. Peki dünyanın en yüksek noktasına tırmanmanın ticarileşmesi ne demektir? Ticarileşmenin bu heybetli dağa, Nepal ülkesine, Himalaya dağlarının eteklerinde yaşayan yerel halk Sherpa’ya etkileri neler oldu? Ve bu durum kötü sonuçlar doğurmuş olabilir mi? Bu yazıda Everest dağının gölgesinde bu soruları irdelemek istiyorum.

¹ İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nden mezundur. Yazarın “Everest Dağı’nda Trafik” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/sitesinde 19 Nisan 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Nisan ayının sonlarına yaklaştığımız bu günler, dağa tırmanış sezonunun tam da ortalarına denk geliyor. Ufak bir azınlık aksini iddia ediyor olsa da büyük keşif turları ve deneyimli dağcılar için bahar ayları, hava şartlarının uygun olması sebebiyle Everest tırmanış sezonu olarak bilinir. İki buçuk ila üç ay süren sezon, şimdilerde yarılanmış durumda. Dağa tırmanmak hiç kolay değil, zirveyi tatmak ise neredeyse imkânsız. Nepal'e indikten sonra ana kamptan başlayıp irtifalara alışmak, dört farklı kampı geçerek zirveye ulaşmak ve sonrasında ana kampa geri dönmek tırmanışçılar için ortalama 60 gün sürüyor. Zirveye çıkmak için ise hava şartları genellikle mayıs ayının son iki haftasında uygun oluyor.

Son yıllarda yüksek teknoloji ve internet sayesinde hava durumundan haftalar, hatta aylar önce haberdar olan keşif turu sahipleri planlamalarını rahatça yapabiliyorlar. Ana kampta düzenli olarak çadırları, ekipleri ve ekipmanları bulunuyor. Ancak Everest'e tırmanışın ticarileşmeye başladığı 1990'lı yılların başında durum oldukça farklıydı. Ekipmanlar ucuzdu ve amatör tırmanışçılar fazlasıyla hevesliydi. Tecrübeli dağcılarının az oluşu keşif turu şirketlerinin de azlığına sebebiyet verdiğinden rekabet az ama müşteri fazlaydı. Yani daha fazla amatör tırmanışçı, daha az profesyonel dağcı, yetersiz teknoloji... Nasuh Mahruki Everest'e tırmanan ilk Türk dağcı olduktan tam bir yıl sonra, Jon Krakauer'ın da parçası olduğu 1996 tırmanış sezonu Hollywood'un *Everest* (2015) adlı filmine de konu olan Everest felaketini doğurdu. Aralarında büyük keşif turu şirketleri *Adventure Consultants* ve *Mountain Madness*'in tecrübeli dağcıları Rob Hall ve Scott Fischer gibi isimlerin de bulunduğu toplam sekiz dağcı zirve inişi sırasında çıkan fırtına sebebiyle hayatlarını kaybettiler. Jon Krakauer felaketi anlatan *Into Thin Air* isimli kitabında "*Gitmemek için birçok, birçok iyi neden vardı,*

ancak Everest'e tırmanma girişiminde bulunmak, özünde irrasyonel bir eylemdir - arzunun akılcılığa üstünlüğünün bir zaferidir. Ciddi ciddi böyle bir şeyi düşünen her kişi, neredeyse tanım gereği mantıklı tartışmanın etkisinin ötesindedir” demişti.

Döneminin en ölümcül sezonu olsa da elbette Everest, daha kötü sezonlar da yaşadı. Ancak 1996, belki de gelecek daha kötü dönemlerin habercisi oldu. Bu felaket, dağın ticarileşmesine engel olmadı. Aksine, keşif turu şirketleri ile amatör dağcılarının sayısı yıllar geçtikçe arttı.

20. yüzyılda toplam 1383 tırmanışçı dağın zirvesine ulaştı.

Peki Everest'e tırmanmak için ne gerekiyor? Eskiden profesyonel bir dağcı olmak gerekiyordu. Ancak şimdilerde parayı veren düdüğü çalıyor. Nasıl mı? Yukarıda da bahsettiğim gibi, 1990'lı yılların sonrasında zirve yapan profesyonel dağcılar çoğaldıkça keşif şirketleri de çoğaldı. Keşif şirketleri artık belli bir miktarda ücret ödeyen herkese zirve yapmayı garanti etmeyerek dağa tırmanma imkânı sunuyor. (Çünkü dünyanın en yüksek dağının zirvesine ulaşmak en profesyonel dağcı için bile garanti kabul edilemez.) Eğer zenginseniz, mesela 35.000 ila 50.000 dolar arasında bir meblağı bu şirketlere ödemeyi göze alıyorsanız siz de Everest'e gidebilirsiniz! Tabii muhtemelen harcayacağınız miktar bundan çok daha fazla olacaktır. Batılı keşif şirketine verdiğiniz bu para size sadece dağa tırmanış için rehberlik hizmeti sunuyor. Oldukça maliyetli olan soğuğa dayanıklı ayakkabılarınızı, tırmanma ekipmanlarınızı, kıyafetlerinizi, çadırınızı, yiyeceğinizi, çantanızı, ekstra oksijen tüplerinizi kendiniz almalısınız. Nepal hükümetinden tırmanış izni de almanız gerekiyor. Tüm bunları düşününce yaklaşık 150.000 dolar harcama yapmayı göze almalısınız. Yani kısacası Everest'e tırmanmak, son

derece zengin veya sponsorlar tarafından finanse edilmiş kişiler haricinde maddi açıdan ulaşılmazdır diyebiliriz.

Bu pahalılığa rağmen aşırı ticarileşme, Everest’e özel eğitim almaktan başka tırmanış deneyimi olmayan pek çok amatör dağcıyı cezbetmeye devam ediyor. Dağdaki sayıların son yıllarda artması oldukça yoğun bir kalabalığa sebep oldu. “Everest dağında trafik” adlı fotoğraflar son yıllarda oldukça gündemde. Dağın zirvesine yakın alanlarda trafik oluşması hipotermi veya oksijen tüplerinin tükenmesi gibi büyük sağlık risklerine neden oluyor.

Dağın zirvesine doğru uzanan tırmanış rotasında konaklama amacıyla kullanılan dört farklı kamp bulunuyor. Bu kamplarda büyük miktarda gıda atığı, kullanılmış oksijen tüpleri, insan dışkı, terk edilmiş ekipman ve insana bağlı diğer atıklar bulunuyor. Bu da maalesef dağın kendine ait doğal örtüsünü bozulmaya uğrattıyor. *National Geographic*’in kaynaklarına göre bir Everest tırmanışçısı, bir keşif sezonunda ortalama 8,16 kilogram çöp üretiyor ve bu çöpün büyük bir kısmı dağda bırakılıyor.

Dünyanın zirve noktasına tırmanmak için neye ihtiyaç olduğu ve ticarileşmenin dağı ne açıdan etkilediği üzerine konuştuk. Ancak bu noktada değinilmesi gereken en kritik konu belki de Sherpalar. Dağın yerel rehberleri ve asıl sahipleri Sherpalardır. Sherpaların görevleri Everest’e tırmanış sezonu boyunca rotaları oluşturmak, ekipman taşımak, rehberlik yapmak ve tırmanışçıların güvenliğini sağlamaktır. Dağa tırmanan bir kişi için tutulan Sherpa, tırmanışçının çadır, yiyecek, oksijen tüpü ve ağır ekipmanlar ile dolu sırt çantasını taşır. Tırmanan kişi düştüğünde görevi onu kaldırmak ve devam ettiğine emin olmaktır. Sherpalar kamplarda yiyecekleri hazırlar, dışkıları toplar, sabahları

dağcılarını uyandırır. Sezonun en başında keşif şirketlerinin tırmanış rotalarını zirveye ulaşp iplerle oluşturan kişiler de Sherpalardır. Yani Sherpa olmazsa, güvenli bir tırmanış rotası ve tırmanış sezonu da olmaz.

Tırmanışların ticarileşmesi elbette Sherpaların yaşam ve gelir kaynaklarını da büyük ölçüde değıştirdi. Nepal kaynak eksikliği sebebiyle yoksul bir ÷lke. Dolayısıyla dağ, bölgede bulunan yerel halk için büyük bir gelir kaynağı oluşturuyor. Ancak Sherpa gerçeğten hak ettikleri ücreti alıyor ve değeri görüyorlar mı?

Sherpa aslında modern sömürgeciliğın bir ders niteliğindeki örneğini oluşturuyor. Yukarıda bahsedilen zorlu koşullarda çalışmak durumunda kalan yerliler, bir tırmanış sezonunda ortalama 3000 ila 5000 dolar kazanıyorlar. Yılda sadece üç ay çalışan sezonluk işçiler için bu yine de içinde bulundukları ÷lke şartlarında büyük bir meblağ. *Sherpa* (2015) isimli belgeselde bir yerli, 1500 dolar ile ailesini rahatça yaşatabilecek bir ev inşa edebileceğini söylüyor.

Ancak batılı keşif şirketlerinin aldığı ücretle kıyaslandığında bu neredeyse hiçbir şey. Üstelik iş yüklerine ve hayatlarını tehlikeye atma ölçülerine bakıldığında durum daha da korkunç. Dağın eteklerinde ailelerini bırakıp yılın bir sezonunda çalışan Sherpa-lar, batılı amatör tırmanışçıların ekipmanlarını taşımak, onların hayatlarını kurtarmak için çoğ-u zaman kendi hayatlarını tehli- keye atıyorlar. *New York Times*'ın makalesine göre Sherpalardan biri dağda yaralandığında 3000 dolar, hayatını kaybettiğinde ise ailesine yalnızca 11.000 dolar ödeme yapılıyor. Geride bırakılan eş, çocuklar ve ailenin geri kalanı, giden can için sadece 11.000 dolar...

Makalenin en başında size dağa tırmanan ilk kişilerin dağcı Edmund Hillary ve Sherpa Tenzing Norgay olduğundan bahsetmiştim. 1953 yılındaki zorlu tırmanıştan sonra Hillary sadece ülkesi ile kalmayıp tüm dünyada ünlü oldu ve şövalye ilan edildi. Norgay ise sadece onursal bir madalya aldı.

Bu modern sömürgecilik hikâyesi aklıma Niall Ferguson'ın *Uygarlık: Batı ve Diğerleri* adlı kitabını getiriyor. “Diğerlerinden” olan yerel etnik adama “*Sana iş sahası açıyoruz*” diyor bir kahraman edasıyla batılı adam, onu güçlendirmiş gibi gözükersen. Ama aslında asıl parayı, ünü, şanı, şöhreti cepliyor. Başka bir adamı sömürerek başarıyoruz bu dağa tırmanmayı. Tıpkı batı ve diğerlerinin tarihi gibi.

1953'te gerçekten “Çünkü orada” olduğu için dünyanın en yüksek noktasına tırmanan Edmund Hillary ve Tenzing Norgay için bir daha soralım, 2024 yılında Everest'e neden tırmanıyoruz? Sadece orada olduğu için mi, kişisel hırslımız için mi, yoksa zengini daha da zenginleştirmek için mi?

Makalemin sonunda 1995 ve 2010 yıllarında iki kez *Sherpa ve oksijen tüpü kullanmadan* Everest zirvesi yapmış dağcımız Nasuh Mahruki'ye saygı ve sevgilerimi iletmek isterim.

K A Y N A K L A R

Kitaplar

Krakauer, J. (2011). *Into Thin Air*. Pan Books.

Makaleler

Kayes, D. C. (2004). The 1996 Mount Everest climbing disaster: The breakdown of learning in teams. *Human Relations*, 57(10), 1263–1284. <https://doi.org/10.1177/0018726704048355>

Sharma, B., & Mashal, M. (2023, May 7). ‘I see no future’: Sherpas leave the job they made famous. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2023/05/07/world/asia/sherpas-everest.html>

Çevrimiçi Dergi ve Haber Yazıları

Arnette, A. (2023, May 3). *Will there be deadly traffic jams on Mount Everest this year?* Outside Online. [Erişim bağlantısı.](#)

Clarke, O. (2022, August 4). *Mount Everest, still mountaineering’s most coveted prize*. Climbing. [Erişim bağlantısı.](#)

Richard, M., & Kilpatrick, T. (2024, March 3). This is how much it actually costs to climb Mount Everest. *The Manual*. [Erişim bağlantısı.](#)

National Geographic. (t.y.). *Trash and overcrowding at the top of the world*. National Geographic, Education. [Erişim bağlantısı.](#)

PENÇE VE CASUS FİLMLERİNİN KADIN BAŞROL OYUNCUSU ELİZA BİNEMECİYAN

Burak Süme¹

Sinema tarihi üzerine okuma yapan her araştırmacının yolu Sedat Simavi'nin *Pençe* (1917) ve *Casus* (1917) filmlerinden geçer. Burada üzerinde durmamız gereken nokta, filmlerin kadın başrol oyuncusu Eliza Binemeciyan'dır. Peki, Eliza Binemeciyan kimdi? Sanat dünyasındaki konumu ve saygın kişiliğinin altında yatan sırrı neydi? Bu önemli sorulara yanıt aramadan önce *Pençe* (1917) ve *Casus* (1917) filmleri ile ilgili birkaç hususa değinmemiz gerekiyor. Servet-i Fünun dönemi yazarlarından Mehmet Rauf'un 1909 yılında aynı isimle kaleme aldığı *Pençe*, evlilik kurumunu zedeleyip yasak aşkı meşrulaştırdığı gerekçesiyle tenkit edilir. Metin And, *Meşrutiyet Dönemi Türk Tiyatrosu*, 1908-1923 adlı eserinde *Pençe*'nin konusunu şu sözlerle anlatır:

“Mehmet Rauf'un evlilik ile evlilik dışı aşkın çatışmasını ortaya koyduğu ve bunun için de birbirine paralel iki olaylar dizisini geliştirdiği oyun, ilk tiyatro eseri olan Pençe'dir. Bu olaylar dizisinin birincisi genç bir şair olan Pertev'in hikâyesidir. Oyunun başında Pertev, kız kardeşiyle evli eniştesi Ferit Bey'le bu konuyu derinliğine tartışır. Ferit yerleşmiş toplumsal kurumlara, özellikle evliliğin kutsallığına inanmıştır. İnsanlık için evlilik zorunludur, evlilik dışı aşk ise bir

¹ Sinema araştırmacısıdır. Yazarın “*Pençe* ve *Casus* Filmlerinin Kadın Başrol Oyuncusu Eliza Binemeciyan” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/sitesinde 26 Nisan 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

‘pençe’dir. Pertev’e göre kadınlar, bayağı, miskin, cabil yarıktılardır, evlilik ise, hep kötü sonuçlara götürür, evlilik insanlık için bir canavar pençesidir. Evlilik dışı aşta erkeğin sevdiği kadını istediği zaman değiştirebilmesi elindedir. Bu tartışmaya karışan dostları evli Vasfi Bey de evlilik dışı aşka inanmamaktadır. Bu tartışmadan sonra Pertev ile Vasfi’nin hikâyeleri birbirine paralel olarak gelişir. Her iki gelişme de evlilik dışı aşkın kötülüğü ve evliliğin üstünlüğünü gösterecek yolla sonuçlanır.”

Hikâyenin sıra dışılığı, metnin kendi içerisindeki karmaşası sinemaya nasıl adapte edilmiştir bilinmez. Lakin Nijat Özön’e göre;

“Pençe, tekniği bakımından sahneye elverişli olmadığı gibi, konusu bakımından da oynanması imkânsız bir oyundu. Evliliği insanlığa en büyük acıları veren bir ‘pençe’ olarak gören bu düşünce ile asıl ‘pençe’nin ‘aşk ve alaka’ olduğunu savunan bir düşüncenin çarpıştırıldığı oyun, ayrıca ‘serbest aşk’ın övgüsünü de yapıyor, sonunda evliliğin ‘ehven-i şer’ olduğuna karar kılmakla birlikte yine de kesin bir sonuca bağlanmadan sona eriyordu. Bunun dışında oyun, bugün için bile ‘cüretkâr” sayılacak açık saçık sahnelerle de bezenmişti.”

Muhsin Ertuğrul da *Temaşa* dergisinde kaleme aldığı *Memlekette Sinema Hayatı* başlıklı çalışmasında kinayeli bir üslupla filmi fiyasko olarak nitelendirir:

“Pençe namıyla ortaya atılan o saçma sapan şeylerin birbirine eklenmesinden mütebassıl şerit, memleketimizde yalnız sanayi-i nefise müntesiplerini değil, her Türk’ü utandırmıştı. Nitekim ilk millî şerit ve mevzu olmasına ve mümessiller payitahtın en iyilerinden intihap olunmasına rağmen eserdeki teknik hatalar bu filmi iğrenç bir dereceye indiriyordu...”

Nitekim bu tenkitlere karşı Nurullah Tilgen, *Yıldız* dergisinde kaleme aldığı *Türk Filmciliği-Dünden Bugüne (1914-1953)* başlıklı çalışmasında Pençe filminden övgüyle bahsederken filmin gişe yaptığını not düşer:

“Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti adıyla kurulmuş olan bir teşekkül şimdiki sağlık müzesinin işgal ettiği binada bir atölye kurmuştu. Bu cemiyetin üyelerinden Sedat Simavi cemiyetin hep aktüalite filmleri çevirdiğini, bunun da gerek maddi gerekse manevi bakımdan pek tatminkâr olmadığını ileri sürerek mevzulu filmler çevrilmesini teklif etti. Teklif cemiyet idare heyetince münasib görülerek Darülbedâyi artistlerinin Pençe, Casus ve Alemdar Vak’asını yahut Sultan Selim-i Salis adlarında mevzulu iki film tamamlanarak halka gösterilmiş, fakat son film Dünya Savaşı’nın bitmiş olmasından dolayı cemiyet dağılmış ve film de tamamlanamamıştır. Muharrir Mehmet Rauf’un O yıllarda Dârülbedâyi’de temsil edilen Pençe adlı piyesinin filmi çok beğenilmişti.”

Sedat Simavi’nin ikinci yönetmenlik deneyimi *Casus*’la ilgili dokümanlere geçmiş somut bir kanıt yoktur elimizde. Sadece filmin *Pençe* ile aynı yıl çekildiğini ve Darülbedâyi kadrosunun yanı sıra Eliza Binemeciyan’ın başrolü üstlendiğini biliyoruz.

Eliza Binemeciyan, Türk sinemasının ikonik, realist figürlerindendi. Müdanasız değer yargıları, çalkantılı yaşamıyla kendisinden önce sinemada *Himmet Ağa’nın İzdivacı* (1918) filmiyle görünen Rozali Benliyan’a göre daha medyatik, yakın markajda duran bir isimdi. Saygın kişiliğinin altında yatan sırrı da sahnemize “Türk Tiyatrosu” adını koymasıydı. 1914 yılında Reşat Rıdvan Bey’in önderliğinde kurulan Dârülbedâyi’de yıldızı parlamış ve Şahin Kaygun imzalı *Afife Jale* (1987) filmine göre dönemin bürokratlarıyla yakın temas halinde bulunarak Afife Jale’nin sahneye çıkmasına engel olmuştu.

Eliza, 1890 yılında İstanbul'da doğmuştu. Kökleri bu endüstride yeşeren ailesi de Mınakyan Tiyatrosu'nun oyuncularından Rupen ve Ağavni Zabel Binemeciyan'dı. Sanatkâr bir ailenin evladı olarak dünyaya gelmek çok büyük bir şanstı. Henüz on yaşındayken Mınakyan Topluluğu'nda *Zaza*, *Ekmekçi Kadın*, *Çocuk Hırsız* gibi oyunlarla sahneye çıkmaya başlamıştı. Mevcut dönemde genç bir oyuncu adayı olan Yervant Toloyan da Eliza ile enteresan bir biçimde tanışmış, aralarında geçen komik diyalogları *Gavroş-Name* kitabında anlatmıştı:

“Eliza'yı tanıdığımda henüz altı yaşındaydı. Annesi ve babasıyla birlikte sahneye çıkardı. Genellikle melodramlardaki küçük kız ve erkek çocuk rollerini üstlenirdi. Taktığı geniş camlı gözlükleriyle Liliput'un profesörleşmiş halini andırıyordu. İlk karşılaşmamız çok enteresandı. Mınak Tiyatrosu'na iş başvurusuna gitmiştim. Fuaie girişinde küçük bir kız çocuğu bana, 'Beyefendi!' diye seslendi. Bu kız Eliza'ydı. Şaşkınlık içerisindeydim. Erişkin bir tavırla bana 'Siz de mi oyuncu olmak için gelmişsiniz?' diye sordu. Ben de 'Sanıyorum öyle.' yanıtını verdim. Ciddiyetle bana baktı ve ekledi, 'O halde yarın sabah provalara gelmek zorundasınız. Mösyö Mınak öyle talimat verdi' dedi.”

1914 yılında İttihat hükûmeti İstanbul'a taşınınca doğal olarak yöneticiler de kendilerine özgü, hakiki bir tiyatro kumpanyası kurmayı arzu ederler. Reşat Rıdvan Bey tafsilatlı bir tasarı planı hazırlayarak hükûmete sunar. Amacı, içerisinde müzik ve tiyatro bölümleri olan, “Dârülbedâyi” adını taşıyacak bir Osmanlı konservatuarının temellerini atmaktır. Kısa süre sonra önerisi kabul edilir ve kendisi de tiyatro bölümünün yöneticisi olarak atanır. Reşat Rıdvan Bey, kadroya girmek isteyen genç sanatkarlar için bildiriler yayımlatır ve Paris'teki Odeon Tiyatrosu'nun şefi olan André Antoine'ı İstanbul'a davet eder. Bu davet tiyatro dünyası

için önemli bir reformdur. Kısa süre sonra Antoine'ın da içinde bulunduğu jüri toplanır ve sınavlar yapılmaya başlanır. Ayrıca jüride Minakyan da vardır. Devlet sanatçısı unvanına sahip olmak ve kendisini bir adım ileriye taşımak isteyen adaylar arasında Eliza Binemeciyan da yer almaktadır.

İlk kez 20 Ocak 1916 gecesi Dârülbedâyi oyuncusu olarak *Çürük Temel* ile Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'nda izleyicisiyle buluşan Eliza Binemeciyan için Sermed Muhtar Alus, İstanbul Ansiklopedisi'ne şu notu düşer:

“Dârülbedâyi'nin ilk temsil heyeti kurulduğu sırada Eliza 12 lira aylıkla, yani emsallerinin hepsinden fazla maaşla angaje edilmişti. Birinci Cihan Harbi yıllarında Dârülbedâyi temsillerinde, Tahsin Nâhidin Bir Çiçek İki Böcek, Rakibe gibi vesâir piyeslerde baş kadın rollerini muvaffakiyetle oynamıştı.

Gözleri şehlâ, fakat idare ederdi, ekseriya profil durarak vaziyetler alırdı. Sahnede pek dilber, zarîf, ince görünürdü.

O devirde Türk kadınının sahneye çıkması yasak, artistlerden düzgün Türkçe işitmek imkânsız, Eliza'yı dinleyenler mâl bulmuş mağribiye dönmüşler, pek sevinmişlerdi; aktrisin parlak şöhreti biraz da bu noktada aranmalıdır.”

Sermed Muhtar Alus'un işaret ettiği doneler üzerine Eliza Hanım, Halit Ziya Uşaklıgil ve İsmail Müştak Mayakon'dan Türkçe dersleri almıştı. Aşod Madatyan, 4 Ekim 1943 tarihinde *Jamanak* gazetesinde tevdi ettiği *Eliza Binemeciyan* başlıklı çalışmasında sanatsal ilhamını Fransız edebiyatından aldığını söyler:

“Eliza profesyonel bir sanatçıydı. Avantajı da öğrencilik (Notre Dame de Sion) yıllarından beri sürekli kurgusal romanlar okuyup kendisini oradaki karakterlerle

özdeşleştirmesiydi. Ruhunda fermente ettiği kurgusal bir dünyası ve o dünyanın sorumluluğunu tek başına omuzlayacak cesareti vardı. O nedenle ulusal tiyatro oyunlarında ilerici, yaşayan Fransız kadını rollerinde oynamayı tercih ederdi.”

Eliza Binemeciyan, 1920 yılına kadar Dârülbedâyi’de muvaffakiyet gösterdikten sonra 1921 yılında evlenmiş ve Vasfi Rıza Zobu’nun başını çektiği yeni sahne topluluğuna katılmış, tiyatronuza “Türk Tiyatrosu” adının verilmesi kanaatine varmıştır. Vasfi Rıza Zobu kaleme almış olduğu kitabında o anekdotu şu sözlerle anlatır:

“Benim de içlerinde bulunduğum yeni bir topluluk meydana getirmişiz. Ancak, bu topluluğumuzun bir isme ihtiyacı var ve lakin bulduklarımızın hiçbirisi beğenilmiyor. İşte bu müşkülümüzü, bizim Eliza Hanım bir çırpıda halletti ve adı ‘Türk Tiyatrosu’ olsun deyince hemen herkes hiç düşünmeden kabullendi.”

1924 yılında Fransa’ya göç ettikten bir sene sonra, İstanbul’a son kez Rüştü Rıza ve arkadaşlarının davetiyle gelmişti. Son röportajını da 29 Mart 1925 tarihli *Gavroş* dergisine, *Aşk Korur* oyununun provaları sırasında Tovmas Çıkıkıyan’a vermişti.

Tovmas Çıkıkıyan (TÇ): Eliza Hanım, çok haklısınız. Elbette ki, İstanbul’a gelince ilk Gavroş’u ziyaret edecektiniz. Çünkü sizin buradaki başarılarınızı yurt dışına taşıyacak olan sadece Gavroş değil mi?

Eliza Binemeciyan (EB): Biliyorum, biliyorum, ama lütfen abartmayın ve alçak gönüllülüğüme hakaret etmeyin, benimle ilgili yazdığınız övgü dolu sözleri okurken utanıyorum.

TÇ: Konstantinopolis’e geldiğiniz için mutlu musunuz?

EB: Tabii ki, Taşdelen'in suyunu gerçekten özlemiştim.

TÇ: Paris'teki Ermeni oyuncular nasıllar?

EB: Hepsi çok iyiler ama çoğu gündüz başka mesleklerde, akşam da tiyatrodan çalışıyorlar.

TÇ: Orada bir yönetmen, Madam Budağyan varmış, o tiyatrocu hanım kim?

EB: Çok dürüst, sanatsever ve sanatkâr bir hanımefendi. Geçen yıl bir tiyatro grubu kurdu. Başarısız olunca maddi anlamda çok büyük kayıplar verdi. Benimle de zaman zaman tecrübelerini paylaşıyor. Gelecekte bir topluluk kurup aynı hataları denemememi tavsiye etti.

TÇ: Haklı mıydı?

EB: Ne yazık ki... Çünkü Paris'in zengin Ermenileri yabancılaştılar. Bir grup göçmen de tiyatroya sadece birbirleriyle sohbet etmeye geliyorlar. Üstelik maddi açıdan da yeterli katkı sağlanmıyor.

Fransa'daki yaşantısı ve ailesi hakkında magazinsel cevaplar veren Eliza Hanım, bu röportajdan sonra İstanbul'u terk etmişti. Uzun yıllar kendisinden haber alınamamış, sahnelere akseden silueti karanlığa gömülmüştü. Daha sonra 1948 yılının *Akşam* gazetesinin manşetlerinde bir ışık belirdi. Kaybolan yıldız, 23 yıl sonra kaleme aldığı bir mektupla seyircisini selamlıyordu. Mektup, gazetenin 29 Kasım 1948 tarihli nüshasında *Fransa'nın Nis Şehri Civarında Oturan Bayan Eliza Memleket Hasretinden Bahsediyor* başlığıyla sunulur:

"İstanbul her an gözümün önündedir. Galatasaray'ın köşesi, Taksim yolu. Bunlar o derece canlı olarak bayalımda yaşarlar ki seneler geçtiği halde kendimi vatanımda sanırım.

Yirmi seneden beri uzaklaştığım vatanımda kim bilir ne büyük değişiklikler olmuştur? İkinci umumi harbin 1941-46 senelerini Londra'da geçirdim. Orada bizim sefirimiz ve konsolosumuzla görüşerek eski sahne hayatından bahsettik. İngilizler çok tiyatro sever ve değerli artistleri vardır. Bunlardan biri de sabık Başbakan Mister Churchill'in kızıdır.

1946 senesinde Fransa'ya avdedimde gördüm ki, Fransız artistleri Alman işgali dolayısıyla bozulmuş Fransız sahnesini canlandırmaya çalışmaktadır. Öyle büyük bir gayretle ki az zamanda Fransız sahnesi kendi eski halini bulacaktır.

Kasımda olduğumuz halde burada sıcak bir hava vardır. Taraçada oturup bu mektubu yazdım. Vatanıma karşı iştihakım o derece şiddetlenmiştir ki, onun sevgi ile belki yakında sevgili vatanımı ziyaret edeceğim.

Beni unutmayan ve soran vatandaş ve meslektaşlara selamlar ederim.”

Bu mektup tiyatro kulislerinde ve Türk basınında adeta bir yankı uyandırır. Herkes şöhretini kaybetmiş olan bu aktrisin İstanbul sahnelerine geri dönebilme ihtimalinden bahseder ama beklenen olmaz. Eliza Hanım ikinci mektubunu 1950 yılında *Kulis* dergisine gönderdikten sonra bir daha Türk basınında görünmez, 1980 yılında Kanada'dan gelen vefat haberleri duyulana kadar.

“Sevgili Mösyö Ayvaz,

Sent-Rafayel'e adıma postaladığınız mektup, Fransa'daki adres değişikliğim nedeniyle dün elime ulaştı. Mektubunuzla birlikte Kulis'in 1950 tarihli sayılarını da gönderdiğiniz için müteşekkirim.

Bugün Türkiye'de tiyatro ve sanat hayatının genel olarak iyi ve parlak bir durumda olduğunu görmek beni ne kadar

mutlu etti anlatamam. Sevgili Ayvaz, arzu ettiğiniz fotoğrafları size göndermeyi çok isterdim. Lakin çok üzgünüm. Londra'dayken tüm fotoğraflarım savaş sırasında Fransa'daki evimde kalmıştı. Yokluğumda, sabildeki birçok daire gibi, benim de dairemi yağmalamışlardı.

Bir yıldır Kanada'dayım, sakinliğin kıyısı diye adlandıracığımız Vancouver şehrinde. Birkaç hafta sonra da kardeşim Onnik Binemeciyan'ı ve eşini ziyaret etmek için California'ya, Los Angeles'a gideceğim. Bu vesileyle bazı Hollywood stüdyolarını da ziyaret etmeyi umuyorum. Sizi hayal kırıklığına uğratmamak için birkaç gün önce sokakta çektiğim olduğum bir fotoğrafımı gönderiyorum. Güzel bir fotoğraf olmasa da yeni olma avantajına sahip. Bu vesileyle İstanbul'a ve İstanbul'daki sevgili dostlarıma selamlarımı gönderiyorum.”

Yervant Toloyan, Gavroş-Name kitabında Eliza Hanım'ın akıbetiyle ilgili şu sözleri söyler: “Eliza, İstanbul'daki kimi sahne arkadaşlarının sitemkâr tavırlarına çok üzülmüdü, ancak Türk halkının samimi duygularından da oldukça etkilenirdi. Pera Tiyatrosu'nda (Petit Champs) başarılı bir Ramazan sezonu geçirdikten sonra Paris'e geri döndü ve Saint-Raphaël kıyılarındaki villasına çekildi. O, sahnelerin ilk yıldızıydı. Akdeniz'in mavisini seyrettiği yerden, Türk sahnesinde eski ihtişamlı günlerini hayal ederken kızı Nadya ona eski rollerindeki tiratlarını okurdu.

Kimi zaman İstanbul'daki Türk gazeteleri ondan bahsederlerdi. Eliza'nın İstanbul'daki eski dostları da gazete kupürlerini ona gönderirlerdi. O Türk sahnesinden uzakta olsa da anne ve babasından sonra bugünkü Osmanlı Türk Tiyatrosu'nun kurucularındandır.”

K A Y N A K L A R

Kitaplar

And, M. (1971). *Meşrutiyet döneminde Türk tiyatrosu, 1908–1923*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Koçu, R. E. (1960). *İstanbul Ansiklopedisi*. Neşriyat Kolektif Şirketi.

Özön, N. (2010). *Türk sinema tarihi 1896–1960*. Doruk Yayınları.

Toloyan, Y. (2019). *Gavroş-Name*. Aras Yayıncılık.

Zobu, V. R. (1972). *O günden bugüne*. Milliyet Yayınları.

Akademik ve Popüler Dergi Makaleleri

Çıkçıkyan, T. (1925, Mart 29). Eliza Binemeciyan'ın İstanbul'a şanlı girişi. *Gavroş Dergisi*, (17).

Ertuğrul, M. (1918, Ağustos 15). Memlekette sinema hayatı. *Temaşa*, (6).

Tilgen, N. (1953, Temmuz 18). Türk filmciliği - Dünden bugüne (1914–1953). *Yıldız Dergisi*, (30).

Ayvaz, H. (1951, Kasım 15). Eliza Binemeciyan'ın teşvik mektubu Kulis'e özel. *Kulis Dergisi*, (94).

Gazete Makaleleri

Akşam Gazetesi. (1948, Kasım 29). Fransa'nın Nis şehri civarında oturan Bayan Eliza memleket hasretinden bahsediyor.

Madatyan, A. (1943, Ekim 4). Eliza Binemeciyan. *Jamanak Gazetesi*.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Eliza Binemeciyan (Burak Süme Arşivi)

Fotoğraf II – Eliza Binemeciyan, Rübab isimli derginin kapağında. Bu derginin orijinal nüshalarını benimle paylaşan, armağan eden Dr. Ulvi Sulaoğlu'na çok teşekkür ederim.

Fotoğraf III – Eliza Darülbedayi’de Baykuş piyesinde Muhsin Ertuğrul’la.

Fotoğraf IV – Binemeciyan ailesi: Rupen (Baba), Ağavni Zabel (Anne), Eliza, Onnik, Adriye, Araksi (Çocuklar).

Fotoğraf V – Eliza Binemeciyan Yamalar piyesinde.

Fotoğraf VII – Eliza Binemeciyan'ın Hagop Ayvaz'a Amerika'dan gönderdiği son resmi (1951).

HİKÂYE ANLATICILIĞINDA EV'İN SOYUT ANLAMLARI ÜZERİNE

Ertuğrul Evis¹

“Bir yerde olmak, evi var etmek demek sorumluluk almak, orası için uğraşmak demek sanırım. İçinde özgür olmasan da onun özgürlüğü için mücadele ettiğin veya özgürlüğünü aradığın yer ev. Kendin olabildiğin, yargılanmadığın, büyüdüğün ve başkalarını büyüttüğün bir alan ihtimali.”

Fisun Yalçınkaya / Evin Değişen Anlamları

“Ev” bir başlık olarak mimariden sosyolojiye, ekonomiden coğrafyaya çeşitli sahalarda konu alınabilecek oldukça geniş bir başlık olsa da konuyu anlam sahasına çektiğimizde, yani Ev’i tüm parçalarıyla makro disiplinlerden kopardığımızda, yalnızca insan ile Ev’in organik bağlarını gözetererek ortaya çıkaracağımız tablo, insanın aidiyet, sadakat, bellek ve özgürlük gibi kavramlarla ilişkisini de ortaya çıkaracaktır. Bu metin, bahsi geçen mefhumlar etrafındaki soyut dünyamızı hikâye anlatıcılığı çerçevesinde Ev’i mafsalsal olarak incelemeye odaklanmaktadır. Bu kerteriz noktasını hikâye anlatıcılığı sınırlarında almamızın nedeni ise hikâyenin, mezkûr kavramları hikâye anlatıcısının mizaç ve karakterinin şekillendirdiği ferdi/kolektif bellek ve imgeleminde barındırmasıdır.

¹ Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Hikâye Anlatıcılığında Ev’in Soyut Anlamları Üzerine” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 3 Mayıs 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Ev özelinde mekânı, hafıza bağlamında zamanı ve yer yer bir fenomen olarak duyguyu mercek altına alacağımız bu yazı, bir plasenta ile felsefeden beslense de felsefi bir metin değildir. Diğer taraftan bu metin ne akademik ne de edebi bir hüviyette olacak; hikâye anlatıcılığında Ev'in bazı soyut anlamlarını inceleyip edebiyat ve sinema başta olmak üzere bazı alanlardan örneklerle destekleyecek. Bu noktada okuyucunun salt rasyonel bir analiz alanından çıkıp imgelemin topraklarında gezinen bir incelemeye yüz yüze geldiğini belirtmekte fayda vardır.

Ev'in anlam bağlamında ele alınacak olması yanıltıcı olmamalı. Soyut bir perspektifte inceleyecek de olsak Ev her hâlükârda bir topografyaya sahiptir. Ev'i yalnızca insanın eylem gösterdiği “nesne” statüsünde bir mekân değil, insan ile etkileşime geçen bir özne olarak ele almak hayal gücü, insan ruhu ve bilincinin mekânla etkileşimini anlamlı kılmak açısından oldukça önemlidir.

Ev'e ait öğelerin değerlendirmesini çeşitli ölçeklerde yapacağız. Ev gerçek anlamından uzaklaşıp mecazda yeniden bir anlam kurup hafıza, anı ve hayal olarak yakın planda karşımıza çıkabileceği gibi yan anlamların yollarına sapıp semt, şehir ve yurt gibi geniş açılara da çekilebilir.

Diğer taraftan Ev anıları barındıran, sıkıştırılmış bir bellek gibidir. “Ev sayesinde anılarımızın büyük bölümü barındırılmış olur ve ev biraz karmaşıklsa, mahzeni ve tavanarası, köşe bucağı ve koridorları varsa, anılarımızın da giderek daha netlikle belirlenen sığınma yerleri vardır. [...] Geçmişin tiyatrosu olan belleğimizin dekoru, kişileri baskın rolleriyle korur. İnsan bazen zaman içinde kendini tanıdığını sanır, oysa tanıdığını sandığı şey, varlığın durağanlık kazandığı mekânlar içindeki bir dizi bağlanmalardır yalnızca; geçip gitmek istemeyen varlığın, geçmişte bile, yitirilen

zamanın peşine düştüğünde, zamanın akışını ‘durdurmak’ isteyen varlığın. Mekân, peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar.”²

Charlie Kaufman’ın *Bir Şeyleri Bitirmeyi Düşünüyorum* (*I’m Thinking of Ending Things*) (2020) filmi bir hafıza filmidir. Topografik anlamda evin dikey olarak imgelemde pozisyonlanmasının sinemadaki doğrudan uygulamasıdır. Ölmek üzere olan Jake adında yaşlı bir adamın, hayatını gözünün önünden geçirirken mahzeniyle birlikte üç katlı Ev’ine kendisinin genç versiyonu olarak anne ve babasını ziyarete, sözümona kız arkadaşıyla birlikte gidişini ve kendisiyle hesaplaşmasını anlatır. Jungcu anlamda değerlendirecek olursak bu kız arkadaş kendisinin yaratıcı, yapıcı, düzenleyici tarafını temsil eden dişil tarafıdır ki film boyunca hayatına girip çıkan farklı kadınların isimleriyle hitap edilir bu kadına. Mesleği, sosyal statüsü, davranışları değişir. Filmde birkaç mekân olsa da Ev burada Bachelard’ın bahsettiği “içine doğulan ev”dir. Bu ev sıcacık bir yuvayı temsil etmek zorunda değildir ama imgelemde kalıcı izler bırakan ve belleği sıkıştırılmış halde tutan yegâne yerdir.

Kısaca ifade edecek olursak, çatı katında daha çok Jake’in fantezilerini, hayallerini, hatıralarını aydınlık bir ortamda izlerken sözü geçen kadının mahzene inmek istediği sahnede ona engel olmak istemesinin bir sebebi vardır. Zira en karanlık anılar, pişmanlıklar, utançlar, istençler ve arzular bu katta saklanmış. Bir lisede temizlik görevlisi olan yaşlı Jake’in üniforması, bu mahzende çamaşır makinesindeyken yapmayı hayal ettiği resimler kendi imzasıyla muntazaman yine bu mahzene dizilmiştir. Jake’in kız arkadaşının mahzene inmesini istememesi, gerçek anı

² Gaston Bachelard. *Mekânın Poetikası*.

evlerinin her türlü betimlemeden tiksınmesidir çünkü “bu evleri betimlemek onları ziyarete açmak gibi bir şey olur.”³ Nitekim mahzene girildikten sonra bu aile evi dünyanın en tekinsiz yerlerinden birine dönüşür. Ancak çatı katında şiirler, çocukluk anıları ve anne babayla nispeten müşfik diyaloglara şahit oluruz. Ev’e gidiş yolunda kız arkadaşına okuduğu şiiri çocukluğunun odasında, üst katta bir kitap olarak görürüz.

Jake’in evi bir örnek olarak alındığı zaman evin topografyası daha iyi anlaşılacaktır. Jake, yolda ve evde olmak istediği kişi ile olduğu kişinin arasında, yani fantezi evrenini, bilinçli düşü, arzuyu temsil eden üst kat ile gerçeği, gizli dileği, istenci temsil eden mahzenin arasında gidip gelmektedir. “Aslında burada, imgenin ve anının birliği, imgelemin ve belleğin birbirine karışan işlevselliği içindeyiz.”⁴

Biraz daha tanıdık gelebilecek bir metne, Ahmet Hamdi Tanpınar’a ait olan *Abdullah Efendi’nin Rüyaları* eserine baktığımızda yine aynı topografyaya rastlıyoruz. Abdullah Efendi arkadaşlarıyla birlikte rakı içerken üst komşusu uykuya dalıyor ve hemen ardından çatı birden gümbürtüyle yıkılıyor ve o ideal kadın yıldızları basamak yaparak iniyor. Çatı, Ev’in topografik hiyerarşisinde olduğu gibi toplumsal sembolizm hiyerarşisinde de süperegoyu yani psikanalitik anlamda kontrol mekanizmasını temsil eder. Abdullah Efendi bu anlatıda kontrolü bir yana bırakıp kendisini arzuların, imgelerin ve hafızanın ellerine bırakıyor. Şehirdeki macerasını yaşayıp Ev’e dönmek istediğinde hikâyede zihninin şehre saçılmış bütün öğelerini semtinde, Ev’in bir uzantısı olan sokaklarda ve diğer evlerin pencerelerinde toplu olarak

³ A.g.e.

⁴ A.g.e.

görür; göğsü düşen kadın, dans eden çift, genelevde kahkahalarla gülen tek dişli ihtiyar, arkadaşları... Sonunda bir Ev'e girer ve şairane bir çocukla -metinde ismi zikredilmese de- muhtemelen kendi çocukluğuyla karşılaşır. Bu karşılaşma, sayılara takıntılı olan Abdullah Efendi'nin iki kere ikinin dört ettiğinden şüphe edip ikilerden birinin kesirli olabileceğinden şüphelenmesi ve yere düşüp dağılan bu kesirlerin peşinden giderek Ev'e girmesiyle gerçekleşir. Çocuk ona elinde tuttuğu su dolu sürahinin içinde çeşit çeşit resimler, manzaralar gösterir. Sonuç itibariyle Ev bellek ve imgelemin ortak bir çalışması olarak Abdullah Efendi'nin Rüyaları'nda karşımıza çıkar.

Hem Tanpınar hem de Kaufman örneklerine bakarak Ev'in bir fenomen olarak hikâye anlatıcısının zihninde yaratıma nasıl katkı sunduğunu aşağı yukarı ifade ettiğimizi düşünüyorum.

Uzun girizgâha gerek duymadan kısaca diyebiliriz ki haddizatında en geniş anlamından en dar anlamına kadar Ev karakterin kendini tanıyarak özgürleştiği ya da kendisine yabancılaşarak sınırlandırıldığı bir alan imkânının ta kendisidir. Tekrar ifade etmekte yarar var ki her koşulda Ev bir alan imkânıdır. Karakterin Ev'e duyduğu hissiyatın hangi kimlikle karşımıza çıktığı ise ayrıca önemlidir. Bu özgürlük meselesi sadakat ya da aidiyet sorunsalı olarak karşımıza çıkacaktır. Bu iki mefhumun ayrımını yapmadan seçtiğimiz bağlamda Ev ile hürriyetin kavramsal ilişkisini kurmak mümkün olmayacaktır.

Aidiyetin tezahürünün bir davranış biçimi yani yanıltıcı bir görüntü olarak sadakat olması bir yana bırakıldığında, sadakat ve aidiyet arasındaki temel fark bu kavramların kaynaklarında saklıdır. Sadakat dışsal, aidiyet ise içseldir. Ancak aidiyet içselliğini görünür kıldığı noktada dışsal herhangi bir gözlemciye -sadakatin dışsallığından mütevellit- sadakat olarak tezahür eder. Söz

gelimi Fùruzan'ın *Gecenin Öteki Yüzü* isimli hikâyesindeki karakter oturduğu evden çıkıp devrin yükselen binalarla dönüşüp büyüyen şehirlerinin ruhuna uygun olarak kendine ait banyosu, mutfağı ve doğru dürüst bir posta adresinin olduğu bir apartman dairesine taşınmanın hayalini kurmaktadır. “Sönük sokak, sıradan insanlar” gibi uzantılarını da katarak evi bir bekleme yeri olarak niteler. Bu durumda karakterimizin eylem/sizliğı itibarıyla bu eve, evin içinde bulunduğu statükoya sadık olduğunu fakat aidiyet duymadığını söylemekte bir beis yoktur. Tek göz odada kıızıyla oturan genç kadın bir apartman dairesinin hayalini kurmakta, ancak doğduğu evin özlemini çekmektedir. Yeni şehirleşen ve sosyolojisi günbegün gözle görülür şekilde değışen Türkiye’de -Fùruzan’ın diğeri birçok karakteri gibi- kökleriyle hayalleri arasında ekonomik ve toplumsal nedenlerle sıkışmış karakterimiz için tek göz odalı evi ancak bir bekleme yeridir. Aidiyeti doğduğu evdedir, bir apartman dairesi hayal etmektedir, tek göz bir odaya mecburi bir sadakat göstermektedir ve hiçbir koşulda özgür değildir. En azından umduğu ölçüde... Zaten bu mecburiyet, dış bir dayatma olması hasebiyle sadakati yaratır.

Bahsi geçen hikâyeyi topografik ve imgesel bağlamda ele aldığımız zaman durum ilginçleşir. Fenomenolojik yaklaşımla, apartman dairesi köksüzlüğün en net ifade bulduğu konut tipidir. Hikâye anlatımında da imgelemimizdeki düş evi ile bağlantılı şekilde ara katın yeri yoktur; mahzen, çatı arası ve bir ara kat vardır. Ara kat sayısı arttıkça hem hafıza/düşlem hem imgelem birbirine girmeye başlar. Zira insanın mekânı dikey yönde algılaması ve alımlaması bozulur. Dolayısıyla apartman daireleri hem kendine ait bir çatısı hem mahzeni olmaması bir yana toprağa yani köke uzaklığı hem de birbirine benzer birden fazla ara katı olması sebebiyle imgelem ve hafızanın iç içe geçtiğı zihinsel

topografyamızda köksüzlük yaratmaktadır. Bu noktada hikâye-deki kadın tek göz odada bir apartman dairesinin hayalini kurarken doğduğu evdeki “yuva” hissini umarak halihazırdaki köksüzlüğünü dışa vurmaktadır. Kök ve aidiyet arasındaki soyut bağdan yola çıkarak köksüzlüğü her ifadede dışa vurulmuş bu karakter her koşulda mecburen -aidiyet olamayacağı için- sadakatle sınanacaktır. Aidiyetin yani içten gelen bir bağlılığın olmadığı yerde ne hakiki bir dışavurum olarak sadakatten ne de özgürlükten söz edilebilir. Dolayısıyla Füzûzan’ın karakterleri genellikle koşullar ve kendi köksüzlükleri tarafından esir edilmişlerdir.

Dünyanın en eski hikâyelerinden biri, *Odysseus Destanı*, zannedilenin aksine bir Ev destanıdır. Hikâye anlatıcılığı bağlamında bir karakter yolculuğu olarak ele alınsa da tüm mesele bir Ev meselesidir. Asıl erek her zaman Ev’dir. Sirenleri, Kalipso’yu, Truva Savaşı’nı ve onlarca hikâyeyi okurken zihnimizin arka planında her zaman bir Ev imgesiyle alımlarız tüm anlatıyı. Daha da öteye götürecek olursak çoğu karakteri aidiyet ve sadakatleriyle ölçeriz. Odysseus’un lanetleri de genellikle bir sadakat vakasıdır. Aidiyet duyduğu yere, yani eve dönmek için kabul ettiği veya reddettiği durumların ardından ana kahraman tanrılar tarafından her zaman özgürlüğüyle sınanır. Kalipso’nun Odysseus’a âşık olması ve onu adada alıkoyması bu aidiyet ve sadakat meselesine güzel bir misaldir. Kalipso, Odysseus’un kaderi değildir. Onu istemez. Kalipso tanrıçadır, tanrıların Odysseus’a cezasıdır ve Odysseus mecburdur ama Penelope’ye yani Ev’e dönmek ister. Sadakati tanrılara, aidiyeti Ev’edir. Penelope kocasını “sadakat” timsali bir şekilde bekler. Taliplerini yirmi sene boyunca oyalar. Ev yani Penelope de devinim halindedir, değişir. Ancak Odysseus da Penelope de ne kadar değişirse değişsin aidiyet bağı yani toprağı,

ülkeyi, krallığı, evlat Telemakhos'u, Penelope'yi içine alan en geniş anlamıyla bir Ev'de köklenme hali Odysseus'u özgür kılmıştır. Odysseus ise tüm bunları, Ev'i.

Dolayısıyla Fûruzan'da gördüğümüz yalnızlık, köksüzlük, aidiyetsizlik aslında Ev'sizliğin getirdiği bir esaret iken Odysseus'ta var olan tüm bu bağlar yani Ev onu özgürleştirmiştir. Halbuki *Gecenin Öteki Yüzü* isimli bu kısa hikâyede mütemadiyen bir Ev'den bahsedilir Odysseus'un aksine. Yoksunluk da imgelemin ve belleğin bir elementidir. Bir şeyin varlığı kadar yokluğu da etkilidir hikâye anlatımında.

Theo Angelopoulos'un *Ulis'in Bakış*⁵ (*Ulysses' Gaze*) (1995) isimli filmdeki o unutulmaz sahne... Lenin heykeli gemiye yüklenirken ana karakter A, Kali -acaba Kalipso mu!- isimli kadına "Seni sevemiyorum" der ağlayarak sarılıp veda ederken. Ana karakter, Manakin Kardeşler'in kayıp üç bobinini arayan bir yönetmendir. Yıllar evvel Yunanistan'ı terk etmiş ve şimdi bu bobinler için yeniden gelmiştir. Ancak varlığı belli belirsiz bir kadını bu bobinlerle birlikte aramaya başlar A karakteri. Angelopoulos'un büyüklüğü burada katıksız şekilde ortaya çıkar. Ev, Odysseus Destanı'nda da olduğu gibi en geniş spektruma oturur ve aidiyeti temsil eden her şeyi bir araya toplar; kişi, -Yunanistan'ı ve tüm kültür coğrafyasını yani Balkanlar'ı içine alacak şekilde- yurt, geçmiş, kök vesaire. Ana karakter kendisini filmin ilk anından itibaren bir nostaljinin içinde bulur. Nitekim bu bir "eve dönüş" hikâyesidir.⁶ Fakat ev aynı ev midir?

⁵ Orijinal adı: "*To Vlemma Tou Odyssea*". Direkt çevirisi: "*Odysseus'un Bakış*". Filmin Türkçe çevirisinde kullanılan Ulysses, yer yer Odysseus yerine kullanılır. Aynı kişidir.

⁶ Nostalji, etimolojik olarak "eve dönüş acısı" anlamına gelmektedir. "nostos (eve dönme)+algos (acı)".

İsminden de anlaşılacağı üzere bu hikâye modern bir Odysseus hikâyesidir ki buradaki bağlantıyı uzun uzun örneklemek yerine yalnızca filminden alıntılarla vermek yeterli olacaktır. Zira Ev'in geniş anlamı zaten Odysseus hikâyelerinin genelde üst metinlerinde kullanılan anlamlarıdır. Destanın kendisinde en basit haliyle Odysseus, ülkesine dönmeye çalışmaktadır. Yahut Stanley Kubrick'in *2001: Bir Uzay Destanı*⁷ (*2001: A Space Odyssey*) (1968) filminde Ev, Dünya anlamına kadar genişlemiştir.

Ulis'in Bakışı filmi, Ev'in "kişi" anlamı için en güzel örneklerden biridir. Filmin henüz başında karakter A, Arnavutluk'a doğru yola çıkacağı taksiye binmeden önce bir kadının yanından geçer ve peşine takılır. Burada bir monolog başlar ve izleyici bu kadının geçmişten bir karakter olduğunu anlar. Anlatıcı, A tarafından aranmak ve bizim tarafımızdan alınılmak üzere kadını hikâyemize hikâyenin başında dahil eder.⁸

*"Seni böyle aniden görmeyi beklemiyordum. Bir an için hayal görüyorum sandım. Tıpkı bunca yıldır olduğu gibi. Tren istasyonunu hatırlıyor musun? Yağmurun altında tir tir titriyordun. Şimdi olduğu gibi. Rüzgâr sert esiyordu. Uzağa gidiyordum ama niyetim yakında geri dönmekti. Ve sonra bilmediğim yollarda kayboldum. Elimi uzatsam sana dokunabilirdim ve parçalanmış zaman yeniden bir bütün olurdu. Ama bir şey beni geri tutuyor. Keşke sana geri döneceğimi söyleyebilseydim. Ama bir şey beni geri tutuyor. Hikâye henüz bitmedi. Daha değil..."*⁹

⁷ Orijinal adı: "2001: A Space Odyssey". Direkt çevirisi: "2001: Bir Uzay Odysseus'u".

⁸ Theo Angelopoulos. *Ulis'in Bakışı*. "00.15.02"

⁹ Alıntının son cümlesinde "Journey isn't over, not yet" diyor. Journey, "yolculuk, macera" anlamına gelse de çeviride daha anlamlı duracağı için "hikâye" demeyi tercih ettim.

Filmin henüz başındaki bu monolog, karakter A ve gördüğümüz kadının ilişkisine dair ipuçları vermekle beraber hikâyenin bir Odysseus hikâyesi olduğunu da bildiriyor. Tüm hikâye boyunca nasıl ki destanda tüm olaylar devam ederken arka planda tüm anlamlarıyla bir Ev imgesi çalışıyorsa burada da bu kadının kadraja girişiyle arka planında geniş bir spektrumu temsilen Ev olarak “yolculuk” daha geniş ve derin bir anlam kazanıyor. Ev, yolculuğun kendisine yani hikâyenin tamamına genişliyor.

Tam bu noktada Bachelard’ın şu ifadesi yukarıda bahsettiklerimizi ve yazının devamını anlamlandıracaktır:

“İmgelerin gerçek çıkış noktaları bize oturulan mekânın değerini, ben’i koruyan ben-olmayan’ı somut olarak gösterecektir. [...] İçinde gerçek anlamda oturulan her mekân, ev kavramının özünü kendi içinde barındırır. Varlık, kendine en küçük bir barınak edindiğinde, imgelemin bu yönde nasıl çalışmaya başladığını incelememiz boyunca göreceğiz: İmgelemin, elle tutulamaz ‘duvarlar’ ördüğünü, korunma sanrılarıyla kendini rahatlattığını -ya da tersine, kalın duvarların ardında korkudan tir tir titrediğini, en sağlam surlardan kuşkulandığını göreceğiz. Kısacası, barınan varlık, barınağın sınırlarını, diyalektiklerin en bitip tükenmezi içinde duyarlılaştırır. Evi gerçekliği içinde; düşünceleriyle ve düşleriyle de sanallığı içinde yaşar.”¹⁰

İlk ve son cümle bilhassa önemlidir. Zira gördüğümüz kadın hem monologda anlatıcının sesiyle bize ima edildiği gibi hem de sinematografinin gösterdiği üzere hafızanın ve/veya düşlemin bir ürünüdür. Dolayısıyla A’ya mündemiç ve ona aittir. A, kadın için ördüğü duvarların içinde onu muhafaza etmiş, hayal etmiş ve saklamıştır. Bu bir tesadüf değildir ki o kadını tanıdığı ya da

¹⁰ Bachelard.

zihninde soyut şekilde ilişkilendirdiği anda yıllardır kurduğu halin tüm gerçekliğiyle duvarların arasından çıkıp Ev'inin yani doğup büyüdüğü ve imgesini yaratan ülkesinin sokaklarında diğer bütün hafıza unsurlarıyla beraber görür. Bireysel dünyasındaki tüm imgeler bir taksi yolculuğu sırasında gördüğü-rüya/kurduğu-düş içinde ortaya çıkar. Haddizatında, adam ülkesine dönmüştür. İmgeleminde “ev kavramının özünü içinde barındıran” bir düş evine kadını yerleştirmiş ve atfedilmiş bütün anlamlarıyla Ev'ine yani ülkesine döndüğünde -bunu kadının kendisi olarak da kodlayabiliriz- onu serbest bırakmıştır.

Diğer Odysseus hikâyelerinin aksine -buradaki kahramanımız bobinleri sonunda bulsa da- o isimsiz kadına ulaşamıyor. Doksanlı yılların soykırımlarla, savaşlarla, ölümle, göçle dolu Balkan coğrafyasında Angelopoulos antikitenin kadim karakteri Odysseus'u modern çağda umutsuz bırakmaktan geri durmaz. Zira devir değişmiş, post-modernizmi de içeren *zeitgeist* bizi bu eve dönüş fenomenini sorgularken iyi veya kötü sonlardan azade belirsizliğin içinde, toplumsal ve bireysel seviyede krizlerle baş başa bırakmıştır. A'nın Ev'e ulaştığında sevdiği kadını bulamaması; zaten ülkesinin de eski ülkesi olmadığını anlaması bu modern - belki de post-modern- Odysseus'u paha biçilmez kılmaktadır. Ülkesine ve sevgilisine aidiyetini içinde saklayan ama artık hiçbir yere ve hiç kimseye ait olamayan, aidiyeti sadakat olarak tezahür eden bu Odysseus varyantının kendi özgürleşmesi Ev'ini özgürleştirebileceği anlamına gelmemiştir. Modern çağda insan birey olmuştur ama devir savaş başlatıp bitiren kahramanların devri değildir. Ev de yerinde değildir artık. Yunanistan iç savaşın eşiğinde ve tüm Balkanlar bir ateş çemberi halindedir. Nitekim film o yıllarda soykırım yaşanan, insanların keskin nişancılar tarafından avlanmadan dışarı çıkmak için sisli havayı bekledikleri

Saraybosna’da sona erer. Bobinler de Saraybosna’da çıkar. İzleyici bobinleri göremez fakat karakter A, namıdiğer modern Odysseus, bulamadığı kadına, ülkesine, Ev’ine gözyaşları içinde seslenir dönen filmin yansıyan aksine bakarak:

“Döndüğümde üzerimde başka bir adamın giysileri olacak. Başka bir adamın adıyla çağrılacağım. Dönüşüm beklenmedik olacak. Sen bana o tereddütlü gözlerle bakıp ‘O değilsin’ diyeceksin. Sana öyle kanıtlar göstereceğim ki bana inanacaksın. Sana bahçedeki limon ağacından bahsedeceğim. Ay ışığıyla aydınlanan küçük pencereden... Ve sonra bedenim ve aşkın işaretlerini göreceksin. Vücudun ürperti içinde odamıza çıkarken bir kucaklaşmayla diğeri, bir öpüşmeyle diğeri arasında bütün gece boyunca ve ardından gelen bütün geceler boyunca aşkın iniltileri arasında sana yolculuğumu anlatacağım. Tüm insanlığın bitmeyen öyküsünü...”¹¹

A, bir evin hayalini kurar. Düşleminde Ev hâlâ bir erektir. A, özgülüşmemiştir ama hâlâ oraya aittir. Ev de ona... A’nın aidiyeti sadakat ve adanmışlık olarak dışa vurur.

Füruzan’da şahit olduğumuz mecburiyetin getirdiği sıkışmışlık haddizatında A karakteri için de geçerlidir. Ancak aradaki fark, Füruzan’da aidiyet yokken ve sadakati mecburiyet getiriyorken A’nın hikâyesinde aidiyet ve kök hissi -standadaki gibi olumlu sonla bitirmese de- tüm hikâyeyi perişan bir kabullenışten çıkartıp bir umuda bağlıyor.

Bazen Gabriel García Márquez’in *Yüzyıllık Yalnızlık* adlı eserinde olduğu gibi Ev -bu durumda Buendia hanesi- şehri ve aileyi metaforik olarak temsil edebilir. Bu durumda tekil bir aidiyet-

¹¹ Angelopoulos. 02.44.50.

sadakat ilişkisinden bahsedemeyiz. Farklı fertlerin farklı biçimlerde ilişki kurduğu bir mekân olan Ev çoğul olarak aidiyet hissedilen bir yerdir. Evden ayrılan tüm karakterler yaşamak veya ölmek dürtüsüyle Ev'e geri döner. Jose Arcadio evden uzakta kendini vurduğu zaman kanı evin merkezine gelene kadar sakinleşmez. Anne Ursula evin yaşanacak bir yer olabilmesi için tüm varlığını ortaya koymaktan imtina etmez. Kocasını şehrin tenhaliğundan hayal kırıklığına uğrayıp şehri terk etme kararı aldığı zaman Ursula geri kalanların şehirde kalması için gerekirse öleceği yönünde ulti-matomvari bir ifadede bulunur. Burada kolektif bir var olma meselesi hakimdir. Bu var olma hali kendisine şehir ve şehrin tüm sakinleri adına Buendia hanesinde kimlik bulur. Evin kimliği, insanın özlemini çektiği insan kimliğinin bir sembolüdür. Macondo şehrine gelen hükümet yetkilisine Buendiaların sunduğu tek şart evlerini istedikleri renge boyama özgürlüğüdür.

Tüm roman boyunca ailenin ve şehrin başına gelen türlü felaketler, gösterilen türlü çaba ve fedakârlıklarla göğüslenmeye çalışılır. Ancak şehre ve aileye gösterilen aidiyetin ortadan kalkmaya yüz tuttuğu noktada artık şehir özgürlüğünü kaybetmek bir yana tenhalaşıp varlığını kaybetmeye başlar. Bachelard'ın da eserinde belirttiği gibi mekân ve insan *Yüzyıllık Yalnızlık*'ta etkileşim halindedir. İnsan, bağını kaybetti-kçe mekân yani Ev de canlılığını yitirir.

Sonuç olarak, Ev kavramını yalnızca fiziksel bir mekân olmanın ötesinde insan duygularının ve etkileşimlerinin mekânla bir araya gelen zengin bir örgüsünü barındırır. Aidiyet, bellek ve özgürlük gibi kavramlara derinlemesine inerken Ev kavramını insan varlığını şekillendiren ve insan varlığı tarafından şekillendirilen

dinamik bir varlık olarak tasvir edilebilir. Edebiyat, sinema ve sa-
nattan farklı örnekler sunarken Ev'in yalnızca bir mekân değil,
bireylerin hayal gücünü, ruhunu ve bilincini etkileyen derin bir
anlam taşıdığını kabul etmek önemlidir. Ev fiziksel bir barınak
olmaktan öte, büyüme, aidiyet ve özgürlük duygusuyla ilişkili bir
kavram olarak ele alınmalıdır. Kısacası, "söz konusu olan, evleri
anlatmak, pitoresk görünümünün ayrıntılarını sergilemek ve
neden belirli bir konfor içerdiğini çözümlemek değildir. [...] Çünkü evimiz bizim dünya köşemizdir. Bizim -sık sık yinelen-
diği gibi- ilk evrenimizdir. Ev, gerçek bir kozmostur."¹² Bu
kozmos her nevi anlamı ihtiva eder. Bu ilk evrenin içerisinde, fır-
latıldığımız dünya köşesinde dünyayla ilk tecrübelerimizi aidiyet
duygusu çevresinde Ev'imizde yaşarız. Sonraki tecrübelerin ta-
mamı bu Ev'dekilerin yeniden yorumundan başka bir şey
değildir. Ev'in verdiği imgelem ve bellek sonradan oluşacak her
vizyonun yorumunda kullanılmak için insana temel teşkil eder.

İster doğrudan fiziki olarak var olan bir evi ister geniş anlamıyla
evreni, dünyayı, ülkeyi, kişiyi hatta kontrastlı biçimde yolculuğu
işaret etsin, Ev kısıtlayıcı olabildiği gibi kapsayıcı, özgürleştirici,
büyüten, en amorf halde kabul edip kucaklayan bir hüviyettir.

¹² Bachelard.

K A Y N A K L A R

Fisun Yalçınkaya / *Evin Değişen Anlamları*

Ahmet Hamdi Tanpınar. *Abdullah Efendi'nin Rüyaları*.

Alberto Eiguer. *Evin Bilinçdışı*.

Charlie Kaufman. *Bir Şeyleri Bitirmeyi Düşünüyorum*.

Füruzan. *Gecenin Öteki Yüzü*.

Gabriel Garcia Marquez. *Yüzyıllık Yalnızlık*.

Gaston Bachelard. *Mekânın Poetikası*.

Homeros. *Odysseus*.

Theo Angelopoulos. *Ulis'in Bakışı*.

İSTANBUL'UN MÜZİK HAYATINDA SANTURİ EDHEM EFENDİ

Hüseyin Kıyak¹

1855 ile 1926 yılları arasında yaşayan Santuri Edhem Efendi, sadece müzik yönüyle değil, sosyal, siyasi, kültürel bakımdan da önemli bir dönemin tanığı olmuştur. Bu yazıda Santuri Edhem Efendi'nin yaşadığı dönem, teneffüs ettiği sanat havası üzerinde durulacak, Tanzimat'tan itibaren Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki değişim ve dönüşümlerin müziğe ne şekilde yansıdığı incelenecektir.

19. yüzyıl, Osmanlı'da yenileşmenin en yoğun hissedildiği dönemdir. Batı'yı yakalama çabası içindeki Osmanlı'da geleneksel yapılar da değişmeye, dönüşmeye başlar. Klasik yapıların bu dönüşümü kimilerine göre modernleşme, kimilerine göre de yozlaşma olarak değerlendirilir.

Edhem Efendi, Tanzimat'ın etkilerinin yoğun olarak hissedildiği dönemde dünyaya gelir. Tanzimat Fermanı'nı teyit eden ve onu tamamlayan Islahat Fermanı, Edhem Efendi'nin doğumundan bir yıl sonra ilan edilir. Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde resmî kurumlarda devrin şartlarına uygun bir düzen verme yoluna gidilir, geleneksel yapılarda yenilikler yapılmaya çalışılır. Batı'yla daha sıkı ilişkiler kurulmaya başlanır. Bizzat padişahlar

¹ Türk müziği araştırmacısıdır. "İstanbul'un Müzik Hayatında Santuri Edhem Efendi" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 10 Mayıs 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Avrupa devletlerinin elçileriyle görüşmeler yapar. Bu devirde eğitim alanında da önemli atılımlar yapılır, birçok yeni mektep açılır.

Santuri Edhem'in Enderun'a girmesi Abdülaziz döneminde gerçekleşir. 15. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar medrese dışında en önemli resmî eğitim kurumu olan Enderun'dan mülki ve askerî idareciler yanında pek çok musikişinas da yetişmiştir. Şehlevendim Abdullah Ağa, Kemani Hızır Ağa, Tanburi Mustafa Çavuş, Vardakosta Ahmed Ağa, Küçük Mehmed Ağa, Hacı Sadullah Ağa, Tahir Ağa, Numan Ağa, Kemani Ali Ağa, Tanburi Zeki Mehmed Ağa, Musahib Said Efendi, Çilingirzade Ahmed Ağa, Kemnani Rıza Efendi, Haşim Bey, Suyolcuzade Salih Efendi, Nevres Paşa, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Tanburi İsmet Ağa, Rifat Bey, Tanburi Büyük Osman Bey, Hacı Arif Bey, Hacı Faik Bey, Kadıköylü Kel Ali Bey, Kanuni Mehmed Bey Enderun'da yetişen musikişinaslardır.

Devletlerin gerileme dönemlerinde her zaman sanatsal faaliyetlerin arttığı görülmüştür. Osmanlı'da da böyle olmuştur. 19. yüzyıl tüm değişimlere, dönüşümlere rağmen musiki bakımından verimli bir dönemdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kâr, beste, semai gibi büyük formda eserler yerini daha çok şarkı türüne bırakmaya başlamıştır. Hacı Arif, Şevki, Rahmi, Rifat, Enderuni Ali Beyler, Nikoğos, Civan, Astik Ağalar bu dönemin en önde gelen şarkı bestekârlarındandır. Zekâi Dede, Hacı Faik Bey, Bolahenk Nuri Bey, Tanburi Ali Efendi gibi ancak birkaç bestekâr, klasik hüviyette eserler vermeye devam etmişler, takımlar bestelemişlerdir. Bu bestekârlar klasik anlamda eser veren son bestekârlarımız sayılabilir. Santuri Edhem Efendi de döneminde revaçta olan şarkı formunda çok sayıda eser bestelemiştir. Kendi terkihi olan Ciharagazin ve Hicazkârbuselik makamlarından

başka segâharaban (sultanisegâh) ve nihavend makamlarında da birer takımı vardır.

Edhem Efendi'nin eserleri genel olarak dönemin üslubunu yansıtır. Fakat onu dönemindeki diğer musikişinaslardan ayıran özellik sirto ve longalarıdır. Edhem Efendi zamanında yaşayan hiçbir müzisyen bu form üzerine onun kadar eğilmemiştir. Santuri Edhem Efendi ile longa ve sirto formunda eser veren diğer bestekârların eser sayısı bakımından mukayesesini şöyle gösterebiliriz:²

Bestekâr ismi	Yaşadığı yıllar	Sirto ve longa sayısı
Santuri Edhem Efendi	1855-1926	17
Muallim İsmail Hakkı Bey	1865-1927	8
Sedad Öztoprak	1890-1947	8
Udi Sadi Erden	1896-1963	7
Haydar Tatlıyay	1890-1963	5

19. yüzyıl, Osmanlı'da matbaanın gelişmesiyle kültür sanat faaliyetlerinin de önemli ölçüde arttığı bir dönemdir. Bu durumdan musiki de olumlu anlamda etkilenir. 1852'de ilk güfte mecmuası basılır. Matbu güfte mecmualarının artışıyla ortak repertuvar daha kolay yaygınlık kazanır. Basılan güfte mecmuaları hem belirleyici bir rol oynar hem de günün yaygın repertuvarını gösterir. Harf İnkılabı'na varana kadar yüzün üzerinde güfte

² Bu sayılar Devlet Korosu'nun sitesinden ulaşılabilen Türk Müzik Kültürünün Hafızası programında sunulan listeye göre hazırlanmıştır. Bkz. [Erişim bağlantısı](#).

mecmuası basılır. Santuri Edhem Efendi'nin eserleri de matbu güfte mecmualarına girmeye ve yaygınlık kazanmaya başlar.

Batılılaşma çabalarıyla ilişkili olarak Osmanlı'da notanın da yaygın olarak kullanılmaya başlanması 19. yüzyıl sonunda olur. Daha önce meşkle aktarılan repertuvar, nota ile tespit edilmeye başlar. Bu da geleneksel yönetimin yanında “nota ile çalıp söyleme” şeklinde farklı bir öğrenim modeli geliştirir. Bugün repertuvarda daha çok 19. yüzyılda yaşayan bestekârların eserlerinin bulunmasının sebebi notanın bu dönemde yaygınlaşmasıdır. Santuri Edhem Efendi bazı musikişinaslar gibi notaya karşı çıkmamış, kendisi de eserlerini notaya almış, bu şekilde aktarmıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren yayımlanmaya başlayan nota mecmuaları içinde Santuri Edhem Efendi'nin eserleri de bulunur.

Santuri Edhem Efendi'nin musikiye başladığı yıllarda kayıt teknolojileri henüz gelişmemiştir. Vasilaki, Neyzen Aziz Dede, Tanburi Büyük Osman, Enderuni Ali, Tanburi Ali Efendi, Giritzen Asım Bey, Kemani Tatyos Efendi, Rahmi Bey, Tanburi Küçük Osman, Hacı Arif Bey ve nicesi gramofonun yaygınlaşmasından önce yaşadıkları için icralarını dinleyemediğimiz ve sadece bestekâr olarak değerlendirebildiğimiz musikişinaslardandır. Diğer taraftan Tanburi Cemil Bey'in icracı olarak Türk müziğinin en parlak isimlerinden biri olmasının asıl sebebi kayıt teknolojilerinin geliştiği döneme denk gelmesidir. Tanburi Cemil Bey daha önce yaşamış olsa o da sadece bir bestekâr olarak anılacaktı.

Santuri Edhem Efendi fonografin Osmanlı'ya girişinden sonra kovanlar doldurmuştur. Fakat bugün elimizde herhangi bir kaydı bulunmayan Santuri Edhem Efendi'yi sadece bestekârlılıyla değerlendirebiliyoruz. Santuri Edhem Efendi'nin de

icracılığının bestekârlığına göre hangi seviyede olduğunu kovan kayıtlarından herhangi biri gün yüzüne çıkana kadar bilemeyeceğiz.

Meşrutiyet'in ilanından sonra musiki cemiyetleri kurulmaya başlar. Edhem Efendi de ilk musiki cemiyeti olan Darülmusiki-i Osmani'de görev alır. Şehzade Ziyaeddin Efendi himayesinde kurulan bu cemiyetin, içinde Santuri Edhem Efendi'nin de bulunduğu bir fotoğrafı aşağıdadır.

Fotoğrafın altındaki tek satır şöyledir: “*Şehzade-i civanbaht devletlu, necabetlu Ziyaeddin Efendi hazretlerinin taht-ı himayelerinde ikinci defa teşekkül eden Darü'l-musiki-i Osmani beyet-i musikiyesi.*” Fotoğrafın altında da iki farklı tarif vardır: Tarih-i tesis 1324 [1908], tarih-i teşekkül 1326 [1910].

Ekteki sekizinci fotoğrafın üzerinde her kişi için rastgele bir numara verilmiş ve bu numaralar alta yazılmıştır. Şahısların oturuş sırasına göre yazılmış numaraları da aşağıda parantez içinde gösterilmiştir.

Oturanlar (soldan itibaren): (5) Santuri Edhem Efendi, (6) Hafız İsmail Efendi, (10) Şevket Gavsı Bey [Neyzen Şevket Gavsı Öz-dönmez], (1) Reis Kazım Bey [Muallim Kazım Uz], (2) Müdür İsmail Hakkı Bey [Maliye Nezareti ser-veznedarı], (9) Yusuf Ziya Bey (3) Kemani Ağa Aleksan Efendi.

Orta sıra (soldan itibaren): (8) Cemal Bey, (14) Kemani Reşad Bey, (4) Nazmi Bey, (13) Kemani Hamparsum Efendi, (26) Rifat Bey, (15) Kâzım Bey, (23) Kazım Bey (17) Aksaraylı Yaşar Bey, (19) Hafız Hasan Efendi, (20) Selahaddin Bey, (22) Fuad Bey (24) Kanuni Tahsin Bey, (27) (...) Dede, (7) Udi Sami Bey.

Arka sıra (soldan itibaren): (16) Kemani Garaldin Bey, (25) Namık Kemal Bey, (11) Hafız Mustafa Bey, (18) Hafız Ömer Efendi, (21) İhsan Bey, (12) Kanuni Hasan Bey.

19. yüzyıl, musikinin bir geçim aracı olarak değerlendirilmeye başlandığı dönemdir. Yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşan semai kahveleri, eğlence yerleri dönemin “piyasa”sını oluşturmuştur. Edhem Efendi de bu piyasa içinde bulunan musikişinaslardanır. 24 Teşrinisani 1909 tarihli İkdâm gazetesinde Edhem Efendi’nin de aralarında bulunduğu Darülmusiki-i Osmani üyelerinin Direklerarası’ndaki Ali Çavuş’un kıraathanesinde düzenledikleri eğlence şu şekilde duyurulur: *“Direklerarası’nda Ali Çavuş’un kıraathanesinde Darülmusiki-i Osmani Heyet-i muhteremesi tarafından yarın akşam ve cuma gündüz, Kemani Leon Hancıyan, Ağa Aleksan Efendi, Neyzen Şakir, Santuri Edbem, Udi Sami, Kanuni Hasan, Tanburi Kâzım, Hanende Ziya Beyler ve Hanende Hafız Âşir, Nazmi, Hafız İsmail, Cemal, Mustafa Kemal Efendiler tarafından müsamer-i fevkalade.”*

Santuri Edhem Efendi, yaşadığı dönem, sazendeliği, bestekârlığı ve tanıklıklarıyla Türk müziğinin önemli bir ismidir. Hem piyasa sazendeleri içinde bulunmuş, şarkı, longa gibi dönemin ruhuna uygun eserler bestelemiş, hem de döneminde pek de revaçta olmayan bir saz seçmiş, iki makam terkip edip beste semai gibi türlerde de eser vermiştir. Türk müziğinin bu renkli ve velut müzisyeni hakkında ortaya çıkacağını umduğumuz başka kaynaklarla onu ve dönemini daha iyi tanıyabilmeyi ümit ederiz.

K A Y N A K L A R

Kitaplar

İnal, İ. M. K. (1958). *Hoş sada*. Maarif Basımevi.

Rona, M. (1960). *50 yıllık Türk musikisi*. Türkiye Yayınevi.

Özalp, N. (2000). *Türk musikisi tarihi (Cilt 1–2)*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Alimdar, S. (2016). *Osmanlı'da Batı müziği*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Öztuna, Y. (1990). *Büyük Türk musikisi ansiklopedisi (Cilt 1–2)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Seyhun, V. (1948). *Santuri Ethem Bey*. Türk Musikisi Dergisi Neşriyatı.

Ansiklopedi Maddeleri

Aksoy, B. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e musiki ve Batılılaşma. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 1212–1236). İletişim Yayınları.

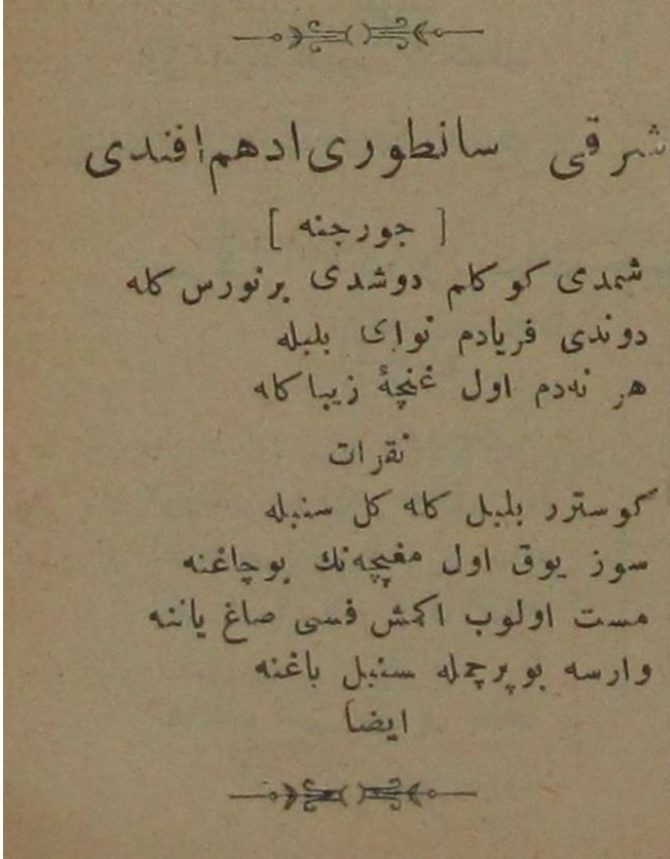
Küçük, C. (1988). Abdülaziz. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 179–185).

Küçük, C. (1988). Abdülmecid. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 259–263).

Elektronik Kaynaklar

Kıyak, H. (2018–2019). Santuri Edhem Efendi'nin hazin hayat hikâyesi. *Anakronik* (e-kitap). [Erişim bağlantısı](#).

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Camiülelhan isimli güfte mecmuasında Santuri Edhem Efendi'nin suznak şarkısı: “Şimdi gönلüm düştü bir nevres güle”

سنتوری ادهم افندیڭ: آغیراقصاق
سیر ایدوب دون کیجه بر مه پیکری
زلف سوداسیله اولدم سرسری
کیم کوروب اولماز او ماهه مشتری
نقرات
طوغدی برج حسن و آنک اولمکری
یولی مائیلرله اول مهر جمال
پارلار اوج عشوه دن پرتو مثال
فر ویزوب دنیا یه مانند هلال
ایضا

Fotoğraf II – Nevzad-ı Musiki isimli güfte mecmuasında Santuri Edhem Efendi'nin düğâh şarkısı: "Seyredip dün gece bir meh-peykeri"

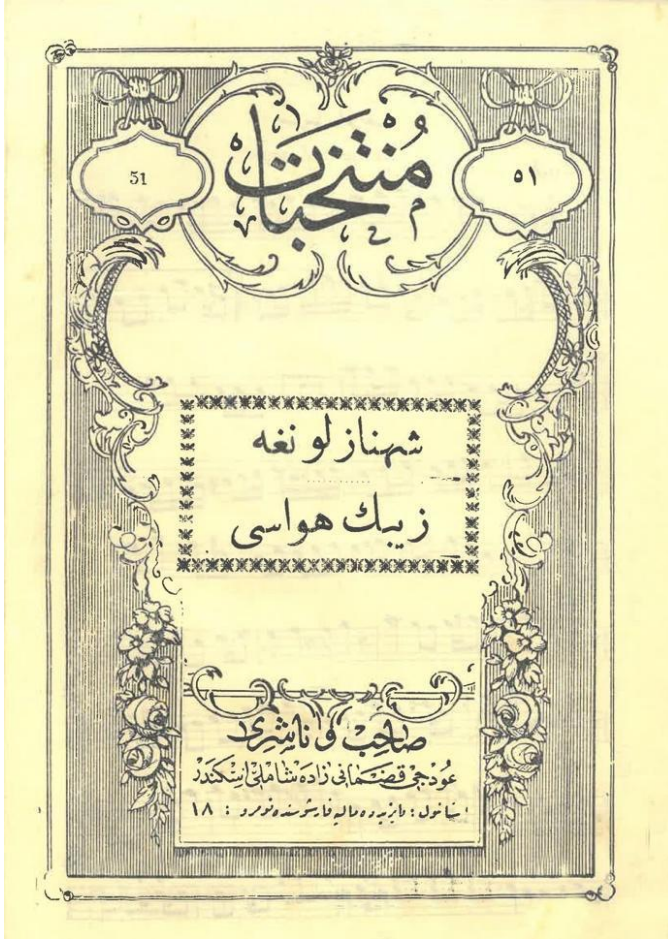
هزام فصلی فهرستی			
هزیمه نومروسی نوعی	مندرجانی	بسته کاری	
۱	پیشرو	تاتارک	
۴	»	عنان بک	
۶	بسته	حافظ افندی	
۹	نقش بوروکسای	دده افندی	
۱۲	شرق	خواننده رضا افندی	
۱۳	»	نیقوغوس آغا	
۱۵	»	موصالی حافظه‌نایان افندی	
۱۷	»	سلاخیکی احمد افندی	
۱۸	»	فاتق بک	
۲۰	»	سلاخیکی احمد افندی	
۲۱	»	عودی آرشاق افندی	
۲۴	»	کنجه‌چی علقو افندی	
۲۵	»	پین افندی	
۲۶	»	»	
۲۸	»	سنطوری ادهم افندی	
۳۰	»	مرحوم شوقی بک	
۳۲	»	قانونی نوبار افندی	
۳۳	»	پین افندی	
۳۵	»	»	
۳۶	»	شوقی بک	
۳۷	»	»	
۳۹	»	حاجی فاتق بک	
۴۰	»	کائی سرکیس افندی	
۴۱	»	معلم کانیم بک	
۴۲	»	قارنیک افندی	
۴۳	»	عودی عیدی بک	
۴۵	»	شوقی بک	
۴۶	»	کنجه‌چی ندیم بک	
۴۷	ساز ساعیمی	یوسف باشامک	

Fotograf III – Onnik Zaduryan'ın neşrettiği hüzzam faslı fibristi.

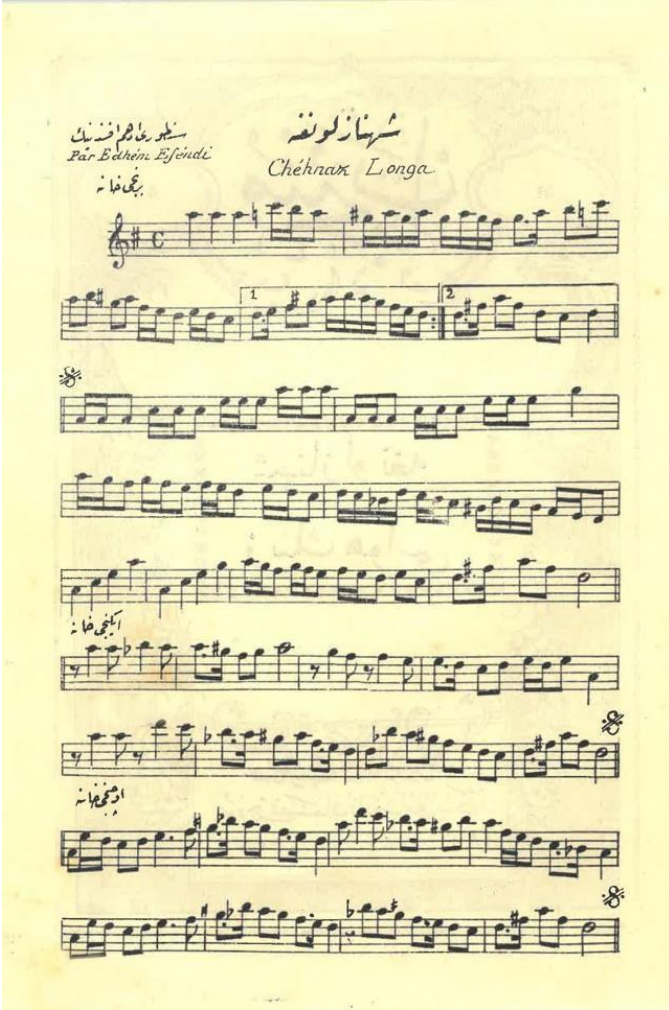
شرق هزام . اصول اقصابه شور و شادمانه باد آه آه - ٢٨ -

آه
آه
آه
آه
آه
آه
آه
آه
آه
آه

Fotoğraf IV – Onnik Zaduryan’ın neşrettiği hüzzam faslı içinde 15. eser olan Santuri Edhem Efendi’nin hüzzam şarkısı: “Eşk-i çeşmim hasretinle çağlıyor”

Fotoğraf V – Müntahabat serisi içinde 51 numaralı fasıkül: Santuri Edhem Efendi'nin Şehnaz Longasının kapağı.

Fotoğraf VI – Müntahabat serisi içinde 51 numaralı fasikül: Santuri Edbem Efendi'nin Şehnaz Longası. Bu notadaki şekli bilinenden daha sadedir.

Fotoğraf VII – Santuri Edbem Efendi'nin de aralarında bulunduğu, dönemin önde gelen musikîşinasları. Oturanlar sağdan: Kemani Aleksan Ağa, Hanende Astikzade Bogos Efendi, Santuri Edbem Efendi, Hanende Nedim Bey, Enderuni Kanuni Mehmed Bey, Domates Ahmed Bey

Fotoğraf VIII – Darülmusiki-i Osmani Heyeti. Edbem Efendi, oturanlar içinde en solda.

* *
دیرکار آره سنده علی چاوشک قرائتخانه سنده
دارالموسیقی عثمانی هیئت محترمه سی طرفندن
یارین اقشام و جمعه کوندوز
کمانی لئون حانجیان ، آغا علیکسان افندی ،
نایزن شاکر ، سائطوری ادھم ، عودی سامی ، قانونی
حسن ، طنبوری کاظم ، خواننده ضیا بکر و خوا-
نده حافظ عاشر ، نظمی ، حافظ اسماعیل ، جمال ،
مصطفی کمال افندیلر طرفندن مسامره فوق العاده .

Fotoğraf IX – 24 Teşrinisani 1909 tarihli İkdam gazetesindeki ilan

ÖCALAN VE PKK’NIN ÖZGÜRLÜKÇÜ OLDUĞU YANILGISI

Selin Topkaya¹

PKK; Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve NATO gibi kuruluşlar tarafından terör örgütü olarak tanımlanmasına rağmen, söz konusu örgütün propagandası bugün bu ülkelerin ve kurumların sınırları içerisinde bulunan medya organizasyonları tarafından yapılmaktadır. Gerek 1980 ve 1990’lı yılların ciddi baskıcı ortamı gerekse günümüzdeki siyasi iktidarın Türkiye’nin dertlerini uluslararası kamuoyuna anlatmadaki yetersizliği, Türk halkının karşısına bugün “PKK, Kürtlerin iyiliğini ve özgürlüğünü isteyen masum bir örgüttür” söylemi ile çıkmaktadır. Halbuki Kürt halkı PKK şiddetine en çok maruz kalan kesimlerin başında gelmektedir. Bunun en net örneğini bugün HDP’nin (Halkların Demokratik Partisi) Diyarbakır İl Başkanlığı binasının önünde eylem yapan annelerde görmek mümkündür. Kamuoyunda “Diyarbakır Anneleri” olarak bilinen anneler, PKK tarafından kaçırılmış olan çocuklarını geri alma umudu ile HDP binası önünde oturma eylemi yapmaktadırlar.

PKK içerisinde infaz edilen akrabalarının cenazelerini “hainin akrabası” olarak fişlenmekten korktukları için alamayan ailelerin

¹ Milano Üniversitesi Hukuk Bölümü’nde Yüksek Lisans Öğrencisidir. “Öcalan ve PKK’nın Özgürlükçü Olduğu Yanılgısı” başlıklı yazısı *yarininkulturu.org/sitesinde* 17 Mayıs 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

olduğu göz önünde bulundurulduğunda Diyarbakır Anneleri'nin cesaretleri takdire şayandır.

Özellikle Avrupa'da yayın yapan medya organlarının PKK ve Öcalan'ı bu kadar parlatması sadece Türk karşıtlığı ile açıklanamayacak kadar karmaşıktır. PKK'nın propaganda araçlarını verimli biçimde kullanması ve örgütün Avrupa'da ciddi bir şekilde örgütlenmesi, ayrıca Batılı ülkelerin PKK'nın varlığından sağladıkları siyasi çıkarlar Batı medyasında çıkan PKK yandaşı haberlerin başlıca sebeplerini oluşturmaktadır. Bu yazıda PKK'nın Avrupa'da bahsedildiği kadar "özgürlükçü, ilerici, kadın ve LGBT (lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel) yanlısı" olup olmadığı incelenecektir.

Batı Medyasında PKK, PYD ve Türevleri

Elinde kalaşnikof, başında renkli bir tülbentle IŞİD'e karşı savaştığı gerekçesi ile kahraman ilan edilen kadınların fotoğraflarını illaki görmüşsünüzdür. Bu tarz haberler Batı medyasının vazgeçilmez propaganda malzemesidir. Burada yaratılmak istenen algı ise şudur: "Biz Avrupa'da evlerimizde rahat rahat yaşayalım ve terör kurbanı olmayalım diye Kürt halkı kendini feda etti." Bu sav birçok başka soruyu beraberinde getirebilir. Örneğin, Orta Doğu'da bulunan bir halk, bu kadar silahı nasıl elde etti, IŞİD'le savaş bittikten sonra bu silahlara neler oldu, IŞİD'in bitirilmesinde rol oynayan tek kesim Kürtler midir? Ve daha niceleri, ancak bu sorular bu yazının konusu değildir.

Kürt halkının IŞİD'le mücadelesinin bu denli romantikleştirilmesi terörden oldukça çekmiş Türk toplumu için ciddi bir problem yaratmaktadır çünkü bahsedilen romantikleştirme sadece bir halk olan Kürtleri değil, tüm yasa dışı terör örgütlerini

de kapsamaktadır. Batı'nın gözünde PYD, YPG ve türevleri, IŞİD ile savaşımış özgürlükçü örgütlerdir.

Her ne kadar PKK; Avrupa Birliği, NATO ve ABD tarafından terör örgütü olarak tanımlanmış olsa da PKK'nın adının zikredildiği görülmektedir. Sol görüşlü Avrupalı halkın gözünde PKK bir terör örgütü değildir ve PKK'ya karşı ciddi bir sempati vardır. Bu sempatinin başlıca sebepleri arasında ise PKK'nın medyatikliği gelmektedir, çünkü Batı medyasına göre PKK, kadınlara değer veren ve kadınları, bu sözde “devrimci hareketin” ön safında bulunduran bir örgüttür. Ancak gerçekler bundan oldukça farklıdır.

Öcalan ve Kadınlar

PKK lideri Abdullah Öcalan “*Benden sonra PKK olmaz, PKK’da ikinci, üçüncü adam yoktur*” gibi iddialı sözlerde bulunarak aslında başında bulunduğu örgütün ne denli baskıcı olduğunu göstermiştir. Öcalan’sız PKK olamayacağı söylendiğine göre örgütün Batı’ya yansıttığı özellikleri ile ilgili Öcalan’ın sözlerine bakmakta yarar vardır. Bakılması gereken ilk husus örgütte kadına verilen değerdir.

Öcalan’ın kadına değer verdiği savı açık bir şekilde yanlıştır. Aksine kadınları aşağıladığı birçok konuşması ya da kitabı bulunmaktadır. Bunların başında *Nasıl Yaşamalı* başlıklı kitabı gelir. Bu kitapta Kürt kadını tanımlayan Öcalan şu cümlelere yer verir: “*Kürt kadınlarının çoğunun bedenleri ölü, kokuşmuş, soğuk ve çok kabadır. Fizikleri biraz böyledir, ruhları donuktur. Fikir düzeyi hiç yoktur. Köylü kızını al, küçük-burjuva kızını veya erkeğini al, söyle söyle, hiçtir; bir papağan kadar bile sözcükleri tekrarlayamaz.*”

Kürt kadınlarını fiziksel olarak aşağılamak bir kenara, tüm Kürt halkını da kategorize ederek aşağılamıştır. Kadının bedenine “*ko-kuşmuş*” diyen ve Kürt halkına da topluca cahil muamelesi yapan Öcalan’ın, başı veyahut mensubu olduğu hiçbir örgüt kadın hareketinin arkasına saklanmamalıdır. Kadınları aşağılayan birini lider olarak kabul eden bir örgütün, kadınların iyiliğini isteyeceği savı mantık dışıdır.

Öcalan’ın kadınlarla ilgili sözleri bahsi geçen kitapla sınırlı değildir. *Özgür Yaşamla Diyaloglar* adı ile yayımlanmış kitabında da Öcalan kadınları aşağılamaya devam etmiştir: “*Büyük insanlık görevi olmasa kadınla olmam çok zor. Sizi bir gün bıraksak ikinci gün pis bir kadın haline gelirsiniz*”; “*Çirkinleri saflarımıza almamak lazım. Kim alıyor bunları? Bizim için güzellik ölçüsü; fiziksel, düşünsel, zekâ yönünden güzel olmalıdır*”; “*Savaşan kadın özgürleşir, özgürleşen kadın güzelleşir, güzelleşen kadın sevilir.*”

Bugün feminist hareketin yıkmaya çalıştığı bütün tabuları güçlendiren, kadınları hem fiziksel hem de entelektüel manada aşağılayan Öcalan’ın örgütünün Batı’da “kadına değer veren” bir örgüt olarak görüldüğü ironisini okuyucu artık rahatça anlayacaktır.

Örtbas Edilen Tecavüzler

Öcalan’ın kadınlara yaptıkları sadece sözleri ve kitapları ile sınırlı kalmamıştır. Ancak örgüt içinde yaptıklarına geçmeden önce kendisine muhalefet ettiği için şeytanlaştırdığı eşi Kesire Yıldırım’ı hatırlamakta fayda vardır. Kesire Yıldırım, Abdullah Öcalan ile ters düştükten sonra örgütten kaçmıştır. Bugün ise yurt dışında yaşamaktadır. Kendisi örgüt ve Öcalan ile ilgili sessizliğini hâlâ korumaktadır. Öcalan’ın örgüt içindeki metotlarını

beğenmeyen ve Öcalan'ı diktatör olarak adlandıran Yıldırım, Öcalan'a muhalefet eden diğerleri ile aynı sona ulaşmamak adına örgütten kaçmıştır. Bunun üzerine Öcalan, Yıldırım'ı şeytanlaştırmış, örgütteki her türlü kötülükle alakalı olarak kendisini suçlamış, örgüt üyelerine ise Yıldırım gibi olmamayı salık vermiştir.

1993 yılında Kesire Yıldırım ile aynı görüşlerde olan ve Öcalan'ı diktatör olmakla suçlayan Selim Çürükkaya da Öcalan'a muhalefetten infaz edileceğini bildiğinden örgütten kaçmıştır. Örgütten kaçtıktan sonra *Apo'nun Ayetleri* adında bir kitap yazan Çürükkaya, Öcalan'ın taciz ettiği ve tecavüzde bulunduğu kadınları yazmış, örgüt içinde romantik ilişkiye giren kişilerin öldürüldüğünü belirtmiştir. Çürükkaya'nın kitabında Öcalan ile ilgili şu sözlere yer verilmiştir: *“Tam bir seks ve cinayet makinası olarak gençlerimizin arasına girmişti; ha bire tecavüze uğrayanlar, ölümler, kaçıp düşmana sığınanlar ve intiharlar üretiliyordu. Gerçek bu!”*

Çürükkaya, Öcalan'ı sadece kadınlara yaptıklarından değil, aynı zamanda örgütte ilişki yaşadıkları için insanları öldürtürken kendi koyduğu kurallara uymamasından dolayı da eleştirmektedir: *“Evet, cinsel ilişkiyi bütün köleleri için yasaklıyordu ulu önderimiz. Kendisi efendi olduğu için yasak kapsamına girmiyordu. Kölelerin gözleri önüne çektiği yasak perdesinin arkasında her türlü haltı karıştırıyor ve yasak yasasıyla köleleri öldürüyor, kaçırıyor, suçlu duruma düşürüyor, yargılıyor, affederek kendine bağlıyordu.”*

Çürükkaya, kitabında Öcalan tarafından bizzat taciz edilmiş Karkir takma isimli bir kızdan da bahsediyor, Karkir ile konuşmalarını ise şöyle anlatıyordu: *“Kim?” dedim; ‘senin namusuna*

el atan kim?’ deyip, tam kendimi kaybetmiştim ki: ‘başkan bana sarkıntılık yapıyor’ dedi ve yeniden ağlamaya başladı.”

Bu bölümü bitirmeden önce örgütün diğer üyelerinin de kadınlara bakışları ile ilgili bilgi vermek elzemdir. Bu konuda Çürükkaya’nın aynı kitabında bahsi geçen bir örnek yerinde olacaktır. Sivas doğumlu ve Almanya’da büyümüş Koçer takma adlı bir kadın, bir kişi ile ilişkiye girdiği ve onunla evlenmek istediği için örgütün sözde mahkemesinin karşısına çıkarılmıştır.

500 kişinin izlediği sözde duruşmayı Çürükkaya şöyle anlatmıştır: *“Yaklaşık olarak 500 öğrenci platformda mahkemeyi izlemekteyiz; genç kızın yüzü bize dönük, hazır ol vaziyette karşımızda bekliyor. Yakınım, yazdığı iddianameyi eline alıp okumaya başlıyor: ‘Bu unsur, Almanya’da fahişelik yapmış, özel savaş tarafından yozlaştırılmış, rezil, namussuz bir fahişedir! Yüce ortamımızda bulunmasına rağmen bu yozluğunu sürdürmüş, kutsal akademinin adını kirletmiş, bu iflah olmaz düşkün, lümpen orospunun soruşturma komisyonu adına idamını istiyorum!’”*

Sadece örgüt liderinin değil, örgüt üyelerinin de kadına bakışı açıktır. Kadını aşağılayıcı, kısıtlayıcı ve ötekileştirici zihin hiçbir şekilde kadına değer veren bir örgüt olarak lanse edilemez. PKK ve türevlerinin feminist hareketin arkasına sığınması sadece gerçek yüzünü saklamak içindir.

Sesini Çıkaranların Başına Gelenler

Özellikle Batı’da, özgürlükçü olduğu iddiası ile tanınan PKK’nın örgüt içi infazlarına Türkiye’de ve dünyada yeterince önem verilmemiştir. Bunun sebepleri arasında insan hakları derneklerinin, örgüt içi infazların üstünde yeterince durmaması gösterilebilir. Aynı zamanda PKK’nın saçtığı korku atmosferi

yüzünden öldürülenlerin aileleri ya da yakınları bu konular hakkında çok fazla konuşmak istememektedir. Öcalan'a muhalefet edenlerin infaz edilmesi özgürlükçü olduğu propagandası yapan örgütün bir başka ironisidir.

Abdullah Öcalan'a muhalefette kamuoyunun en çok duyduğu isimlerden biri muhtemelen Şemdin Sakık'tır. Sakık, 18 yıl örgütte kaldıktan sonra Öcalan ile anlaşmazlığa düşmüş ve hakkında infaz kararı çıkarılmıştır. İnfaz edileceğini anlayan Sakık, 1998 yılında Barzani'nin KDP'sinin (Kürt Demokrat Partisi) peşmergelerine sığınmış, sonrasında ise gerçekleştirilen bir operasyonla Türkiye'ye getirilmiştir. Sakık, yakalandıktan sonra çıkardığı kitaplar ile Öcalan'ı eleştirmiştir. *İmralı'da bir Tiran: Abdullah Öcalan* başlıklı kitabında örgüt içi infazlar yüzünden ölen kişilerin de adlarını vermiştir.

Sakık'ın verdiği isimler dışında 2012 yılında İbrahim Güçlü tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Hakları Komisyonu'na verilen 40 sayfalık infaz listesi de önemlidir. Güçlü, aynı zamanda Öcalan'ın mahkemede, örgüt içi infazların 15 binin üzerinde olabileceğini söylediğini hatırlatmıştır.

Örgüt içi infazların birçoğu (Çürükkaya'nın dediğine göre yüzde 40'ı) cinsel ilişki suçlaması ile yapılmıştır. Birçok başka infaz da Öcalan'a muhalefet edenlere karşı gerçekleştirilmiştir. Bu infazların Avrupa'da dahi yapılması örgütün terör örgütü olarak tanınmasında rol oynamıştır.

İnfaz Edilen Muhalifler

Öcalan'a muhalefet ettiği için infaz edilenlerin sayısını tam olarak bilmek mümkün değildir. Öcalan'ın 1999 yılında mahkemede söylediğine göre bu sayı 15 bini dahi geçmiş olabilir.

Yine de okuyucunun bilgilenmesi açısından Öcalan’a muhalefette önde gelen ve bu yüzden öldürülen kişilerin ölümlerini irdelemekte yarar vardır.

İlk sırada Semir Çetin Güngör vardır. Güngör’ün verilecek örnekler için seçilmesinin sebeplerinden biri İsveç’in Stockholm şehrinde öldürülmesidir. Öcalan’ı, örgütte tekelleştiği gerekçeyle eleştiren Güngör’ün 1985 yılında PKK tarafından yüzlerce Kürt’ün ortasında infaz edilmesi bize birkaç durum göstermektedir. Öncelikle Öcalan’a muhalefet edenlerin Avrupa’da dahi bulunup öldürüldüğünü, sonrasında ise PKK’nın Avrupa’da gerçekleştirdiği eylemler yüzünden Avrupa’nın PKK’dan desteğini çektiğini göstermiştir. Ancak Avrupa PKK’ya karşı yine de net bir tavır alamamıştır. Bunu gösteren olaylardan bir tanesi İtalya’ya kaçan Öcalan’ın Almanya’ya gönderilmek istenmesidir.

Almanya’da gerçekleştirilen terör saldırıları yüzünden Alman mahkemeleri Öcalan hakkında tutuklama emri çıkartmıştır. Bunu bilen İtalya ise Öcalan’ı Almanya’ya teslim etmek istemiştir ancak Almanya Öcalan’ı almamıştır.

Öcalan’a muhalefette tanınmış bir diğer isim de Mehmet Cahit Şener’dir. Diyarbakır Cezaevi’nde kaldığı sekiz yıllık süre boyunca “çözülmediği” (polis sorgulaması sırasında örgüt hakkında bilgi vermediği) gerekçesi ile örgüt tarafından sempati ile anılan Şener, Öcalan’ı eleştirmekle kalmayıp PKK’ya alternatif yeni bir örgüt de kurmaya çalışmıştır: PKK Vejin.

Şener’in ismi, Çürükkaya’nın kitabında da geçmektedir. İlgili bölümde Çürükkaya Şener’in yazdığı yazılardan bir bölüm paylaşmıştır: “*Şener’in yazılarında ulu önderimizin kadınlarla olan ilişkileri de anlatılıyordu. ‘Çok sayıda kızla cinsel ilişkiye geçince, kokusu çıktı, zor bela örtbas ettik’ deniyordu.*” Öcalan’a

muhalefet eden diğerlerinin başına gelenler değerlendirildiğinde bahsi geçen yazıları yazan Şener'in de uzun süre hayatta kalacağını düşünmek olanaksızdır. Zira Şener, Öcalan'a muhalefete başladıktan kısa bir süre sonra, 1991 yılında Suriye istihbaratının da yardımı ile Suriye'nin Kamışlı ilçesinde infaz edilmiştir. İnfaz edildiği sırada Şener'in nişanlısı olan diğer bir PKK üyesi Sakine Cansız da 22 yıl sonra Paris'te aynı şekilde infaz edilmiştir.

Sayılan kişiler dışında PKK tarafından Avrupa'da (Almanya, İsveç, Fransa vb.) infaz edilenler olmuştur. Örgüt, sadece Avrupa'da değil, elini uzatabildiği her yerde sayısız cinayet işlemiştir. Bu cinayetlerin en büyük iki sebebi Öcalan'a muhalefet etmek ve cinsel/duygusal ilişkide bulunmak olmuştur. Öcalan 1999 yılında verdiği ifadesinde insanları infaz ettirdiğini açıkça söylemiştir.

LGBT'ye Bakış

PKK'nın son dönemlerde kullandığı propaganda araçlarından biri de LGBT bireyler ve LGBT bireylere verilen değerdir. Yaratılmaya çalışılan algı şudur: "PKK, her türlü düşünceye ve cinsel yönelime saygı duyan, insanları ötekileştirmeyen bir örgüttür, insanların her türlü özgürlüğe sahip olması gerektiğini savunur."

İki insan arasındaki duygusal/cinsel ilişkiye bile karşı çıkan ve ilişkide bulunan insanları infaz eden örgütün propagandasının samimiyetinin sorgulanması gerekir, ancak yine de bunların incelenmesinde fayda vardır. 1990'lı yıllarda hapishanelerin büyük kısmı PKK yönetiminin elindeyken yaşanmış bazı olaylar, örgütün LGBT bireylere bakışına dair ipuçları vermektedir.

Örgüt, hapishanedeki hücreleri senede en az iki kez, "özel durumlarda" ise daha fazla olacak şekilde değiştirmektedir. İnsanlar

nerede ve kiminle kalacaklarına kendi başlarına karar veremezler, onlar adına örgüt karar verir.

Bu değişimlerin sebebinin, “üyelerinin sosyalleşmesini artırmak” olduğunu söyleyen örgütün amacı aslında farklıdır. Söz konusu değişimin en büyük sebebi örgütün “yoz ilişki” olarak adlandırıldığı eşcinsel ve duygusal ilişkilerdir. Hapishane ortamında “yozlaşma ve sapkın ilişki” olduğu gerekçesi ile örgüt, insanların kaldıkları hücreleri sık sık değiştirmektedir.

Örgütün “yoz ilişki” olarak adlandırdığı ilişkileri bastırmak ve yok etmek için bulduğu tek yöntem hücre değişimi değildir. Bu ilişkilerin önünü almak için bazıları gizlice başka hapishanelere sürülmüş, bazıları teşhir edilmiş, ilişkinin muhataplarının birbirleriyle görüşmelerini önlemek için çaba sarf edilmiştir. Örgüt bu yaptıkları ile de kalmamış, eşcinsel olduğunu örgüte itiraf eden bir kişiye şu görevi vermiştir: İtirafıta bulunan kişi bir rapor hazırlayacak ve hücre içindeki diğer eşcinsellerin adlarını örgüte bildirecektir.

Kendisi gibi düşünmeyen her düşünceye karşı çıkan, hiçbir eleştiriyi duymak istemeyen, linç, teşhir ve şiddet yöntemlerinden beslenen ve insanları infaz etmekte hiçbir beis görmeyen bir örgütün LGBT bireylere karşı da aynı şekilde davranması şaşırtıcı değildir.

Sonuç

PKK bugün iletişim araçlarını çok iyi kullandığından birçok çevrede sempati ile anılmaktadır. Örgüt ile ilgili yayılan bu yanlış bilgiler birçok kişinin örgüte katılmasını sağlamış ve örgütün yurt dışında da savunulmasına önayak olmuştur. Şiddet ve baskının hiçbir zaman çözüm olamayacağını bilen bireyler bu

dezenformasyon ortamının önüne geçmek için kendilerine düşen görevleri yerine getirmelidir. Bu görev bugün en çok gazetecilere, aydınlara ve iktidara düşmektedir. PKK şiddetinin önüne geçilemediği ve bu şiddetin övüldüğü ortamda her gün birileri hayatını kaybetmektedir.

“Türk siyasetinde yarın ne olacağı belli olmaz” mantığı ile hareket eden sözde aydın ve gazeteciler bu tavırlarından vazgeçmeli ve şiddete dur demelidir. PKK’nın yarattığı şiddet ve travma kırk yıldır devam etmektedir. Kırk yaşın altındaki insanlar tam anlamıyla şiddetsiz bir Türkiye görmemiştir. Bu yüzden aydınlar, bir ülke kurma amacı ile bugün bütün zalimlikleri yapanların, kuracakları ülkede de bu zalimliklere devam edeceklerini kitlelere anlatmalıdır.

İnsan haklarına gerçekten değer veren insanların yapması gereken ise şiddetin her türüsüne (bu “devrimci şiddet” dahi olsa) karşı çıkmaktır. Bu şiddetin “romantikleştirilen” bir örgütten gelmesi on binlerce şiddet mağduru olduğu gerçeğini değiştirmektedir. Hukukun üstünlüğüne inanan kişiler bu konudaki samimiyetlerini, gerilla gruplarını değil, hukuku destekleyerek göstermelidir.

K A Y N A K L A R

- Sis, I. (2019, 30 Mart). Kürt lider Abdullah Öcalan hücre hapsinden çıkarılınca kadar kendimi aç bırakıyorum. *Independent*. [Erişim bağlantısı](#)
- Barbieri, S. (2021, 13 Şubat). Öcalan’a ve onun fikrine özgürlük için. *Il Manifesto*. [Erişim bağlantısı](#)
- La Repubblica. (2020, 6 Kasım). Elinde kalaşnikof olan benim kızım. *la Repubblica*. [Erişim bağlantısı](#)
- Pietro, P. (2020, 24 Temmuz). Kürt toplumunda feminist hareketin doğuşu ve Rojava’da savaşan kadınların devrimi. *Mondo Poli*. [Erişim bağlantısı](#)
- Garuti, M. (2019, 18 Mart). Kürdistan’ın kadınları. *Nena News*. [Erişim bağlantısı](#)
- Yılmaz, A. (2020). *Son Diktatör*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Öcalan, A. (2001). *Nasıl Yaşamalı? Cilt I*. İstanbul: Mem Yayınları.
- Çürükkaya, S. (t.y.). *Apo’nun Ayetleri*. [Erişim bağlantısı](#)
- Özvarış, H. (2014, 14 Ağustos). İHD ve diğer insan hakları kuruluşları, örgüt içi infazların kayıtlarını tutmadı! Aytekin Yılmaz ile söyleşi. *T24 Bağımsız İnternet Gazetesi*. [Erişim bağlantısı](#)
- Milliyet. (1998, 25 Mart). Sakık’ı MED TV yaktı. *Milliyet*. [Erişim bağlantısı](#)
- İnan, M. (2012, 22 Şubat). Özal’ı camide öldürecektik. *Vatan Gazetesi*. [Erişim bağlantısı](#)

- Yavuz, R. (2012, 16 Şubat). Güçlü, PKK'nın infaz ettiği kişilerin listesini savcıya verecek. *DHA*. [Erişim bağlantısı](#)
- Ansaldo, M. (2002, 30 Ocak). Ocalan, la trattativa con D'Alema il governo era d'accordo sull'arrivo. *la Repubblica*. [Erişim bağlantısı](#)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Hakları İnceleme Komisyonu. (2013). *Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlalleri İnceleme Raporu* (III. Bölüm: Terör Örgütlerinin İç İnfazları ve Diğer Terör Örgütü Mensuplarına Yönelik Öldürme Eylem Verileri).
- Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcılığı. (1999, 22 Şubat). Öcalan'ın sanık ifade tutanağı.
- Erdem, T. (2020, 21 Ekim). PKK'ya muhalif olmak ya da Aytekin Yılmaz'ı hatırlamak. *Stratejik Düşünce Enstitüsü*. [Erişim bağlantısı](#)
- Milliyet. (2013, 13 Ocak). PKK'nın iç infaz listesi Meclis'te. *Milliyet*. [Erişim bağlantısı](#)

EDEBİYATTA İZLENİMCİLİK

Melissa Aykul¹

Bu yazıyı yazan bir uçak sevdalısı. Size, inişe geçmiş bir uçağın modelini oturduğu yerden söyleyebilir. Öyle ki ölümüne savunacak kadar en sevdiği modele sahip çıkar, arkadaş ortamlarında onu yalnız bırakmaz. Devasa makinelere duyduğu bu heyecan Almanya'ya taşınmasıyla trenlere de bulaştı ve kendini S-bahn hatlarının tarihi üzerine araştırma yaparken buldu. Fakat bugün konumuz bu değil. Gelecekte fırlatıldığım bu tren koltuğunda Hamburg'dan Berlin'e yol alırken aklımda bu sabah Hamburg Sanat Müzesi'nde eserlerini gördüğüm bilumum izlenimci ressam; duyguları taşımaktan bitap düşmüş ve yerini dışavurumculuğa bırakacak olan bu akımın edebiyattaki etkilerini anlatmak istiyorum. Ama önce kendisi de bir izlenimci olan Gabriel Faure'den *Pavane*'i açalım ki içeriye süzülen staccatolar el ele tutuşup legatoyla bize duyguları taşısin.

<https://www.youtube.com/watch?v=mpgyTl8yqbw>

İzlenimcilik ilk olarak 19. yüzyılda, Fransa'da resim akımı olarak ortaya çıkar. Atölyede resim yapmak yerine doğanın kendilerinde bıraktığı izlenimi ışık oyunları ile tasvir eden ressamlar tarafından yaratılır. Eserin konusu sadece doğa olmak zorunda değildir; herhangi bir âna dair görüntü de olabilir. Örneğin Claude Monet, farklı mevsimlerde doğanın kendisinde bıraktığı

¹ Freie Universitat Berlin, Fizik Bölümü'nde araştırmacıdır. "Edebiyatta İzlenimcilik" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 24 Mayıs 202 tarihinde yayımlanmıştır.

izlenimi resmederken Edgar Degas'ın özneleri, operadaki ya da baledeki gözlemlerine dayanarak tasvir ettiği Parislilerdir.

19. yüzyılın sonuna doğru Monet'nin ve Degas'nın etkisinde kalan Guy de Maupassant, izlenimcilik akımını edebiyatta kullanan ilk yazar olur. Kırsal hayatı anlattığı öyküleri, tıpkı izlenimci ressamların yaptığı gibi tek bir âna odaklanır. Fakat edebiyattaki izlenimciliğin, yıllar içinde okuyucuya karakterin içinde bulunduğu âna aktarmanın yanında sesleri, kokuları, hafızayı ve görüntüleri kullanarak karakterin duygu durumu hakkında okuyucuya bilgi vermek istediğini de söyleyebiliriz. İzlenimci ressamlar gibi izlenimci yazarlar da realizmi reddeder. Karakterin duyguları, düşünce yapısı ya da psikolojisi, mekânı ya da o âna gerçek kılan detaylardan önemlidir. Bu düşünceler genellikle okuyucuya bilinç akışı tekniği ile aktarılır. Yazar için olayların kronolojik sırasının bir önemi yoktur. Mühim olan, karakterin hissettiği duyguyu ortaya çıktığı anda aktarabilmektir. Virginia Woolf izlenimcilik akımını takip eden yazarlar arasında sayılabilir. *Mrs. Dalloway* adlı eserinde bilinç akışı tekniğini kullanarak bize Clarissa Dalloway'in ve ona eşlik eden karakterlerin bir gününü anlatır. Clarissa çevresine karşı oldukça hassastır, yaşadığı âna dair izlenimlerini, hissettiklerini şu satırlarda bulabiliriz:

*“Westminster’de oturunca –kaç yıl olmuştu sabiden? Yirmiye geçmişti– trafiğin ortasında bile ya da geceleyin uyan-
dığında, emindi bundan Clarissa, bir sessizlik, ya da
törensellik duygusu geliyordu insana; Big Ben vurana kadar
tarifi imkânsız bir duraklama; bir endişe (ama senin kalbin-
den olabilir bu demişlerdi, grip etkilemiştir). İşte! Vurdu
yine. İlk önce bir uyarı, tatlı tatlı; sonra saat başı, kesin.
Kurşundan halkalar havaya karışıp eridiler. Ne budalayız,*

diye düşündü, Victoria Sokağı'nda karşıdan karşıya geçen." (Mrs. Dalloway – Sayfa 8)

Eser boyunca Big Ben dikkatimizi çeker; çünkü Woolf'un karakterleri için zamanın ölçüsü Big Ben'in çan sesidir. Bu bir günlük anlatıda, bize saatin kaç olduğu bilgisi Big Ben'in vuruşları ile verilir. Woolf, sembolizmi kullanarak karakterlerin şehirle bağlantısını Big Ben ile sağlar. Bununla beraber, Big Ben'in varlığı eserin farklı bölümlerinde Clarissa'nın düşüncelerine sirayet etmeye devam eder. Benim henüz bir Big Ben'im yok; ancak Clarissa gibi ben de zamanla sürekli bir derdi olan insanlardan oldum. Yapacağım her ne ise onu en kısa ve verimli yoldan yapmaya çalıştım, her hafta sonu gelecek haftamı planladım. Plansız işleri, zamansız görüşmeleri oldum olası sevemedim. Bu lineer ve tekrarı gelmeyecek işleyişe kafayı taktım. Ben de isterdim saatler erirken bir köşeye yatıp kıvrılmayı. *Mrs. Dalloway*'de ise sürrealizmle iç içe geçmiş şu pasajı pek sevdim:

"Harley Sokağı'ndaki saatler, keserek ve dilimleyerek, bölerek ve tekrar bölerek haziran gününü kemirdiler, itaat önerdiler, otoriteyi desteklediler ve hep birlikte uyum duygusunun üstün yararlarını dile getirdiler, sonunda zamanın öbeği o kadar azaldı ki Oxford Sokağı'ndaki bir mağazanın üstünde asılı reklam amaçlı bir saat, neşeyle ve kardeşlik duygularıyla, sanki Rigby ve Lowndes firması için o bilgiyi bedava vermek bir zevkmiş gibi, saatin bir buçuk olduğunu duyurdu." (Mrs. Dalloway – Sayfa 94)

Size Marcel Proust'tan bahsetmeden önce izninizle yola çıkmadan aldığım *brötchen*'imin* üstüne bal, tereyağı süreceğim ve termosumdan biraz kahvemi içmek istiyorum. Ziyadesiyle açım. Bu dörtlü ile NHK'nin Japonya belgeselleri arasında kurduğum garip bir ilişki var. Ekmek, bal ve tereyağının kahve ile bu denli yakıştığını belgesel izlerken fark etmiştim. Ağzıma attığım ilk

lokma ile Osaka’da çeltik tarlamı biçiyorum. İzlenimci miyim, neyim? Seslerin, kokuların, tatların ya da bir görüntünün karakterin hafızasını harekete geçirip geçmişteki bir izlenimi ya da düşüncüyü hatırlatması izlenimci yazarların tercih ettiği bir başka teknik. Marcel Proust, bu tekniği yedi ciltlik *Kayıp Zamanın İzinde* adlı eserinde madlen kek üzerinden kullanıyor. Bu kek ile geçmişteki anılarını hatırlıyor. Dahası Fransızcaya geçmişe dair hisleri, düşünceleri geri çağırarak anlamına gelen ‘*Madeleine de Proust*’ ifadesini kazandırıyor. Eserin ilk cildi olan *Swann’ların Tarafı*’ndan aldığım aşağıdaki paragrafta, anlatıcı madlen kek ile tanışıyor ve aldığı ilk ısırtık ile duyguları arasında bağlantı kurmaya başlıyor.

“Annem, birini gönderip, Küçük Madlen denilen, bir tarak midyesinin oluklu çenetleri arasında biçimlendirilmiş gibi görünen o kısa, tombul keklerden aldırdı. Az sonra, o kasvetli günün ve iç karartıcı bir yarının beklentisiyle bunalmış bir halde, yaptığım şeye dikkat etmeden, yumuşasın diye içine bir parça madlen attığım çaydan bir kaşık alıp ağzıma götürdüm. Ama içinde kek kırıntıları bulunan çay damağıma değdiği anda irkilerek, içimde olup biten olağanüstü şeye dikkat kesildim. Sebebi hakkında en ufak bir fikre bile sahip olmadığım, soyutlanmış, harikulade bir haz, benliğimi sarmıştı. Bir anda, hayatın dertlerini önemsiz, felaketlerini zararsız, kısalığını boş kılmış, aşkla aynı yöntemi izleyerek, benliğimi değerli bir özle doldurmuştu; daha doğrusu, bu öz, benliğimde değildi, benliğimin ta kendisiydi.” (Swann’ların Tarafı – Sayfa 66)

Fransız filozof Henri Bergson’a göre hafızanın saf ve otomatik olmak üzere iki formu vardır. Günlük aktivitelerimiz, alışkanlıklarımız otomatik hafıza tarafından yönetilir; saf hafıza ise

anılarımızı saklar ve sezgi yoluyla geçmişî şimdiki zamanda canlandırır. Proust'un Bergson'un madde ve hafıza yorumunun etkisinde kaldığını biliyoruz. İlerleyen bölümlerde bu minik kek, anlatıcı için hafızası ile arasında araç haline geliyor. Madlenin tadı, anlatıcının milyarlarca nöronu arasında bağlantı kurup geçmişteki hislerini şimdiki zamanda canlandırıyor. Proust, bu tekniği kullanarak anlatıcının iç dünyasını bize açıyor.

“Halamin ıhlamura batırıp bana verdiği bir parça madlenin tadını tanır tanımaz (bu hatıranın beni niçin bu kadar mutlu ettiğini henüz bilmediğim ve bunu keşfetmeyi çok daha sonraya erteleyeceğim halde), Leonie Halamin odasının bulunduğu, sokağa bakan eski gri ev, bir tiyatro dekoru gibi gelip annemler için yapılmış olan, arkadaki bahçeye bakan küçük eve (o âna kadar gördüğüm tek kesite) eklendi.”
(Swann'ların Tarafı – Sayfa 70)

Benim madlenim de işte bu *brötchen*, bal, tereyağı ve kahve kombinasyonu. Fakat hâlâ açım, belli belirsiz bir anons duyuyorum: *“Almanya, kıtanın trafik arterlerinin trenler veya vagonlar aracılığıyla büyük Alman şehirlerini Avrupa'nın tüm başkentlerine bağladığı Avrupa'nın kalbidir.”*** Saatiye göre birkaç dakikaya Nauen'deyim ve tren Spandau üzerinden Berlin'e varacak. Yemek yemek için hâlâ vaktim var.

Yerimden kalkıp yemekli vagona ilerliyorum.

Ani bi' fren, Weimar düşüyor.

Tekerlek alev alıyor, zeplin de ona özenecek.

Tekerleğin alevleri Reichstag'ı sarıyor.

Tünele giriyoruz, yerde cam kırıkları

İkinci vagona bavullar,

Bavullarda bekleyeni olan mektuplar.
Vakt-i zamanında yerle yeksan olmuş bu şehir,
Şimdi kimine afitap kimine garabet.
Sağimde duvar yıkılıyor, solum ruh-i mücerred
1933'den 1989'a giden bu tren
Ve size geçmişî anlatan ben,
Henüz doğmadım.
Şimdi çıkarın ajandaları!
Beş yıl sonra, sekizinci ayın üçüncü sabahı
Akrep sekizde, yelkovan üçte
Dakikliğinden zinhar sual olunmaz ben
Aranıza katılmış olacağım.

**Brötchen*: Almancada küçük ekmek.

**İşbu anons orijinal hali ile 1930'lara ait şu videoda dinlenebilir:

https://www.youtube.com/watch?v=AIS8GGRWU_M

K A Y N A K L A R

- Woolf, V. (2012), *Mrs. Dalloway*, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, Çevirmen: İlknur Özdemir
- Proust, M. (2020), *Kayıp Zamanın İzinde*, Swann'ların Tarafı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Çevirmen: Roza Hakmen
- Matz, J. (2001), *Literary Impressionism and Modernist Aesthetics*, Cambridge University Press
- Fried, M.(2018), *What Was Literary Impressionism?*, Harvard University Press
- Jack F. S. (1982), *Impressionism in the Early Novels of Virginia Woolf*, *Journal of Modern Literature*, Vol. 9, pp. 237-266
- Parker T. (1946), *The Impressionism of Marcel Proust*, *The Kenyon Review*, Vol. 8, No. 1, pp. 46-54
- Beverly J. G. (1952), *Impressionism as a Literary Movement*, *The Modern Language Journal*, Vol. 36, No. 4, pp. 175-183
- Eloise, K. H. (1988), *Proust, James, Conrad, and Impressionism*, *Style*, Vol. 22, No. 3, Proust, pp. 368-381
- Mary C. R. (1984), *Proust's Impressionism*, *L'Esprit Créateur*, Vol. 24, No. 2, *Literature and Perception*, pp. 80-91
- Blair, L. N. (2010). *Virginia Woolf and Literary Impressionism*. Presented at the Tacoma Art Museum Series on Art, Tacoma, WA.

DOĞU ASYA’NIN DENİZLERİNDE EGEMENLİK: GÜNEY ÇİN DENİZİ VE ÖTESİ

Yalın Akçevin¹

Soğuk Savaş’ı ele alan ve özellikle Vietnam Savaşı’nı konu edinen herhangi bir kitap okumuş, belgesel izlemiş ya da konuşmaya katılmış olanların kesinlikle duymuş olduğu bir “domino teorisi” vardır. Bu domino teorisine göre Asya’da başlayan (ki Çin ve Kuzey Kore’de zaten başlamış olan) bir “komünist dalga”nın Vietnam’da başarıyla devrim yapması halinde, bu devrim rüzgârının Batı’ya doğru genişlemesi ve iki bloklu dünyanın daha da kırmızılaşması bir kâbus senaryosu teşkil etmekteydi. Domino teorisi bu noktada gerçeklerle örtüşmemiş olsa da ne özündeki gerçekliği ne de uluslararası ilişkilerde ve uluslararası hukukta tuttuğu yeri kaybetmiştir. Aksine, uluslararası ilişkilerde ve hukukta bir bölgede ya da noktada alınan kararların, uygulanan yöntemlerin ve erişilen sonuçların bir emsale dönüşerek kendi domino etkilerini yaratmaları önemli bir motivasyon ya da çekince kaynağı olabilmektedir.

Günümüzde bu tür bir domino etkisinin yaşanabileceği coğrafya Doğu Asya’nın denizleridir ve bu denizlere komşu olan ülkelere, buralardaki egemenlik haklarının durumunun ne olacağı ile

¹ Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Asya Araştırmaları’nda doktora öğrencisidir. “Doğu Asya’nın Denizlerinde Egemenlik: Güney Çin Denizi ve Ötesi” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 31 Mayıs 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

aralarındaki egemenlik anlaşmazlıklarının nasıl çözüleceği belirsizlik içindedir. Özellikle Güney Çin Denizi'nden başlayan bir domino etkisinin hem Doğu Çin Denizi'ni hem de Japon Denizi'ni etkilemesi (ki bu denize Koreliler Doğu Denizi demektedir ve Japonya'yla ilişkilendirilmesine karşı çıkmaktadırlar), ilgili ülkeler olarak hem Japonya'yı hem de Kore'yi yakından etkilemektedir. Güney Çin Denizi ise başlı başına bir gerilim sahnesine dönüşmüş ve günümüzde Suriye, Ukrayna ve Gazze gibi savaş alanlarında işlenen suçların arasında görünürlüğünü kaybetse de yakın geleceğimiz için dikkat edilmesi gereken bölgesel ve küresel önemde bir çatışma potansiyelini içinde barındırmaktadır.

Güney Çin Denizi, Çin'in Denizi Mi?

Güney Çin Denizi'nde esas olarak altı ülke hak iddia etmektedir: Çin, Tayvan, Vietnam, Filipinler, Malezya ve Brunei. Bu ülkelerin karşı karşıya gelmeleri ve birbiriyle çatışan egemenlik iddialarında bulunmalarında hem bölgedeki deniz ve denizaltı kaynaklarının paylaşılması hem de stratejik öneme sahip olan bu bölgede kontrol sağlayabilmek gibi nedenler vardır. Güney Çin Denizi biyolojik çeşitliliği yüksek bir deniz olması sebebiyle denize kıyısı olan tüm ülkelerin, içinde balıkçılık faaliyetleri yürüttüğü bir bölgedir. Bu ülkelerde denizcilik sadece önemli bir sektör değil, aynı zamanda insanların besin ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir kaynaktır. Bölgede hak iddia eden altı ülkenin altısı da hem kendi balıkçılık sektörlerini hem de ulusal boyuttaki besin zincirlerini korumak adına hareket etmektedirler.

Güney Çin Denizi'nin altındaki hidrokarbon kaynaklarının varlığı, bu kaynakların boyutlarıyla ilgili çok çeşitli tahminler olmakla beraber, ekonomileri hızla büyümekte olan bölge ülkeleri için önemli (ve çıkarılabilirse ucuz) bir potansiyel enerji

kaynağı olarak görülmektedir. Bu kaynakların çıkarılması, işlenmesi ve kullanıma konması ekonomik büyümeyi destekleyebilir ancak bu ülkelerin hiçbirini enerji bağımsızlığına kavuşturamayacaktır. Ancak ucuz ve erişilebilir enerji kaynaklarının olması bu ülkeler için tercih edilecek bir durum olduğundan, bu kaynaklar için çatışmaktan da kaçınılmamaktadır. Son olarak Güney Çin Denizi, gerek yükselen Çin'in kendi bölgesinde daha kuvvetli bir pozisyona geçebilme hedefi için gerek içinden geçen bahri ticaret hatlarının kontrolü ve güvenliği açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bu boyutuyla da Güney Çin Denizi'ndeki çatışmalar küresel dengelerin ve ticari akışın üzerindeki potansiyel etkileri sebebiyle ayrı önem kazanmaktadır.

Egemenlik konusuna biraz daha eğildiğimizde görüyoruz ki bu ülkelerin dördü –Vietnam, Filipinler, Malezya ve Brunei– Güney Çin Denizi'ne direkt erişime sahiptir ve iddia ettikleri haklar da uluslararası deniz hukukuna (Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, UNCLOS) dayandırılmaktadır. Bu ülkelerin konumlarını meşruiyet boyutundan ele alırsak gerek gelenekselleşmiş gerek yazılı haliyle uluslararası hukuka uygun bir çerçevede kendi egemenlik haklarını öne sürmekte ve savunmakta olduklarını görürüz. Buna kıyasla Çin'in ve hak iddia ettiği tüm alanlarda hak iddia eden Tayvan'ın pozisyonları uzun bir tarihi olduğu söylenen “dokuz çizgili hat”a dayanmaktadır. Bu dokuz çizgili hat, Güney Çin Denizi'nin çevresini saracak şekilde Çin'de üretilen haritalarda 1946'dan beri gözükmekte ve tarihe dayandırılan bir egemenlik hakkının kanıtı olarak sunulmaktadır. Ancak çevre ülkeler, UNCLOS'un anlaşmazlıkların çözümünden sorumlu kurum olarak belirlediği Daimî Hakemlik Mahkemesi'nin Temmuz 2016 tarihli kararınca Çin'in iddiasının meşruiyetini tanımamaktadır.

Ama yaşanan sıkıntıların kaynağına indiğimizde emperyalizmle beraber Çin'in on yıllardır devam ettirdiği bölgesel gaspı ve ustalıkla uyguladığı sindirme stratejisini görebiliriz. Çin bir yandan devam eden "salam dilimleme" stratejisiyle bölgede yavaş yavaş varlığını artırmakta, yapay adalar inşa etmekte, bir yandan da mevcut ada, adacık ve kayalık gibi çeşitli coğrafi oluşumları şekillendirmekte ve askerî gücünü ilerletebileceği üsler yapmaktadır. Bu süreçte Çin bölge ülkelerle çeşitli diyalog süreçleri başlatmış olsa da genel olarak bu süreçler konuşmanın ötesine geçmediği gibi Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) bünyesinde yapılan çeşitli girişimler de başarısız olmuştur. Hatta, Çin'in farklı yaklaşımlarla çatışmayı marjinalleştirdiği ve ödülceza taktiğiyle birleşik bir cephenin oluşmasını engellemeyi başardığı görülmüştür. Güney Çin Denizi'ndeki sorun çözülemediği gibi, Çin'i karşısına almış olan çeşitli ülkeler arasında da fikir birliği olmadığı için bu ülkelerin kendi haklarını savunmaları zorlaşmıştır. Ancak, Çin'in bu politikasının mümkün bir şekilde işlediği de söylenemez. Özellikle 2023 senesi boyunca Filipinler, ABD ve Japonya gibi ülkelerle yakınlığını artırmış ve Pekin hükûmetinin canını sıkacak şekilde kendi egemenlik haklarını savunmaya başlamıştır.

Peki Ya Emsal Teşkil Ederse?

Güney Çin Denizi'nin bölgesel ve küresel anlamda etkileyici bir emsal oluşturması ihtimali, taraf ülkelerle Çin arasındaki sorunların çözümünden geçmektedir. Çünkü buradaki çatışma, nasıl sonuçlandığının etkisiyle, kurulu küresel düzenin sağlamlaştırılmasına ya da değiştirilmesine önayak olacak bir çatışmadır. Kurulu düzenin korunması, yani UNCLOS'a dayanan ve meşruiyeti küresel kamuoyu ve uluslararası hukuk önünde tanınabilecek bir çözüme ulaşılması, Çin hariç bölgeyle alakası

olan tüm ülkelerin çıkarlarını gözeteceği için birçok ülke tarafından tercih edilmektedir. Küresel düzenin, dayandığı ve yaratmış olduğu kuralların ve uluslararası hukukun bütünlüğünün korunması ve daha baskın şekilde öne sürülmesi, küresel istikrarın korunması ve artırılması için önemli bir adım olacak ve bu düzenin çeşitli rakiplerini de zayıflatacaktır. Burada uluslararası mahkeme ve arabuluculuk divanlarının işlerliği kuvvetlendirilebilir, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın da bir parçası olan, devletlerin güç kullanarak sınırlarını genişletemeyeceği prensibi desteklenebilir, kurallara dayalı bir küresel düzenin işlevselliğinin devam ettiği fikri pekiştirilirken çok yönlü diplomasinin önemine de vurgu yapılabilir.

Tam zıt yönde düşünecek olursak, kurulu düzeni bozacak ya da (Pekin'in bakış açısına göre) mevcut düzende revizyona yol açacak bir çözüm ise Çin ve Rusya gibi küresel düzenden şikâyetçi olan devletleri kuvvetlendirecektir. Güney Çin Denizi'ndeki çatışmanın bu şekilde sonuçlanmasıyla öncelikle küresel düzene olan güven sarsılacak ve gittikçe artan bir istikrarsızlığın önü açılacaktır. Uluslararası kurumların göz ardı edilebileceği fikri pekişecek, Birleşmiş Milletler'in savunduğu prensipler bütünü'nün önemi ve kuvveti azalacak, küresel düzenin çökmekte olduğu fikri pekişirken diplomaside de güçlü olanın kazandığı ve devletlerin kendi güçlerini en çok gösterebilecekleri ikili ilişkilerin hakim olduğu bir düzen kaçınılmaz olacaktır.

Örneklerle düşünecek olursak, Güney Çin Denizi'nden çıkacak olan sonuç başta Japonya ve Kore için kendi sorunlarının nasıl sonuçlanacağını gösterebilecek bir emsal oluşturabilir. Hemen kuzeydeki Doğu Çin Denizi'nde, Çin ve Japonya arasında devam eden Senkaku Adaları (Çince adıyla Diaoyu Adaları) üzerindeki

egemenlik anlaşmazlığının nasıl sonuçlanabileceğine dair bir örneğin oluşması, Tokyo’yu rahatsız eden bir düşüncedir. Adalar üzerinde aktif egemenliği olan Japonya’nın karşısında, Güney Çin Denizi’nde istediklerini zorla ve oldu bittiyle kabul ettirmeyi başaran bir Çin’in olması en basit şekilde bir “kâbus senaryosu” olacaktır. Benzer bir örnek, Japon Denizi’nde Kore ve Japonya arasında tartışmalı bir durumda olan, Korelilerin aktif egemen olduğu Dokdo (Japonca ismiyle Takeshima) Adası için de verilebilir. Japonya ve Kore, küresel düzenin korunması taraftarıdır; fakat bu düzenin bozulmasıyla kendi aralarındaki sorunların çözümünde de yeni düzenin kurallarının devreye girmesi olasıdır. Bunların ötesinde *de facto* olmasa da *de jure* savaş halinde olan Kore ve Çin-Tayvan ikililerinin *de facto* çatışmaya geri dönmesi de olasılık dahilindedir. Bu sebeple hem Kore hem de Japonya, Güney Çin Denizi’nde Çin’le yarış halinde olan bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini güçlendirecek adımlar atmakta ve kurulu düzeni koruyacak bir sonucun oluşması için çalışmaktadır.

Doğu Asya’nın ötesini düşündüğümüzde, küresel düzende böyle bir kırılmanın yaşanması ve bazı devletlerin güç kullanarak istediklerini alabildikleri bir emsalin yaratılması, dünyanın çeşitli yerlerinde etkili olacaktır. Rusya işgali altında olan Ukrayna’nın ya da İsrail işgali altında olan Filistin topraklarının kaderleri değişecek ve uluslararası kamuoyunun buralarda yaşananlara karşı verebileceği tepkiler kısıtlanacaktır. Uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde güç kullanılmasının önü açıldığı takdirde, kurallara dayalı küresel düzen çorap söküğü gibi bir çözülme sürecine girecek ve istikrarsızlığın artması, diplomasinin çökmesi ve gücün öne çıkması gibi nedenlerle silahlanma yarışı içerisinde çatışmalar artacaktır. Güney Çin Denizi’nin yaratacağı domino etkisinin, herhangi bir komünist devrimden daha büyük ve daha

kuvvetli olabileceği ciddiyetle ele alınmalı ve bu durum hepimizin gündeminde olmalıdır.

K A Y N A K L A R

- Buszynski, Leszek. "The South China Sea: Oil, Maritime Claims, and U.S.–China Strategic Rivalry." *The Washington Quarterly*, vol. 35, no. 2, Apr. 2012, pp. 139–56. DOI.org (Crossref), [Erişim bağlantısı.](#)
- Fravel, M. Taylor. "China's Strategy in the South China Sea." *Contemporary Southeast Asia*, 2011, pp. 292–319.
- Schofield, Clive H., et al. *Fishing, Not Oil, Is At The Heart Of The South China Sea Dispute*. 2016. [Erişim bağlantısı.](#)
- Shoji, Tomotaka. "The South China Sea: A View from Japan." *NIDS Journal of Defense and Security*, vol. 15, no. 12, 2014, pp. 127–41.
- Steffens, Aaron W. "Scramble in the South China Sea: Regional Conflict and US Strategy." *Strategic Studies Quarterly*, vol. 7, no. 3, 2013, pp. 88–107.
- Strating, Rebecca. *Japan and South Korea: Two "like-Minded" States Have Mixed Views on Conflicts in the South China Sea*. 2020. [Erişim bağlantısı.](#)
- Yoon, Sukjoon. "South Korea and the South China Sea: A Middle-Power Model for Practical Policies?" *Security, Strategy, and Military Dynamics in the South China Sea - Cross-National Perspectives*, edited by Gordon Houlden et al., Bristol University Press, 2021, pp. 349–70. [Erişim bağlantısı.](#)

RIHTIM'DAN SINIR'A DOĞRU BİR KENT MÜŞTEREĞİ: *GALATAPORT*

Nur Banu Özbalta¹

Bugün küresel tabirle Galataport olarak anılan Galata Rıhtımı, kurulduğu, işletildiği ve birincil işlevinin değiştirildiği tüm dönemler boyunca, İstanbul'un karakteristik endüstriyel alanlarının başlarında gelmiştir. Konumu dolayısıyla deniz ulaşımına elverişliliği ve bölgenin ticari yapısı gibi özellikleri nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti ve öncesinde bu bölgede var olan devletler için her zaman öncelikli olarak liman görevi görmüş ve bu da geçmişten günümüze asırlar boyunca kalıplaşagelmüş işleviyle gerek ticari amaçlar gerek şehir ulaşımı için kentsel bir iz olarak katmanlaşarak limanın yıllar yılı süren bir gelenek oluşturmasını sağlamıştır.

Alanın geçmişten beri aynı işlev için seçilmesi kabaca incelendiğinde, Galata bölgesinin Tarihi Yarımada'nın karşısında ve Haliç'in girişinde olması dolayısıyla özgün ve güçlü bir jeopolitik konuma sahip olmasının getirisini, liman ticareti, ulaşım ve denizcilik faaliyetlerine uygunluk olarak nesnelleştirdiği görülebilir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Galata Rıhtımı ele alındığında ise 19. yüzyıl çağdaşlaşma hareketlerinin

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi Mimari Tasarım Programı doktora öğrencisidir. "Rıhtım'dan Sınır'a Doğru Bir Kent Müştereği: Galataport" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 7 Haziran 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

kent içindeki karşılıklarından birisinin bu limanın yeniden düzenlenmesi olduğu bilinmektedir; nitekim liman, dönemin denizcilik teknolojilerindeki gelişmeleri takip edemeyerek köhneleşmesi sonucunda 1800'lerin sonunda Fransızlardan oluşan yatırımcı grubuna verilmiş ve modernize edilmeye başlanmıştır. Limanın yeniden inşası sekiz sene içinde tamamlanmış, endüstriyel ulaşım-taşıma alanı ve kent rıhtımı olarak hizmete sokulmuş ve böylece Galata Rıhtımı'nın yakın dönem hikâyesi başlamıştır.

Galata Rıhtımı, modernize edildikten sonraki süreçte, talep edilen iş hacmine karşılık verebilmek için zamanla eklentilerle büyütülmüştür; ancak Anadolu yakasında, Haydarpaşa'da deniz ticaretine destek sağlayacak tren hattıyla beraber başka bir endüstriyel liman yapımının başlaması Galata'daki iş yükünü azaltmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da ve diğer coğrafyalarda zamanla çözülmesi gibi pek çok alanda derin sonuçları görülen siyasal kırılmalar, İstanbul'daki pek çok sanayi bölgesinde olduğu gibi limanlarda da ticareti sekteye uğratmıştır. Buna rağmen eski kapasitesinde olmasa da Galata, bu süreçte de yine aktif olarak kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından Erken Cumhuriyet döneminde limanın akıbetine bakıldığında, bölgenin millileştirme politikalarıyla devletleştirildiği ve uluslararası yapının etkisinin azaltılması için kararlar alındığı görülmektedir. Kendine özgü, keskin Türk mimarisi anlayışıyla ünlenen mimarımız Sedat Hakkı Eldem'in tasarladığı yeni antrepolarla güçlendirilen Galata Limanı'na 1957'de Salıpazarı Rıhtımı da eklenmiş ve bugünkü kıyı çizgisine kavuşmuştur (Demircioğlu, C. 2017). Bununla beraber, zamanla Galata bölgesinde oluşan yapısal yoğunluk; Karaköy'ün canlı ve işlek kent merkezi dokusunda

sıkışmalar oluşturmaya başlamıştır. Sanayi yapılarının ve onları besleyen ulaşım hatlarının dar bir düzlemde kalmak zorunda olması ve bu hatların kentliyle beraber ortaklaşa kullanımı liman hareketleri için dezavantajlar yaratmıştır. Ayrıca, yine denizcilikteki teknolojik yetersizlikler limanın işlevinde sorunlar ortaya çıkarmaya başlamıştır (örneğin limanın konteynır sistemine uyum sağlayamaması ve güncel ihtiyaçları karşılayacak yetkinlikte endüstriyel bir liman olarak gelişememesi). Bu gibi sorunların sonucu olarak 1980’lerde liman, ilk kez endüstriyel bağlamından koparılmaya başlanmış; 1990’dan sonra ise kuru yük gemileri ve onların yüklerini aktaran tırlar gibi uzun araçlar için kapatılmıştır. Bu yıldan sonra rıhtım, yolcular için aktif olmaya devam etmiştir.

1993’te alan “kentsel sit alanı”, 1994’te “İstanbul Beyoğlu Topthane Salıpaazarı Turizm Merkezi” olarak kabul edilmiş, bu dönemden itibaren özelleştirmeler, yapıların kullanımları ve çeşitli ihaleler ilk kez söz konusu olmaya başlamıştır. Bu durum, öncelikle endüstriyel işlevler üzerine kurulma amacı taşıyan bu alanın tamamen etkisizleşmesine neden olmuştur, böylece alandaki ana endüstriyel bileşen olan mevcut antrepo binaları ve liman işletmelerinin bulunduğu yapılar fonksiyonlarını yitirmiştir. Sanayi ve ulaşım amacıyla işlevini yitirdikten sonra metruk bir duruma gelen alan, 2000’lerin başında sanatsal faaliyetler için kiralanmaya başlamışsa da (antrepoların İstanbul Modern & MSGSÜ Resim ve Heykel Müzesi için kullanılması vs.) artık İstanbul halkının da aktif olarak kullanamadığı bir bölgeye dönüşmüştür.

Tüm bu süreçlerle İstanbullunun belleğinde -gerek kullanılabilir gerekse kapalı haliyle- nesiller boyunca yer edinmiş Galata Rıhtımı’nın “Galataport”a dönüşümünün ilk sesleri 2001 yılında

duyulmaya başlanmıştır. Türkiye Denizcilik İşletmeleri (TDİ) 2001 yılında bu alanın dönüşümü için bir yarışma başlatmıştır. Hamburg'da, Liverpool'da, Amsterdam'da ve dünyanın daha pek çok büyük kentinde artık birincil işlevini yerine getirmeyen post-endüstriyel marin sahalarının yeniden işlevlendirilerek otel-müze-avm-ofis vb. karma kompleksine dönüşüm çalışmalarının görülmeye başlandığı bu dönemde, küreselleşmeye elverişli kabul edilen İstanbul'da da benzer bir öneri bu yarışmayı kazanmıştır. Rıhtımın asıl sahibi olan mevcut İstanbul halkının önceliği yerine, varlıklı yabancı turistlere hitap edecek senaryonun kurgulandığı görülen yarışma projesinde, oteller, restoranlar, barlar, alışveriş merkezleri, ofisler, fuar alanları, ticari alanlar, modern sanat müzesi ve hizmet birimleri rıhtım hattı boyunca tasarlanmıştır. Yolcu ve yük taşıma işletmeleri için kullanılan tarihî binalar da projeye dahil edilmiştir (Çinili Han, Karaköy Yolcu Salonu, Karaköy Merkez Han Binası, Galata Rüsumat Binası -diğer adıyla Eski Paket Postanesi- ve 20 no'lu Antrepo). TDİ, tüm bu yeni kurgulanan ve/veya dönüştürülen ticari mekanlar ve işletmeler sayesinde projenin kente ekonomik olarak büyük bir kazanç getireceğinden bahsetmiştir. Buna karşılık olarak ise mimarlık ve şehircilik camialarının yanı sıra İstanbul sakinlerinin de oldukça tartıştığı Galataport projesi, özellikle tarihî kent merkezlerinin zarar göreceği, alandaki tarihî ve doğal kimliklerin özelliklerini kaybedecekleri, projenin kent ve kıyı arasında bir sınır olacağı, alanın kentten koparak yeni bir alışveriş merkezine dönüşeceği, Karaköy'ün mevcut ve katmanlaşmış özgün sosyal çevresinin kapsam dışı kalacağı endişeleri gibi konular hakkında sıkça eleştirilmiştir.

Nitekim proje uygulanmaya başladığında, Galata'nın kendine has renklerindeki gücün azalmaya başladığı ve bölgenin küresel

kentlerde görülen, birbirine benzeyen standart mekânlar topluluğuna dönüştüğü görülmüştür. Demircioğlu'nun aktarımına göre (2017), Sassen bu noktada tek tipleşen küresel kentlerle ilgili iki büyük işlevden söz etmiştir ki bunlar otoritelerce Galata'nın küresel bir pazar oluşturmada yeterince mevcut özelliklerdir. Bu ikisi kabaca, "finans ve uzmanlaşmış hizmetler için post-endüstriyel üretim bölgeleri olmaları" ve "tüm dünyada devletlerin/firmaların finansal araçları ve uzmanlaşmış hizmetleri satın alabildiği uluslararası pazara sahip olmasıdır." Galataport da bu küresel özellikler kapsamında değişime uğrayan, ticari hacmi yüksek Avrupa liman kentlerindeki post-endüstriyel alanlara öykünerek İstanbul için kendi içinde yaşayan bir tür alışveriş limanı olmaya doğru beklendiği gibi evrilmiştir. Ancak Galata, kendi kimliğinin yanı sıra geçmişiyile de Avrupa'daki benzer liman kentlerinden sıyrılmaktadır. Öyle ki İstanbul, rıhtımın inşa edilmeye başlandığı 19. yüzyılda, Avrupa'nın aksine sanayi devrimini yaşamamış bir kenttir ve bu dönemde yapılan müdahaleler, yine doğrudan Avrupa kentlerinden örnek alınarak, otoritelerin kararları sonucu uygulanmıştır. Benzer şekilde, Galataport projesi uygulanırken de Darğ'a göre burada dönüşüm bir süreç olarak değil, mevcut sorunlara çözüm arayışı olarak ele alınmıştır.

Bunun haricinde, İstanbul'un zayıf endüstriyel geçmişinin yanı sıra Karaköy yakın geçmişte kendi spontane yaşam birlikteliklerini oluşturmuş bir bölgedir. Alanın uzun zamandır toptancılar, küçük iş alanları, bürolarla çevrili bir ticaret bölgesi olmasının yanında, Karaköy yakın geçmişte Tophane'den Galata'ya doğru spontane gelişen kültür-sanat işlevleriyle de ön plana çıkmıştır. Alan pek çok bağımsız sergi salonu, özel sanat galerileri, butik atölyeler, yeni nesil kahveciler, restoranlar ve sanatçı atölyeleriyle şekillenmeye devam etmekte ve mevcut ticari dokuyla karışarak

Karaköy’e ait bir örüntü kurmaktadır. Darğ (2014) bu durumdan şu şekilde bahsetmiştir:

“Galata, bir başka açıdan, sosyal, kültürel ve ekonomik katmanları da görünür kılmaktadır. Perşembe Pazarı yönünde, toptan satış yapan hırdavat dükkânı ile sanatsal üretim yapılan bir atölyeyi yan yana bulmak olasıdır. Ölçeğe ve düşünme biçimine göre farklı iletişim ve etkileşim içindeki, ortak paydada buluşamaz görünen sınıfların bir arada sürdürdükleri gündelik hayat düzenli bir düzensizlik tanımlar. Bu bölgede, tasarım bir butik sahibi üst-orta sınıf kentli ile aydınlatma parçaları satan bir perakende dükkân sahibi kentliyi, ayrıştırılması gereken sosyal katmanlar olarak ele alan ‘kentsel dönüşüm’ yaklaşımının eridiğini görmek mümkündür. Böylece, gündelik hayat içinde ayrımların yok olmasının, Galata’yı her sosyal, kültürel ve ekonomik katmandan insan için ulaşılabilir kıldığı da düşünülebilir. Bu noktada, Galata’nın liman kenti kimliğinin bir parçası olan geleneksel kozmopolit yapının, her sınıftan kentlinin bir arada yaşama pratiği oluşturması biçiminde güncellendiğinden söz edilebilir.”

Galataport, işte tüm bu mevcut yaşam pratiğini görmezden gelerek, doğrudan yapay bir müdahale oluşturarak Avrupalı düzeni standart biçimde tekrar eden bir uygulamadır, ancak (manzaranın eşsizliği dışında) Karaköy’ün kendine has dinamikleri, izin verildiği takdirde bölge için farklılığı ve kimliği yaratacak unsurlardır. Bu nedenle, Karaköy’ün mevcut yapısının da bugünkü port içine sızması sağlanmalıdır.

Yapılı çevre açısından bakıldığında projenin, az katlı ve erişilebilir, düz ara sokaklarıyla mahalle atmosferi yaratma düşüncesiyle kurgulanmış olduğu belirgindir. Bunun alan için olumlu bir etkisi olsa dahi, buradaki ticari kaygının yoğunluğunun bu etkiyi

hafiflettiği sùylenebilir. Kıyıdaki denize nazır olma durumu da limana yanaşan *cruise* gemileri dolayısıyla sıkça kesintiye uğrayabilmektedir. Dolayısıyla, kent denizlerle çevrili olmasına rağmen, İstanbul halkının kentin en güzel manzarasının olduğu bölgede denizle kesintili olarak buluşmasının ve istediği her zaman denize kolaylıkla erişememesinin hem fiziksel hem de ekonomik sebepleri mevcuttur.

Tarihî doku kısaca ele alındığında ise mevcut binaların bir kısmının yıkıldığı (Rebii Gorbou tasarımı olan Karaköy Yolcu Salonu), bir kısmının ise yalnızca cepheleri tutularak tamamen yıkılıp yeniden inşa edildiği (Paket Postanesi) görülmüştür. Bu noktada otel, AVM gibi işlevler edinmesi amacıyla yeniden kurgulanan bu binalar, tarihî mekânlardan azami ticaret alanı sağlamak için kamuyu göz ardı etme ve kent dokusuna zarar vermesi gibi konular kapsamında kamuoyu nezdinde haklı tepkilere neden olmuştur. Çinili Han, Merkez Han, Paket Postanesi, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, Nusretiye Camii ve saat kulesi, Karaköy Yolcu Salonu, Tophane-i Amire, MSGSÜ gibi kùltür varlıklarıyla bir arada yaşayan, birbirinden koparılmadan, her kesime açık hizmet sunarak var olan sistemler olarak kentte varlığını sürdürmesi yine yukarıda bahsedilen Karaköy'ün kendi kimliğini devam ettirmesine katkı sağlayacak bir öneridir.

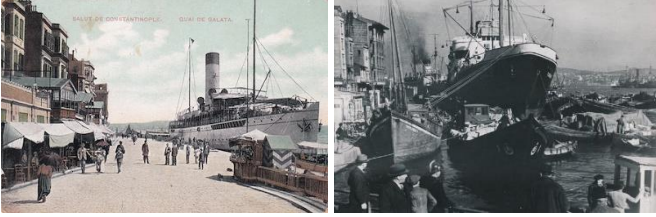
Sonuç olarak alan, uluslararası bir turizm/ticaret bölgesi yaratmak amacıyla yapay olarak yeniden kurgulanmış, bunun sonucu olarak kentin belki de en eşsiz bölgesinden İstanbul halkını dışlamış ve kamusalılığı eksilterek ondan ayrılmaya başlamıştır. Tarihî yapıyı çevre ve kentsel bellek hak ettiği biçimde doğal olarak korunamadığı gibi özünü kaybederek dönüşmüş ve proje kentsel mekânlarda bir metalaşma aracı olarak çalışmaya başlamıştır. Yakın zamana dek kamuya açık olamayan alan, bu defa

düzenlenmesine rağmen kamusalılık konusunda şüpheler barındırmıştır. Kullanıcı profiline ekonomik kaygılar gözetilerek değiştirilmesi ve kente ait bir müşteregin İstanbul halkından uzaklaştırılarak belli hedefler için hızlıca dönüştürülmesi bu proje üzerinden okunabilmektedir.

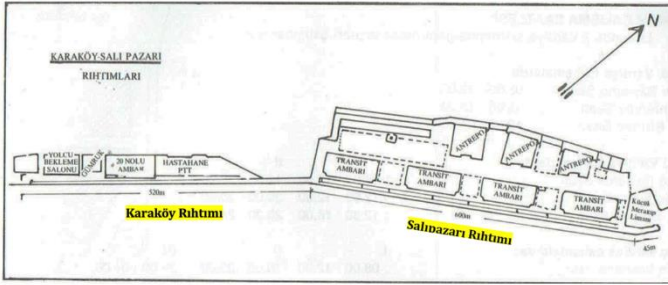
K A Y N A K L A R

- Darğ, A. S. (2014). İstanbul'un liman kenti kimliğinin dönüşümü: Galata bölgesi üzerinden bir okuma (Yüksek lisans tezi).
- Demircioğlu, C. (2017). Küresel kent bağlamında limanlar: Galataport örneği (Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Kara, F. E. (2022). Karaköy ve Salıpazarı Limanı'nın tüketim odaklı mekânsal dönüşümü: Galataport İstanbul (Yüksek lisans tezi).

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I - Galata Limanı (Kaynak: eskiistanbul.net)

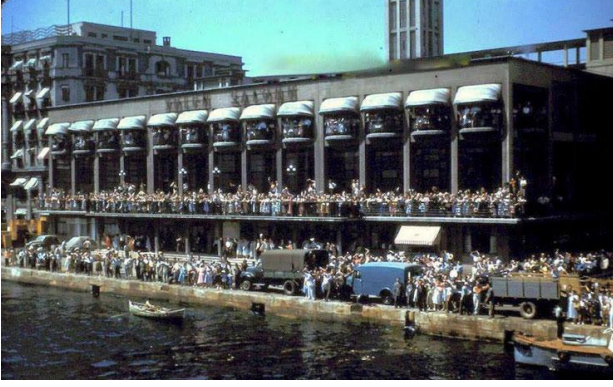
Fotoğraf II – Galataport öncesi Galata ve Salıpazarı Rıhtımı (Kaynak: Kara, 2022)

Fotoğraf III - Galataport projesinin konumu (Kaynak: Kara, 2022)

Fotoğraf III - Eski Paket Postanesi, postane binasının içinin boşaltılması ve otele dönüşümü (evrensel.net)

Fotoğraf IV - Karaköy Yolcu Salonu'nun özgün işleviyle kullanımı (diken.com.tr) ve önündeki sabil bandıyla birlikte otele dönüşümü (peninsula.com)

SİNEMA SALONLARI ÖLÜYOR MU?

Kutay Yavuz¹

Bu yıl geçirdiğimiz ödül sezonlarında yılın filmleri, yönetmenler ve oyuncular yeniden gündeme gelmiş, *Barbie*'nin (2023) aldığı (bence abartılı) adaylıklara karşın Greta Gerwig ve Margot Robbie'nin yarışma dışı kalışı "feminizm" üzerinden tartışılmışken benim odaklanmak istediğim başka bir konu var: İnsanlığın, belki de ibadethaneler sonrası inşa ettiği en yaygın ritüele ev sahipliği yapan sinema salonlarının tartışılan geleceği.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, daha önce kapanmaktan birkaç kez kurtarılmış olan, ancak en sonunda kepenklerini indirmek durumunda kalan Beyoğlu Sineması'nı geçen yıl yeniden açtı. Bu sinema, karşısındaki Atlas Sineması ile birlikte İstanbul'un "kapısı sokağa açılan" son sinemalarından biri. Hem Atlas hem Beyoğlu Sineması'nın bakanlık veya belediye desteği sayesinde ayakta tutulabilmesi, bugün ise bir tür yarı-müze işlevi görmesi tesadüf olmasa gerek. Nitekim Beyoğlu Sineması artık vizyon filmlerini göstermiyor. Aksine, İBB Kültür ile iş birliği içerisinde kimi eski filmlerin gösterimlerini ve yönetmen/oyuncu söyleşilerini içeren bir etkinlik programına sahip.

Beyoğlu Sineması benim İstanbul'daki öğrencilik yıllarımda belki de SineBU'dan sonra en sık uğradığım sinemaydı. Bugün *Barbie* filmiyle gişede en çok hasılat elde eden kadın yönetmen olan Gerwig'le ilk kez bu salonda izlediğim *Frances Ha* (2012)

¹ York Üniversitesi Sinematografi Bölümü yüksek lisans mezunudur. "Sinema Salonları Ölüyor Mu?" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 14 Haziran 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

filmi sayesinde tanışmıştım. Alışveriş merkezlerine sıkıştırılmış ticari sinemalara karşı burası benim için bir nefes alma alanı gibiydi. Yine de sorunları yok değildi. Eski teknolojiye sahip salonlar, koltuk düzeninin filmleri izlemeyi zorlaştırması ve bunlara karşın pek de ucuz olmayan biletler, insanların bu tarz salonları tercih etmemesini haklı çıkarıyordu. Fakat sinemanın kapanma ihtimali ne zaman gündeme gelse kendimi buruk hissederdim.

Türkiye’de tarihî sinema salonlarının kapanmasının, “mirasa sahip çıkamamakla” ilgili olduğuna dair bir düşünce var. Uzun yıllar boyunca ben de bu düşünceyi destekliyordum; ta ki tarihini korumakla meşhur Venedik’te çok eski bir sinemanın süpermarkete dönüştürülmüş olduğunu, daha sonra yine Orta Çağ’dan kalma bir kent olan Edinburgh’un eski ve meşhur Odeon Sineması’nın bugün bir restoran zincirine ait olduğunu görene kadar. Nitekim şu an yaşadığım Birleşik Krallık özelinde konuşacak olursam, sinema salonlarına eski ragbetin olmadığı oldukça bilinen bir durum. Birleşik Krallık Sinema Derneği’ne (*UK Cinema Association*) göre, savaş sonrası dönemde bir buçuk milyarı bulan sinema izleyicisi, 80’li yılların ortasında televizyonun da yaygınlaşmasıyla birlikte 54 milyona kadar düşmüş. 90’lı yılların sonu ve 2000’li yılların başında ise bu sayılar 150 milyonun üstüne çıkabilmiş. Fakat pandemiyle birlikte ciddi bir düşüş yaşamış ve ancak 2022 yılında tekrar 100 milyonun üzerini görebilmiş.² Bu sayılar, pandemi sonrasında umut verici görünüyor olsa dahi geçen on yıllar içerisinde artan nüfusun da göz ardı edilmemesi gerekiyor. Türkiye için de durum pek farklı değil. 1970 yılında Türkiye’de 2742 salon ve yaklaşık 247 milyon seyirci varmış.³ Benzer salon sayısına ancak 2010’ların sonunda

² [Erişim bağlantısı.](#)

³ [Erişim bağlantısı.](#)

yaklaşılabilmiş; pandemi öncesi seyirci sayısı 65 milyonu bulmuş.⁴ Bu sayıların bir yükselişe işaret ediyor olabileceği doğru, fakat Türkiye’de bu dönemler içerisinde nüfusun ne kadar arttığını gözden kaçırmamak gerekiyor. Mirasa sahip çıkma konusuna geri dönersek, sinema salonlarının günün sonunda kâr elde etme amacı taşıyan işletmeler olduğunu, gelirleri azaldığında bu salonları işletmenin mümkün olmadığını, bunun da belediye ya da bakanlık koruması olmadığında en nihayetinde tekeleşmeye yol açtığını görebilmek gerekiyor.

Peki son dönemdeki tartışmalar neden oluyor?

Dijital platformların yükselişi on yıl önce başladı, ancak pandemi dönemindeki eve kapanmalarla beraber bu yükseliş ivme kazandı. Sinema salonları yeniden açılrsa da pandemi pek çok kişinin alışkanlıklarını değiştirdi. Pek çoğumuz için sinemaya gitmek artık vakit kaybı olarak görülüyor. Özellikle kalabalık kentlerde dışarı çıkmak ve bilet parası ödemektense ev konforunda film izlemek tercih ediliyor. Sinemanın altın çağından sonra televizyonun sinemaya yaptığını bugün dijital platformlar gerçekleştiriyor. Dahası, televizyon yapımları uzun yıllar boyunca sinema yapımlarının kalitesine ulaşamadı. Günümüzde ise pek çok yetenekli yönetmen, görüntü yönetmeni ve ekibi televizyona ve dijital platformlara üretilen yapımlarda çalışıyor. Bu yapımların bütçeleri ise dudak uçuklatacak seviyelerde. Artık sadece diziler değil, filmler de dijital platformlara yapılabiliyor. Alfonso Cuarón’un *Roma* (2018) filminin yapımcılığını Netflix üstlendi. *Taxi Driver* (1976), *Raging Bull* (1980), *Goodfellas* (1990) gibi efsane filmlerin yönetmeni Martin Scorsese bile *The Irishman*’i (2019) kısıtlı bir sinema gösterimini hariç tutarsak

⁴ [Erişim bağlantısı.](#)

Netflix’e verdi. Her iki film de ödùl sezonunda yer almakla birlikte “Sinema filmi nedir?”, “Dijital platformlarda yer alan filmlere sinema ödùlleri verilmeli midir?” gibi soruları gündeme getirdi.

Bu zincirin kırılabileceği, 2021 yılında *Top Gun: Maverick* filmi- nin piyasaya çıkmasıyla fark edildi. Film aslında yapım sürecinde büyük riskler barındırıyordu. *Top Gun* (1986) filmi çıkalı otuz beş yıl olmuştı ve yeni nesiller bu filmi pek tanımıyordu. Aşı- lama çalışmaları başlamıştı fakat pandeminin etkileri hâlâ devam ediyor, insanlar sinema salonlarına dönmekten çekiniyorlardı. Tüm bunların üstüne Tom Cruise’un yüzünün eskimeye başla- dığı, *Mission Impossible* serisinde defalarca oynamışken benzer bir yapım ve rolde yer almasının seyircilerde “Tom Cruise yor- gunluğu” yaratabileceği düşünölmüştü. Bütün risklere rağmen stüdyo bu filmi yapıp salonlara çıkardı.

Sonuç herkes için şaşırtıcı oldu: Film, dünya genelinde neredeyse bir buçuk milyar dolar gişe hasılatı elde etti.⁵ Bu durum, insanla- rın sinema salonlarından uzaklaştığı pandemi dönemi için inanılmaz bir başarıya işaret ediyordu ve sinemanın geleceğine dair umutları bir anda yükseltti. Tom Cruise ise “Sinemayı Kur- taran Adam” olarak anılmaya başlandı. (Buradan Cüneyt Arkın’a selam olsun.)

Ne yazık ki bu başarı sinemaya müthiş bir geri dönüşü berabe- rinde getirmedi. Pandeminin en ağır dönemindeki gibi olmamakla birlikte salonlar devam eden süreçte sakin seyretti. Bu durumu bir kez daha değiştiren ve insanları sinema özelinde umutlandıran olay ise 2023 yazında yaşadığımız *Barbenheimer* deneyimi oldu.

⁵ [Erişim bağlantısı.](#)

Barbenheimer'ın hikâyesi, sinema salonlarının geleceğiyle ilgili tartışmayla doğrudan bağlantılı olduğu için oldukça ilginç. Christopher Nolan, 2020 yılında sinema salonları henüz yeni yeni açılmaya başlamışken *Tenet* filmini cesur bir kararla gösterime soktu. Birlikte çalıştığı Warner Bros Productions, 2021 yılında yapımlarda HBO Max'e ağırlık verme kararı alınca aralarında sinemanın geleceğine dair bir anlaşmazlık yaşandı. Nolan, yıllarca çalıştığı şirketle ilişkisini kesip yeni projesi *Oppenheimer*'ı (2023) Universal Pictures ile çekme kararı aldı. Universal, filmi 21 Temmuz 2023'te vizyona sokmaya karar verince Warner Bros da -belli ki Nolan'a içerlemiş bir halde- kendi şirketi açısından yılın en çok beklenen ve reklam kampanyalarına yapılan harcamanın prodüksiyon bütçesini geçtiği yapıyı *Barbie*'yi aynı gün vizyona sokma kararı aldı. Bu karar Nolan'ı Warner Bros'tan ayrıldığı için cezalandırma, yıllar sonra başka bir şirketle çıkardığı ilk filmdeki gişe hasılatını bir nebze olsun kesme amacı taşıyordu.

Birbirinden oldukça farklı olan iki filmin aynı gün vizyona girmesi, sosyal medyada kimi kullanıcılar arasında "Hangisine gideceksiniz?" tartışmalarını başlattı. Bu tartışmalar bir noktadan sonra doğal olarak "Önce hangisine gideceksiniz?" sorusuna, daha sonra ise aynı gün iki filmi izlemek üzerine programlara dönüştü. Bunları meme'ler, film izleme sıralarına göre karakter analizleri, posterler ve hatta hayran yapımı fragmanlar izledi. Bu ivmeyi en çok artırırsa, Tom Cruise'un -belki iyi niyetle, belki yakın zamanda çıkacak olan filmini hatırlatmak için- iki filme de bilet alıp bunu paylaşması, seyircileri salonlara çağırması oldu. Sonuç olarak iki film de beklenenin üzerinde gişe yaptı ve vizyona girdikleri hafta sonu toplam 155 milyon dolar hasılatla ulaştı. Böylece *Barbenheimer*'ın vizyona girdiği hafta sonu, sinema tarihinde en fazla gişe elde edilen dördüncü hafta sonu

oldu.⁶ Bu, belki de sinema tarihindeki en büyük ironilerden biriydi çünkü bir husumet üzerine birbirlerini engellemek isteyen yönetmen ve yapım şirketlerinin amacının aksine, iki film volt-
ran yaratmıştı. Belki normalde filmlerden birini izlemeyecek seyirciler bu akıma kapılıp diğer filmi de izlemeye gittiler. Bu sosyal fenomen, Martin Scorsese tarafından bile, sinemanın kurtulabileceği yönünde övüldü.

Sinema salonları *Top Gun: Maverick* veya *Barbenheimer* gibi deneyimlerle kurtarılabilir mi, yoksa bunlar ölmekte olan bir deneyimin istisnai son vuruşları mı? Buradan sonra yazacaklarım herhangi bir veriye dayanmayan, tamamen kişisel spekülasyonlarımdır.

Yazının başında sinema salonlarını dinlerin ibadethanelerine benzetmiştim. Bugün devlet desteğiyle dinî pratiklerin dayatılmaya çalışıldığı ülkeler dışında artık geçmişin devasa ibadethaneleri inşa edilmiyor. Köln Katedrali'nin, St. Petro Bazilikası'nın muadilinin yapıldığını görmüyoruz uzun süredir. Kiliseler daha lokal ve küçük alanlara sıkıştı. Henüz lise döneminde, ortada Netflix bile yokken dijital platformların yaygınlaşacağını öngörmüş biri olarak (ben “çevrimiçi kanallar” ifadesini kullanmışım), modernitenin ritüeli olarak gördüğüm sinema salonları için de benzer bir gelecek bekliyorum. Bunun istisnası Marvel, DC Comics gibi büyük yapımların daha eğlence (!) amacıyla çıkardığı, üç boyutlu gözlükler ve türlü teknolojilerle seyircilere film izlemekten öte “deneyim” yaşıtan yapımların gösterildiği salonlar olacaktır. Bu salonlar muhtemelen alışveriş merkezi tarzı, yanlarında eğlence mekânları da içeren yerler olarak gençlere bilgisayar oyunu oynamak gibi deneyimler

⁶ [Erişim bağlantısı.](#)

sunacaktır. Bu yazıda birkaç kez ismini andığım Martin Scorsese birkaç yıl önce bu tehlikeye dikkat çekmiş, sinemanın tamamen ele geçirilmesi halinde sinema olmaktan çıkıp eğlenceye dönüşeceğini söylemişti. Bu trendin artışı ise yadsınamaz.

Peki halk arasında “festival filmi” olarak bildiğimiz filmlere ne olacak? Yine spekülatif şekilde tahminde bulunacak olursam, ben bu filmlerin geleceğini caz müziğe benzetiyorum. Caz müziği, ABD’de zencilerin yoğun yaşadığı eyaletlerde sosyete eğlencelerine karşı bir alt kültür olarak köşe barlarda ortaya çıktı. Zenginler ve beyazların dejenere olarak gördüğü bir eğlenceyken on yıllar içinde popülerleşti ve ana akım müziği etkiledi. Rock ve pop gibi türlerin ortaya çıkışı ise bu müziği popüler bir tür olmaktan uzaklaştırdı ve ironik bir şekilde elitlerin keyfini çıkardığı bir türe dönüştürdü. Peki bugün caz ortadan kayıp mı oldu? Elbette hayır. Hâlâ her yaz İstanbul Caz Festivali ve sonbaharda Akbank Caz Festivali gerçekleştiriliyor. Hâlâ Atatürk Kültür Merkezi ve benzeri salonlarda caz konserleri veriliyor, niş bir kitle bu konserleri izlemeye gidiyor. Son yıllarda İstanbul Büyükşehir Belediyesi de pek çok halka açık caz konseri organize etti. Cazın geri dönüşüne kısmen de olsa tanık oluyoruz. Bu durum yine de cazın eskisi gibi bir halk eğlencesi olacağı anlamına gelmiyor. Muhtemelen önümüzdeki on yıllarda da caz konserleri, dinletileri düzenlenmeye devam edecek ve bunlara belirli bir sadık kitle katılacak. Marvel filmleri gibi filmlerin değil, daha “sanat” sayılabilecek sinemanın geleceğinin böyle olacağını düşünüyorum. Beyoğlu Sineması, Atlas Sineması gibi salonlar yine desteklerle var olacak, yine küçük ama sadık bir seyirci kitlesi sevdikleri yönetmenlerin filmlerine gitmeyi sürdürecektir. Bu yönetmenler de gişeden kazandıklarıyla değil, bakanlık ve fonlardan aldıkları bütçelerle film çekmeye devam edecek. Ancak

bildiğimiz anlamda sinema salonu kültürünün büyük ölçüde geride kalacağını düşünüyorum. Yeşilçam sineması döneminde değil küçük şehirler, kasabalara kadar giren sinemalar önümüzdeki süreçte çok daha küçük, entelektüel kitlenin tercih ettiği mekânlar olacak.

Bana kalırsa bu gidişatın önünde durmak, muhafazakâr şekilde eskiyi yaşatmaya çalışmak hoş da olsa sonucu değiştirmeyecek bir çaba. Matbaanın icadı hattatları, otomobiller at arabalarını, fotoğraf makinesi resim sanatında realizmi geride bıraktırdıysa televizyonun başlattığı dönüşümü de dijital platformlar tamamlayacak. Bütün bunlara gelişen yapay zekânın sinemaya katkıları da eklendiğinde bu gidişatı reddetmek yerine kabul edip buna göre pozisyon almak, bu yeni koşullarda ne yapılabileceğini tartışmak sinema sektöründe olanlar için yapılabilecek en makul şey gibi görünüyor.

Elbette söylediklerim beyaz perdede film izleme deneyiminin tamamen ortadan kalkacağı anlamına gelmiyor. Belki de önümüzdeki on yıllarda insanların arkadaşlarıyla kendi evlerinde toplanarak daha ufak boyuttaki perdelerden barkovizyon ya da gelecekte başka bir adla anabileceğimiz bir teknoloji aracılığıyla filmler izlediğini; halihazırda örnekleri olan, kendi ufak perdesinde belirli günlerde film gösterimleri yapan kafe ve bar konseptinin yaygınlaştığını göreceğiz. Bilmek güç, ancak insan bir ritüeli sürdürmek istiyorsa bunu sürdürür. Hristiyanlık dünya genelinde önemini yitirdiği halde Noel pazarları ve eğlencelerinin nasıl daha da yaygınlaştığına bakın.

ŞAİR KARNINDA NE TAŞIR?

Hüseyin Ersavaş¹

Bir gün Mecnun çöllerde dolaşırken yerde Leyla ve Mecnun adlarının yan yana yazılmış olduğunu görerek Leyla adını oradan kazır. Sebebini soranlara “İkimize bir nişan yetiştir” der. “Niçin onun adını kazıdın da kendi adını bıraktın?” dedikleri zaman da “Benim iç olmam, onun kabuk olması doğru değil. Ben kabuk olmalıyım, o iç” diye cevap verir.²

Bu anekdotu okuduktan sonra “Mana şairin karnındadır” sözünü hatırlamamak mümkün müdür? Öylesine bereketli ve iktisatlı bir söz ki bu, şairin ne olduğu sorusuna dair vereceğimiz belki de tüm cevapları bünyesinde toplamıştır. Şairin ne olduğunu düşündüğümüzde aklımıza gelen cevaplar o derece karmaşık ve fazlayken bu sözün şairi izaha yettiğini söylemek elbette biraz şüphe uyandırır. Bu yüzden, şairin “mana,” “şair” ve “karın”dan ibaret olduğunu söylemeden önce bu kelimelerin parlak cilalarını biraz kazıyalım.

Bir sözden anlaşılması istenen şeye “mana” deriz. Söz, aşıkâr ya da gizli mutlaka bir anlam ve niyet taşır. Kelimelerin, söylendiği mekâna, kişiye ve duruma göre değişen birden fazla çağrışımı olabilirken söylendiği bağlama mutabık tek bir manası vardır.

¹ Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunudur. “Şair Karnında Ne Taşır” başlıklı yazısı jarininkulturu.org/ sitesinde 21 Haziran 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

² Nizami-i Gencevi’nin *Leyla vü Mecnun* Mesnevisinden aktaran Agah Sırrı Levend, Agah Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatında Leyla ve Mecnun Hikayesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959), 19.

Elbette iham, tevriye, kinaye gibi eski edebiyatımızda karşılaştığımız, günlük dilde ve mizahi metinlerde yer yer kullandığımız, kelimenin farklı anlamlarını hatırlatan edebî söylemler mevcuttur. İfadeyi zenginleştiren bu kullanımlar, sözün manasındaki tekilliğe ket vurmaz, çünkü bunlar, söz sahibinin niyeti etrafında şekil alır ve çoğu zaman tekil anlamı -manayı- güçlendiren bir etki yaratır. Mana, söyleyenin niyeti doğrultusunda anlaşılması istenen tek bir işaret olsa da onun üstündeki elbiseler bazen anlaşılma gayesinden sapmasına sebep olur. Bundan dolayı manaya muhatabın perspektifinden bakıldığında, her zaman işaret edileni anlayabilmek söz konusu olmaz. Okuyucu-dinleyici, karşı tarafın söylediği sözü yanlış ya da eksik anlayabileceği gibi söz sahibinin niyetinin ötesinde daha geniş ve derin anlaması da mümkündür. Ferid Kam'ın *“Bir eserin anlaşılmasını temin etmek isteyen onu şerh eder”*³ demesi tam da muhatabın sözü nasıl çoğaltarak-genişleterek ya da daraltarak-saptırarak anlayabileceğine örnek verir.

Mananın okur-dinler tarafından genişletilmesi veya daraltılması iki farklı cepheye sahip olmasından kaynaklanır. Söz ya manayı apaçık ortaya koyan bir niteliktedir ya da gizleyen, yani benzerlikler, yorumlar doğurabilen durumdadır. Kur'an-ı Kerim'de anlamı kesin olan ayetler (*ümmü'l-kitab*) ve Allah tarafından kast edilen mananın tam olarak -herkes tarafından- bilinmediği “benzeşen” ayetler (*müteşabih*) olduğu buyrulmaktadır.⁴ Mananın tek olması, onun yanlış-farklı anlaşılmasına engel olmadığı gibi, sözün içinde gizlenmesine, herkes tarafından anlaşılmayacak bir surete bürünmesine de mani değildir. Bu iki zıt cephenin

³ Mahmud-ı Şebüsterî, *Gülşen-i Raz*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), XX.

⁴ Âl-i İmran Suresi 7. Ayet.

varlığı ise hakikatin vasfıyla bağlantılıdır. Bir çırpıda, apaçık söylenebilecek hakikatler olduğu gibi, dile gelmeyen, kaleme dökülmeyen ama hissedilebilen, etten kemikten geçip ruhumuza sızan hakikatler vardır. İşte şair, “dilsiz kulaksız”⁵ cepheyle uğraştığımız sırada, hakikatin dile gelmez yönünü kovalaması sebebiyle karşımıza çıkar.

Şair, tam olarak bilinmeyen, dile gelmeyen, söylendiğinde anlaşılmayan hakikati bir anlatıya dönüştürmeye çabalar. Şiiri doğuran bu uğraş, hakikati ifşa etmeyi hedeflemez. Şairin hakikate dair konuşmak, cânın anlayabileceği sözleri söyleme arzusu vardır. Bu noktada, şairin mutlaka hakikate ulaştığını, hakikate ulaşanların mutlaka şiir yazdığını, her şiirin hakikati mesele edindiğini söylemek ispatı mümkün olmayan bir iddia olur. Meselemizin hakikatle uğraşan şair ve şiir olduğunu hatırlatarak şunları söylemek isterim: Dile sığmayan hakikat, şiirin manası olarak merkezinde konumlanmıştır. Şiir, kelime elbiseleriyle bu hakikati donatır, ahenk süsleriyle tezyin eder. Zaten açıkça ortaya koyulamayan hakikat muhatap tarafından eksiksiz edinilemez. Şairin niyeti ve çabası şiirini doğurur, okuru kendi anlayışı nispetinde “şerh ederek” teslim alır. Okurun anlayışı, şiiri yeniden yazarcasına manadan uzaklaşsa da manayı çözmeye yaklaşıp da hakikat şairin kendisinde mahfuz kalır.

Okurun şiirle kurduğu ilişki ile şairin hakikatle kurduğu ilişki arasında göze çarpan bir paralellik vardır. Muhatabın şiirde manayı saran elbiseleri soymaya çalışması gibi, şair de kâinatta örtünen, bürünen hakikatinin perdelerini yırtmaya azmeder.

⁵ Yunus Emre'den: *Dilsüzler haberini kulaksuz dinleyesi/Dilsüz kulaksuz sözün can gerek anlayası.*

Hakikat örtülerin ardında gizlenmiş bir haldedir. Bunun nede-nini Yunus Emre “*Münâfıklar elinden örter ma’nî yüzini*” diyerek ortaya koyar: Hakikatin tabiat-ı icabı münafıklardan saklanmaktır. Bilmek ve inanmak samimiyetinden mahrum olanlara hakikat yüzünü açmamıştır. Kur’an’ın “*gerçekten yap-madıkları şeyleri söyleyen*” (ikiyüzlü olmaları yönüyle münafık) şairleri kınaması bu yüzden boşa değildir. Eşyanın özü olan haki-kat kendisine layık göz ve kulak sahiplerini bulana dek itinayla saklanır. Şair, bu gizin peşinde çöllerin ardına, dağların ötesine ulaşmaya çalışır. Bu çöller ve dağlar öyle çok uzaklarda değil, bi-lakis insanın kendisinde, özünde var olan meşakkatli mertebelerdir. Şair kendini bildiği ve aşmaya muvaffak olduğu sürece manasında hakikat olan şiiri yazabilir.

M. Sadi Karademir’in *Zerdali* şiirindeki “*Bu yalancı cennette nasıl olsa zerdali/Benim için saklamış acı çekirdeğini*”⁶ dizeleri bütün meramımızı izaha yetiyor. Aldatıcı olan dünyanın nimet-leri arasından ve insanın kendisiyle verdiği mücadelede pembe yalanlardan sıyrılan “hakikat” zerdali çekirdeğine benzer. Zer-dali, kayısı gibi etli, sulu ve tatlı görünse de aslında meyvesi de çekirdeği de acıdır. Şair Mecnun gibi hakikat Leyla’sının peşinde dünyeviliği arkasına iter, meşakkatleri aşar, acı da olsa kendisi için ayrılan hakikatin özüne ulaşır. Yukarıda ifade ettiğim gibi, hakikat kendisine layık, görebilecek göz ve duyabilecek kulak sa-hibi kimseyi bekler. Zerdalinin çekirdeğini şair için saklaması da bu yüzdendir; şair hakikatle muhatap olmaya layıktır.

⁶ M. Sadi Karademir, *Açık Beyaz* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2024), 13.

Şair hakikate ulaştınca, ona layık bir muamele gösterir, tabiatına uygun olarak yine onu saklar. Şiiri hakikatten ilham alarak kurarken şiirin, özü hakikat olan manasını kendi karnında gizler. Leyla ve Mecnun alıntısında okuduğumuz gibi şair hakikate bir kabuk olur, çekirdeğini koruyan bir meyve gibi onu sarıp sarmalar. Mecnun'un Leyla'nın ismini silip kendi ismini ona kabuk yapması gibi, şair de hakikati sözlerle gizleyip şiirini hakikate örtü yapar. Şiiri, hakikati koruyan/saran bir kabuk gibidir, şiirdeki hakikat ise şairin kendisinde saklı kalır. Bu yüzden merkezinde hakikat olan mana her zaman şairin karnında gizlenir. Gizlenmesi, hem hakikatin gizlenmeye yatkın huyu ile alakalı, hem de hakikatin doğurganlığıyla bağlantılıdır. Hakikat gizlenir, gizlendikçe bir ağaç gibi kök salar, büyür, yeşerir, dallanır budaklanır. Hz. Mevlana'nın işaret ettiği bir hadis-i şerifte “*Her kim sırrını saklarsa çabucak muradına erişir*” buyrulmakta ve kendisi de “*Tobumun toprak içinde gizlenmesi, bahçenin yeşillenmesiyle neticelenir*”⁷ yorumunu yapmaktadır. Şairin karnında gizlediği hakikat çekirdeği bir ağaç gibi serpilir ve şiirden meyveler verir. Okur olarak bize de bu meyvenin kabuklarını soyup özüne ulaşmaya çalışmak düşer. Lakin dediğimiz gibi yine herkes kendi anlayışı ölçüsünde bu meyveye yaklaşacak, kendinden manalar devşirecek ve mana yine şairin karnında gizli kalacaktır.

Bu yazının vesilesiyle Şair M. Sadi Karademir'in *Açık Beyaz* isimli yeni kitabının Dergâh Yayınları'ndan çıktığını haber vermek isterim. Bu kitapta, şairin hakikati kovaladığı ve “usu susturmadığı” şiirlerini ve sosyal-buluşçu şiirin manifestosunu

⁷ Mevlana, *Mesnevi*, c. I, haz. Veled İzbudak ve Abdülbaki Gölpinarlı (İstanbul: MEB Yayınları, 2001), 14.

okuyabileceğiniz müjdesini bütün şiir ve hakikat mecnunlarına duyurmaktan büyük kıvanç duyarım!

K A Y N A K L A R

Kuran-ı Kerim. *Âl-i İmran Suresi 7. Ayet.*

Levend, A. S. (1959). *Arap, Fars ve Türk edebiyatında Leyla ve Mecnun hikayesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mahmud-ı Şebüsterî. (2011). *Gülşen-i Raz* (A. Gölpınarlı, Haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kùltür Yayınları.

KÜLTÜRLÜ NESİLLER YETİŞTİRME K VE İNSANI HARCAMAMAK : YABANCI DİL VE KÜLTÜR BÖLÜMLERİNDE REFORM

Safa Dinçer¹

Kültürlü ve eğitimli yurttaş yetiştirmek, cumhuriyetimizin gerçeğeleştirmeyi dilediği hedeflerden belki de en hırslısıydı. 100 yıl sonra gündelik yaşamın pek çok noktasında her nesilden yurttaştaki eğitim ve kültür eksikliği tokat etkisi yaratıyor. Bir tokat gibi canımızı acıtıyor çünkü hayatımızı zorlaştırıyor, iletişim kurmayı bir külfet haline getirerek bizi yalnızlaştırıyor, topluluğa ait olma duygusunu sönmüslüyor. Acımız yerini utanca bırakıyor hızlıca: Biz nerede hata yaptık? Nerede hata yaptık ki çocuğundan yaşlısına bizim yurttaşımız senede on tane kitap okumadan ömrünü geçiriyor, on kişiden üçü hiç kitap okumuyor?

İngiliz Dili Eğitimi mezunu olarak eğitmenin eğitiminden başlamak istiyorum söze. Ne yazık ki öğretmen adayının dünyayı kavrayışını geliştirip kavramsal ve analitik düşünmesini sağlayacak dersler sayıca çok az. Olanlar da hakkıyla işlenemiyor farklı sebeplerden dolayı. “Biz kısıtlı zamanda bu kadarını yapabiliyoruz, siz kendinizi geliştireceksiniz” sözünü duyuyoruz profesör-

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi İngiliz Dili Eğitimi mezunudur. “Kültürlü Nesiller Yetiştirmek ve İnsanı Harcamamak: Yabancı Dil ve Kültür Bölümlerinde Reform” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 28 Haziran 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

lerimizden. Kendilerinde suç bulmuyorum tabii ki. Fakat eldeki veriler ve öğrencilerin belleğindeki öğretmen imajı bize gösteriyor ki öğretmen adayları bunu o ya da bu sebeple yapmıyor. Öğrencilerin hayatına dokunup dünyasını genişleten, görmenin ve düşünmenin farklı yollarını teşvik eden, entelektüel açıdan doyurucu öğretmen sayısı çok az.

Ben, bana Fernand Braudel'i okumamı tavsiye edecek kalibrede bir öğretmenim olduğu için şanslıydım fakat istiyorum ki öğrencilerin yüksek kalibreli öğretmenlere denk gelme "şansı" olmasın, öğretmenlerinin yüksek kalibresi bizim evlatlarımızın standardı olsun. Peki neden olamıyor? Sadece "teknisyenlik" gören bir insan elbette ki derinlikli biri olarak o fakülteden çıkamayacaktır. Normal vatandaş yılda sekiz tane kitap okuyorken Eğitim Fakülteleri dört sene boyunca sekiz tane kitabı bile baştan başa okutmuyor. Buradan mezun olan öğretmenlerden kimi nasıl yetiştirmesini bekleyeceğiz? Dili, o dili konuşanların tarihinden, kültüründen, toplumundan ayırmamak gerekiyor. Sadece kitap değil, diğer kültür öğelerini de tüketemiyoruz ve tartışmıyoruz. Kaç tane İngiliz Dili Eğitimi mezunu Anglophone tiyatrosuna, filmine, sanat eserlerine hakim?

Türkiye'de üniversite giriş sınavından aldığınız dil puanınızla tercih edebileceğiniz bölümlere İngilizce örneğinden yola çıkarak bir bakalım. İsimlerinden bunların birer lisans programı değil, uzmanlık alanı olması gerektiğini anlamak zor değil:

- 1) İngiliz Dili Eğitimi
- 2) İngiliz Dili ve Edebiyatı
- 3) İngilizce Mütercim Tercümanlık
- 4) Amerikan Kültürü ve Edebiyatı

Bu bölümler çok değerli fakat öğrencilere bütünlüklü bir eğitim veremiyor. Hepsi kendi “uzmanlıkları” ile kısıtlı; iki veya üç yan disiplin dersi maalesef ki yeterli değil. Bu bölümlerin mezunlarının Birleşik Krallık’ın veya Birleşik Devletler’in tarihi, toplumsal ve siyasal yapısı, ekonomisi, özgün fikir akımları, insanlık tarihinde nerede konumlandığına dair ayakları yere basan on dakikalık bir konuşmayı yapmakta zorlanacaklarını öngörüyorum. Bir insan romanlardan sorumluyken, ders planı yazmakla, çeviri yapmakla meşgulken ondan Anglophone medeniyetine dair kendisini ayrıca eğitmesini beklemek adil değil. En nihayetinde hayat da yaşanan bir şeydir.

Ben bütünlüklü eğitimle ilk defa Fransa’da değişim öğrencisi olarak bulunduğumda tanıştım. Kabaca “yerel ve yabancı diller, edebiyatlar ve medeniyetler” diye çevirebileceğimiz “*langues, littératures et civilisations étrangères et régionales*” bölümünün Anglophone programında alabileceğim derslerin çeşitliliği beni şaşırtmıştı. Aynı dönemde Gotik edebiyattan Birleşik Devletler tarihine uzanan dersler aldım. *Brexit*’in fikirsel altyapısını öğrendiğim ve CIA’in dış politika enstrümanı olarak kullanılmasını tartıştığım dersler oldu.

Bu bölümün öğrencisi belli sayıda dil bilimi, edebiyat, tarih, ekonomi dersi almak durumunda. O yükümlülüğü hangi derslerle sağlayacağı ise bazı dersler dışında kendisine kalıyor. İngiliz diline ve Anglophone dünyaya dair eğitim gördükten sonra öğretmen olmak isteyenler ise MEEF kısaltmalı yüksek lisans programına başlayarak orada bizim İngiliz Dili Eğitimi lisans programında gördüğümüz derslerin benzerlerini görüyor, staj yapıyor ve kamu personeli olmaya hazırlanıyor.

Türkiye’de yukarıda bahsedilen dört bölümün üçünden mezun olanlar iki dönemlik “Pedagojik Formasyon Sertifika Programı”na başlayabiliyor fakat bu sertifika programı ne kapsam ne de içerik olarak MEEF’e denk. Sosyal bilimler ve fen bilimleri bölümlerinde alınan eğitim daha kapsamlı olduğu için MEEF benzeri bir yüksek lisans programını kamuya alımda gerekli kılarak ve öğretmen adayları korunarak (staj saatlerinin 6 saatten 20 saate çıkarılması, maaş ödenmesi, toplu taşıma yardımı gibi) iyileştirmelere gidilebilir.

Yabancı Dil ve Kültür bölümlerini yeniden yapılandırmak, gelecek nesillere daha kaliteli öğretmenler yetiştirmenin ve kültür hayatımızı geliştirecek tohumlar ekmenin ötesinde bir hamle. Fransa’da öğrenciler YDK dışında, LEA² programında iki yabancı dilde YDK dersleri ve kendi seçimleri olan hukuk, ekonomi, işletme, bilişim gibi diğer bölüm derslerini alıyor. YDK ve politika/uluslararası ilişkiler ikilisini hakkıyla bitirmiş öğrenciler politika yapımına etkin şekilde katkı sağlayabilir, bakanlığın karar alma sürecinde ayakları yere basan öneriler veya itirazlar paylaşabilir, kültür dünyasından gastronomiye kadar hazırlanmış çok katmanlı stratejileri en iyi şekilde uygulayabilir. Ayrıca, YDK bölümlerini yapılandırma girişimi, olası geniş kapsamlı yükseköğretim reformunda kurumları/bölümleri tasfiye edilecek öğretim üyelerini de tek çatı altında toplayıp reformun

² “*Master de l’enseignement, de l’éducation et de la formation.*” Bu ismin tam çevirisinin anlaşılması için Türkçeyeyle eğitimle ilgili birbiri yerine kullanılan kavramlara hakim olmayı gerektirir. “Öğretmen Yetiştirme Yüksek Lisans Programı” şeklinde bağlamı önceleyen bir çeviri yaparak sizi bu zahmetten kurtarmayı seçiyorum.

politik maliyetini düşürebilir. Amerikan dış politikası veya İngiliz ekonomisi ve ticaret savaşları üzerine çalışan akademisyenler kendilerine YDK bölümlerinde yer bulabilir.

Akademisyenler, kamu tarafından yürütölen faaliyetler dışında Türk şirketlerine de katkı sağlayabilir. Alman pazarına açılacak şirketin Alman YDK ve işletme derslerini almış olması, Alman pazarında yapılacak operasyonlardan müşteri bağlamaya kadar birçok alanda şirketin potansiyelini artıracaktır. Herkes bir yılda *Excel* öğrenebilir ama kavramsal düşünmeyi, farklı kültürel kodları özümseyebilmeyi, farklı kültürlerden insanlara onlardanmış gibi temas edebilmeyi öğrenmek, bir yılda kazanılması zor becerilerdir.

İnsan kaynağımızın ortalamanın altında olmasından duyduğum üzüntüyle giriştiğim bu yazıda aslında en başta kitap okumayı nasıl tüm toplumsal kesimlerde popüler hale getirebileceğimizi tartışmak istedim; fakat bu meseleyi bir yazıda bitiremeyeceğimi anlamam uzun sürmedi. Bu nedenle bu yazıda bir süredir aklımda olan, nesil yetiştirmenin önemli kollarından birinin, öğretmenlerin eğitimindeki sorunlardan bahsetmek istedim. Bir sonraki yazıda farklı bir koldan bahsedebiliriz. Şimdilik bu kadar sevgili okur, geri dönüşünüzü merakla bekliyorum!

İTTİHA TÇILARIN HAHAMBAŞISI: HAYIM NAHUM EFENDİ *

Hakan Dumlu¹

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Millet Sistemi, gayrimüslimlerin edindiği millî bilinç sebebiyle 19. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda imparatorluğun bünyesindeki Rumlar, Sırlar, Bulgarlar ve Ermeniler; Babiâli' den çeşitli imtiyazlar talep etmiştir. Buna rağmen Osmanlı Musevilerinin herhangi bir talebi olmamıştır çünkü onlar, Osmanlı Hristiyanlarının aksine Avrupalılardan destek ve himaye görmemiştir. Ancak tıpkı Osmanlı Hristiyanları gibi onlar da anayasanın restorasyonunu desteklemiştir. Bu bakımdan anayasayı yeniden ilan ettirmek isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile Osmanlı Musevilerinin neden güçlü bir ilişki kurduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca İTC'nin Makedonya'da, özellikle de Selanik'te güçlü olması tesadüf değildir çünkü Osmanlı Musevileri, Selanik'teki nüfusun önemli bir kısmını oluşturmuştur. O halde İttihatçılar ile Osmanlı Musevileri arasındaki iş birliğini başlatan başlıca motivasyon nedir?

* İşbu makale, yazarın Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden hazırladığı 2019 tarihli mezuniyet projesinin tercümesidir. Tercüme, yine yazarın kendisine aittir.

¹ İstanbul Beykent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde araştırma görevlisidir. "İttihatçıların Hahambaşısı: Hayim Nahum Efendi" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 5 Temmuz 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Anayasanın 1878’de ilk defa yürürlüğe girmesiyle özellikle kapitülasyon mağduru halklara haklar verilmiştir. Bu halkların çoğunluğunu ise Türkler ve Osmanlı Musevileri oluşturmuştur. Böylece bunlar, kendi burjuva sınıflarını kurma fırsatını yakalamışlardır. Ancak anayasayı ilga ederek yeniden mutlakiyet tesis eden II. Abdülhamid’in idaresi altında, hem Türkler hem de Osmanlı Musevileri, daha önce kavuştukları uygun ortam ve koşulları kaybetmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı Musevileri de tıpkı Jön Türkler gibi modern olmayı arzulamıştır. Bu sebeple Osmanlı Musevi Cemaati’nde modernistler ile muhafazakârlar arasında ciddi bir çatışma yaşanmıştır. Bu çatışma, hiç şüphesiz, Osmanlı Devleti’nde mevcut olan ikilikten de kaynaklanmıştır. Sonuç itibarıyla Osmanlı Musevileri ile İttihatçıların ortak çıkarları olmuştur. Böylece Jön Türkler, anayasanın restorasyonu amacıyla Osmanlı Hristiyanlarının yanı sıra Osmanlı Musevileriyle de iş birliği yapmıştır.

Bu iş birliğinin en önemli aktörlerinden biri Hayim Nahum Efendi’dir. Hayim Nahum, adım adım Osmanlı Musevi Cemaati’ndeki modernist kanadın lideri haline gelmiştir. Bununla birlikte kendisi, Siyonizm karşıtı olması sebebiyle İttihatçılar için makul bir ortak olmuştur. Böylece İttihatçılar, Osmanlı Musevilerinin modernist kanadıyla yakın ilişkiler kurarak Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğüne yönelik Siyonist tehdidi ortadan kaldırmayı da ummuştur. Bütün bu sebeplerden dolayı İTC, 1908’deki Jön Türk Devrimi’nden sonra Hayim Nahum Efendi’yi Osmanlı Musevi Cemaati’ne hahambaşı olarak atamıştır. Devrimin ardından Jön Türkler, devrim karşıtlarını ve mutlakiyetçi unsurları devlet mekanizmasından ve sivil örgütlerden temizlemek için çabalamıştır. Böylece devleti daha kolay kontrol etmeyi ve sivil örgütleri de daha etkin kullanmayı amaçlamışlardır. Sonuç itibarıyla adım adım kendi

otoritelerini kurmaya ve yeni rejimin merkezileşmesini sağlamaya başlamışlardır. Bu bağlamda Hayim Nahum Efendi'yi hahambaşı olarak atayan İTC'nin başlıca amacı, Osmanlı Musevi Cemaati'ni tamamen merkezileştirmek olmuştur.

Örtüşme

Hayim Nahum Efendi, zamanla Osmanlı Musevi Cemaati'ndeki modernist kanadın öncüsü olmuştur. Böylece onun çıkarları ve temsil ettiği reformcu kesimin amaçları, İTC'nin eylem planıyla örtüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ikiliğin, Osmanlı Musevi Cemaati'ndeki modernist ve muhafazakâr kanatlar arasındaki ciddi çatışmalara da yansdığı varsayılmaktadır. Cemaat'in modernist kanadında önemli bir rol oynayan Osmanlı Musevileri, özellikle II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi politikalarına karşı direniş konusunda benzer amaçları paylaşan Jön Türkler gibi eğitim için Fransa'ya gitmiştir. Nitekim Hayim Nahum Efendi'nin Jön Türklerle ilk kez ilişki kurduğu yıllar, *Alliance Israelite Universelle* (Alyans) bursuyla Paris'te okuduğu döneme rastlamaktadır.²

Alyans, genç Musevi öğrencileri modernist bir yaklaşımla eğitmeyi amaçlamış bir vakıftır. Bu sebeple Alyans'ın Osmanlı Musevi Cemaati üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Böylece modernist kanatta yer alan Osmanlı Musevileri de Hayim Nahum Efendi'nin hahambaşı seçilmesinin ardından muhafazakârlık kisvesindeki Siyonizm'in Cemaat içindeki etkisini kırmayı başaramamıştır.

² Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları: Alyans'tan Lozan'a*, çev. İrfan Yalçın (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998), 21.

Aslında Osmanlı Musevi Cemaati içindeki bu rekabet, aynı zamanda Fransa ile Almanya arasında cereyan eden bir nüfuz mücadelesinin de yansımasıdır. Çünkü Fransa, Almanya'nın desteklediği Siyonizm'e karşı Doğu Musevileri meselesinde Al-yans'ı desteklemiştir. Elbette Hayim Nahum Efendi başta olmak üzere Osmanlı Musevi Cemaati'nin önde gelenleri de Siyonizm karşıtı olmuştur.³ Bu yüzden İttihatçılar da Osmanlı Filistin'i'nde bağımsız bir Yahudi devleti kurmayı amaçlayan Siyonizm tehdidine karşı Fransa'nın desteklediği Osmanlı Musevilerinin modernist kanadıyla iş birliği yapmıştır. Böylece Filistin, en azından Birinci Dünya Savaşı'na kadar elde tutulabilmiştir.

Hayim Nahum Efendi, Fransa'daki öğreniminin ardından Türkiye'ye döndüğünde Jön Türklerle yakın ilişkilerini sürdürmüştür. Hatta İttihatçıların en güvenilir mütteliklerinden biri olmuştur. Aynı zamanda Osmanlı Musevi Cemaati'nde de giderek yükselmiştir. Milliyetçilik, 19. yüzyılın başlarında Osmanlı'da yükselişe geçerken Osmanlı Musevileri bu eğilimden etkilenmedikleri için Babıâli'nin yanında yer almıştır. Hatta öyle ki Selanik, Jön Türklerin gizli operasyonlarının merkezi haline gelmiştir. Bu durum, 1913'teki Yunan işgaline kadar devam etmiştir.⁴ Selanik'teki Osmanlı Musevileri, Jön Türk hareketini localar aracılığıyla padişahın hafiyelerinden koruyarak onlara güçlü bir destek vermiştir. Bunun sebebi, Osmanlı Musevilerinin Osmanlı toplumunun bir parçası olmaktan başka bir kimlik

³ Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, çev. Ayşen Gür (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 135.

⁴ *A.g.e.*, 130.

istemeyerek toplumla güçlü bir biçimde bütünleşmeleri olmuştur. Nitekim İttihatçılar da Osmanlı Musevilerini, imparatorluğun toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak görmemiştir.

İttihatçılar ile Osmanlı Musevileri arasındaki yakın ilişkiler, İTC'nin II. Abdülhamid'in istibdadına karşı çıktığı dönemde kurulmuştur. Hayim Nahum Efendi'nin hahambaşı seçilmesinin ardından da ilişkiler, sağlam bir zeminde devam ettirilmiştir.⁵ Bu ilişkiler sayesinde Osmanlı Musevi Cemaati'ni merkezîleştirmeyi amaçlayan İttihatçılar, hem amaçlarına ulaşmış hem de önemli bir müttefik elde etmiştir. Öte yandan Osmanlı Musevi Cemaati'ndeki modernist kanat ise muhafazakâr kanada karşı bir zafer kazanmıştır. Ancak Osmanlı Musevileri Meclisi tarafından yapılan seçimden sonra bile Cemaat içindeki ciddi çatışmalar sona ermemiştir.

Siyonizm, bağımsız Yahudi devleti uğruna toprak talebiyle Osmanlı Filistini'ni tehdit ederken İTC'nin temel ilkesi ise imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumak ve savunmak olmuştur. Bu bağlamda Hayim Nahum Efendi, kendisi de bir Musevi olmasına karşın Siyonistleri düşman olarak görmüştür. Zira ona göre Osmanlı Musevileri, Osmanlı Devleti ile her zaman yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Bu sebeple Siyonizm'in Doğu Musevileri ile ilgili niyetinin aksine, onların Osmanlı Filistini'nde bağımsız bir Yahudi devleti kurmak gibi bir düşüncesi asla olmayacaktır.⁶ Eğer Hayim Nahum'un bu görüşü, Osmanlı

⁵ A.g.e., 130.

⁶ Isaiah Friedman, *The Question of Palestine: British-Jewish-Arab Relations, 1914-1918*, 2nd ed. (New Brunswick: Transaction Publishers, 1992), 298'den aktaran Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler*, 141.

Musevi Cemaati'ndeki genel kanıya ilişkin bir gösterge olarak kabul edilirse diğer Osmanlı Musevisi elitlerin de aynı görüşe sahip olduğu iddia edilebilecektir.⁷

Hal böyleyken İttihatçılar ile Osmanlı Musevilerinin modernist kanadı arasındaki iş birliği sayesinde Siyonist hareket, Osmanlı Musevi Cemaati'ni kendi çıkarları doğrultusunda kullanamamıştır. Siyonizm'in o dönemde görece zayıf olması ve Jön Türk Devrimi'nin ardından açıkça uygulanan Osmanlı politikalar, bu birlikteliği pekiştirmiştir. Zira Osmanlı Sefaradları, Aşkenaziler gibi kimliklerini uzak bir vatanla ilişkili olarak tanımlamak yerine kendilerini zaten Osmanlı Musevisi olarak görmüş ve bu kimliği benimsemiştir.⁸ Bu realite, Siyonizm aracılığıyla oluşturulması amaçlanan Alman nüfuzunun Frankofonlar tarafından bozulduğunu da göstermektedir.

Eleme

Aslında Doğu Musevilerini etkileme hususunda Alyans ile *Hilfsverein der deutschen Juden* (Alman Musevileri Hayırsever Cemiyeti) ciddi bir rekabete girişmiştir. Bu bağlamda Alyans, Siyonistlere düşman muamelesi yaptığı için onlar da Hilfsverein ile iş birliği yapmaya başlamıştır. İttihatçılarla iş birliği yapan Hayim Nahum Efendi ise Osmanlı Devleti'ne bağlılığı sebebiyle Siyonizm karşıtı cephede yer almıştır. Jön Türklerin Hayim Nahum liderliğindeki modernist kanada destek vermelerinin başlıca sebebi, Siyonist hareketin Osmanlı Musevileri üzerindeki olası etkisini engellemek olmuştur. Ayrıca zaten zararlı olduğu

⁷ Ahmad, *a.g.e.*, 141.

⁸ Matthias B. Lehmann, "Rethinking Sephardi Identity: Jews and Other Jews in Ottoman Palestine," *Jewish Social Studies*, New Series, Vol. 15, No. 1, Sephardi Identities (Fall, 2008), 102.

iddia edilen muhafazakâr kanadı ortadan kaldırarak Osmanlı Musevi Cemaati'ni merkezîleştirmeyi amaçlamışlardır. Nitekim Hayim Nahum hahambaşı olarak seçilip atandıktan sonra Siyonistler tarafından ciddi bir anti-propagandaya maruz kaldığı zaman İTC, buna karşılık olarak onun arkasında durmuş ve desteğini geri çekmemiştir.

Hayim Nahum Efendi hahambaşı olarak atanıncaya kadar Osmanlı Musevi Cemaati'nde merkeziyetçilik görülmemiştir. Başka bir deyişle İTC döneminden önce İstanbul hahambaşısı, diğer hahamlardan üstün ve güçlü bir konuma sahip olmamıştır. Bu sebeple Hayim Nahum Efendi'nin hahambaşı olarak tasdik edilmesini sağlayan seçim sonuçlarından hem Osmanlı Musevilerinin modernist kanadı hem de İTC beraberce istifade edebilmiştir. Ancak Osmanlı Musevileri Meclisinde yapılan seçim sonrasında Hayim Nahum Efendi ezici bir çoğunlukla hahambaşı seçilse de bu sonuca itiraz amacıyla Adliye ve Mezâhib Nezâretine çok sayıda dilekçe yazılmıştır. Söz konusu itiraz ve şikâyet dilekçeleri, çoğunlukla Almanlara yakın olan Aşkenazi mezhebi gibi Hayim Nahum'un ateşli muhalifleri tarafından hazırlanmıştır. Bunun sebebi, İTC'nin hahambaşısını diğer hahamlardan üstün ve güçlü göstermeyi hedefleyen merkeziyetçi politikasının önüne geçmek olmuştur. Bunun üzerine Babiâli, seçim sonuçlarında usulsüzlük olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla Adliye ve Mezâhib Nezâreti tarafından soruşturma başlatılmasına karar vermiştir.⁹

⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3488/261530-1, 26 Kanunusani 1324 (8 Şubat 1909).

Osmanlı Musevi Meclisi'nin saygın üyeleriyle birlikte yürütülen soruşturma sonucunda Hayim Nahum Efendi'nin hahambaşı seçilmesine ilişkin usulsüzlük iddialarının asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁰ Bir süre sonra Bakanlar Kurulu, Hayim Nahum Efendi'nin arkasında durmaya karar vermiştir.¹¹ Sonuçta Hayim Nahum Efendi, kendisi için çıkarılan fermanla bir gün sonra Babîâli tarafından hahambaşı olarak atanmıştır.¹² Başka bir deyişle Osmanlı Devleti, asılsız iddiaları dikkate almamıştır. Padişah, Hayim Nahum Efendi'ye ruhsat verdikten sonra sadrazam da onu resmen hahambaşı olarak atamıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin, egemen bir devlet olarak hem iç hem de dış menfaatleri bakımından en faydalı tarafı seçtiği varsayılabilir. Elbette Jön Türk Devrimi'nden bu yana Osmanlı Devleti'nin menfaatlerinin İTC tarafından şekillendirildiği de göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

Alyans'tan Ziyade Osmanlı

Hayim Nahum Efendi'nin çabaları ve Alyans'ın da desteği sayesinde Doğu Musevileri meselesinde Siyonistlerin söz sahibi olmaları bir süre engellenmiştir. Sonuçta Siyonistler, Osmanlı Musevi Cemaati'ni bölmeyi başaramamıştır. Hayim Nahum'un hahambaşı seçilmesi ve seçim sonuçlarının Osmanlı hükûmeti tarafından onaylanmasıyla birlikte Cemaat içindeki muhafazakâr hegemonya da sona ermiştir. Böylece Osmanlı Musevi Cemaati, Alyans'ın etkisi altına girmiştir. Bu sebeple Hayim Nahum'un ateşli muhalifleri onu Alyans'ın aşırı destekçisi olmakla

¹⁰ BOA, İrâde (İ.), Adliye ve Mezâhib (AZN.), 84/11-8, 27 Kanunusani 1324 (9 Şubat 1909).

¹¹ BOA, İ., AZN., 84/11-7, 15 Şubat 1324 (28 Şubat 1909).

¹² BOA, BEO, 3502/262617, 17 Şubat 1324 (2 Mart 1909).

itham etmeye başlamıştır.¹³ Nitekim Alyans, Hayim Nahum'un seçim zaferini, kendisine bir tebrik mektubu yazarak memnuniyetle karşılamıştır.¹⁴ Zira Hayim Nahum'un Alyans ile birlikte elde ettiği başarı, Alman etkisine karşı kazanılan bir zaferin de göstergesi olmuştur. Hakikaten Siyonistler ve Osmanlı Musevi Cemaati'nin muhafazakâr kanadı, Alyans'ın onlara düşman muamelesi yapması sebebiyle Alman menşeli Hilfsverein ile iş birliği yapmıştır.¹⁵

Bu durum, aslında modernist ve muhafazakâr kanatlar arasında Osmanlı Musevi Cemaati içinde güç kazanma uğruna yaşanan çatışmaların da uzun yıllar boyunca devam edeceğini göstermiştir. Nitekim Hayim Nahum Efendi'nin resmî olarak hahambaşı olarak atanmasından sonra da Cemaat içindeki çatışma ve rekabet devam etmiş ve bu durum Osmanlı arşivlerine de yansımıştır. Örneğin Osmanlı Musevileri Umumî Meclisi'nin unsurlarından Meclis-i Cismânî, 1912'de hahambaşı Hayim Nahum Efendi'nin Umumî Meclis'in toplanmasına ilişkin talebini reddetmiştir.¹⁶ Bunun temel sebebi, iktidardaki modernist kanada muhalefet etmek olmuştur. Zira Meclis-i Cismânî'nin çoğunluğunu muhalifler oluşturmuştur. Islahat Fermanı'ndan sonra oluşturulan hahamlık teşkilatına göre Meclis-i Cismânî, Osmanlı Musevi Cemaati'nin dünyevi işlerini düzenlemek ve Osmanlı Devleti'nin verdiği emirleri yerine getirmekle görevlendirilmiştir.¹⁷

¹³ Ali Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar* (Ankara: Tamga Yayıncılık, 2000), 232.

¹⁴ Benbassa, *a.g.e.*, 168.

¹⁵ Güler, *a.g.e.*, 233.

¹⁶ BOA, BEO, 4006/300415-1, 9 Şubat 1327 (22 Şubat 1912).

¹⁷ Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 167.

Bahsi geçen krizin ardından Hayim Nahum'un istifası gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Aşkenaz Musevileri, istifanın onaylanması için Adliye ve Mezâhib Nezâretine telgraf çekerken¹⁸ Ortaköy Musevileri Derneği, Hayim Nahum'a karşı yazılan protesto mektubunu imzalamayı reddederek¹⁹ Haydarpaşa ve Kadıköy Musevi Dernekleri ile birlikte onun arkasında durmuştur.²⁰ Bu ahval ve şartların, Osmanlı Musevi Cemaati içinde modernist ve muhafazakâr kanatlar arasındaki çatışmaların devam etmesine sebep olduğu ve bu çatışmaların artık sıradan insanları da böldüğü açıkça görülmektedir.

Krizin çözümü için Adliye ve Mezâhib Nezâreti de sürece dahil olmuştur. Bakanlık, kanuna dayalı bir çözüm kararı olarak Osmanlı Musevileri Umumî Meclisi bünyesinde bir iş birliği teklif etmiştir.²¹ Böylece Hayim Nahum'un istifası bakanlık tarafından resmî olarak kabul edilmemiş, bilakis işe yarayacak bir çözüm sunulmuştur. Üstelik Babıâli de Hayim Nahum Efendi'nin istifasını geri çekmesinin hem Osmanlı Devleti hem de Osmanlı Musevi Cemaati için daha iyi olacağını düşünmüştür. Sonuç olarak Hayim Nahum Efendi, devletin tavsiyesine uyarak istifasını geri çekmiştir.²² Demek ki Hayim Nahum Efendi, görünüşte Alyans'ın güdümünde olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin verdiği emirler doğrultusunda hareket etmiştir.

Öte yandan Hayim Nahum Efendi, Dünya Savaşı yaklaştıkça Avrupa'daki güç dengeleri de belirginleştiği için artık Alyans'a

¹⁸ BOA, BEO, 4006/300415-3.

¹⁹ BOA, BEO, 4006/300415-2.

²⁰ BOA, BEO, 4006/300415-9.

²¹ BOA, BEO, 4006/300415-6, 21 Şubat 1327 (5 Mart 1912).

²² BOA, BEO, 4006/300415-7, 13 Şubat 1327 (26 Şubat 1912).

önem vermemiştir. Zira Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nden tamamen uzaklaşmış ve Almanya'ya giderek daha fazla yakınlaşmıştır. Osmanlı dış politikasında belirlenen yeni rotayla birlikte Hayim Nahum, İTC'nin politikalarında hayati rol oynayan Talat Paşa gibi önemli bürokratlar tarafından bu bağlamda ikaz edilmiştir. Talat Paşa, Hayim Nahum'un Fransız yanlısı tavrı konusunda Alman elçiliğinden gelen şikâyetler sebebiyle ona Almanlarla ilişkilerini iyileştirmesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Hayim Nahum, Fransız yanlısı olmasına rağmen hiçbir zaman Alman düşmanlığı yapmadığını beyan etmiştir.²³ Bu sebeple merkezîyetçi hale getirilen Osmanlı Musevi Cemaati'nin, her durumda İTC'nin güttüğü davayla eş güdümlü hareket ettiği varsayılabilir. Başka bir deyişle Osmanlı Musevileri, diğer gayrimüslimlerden farklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kalmıştır. Bunun en önemli sebebi, İTC'nin Osmanlı Musevi Cemaati'ne yönelik yürüttüğü merkezîyetçilik politikası olmuştur.

Bununla beraber Osmanlı Musevilerinin gösterdiği sadakatın temel motivasyonu, Tanzimat reformlarının siyasi ve ekonomik sonuçlarından kaynaklanmıştır. Zira Tanzimat reformları, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün vatandaşları arasında hiçbir etnik ya da dinî ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşitliği güvence altına almıştır. Ancak bu süreçte, Osmanlı Hristiyanlarını himaye eden Avrupalı güçlere verilen kapitülasyonlar sebebiyle Osmanlı Rumları ve Osmanlı Ermenileri, Türklere ve Osmanlı Musevilerine göre daha zengin hale gelmiştir. Bu sebeple Tanzimat reformları, siyasi ve ekonomik çıkarlar bakımından

²³ Isaiah Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism, 1897-1918* (Oxford: Clarendon Press, 1977), 210'dan aktaran Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler*, 137.

Türklerin yanı sıra Osmanlı Musevileri için de sakıncalı olmuştur.²⁴ Zira Museviler ile Hristiyan Avrupa devletleri arasında inanç ve din birliği yoktur. Bu sebeple Osmanlı Hristiyanlarının aksine Osmanlı Musevilerini, inanç ve din konularında kışkırtmak mümkün olmamıştır.²⁵ Osmanlı Musevileri de bu koşullar altında, çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla İTC'nin politikalarına uygun bir hareket tarzı belirlemiştir.

Merkezîleşme

Locum Tenens yerine İttihatçıların Hahambaşısı İTC, Osmanlı Musevi Cemaati'ni güvenilir bir müttefik aracılığıyla merkezîleştirmek isterken Hayim Nahum Efendi ise Cemaat içindeki muhafazakâr kanadı etkisiz hale getirerek Siyonizm kaynaklı yeni ortaya çıkan tehlikeyi önlemek istemiştir. Böylece Jön Türkler ile Hayim Nahum liderliğindeki modernist Osmanlı Musevileri, örtüşen çıkarları etrafında yakın ilişkiler kurmuştur. Zira Siyonizm ortak düşman olarak görülmüş ve iki taraf da muhafazakâr kamplardan mustarip olmuştur. İTC de modernist Osmanlı Musevileri de kendi toplumlarını kalkınma yoluna yönlendirebilmek için modern olmayı arzulamıştır. Bu benzerliklerin dışında, özgürlük vaadiyle iktidara gelen İTC, her türlü sivil kuruluşta olduğu gibi devlet mekanizmasında da merkezîleşmeyi içeren gizli bir gündem belirlemiştir. Böylece İTC, gayrimüslim cemaatleri doğrudan kendisine tabi kılarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumayı ummuştur.

İTC'nin ideolojisi, devlet mekanizmasını ve devlet ile dinî cemaatler arasındaki ilişkileri değiştirmiştir. Osmanlı Musevileri,

²⁴ Çetin Yetkin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1996), 103.

²⁵ A.g.e., 109.

örtüşen çıkarlar sayesinde güvenilir bir müttefik haline gelmiştir. İTC'nin politikasına göre Osmanlı Musevi Cemaati, konumu diğer hahamlardan daha üstün ve güçlü olan hahambaşı tarafından yönetildiği sürece yeni ortaya çıkan Siyonizm tehlikesinin de önlenebileceği hesap edilmiştir. Hayim Nahum Efendi ise merkezîleştirilmiş ve güçlendirilmiş hahambaşı pozisyonu için uygun bir aday olmuştur. Öte yandan Osmanlı Musevileri de muhafazakâr kanattan kurtulmak için merkezîyetçiliğin işe yarayabileceğini düşünmüştür. Böylece başhahamlık makamı, Hayim Nahum'un döneminde idari ve siyasi açıdan güçlendirilirken protokol bakımından da Osmanlı Musevi toplumunda üstün bir konuma yükseltilmiştir.²⁶ Nitekim padişahın verdiği tayin beratıyla Osmanlı Musevi Cemaati'nde de tıpkı Osmanlı Rumlarında ya da Osmanlı Ermenilerinde olduğu gibi merkezî yönetim tesis edilmiştir.²⁷ Üstelik merkezî yönetim sayesinde Osmanlı Musevi Cemaati, muhafazakâr akıma ve Siyonizm tehlikesine karşı da güçlendirilmiştir.

Eski hahambaşı, Sultan II. Abdülhamid'e yakınlığı sebebiyle Jön Türk Devrimi'nin hemen ardından istifa etmiştir. Zira Osmanlı Musevi Cemaati'ni Jön Türklerle ciddi bir çatışmaya sürüklemek istememiştir. Nitekim eski hahambaşı, liberal ve seküler Osmanlı Musevileri tarafından Sultan Hamid'in müttefiki olmakla suçlanmıştır.²⁸ Bunun üzerine Hayim Nahum Efendi, devrimden sonra İTC'nin teklif ettiği hahambaşılığı kabul etmiştir. Osmanlı Musevilerinin eski hahambaşısı Moşe Levi'nin istifası, 1908'de, Jön Türk Devrimi'ni takip eden günlerde

²⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 49-50.

²⁷ Güler, *a.g.e.*, 229-231.

²⁸ Güllü, *a.g.e.*, 254.

hükûmet tarafından onaylanmıştır. Dahası hükûmet, seçim sonucunda Moşe Levi'nin görevini devralan Hayim Nahum Efendi'nin mevkiini de tasdik etmiştir.²⁹

Gerçek şu ki aralarında Moşe Levi'nin de bulunduğu eski hahambaşılar, imparatorluğun diğer şehirlerinde görev yapan hahamlardan üstün ve güçlü olmamışlardır. Başka bir deyişle Hayim Nahum Efendi'ye kadar İstanbul'daki hahambaşı, diğer hahamlarla eşit yetkiye sahip bir din görevlisi olmuştur. Nitekim seleflere Latincedeki Locum Tenens terkiibine karşılık gelen ve aynı zamanda vekillik anlamı taşıyan *kaimmakam* adı verilmiştir.³⁰ Bu sebeple İTC'nin döneminden önce Osmanlı Musevi Cemaati'nde merkezileşmenin olduğunu söylemek zordur.

Osmanlı Musevilerinin 1865'te yürürlüğe koyduğu Hahamhâne Nizâmnâmesi'ne³¹ göre İstanbul hahamlığına bağlılık bir zorunluluk olmasına rağmen ülke genelinde İstanbul da dahil olmak üzere 20'ye yakın farklı haham bulunmuştur.³² Nitekim hükûmet, kaimmakamın yerine bir hahambaşı atamak için Osmanlı Musevileri Umumî Meclisinde seçim yapılmasına ilişkin talimat da vermiştir.³³ Seçim sonucunda Hayim Nahum Efendi hahambaşı seçilmiştir. Aslında Osmanlı Devleti, II. Mahmud döneminden itibaren imparatorluktaki tüm hahamları doğrudan İstanbul'a bağlayarak Osmanlı Musevi Cemaati'ni merkezileştirmeye çalışmıştır. Ancak Osmanlı Musevi Cemaati'nin geleneksel

²⁹ BOA, BEO, 3378/253327-1, 6 Ağustos 1324 (19 Ağustos 1908).

³⁰ Naim A. Güler, *Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2012), 197.

³¹ Güllü, *a.g.e.*, 158-159.

³² *A.g.e.*, 155.

³³ BOA, BEO, 3378/253327-1, 6 Ağustos 1324 (19 Ağustos 1908).

yapısı bu çabaya karşı direnmiştir.³⁴ Yine de Hayim Nahum Efendi, 1865'te yürürlüğe konulan Osmanlı Musevileri Anayasası'nın kanunlarına göre seçilen tek hahambaşı olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Musevilerin tek temsilcisi haline gelmiş ve padişahın verdiği berat sayesinde en yüksek rütbeli haham olmuştur.³⁵

Osmanlı Musevilerinin Anayasası: Hahamnâme
Nizâmnâmesi

Nizâmnâmeler, cemaatlerin hem iç işlerini hem de Osmanlı Devleti ile ilişkilerini düzenleyen bir anayasa işlevi görmüştür. Bu bakımdan devletin merkezî yönetimini güçlendirmek amacıyla Osmanlı Musevilerinden de Osmanlı Musevi Cemaati için bir anayasa hazırlamaları istenmiştir. Bunun sebebi, Tanzimat reformlarından sonra değişen devlet mekanizması olmuştur. Nitekim Osmanlı Musevilerinin anayasası, Cemaat'in modernist kanadının beklentileri ve Osmanlı Devleti'nin reformist istekleri doğrultusunda oluşturulmuştur. Sultan Abdülaziz'in 1865'te verdiği ruhsatla Osmanlı Musevilerinin anayasası resmen yürürlüğe girmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu anayasadan temel beklentisi, Osmanlı Musevi Cemaati'nin merkezî bir otorite tarafından yönetilmesi olmuştur.³⁶

Öte yandan Musevilikte, dünyanın her yerindeki Musevileri kapsayan bir din adamı yoktur. Bu sebeple Osmanlı Musevi Cemaati'nde de hahamlar arasında bir hiyerarşi bulunmamıştır. Hahamlık, daha ziyade yalnızca geleneklere ya da topluluk içinde

³⁴ Güllü, *a.g.e.*, 154-155.

³⁵ Güleriyüz, *a.g.e.*, 197.

³⁶ Güllü, *a.g.e.*, 156-169.

oluşturulan dinî nizama bağlı olmuştur.³⁷ Ancak Hayim Nahum Efendi'nin hahambaşı olmasından sonra İstanbul'daki hahambaşının, imparatorluğun diğer şehirlerinde görev yapan tüm hahamlardan üstün ve güçlü olduğunun tanınmasına dair politika, eski dönemlere göre daha ciddi bir biçimde takip edilmiştir.³⁸ Aslında Osmanlı Musevileri, Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlü bir merkezî otorite kurulması fikrini benimseyen tek gayrimüslim ve Türk olmayan grup olmuştur. Buna bağlı olarak Alyans'ın yanı sıra Osmanlı Devleti'nin de desteklediği Hayim Nahum Efendi'nin otoritesi altında merkezî bir topluluk oluşturarak Siyonistlerin desteklediği Aşkenazileri engelleyebileceklerini düşünmüşlerdir.³⁹ Görüldüğü üzere Siyonizm'in Osmanlı Musevi Cemaati'ndeki insicamlı ilişkileri tehdit etmesi sebebiyle Osmanlı Musevilerinin modernist kanadı, İTC'nin politikalarıyla uyumlu bir biçimde hareket etmiştir.

Geç Gelen Nüfuz: Siyonizm

Hayim Nahum Efendi, Siyonistlerin Filistin'de ikamet taleplerinin engellenmesine yönelik İttihatçı politikaları desteklemiştir. Ortaylı, Batılı güçler arasındaki sömürgecilik rekabetine Almanya'nın çok geç katılması sebebiyle Almanların Türk topraklarında nüfuz sahibi olabilmek için kendilerine özgü bir strateji izlemek zorunda kaldıklarını savunmuştur. Nitekim Almanlar, halihazırda diğer Avrupalı güçlerin etkisi altına girmiş yerel azınlık gruplarıyla ilgilenmek yerine, Alman kültürüne ve diline sadık yeni azınlık grupları yaratmak için çabalamıştır.⁴⁰ Bu

³⁷ Güleriyüz, *a.g.e.*, 197.

³⁸ Güllü, *a.g.e.*, 255.

³⁹ Ahmad, *a.g.e.*, 135.

⁴⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu* (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 168-169.

doğrultuda farklı kökenlerden gelen Museviler Osmanlı Filistini'ne yerleştirilmiştir. Elbette bunların büyük çoğunluğunu, Alman kültürüne ve Alman diline sahip Museviler teşkil etmiştir. Hilfsverein, bu Musevi Almanları teşkilatlandırmış ve bunlara mali destek sağlamıştır.⁴¹ Alman İmparatorluğu'nun çıkarları için Osmanlı Filistini'ne sızmaya çabalayan Alman diplomatlar, bu doğrultuda Theodor Herzl'i ve Siyonizm'i de mutlaka göz önünde bulundurmuşlardır.⁴² Fransa ile Almanya arasında meydana gelen nüfuz mücadelesi de dikkate alındığında, Almanya ile Siyonizm'in Osmanlı Filistini'ne nüfuz etme amacıyla başlattığı iş birliği daha iyi anlaşılmaktadır.

Osmanlı Musevileri ise Siyonizm'e teveccüh etmemiştir. Üstelik Osmanlı Musevi Cemaati'nin hahambaşısı olarak Hayim Nahum Efendi'nin kendisi de bir Siyonizm karşıtı olmakla beraber zaten Alyans'ı kılavuz olarak görmüştür. Bu sebeple İstanbul'daki Siyonist temsilciler ve hatta Alman diplomatlar, Hayim Nahum'un Fransız kültürüne olduğu kadar Fransız çıkarlarına da yakın olmasını gerekçe göstererek ona karşı çıkmışlardır.⁴³

Sonuç olarak Hayim Nahum Efendi, her ne kadar Fransa'nın etkisi altında görülse de İTC'nin politikaları bağlamında da Siyonizm'e karşı bir tutum belirlemiştir. Zira Siyonizm, Filistin bölgesinde bağımsız bir Yahudi devletini hedeflediğinden ötürü Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü doğrudan tehdit etmiştir. Öte yandan Siyonist medya, özellikle Filistin'deki Yahudi yerleşimi konusunda Hayim Nahum Efendi'yi itibarsızlaştırmak için onun hakkındaki iftira ve dedikoduları

⁴¹ A.g.e., 159.

⁴² A.g.e., 169.

⁴³ A.g.e., 169.

yaygınlaştırmıştır. Söz gelimi Hayim Nahum Efendi'nin hahambaşı olarak atanmasından yaklaşık bir yıl sonra, yani 1909'da yazılıp Dâhiliye Nezâreti'ne sunulan bir polis raporuna⁴⁴ göre Siyonist medya, Hayim Nahum'un Talat Paşa ile görüşmesinde yabancı Musevilerin herhangi bir kısıtlama olmaksızın Kudüs'e yerleşmeleri için izin istediğini ve bu izni aldığını iddia etmiştir. Öte yandan, aynı rapora göre, Osmanlı Musevilerinin kamuoyunu yansıtan Siyonizm karşıtı medya ise Hayim Nahum'un söz konusu talebinin devlet politikası açısından imkânsız olduğu gerekçesiyle Talat Paşa tarafından reddedildiğini iddia etmiştir. Üstelik anti-Siyonist medya, eğer söz konusu talep bir hakikat ise Hayim Nahum Efendi'nin yabancı Museviler üzerinde ve hatta Osmanlı Musevilerinin siyasi talepleri üzerinde herhangi bir yetkisinin bulunmadığını açıklamıştır. Bu sebeple Osmanlı Musevilerinin kamuoyunda, Siyonizm'in herhangi bir saygınlığının olmadığı ileri sürülebilecektir.

Sonuç

İTC, Osmanlı Musevilerinin modernist kanadıyla yakın ilişkiler kurarak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne yönelik Siyonist tehdidi ortadan kaldırmayı başarmıştır. Hayim Nahum Efendi ise modernist kanadın liderlerinden biri olarak İTC'nin merkezîyetçilik politikasında hayati bir rol oynamıştır. Karşılıklı çıkarlar, Jön Türkler ile Osmanlı Musevilerinin iş birliği için güçlü bir temel oluşturmuştur. Bu iş birliği sonucunda İTC, Osmanlı Filistini'ne yönelik Siyonist tehdidi engellerken modernist Osmanlı Musevileri de Osmanlı Musevi Cemaati'ne

⁴⁴ BOA, Dâhiliye Nezâreti (DH.), Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti (EUM.), Tahrîrat Kalemi (THR.), 104/24-1, 19 Teşrinievvel 1325 (1 Kasım 1909).

uzun yıllar boyunca tahakküm eden muhafazakâr kanadı devirebilmiştir.

Aslında iç ve dış olmak üzere iki boyutu olan bir tür alan mücadelesi meydana gelmiştir. Bu boyutlu mücadele giderek Osmanlı Musevi Cemaati'nden Osmanlı İmparatorluğu'na yansımıştır. Osmanlı Musevi Cemaati'ndeki muhafazakâr kanat, Siyonizm'i bir siyasi araç olarak kullanan Almanya tarafından desteklenmiştir. Almanya, sömürgecilik faaliyetlerine geç katıldığından ötürü özellikle Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'de kendi nüfuzunu kurabilmek için Alman yanlısı Musevilerin Osmanlı Filistini'ne yerleştirilmesini amaçlamıştır. Öte yandan Osmanlı Musevi Cemaati'ndeki modernist kanat ise Fransa tarafından desteklenmiş ve bu ülkenin de Osmanlı Musevileri üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu arada Osmanlı Devleti de egemen bir devlet olarak hem iç hem de dış çıkarları bakımından en faydalı tarafı seçmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple İttihatçılar, Osmanlı Musevi Cemaati'ndeki modernist kanadı desteklemek suretiyle doğrudan İTC'ye bağlı olan hahambaşısı merkezileştirmek yönünde bir strateji geliştirmiştir. Sonuç itibarıyla değişme eğilimindeki kırıl-gan dengeler bozulmuştur.

İttihatçılar, bu strateji sayesinde Alman-Siyonist irredantizminin desteklediği muhafazakâr kanadı ortadan kaldırarak imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumayı amaçlamışlardır. Bununla beraber Osmanlı Musevileri de Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kalmışlardır. Çünkü hem Türkler hem de Osmanlı Musevileri, Avrupa'nın Osmanlı Hristiyanlarını hi-maye etmesine sebep olan kapitülasyonlardan mustarip olmuştur. Böylece her ikisi de özgürleşmeyi modernist yaklaşımda aramışlardır. Bu sebeple Jön Türk Devrimi'nin kuluçka

döneminde Osmanlı Musevileri, özellikle Sultan Hamid'in otoritesinden nispeten uzak olan Makedonya'da İTC'nin etkin üyelerini korumuş ve desteklemişlerdir. Neticede Hayim Nahum Efendi de hahambaşı olduktan sonra Osmanlı Musevi Cemaati'nin hem iç hem de dış politikasının İTC'nin güttüğü davaya uygun olarak belirlenmesine razı olmuştur. Hayim Nahum, gerek görevi sırasında gerekse sonrasında Osmanlı Devleti ile daima eş güdümlü hareket etmiştir.

K A Y N A K L A R

I. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, BEO, 3378/253327

BOA, BEO, 3488/261530

BOA, BEO, 3502/262617

BOA, BEO, 4006/300415

BOA, DH.EUM.THR, 104/24

BOA, İ.AZN, 84/11

II. Basılı Kaynaklar

Ahmad, Feroz. *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*. çev. Ayşen Gür. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

Benbassa, Esther. *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları: Alyans'tan Lozan'a*. çev. İrfan Yalçın. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998.

Güler, Ali. *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*. Ankara: Tamga Yayıncılık, 2000.

Gùleryüz, Naim A..*Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2012

Güllü, Ramazan Erhan. *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.

Lehmann, Matthias B. “Rethinking Sephardi Identity: Jews and Other Jews in Ottoman Palestine.” *Jewish Social Studies*, New Series, 15, no. 1 (2008): 81-109.

<http://www.jstor.org/stable/40207035>.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kùltür Yayınları, 2010.

Yetkin, Çetin. *Türkiye’nin Devlet Yaşamında Yahudiler*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1996.

SİNEMA İLE TARİHİN İKİRCİKLİ İLİŞKİSİ: *LORE* FİLMİNİN TARİHİ ANALİZİ

Tuba Bùdüş⁴⁵

Giriş

Sinema sanatının, diğèr sanatlara oranla daha kısa olan tarihinde, birçok tarihsel gerçeklik ele alınmıştır. Tarihsel gerçeklikleri ele alan birçok yapım arasında; Ortaçağ'da Kudüs'te geçen *Kingdom of Heaven* (2005, Ridley Scott), Adolf Hitler'in son günlerini anlatan *Der Untergang* (2004, Oliver Hirschbiegel), İskoç özgürlük savaşı William Wallace'ın hayatından esinlenen *Braveheart* (1995, Mel Gibson), Çin'in son imparatoru Puyi'nin hayatını perdeye taşıyan *The Last Emperor* (1977, Bernardo Bertolucci), Roma İmparatorluğu'na karşı savaşın öncüsü Spartaküs'e ve imparatorluğa karşı verilen mücadeleye odaklanan *Spartacus* (1960, Stanley Kubrick), 1. yüzyılda Kudüs'te yaşanan bir intikam hikâyesini anlatan *Ben-Hur* (1959, William Wyler), TE Lawrence'ın icraatlarına odaklanan *Lawrence of Arabia* (1962, David Lean) öne çıkan örneklerdendir.

Tarih, sinema için tükenmeyen bir kaynak olmaya devam etmektedir. Zira insan yaşamı devam ettikçe insanlık birbiriyle iletişim

⁴⁵ Marmara Üniversitesi'nde Sinema Televizyon Bölümü'nde yüksek lisans öğrencisidir. "Sinema ile Tarih İkircikli İlişkisi: *Lore* Filminin Tarihi Analizi" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 12 Temmuz 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

halinde olmayı sürdürmekte ve bu iletişim halinde olma da neticesinde birçok olumlu gelişmeyle birlikte problemleri ilişkiyi beraberinde getirmektedir. Sinema, belli başlı hikâye çeşitlerini tükettikten sonra tükenmek bilmez kaynak olan tarihe yönelmiş ve onu farklı şekillerde kullanmıştır. Tabii sinema ile tarih ilişkisi tek taraflı bir ilişki değildir. Sinema, tarihi her anlamda kullanırken tarih bahsedilen ilişkiden yarar sağlamaz değildir. Bu nedenle ikili arasındaki birlikteliği, simbiyotik bir ilişki olarak tanımlamak da mümkündür.

Sinema tarihten malzeme olarak yararlanırken, tarih de hareketli görüntüden görsel tarihin oluşturulmasında faydalanmaktadır. Hatta sinema, ortak imgeleri, mitleri yaratır; mitler tarih olur. Kısaca çeşitli alanlar arasında sınırların iyice incelendiği günümüzde karşılıklı etkileşim, sinema ve tarih arasında daha sıkı dokulu bir hal almıştır (Erkılıç, 2005, s. 73).

Konu sıkıntısı çeken sinema sanatı, sınırsız bir vaha olan tarihin sayfalarında hikâyelerini yaratırken tarih de ulaşamadığı kitlelere sinema sayesinde uzanabilmektedir. Sinema bir temsil biçimi olarak, tarih ile ilgili algılar bütünü ortaya koymasıyla kolektif belleğin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır (Ulusoy, 2020, s. 404). Zira sinema, geniş kitlelere ulaşma noktasında görsel ve işitsel anlamda etkili bir sanattır. “Sinema, içinde bulunduğu zamanın kendine özgü karakterini ortaya koyarak tarihe, geçmişte süreceği sayısız örnek bırakmıştır. Bu sayısız örnek ile tarihçi sinemayı bir arşiv belgesi olarak kullanabilir, çekildiği dönem hakkında çıkarımlarda bulunabilir” (Ulusoy, 2020, s. 404). İşte, bu karşılıklı menfaat ilişkisi, bir asırdır tarih ile sinemayı bir arada tutabilmiştir. Her ne kadar sinema ile tarih ilişkisini karşılıklı bir çıkar ilişkisi içerisinde tanımlamak mümkün olsa da bu ilişkinin nadiren de olsa parazit bir hal aldığını

iddia etmek mümkündür. Sinemanın, çoğu zaman gerçekleri bozduğu ve gerçeğin içinden öncesiyle hiçbir dayanağı kalmamış yeni bir gerçeklik yarattığı da gözlemlenmiştir. Örneğin, çekildiği 1997 yılından bu yana en çok tartışılan tarihî filmlerden biri olan, Roberto Benigni tarafından yazılan ve yönetilen *Life is Beautiful / Hayat Güzeldir* (1997) hakkında birçok sinema kuramcısı, sinema yazarı ve tarihçi olumsuz tespitte bulunmuştur. Film hakkında yapılan olumlu ve olumsuz yorumları da içeren *Beyond Life is Beautiful* (2005) isimli bir kitap kaleme alan Grace Russo Bullaro, şöyle der:

Benigni bir babanın soykırım gibi ekstrem durumlarda çocuğunun masumiyetini korumaya çalışmasına odaklanırken birçok tarihî gerçeği ezip geçiyor. Tercihlerine gelen kötü eleştirilere karşı kendini savunmak için amacının bir fabl yapmak olduğunu yineledi (peri masalı yapmış olmasına rağmen) (Bullaro'dan aktaran Yıldız, 2017).

Tarihî gerçekleri çarpıtarak kendi amacı uğruna tarihsel gerçekleri kullanıp bundan bir yarar sağlama ilişkisini parazit bir ilişki olarak tanımlamak gerçekten mümkün müdür? Tarihî bir film gerçeklikle bağlarını her anlamda güçlü mü tutmalıdır? Tüm bu soruların ve daha fazlasının net bir şekilde cevaplanması pek mümkün değildir.

Tarihsel eleştiri, hangi dönemin hangi yönüyle ve hangi bakış açısıyla ne kadar ele alınacağına dair sınırların belirgin şekilde çizilmesini gerekli kılar. Ayrıca "geçmişten yeniden şekillendirmek" gibi bir özelliğe bürünen sinema filminin taşıdığı ideolojik bakış açısını eleştirmek, büyük oranda sorumluluk istemektedir (Kabadayı, 2013, s. 63).

Keza makalenin üzerine yoğunlaşacağı *Lore / Savaşın Gölgesinde* (Cate Shortland, 2012) de bu anlamda tartışmaya açık bir film-dür. Bu makalenin amacı net bir sonuç ortaya koymaktan ziyade açığa çıkardığı tarihsel söylemlerin ve bakış açılarının çoklu ele alınmasıdır. Geçmişten bu yana sinema ile tarih ilişkisini tekrar tanımlayarak tüm bu tanımlar özelinde *Lore* filmini tarihsel analiz yöntemiyle ele almaktır. İkinci Dünya Savaşı'nın çok kısa bir süre sonrasında bugüne kadar olan dönemi anlatan çok fazla film üretilmiştir. Lakin bu filmlerin çoğunluğu savaşın mağdur tarafı olan Yahudilerin gözünden aktarılan filmlerdir. *Lore*, savaşın kaybedildiği bir süreçte üst düzey SS subayı (*Schutzstaffel*, Nazi Almanyası'nda koruma timi olarak geçen bir birliktir) bir baba ve Nazi hayranı bir annenin, kendi zihniyetiyle yetiştirdiği çocuklarının üzerinden ilerlemesi nedeniyle, yani tarihsel bir süreci failler üzerinden aktarmasıyla diğer yapımlardan farklılaşmaktadır.

Tarihsel Film Nedir?

“Tarihî/tarihsel film; tarihsel bir gerçekliği ele alan, tarihsel bir olayın geçtiği yeri, zamanı, kişileri, olguları ele alan film türüdür” diye genellenebilir. Fakat, Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Tarih ve Sinema adıyla dersler veren Teyfur Erdoğan, “Filmleri tarihsel ve tarihî olarak ikiye ayırmak mümkündür. Tarihî eski demektir. Tarihsel ise tarihten bahseden demektir” (Erdoğan'dan aktaran Ulusoy, 2020, s. 408) diyerek kavramı ikiye ayırmıştır. Yine Erdoğan, eski döneme ait mekânların veya eşyaların kullanımının bir filmi tarihî yapmak için yeterli olduğunu dile getirmektedir (Erdoğan'dan aktaran Ulusoy, 2020, s. 408). Lakin tarihsel film, uygulamada çok karmaşık bir yol izlemektedir. Öncelikle sinemanın tarihsel gerçekliği yeniden kurguluyor olması, tarihsel filmlerin tanımlanmasını, belli kalıplar içerisinde

konulmasını engellemektedir. Robert A. Rosenstone, *Gerçek Tarih Olarak Tarihsel Film* isimli makalesinde tarihsel film hakkında tekil olarak konuşamayacağımızı belirtir. Zira edebiyatın da kendi arasında kategorilere ayrıldığını ve tarihsel filmin de çok değişik kategorilere ayrılabilceğini fakat en temel haliyle; drama olarak tarih, belge olarak tarih ve deney olarak tarih şeklinde üç kategoriye indirilebileceğini söyler (Rosenstone, 2018, s. 163-164).

Bu çalışmanın yoğunlaşacağı ve *Lore* filmi özelinde odaklanacağı drama olarak tarih kategorisine geçmeden önce belge ve deney olarak tarih kategorilerini kısaca tanımlamak ve örneklemek yerinde olacaktır. Belge olarak tarih kategorisindeki filmler, gerçek aktüel görüntülerden veya arşiv görüntülerinden, kayıtlardan, yazılı belgelerden oluşan bir anlatıya sahiptir. Bu anlatıya, genelde konunun uzmanlarının bilgisine veya bizzat anlatılan olayı yaşayanların tanıklığına dair röportajlar eşlik eder (Rosenstone, 2018, s. 164).

Tarih uzmanları, ruhsal ve pratik olarak yazılı tarihe daha yakın olduğu için diğer kategorilere oranla belge olarak tarih anlatılarını daha gerçekçi bularak sahiplenirler (Rosenstone, 2018, s. 164). Lakin belge olarak tarih kategorisinde üretilen filmlerin de çokça tartışılan yönleri vardır. Öncelikle anlatıcıların aktardıklarının ne kadar güvenilir olduğu çokça tartışılan konulardan biridir. Zira tanıklar, öncelikle hafıza konusunda sıkıntılar yaşıyor veya geçmişini kendi hafızalarında yaptıkları kurgu ile hatırlamayı istiyor olabilirler. Yazın alanında da çalışma yaparken uzmanların yaptığı derinlemesine sözlü tarih çalışmalarının güvenilirliği hep tartışılmıştır. Örneğin Ritchie, hakiki tarihin istatistiksel analizleri temel alması gerektiğini iddia etmektedir

(Ritchie'den aktaran Dere & Dinç, 2020, s. 279). Fakat çoğunlukla da “yazılı belgeler arasında yer alan bir olayın raporu, mektuplar, günlükler, otobiyografiler ve dokümanlar, onların yazarlarının doğru ve tarafsız olmama ihtimallerine rağmen bazı tarihçilerce ‘güvenli ve geçerli’ kaynaklar olarak kabul edilmektedir” (Danacıoğlu’ndan aktaran Dere & Dinç, 2020, s. 280). Oysaki,

Bir dokümanın eksikler ve yanlışlıklar içerebileceğini; onu bizzat yazılayan kişinin dokümanı oluşturmada birincil amacının bilime katkı sağlamak olmadığını; belgelerin çoğunlukla rutin iş ve işlemlerin bir parçası veya kaydı olarak üretildiğini ve bu sebeple bir kişi, bir grup veya bir tarafın çıkarlarını ön plana çıkarırken, başkalarını ve/veya bazı şeyleri göz ardı eden bir tarzda düzenlenebileceğini unutmamak gerekir (Thompson ve Bornat’tan aktaran Dere ve Dinç, 2020, s. 279).

Thompson ve Bornat’ın öne sürdükleri gerçeklerle birlikte genelde tanıklar da özlem duygusuyla geçmişi güzelleyerek aktarmakta veya topyekûn kötüleyebilmektedir. Tanıkların bu anlatımı seyirciyi etkileyen en önemli unsurlardan biridir. “[...] Belgesel için büyük bir sorun tam olarak onun en bariz ‘tarihsel’ materyalinin vaadinde yatmaktadır. Bütün bu eski fotoğraf ve tüm haber filmleri görüntüleri, önceden paketlenmiş bir duygu ile doyurulur: nostalji” (Rosenstone, 2018, s. 165).

Belge olarak tarih kategorisinde durum bu şekilde tartışmalıyken deney olarak tarih alanında da çok farklı bir şey söylenememektedir.

Deney olarak tarih, çeşitli film formları için garip bir terimdir: Hem dramatik hem belgesel ve bazen de ikisinin bir

kombinasyonudur. Burada, Birleşik Devletler'deki ve eski komünist ülkelerle birlikte Avrupa'daki ve Üçüncü Dünya'daki avangart ve bağımsız film yapımcıları tarafından yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Bu filmlerden bazıları meşhur oldu, hatta sevildi (Sergei Eisenstein'in Oktober ve Battleship Potemkin, Roberto Rossellini'nin The Rise of Louis XIV filmleri) (Rosenstone, 2018, s. 165).

Belge ve deney olarak tarihî filmlerin, kurmaca tarihî filmlere göre nispeten daha doğru ve güvenilir bir yerden aktarım yaptığına dair bir tespitte bulunulamamakla birlikte drama olarak tarih kategorisindeki filmlerin gerçekçilik ve güvenilirlik durumu asıl tartışılacak şeydir. Rosenstone, dramatik filmlerin anlatısında eşit düzeyde başvurulmuş altı önemli nokta olduğunu dile getirmektedir. *Lore* filmini, bu altı kategori üzerinden irdelemekten önce filmin değindiği ve çekildiği tarihsel sürece ve bu iki dönem arasındaki ilişkiye yakından bakmak iyi olacaktır. Zira Corrigan (2021, s. 124), tarihsel yaklaşımı kullanan bir yazarın, filmleri bağlamına uygun bir şekilde tarihsel gelişmelere bağlı olarak incelemesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu nedenle *Lore* filminin analizi için sadece geçmiş üzerinden ilerlemek değil, geçmiş ile şimdi arasındaki köprü kurarak yol almak yerinde bir tercihtir.

Lore Filmi Üzerinden Drama Olarak Tarihsel Film

Filmin Kısa Öyküsü

Rachel Seiffert'in *The Dark Room* (2001) adlı eserinden uyarlanan film, İkinci Dünya Savaşı'nın taraflarından Almanya'nın düştüğü 1945'in Mayıs ayında, SS subayı bir baba ve Führer hayranı bir annenin beş çocuklu evinde başlar. Panik halindeki aile, Nazi fikriyatının belgelerini evin bahçesinde yakar ve üstünkörü

bir şekilde toparlanarak tüm o konforlu yaşamı terk eder. Kır-salda derme çatma bir eve yerleşen aile, çok fazla birlikte kalamaz. Bu asla gerçek bir yuva olamayacak yapıyı önce baba, sonra da anne terk eder. Anne, gitmeden önce ailenin en büyük çocuğu olan Lore'a dört kardeşini emanet eder. Anne, kardeşlerini de alarak ülkenin diğer ucundaki Hamburg'daki büyükannelerinin evine gitmelerini salık verir.

Beş çocuk, tehlikelerle örülü ülkeyi baştan başa kateder. Kimi zaman trenle, kayıkla ama en önemlisi Karanlık Orman'da yürüyerek yol alan beş kardeş, birçok badire atlatır. Yolda tanıştıkları Thomas'ın da bu yolculuğa katılmasıyla yolculuk, Lore ve kardeşleri açısından bir nebze daha çekilir bir hal alır. Zira Yahudi bir mülteci olan Thomas, tüm aileye kol kanat gerer. Bir kimliğe sahip olması sayesinde müttefik askerlerinin kontrolünden de sorgulamalarından da hem kendini hem de Lore ve kardeşlerini kurtarır. Lakin Thomas'ın Yahudi olma durumu, Lore ile Thomas arasında bir çatışma da yaratır. Bir yandan birbirlerine cinsel anlamda çekim duyan ikilinin bir yandan da düşman saflarda olma hali ikircikli bir durum yaratır. Bu birliktelik, ikiz kardeşlerden Gunter'in hayatını kaybetmesiyle noktalınır. Yolun kalan çok küçük bir kısmını Lore ve kardeşleri, Thomas olmadan tamamlar. Sonunda annenin Lore'a verdiği görev tamamlanır ve büyükannenin evine ulaşılır.

İkinci Dünya Savaşı'nın Sonu: İşgal Altındaki Almanya

Müttefikler Berlin'e girdikten sonra 30 Nisan 1945'te Hitler intihar ederek yerini Amiral Doenitz'e bırakmıştır. Ağırlıklı olarak Sovyet askerlerinin yer aldığı Müttefikler 2 Mayıs 1945'te Berlin'i tamamıyla ele geçirmişlerdir (İdem'den aktaran Yıldız, 2019, s. 68). Ülke, uzun bir süre muzaffer müttefik askerlerinin kontrolü altında yönetilmiştir. Amerika, Fransa, İngiltere ve

Sovyet Rusya'nın kontrolü altındaki Almanya, zamanla müttefik güçlerin arasındaki politik anlaşmazlık sebebiyle ikiye bölünerek Doğu ve Batı Almanya olarak varlığına devam etmiştir (Knowles, 2014). 1989 yılında ülkeyi ikiye ayıran utanç duvarı yıkılana kadar da bu durum devam etmiştir.

Lore filmini anlamak, filmde yaşanan olayların geçtiği süreci değerlendirmek için savaşın henüz ertesindeki ilk günlere odaklanmak gerekmektedir. Zira filmdeki hikâyenin başlangıcından bitişine kadar geçen süre net olarak verilmesi de savaşın bitiminin hemen ardından başlayıp birkaç aylık bir sürece odaklandığı anlaşılmaktadır. Zira Hitler'in intiharı filmin ilk birkaç sahnesinden sonra gerçekleşmektedir. Film, savaşın ardından ülkeyi paylaşan müttefik kuvvetlerinin kontrolü yeni yeni ele aldığı, Alman halkının henüz ne olup bittiğini tam olarak idrak edemediği ve Nazi rejiminin savaş boyunca işlediği suçlardan halkın habersiz olduğu bir süreçte geçmektedir. Zira "1945-1949 yılları arasında Nazi döneminin çok da araştırıldığı söylenemez. Mithat Sancar *Geçmişle Hesaplaşma, Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne* adlı çalışmasında Almanya'nın 1945-1949 yılları arasındaki tutumunu suskunluk/bastırma dönemi olarak adlandırmaktadır" (Sancar'dan aktaran Kişmir, 2019, s. 53). Fakat 1960'lı yıllardan sonra özellikle soykırım suçlularının yargılamaları ile bürokratlar başta olmak üzere Alman toplumunda soykırım konusunda bilinç oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır (Fischer ve Lorenz'den aktaran Kişmir, 2019, s. 53).

Filmde de bahsi geçtiği üzere ülke beş bölgeye ayrılmış, her bölgede yönetimi farklı bir müttefik ülke (SSCB, Amerika, İngiltere, Fransa, Polonya) ele almıştır. Ülkede bulunan müttefik

askerleri, çeşitli yerlerde kontrol noktaları oluşturmuşlardır. Filmin bir sahnesinde yolda rastladıkları ABD askerleri, bir başka seferinde ise başka bir müttefik ülkenin askerleri kimlik kontrolü yapmaktadır. Bu kontroller sırasında askerlerin, Yahudi kimliğine sahip olan Thomas'ı sorgulamadıkları fakat Almanlara daha kontrolcü yaklaştıkları görülmektedir.

Film boyunca karakterler, farklı ülkelerin askerleriyle (genelde sıradan, rütbesiz askerler) karşılaşsalar da Führer'in sureti dışında her iki taraftan da tarihi bir kişilik görünmez, bahsi dahi geçmez. Zira Führer dışındaki tüm karakterler kurgudur. Bunun yanında bir dönem filmi olmasına rağmen filmin hiçbir anında (başında veya sonunda) herhangi bilgilendirici, gerçek bilgi verecek bir metnin perdeye yansıdığını görmeyiz. Buna rağmen ülkedeki durumu tarif edebilecek pek çok yaşantı perdeye yansımaktadır.

Halkın büyük oranda açlıkla mücadele ettiği, salgın hastalıkların kol gezdiği, suçluyla suçsuzun ayırt edilemediği, yıkıntılar içerisinde hayatta kalmak uğruna hırsızlık, cinayet, tecavüz vakalarının hiç durmadığı bir süreç yaşanmaktadır. En önemlisi, kadınların ve çocukların sokaklarda av pozisyonunda olduğu günlerdir. Halkın güvenliğini sağlayacak bir yasa, güven duymasını sağlayacak bir ortam ve yasaları uygulayacak kolluk güçleri de dahil olmak üzere devlet adına hiçbir şey kalmamıştır.

Bir yandan da yönetmenin ya da filmin çekilmesine kaynaklık eden romanın yazarının Alman olmamalarına rağmen neden bu hikâye ile ilgilendiklerini düşünmek yerinde olacaktır.

Almanya, savaşın ardından dört yıl boyunca müttefik güçlerin kontrolü altında bulunmuş ve bu süreçte Nazi anlayışına dair ne

varsa yok edilmiş olsa da Nazi ideolojisinin, Üçüncü Reich ülküsünün tam olarak tarih sahnesinden silinmesi sağlanamamıştır. Zira, 1945-1949 tarihlerine bakıldığında müttefiklerin, Alman militarizmini ve Nazizm’ini ortadan kaldırma konusunda bir karara vardığı ve bu bağlamda Alman savaş suçlularını, 20 Kasım 1945 tarihinde başlayıp 1 Ekim 1946 tarihinde sona eren, Nürnberg’deki Uluslararası Askerî Ceza Mahkemesi’nde (*Internationales Militärtribunal in Nürnberg*) yargılamaları (Kışmır, 2019, s. 53) etkili bir sonuç verememiştir.

Toplumda benimsenmiş inancın nedenlerinin tam anlamıyla sorgulanmaması, Nazi fikriyatının sadece bir süreliğine suskunluğa gömüldüğünü göstermektedir. Zira soykırım veya *Holokost* olarak tanımlanması gereken gerçeklik, “ırk çılgınlığı”, “antisemitist ideoloji”, “toplu öldürmeler” gibi dolaylı ifadelerle tanımlanmıştır (Kışmır, 2019, s. 53). Tüm bu nedenlerle ABD ve Avrupa’nın komünizmden korunmak için yeterince önemsemediği (Kışmır, 2019, s. 53) ve zamanla dünyanın her yerine sirayet eden Nazi anlayışı, Neo-Nazizm olarak oldukça güçlü bir şekilde tarih sayfasına çıkmıştır. Dünyanın çeşitli yerlerinde örgütlenen Neo-Naziler, 90’lı ve 2000’li yılların ardından pek çok suikastla seslerini duyurmaya başlamışlardır.

29 Mayıs 1993’te Neo-Nazi dört genç erkek, Türk kökenli kalabalık bir ailenin yaşadığı evi ateşe vererek iki kadın ve üç kızı öldürdü. Fakat Solingen, birleşme öncesi ve sonrası Almanya’da göçmen kökenlileri hedef alan ırkçı şiddetin yalnızca bir bölümüydü (Çaylı, 2021, s. 76). Zira 1979 yılında Hamburg’da Ramazan Avcı adlı bir Türk’ün katledilmesi olayı ile başlayan ırkçı şiddet saldırıları, 1988 yılında Bavyera kasabası Schwandorf’ta üç Türk ve bir Alman’ın kundaklanan bir evde yaşamlarını yitirmeleri sonucu yeni bir boyut kazanmıştır. 1992

yılında Schleswig Holstein eyaletindeki Mölln kasabasında üç kişinin kundaklanmasıyla devam eden saldırıların ardından Solingen faciası yaşanmıştır (Ünvar, 2012, s. 100). 2000 yılında [...] “Nasyonal Sosyalist Yeraltı” (NSU) isimli terör örgütü birçok kanlı eylem gerçekleştirmiştir. Alman medyasının “Dönerci Cinayetleri” olarak isimlendirdiği eylemlerde 2000 ve 2007 yılı içerisinde birden çok Türk öldürülmüş, bu cinayetler 2011 yılına kadar çözülememiştir (Vurur, 2022, s. 92). Günümüzde de Neo-Nazi fikriyatı etkin bir şekilde sahiplenilmektedir.

Bu noktada, filmin referans aldığı Rachel Seiffert imzalı *The Dark Room* romanının yayımlanma tarihine, yazarın ve filmin yönetmeninin nereli olduğuna bakmak gerekmektedir. Zira Seiffert’in İngiliz, Shortland’ın Avustralyalı olması önemli bir ayrıntıdır. Neo-Nazi oluşumların dünyada ABD’den sonra en çok varlık gösterdiği ülkeler arasında Almanya, Avusturya, Fransa ve İspanya gibi göçmenlerin yoğunlukla yaşamış olduğu yerler gelmektedir (Alver’den aktaran Güzelipek, 2020, s. 70). Bunların ardından “1.500 dazlağın yaşadığı Birleşik Krallık” (NCJRS, 1995) ve yine İngilizlerin yoğunlukta yaşadığı Avustralya gelmektedir. Neo-Nazi oluşumların yaşadığı, ülkenin her bir tarafına sirayet ettiği bir yerde yaşayan Seiffert’in *The Dark Room*’u yazarken geçmişten çok günümüzü işaret etme çabasında ya da Shortland’ın kitaptaki bölümlerden birini filme uyarlamak istemesinde, pratik hayattaki deneyim önemli bir etkidir. Üstelik Shortland’ın eğitimini tarih üzerine yaptığını ve partnerinin ailesinin Almanya’dan Avustralya’ya göç eden bir Yahudi aile olduğunu da eklemek gerek (Savage, 2013).

Tüm bunlar doğrultusunda filmin, hem dünyadaki Neo-Nazi saldırıların hem de Avustralya ve İngiltere gibi ülkelerin Nazi

tehlikesi hakkında alarm verdiği bir dönemde çekilmesi önemlidir.

Tarihin Filme Yansımalarına Rosenstone Üzerinden Bakış

Çalışmanın buradan sonrasında filmin tarihsel analizi Rosenstone'un drama olarak tarihî film için belirlediği altı madde üzerinden yapılacaktır. Rosenstone'un öne sürdüğü altı madde, filmin yapısı üzerinden incelenecektir.

Film, Tarihi Bir Hikâye Olarak mı Anlatır?

“Ana akım film, tarihi bir hikâye olarak anlatır, başlangıcı, ortası ve sonuyla bir masaldır”(Rosenstone, 2018, s. 167).

Rosenstone (2018, s. 167) ana akım filme dahil edebileceğimiz drama olarak tarihî filmlerin, hep iyiye ve güzele evrilen bir hikâye anlattığını ifade eder. Başı, sonu ve ortasıyla bir masal anlatan bu filmlerin, bazen de seyirciyi şimdi yaşadığımız hayatın geçmişe oranla ne kadar iyi olduğuna inandırmayı amaçladığını ifade eder. Bu bağlamda *Lore* filmi de benzer çizgide ilerlemektedir.

Lore, birçok anıyla masallardan referans alan bir filmidir. Film, İkinci Dünya Savaşı, Yahudi soykırımı, Üçüncü Reich dönemi, Nazi politikaları gibi büyük meseleleri, tarihin büyük bir dönemini etkileyen olayları, ideolojileri aktarırken çok bilinen halk masallarının yolundan ilerlemeyi tercih etmiştir. 19. yüzyılda Grimm Kardeşler'in Alman köylerinde topladıkları masallardan derleyip yazıya geçirdikleri *Rotkäppchen* (*Kırmızı Başlıklı Kız*), *Hänsel und Gretel* (*Hansel ve Gretel*) ve yine bir Avrupa halk masalı olan *Aschenbrödel* (*Külkedisi*) en belirgin olanlardır. Shortland da kendisi ile yapılan röportajlarda bu durumun sürekli altını çizmiştir. Örneğin Steven Erickson ile yapılan

röportajda Shortland, sorulan sorulardan birini cevaplarken Alman peri masallarından ve onların yarattığı türden, erotik şiddetten, o masallarda yaratılan dünyalardan ilham aldığını dile getirir (Shortland, 2013a). Yine başka bir röportajda, Bijan Tehrani'nin filmin masallar ile bağına değinmesi üzerine Shortland, *Hansel ve Gretel* ile *Kırmızı Başlıklı Kız* masallarının ismini zikreder ve filmin ortalarına doğru varlık gösteren, her şeyi siyaha boyayan dul kadını *Hansel ve Gretel*'deki zencefilli ev cadısına; Thomas'ı ise *Kırmızı Başlıklı Kız*'daki kurda benzetir (Shortland, 2013b).

Filmin masalları referans alması, odaklanan meselelerin önemini azaltmaz. Zira bu halk masallarının oldukça güçlü temelleri olduğu, hatta birçoğunun çocuklardan ziyade yetişkinler için yazıldığı bilinmektedir. Örneğin *Kırmızı Başlıklı Kız*'ın genç bir kadının cinselliğini keşfetme süreci ile ilgili olduğu ama daha sonra çocuk masalı olarak lanse edildiği bilinmektedir.

*Jack Zipes (1993), Kırmızı Başlıklı Kız masalının, sözlü gele-
nekteki izlerinden, popüler kültürdeki uyarlamalarına kadar
uzanan geniş bir tarihsel çizgideki evrimini ortaya koyduğu ça-
lışmasında masalın, Fransız ve Alman versiyonlarının Perrault
ve Grimm Kardeşlerin yoğun müdahaleleri ile ortaya çıktığını
ve böylelikle masalın, ataerkil yapı içinde kadın bedeninin ve
cinselliğinin denetim altına alınmasına hizmet eder hale geldi-
ğini söyler (Zipes'ten aktaran Aksoy, 2021, s. 151).*

Filmde de annenin Lore'a küçük kardeşlerini sağ salım büyükan-
nenin evine götürmesini, bu yolculuk esnasında asla kim
olduğunu unutmamasını, Karanlık Orman'dan geçerek eve ulaş-
masını tembihlediğini görürüz. Ayrıca Lore'un yolculuk
esnasında yabancılarla konuştuğunun, cinsel duygularının
önüne geçemediğinin, sürekli tehlikelerle mücadele ettiğinin de

altı çizilmektedir. Almanya'nın temsili olan ormanın tehlikelerle, yabancılarla, ötekilerle çevrili olması filmin çekildiği dönemki duruma oldukça denk düşmektedir. Lore'un yol boyunca karşısına çıkan kurtlar (özellikle Hitler hayranı kadınlar), nihayetinde büyükannenin evinde de varlık gösterir.

"*Hansel ve Gretel*"ın gerçek öyküsü ise 1314-1322 yılları arasındaki büyük kıtlık sırasında Baltık bölgelerinde ortaya çıkan bir dizi masal grubuna dayanıyor" (Altuntaş, 2021). *Hansel ve Gretel* masalı ise Orta Çağ dönemindeki açlık yıllarında ailelerin gerçekten de çocuklarını ormana bırakmak zorunda kalmalarından yola çıkılarak yazılmış bir masaldır. William Rosen, *The Third Horseman* adlı kitabında, 1315 yılında açlıktan dolayı çocuklarını yemek zorunda kalan annelerin varlığından bahseden bir Estonya kronolojisinden alıntı yapıyor (Altuntaş, 2021). Masalda çocukları ormana bırakma fikrini ortaya süren anne de (masalın ilk versiyonunda öz anne daha sonrakilerde üvey anne olarak geçmektedir) çocukları yeme arzusundaki cadı da filmdeki kadın temsillerine çok benzemektedir. Hatta Louise Murphy'nin *Hansel ve Gretel'in Gerçek Öyküsü* (2003) isimli romanı, masalın dünyasının savaşın gölgesindeki Almanya'ya ne kadar uyum sağlayabileceğinin bir göstergesidir. Çocuklarının hayatını kurtarma umuduyla onları ormana salan Yahudi aileler veya savaşın ardından yine çocuklarını güvene almak için onları ormana salan Alman ailelerin durumu ile masalın dünyası arasında güçlü bir benzerlik vardır.

Son olarak filmin açık açık göstererek referans verdiği *Külkedisi* masalı ise babasını ve annesini kaybetmiş bir genç kızın, üvey annesi ve üvey kardeşleri, yani başka kadınlar tarafından nasıl tutsak edilip kullanıldığını anlatmaktadır. Masalda yetim ve öksüz kalan genç kız, kadın temsilleri tarafından sömürülür.

Filmde ise yola yeni çıkmış çocukların kısa sürede yüklerinden kurtulduklarının izlendiği sahnede bir kadının geride kalan eşyaları karıştırtırken *Kùlkedisi* isimli masal kitabını bulduğu gör÷lmektedir. Lakin filmdeki bu açık açık tek referans hariç asıl benzerlik hikâyenin kurulmasında belirlemektedir. Çocuklar annelerini ve babalarını (Führer ve Peter) kaybetmişlerdir. Karşılarına çıkan kadınların neredeyse hepsi onları kullanmaya çalışmıştır.

Üç masalın da ortak noktası karanlık, tehlikelerle dolu bir ortamda ebeveynleri olmadan hayatta kalmaya çalışan genç bir kız çocuğu veya genç bir kız ve erkek çocuğu barındırmasıdır.

Film, yer yer masallardan referans alıp bir masala dönüşerek Alman halkının 17. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına, oradan da 21. yüzyıla uzanan yaşantısıyla bir bağlantı kurmayı hedeflemiştir.

Film, Tarihsel Gerçekleri Tek Bir Bireye mi İndirger?

“Film, tarihin bireylerin hikâyesi olduğu konusunda ısrar eder” (Rosenstone, 2018, s. 167).

Rosenstone, film boyunca hikâyesi takip edilen karakterin kişisel amacına ulaşmasının yanıltıcı olduğunu, tüm hikâye boyunca seyircinin özdeşlik kurduğu karakterin, kendi kişisel hedefini gerçekleştirmesinin sorunun çözüldüğü anlamına gelmediğini ama tam da bu şekilde sunulduğunu ifade eder. “Hem dramatik filmler hem de belgeseller, bireyleri tarihsel sürecin ön saflarına yerleştirir. Bu da onların kişisel problemlerinin çözümünün, tarihsel problemlerin çözümüyle yer değıştirme eğiliminde olduğu anlamına gelir” (Rosenstone, 2018, s. 167).

Lore’da da tüm film boyunca takip edilen şey; beş kardeşin, büyükannelelerinin evine ulaşmasıdır. Lore isimli karakterle özdeşlik

kuran seyirci, Lore'un amacına ulaşmasıyla katarsis yaşayarak rahatlamaktadır.

“Tarihin dışsal bir faktör olarak sunulduğu, kahraman bireyin dışındaki herkesin tarihin oluşumuna katkıda bulunma kapasitelerinin reddedildiği bu sinemada, seyirci pasif ve tüketici bir nesne olarak görülmekte, onun tarihi anlayabilmesini sağlamak yerine, “sadece tarihi okumasına, onu seyretmesine, onu dinlemesine ve ona katlanmasına” izin verilmektedir (Solanas ve Getino’dan aktaran Erus, 2015, s. 135).

Oysa mevcut mesele beş çocuğun büyükannenin evine ulaşmasından çok daha büyüktür. Lore'un *Kırmızı Başlıklı Kız* misali veya kardeşlerin *Hansel ve Gretel*'deki kardeşler gibi zorlu yollar-
dan, tehlikelerden sıyrılıp evin yolunu bulmasına eşlik eden esas anlatı dikkatlerden kaçmaktadır. Filmin esas anlatısında toplumu âdeta kanser gibi kuşatmış olan Nazi hayranlığı vardır. Bu temel anlatıyı çocukların zorlu yolculuğu izlemektedir. Lakin bu iki temel anlatının yanında bir de “gölge anlatı” vardır.

Yönetmen Margot Nash, *Unspoken Desires: Lore (2012) as case study on shadow narrative* isimli makalesinde temel anlatının boşluklarından hikâyeye eklemlenen ve genelde bireyin arzularını içeren anlatıyı “gölge anlatı” olarak tanımlamaktadır (Nash, 2014: 345). Film, başından itibaren Lore isimli genç kızın arzularını her fırsatta perdeye yansıtır. Baba(lar)a, Thomas'a duyulan arzular, birçok sahnede doruk noktasına ulaşır. Fakat ne babaya ne de Thomas'a olan duygular nihayete kavuşabilir. Bu anlamda “gölge anlatı”nın da esas anlatı gibi sonuçsuz kaldığı görülmektedir. Nihayete erişen sadece annenin verdiği görevin tamamlanmasıdır. Fakat bu yolculuğun tamamlanması, beklenmedik bir değişimi yaratır.

Lore ve kardeşlerin eve ulaşması sonucunda kahramanın fikirlerinin değiştiği görülse de toplumun kalanında durum pek de öyle değildir. Lore, yolculuğa çıkma ve o yolculuğu her şeye rağmen devam ettirme motivasyonunu, “emre itaat etme” dürtüsünde bulur. Lakin Lore, emre itaat etmemeye veya kendi kararını vermeye henüz yoldayken karşısına çıkan anne temsilleri ile karşılaştığında başlar. Nihayetinde büyükannenin evine ulaştığında ise tam anlamıyla emre itaatsizlik yapar.

Nazi fikriyatıyla büyüyen ve bu fikriyatın en önemli yapı taşı olan emre itaat etme şartını reddeden bir başkahraman çizilmektedir. Zira Hannah Arendt’in *Kötülüğün Sıradanlığı* eserinde ifade ettiği ve Alman halkını, Hitler ile soykırıma yönlendiren şey; emre itaattir. Peki, Alman toplumundaki bu sorgusuz sualsiz kabullenişin ilk çıkış noktası nedir? Yahudi bir siyaset bilimci olan Hannah Arendt tarafından yıllar önce bu durumu ortaya çıkaran sebep sorgulanmıştır. Nazizm’in etkin bir subayı olan Adolf Eichmann’ın duruşmalarını izledikten sonra *Kötülüğün Sıradanlığı* eserini kaleme alan Arendt, Eichmann’ın mahkeme verdiği ifadelerden yola çıkarak Nazilerin başta Yahudi Soykırımı olmak üzere tüyler ürpertici savaş suçlarını nasıl işlediklerini sorgular.

Arendt (2021), uzun sorgulamaların ardından bu suçları işleyen insanların bir canavar değil sıradan insanlar olduklarını, sadece onlara verilen emirleri sorgulamadan yerine getirdiklerini dile getirir. En büyük kötülüğün de bu sorgulamama, düşünmeme olduğunu belirtmiştir. Alman toplumunun özellikle Üçüncü Richard döneminde koşulsuz itaat etmeyi, verilen görevi kati bir şekilde gerçekleştirmeyi benimsediklerini ortaya koymuştur.

Mahkeme onu anlamadı: Asla Yahudilerden nefret etmemiştii, asla bir insanın öldürülmesini istememiştii. Suçu itaatinden

kaynaklanıyordu; oysa itaat her zaman bir erdem olarak metbedilirdi. Nazi liderleri onun erdemini istismar etmişti (Arendt, 2021, s. 253).

Lore karakteri özelinde bu döngünün kırılması gelecek adına ümit verse de filmde gördüğümüz Alman halkının geriye kalanı, Lore'dan çok farklı bir profil çizmektedir: Hitler ölmüş ve Alman halkı yenilmiş olsa da Nazi fikriyatı yaşamaya devam etmektedir. Lakin bu karanlık gidişata rağmen odaktaki karakterin başarısı ve değişimi her şeyin önüne geçmektedir.

Film, Tarihi Sorgular mı?

“Film bize tarihi; kapalı, tamamlanmış ve basit geçmişin hikâyesi olarak sunar. Beyaz perdede neler olduğunu gördüğümüzde başka alternatif imkânlar sunmaz, hiçbir şüpheye yer vermez ve her bir tarihî iddiayı aynı özgüven derecesiyle destekler” (Rosenstone, 2018, s. 168).

Rosenstone, tarihî filmlerin ana akım gerçekler dışındakileri filmlerine dahil etmediklerini, resmiyette, kitleler tarafından doğru kabul edilenleri filmlerinde tekrar inşa ettiklerini; böylece herhangi bir riske de girmediklerini ifade etmektedir. Asıl, gerçek olma ihtimali de olan veya sadece bir söylenti olan, çok duyulmamış, alternatif gerçeklerle dile getirilmemiş veya üstü kapatılmak istenmiş yaşanmışlıkla ilgilenmeyen bir tarihsel film gerçekliğimiz olduğundan bahseden Rosenstone, anlatılan tarihsel dönemin kapalı bir sunuma sahip olduğunu belirtir.

Bir tarih profesörü olan Rosenstone'un *Lore* özelinde ne düşündüğünü bilmemekle birlikte filmin yarım asırdan fazladır bilinen, çoğu filmde dile getirilen, edebiyat alanında defalarca

yazılıp çizilenlerden farklı bir gerçeklik alanına girmediği ortadadır. Filmin tarihsel olarak seyirciye sunduğu belli başlı şeyleri göz önüne alırsak:

*İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya yenilgiye uğramıştır.

*Nazi sempatizanları, Nazi olduklarını belli edecek tüm belgeleri yok edip topluma karışmışlardır.

*Savaşın ardından Adolf Hitler intihar etmiştir.

*Savaşın ardından müttefik askerleri Almanya'yı işgal etmiştir. Her bölge farklı bir ülkenin kontrolü altına alınmıştır.

*Nazi rejimi Yahudileri katletmiştir. Ama bu soykırımın görüntülerini görmelerine rağmen Alman halkı, büyük oranda bu gerçeğe inanmamıştır.

*Savaşın yenilgiyle sonuçlanmasına ve Hitler'in intihar etmesine rağmen Alman halkı, büyük oranda rejime bağlılık duymaya devam etmiştir.

*Savaşın ardından ülke büyük bir açlık, hastalık içerisinde ve ülkenin çoğu yerinde güvenlik sorunu yaşanmıştır.

Yukarıda sıralanan yedi basit gerçeklik dışında filmin alternatif olarak o dönem ile ilgili söylediği, ima ettiği, açık açık olmasa da alt metninde irdelediği, tartışmaya açtığı bir tarihî bilgi bulunmamaktadır. Hatta film, birçok ispatlanmış tarihsel gerçekliği aktarırken de herhangi bir kronolojik sıra veya zamansal gerçekliğe bağlı kalmamıştır. Filmde bu konuda birçok örnek sıralamak mümkündür. Bu noktada Yahudi soykırımının kamuoyuna duyurulmasının ele alındığı sahnelerle odaklanmak aydınlatıcı olacaktır.

Film, 1945 yılının Mayıs ayında, yani savaşın henüz bittiği süreçte başlar. Lore ve kardeşleri de muhtemelen birkaç hafta veya birkaç gün içerisinde yola çıkarlar. Yolda ilk konaklama yerinde toplama kamplarındaki Yahudilerin nasıl işkence görüp katledildiklerine dair fotoğrafları görürler. Bu noktada filmin tarihsel gerçekliğe sıkı sıkıya bağlı kalmak gibi bir niyetinin olmadığını anlaşılmaktadır. Zira müttefik güçlerin ülkenin birçok yerine yayılmış olan toplama kamplarını keşfedip buralarda yapılan soykırımı tespit etmesi ve bunun Alman halkına duyurulması çok daha geç bir tarihe denk düşmektedir. Fakat filmin ne kronolojik tutarlılık ile ne de soykırımın detayları, bilinmeyen arka yüzü ile ilgili bir aktarım yapma kaygısı vardır.

Yine aynı örnek üzerinden gidecek olursak, halkın toplama kamplarına veya müttefik askerlerine olan tepkisi de oldukça genellenmiştir. Toplama kampları ile ilgili olan fotoğrafları gören Almanların hepsi tepkisizdir, gördüklerine asla inanmamaktadır. Müttefik askerlerini canavar olarak görmektedir ve en önemlisi Alman halkının hayatta kalmış kadınlarının hepsi Führer'e büyük bir aşk ve bağlılık beslemeye devam etmektedir. Peki ama kamp görüntülerinden etkilenen, müttefik askerlerini kurtarıcı olarak gören, Führer'den nefret eden tek bir Alman yok muydu?

Hitler'in en güçlü olduğu zamanlarda bile direniş gösteren çok fazla isim ve hareket vardı. Kızıl Orkestra ağının önde gelen isimlerinden Arvid Harnack, Beyaz Gül isimli muhalif grubun kurucuları Hans, Sophie ve Christoph ve 20 Temmuz 1944'te Hitler'e suikast girişiminde bulunan Albay Claus von Stauffenberg ile arkadaşları Nazi Almanyası'nda öne çıkan direniş hareketleriyle hatırlanan isimleridir (Holokost Encyclopedia). Ama film, detaylara girmekten özellikle imtina etmiştir.

Bu nedenlerle filmin ne alternatif ne de kronolojik bir gerçekliğe bağlı kaldığı söylenebilir.

Film Tarihi Duygusallaştırır, Kişiselleştirir ve Dramatize mi Eder?

“Aktörler ve tarihsel tanıklar vasıtasıyla film, tarihi bize; zafer, keder, neşe, umutsuzluk, macera, ıstırap ve kahramanlık olarak gösterir” (Rosenstone, 2018, s. 169).

Rosenstone, bir filmin anlatım dilinin ve kullandığı biçimsel tercihlerin, asıl anlatılmak istenen tarihî gerçekleri gölgelediğini ifade etmektedir. Müzik, kamera açısı, kurgu gibi birçok etken hikâyenin fazla dramatize edilmesine sebep olmaktadır. *Lore*’da da durum pek farklı değildir. Filmin toplumsal bir meseleyi anlatmaktan ziyade kişisel bir hikâye anlattığı gözlemlenmektedir. *Lore*’un büyüme hikâyesi, kendini gerçekleştirme, cinselliğini keşfetmesi toplumda var olan halet-i ruhiyenin önüne geçmektedir. Seyircinin, bir Yahudi düşmanı ve Hitler hayranı olmasına rağmen *Lore* ile özdeşlik kurması için her şey yapılır. Bunu da *Lore*’un filmin finalinde ona öğretilen ve bu nedenle özümsediklerinden vazgeçtiğini gösterdiği sonuca bağlamaktadır. Zira *Lore*, finalde ilk defa iktidar temsiline karşı çıkmaktadır. Film, tüm süresince seyircinin karakter ile kurmasını amaçladığı özdeşlik duygusunu final adına inşa etmektedir.

Lore’u takip eden kamera açısı, yüzüne ve bedeninin çeşitli yerlerine yapılan yakın çekimler, *Lore*’un var olduğu çoğu sahnede yaşananların duygu durumuna katkı sağlayacak müzik kullanımı filmin biçimsel açıdan yaptığı tercihlerdir. Tüm bu tercihlerin amacı *Lore* karakterinin ön plana çıkmasıdır.

Filimde ergenlik dönemindeki bir kız çocuğu olarak çizilen *Lore*, daha ilk sahnede küvette banyo yaparken görülmektedir. *Lore*,

saymaktadır: bir, iki, üç... Doğacağı anı bekleyen bir bebek gibidir. Babasının sesini duyup ana rahminden çıkarak babaya sarılan Lore ıpsıktır. Bu sahnede baba ile diyalogu ve annesi ile olan ilişkisi, annesinin makyaj malzemelerini kullanması, alyan-sını takması, annesi Peter’ı emzirirken bu eyleme ortak olması gibi sebeplerle Lore, Elektra kompleksi yaşamaktadır. Bu durum ilerleyen süreçte bir yetişkin olmaya, babadan vazgeçip (Sadece SS subayı olan öz babası değil, Führer de bir baba temsilidir) başka erkeklere yönelmeye evrilir. Bir önceki başlıkta bahsedilen “gölge anlatı”yı da buraya dahil etmek mümkündür.

Tüm duygularına, eylemlerine ortak olduğumuz Lore, çok kısa bir süre sonra birçok sahnede anti-kahraman gibi davranırsa da kahramanlaşır. Filmin başında ebeveynleri gibi bir Führer hay-ranı olan ve tam bir Nazi gibi davranan Lore karakterinin, tüm yolculuk boyunca yavaş yavaş değişmeye başladığı görülmekte-dir. Karakterin bu değişimi, Lore’un filmin sonunda faşizmi içselleştirmiş olan büyükannesine karşı çıkmasıyla nihayete er-mektedir. Epik bir tarihi filmdeki kahraman temsiliyle benzerlikler taşıdığı için bu durum anlatının önüne geçer ve ta-rihsel gerçekler sadece bir fon olarak kalır.

Film Tarihi, Bir Süreç Olarak mı Gösterir?

“Beyaz perdedeki dünya, analitik ya da yapısal amaçlar için yazılı tarihin sıklıkla ayırması gereken şeyleri bir araya geti-rir” (Rosenstone, 2018, s. 169).

Lore, temelinde İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasındaki Al-manya’nın durumunu, halkın takındığı tavrı gözler önüne serer. Fakat Lore ve kardeşlerinin hikâyesinin savaşın ertesindeki Al-manya fotoğrafının önüne yerleşmesiyle birçok başka mesele, eş zamanlı aktarılmaktadır. Film, bir genç kızın cinselliğini keşfe-dip büyümesini, Alman ırkının yeni neslinin gerçekleri görüp

ebeveynlerine karşı durmasını, ülkenin her köşe başına sinmiş olan faşizmin kolay kolay silinemeyeceğini, kadının her koşulda şiddete uğradığını, ülkede yaşanan sefaleti ve daha nicesini tek bir akış üzerinden aktarmaktadır. Bu da Rosenstone'un dediği gibi beyazperdenin ayırt edici niteliklerinden biridir.

Tüm bu bir aradalığı ifade ettikten sonra daha spesifik bir örnek vermek gerekirse, Lore karakterinin, yolculuk esnasında bir yandan cinselliğini keşfedip bir yandan büyük bir bağlılık beslediği ebeveynleriyle ve halkıyla hesaplaştığını; bir yandan düşman bellediği Yahudi biriyle yolculuk yapacak kadar dönüştüğünü, bir yandan da bugüne kadar ona öğretilen tüm değer yargılarından sıyrılıp bir yetişkin olduğunu izleriz. Tüm bu yaşananlar, bir yandan apayrı bir yandan da birbirine çok bağlı şeylerdir.

Objeler, Gelişigüzel mi Kullanılır?

“Film öylesine açıkça bize geçmişin -binaların, manzaraların ve eserlerin- ‘görünümü’nü verir ki bunun bizim tarih algımıza ne yaptığını göremeyebiliriz. Dolayısıyla, filmin, yalnızca basit bir bakışın ötesinde, nesnelerin kullanıldıkları zaman nasıl göründüklerine dair bir his sağladığını vurgulamak önemlidir” (Rosenstone, 2018, s. 169).

Rosenstone, tarihî bir filmde kullanılan mekânların ve nesnelerin bir müzede sergilenir gibi değil de yaşayan bir varlık gibi temsil edilmesi gerektiğini belirtir. Bu gerekliliği Lore filmi üzerinden inceleyecek olursak:

Lore ve kardeşleri, Almanya'nın bir ucundan diğer ucuna gerçekleştirdikleri bu yolculukta Amerika, Fransa, İngiltere ve Sovyet Rusya'nın kontrolünde olan bölgelerin hepsinden geçerek her bölge ile ilgili çok küçük de olsa gözlemlerde bulunurlar.

Film, tamamıyla kırsal kesimde, ormanda, şehrin uzak köşelerinde geçmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Almanya'daki yıkımı göstermenin en önemli yolu şehir merkezlerini göstermektir. Çünkü Almanya'nın önemli kentlerinin hepsi kelimenin tam anlamıyla yerle bir olmuştur. Örneğin Roberto Rossellini'nin 1948 yılında gösterime giren *Germania Anno Zero* filmi, savaşın hemen ardından henüz enkazın kaldırılmadığı süreçte 1947 yılında Berlin'de çekilir. Rossellini, açık alanlarda geçen tüm sahneleri bire bir gerçek mekânlarda çekmek için tüm seti Berlin'e taşır. Berlin için uygarlığın en önemli sembollerinden biridir demek mümkündür. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı, uygarlığı yerle bir etmiştir. Savaş ve savaşın dehşeti, geçmişten bu yana var olan değerleri ortadan kaldıran bir travmaya dönüştürmüştür (MacCannel'dan aktaran Gürkan, 2018, s. 158). Rossellini, çekmek istediği filme ait gerçek mekânın hâlâ yerli yerinde olmasını değerlendirmiş ve tarihsel gerçeklik açısından önemli bir belge ortaya koymuştur. İtalyan Yeni Gerçekçilik akımının önemli filmlerinden birine imza atmıştır.

Germania Anno Zero ile çocukların gözünden savaş gerçeğinin gözlemlenmesi gibi birçok sebepten benzerlik taşıyan *Lore*, gerçek mekânlara sahip olamaması ve bu gerçek mekânları inşa edecek imkâna da sahip olamaması nedeniyle kırsala yönelmiştir. Filme yıkık bir şehirden daha çok ormanlık alanlar ve geniş boş araziler eşlik etmektedir. Hatta filmin ve karakterlerin doğa ile çok fazla ilişki kurduğu görülmektedir. Bu anlamda da yine akıllara *Kırmızı Başlıklı Kız* ve *Hansel ve Gretel* gelmektedir. Herhangi bir bina temsiliyetinin olduğu yerlerde ise kamera, mekâna yakın plan yaparak kurmaya çalıştığı gerçekliğin bozulmasını önlemeyi amaçlamıştır. *Germania Anno Zero* gibi

herhangi bir tarihsel gerçekçilik iddiasında olmayan *Lore*, konudan alakasız birçok filmde kullanılabilecek mekânlarda çekimlerini tamamlamış, sembol mekânlar kullanmamıştır.

Öte yandan film, nesne kullanımı konusunda oldukça belirgin örnekler taşımaktadır. Lore'un üzerindeki elbise, alyans, ayakkabı, yumurta, haç, toplama kampı kimliği, geyik biblosu, Führer fotoğrafları, Yahudi ailelerin fotoğrafları (Shortland'ın partnerinin ailesinin gerçek fotoğrafları) sürekli perdeye yansıyan objelerdir. Bunlardan bazılarının ise oldukça güçlü metaforlar olduğu görülmektedir. Lore'un üzerindeki elbise ve parmağındaki alyans ortadan kaybolan annenin, kırılıp etrafa saçılmış yumurta kabukları savaşta ölen çocukların, yakın planla perdede belirgin bir şekilde görünen postallar ise diktatörlüğün birer temsili olarak filmde varlık göstermektedir.

Adolf Hitler'in kimi zaman yakılan, kimi zaman küle dönmüş, kimi zaman da duvara asılı haline tapılan fotoğrafları, filmde peşinden ayrılmayacağımız, önemli bir karakter gibidir. Hitler ölmüştür ama Almanya'nın her bir tarafında hayaleti dolaşmaktadır. Hatta önce Gunter'in sonra Lore'un eline geçip en sonda toplama kampı fotoğrafları arasından çekilip çıkarılan fotoğrafla birlikte toprağın altına gömülen babanın fotoğrafını da Hitler'inkilerle birlikte düşünmek gerekmektedir. Film, bu faşist bireylerin fotoğrafları üzerinden Almanya'nın nasıl bir kuşatılmışlık içinde olduğunu ve bu kuşatılmışlığın kolay kolay silinemeyeceğini gözler önüne sermektedir.

Filmde öne çıkan bir diğer obje ise Lore'un giydiği elbisedir. Yolculuğa çıkarken üzerine giydiği ve tüm yolculuk boyunca üzerinde olan elbise öncelikle annesinindir. Lore, annesinin elbisesini giyerek, onun makyaj malzemelerini kullanıp alyansını

takarak ve en önemlisi onun gibi otoriter, Yahudi düşmanı, Füh-
rer hayranı olarak annesinin yerini doldurmaya çalışmıştır. Fakat
zamanla elbise hariç hepsinden sıyrılarak kendi benliğini bul-
muştur. Geriye kalan elbise ise Lore'un genç bir kadın olmasının
temsilidir.

Sonuç

Çalışmada Rosenstone'un ana akım, kurmaca bir tarihî filmin,
diğer bir deyişle drama olarak tarihî filmin taşıması muhtemel
olan altı kullanımının, bizzat filmde karşılık bulduğu tespit edil-
miştir.

Film, tarihî gerçekleri bir hikâye gibi anlatmakta ve başkarakter
de bu hikâyede kahraman olarak konumlandırmaktadır. *Rotkäppchen* (*Kırmızı Başlıklı Kız*), *Hänsel und Gretel* (*Hansel
ve Gretel*) ve yine bir Avrupa halk masalı olan *Aschenbrödel* (*Kül-
kedisi*) gibi masalları da referans alan filmdeki Lore karakteri ile
seyircinin özdeşlik kurması ve filmin sonunda katarsis yaşaması
amaçlanmıştır. Film, masallardan referans alıp bir masala dönü-
şerek Alman halkının 17. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına,
oradan da 21. yüzyıla uzanan yaşantısıyla bir bağlantı kurmayı
hedeflemiştir.

Tarihî gerçeklerin gidişatından daha çok bu gerçeklere eklemle-
nen kurgusal karakterlerin amacı ön plana çıkarılmıştır. Lore
karakterinin değişimi, nihai son olarak sunulmuş, geriye kalan
tablo ise yeterince önemsenmemiştir. Filmde gördüğümüz Al-
man halkının geriye kalanı, Lore'dan çok farklı bir profil
çizmektedir: Hitler ölmüş ve Alman halkı yenilmiş olsa da Nazi
fikriyatı yaşamaya devam etmektedir. Lakin bu karanlık gidişata
rağmen odaktaki karakterin başarısının ve değişiminin her şeyin
önüne geçtiği gözlemlenmiştir.

Film boyunca sürekli arka planda durması sağlanan tarihsel gerçekler de çok fazla irdelenmemiş, herkesçe bilinen, basmakalıp bilgilerden ötesine yer verilmemiş ve o dönemdeki Alman halkının hepsi Hitler hayranı gibi yansıtılmış, farklı düşünceler veya hareketler görmezden gelinmiştir. Ayrıca, filmin genelinde yansıtılan birçok meselenin tarihsel bağlama uyum sağlayıp sağlamaması da önemsenmemiştir.

Filmde seyircinin özdeşlik kurması hedeflenen karakterinin kişisel hikâyesi çok ön plana çıkmaktadır. Epik bir tarihî filmdeki kahraman temsiliyle benzerlikler taşıdığı için bu durum anlatının önüne geçerek tarihsel gerçekler sadece bir fon olarak kullanılmıştır.

Film, süreçten çok sonuca odaklanmış, karakterlerin yolculuğu tamamlaması esas amaç olarak yansıtılmıştır. Gerçek mekân kullanımına veya tarihî dönemlerin kronolojik sıralamasına bağlı kalmak gibi bir çaba içerisine girmemiştir.

Tüm bunların doğrultusunda *Lore*'un, nitelikli bir şekilde tarihî gerçekleri anlatmaktan ziyade tarihî gerçekleri araç olarak kullanmayı tercih etmesi açısından tarihsel bir değer taşımaktan çok tarihî bir film olarak değerlendirilebileceği tespit edilmiştir. Filmin tarihî gerçekleri; kişisel hikâyeler, masallar ve kurgusal karakterlerle yeniden kurgulamayı amaç edindiği ortaya konulmuştur.

K A Y N A K L A R

Aksoy, E.S. (2021). Kırmızı Başlıklı Kız'ın edebiyattan sinemaya al yazmalı olarak yolculuğu. *Folklor / Edebiyat*, 27 (2), 147-169. [Erişim bağlantısı.](#)

Arendt, H. (2021). *Kötülüğün sıradanlığı* (7. baskı). (Ö. Çelik, çev.). Metis Yayınları.

Corrigan, T. (2008). *Film eleştirisi el kitabı* (1. baskı). (A. Gü-rata, çev.). Dipnot Yayınları.

Çaylı, E. (2021). The aesthetics and publics of testimony. *The Cambridge Journal of Anthropology*. 39 (1), 72-92.

Dere, İ., & Dinç, E. (2020). Sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilir-liği üzerine bir değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21 (2), 275-289. doi: 10.17494/ogusbd

Erickson, S. (2013, Şubat 5). *Director Cate Shortland on Lore*. Filmmaker. [Erişim bağlantısı.](#)

Erkılıç, S. A. D. (2005). Kurmaca filmler üzerinden sinema ve tari-h ilişkisine bakış. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 2, 71-87. [Erişim bağlantısı.](#)

Erus, Z.Ç. (2015). *Genç sinema ve devrimci sinema hareketleri* (1. baskı). Es Yayınları.

Gürkan, İ. (2019). *Sinemada geçmişin anlatısı: İkinci Dünya Savaşı filmlerinde çocuk karakterlerin tanık olma deneyimleri*. [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].

Güzelipek, Y. A. (2020). Neo-Nazizm ve futbol: Yasaklı bir ide-olojinin stadyumlardaki izdüşümü. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 6 (2), 63-75. [Erişim bağlantısı.](#)

Holokost Ansiklopedisi. *Almanya içinde direniş*. [Erişim bağlantısı](#).

Kabadayı, L. (2020). *Film eleştirisi kuramsal çerçeve ve sinemamızdan örnek çözümlemeler* (4. baskı). Ayrıntı Yayınları.

Kişmir, G. (2019). Almanya’da II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan bellek patlamasına tarihî bakış. 41, 49-62. *SEFAD*.

Knowles, C. (2014, Ocak 29). *Germany 1945-1949: A case study in post-conflict reconstruction*. Policy Papers. [Erişim bağlantısı](#).

Nash, M. (2014). Unspoken desires: Lore as case study on shadow narrative. 5 (3), 343-353. *Intellect Discover*.

NCJRS (1995). Skinhead International: A Worldwide Survey of Neo-Nazi Skinheads. *U.S. Department of Justice*. [Erişim bağlantısı](#).

Rosenstone, R. A. (2018). *Gerçek tarih olarak tarihsel film* (Y. Lülecî, çev.). *Sinecine*, 9(1), 159-181. (Orijinal eserin yayın tarihi: 1995). [Erişim bağlantısı](#).

Savage, S. (2013, Şubat 12). *Interview: ‘Lore’ director Cate Shortland explores World War II iandscape of identity and sexuality*. IndieWire. [Erişim bağlantısı](#).

Tehrani, B. (2013, Şubat 13). *Cate Shortland talks about Lore*. Cinema Without Borders. [Erişim bağlantısı](#).

Ulusoy, M. F. (2020). Tarihçi sinemayı keşfediyor: Sinema, tarihçiler tarafından nasıl değerlendirilmeli? *Intermedia International e-Journal*, 7(13), 402-410.

Ünver, O. C. (2012). Dönerci cinayetleri: Son gelişmeler ışığında Almanya’da Türklere yönelik ırkçı şiddetin siyasal sonuçları.

Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (2), 92-106.

Vurur, Ç. (2022, Ocak). *Soğuk savaş sonrası Almanya'daki Türk karşıtlığı bağlamında yükselen milliyetçilik*. [Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi].

Yıldız, N. B. (2017, Temmuz 7). *Bir film eleştirisiyle kötülük ve masumiyetin korunması "Hayat Güzeldir"*. Düşünbil Portal. [Erişim bağlantısı](#).

Yıldız, Ö. (2019). II. Dünya Savaşı'na genel bir bakış. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (12), 63-75.

İSMAİL KARA'NIN KİŞİSEL ARŞİVİ İNTERNETTE ERİŞİME AÇILDI!

Editöryal Haber*

Türk düşünce dünyasının önemli isimlerinden İsmail Kara'nın kişisel arşivi, kataloglama çalışmasının ardından <https://ismailkara.izu.edu.tr/xmlui/> isimli internet adresinde araştırmacıların hizmetine sunuldu. İlahiyat ve tarih alanında yaptığı değerli çalışmalarla tanınan Kara'nın arşivi zengin içeriği ile dikkat çekiyor. Arşivde, İsmail Kara'nın yıllar boyunca topladığı gazete kupürleri, kişisel notlar, özellikle tek parti döneminde yayımlanmış dinî yayınlar ve çeşitli belgeler yer alıyor. Bu kıymetli koleksiyon, akademisyenler, araştırmacılar ve meraklılar için önemli bir kaynak niteliği taşıyor. Proje, İsmail Kara'nın arşivinin gelecek nesillere aktarılması ve daha geniş kitleler tarafından erişilebilir olması amacıyla başlatıldı. Dijitalleştirme süreci, uzman bir ekip tarafından özenle yürütüldü ve arşiv içeriği yüksek çözünürlüklü taramalarla internet üzerinden erişime sunuldu.

* *Yarının Kültürü* ekibinin hazırladığı “İsmail Kara'nın Kişisel Arşivi İnternette Erişime Açıldı” başlıklı haber niteliğindeki bu yazı *yarinin-kulturu.org/* sitesinde 14 Temmuz 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

BİR KAVRAMIN VE TARTIŞMANIN TARİHÇESİ: TÜRKİYELİLİK ÜZERİNE*

Alp A. Kınıklı¹

Kısa Bir Giriş

“Geçmiş ise geleceğe, suyun suya benzediğinden daha çok benziyor.” İbn-i Haldûn²

İbn-i Haldûn’dan yaptığım alıntı muhtemelen nazar-ı dikkatinizi hemen celbetmiş ve aklınıza tarihin tekerrürden ibaret olduğunu iddia eden meşhur vecizeyi getirmiştir. Lakin bu yazıda tartışacağım ve okuyucuya sunacağım şey tarihin teker-rürden ibaret oluşu değil, günümüzde hararetle tartışılan “şey”lerin geçmişte de bire bir aynı mikyasta tartışıldığını, hatta kimi zaman bir sonuca bağlandığını göstermek. Bu yazıdaki “te-kerrür” tarihin bizatihi kendisi değil, tartışmalardır. Tıpkı ülkemizde gündelik siyasi tartışmaların kendini tekrar etmesi gibi tarihî bazı tartışmalara da devamlı olarak “rücû” ediyoruz.

* Yazı daha önce *Siyasallı Dergi*’de yayımlanmış olup yazarın izni ve *Yarının Kültürü* ekibinin düzeltisiyle hazırlanmıştır. Alp A. Kınıklı, “Bir Kavramın ve Tartışmanın Tarihçesi: Türkiyelilik Üzerine” *Siyasallı Dergi* 4 (Kasım-Aralık 2023): 35-46.

¹ İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü lisans öğrencisidir. “Bir Kavramın ve Tartışmanın Tarihçesi: Türkiyelilik Üzerine” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 19 Temmuz 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

² *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, Ensar Neşriyat, İstanbul 2022, s. 32.

Hem de bunların daha evvel tartışıldığını bilmeden. Bazı konular var ki siyasette o kadar çok tartışılmış, gündelik tartışmalara o kadar çok konu olmuştur ki referansını tarihten alan siyasiler ve “tartışmacılar” bile bu tartışmaların tarihte de yapıldığını atlamış ve/veya görmezden gelmişlerdir. Son zamanlarda da sosyal medyada bir tartışma çok gündemde: Türkiyelilik mi Türklük mü? Bu yazıda “Türkiyeli” kavramını son sözü söylediğimi iddia etmeden tartışacağım, sözde, yeni nesil bir “uydurma”³ olduğu iddia edilen bu mefhumun tarihteki kullanım alanlarına değineceğim. Yazıyı okurken bilhassa Erken Cumhuriyet Dönemi’ne odaklandığım gözlerden kaçmayacaktır. “Türkiyeli” kavramına karşı çıkanların ekseriyetinin havsalasında “Altın Çağ” olarak yer etmiş olan Atatürk dönemi, siyasi ve tarihî tartışmalarda “muhayyel bir geçmiş olarak imdâda”⁴ çağırılıyor. Ben de bu döneme odaklanmanın “Türk” ve “Türkiyeli” tartışmasının başladığı zamana tekabül etmesinden dolayı yerinde olacağını düşündüm. Bir kelimenin, kavramın tarihini yazmak belki okurlara ilginç gelebilir ve “Ne fark eder?”, “Ne anlatır?” biçiminde soru kıvılcımları zihinlerde parlıyor olabilir, ancak bu metot her şeyden evvel kelime seçimlerinin politik tercih ya da saikler ile paralel ilerlediği varsayımına dayanıyor. Yalnızca bir kavrama

³ TDK, sitesinde yaptığı güncelleme ile Türkiyeli kavramına “Türkiye’de yaşayan halk ve bu halkın soyundan olan kimse” tanımını yapmıştı. Ancak sosyal medya üzerinde büyük bir tepki ile karşılaşınca bu tanımları siteden kaldırmış ve konuyla ilgili inceleme başlatıldığını açıklamıştı. Linç eden sosyal medya kullanıcıları, bu kavramı kullananları “hain” olmakla suçlamış, kavramın da “uydurma” olduğunu iddia etmişti.

⁴ Wendy Brown, *Tarihten Çıkan Siyaset*, çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul 2010, s. 17.

odaklanıyor gibi gözükse de kelime tercihlerinin sebep ve sonuçları ekseninde kaleme alınmış bu yazı, kabaca alternatif bir tarih yazımı denemesidir.

Modernlik, Türk, Türkiyeli

Bilindiği üzere 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başı çok uluslu imparatorlukların tasfiye, ulus-devletlerin (aynı zamanda ulusların) ise tevellüt çağıdır. Etno-kültürel çeşitliliğe sahip imparatorluklar çözülürken giderek merkezîleşen bir devlet yapısı ile milliyetçilik bütünleşmiş ve milliyetçilik “ulusun ezeli bir geçmişten kaynaklandığına” dair bir tahayyülden beslenerek toplumsal bir çimento işlevi görmüştür.⁵ Bu çağda eriyip giden imparatorluklardan biri de Osmanlı Devleti’dir. Her ne kadar redd-i mirasa girişe de onun meşru mirasçısı konumundaki ulus-devlet ise Türkiye Cumhuriyeti’dir.

Ulus-devletler modern bir pratiktir ve isminden de anlaşılacağı üzere ‘ulus’a dayandırılmalıdır. Habermas’a göre modernleşme, merkezî bir siyasi örgütün kurulmasını ve ulusal kimliğin yaratılmasını gerektirir.⁶ Milliyetçiliği işlevsel hale getiren de modern devletin ta kendisidir. Milliyetçilik, modern devletin idari gerekliklerine cevap verir.⁷ Keza Osmanlı modernleşmesindeki

⁵ Murat Arpacı, Öykü Gürpınar, “Başlarken: Bir Yüzyılın Hikâyesine Etnisite, Nüfus, İskân Politikaları Üzerinden Bakmak”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015 Güz, sayı: 12, s. 11.

⁶ akt. Cemil Oktay, *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, Alfa Yayınları, İstanbul 2010, s. 238.

⁷ İnci Özkan Kerestecioglu, ““Milliyetçilik: “Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens”ten Frankeştayn’ın Canavarına”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, H. Birsan Hekimoğlu (Örs) (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021, s. 314.

proto-milliyetçiliğinin devamı sayılabilecek ve o yıllarda dolaşmakta olan Türk milliyetçisi (veya Türkçü) anlayış da milliyetçiliği modernleşmenin bir zarureti olarak görmekteydi. Nitekim Türk milliyetçiliğinin önemli isimlerinden Yusuf Akçura da ‘modern’ bir kavram olarak niteleyebileceğimiz ‘halk egemenliği’ (hâkimiyet-i milliye) ile milliyetçilik arasındaki ilişkinin farkındadır. Modern hakları ve modern devleti milliyetçiliğe hamleder.⁸ Kemalist elite hasredilen alarmizmin doğal sonucu olarak modernleşme/Batılılaşmanın tatbik edilebilmesi için derhal eyleme geçilmeliydi. Reinhart Koselleck de vatanseverlik için “yeniçağımızın ilk hareket kavramıdır”⁹ der. Nitekim -ki vatanseverliğin/yurtseverliğin modern ideolojilerin her neviyle yan yana gelmesi de bu sebeptendir; vatanseverliğin (modernleştirici) milliyetçiliğe içkin olduğunu söylemeye hacet yoktur.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında modernite ile milliyetçilik arasında simbiyotik bir ilişki söz konusudur. İşte Türkiye Cumhuriyeti de Hobsbawm’ın “milliyetçiliğin zirvesi” olarak ilan edip 1918-1950 tarihleriyle sınırlandırdığı dönem arasında¹⁰ kurulmuş ve olgunlaşmıştır. Hobsbawm’ın tasavvurunda milletler,

⁸ Yusuf Akçura, “Milliyet Fikri ve Millet Muharebeleri-I”, *Türk Yurdu*, 21 Şubat 1328 (Rumi), cilt: 3, sayı: 9, s. 260-264 ve “Milliyet Fikri ve Millet Muharebeleri-II”, *Türk Yurdu*, 8 Şubat 1328 (Rumi), cilt: 3, sayı: 10, s. 304-308.

⁹ *Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatikliği Üzerine Araştırmalar*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 229.

¹⁰ *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2020, s. 168-206.

devlet ve milliyetçilikleri yaratmaz. Milliyetçilikler ve devlet; milleti, önceden var olan birtakım kültürleri yeniden üreterek yaratır.¹¹ Devlet, “zor” ile kurulabilir, ancak sürdürülebilir olması için toplumsal bir oydaşma zaruridir. İşte milliyetçilik, devletin toplum ile kurduğu bu “rıza” akdinin yakıtını oluşturur. Milliyetçilik, modern milletleri yıllanmış etnik kültürlerin gölgesi altında şekillendirir. Geçmişten gelen mitler, semboller, töreler, bugünün milliyetçiliklerinin içeriğini belirler, söylemlerinin ana dolgu maddesini oluşturur.¹² Bu yönden milliyetçilik bir yüzüyle geçmişe, öteki yüzüyle geleceğe bakar.¹³

Yukarıda değindiğimiz üzere, bu mitler ve semboller yeniden üretilerek veya zaman zaman uydurularak milliyetçiliğin söylemine dönüştürken “milliyetçilik” ise bu yolla muhayyel “millet”i de modernize ve mobilize etmeyi amaçlar. En azından Türkiye için, modern bir ulus yaratılması bâbında, etno-sembolist bu yorumu doğru kabul edebiliriz. Bu yüzden doğal olarak Tarih (büyük harfle!), bu mutasavver milletin şekillenmesinde araçsallaştırılmıştır. Modern devletin “meşru şiddet tekeli” olduğu kadar, resmî tarihçilik yoluyla “tarih tekeli” olduğu da unutulmamalıdır.¹⁴ ‘Türk’, pek tabii Türkiye’den önce de vardır, ancak

¹¹ A.g.e., s. 25.

¹² Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2009, s. 210.

¹³ Bu sebeple milliyetçilik, Roma tanrılarından Janus heykeline benzetilir (bkz. Kerestecioğlu, a.g.e., s. 318).

¹⁴ Süleyman Seyfi Öğün “Türk Politik Kültürünün Şekillenmesinde Tarihin Konumu”, *Sosyal Bilimler Yeniden Düşünmek, Sempozyum Bildirileri*, Tanıl Bora, (vd.) (haz.), Metis Yayınları, İstanbul 2020, s. 196 ve Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmî Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

‘Türk milleti’ millî bir devletin oluşumundan sonra teşekkül etmiştir. (Fakat burada bir şerh düşmek lazım; Türköne, milliyetçiliğin bir icat olduğunun, ancak “bir cemaate bağlı olmak” talebine karşılık düştüğünün altını çizerek. Milliyetçilik bu toplumsal talebi biçimlendirir ve kanalize eder.¹⁵ Nitekim Kemalist Türkiye’de Kemalizm’in ‘seküler bir din’ olarak şekillenmesinin bir sebebi de budur: Dinî olanın kamusal alandan tasfiyesinin ardından doğan ‘cemaate bağlanma ihtiyacının’ ikamesi.)

Yusuf Akçura da bu durumu “vicdan-ı millî” mefhumuyla açıklamak istemiştir.¹⁶ Yalnızca “vicdan-ı millî”nin olduğu durumlarda modern bir milliyetçilikten, millî devletten söz edilebileceğini savunur. Eski Sardunya başbakanlarından Massimo d’Azeglio’nun İtalya’nın birleşmesi sonucu “*İtalya’yı yarattık, şimdi İtalyanları yaratmalıyız*” demesi de¹⁷ boş değildir zannedirim. Kemalist elitin de evvela Türkiye’yi, daha sonra ‘Türk’ü yaratmış olduğunu iddia edebiliriz. Keza Gülalp de Türk ulusunun savaştan sonra yaratıldığına dikkat çeker,¹⁸ lakin benzer bir zaruret modernleşme yolundaki Osmanlı Devleti için de söz konusu idi¹⁹ ve Osmanlıcılık akımı bu ihtiyaçtan doğmuştu. Bu bakımdan Türk ulus-devletinde her anlamıyla Osmanlılıktan Türklüğe bir devamlılık ve “geçiş”i yansıtır bu

¹⁵ “Millî Devlet-Laiklik-Demokrasi”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (der.), Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 329 .

¹⁶ Akçura, *Milliyet Fikri ve Millet Muharebeleri-I*.

¹⁷ akt. Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁸ *Laiklik, Vatandaşlık, Demokrasi: Türkiye’nin Siyasal Kültürü Üzerine Çalışmalar*, Metis Yayınları İstanbul 2018, s. 45.

¹⁹ Türköne, *a.g.m.*, s. 321.

durum. Örneğin Baskın Oran, evvela Osmanlılıktan Türkiyeliliğe, daha sonra Türkiyelilikten Türk’e bir geçiş iddia eder²⁰ ve bu zaviyeden Türkiyelilik, Osmanlılık ile Türklük arasındaki bir ara formdur. Gavin D. Brockett da bu tarihlerde “Türk” yerine “Türkiye” kullanımının (sözelimi “Türk” değil, “Türkiye” Büyük Millet Meclisi) bilinçli bir tercih olduğunu söyler.²¹ Haldun Gülalp ise 1876 Anayasası, ya da Kanun-u Esasi ile 1924 Anayasası’nın arasında bir paralellik olduğunu savunur.²² Nitekim Kemalist milliyetçiliğin bir nevi Osmanlıcılığın güncellenmiş hali olduğunu da ekleyecektir.²³ Ayrıca Türkçülük düşüncesinin Osmanlıcılık ile paralel geliştiği atlanmamalıdır.²⁴

Cumhuriyet’in kurucu eliti, özellikle mübadele sonrasında neredeyse tamamı Müslümanlardan oluşan bir ülke üzerinde²⁵,

²⁰ Baskın Oran, “‘Türk’ Teriminin Öyküsü”, *21. Yüzyılda Milliyetçilik: Teori ve Siyaset* içerisinde Elçin Aktoprak, A. Celil Kaya (der), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 255-257.

²¹ Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türküm! Diyene: Türk-Müslüman Kimliğinin Müzakeresi*, Fol Kitap, Ankara 2022, s. 83.

²² *A.g.e.*, s. 188.

²³ *A.g.e.*, s. 191.

²⁴ Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, çev. Kadriye Göksel, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s. 127.

²⁵ Bilindiği üzere Kurtuluş Savaşı döneminde Misak-ı Milli topraklarını en iyi ifade edebilecek kavram olarak ‘İslam’ kimliği öne çıkartılmıştı. Bu bakımdan Türkler haricindeki etnik kimlikler ‘İslam’ paydaşında birleştirilmiş, hilafet makamını ve İslam topraklarını işgal eden düşmana karşı Millî ‘Mücadele’ tatbik edilmişti. Ayrıca Kürtleri bu mücadeleye dahil edebilmek için bir neden daha vardı: Ermeni tehlikesi. (Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990 s. 123 ve Hamit Bozarslan, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zimnî Sözleşmeden Ayaklanmaya

millet-i hâkime anlayışının seküler bir versiyonuna dayalı ve siyasi meşruiyetini dinden değil daha seküler bir zeminden alan bir devlet yapılandırmıştı.²⁶ Dünyevi iktidarı ilahiyattan sıyırma bağlamında laiklik, modernleş(tir)me tatbikinin en önemli sacayaklarından biridir.²⁷ Bu zaviyeden milliyetçilik, Kemalist elitin muhayyilesinde ‘Türk’ mitosu, dinden doğan boşluğu ikame etmektedir.²⁸ Erken Cumhuriyet Dönemi’ndeki Atatürk ikonografisi de bu boşluğu ikame ediciliğin yanında rejimin halka karşı²⁹ rıza-üretim kaynaklarından birini oluşturur.³⁰

*

1919-1925”, *İmparatorluktan Cumburiyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, Eric J. Zürcher (der.), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 98)

²⁶ Ahmet Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce cilt 2: Kemalizm*, Ahmet İnsel (cilt ed.), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 210 .

²⁷ Brockett; laiklik ilkesi nedeniyle milliyetçiliğin halka temas edemediğini, Mustafa Kemal’in ‘Türk ulusu’ yaratmada başarısız olduğunu iddia eder (*Ne Mutlu Türküm! Diyene*, s. 66), bkz. 29. Dipnot.

²⁸ Onur Atalay, *Türk’e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2022.

²⁹ Son zamanlarda Kemalist elitin bu ideallerini taşraya ulaştırmak hususundaki yetersizliğini ve bu girişimlerin merkezle sınırlı kaldığını gösteren çalışmalar yapılıyor, bkz. İlber C. N. Özdemirci *Fötr Şapkalı Şıb: Cumburiyet Sekülerleşmesi ve Taşra*, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, Murat Metinsoy “Kemalizmin taşrası: Erken Cumhuriyet taşrasında parti, devlet ve toplum” *Toplum ve Bilim*, sayı: 118, s. 124-165 ve Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türküm! Diyene: Türk-Müslüman Kimliğinin Müzakeresi*, Fol Kitap, Ankara 2022. Özellikle Brockett’in çalışması yaratılan Türk’ün millî bir kimlik olarak halk tarafından kabul görmediğini iddia etmesi bakımından önemlidir.

³⁰ Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2023, s. 122.

Bu zaviyeden hareketle kısaca diyebiliriz ki modernleşme-batılaşma aslında ulus-devlet ile mümkün görünüyordu, halihazır dünyada modern dönemin hegemonik kimlik siyaseti idi.³¹ Modern devletler ulus-devletti, modernleşme yolundakiler de ulus-devlet oluyorlardı. Milliyetçilik, batılaşma/modernleşme sevdasının aks-i sedasıydı. Nitekim modern çağı bütünüyle tanımlayan asıl unsur, ulus-devletti.³² Bu bakımdan milliyetçilik, modernleşmenin kaynağı olmasının yanında, bir bakıma onun sonucudur da.

Bu anlayışla hem modern “Türk” kimliğini hem de modern Türkiye’yi oluşturmaktaki en önemli idollerden birisi mitsel Japonya modernleşmesidir. Tanıl Bora’dan naklen, modernleşmecilerdeki bu algı, “millî-manevi kimliği titizlikle koruyup kollayan, seçmeci ama aynı zamanda verimli bir modernleşme ümidini okşayan muhafazakâr bir mitostur.”³³ Bu miti belki de en net şekilde görebileceğimiz eserlerin başında Samizade Süreyya (Erdoğan) Bey’in *Büyük Japonya* isimli eseri geliyor. Samizade Süreyya Bey’e göre Japonlar vatanperverdir, öyle doğarlar ve öyle büyürler (“büyüme” kısmı önemlidir, zira cumhuriyet dönemindeki milliyetçi endoktrinasyonu hatırlatır). Japonlar gururludur, vatanlarının daima geliştiğini görmek isterler. Japonlar boş durmazlar, kanaatkârdırlar, iktisada dikkat ederler, hayatları sadedir. “*Bizim bildiğimiz gibi kıymetdâr oda takımları*” yoktur onlarda.³⁴ Süreyya Bey’in bu anlatımı aslında kendi milletinde, devletinde görmek istediği manzarayı yansıtır, bir

³¹ Haldun Gülalp, *a.g.e.*, 179.

³² Türköne, *a.g.m.*, 319.

³³ Bora, *a.g.e.*, s. 75.

³⁴ Samizade Süreyya Erdoğan, *Büyük Japonya*, Ali Ergun Çınar (haz.), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, s. 52-53.

nevi hasret ve gıpta ile anlatır bunları, tıpkı devrinde yaşayan diğer aydınlar gibi. Yıllar geçip 1936'ya gelindiğinde ise Kemalistler tarafından tabir-i caizse 'hor' görülecektir Japonya. Zira Japonya Türk Dili mütehasısı olarak mülakat yapılan Profesör Okubo'nun anlatışıyla Japonya'da toplumsal cinsiyet rolleri olduğu gibi kalmışken³⁵ Kemalist Türkiye'de kadın, 'faik' bir vaziyete erişmiştir.³⁶

*

Millet faslını atladığımıza göre gelelim "Türkiyeli" mefhumuna. Esasında bu kavram yakın tarihimize pek yabancı bir kullanım sayılmaz. İlk kullanımları, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden dahi eskidir üstelik. Her ne kadar Baskın Oran bu ifadenin ilk kullanımını, aşağıda değineceğimiz, *Mekâtib-i Husûsiyye Ta'limât-nâmesi*'nde tespit ettiğini söylese de³⁷ ben çok daha erken bir belge tespit ettim. Bazı Ermeni muhacirlerin Rus tabiyetini kabul ettiğine ilişkin 1902 tarihli bu belgede "*Türkiyalı Ermeni muhâcirler*"den bahsedilmektedir.³⁸ 1922 yılındaki

³⁵ Profesör Okubo, bu mülakatta Garp'ın tekniğini aldıklarını söylerken kadın hakkındaki telakkilerin hayatın içine işlemediğinden bahseder, nitekim hemen sonra erkeğin 'üstün cins' olduğunu da ekleyecektir.

³⁶ Tan, "Japonlar Diyorlar Ki: Biz Erkek Bir Milletiz", 23 Ekim 1936, s. 5.

³⁷ Baskın Oran, 'Türk' Teriminin Öyküsü", *21. Yüzyılda Milliyetçilik: Teori ve Siyaset* içerisinde Elçin Aktoprak, A. Celil Kaya (der), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 254.

³⁸ (BOA) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR.SFR.04 448-137.

bir belgede ise Erivan’da açılan meclise “hiçbir Türkiyalı Ermeni’nin iştirâk etmemiş” olduğu yazmaktadır.³⁹ Yine aynı tasnifte yer alan 1923 tarihli başka bir belgede ise “aslen Türkiyeli olmayan Rum ve Ermenilerin” İstanbul’a girişine müsaade edilip edilmeyeceği sorulmaktadır.⁴⁰ Mustafa Suphi, “Yeni Dünya” ismiyle neşrettiği dergisinin bir makalesinde “Türkiyeli” işçilerden söz etmektedir.⁴¹ 1915 yılında yayımlanan *Mekâtib-i Husûsiyye Ta’lîmât-nâmesi*’nde de bu kavram kullanılmıştır, üstelik aynı talimatname Cumhuriyet’in kurulduğu yıl olan 1923 yılında devlet tarafından tekrar basılmıştır: “*Madde 1- Mekâtib-i Husûsiyye masârifi efrâd tarafından ve hükûmetçe tanınmış Türkiyeli cemâ’at ve cem’iyyet ve şirketler cânibinden te’mîn olunarak açılan mekteplerdir. (...)*”. İlk madde dışında 3. ve 8. maddede de “Türkiyeli” ifadesine rastlamak mümkündür.⁴² Basın Oran bu kullanımın “ilk” olduğunu iddia etse de yukarıda gösterdiğimiz gibi yanılmıştır. Ayrıca 1932 yılında “Hususi Mektepler” hakkında bilgi veren bir gazete makalesinde de bu talimatnameye Türkiyeli ifadesi korunarak atıf yapılmıştır.⁴³ 1922’de ise Maarif Vekili Safa (Özler) Bey’in, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine azınlık okulları hususunda verdiği demeçte

³⁹ (DBTDA) Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571, 34788-136243-4.

⁴⁰ DBTDA, 571, 35932-141638-523.

⁴¹ akt. Mete Tunçay, “Bakû Yeni Dünya’sının Beş Sayısı ve M. Suphi’nin Bir Makalesi” *Solun Tarihine Düşülen Notlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, s. 137.

⁴² *Mekâtib-i Husûsiyye Ta’lîmât-nâmesi*, İstanbul 1923, Matbaa-i Amire, s. 1-2.

⁴³ *Vakit*, “Hususi Mektepler”, 18 Aralık 1932, s. 2.

zikrettiği “Türkiyeli çocuklar” ifadesi de gözden kaçırılmamalıdır.⁴⁴ Görüldüğü üzere, tarihte örneğine rastlanmayan “uydurma” bir kavram olmaması bir yana, resmî ağızlardan işitilip resmî evraklara dahi girmiştir Türkiyeli mefhumu. Resmî kullanımdaki örnekleri bununla da sınırlı kalmaz, 3 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen 460 sayılı Muhamat Kanunu’nun ikinci maddesinde karşımıza çıkar. Bu maddeye göre avukat olmak için “Türkiyeli olmak” lazımdır.⁴⁵ Bu maddenin ne zaman değiştiğini tam olarak tespit edemedim, ancak 14 Temmuz 1938 tarihli *Resmî Gazete*’de bu madde “Türk olmak” biçiminde değiştirilmiş gözüküyor. Şu an yürürlükte bulunan kanunda ise bu şart “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak” şeklinde.

*

1957’de ise Türkiye’nin İsrail Maslahatgüzarı Nejat Uçtum, İsrail’e yerleşen “Türkiyeli” yüksek tahsilli gençlerin bir cemiyet kurma isteğinde olduğunu Hariciye Vekaleti’ne bildirmektedir.⁴⁶ Belgede hususen belirtilmiyor ancak anlaşılan o ki bu

⁴⁴ akt. Ahmet Vurgun& Akif Pamuk, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Azınlık ve Yabancı Okullarında Tarih ve Coğrafya Dersinin Yeri”, *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 43, s. 67.

⁴⁵ Aşağıda bir benzerini göreceğimiz “Türkiyeli” tartışmasının minik bir versiyonu bu kanun üzerine yapılan görüşmelerde de vuku bulmuş, “Türkiye Cumhuriyeti tebaası” yerine Türkiyeli ifadesi koyulmuştur. Hatta TBMM Reisi Fethi Bey, sehven “Türkiyalı” demiş, bunun üzerine Tunalı Hilmi “Türkiyalı değil, Türkiyeli” diyerek onu düzeltmiştir. (*TBMM Zabıt Ceridesi* Devre: II, Cilt: 8, İçtima: 28, 3 Nisan 1924, s. 292-293).

⁴⁶ DBTDA, 538, 2673-21664-2.

“Türkiyeli” gençler, Musevi cemaatindendir. Musevilere “Türkiyeli” denmesinin tek örneği bu değildir elbette. Misal *Akşam Gazetesi*, Hollywood’daki Columbia şirketinin Türkiyeli Musevi müdürü B. Levi’den gururla bahsetmektedir. Haberin başında “İzmirli bir Türk Musevisi” olarak tanıtılan Bay Levi’nin, devamında Türkiyeli kimliği ön plana çıkartılacaktır. “Siz nece konuşuyorsunuz?” diye sorulan soruya “*Türkçe, Türkçe... Benim kendi dilim...*” şeklinde cevap vermektedir Bay Levi. Bu haberde tam 5 kere onun Türkiyeli oluşu zikredilir.⁴⁷ Bir başka haber ise Hollywood’un en büyük çiçekçisinin Türkiyeli olmasını “*Türkiyeli olduğunu söylesem şaşırırsınız değil mi?*” diyerek duyurur.⁴⁸ 22 Eylül 1938 tarihli haber gazetesi, sinagoglarda okunmak üzere hazırlanan bir beyannamenin haberini verirken üst başlığı şu şekilde atacaktır: “*Türkiyeli Yahudileri Türkçe konuşmaları için vazifeye davet*”.⁴⁹ Elbette “Vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyasının bir tezahürüdür bu davet. Nitekim 1935 yılında *Kurun Gazetesi*’ndeki bir haberde ise “Türkiyeli olup Türkçe bilmemek” bağışlanamaz bir suç olarak nitelenmiştir.⁵⁰ Aka Gündüz ise bu kampanyaya dair “yarenliğe girişmek” istediği eleştirel bir yazıda bu yarenliğe girmedeki tek şartın “Türkiyeli olmak” olduğunu söyleyecektir.⁵¹

⁴⁷ *Akşam*, “Hollivudda Sinema Kralları Arasında Türkiyeli Museviler Var”, 7 Haziran 1938, s. 9-10.

⁴⁸ *Kurun*, “Holivud’un En Büyük Çiçekçisi Türkiyeli”, 10 Şubat 1938, s. 5.

⁴⁹ *Haber*, “Türkiyeli Yahudileri Türkçe konuşmaları için Vazifeye davet”, 22 Eylül 1938, s. 4 .

⁵⁰ “Türkçe Öğrenelim”, 12 Temmuz 1935, s. 2.

⁵¹ *Tan*, “Vatandaş! Türkçe... Konuş Demeden Önce Azıcık Realist Olamaz mıyız?” yaz. Aka Gündüz, 7 Ocak 1938, s. 5.

Bu tanımları kullananlar arasında çok daha tanıdık simalar görmek mümkün. Bunlardan birisi de Türkiye Cumhuriyeti'nin banisi Mustafa Kemal'dir. TBMM Reisi unvanıyla Mustafa Kemal Paşa, Don Louis de Bourbon'a 24 Ocak 1922 tarihinde gönderdiği mektupta, Monroe Doktrini ve "Amerika Amerikalı-larındır" anlayışına atfen, "*Türkiye, Türkiyelilerindir*" demiştir.⁵² Keza yine Mustafa Kemal, Sovyet Ukrayna Olağanüstü Yetkili Temsilcisi Mihail Frunze'nin⁵³ nutkuna cevap verdiği konuşmasında "*Emperyalizmin en şiddetli taarruzlarına hedef olan Türkiye ve Türkiyeliler*" demiştir.⁵⁴ Ayrıca, Mustafa Kemal, bu ifadeyi kendi el yazısı ile düzenlediği anayasa taslağında dört kez kullanmaktadır. Sözelimi bu taslakta 12. Madde şöyledir: "*Türkiye'de ahval-i fevkalade müstesna olmak üzere, Türkiyeliler için seyr ü sefer serbesttir.*"⁵⁵

Baskın Oran, 1924'ten sonra resmî kullanımdan kalktığını iddia etse de⁵⁶ yine Mustafa Kemal'in imzasını taşıyan 1928 tarihli bir belgede "Türkiyeli mülteci Ermeniler"den söz edilmektedir.⁵⁷ Keza örneklerini gördüğümüz biçimde gazeteler, gayriresmî olarak bu terimi kullanmayı sürdürmüştür.

⁵² Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden akt. Bilal N. Şimşir *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 172.

⁵³ Frunze hakkında bilgi için bkz. [Erişim bağlantısı](#).

⁵⁴ *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 12*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 153.

⁵⁵ akt. Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 159 ve a. y. "Türk' Teriminin Öyküsü", s. 255.

⁵⁶ Oran, "Türk' Teriminin Öyküsü", s. 256.

⁵⁷ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 30-18-1-1, 27-77-4.

Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından Ali Fuat Cebesoy da siyasi hatıralarında, 7 Ağustos 1923 günü Halk Fırkası nizamnamesi tartışılırken hakim nizamname görüşünde şunların olduğunu yazmıştır: “*Kanun nazarında herkes müsavidir. Türk kültürünü kabul etmiş Türkiyeli her fert, Fırka'ya girebilir.*”⁵⁸ “*Türk kültürünü kabul etmiş*” şerhi önemlidir, buraya daha sonra geleceğiz. Nitekim o günlerde “*Encümen Tarafından Kabul Edilen Maddeler*” başlığı ile gazetelerde yayımlanan fırka nizamnamesi esasları da onu doğrular. Bu nizamnameye göre, Halk Fırkası'nın üyesi olabilmek “Türkiyeli olmak” ile mukayyettir.⁵⁹ Keza yine aynı yıllardaki muhalefetin -İkinci Grupgüdümündeki *Tan Gazetesi*'nde “Yolumuz” başlığı ile yayımlanmış ‘İkinci Grup’un temel görüşleri’nde de ‘Türkiyelilik’ yer etmiştir. “*Her Türkiyeli, hürdür. [...]*”, Tan gazetesinin (dolaylı olarak İkinci Grup’un) “yol”una göre.⁶⁰

*

“Türkiyeli” kavramına gelen eleştirilerin bu kavramın yapaylığına, suniliğine geldiği sanılsın. Örneğin “Türkiye halkı” gibi duyulduğunda kulağı tırmalamayan bir kullanım da eleştirilir, zira bu kavram ve/veya kullanım anayasadaki Türklük tanımını ikame etmektedir. Nitekim bu karşı çıkışın da bir temeli var; Türkçülük düşüncesinin en önemli düşünürlerinden H. Nihal Atsız'ın kardeşi Nejdet Sançar, CKMP-MHP güdümlü *Millî*

⁵⁸ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hatıralar: Lozan'dan Cumhuriyete*, cilt II, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 8.

⁵⁹ akt. Faruk Alp kaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları İstanbul 2021, s. 43.

⁶⁰ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yayınları İstanbul 2003, s. 405.

Hareket Dergisi'nde yayımlanan bir makalesinde⁶¹ buna değinir. Yazıdaki ırkçı sayılabilecek tüm motiflere rağmen sıra Türklük tanımına geldiğinde (sanki Kemalist milliyetçiliğin kendini Türkiye ile sınırlayan damarına nazire yaparmışçasına) alanını Türkiye coğrafyasıyla tahdit eden Sançar⁶², "Türkiye halkı" tanımının kaynağını/suçlusunu ise komünizm olarak ilan eder.⁶³ Fakat Sançar'ın itirazı aynı zamanda millet-halk ayrımına dayanmaktadır. "Millet" şuurlu bir topluluk iken "halk"ın özelliği şuursuz, bilinçsiz olmasıdır. Komünistler Türkleri daha kolay "yutmak" için "halk" demeyi onlara reva görür. Türkler "millet" olma rüştünü ispatlamıştır Sançar'a göre. "Bir kelime veya deyim gibi ve o kadar küçük veya ehemmiyetsiz gözükün" bu fark, "bir davanın esasına dayanmaktadır."⁶⁴ Nejdet Sançar'ın buradaki endişeleri, günümüzde "Türkiyeli" kavramına getirilen eleştirilere çok benzer, günümüzdeki eleştiriler Sançar'ın yansımasıdır bir bakıma. Bu eleştiri, Türkiye'de her daim görülen "Türkiye

⁶¹ Sançar'ın bu makalesi ilk olarak *Önasya Dergisi*'nin Mart-Şubat 1967 tarihli 18-19. sayısında yayımlanmıştır.

⁶² "Türkiye'de yaşayan ve bu toprakların sahibi bulunan insanların meydana getirdikleri içtimai topluluğun insani makyaslara göre adı Türk millettir." Bu toprakların sahibi nasıl olunur? Sançar, "Türkiye'de yaşayan" ifadesinden sonra "ve" bağlacı yardımıyla neden böyle bir şerh düşme gereği duymuştur, orası muamma tabii. Takdiri okuyucuya bırakıyorum.

⁶³ Oysa, Atatürk'ün son başbakanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı ve anti-komünistliğiyle nam salmış Celal Bayar dahi tüm Türkiye halkını "istisnasız" Atatürk'ün manevi huzuruna davet edecektir. *Yeni Asır*, "Cumhuriyet Halk Partisi Umumî Reisi Reiscumhur Atatürk'ün huzuru maneviyelerine", 16 Ekim 1938, s. 3.

⁶⁴ Nejdet Sançar, "Türk Milleti mi, Türkiye Halkı mı?", *Millî Hareket*, Nisan 1967, (9), s. 8.

üzerine oynanan oyunlar” anlayışını besler ve ondan beslenir. Nitekim Türkiye’deki her nevi milliyetçiliği yan yana getiren en-
gin tahayyül de budur.⁶⁵

“Türk İtlak Olunur” mu?:

Bilindiği üzere, Birinci Meclis’in kabul ettiği 1921 Anayasası ile bu Anayasa’ya aykırı olmayan 1876 Osmanlı Kanunu Esasisi hükümlerinin birlikte uygulandığı “İki Anayasalı Dönem”, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (bundan sonra 1924 Anayasası) ile son bulmuştur.⁶⁶

*

1924 Anayasası’nda vatandaşlık tanımı; din ve ırk fark etmeksizin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, *vatandaşlık itibarıyla*, “*Türk ıtlak olunacağı*” şeklindeydi. Oysa bu durum 1961 ve 1982 Anayasaları’nda değişti. Artık “*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür*”. Alper H. Yağcı’ya göre burada bariz bir üslup farkı var. Doğrudan alıntı yapmak gerekirse;

“Yani 1961 sonrası ve öncesi olmak üzere iki anayasal hüküm ve bunlar arasında üç önemli fark var. Birinci fark şu ki, 1961 öncesinde bir ülke olarak Türkiye’den bahsedilirken, 1961’den itibaren Türk Devleti’nden bahsedilmektedir. Coğrafi bir alan olan ülkenin yerine “devlet” aygıtı öne çıkmış, ayrıca “Türk” etnisitesinin baskınlığı şeklinde yorumlanabilecek bir vurgu eklenmiştir, diyebiliriz. İkinci olarak 1961

⁶⁵ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul 2018, s. 136.

⁶⁶ Şeref İba, “Parlamento Tarihimizde II. Meclis”, *Yüzüncü Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, I. cilt, Yusuf Tekin (ed.), TBMM Basımevi, Ankara 2020, s. 141.

öncesinde din ve ırk farkları açıkça anılırken, sonrasında bunlar kayıttan düşmüştür. Üçüncü fark biraz daha ince, ancak bence oldukça önemli. 1961 öncesindeki anayasal ifade, ortadaki meselenin idari bir işlem (ıtlak) olduğunun farkında.

Kök anlamı azat etmek ve salıvermekle ilişkili olan “ıtlak”, İslam literatüründe sınırlayıcı kayıt koymanın (“mukayyed” etmenin) zıddı olarak bilinir, demek ki burada bir hakkı genele yaymaya yönelik bir işlem söz konusu. Yeni bir devlete ve sınırlara kavuşmuş olan ülkedeki tüm “ahaliye”, aralarındaki “din ve ırk farklarından” bağımsız olarak Türk vatandaşlığı veriyoruz, denmiş oluyor. 1961 sonrasındaki hükümse, bir hukuki kategori yaratma değil de adeta bilimsel, antropolojik bir tespit yapma iddiasında: Bu devletin tüm vatandaşları aslında (dil ve etnisite bakımından da) Türk’tür, burada başka türlü vatandaşlar bulunmamaktadır, der gibi.”⁶⁷

24 Anayasası’nda bulunan “din ve ırk fark etmeksizin vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur” beyanı, en azından ilkesel olarak, teritoryal bir kimlik tanımını ifade etmektedir -ki imparatorluk bakiyesinin bir devlette teritoryal temele dayandırılması zorunluluktur.⁶⁸ 61 ve 82 Anayasaları ise etnisite ile vatandaşlık kimliklerini tamamen birleştirmiştir. Bu beyanlar arasındaki

⁶⁷ Alper H. Yağcı, “Türklük ve Türkiyelilik”, *Birikim Güncel*. [Erişim bağlantısı](#).

⁶⁸ Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayınevi, İstanbul 2009, s. 150.

farklılığı, 24 Anayasası hazırlanırken yaşanan bir tartışmanın sonucu olarak görüyorum. Bu tartışma da günümüze değin uzanmıştır: Türk mü, Türkiyeli mi?⁶⁹

20 Nisan 1924 tarihli Meclis oturumunda Anayasa maddeleri tartışılırken sıra 88. Madde'ye gelir. Bu maddeye dair ilk teklif şu şekildedir: *“Türkiye abalisine din ve ırk farkı olmaksızın (Türk) ıtlak olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinni rüşte vüsulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izâa edilir.”* Bu maddeye ilk itiraz Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi’den gelmektedir. Maddenin tabiiyet mi yoksa milliyet mi ifade ettiğini sorgulayan Abdullah Azmi, Anayasa Komisyonu Başkanı Celal Nuri Bey’den *“Tabiiyettir”* cevabını alır.⁷⁰ Burdan anlaşılıyor ki, iddia edildiği üzere, “Türklük” sıfatı gerçekten bir üst-kimlik olarak kurgulanmıştır. Aslında “Türk” kimliğinin, en azından birtakım elitler bazında ve teorik olarak üst-kimlik belirttiğine ve alt-kimlikleri kapsadığına nüfus sayımları da örnek verilebilir. Cumhuriyet’in

⁶⁹ Türkiyeli ifadesinin ateşli savunucularından Baskın Oran, bu meclis oturumundaki bir tartışmadan söz etmiştir. Fakat her nedense aşağıda da tartışacağımız Türk-Türkiyeli tartışmasına hiç değinmemiştir. Ona göre tartışma sadece “vatandaşlık itibariyle” ifadesi etrafında vaki olmuştur (“Türk” Teriminin Öyküsü, s. 252). Oysa, aşağıda detaylarıyla göreceğimiz üzere “vatandaşlık itibariyle” ifadesi Türk-Türkiyeli tartışmasını çözüme kavuşturma isteğiyle öne atılan bir öneridir.

⁷⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi* Devre: II, Cilt: 8, İçtima: 40, 20 Nisan 1924, s. 908.

kuruluşundan 1965’e kadar nüfus sayımlarında insanlara “*Ana diliniz nedir?*” sorusu sorulmuş ve bunların kayıtları tutulmuştur. Bu, devletin “Kürt” kimliğini tanıdığına, ancak üst-kimlik mertebesine yükseltmediğine delil sayılabilir. Örneğin 1927 sayımlarına göre nüfusun yüzde 8,69’unun ana dili Kürtçedir.⁷¹ Nitekim Metin Heper de devletin etnik kimliği inkâr değil göz ardı ettiği görüşündedir.⁷² Ögün’e göre, Mustafa Kemal’in arzusu, 19. yüzyıl burjuva-liberal anlayışı ile kamusal-politik bir toplum inşa etmektir. İşte bu nazardan Türk kimliği, kurulan Cumhuriyet’in birleştirici kimliğidir.⁷³

Tartışmaya dönecek olursak, Abdullah Azmi Efendi; devamında maddeye “tabiiyet” kelimesinin eklenmesini ister. Yozgat mebusu Ahmet Hamdi Bey ise şu maddeyi kısaltarak şu takriri Meclis’e sunar: “*Türkiye ahalisinden olup Türk harsini kabul edenlere Türk ıtlak olunur.*” “Türk harsı” yani Türk kültürünü kabul etme bahsi burada dikkat çekiyor, bu ifade asimilasyonist bir tutumu gösteriyor. Bu takrir ise Celal Nuri Bey tarafından “*Etnografya itibariyle milliyet tespit etmiyoruz*” şeklinde itiraz görür. Celal Nuri, “hars” kelimesine karşı çıkar. Ona göre, Gayrimüslim ekaliyetlere mensup Türk tebaası, Müslümanların istifade ettiği haklardan istifade etmelidir. Bu yüzden “hars gibi bir kelimeyi buraya koymaya imkân yoktur.” Bu sırada tartışmaya dahil olan Hamdullah Suphi, farklı bir perspektif getirir. “*Türkiye’de yaşayan herkese Türk demek bir emel olabilir, ancak iş yerlerindeki Rum ve Ermenileri çıkartmak istediklerinde ‘Kanuna göre onlar Türk’tür’ denilirse ne yapacağız?*” diyerek

⁷¹ DİE, 28 Teşrinievvel 1927 *Umumî Nüfus Tabriri*, Başvekalet Müdevvenat Matbaası Ankara 1929, s. 31.

⁷² Metin Heper, *a.g.e.*, s. 19.

⁷³ Süleyman Seyfi Ögün, *a.g.m.*, s. 201.

Türk sıfatının kayıtsız koşulsuz herkese verilmesini sorgular Hamdullah Suphi. Hamdullah Suphi'nin bu çıkışının hayli ırkçı izler taşıdığı fark edilebilir, ancak, Suphi sonradan “Türk” olabileceğini de ekler bu konuşmasında. Ona göre Türk olmak için memleket lisanını öğrenmek ve Türk mektebini kendi mektebi addetmek bu şartlardandır mesela. “Türk harsı”nı kabul edenleri Türk sayar Hamdullah Suphi, Türklüğü ise bir “ihşan” olarak görmektedir. Türklüğün millete “bahşedilmesi” bağlamında bu durum, Tanzimat ve sonrası dönemde, Osmanlı kimliğinin yukarıdan aşağıya sızdırılması ya da bütün bir tebanın devşirilmek istenmesi⁷⁴ ile benzerlik taşır. Fakat Suphi; maddede “Türk” geçmesi halinde, kendileri aleyhinde kullanılacağını söyler.⁷⁵ Bu maddeye en sert itirazların milliyetçilerden gelmesi nazar-ı itibara alınırsa Türkiye'nin yüz yılda bu denli bir dönüşüm yaşaması daha da ilginç gelir gözümüze. Devamında Celal Nuri Bey, “Osmanlı” kimliğini kaldırdıklarını ve yerine Türk Cumhuriyeti'nin kaim olduğunu söyler. “*Fakat topraklarımızda hâlâ Rumlar, Ermeniler, Yahudiler yaşamaktadır, bunlara ne diyeceğiz?*” sorusunu sorduğunda Meclis'ten şu sesler gelir: “*Türkiyeli*”.

Celal Nuri Bey ise, kısmen sivil milliyetçi bir anlayışla, siyasi-hukuki bir Türk tanımını savunur, Türk-Türkiyeli ayrımını gereksiz ve yapay bulur.⁷⁶ Zira ona göre ikisi de aynı şeyi ifade

⁷⁴ Ögün, *a.g.m.*, s. 199.

⁷⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi* Devre: II, Cilt: 8, İçtima: 40, 20 Nisan 1924, s. 909-910.

⁷⁶ Altan Tan, Celal Nuri'nin Ermeni, Rum ve Yahudilere Türk denilebileceğini söylediğini savunur ve 1924 Anayasası'nda Türk'ten başka “etnik kavmin” mevcudiyetinin hukuka tercüme edilmediğini söyler (*Kürt Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 16). Oysa Celal Nuri,

etmektedir. Tanıl Bora, bu tanımında dahi “öz vatandaş”tan bahsedildiğinin altını çizer.⁷⁷ Fakat Bora’nın atladığı bir nokta vardır, Celal Nuri Bey kendi vatandaşlık tanımını “öz vatandaş” bahsine hiç temas etmeden kendi kitabında da savunmuştur. Celal Nuri’ye göre “millet”, din ve ırk farkı gözetilmeksizin yalnızca devlete tabilik ile olur. Celal Nuri bu savını şöyle destekler: “*Köken olarak Anglo-Sakson olmayan ve daha dün İngilizliğe tâbiyetine kabul olunan bir siyahi, bir Çinli ya da bir Lapon*⁷⁸ *resmen İngiliz’dir.*” Celal Nuri, anayasamızın da bu anlayışta olduğunu söylemekten geri durmaz.⁷⁹ Yine *Akşam Gazetesi*’nde çıkan bir yazıya göre de anayasamız bu niteliktedir. Türk milliyetçiliği, diğer rejimlerin (Almanya ve İtalya) kana yaptığı atfı abes bulur. Bu yazıya göre Kemalizm’in milliyetçilik prensibi, insanların dedelerinin kanıyla tasnif edildiği ırkçılık ile çelişir.⁸⁰ Mustafa Kemal de Türk kimliğini meta-historik ve meta-kültürel bir düzeyde tutmaya özen göstermiştir. Politize edilmiş Türklük, Tanzimatçıların Osmanlı kimliğinden murat ettiklerinin aynısıdır.⁸¹ Fakat unutulmamalıdır ki sivil milliyetçilik, kültürel milliyetçilik ve etnik milliyetçilik birbiriyle çelişen ayrı

tüm Türkiye halkının aynı haklara sahip olması gerektiği için böyle bir tercih yapıldığının altını çizer.

⁷⁷ Bora, *Cereyanlar*, s. 220.

⁷⁸ Celal Nuri Bey’in 1926’da yayımladığı “Türk İnkılabı” kitabının ilk basımında Osmanlı Türkçesiyle “Lapon” yazılırken 2002 yılında Kültür Bakanlığı tarafından “Türk Devrimi” ismiyle neşredilen basımda, sanıyorum ki sehven, “Japon” yazılmıştır. Ben eserin ilk basımına sadık kaldım.

⁷⁹ Celal Nuri İleri, *Türk Devrimi*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s. 16.

⁸⁰ *Akşam*, “Dikkatler: Milliyetçilik ve ırkçılık” 21 Ekim 1937, s. 1.

⁸¹ Ögün, *a.g.m.*, s. 201.

tip milliyetçilikler gibi görünse de pratikteki milliyetçilik çoğu zaman bunların alaşımından meydana gelir. Örneğin sivil milliyetçiliğin babası Ernest Renan bile “*Millet Nedir?*” isimli ünlü konferansında “atalar” a atıf yapmayı ihmal etmez.⁸² Tüm sivil milliyetçi söylemlerine rağmen Celal Nuri de Bora’nın da eleştirdiği üzere, “öz vatandaşı” vurgusu yapmıştır.

Bu tartışmanın sonunda Meclis’e 88. Madde’ye dair üç adet teklif sunulur. Dersim mebusu Feridun Fikri, maddeye “tabiiyet nokta-i nazarından” eklenmesini teklif eder. Konya mebusu Naim Hâzım’ın teklifi ise daha ilginçtir, maddedeki *Türk* ifadesi yerine *Türkiyeli* yazılmasını, diğer maddelerin de buna göre düzenlenmesini teklif etmiştir.⁸³ Hamdullah Suphi maddenin şöyle düzenlenmesini ister: “*Türkiye abalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur.*” Netice itibarıyla, Hamdullah Suphi’nin teklifi kabul görür.⁸⁴ “Türkiyeli” mana itibarıyla heterojendir, çeşitli kültürlerin beraber yaşayışını çağrıştırır. “Türk” ise homojenize olmuş bir topluluğu ifade eder. Yeni kurulan Türkiye’nin de ihtiyacı tam olarak budur. Çünkü Gellner’e göre toplumların endüstrileşmesi, bizim millet diye bildiğimiz, devasa topluluğun yeniden-örgütlenmesini gerektirir. Bu durum ise topluluğu kültürel

⁸² Ernest Renan, “Qu’est-ce qu’une nation?” çev. Ida Mae Snyder, *Nationalism*, J. Hutchinson, A. D. Smith (der.), Oxford University Press, New York 1994, s. 17.

⁸³ Naim Hâzım Onat, Türk ve Arap dili uzmanıdır. 2. ve 9. dönemler arasında milletvekilliği aralıksız devam etmiştir. Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde profesör olarak görev yapmış, ölümüne kadar TDK’de görev almıştır. Kemalist elitin düşünce çeşitliliği itibarıyla ne kadar geniş bir skalada yer aldığını gözler önüne serer. Bilgi için bkz. [Erişim bağlantısı.](#)

⁸⁴ *TBMM*, 20 Nisan 1924, s. 911.

homojenizasyona iter.⁸⁵ Modernleşme de homojenleştirici bir süreçtir.⁸⁶ “Türkiyeli” yerine “Türk” ifadesinin tercihi bu nazardan yorumlanmaya oldukça müsaittir. Mesut Yeğen, bu anayasayı “asimilasyonist” olarak tanımlamaktadır.⁸⁷

*

Yukarıda örneklerini gördüğümüz ve mecliste de tartışıldığı üzere Erken Cumhuriyet Dönemi’nde “Türkiyeli” kavramı gayrimüslimleri ve/veya etnik açıdan Türk olmayanları tanımlamak için kullanılmıştır. Peki, bu bir rastlantı mıdır? Bana sorarsanız hayır. Bu durum, Türk kimliğinin gelişme aşamasındaki asimilasyonist-disimilasyonist salınım sebebiyledir. Gayrimüslimler (ve diğer etnik “azınlıklar”) bir yanıyla -vatandaşlık itibarıyla- Türk’tür, fakat öte yandan “öz” Türk’ten de ayrıdır. Nitekim 1935 yılında Atatürk’e karşı başarısız bir suikast girişiminden sonra Ermeni Kilisesi; düzenlediği bir mitingle vatanlarına, Türk milletine ve *Ulu Önder* Atatürk’e bağlılıklarını arz ederken gazetelere bu durum Atatürk’ün şahsına *öz Türkler kadar* bağlı oldukları şeklinde yansıyacaktı.⁸⁸ Yapılan bu sadakat gösterisine rağmen Ermeniler, “öz” Türklere ancak yaklaşılabilmiş, o millet ile hemhal olamamıştı.

Bora’nın işaret ettiği “öz vatandaş” bu noktada anlamlı bir eleştiridir. İşte günümüzde dahi Türk ve Türkiyeli kavramları

⁸⁵ Akt. Antoine Roger, *Milliyetçilik Kuramları*, Versus Kitap, İstanbul 2008, s. 14.

⁸⁶ Oktay, *a.g.e.*, s. 240.

⁸⁷ Mesut Yeğen, “Yeni Anayasa Eski Vatandaşlık”, *Liberal Düşünce Dergisi* (50), s. 58.

⁸⁸ *Cumhuriyet*, “Ermeni Azlığının Hassasiyeti”, 25 Ekim 1935, s. 1 ve 6.

arasındaki gerilimi oluşturan bundan başkası değildir. Fakat Erken Cumhuriyet Dönemi'nde "Türkiyeli" yalnız gayrimüslimlere müstamel değildir. Benim tasnif edebileceğim iki kullanımı daha vardır. İlki Türkiye vatandaşı olmayan Türkler ile Türkiye vatandaşı olan Türkleri ayırmak ve karışıklık çıkarması için kullanılan "Türkiyeli Türk", "Türkiyeliler" kullanımı; ikincisi ise Türkleri ve tüm Türkiye vatandaşlarını kapsayacak şekilde kullanılan "Türkiyeli". İlki özellikle Kıbrıs ve Hatay meseleleri peyda olduğunda gazeteler ve gazeteciler için "sıradan" bir kullanım haline geliyor. Örneğin Nizamettin Nazif, Hatay için toplanılan Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun azalarını sayarken "*Belçikalı, Türkiyeli, İngiltereli, Fransalı ve İsveçli azadan mürekkaptir*" diyecektir.⁸⁹ Yine Nizamettin Nazif, Gagavuzların Türk olduğuna dair yazdığı bir yazıda "Türkiyeli Türk nesil"den bahsedecektir.⁹⁰ Dönemin Hatay valisi Şükrü Sökmensüer'e göre, "*Bütün Türkiyeli vatandaşlar için hürriyet, hak olarak tanınmıştır*."⁹¹ 1937'de ise Hataylı gençler, düzenledikleri bir toplantıya "Türkiyeli kardeşler"i de davet edecektir.⁹² *Son Posta Gazetesi*'nde ise *Ulus Gazetesi*'nin baş makalesi övülürken şu başlık dikkat çeker: "*Hataylı ve Türkiyeli Vatandaş: Hükûmete tam itimadla bağlan!*"⁹³

⁸⁹ *Haber*, "Hadiseler, Fikirler: Hatay" yaz. Nizamettin Nazif, 17 Haziran 1938, s. 2.

⁹⁰ *Tan*, "Bir Atina Gazetesine Cevap: Gagavuzlar Türktürler" yaz. Nizamettin Nazif, 4 Eylül 1935, s. 3.

⁹¹ *Haber*, "Hatay Valisi [...]" 19 Temmuz 1939, s. 4.

⁹² *Ulus*, "Hatay Türkleri Diyorlar Ki: Eğer bir karışıklık çıkarsa mes'ul mahallî hükümettir", 29 Kasım 1937, s. 1.

⁹³ *Son Posta*, "Hataylı ve Türkiyeli Vatandaş: Hükûmete tam itimadla bağlan!", 29 Mayıs 1938, s. 1.

Yine aynı gazetede İş Bankası'nın yıllık toplantısına dair bir haberde "Eski Türkiyeliler" Türklerin bankacılıkta başarısız olduğuna inandığından, eskiden Türklerin paralarını kendilerine emanet etmediği, ancak İş Bankası'nın bunu tersine çevirdiği söylenir.⁹⁴ Romanya'daki Türkler hakkında bilgi veren bir gazete makalesinde ise Romanya'daki "yerli" veya "Türkiyeli" Türkler arasında bir ayrıma gidilir.⁹⁵ Türk⁹⁶ ve İstanbul Rum'u bir güreşçinin, Amerika Birleşik Devletleri'nde el sıkışmasının fotoğrafını yayımlayan *Yarım Ay Dergisi*, bu iki güreşçinin ortak paydası Türkiye olduğundan, onları "*Türkiyeli iki meşhur güreşçi: Miço Sarandos ve Ali Baba*" diyerek tanıtır.⁹⁷ Ayrıca kimi gazeteler, İstanbul'dan Amerika'ya göç eden Türkiyeli Sarandos'un İstanbullu oluşunu vurguluyorlar.⁹⁸

Amerika'ya göç eden tek "Türkiyeli" de Miço Sarandos değildir elbette. Misal Hikmet Feridun Es, *Akşam Gazetesi*'nde "*Amerika'daki Türkiyeliler*" başlıklı bir seri yayımlamıştır. Türkiyeli Rumlar, Ermeniler ve Türklerin hep beraber yaşadıklarından ve

⁹⁴ "İş Bankasının 13 Senesi" yaz. Muhittin Birgen, 5 Nisan 1938, s. 7

⁹⁵ *Ulus*, "Romanyada türkçe ve türklük", 19 Eylül 1935, s. 2.

⁹⁶ Ali Baba'nın kimliği tartışmalıdır. İddiaya göre asıl adı *Arteen Eki-zian*'dır. Çeşitli zamanlarda Kürt, Türk veya Ermeni olduğu dillendirilmiştir. Örneğin *Haber Gazetesi*, onun için "kendine Türk süsü veren" demektedir ("Ali Baba Zaharyaya mağlûp oldu", 28 Eylül 1936, s. 7). "Türkiyeli" denmesi bu yüzden daha uygun görülmüş olabilir. Konuyla ilgili bir araştırma için bkz. İbrahim Bulak, "Ali Baba", *PolitikART*, Şubat 2023, (313).

⁹⁷ *Yarım Ay*, 1 Kasım 1937, s. 25.

⁹⁸ Mesela; *Haber*, 3 Mart 1937, s. 7 ve *Son Posta*, 14 Mayıs 1939, s. 14.

dayanışmalarından söz eder.⁹⁹ Yunanistan'ın Aris takımı ile karşılaşmak üzere Midilli'ye giden Karşıyaka takımından "Türkiyeli misafirler" şeklinde bahseder *Vakit Gazetesi*'ndeki bir haber. "*Yunanlı gençler, Türkiyeli misafirleri şerefine fevkalâde tezahürat yapmışlar ve 'Zito Türkiye!..' diye bağırılmışlardır*"¹⁰⁰. Akdağ maden bölgesi öğretmenlerinin bir toplantısında ise İspetekter¹⁰¹ Osman Turgut Erkekli, "Türkiyeli" devrimlerden bahseder.¹⁰² *Akşam Gazetesi*'nde yer alan bir karikatürde, Avrupa'ya gitmek isteyen bir "Türkiyeli" hüviyet cüzdanını unuttur. Belki "Türkiyeli olduğumu ispat lazım gelir" diyerek ertesi günkü trene kalır. Olayı anlattığı "Bay Amca" ise, ona "nevale sepetini" sorar, icap ederse tereyağları, reçeller ve nefis yiyecekler onun Türkiyeliliğini ispatlar, bahusus hüviyet cüzdanına gerek yoktur.¹⁰³

*

Baskın Oran, Kürt meselesinin çözümünü de "Türkiyelilik"te görmektedir.¹⁰⁴ Kürt meselesine atf-ı dikkat olunursa Oran'ın bu görüşünde haklılık payı görülebilir, lakin ben Oran'ın yine benzer bir pencereden "Türk bir milletin adı *falan* değil, etnik

⁹⁹ *Akşam*, "Amerikadaki Türkiyeliler...: Amerikada bulunan Türkler ne iş yaparlar? Nasıl yaşarlar?.." yaz. Hikmet Feridun Es, 30 Ekim 1938, s. 7.

¹⁰⁰ *Vakit*, "Midillide maç", 27 Aralık 1930, s. 2.

¹⁰¹ Müfettiş.

¹⁰² *Kurun*, "Akdağ Madeninde: Muallimler ders yılı başında önemli bir toplantı yaptılar", 6 Ekim 1935, s. 6.

¹⁰³ *Akşam*, "Bay Amca ve hüviyet cüzdanı!..", 27 Kasım 1939, s. 3.

¹⁰⁴ *Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar*, Ülkü Özen (haz.), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 439.

grubun adı”¹⁰⁵ demesine katılmıyorum. Türk, bir etnik grubun adı olduğu kadar, Oran kabul etsin veya etmesin, bir milletin de adı ve “Türkiyeli” mefhumu bu milleti ihtiva ettiği kadar, onun haricini de ihtiva etmesi bakımından işlevsel. Oran’ın bu çıkışını da oldukça saldırgan bulduğumu belirtmeliyim. Bir Türk’ün, kendini Türkiyeli olarak tanıtmayı beklenmemelidir. Ancak Türkiye’nin Kürt, Arap, Zaza, Rum, Ermeni vs. vatandaşlarının da kendine “Türk” demesi beklenmemelidir. Türkiyeli sözcüğü, “Türk” ifadesini ikame edebilecek bir kavram değildir, bu zaviyeden her “Türk” görüldüğü yere “Türkiyeli” iliştilmesi hatalıdır. Ancak Türkiyeli sözcüğü de yerine göre işlevseldir. Sözelimi “*Kürtçe edebiyatın önemli bir parçası da Türkiyeli Kürt yazarlarca üretilmiştir*” veya “*Kıbrıs Türkleri ile adadaki Türkiyeliler*” ifadelerindeki gibi.¹⁰⁶ İkinci örneğe Erken Cumhuriyet Dönemi’nde de pekâlâ rastlıyoruz.

Türkiyeli ifadesi; Türk’ü ikame edemese de bu bağlamda Türk ifadesinden çok daha kapsayıcı. Bu ifadeye gelen tepkiler ise daha çok milliyetçi kanattan, “Türklüğe saldırı” zaviyesinden geliyor. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde bile hiçbir itirazla karşılaşılma- dan kullanılan bu kavrama gelen ilk tepkilerin kaynağı muhtemelen Kürt siyasi hareketinin ve Türk sağının “şeytan” imgesi “sol” partilerin bu mefhumu sıkı şekilde kullanması. Bu kavram, Türkiye İşçi Partisi tarafından 1960’lı yıllarda sıklıkla kullanmış, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi davasında “Türkiyelileşmek” olarak dile getirilmiş (Ne tesadüftür ki sivil Kürt siyasetinin son temsilcisi HDP’nin de kuruluş sebebi “Türkiye- lileşmek” idi) ve Abdullah Öcalan tarafından da kullanım sahası

¹⁰⁵ a.g.e., s. 358.

¹⁰⁶ Yağcı, a.g.m.

bulmuştur.¹⁰⁷ İşte bu kavrama gelen tepkiler Türkiye'nin, haklı olarak, tecezzi kabul etmez politikası (Sançar'da gördüğümüz üzere "millet" yerine "halk" demek bile bir tehlikedir) ve Soğuk Savaş döneminin anti-komünist havası sebebiyledir. "Türkiyeli" kavramının "sol" ve "bölücüler" tarafından kullanılması, onun berhava edilmesi sonucunu doğurmuştur. Lakin kullanım "sol" ile sınırlı kalmaz. Bu kavram İslami dergiler tarafından da kullanılmıştır. Benim tespit edebildiğim ilk kullanım 1963'te, *Mücahit Dergisi*'nin "Türkiyeli" bestecilerin Azerbaycan'da olduğuna ilişkin bir yazısında karşımıza çıkıyor.¹⁰⁸ Fakat bu kavramın kullanımındaki artış 90'lardan sonra yaşanıyor. Örneğin Abdurrahman Şuayp, "Türkiyeli Müslüman mı, Türk Müslüman mı?" isimli yazısında, Aydınlar Ocağı Genel Sekreteri Mustafa Erkal'i eleştirirken Türklük ile İslam'ı etle tırnak gibi görenleri "şirk" ile suçlar.¹⁰⁹ Fazla uzatmadan, "Türkiyeli" mefhumunun kullanıldığı yazıların birkaçının künyesini vermekle yetineceğim:

Mehmet Doğan, "Bir Göç Anatomisi ve Almanya'da Müslümanlar", *Haksöz*, Temmuz 1995, (52)

Abdurrahman Muradoğlu, "Daha Türkiyeli Olmak", *Yeni Yeryüzü*, Temmuz 1995, (19)

Abdulkerim Fırat, "Türkiyeli Müslümanların Sorunları Üzerine", *İslami Düşünce*, Nisan 1992, (1)

Mustafa Çelen, "Sağ Partilerin İdeoloğu Sayılan Hayek, Türkiyeli Okurlarla Buluşuyor" *Matbuat*, Kasım 1995 (17)

¹⁰⁷ Oran, 'Türk' Teriminin Öyküsü, s. 256-257.

¹⁰⁸ "Türkiyeli Besteciler Azerbaycan'da", *Mücahit*, Mart-Nisan 1963, (55-56), s. 21.

¹⁰⁹ Abdurrahman Şuayp, "Türkiyeli Müslüman mı, Türk Müslüman mı?", *Haksöz*, Nisan 1994, (37), s. 52.

Süleyman Karakulluk, “Türkiyeli Söyler, Herkes Bakar, Amerikalı Söyler, Çiller Yapar”, Yörünge, Eylül 1995, (245) Celal Sancar, “İslam ve Türkiyeli Müslümanlar”, Genç Birlik, Mayıs 2008, (108).

Sonuca gelirse, işlevsel olduğu halde bu kullanımı keskinleştiren kavramın kullanımına Türk’ü ikame ettiğini düşündükleri ve “düşman”ları kullandığı için karşı çıkmaktadır. Evvelen, bu kavramın her daim Türk’ün yerine kullanıl(a)maya-acağına değinmiştik fakat “düşman”lar tarafından kullanılması neden bu kavramı kullanmaya engel olsun? Benim sorum şudur: Bu kabulleniş, bir nevi “düşmana” “yenilgi” (!) değil midir? Yoksa makul olan, “Türk” ifadesi saklı kalmak üzere, Türkiyeli ifadesini işlevsel olduğu alanlarda kullananlara tepki göstermeyi bırakmak mıdır? Şahsi görüşüm, “Türkiyeli edebiyatı” gibi manasız ve gereksiz kullanımların bu tepkileri harladığı ve karşı-tepki oluşturduğu. Oysa iki kavram birlikte yaşamayı sürdürebilir, tıpkı Erken Cumhuriyet Dönemi’nde “bile” olduğu gibi...

BENİM İNALCIK HOCAM

Muratcan Zorcu¹

Geçtiğimiz günlerde danışmanım Yonca (Köksal) Hoca'mla bir görüşmem vardı. Doktora yeterlik için okuma listem üzerine konuşacaktık. Listemi hazırlayarak yanına gittiğimde şöyle bir cümle kurdu: “*Aslında ben de Ali [Yaycıoğlu] de İnalçık'ı tekrar tekrar kanıtlamış oluyoruz kendi çalışmalarımızla. Senin tezin de İnalçık'ın çalışmalarını bir anlamda tekrar edecek.*” Bu cümle başka bir öğrenciye söylenseydi ne tepki alınırdı bilemeyeceğim tabii, ama benim için çok değerli bir ifade oldu. Neden mi? İnalçık Hoca hakkındaki nekroloji yazısının bu kadar geç bir tarihe kalmasının belki de bu cümleyi beklediğini düşünmeye başladım.

Ben Halil Hoca'nın ismini ilk kez ortaokul yıllarımdaki ders kitaplarında gördüğümü anımsıyorum. 2007-2008 yıllarına tekabül ediyor. Tarihe ilgisi olan bir öğrenciydim. Belki 2022'de vefat eden Cüneyt Arkın'ın filmleriyle, belki rahmetli dayımın anlatılarıyla, kulağım bir yerden tarihî hikâyelerle dolmaya başlamıştı ve tarih ilgimi çekiyordu. Bir de şimdilerde üniversiteyi bitirmiş, yüksek lisans ve doktora süreçlerinde olan birçok akademisyen adayının kaynağı olarak yorumlanabilecek *Teke Tek Özel* programına değinmeden geçemeyeceğim. İnalçık Hoca, 2009 yılında bir programa katılmış, gazetecilerin sorularını cevaplıyordu. Salt tarih olduğu için dinliyordum, sonuçta sekizinci

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora adaydır. “Halil İnalçık'sız Sekiz Yıl” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 25 Temmuz 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

sınıfa giden bir öğrenci için Fatih Sultan Mehmed’in vizyonunun Kanunî döneminde tekrar zuhur etmesi, klasik metinlerdeki anlatıların coğrafya ile tespitini geliştirmesi, anlaşılması güç meselelerdi. Hatta sonraki gün, Sosyal Bilgiler öğretmenim Nur Çapraz’ın “*İzledin mi?*” sorusuna keyifle “*Evet*” dediğimi hatırlıyorum.

Lise hem kariyerim hem de düşüncelerim için önemli bir merhale idi. Kontenjanları FETÖ’cü yapılanmanın baskısıyla doldurulan askerî liselere Atatürk’ün değerini ailede almış, bu çizgiden ayrılmamış çocuklar giremiyorlardı. Diş çapraşıklığı sebebiyle elendiğimi unutamıyorum. Subay üniforması yoksa ben de akademi cübbesini giyerim gibi iddialı bir niyetle daldım tarih alanına. Dokuzuncu sınıfa giderken sene 2009’dı. İnalçık Hoca’nın Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş tarihinin 1302 olduğunu söylemesi ve Yalova’da bu konuda bir sempozyum düzenlenmesi benim İnalçık Hoca’ya ilgimin katlanarak artmasını sağladı. *Devlet-i ‘Aliyye*’nin ilk cildi de aynı zamanlarda çıkmıştı, sabah ve akşam serviste elimde sanki bir kutsal kitap tutuyormuş gibi okuyordum. Cahil cesareti aslında ama iki sayı çıkardığım *Tarih Silsilesi* isimli amatör dergime de Hoca’nın Bilkent’teki e-posta adresi üzerinden yazı istemiştim. Halil Hoca da -muhtemelen asistanı yoluyla- 27 Temmuz 1302 meselesini anlattığı *Kuruluş* kitabını yollamıştı. Bir kargo paketinin üzerinde Halil Hoca ile kendi isminin bulunması bana hâlâ keyif verir.

Aynı yıl, Gebze’de yerel bir gazetede tarih yazılarını derlemeye, yazmaya başlamıştım; oradaki yazıların bir araya getirilip bir kitap olmasını istiyordum. Hatta şimdilerde utanarak andığım bir teferruat, İnalçık Hoca’yı yine rahatsız edip *Takdim* yazısı isteme cesaretim. Hoca çok kibardı, asistanı vasıtasıyla “*Tebrik ederim. Fakat size iyi bi[r] haber veremiyorum. Çünkü Devlet-i*

Aliyye'nin ikinci cildini hazırlamaktayım” cevabını göndermişti. Sonraki yıllarda da çeşitli defalar İncalcık Hoca'ya ulaşmaya çalıştım, çıkan her kitabını alıp okumaya başladım. Lise yıllarımın sonuna doğru Neşe Karatay'ın TRT Haber'de yayımlanan birer saatlik *Halil İncalcık ile Tarih Sohbetleri* programı Hoca'nın çalışma disiplini, Bilkent Üniversitesi'ndeki odasını, çalışma stilini, HICOS'taki koleksiyonunu gösteriyordu. Bu belgeselde çok ilgi çekmeyen sakın bir alanda sürdü keyifli sohbetler. Tabii zaman akıyor ve ben de üniversite yıllarıma kavuşuyordum. Lise yıllarımın sonunda bana yazılan andaçlarda İncalcık Hoca'nın isminin olması benim için şaşırtıcı olmadı.

Devlet-i 'Aliyye'nin ikinci cildi sanırım 2014'te çıkmıştı, ben de o sırada bir kitap fuarında çalışıyordum. Erhan (Afyoncu) Bey'in kendi imza töreninden sonra alışveriş yapıp *“Her kitabı kaybedin de İncalcık'ı Aykut'a verin, onda dursun”* dediğini unutamıyorum. İncalcık'ın Türk tarihçiliğindeki önemi her tarihçide bu örnekte olduğu gibi görülüyordu.

Bu anlattığım olaylar kişisel detaylarla dolu; ulusal seviyede ise zor günler geçiriyorduk. 2015'in ikinci yarısında PKK ve IŞİD gibi terör örgütlerinin ülke sathında patlattıkları bombalar her gün artıyor, FETÖ'nün darbe teşebbüsüne zemin hazırlıyordu. 2016 yılının mayıs ayında başbakan istifası görmemizin ardından haziran ayındaki Atatürk Havalimanı saldırısı da siyasi atmosfere damga vurdu. Bu çerçeve içerisinde, devlet aygıtı tarafından paralel bir yapı kurulmasına “alın seccade görüyor” diyerek müsaade verilen hain grubun teşebbüsüne şahit olduk. Dedelerimiz, babalarımız ve bizler için Türkiye her zaman zor bir ülke olmuştur. Bu zamanlar da zor günlerin bir devamıydı.

Halil Hoca'ya kızı Günhan (İnalcık) Hanım vasıtasıyla ulaşmak istediğimde Hoca'nın hastaneye yattığı haberini almıştım. Günhan Hanım'a geçmiş olsun dileklerimi iletmek için tren biletlerine bakıyordum. Yaz okulundaki ders programımın müsaade edip etmeyeceğini anlamaya çalışırken, sıcak bir yaz günü, 25 Temmuz 2016'da Boğaziçi Üniversitesi'nin Kuzey Kampüsü'nde akşamüstü saat yedi sularında arkadaşlarımla otururken Emine (Çaykara) Hanım'ın *"Büyük tarihçimiz, sevgili hocamız hakkın rahmetine kavuştu. Kalbim çarpıyor, daha fazla yazamayacağım. Bilgileri ileteceğiz. Emine Çaykara"* paylaşımını gördüm. Bir dönem kapanmıştı.

Ankara'daki resmî törenlerden sonra Hoca'nın cenazesi Fatih Camisi'ne getirilmişti. 28 Temmuz 2016 Perşembe günü cenaze törenine katıldım. Hoca'nın kızı Günhan Hanım'a taziyelerimi ilettim; defnedilirken de kabrine üç kürek dolusu toprak atmak kısmet oldu. Telkinden sonra kabrin başından ayrıldık ve Mübahat (Kütükoğlu) Hoca'nın yanında bulunan İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nden bir grup meslektaşla bir yere geçip sıcak yaz gününde sohbet ettik. Cenazenin ardından kıymetli yazılar yayımlandı, Hoca'yla olan hatıralar anlatıldı. Bu süreçte, güzel bir iş yapıldığının farkına vardığım önemli bir proje yine Neşe (Karatay) Hanım'dan geldi, TRT bünyesinde çok kıymetli bir belgesel hazırladı: *Halil İnalcık Yüzyıllık Çınar* (YouTube'da mevcut). Belgeselin Bilkent Üniversitesi'ndeki galasına hassaten davet edilmem benim için hâlâ hissi pek değerli bir detaydır.

Lisans yıllarımda tarih yazımı derslerinde, seçmeli derslerin programlarında, Osmanlı Tarihi derslerinde hep İnalcık'ı okuduk, tartıştık. Osmanlı kuruluş tarihinin anlatıldığı bir derste, İnalcık Hoca'nın adı anılmadan ilk dersin bitirildiğini gören bir

arkadaşımız “*İnalcık’sız kuruluş mu anlatılır!*” diye çıkışınca çok hak vermiş idim. Yüksek lisansa devam ederken yine İnalcık okuduk. Hem de bu sefer kendi amatör okumalarım gibi değil, tarih yazımını etkilemiş çalışmalarını, makalelerini. Misal, Tanzimat ve Bulgar Meselesi, 1940’lı yıllarda yazıldığı göz önüne alınırsa çok kıymetli bir çalışmadır. Doktora başladım, Türkiye Tarihi dersinde merkezin taşrada idare sistemi kurarken yerel otoriteyle ilişkisi bağlamında yine İnalcık okuduk. Doktora yeterlik listemde de İnalcık’ın etkisi yadsınamaz. Sanırım bu makaleler, doktora tezimi yazarken kuracağım çerçevenin boyutlarını çizecek.

Şimdi, yazının başına dönebiliriz. Danışmanımın geçtiğimiz günlerdeki önemli tespitini hatırladım. İnalcık Hoca’nın engin çalışmalarını inceleyerek, akademik ciddiyetle eleştirerek, en önemlisi ise işbu çalışmaları ortaya çıkaran ufkunu paylaşarak devam edeceğiz akademik çalışmalarımıza. Bu yazıyı yazarken, Hoca’nın emeklerinin ortaya çıkması sürecinde ona yol arkadaşlığı eden eşi Şevkiye Hanım’ı da rahmetle anmak isterim. Çünkü her bilim insanının sağlıklı bir ortamda çalışmasına katkı sağlayan hayat arkadaşları da unutulmamalıdır.

İnalcık Hoca’mızı hiç göremedim. Ama hem eğitim hayatım boyunca takip ettim hem de kişisel hayatını merak ettim. “*Bir nefestir cânımız yâr leblerinde berkarâr / Hey bu fânûs-u sefâ bir gün söner canlar geçer*” mısralarını yazan ince ruhlu bir hoca imiş İnalcık. Çok sıkıcı bir akademik toplantıda tek kadeh şarabın keyfini de sürebilecek bir insan imiş İnalcık. Zaman su gibi akıyor, vefatının üzerinden sekiz yıl geçti. Kendisini özlemle anıyoruz.

ÇOK DİLLİ HÜKÜMDAR : II. MEHMED

Yunus Emre Yenen¹

15. yüzyılda seferden sefere koşarak komşu ülkeleri sürekli tehdit eden bir hükümdarın herhangi bir dili bilmesi ne anlama gelir? Hükümdarın annesinin uzak topraklardan gelen bir yabancı olması çok dilli olmaya ispat mıdır? Hükümdar tebasının dilini onlara daha iyi emretmek için mi, yoksa boş zamanlarında yabancı medeniyetlerin klasik metinlerini çevirmek için mi öğrenir? Eline geçen yabancı dillerdeki kitapların hükümdarın kütüphanesinde bulunması bir anlam ifade eder mi? Bu soruları, çağdaşlarınca ve hatta zamanımızda “entelektüel padişah” olarak görülen ve ana diliyle birlikte beş yabancı dil daha bildiği iddia edilen II. Mehmed için sormak gerekir. Bu yazıda II. Mehmed’in çok dilliliğinin ve bunun çevresinde oluşan entelektüel görünümünün peşine düşeceğim.

19. yüzyılın başlarından günümüze kadar olan dönemi inceleyen tarihçilerden çok azı bu soruları sormuştur. En meşhur Osmanlı tarihçileri, padişah için yazılan raporları olduğu gibi kabul etmiş ve şişkin rivayetlerin günümüze kadar gelmesine sebep olmuşlardır. Çizilen portrede II. Mehmed henüz yirmi yaşından gün almadan âdeti bir Şarkiyat enstitüsünden mezun olmuş gibi görünmektedir. Sultan ile anılan dillerin listesi kabardır. Çeşitli kaynaklardan bize ulaşan bilgilere göre Türkçe, Arapça, Farsça,

¹ Kocaeli Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği Bölümü’nde öğrencidir. “Çok Dilli Hükümdar: II. Mehmed” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 26 Temmuz 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Keldanice ve İbranice gibi doğu dillerine Yunanca, Latince, Slavca ve Sırpça gibi batı dilleri eşlik etmektedir. Her rivayetin izlediği yol farklıdır, hiçbir rivayette Keldanice/İbranice dille-riyle beraber Slavca/Sırpça dilleri bulunmaz, sayının toplamı (Türkçeyle beraber) altıyı geçmez. Bu da konunun daha derin ve karmaşık olduğu izlenimini doğurur. Hakikaten de öyledir, çünkü çağdaş kaynaklar ya da günümüz tarihçileri bu dilleri öğ-renme sebeplerini her zaman için açıklama gayretinde bulunmasalar bile Sultan'ın entelektüel yönünü anlattıklarında bir delil göstermeye gayret ederler. Bu gayretleri sırayla takip edeceğim.

Mehmed'in Sırpçayı ya da Slav dilini (Giacomo de Langusco'da *schiavo* adıyla bulunan dil) bildiğini iddia edenler, onun bu dili ona analık eden Sırp despotu Durad Brankoviç'in kızı Mara sa-yesinde öğrendiğini söylerler. Bu, ispatı mümkün olmayan bir iddiadır. Osmanlı sarayında tutsak kalan soylu bir prenses, zama-nını göstermelik olarak evlendiği hükümdarın evladına ana dilini öğretmekle geçirmiyor olsa gerektir. Mehmed, başka dillere ne kadar ilgi duyarsa duysun, Sırpça ya da Slav dili olarak bahsedilen dile ana dili olarak edinecek kadar maruz kalmış olamaz. Tarih-çiler Babinger ve Christos G. Patrinelis de Langusco'nun güvenilirliğini tartışmaktadırlar. Yine de bu iddiayı göz önünde bulundurmakta fayda vardır. Çünkü Sırpça/Slav dili iddiası her-hangi bir süreklilik göstermezken dört yüz yıl sonra sürpriz bir yerde belirecektir.

Giacomo de Langusco'nun raporuna Giorgio Dolfin (başka yer-lerde Zorzo Dolfin, Zorzi Delfin adıyla rastlamak da mümkündür) sayesinde ulaşmaktayız. Dolfin, kroniğine Fatih ve Fetih hakkındaki bu raporu eklemeseydi bu rivayete ulaşmamız mümkün olmayacaktı. Her ne kadar de Langusco'nun böyle bir

rapor yazıp yazmadığı ve Giorgio Dolfin'in bu raporu çarpıtıp çarpıtmadığı belli olmasa da günümüze etkisiyle bu kayıt önemlidir. Ayrıca de Langusco, Mehmed'e öğretmenlik yapan Chriaco d'Ancona'nın (Cyriacus d'Ancona) bir arkadaşına ve başka bir İtalyan'a işaret eder. Bu kişiler, Mehmed'e *Roma Tarihi*, *Papaların Tarihi* gibi eserleri ve Herodot, Livius gibi yazarları okuyorlarmış. II. Mehmed'in hükümdarlığı boyunca meclislerinde kitap okuttuğu, bazı kitapların Arapçaya çevrilmesini emrettiği herkesçe malumdur. Bu sebeple II. Mehmed'in bir klasikçi titizliğiyle ünlü alimlerle çalıştığına inanmasam da bu rivayete ve benzerlerine başka yerlerde rastlamak ilgi çekicidir.

De Langusco'nun raporu dışında güvenilir kabul edebileceğimiz bir tanıklık daha mevcuttur: Niccolo Sagundino'nun 1453 yılı bitmeden hazırlayıp Papa ve Aragon Kralı'na sunmuş olduğu rapor. Bu raporda Sagundino, Cyriacus d'Ancona'nın ismini vermez. Julian Raby'nin gösterdiği üzere Sagundino, d'Ancona'yı zaten tanımaktaydı; II. Mehmed'e öğretmenlik yapacak olsa bundan haberi olurdu. Ayrıca de Langusco da dahil olmak üzere diğer batılı tarihçilerin II. Mehmed'in klasik tarihleri okuma alışkanlığı üzerine edindikleri bilgi bu kaynaktan çıkmış gözüküyor. Sagundino'nun raporunun ilgili bölümünü aşağıda görebilirsiniz.²

“Genel olarak pek çok ve farklı konuya dair, deyim yerindeyse, devlet yönetimi, edebiyat ve felsefeyle ilgili çalışma yapar. Maiyetinde Arapça bilen, felsefede çok uzman bir adama sahip ki o adam her günün belirli bir vaktinde imparatorun huzuruna çıkma ve ona dinlemeye layık bir şeyler okuma yetkisine sahiptir. Birinden

² Latince'den çeviri için Mete E. C. Öztürk'e ayrıca teşekkür ederim.

Latince, ötekinden de Yunanca öğrendiği iki tane bekimi vardı. Bu kimseleri en yakınında tutarak faydalandı ve onların rehberliğinde eski çağın tarihi üzerine bilgi sahibi olmayı amaçladı. Lakedaimonialıların, Atinalıların, Romalıların, Kartacalıların ve diğer kralların ve imparatorların tarihlerini ezberlemişti. Makedon İskender'den ve Gaius Caesar'dan etkilenerek onlar gibi bir imparator olmayı arzuladı ve bunların tarihlerini kendi diline tercüme ettirdi. Bu tercümeleri okumaktan ve dinlemekten olağanüstü bir zevk alır. Zira onları taklit ederek kendisini onlarla eşit göstermeye çalışır, onlarınkine benzer şan ve şöhrat sahibi olma arzusu içinde alevlenip yanmış gibi görünür.”

Yine de batılı kaynakların motivasyonları tartışmaya açık olmalıdır. Giacomo de Langusco, Niccolo Sagundino, Theodoros Spandounes, Marin Barleti, Francesco Sansovino ve hatta Sultan'ın kendi tarihçisi Kritovoulos, genç Fatih'i en başından beri Makedonyalı İskender'e ya da Caius [Julius] Caesar'a benzetmişlerdir. Hatta benzetmekle kalmayıp Sultan'ın “bir gün onlar gibi olmayı büyük bir hırsıyla arzuladığını” ileri sürmüşlerdir. Bu ifadeler II. Mehmed'in çok dilli olmasının batılılara sağlayacağı faydayı göstermektedir. Konstantinopolis'te II. Mehmed'i yene-meyen Batı dünyası onun aslında düşünce dünyasında çoktan Batı'ya teslim olduğunu göstermek istemektedir. Patrinelis'in dediğine göre bunun bir benzerini Osmanlılar ve doğulu tarihçiler de yapmaktaydı, tek fark batılılar kendisini İskender'e ve Sezar'a benzetirken onlar Batı'yı dize getirmiş büyük doğulu hükümdarlardan Kiros, Serhas ve Hüsrev'e benzetmekteydi. Yukarıda adını saydığım batılıların aksine Bizans İmparatorluğu'nun son dönem devlet adamlarından olan George

Sphrantzes *Konstantinopolis'in Düşüşü* adlı eserinde taze Sultan II. Mehmed hakkında düşmanca tespitlerde bulunur:

“Rahmetli Sultan [II. Murad] yaşlı bir adamdı, şehrimizi fethetmekten pes etmişti ve böyle bir şeyi bir daha denemek için herhangi bir arzusu da yoktu, yalnızca dostluk ve barış diliyordu. Henüz sultan olan bu adam ise genç ve çocukluğundan beri Hristiyanların düşmanıdır, Hristiyanlara karşı birtakım ameller işleyeceğine dair kibriyle tehdit eder.”

George Sphrantzes, çok sevdiği imparatorluğunun yıkılmasıyla uzun yıllardır hizmet ettiği imparatorunu, ailesini ve makamını, yani her şeyini kaybetmiş bir adamdı. Sanıyorum, II. Mehmed'i şanlı ve şöhretli Büyük İskender'e benzetmek yerine neden öfke dolu sözlerle konuştuğu gayet anlaşılır bir tutumdur.

II. Mehmed diğer birçok Osmanlı sultanı gibi şiir yazmakla uğraşıyordu. Avnî mahlasını almıştı. Abdülkadir Karahan'a göre hanedanda şair sultanlar II. Mehmed'le başlamıştır. Karahan'ın derlediği divandan günümüze pek bir değişiklik olmamış gibi görünüyor. Fakat II. Mehmed'in bu hususiyeti bizlere ihtiyacımız olan ipuçlarından bazılarını temin ediyor. Sultan'ın divanında bulunan Türkçe şiirler tür ve sayı bakımından kıt olsa da Karahan'a göre devrin Osmanlı şairlerinin kullandığı dile kıyasla daha az Arapça ve Farsça sözcük içeriyor. Avnî'ye isnat edilen Arapça bir şiir mevcut; bunun gerçekte kime ait olduğu ise tartışmalı. Farsça edebiyatta ise durum farklı. Karahan'a göre Avnî yalnız Fars edebiyatından etkilenmekle kalmamış, şaşırlacak şekilde kendisinden bir yüzyıl sonra yaşamış Fuzuli'yi bile etkilemeyi başarmıştır. Farsça şiirleri bulunmaktadır. Türkçe şiirlerinde bile Farsça dil bilgisi kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Bazı şiirleri âdeta Farsçadan Türkçeye yapılmış çeviriler gibidir. Bu noktada

II. Mehmed'in şehzadeyken almış olduğu Arapça ve Farsça eğitim kendisini Avnî'nin şiirlerinde ispat etmektedir.

Julian Raby II. Mehmed'in kütüphanesinde bulunan Yunan dilli kitaplar için kapsamlı bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu araştırma neticesinde görmekteyiz ki II. Mehmed'e Bizans sarayının kütüphanelerinden pek bir şey kalmamış gibi. Tarihi tespit edilebilen kitapların kopya edilme tarihleri 1460 ve 1470 yılları etrafında kümelenmekte. Bu durum şüphesiz II. Mehmed'in batı dillerine ve tarihine olan ilgisini göstermektedir. Sultan, bu kitapların kopyalanması ve bazılarının Arapçaya çevrilmesi için emirler vermektedir. *Polybius* (Batılılar tarafından muhtemelen Livius tarihiyle karıştırılmaktaydı) ve *İlyada* gibi Yunanca eserlere ve hatta Musa bin Meymun'un *Delâletü'l-hâ'irîn* adındaki eserine yazılmış İbranice bir kitap da Sultan'ın kütüphanesindeki raflarda yerini almaktaydı. Raby, çoktan Paris'e götürülmüş olan *İlyada* nüshasının kopyalanma tarihinin II. Mehmed'in Truva kentini ziyaretine isabet ettiğini söyler. Yanında Kritovulos ile bu ziyareti gerçekleştiren II. Mehmed'in *İlyada* ile iki şekilde ilişkisi olabilir. İlki, ziyaret sırasında Kritovulos kendisine bu kopyadan Truva'yı anlatmıştır ki bu yine Sultan'ın Yunanca bilgisine işaret etmez. İkincisi ise ziyaretten hemen sonra nüshanın kopyalanmasıdır, Sultan bunu Kritovulos ya da Yunan diline hakim başka biriyle sonradan okumuştur. Bence iki seçenek de II. Mehmed'in ilgisini ortaya koyduğu kadar Yunancaya hakimiyeti ihtimalini zayıflatıyor. Sultan'ın Yunanca eserleri hemen okuyup anlayamadığını hem Kritovulos'un kendisi için yazdığı tarihten hem de Georgios Trapezuntios'un hazırlamış olduğu eseri Arapçaya çevirtip böylece incelemek istemesinden anlıyoruz. II. Mehmed bir zamanlar Yunanca öğrenmiş olabilir. Fakat bu doğru olsa bile dili unutmuştur ya da bu eserleri olduğu dille inceleyecek kadar kendisine güvenmemektedir.

Meşhur Osmanlı tarihçisi Joseph von Hammer-Purgstall bu meseleyi derinlemesine incelemeye fırsat bulmuş gibidir. Von Hammer'in Spandugino'dan ve Paolo Giovio'dan haberi vardı. Giovio'nun rivayetini asılsız bularak II. Mehmed'in bahsini hükümdarlığının iyimser bir özetini çıkarmakla bitirdi. Fakat bunu meşhur eserinin birinci baskısında yaptı, 1840'ta Almanca basılan ikinci baskıda bu konudaki yargısını değiştirdi, "diller hakkındaki rivayetlerden daha önemli meseleler" olduğunu söyleyerek padişahın büyük imar faaliyetlerinden, şairliğinden bahsetti. Eserinin Fransızca ve hatta Mehmet Atâ tarafından yapılan Osmanlı Türkçesi çevirilerinde ise von Hammer'in iddiaları yerici versiyonu kaldı. Burada çözülmesi gereken son bir düğüm karşımıza çıkmaktadır. Batıda, birkaç yüzyıl boyunca birbirine dolaşan bu iddialar silsilesi von Hammer'in yargısıyla pek tabii nihayete varabilirdi. Fakat başta Namık Kemal olmak üzere Osmanlı ve erken Cumhuriyet tarihçileri von Hammer'in ikinci baskıdaki tutumunu önemsemiş olmalılar, en ufak irdeleme gayretinde bulunmadan.

Namık Kemal, Fatih biyografisinde bu meseleden bahsederken *"Bu zaman-ı inzivânın asarındandır ki Arabî ve Fârisî ve Latin ve Yunânî ve (Arabî'ye medâr-ı kuvvet olduğu için) İbrânî lisanlarını tahsil eyledi ve bu tahsil semerâtındandır ki şark u garbın sevâbık u dekâyıkına kemâliyle vâkıf idi"* ifadelerini kullanmış. Dört yüzyıldır Keldanice olarak kaydedilen dil bu şekilde İbraniceye dönmüş oluyor. Üstelik merhum Namık Kemal, iddianın saçmalığına okuyucusunu ve belki kendisini de inandırmak için *"Arabî'ye medâr-ı kuvvet olduğu için"* ifadesini eklemiş. Bu komik bir açıklamadır. Almanca bilen Felemenkçeyi sırf Almanca bildiği için öğrenmez, Arapça ve İbranice için de bu geçerlidir. Buradan itibaren tarih yazıcılığımızda iki farklı yola ayrılıyor: İbraniceyi tercih edenler ve Sırçayı tercih edenler.

Topkapı Sarayı Müzesi'nin müdürlüğünü yapan Tahsin Öz de talihsiz ifadeler kullanmıştır. Öz, sarayda II. Mehmed'e ait nesnelerin listelendiği katalogda Sultan'la ilgili şu bilgileri vermiştir: *“Fatih Sultan Mehmed'in Arapça ve Farsça, hattâ Yunanca, Lâtince ve bazı rivayetlere nazaran Sırpça bildiği mevzuubahistir.”* Rivayetlerin nereden olduğunu kendisi söylememiş. Fakat bu açıktır, Nihat Sami Banarlı'nın birkaç yıl önce yayımlanan Resimli Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinden alınmıştır bu rivayet. Bu beş dilin beraber bulunduğu çağdaş bir kaynak bulunmadığından rivayet için tamamen uydurmadır diyebiliriz. Fatih biyografileri yazarlar arasından bu rivayete en kuşkucu yaklaşanlardan birisi şüphesiz Halil İncalcık olmuştur. İncalcık, Sultan'ın Arapça ve Farsça bilgisini, “anlamak” ifadesiyle ölçmüş ve İtalyanca bildiğini kesinlikle reddetmiştir. Yine de çağımızın tarihçilerinin biyografilerinde bu kısımları doldururken önceki rivayetlerden âdeta seç beğen al yoluyla faydalandığını söylemek yanlış olmaz. Yazının sonundaki tabloda kaynaklar arasındaki devamlılık daha barizdir.

Sonuç olarak, II. Mehmed'in kendinden başkalarına olan ilgisi inkâr edilemez. Sultan gerçekten de sanatın ve bilimin hamisi olarak görüleceği eylemlerde bulunmuştur. Bunu yaparken kişisel gelişiminde ne derecede derinlik kazandığını tartıştım. Bence de Karahan ve İncalcık'ın dediği gibi II. Mehmed'in Arapça ve Farsça “anlayamadığını” söylemek mümkün değildir. Sultan, bu iki dili muhtemelen diğer Osmanlı padişahları kadar bilmekteydi. Bununla beraber Sultan'ın sadece Yunancaya bir zaman için aşına olduğu fikrini kabul edebilirim. Sırpça/Slavca iddiasını en başta uzunca tartışmıştım. Latince ile alakalı ciddi dayanaklarımız olmadığı için herhangi bir şey söylemek mümkün değildir. İbranice iddiası kütüphanedeki bir kitaptan ya da Namık Kemal'in açıklamasından yola çıkılarak kabul edilemez. Yarım

yamalak bir Yunanca bilgisi II. Mehmed'i batı dostu/hayranı yapmaya yeterli olur mu, bundan da emin değilim.

TABLO 1 ³						
	A	F	L	Y	K	S
Niccolo Sagundino	✓		✓	✓		
Giacomo de Langusco				✓		✓
Theodoros Spandugino	✓			✓		
Kritovulos	✓	✓				
Marin Barleti	✓	✓	✓	✓	✓	
Francesco Sansovino	✓	✓	✓	✓	✓	
Joseph von Hammer-Purgstall	✓	✓	✓	✓	✓	
Namık Kemal	✓	✓	✓	✓	✓	
Nicolae Jorga	✓					
Nihat Sami Banarlı	✓	✓	✓	✓		✓
Tahsin Öz	✓	✓	✓	✓		✓
Abdülkadir Karahan	✓	✓				
Franz Babinger	✓	✓				
Christos G. Patrinelis	✓	✓				
John Freely	✓	✓		✓		✓
Halil İnalcık	✓	✓				

³ A: Arapça, F: Farsça, L: Latince, Y: Yunanca, K: Keldanice/İbranice, S: Sırpça/Slavca.

K A Y N A K L A R

- The siege of Constantinople 1453: Seven contemporary accounts (Translated by J. R. Melville Jones) (1973). Hakkert.
- Avnî (2023). Fâtih Dîvânı ve Şerhi (Haz. Muhammet Nur Doğan). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Babinger, F. (1992). Mehmed the conqueror and his time (W. C. Hickman, Ed.; R. Manheim, Trans.). Princeton University Press.
- Barleti, M. (2012). The siege of Shkodra: Albania's courageous stand against Ottoman conquest, 1478. David Hosaflook.
- Doukas (2008). Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462 (Çev. Bilge Umar). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Freely, J. (2009). The grand Turk: Sultan Mehmet II conqueror of Constantinople, master of an empire and lord of two seas. I.B. Tauris.
- Giovio, P. (1535). Comentario de le cose de' Turchi, di Paulo Iouio, vescouo di Nocera, a Carlo quinto imperadore augusto. Antonio Blado.
- İnalcık, H. (2019). Fatih sultan mehemmed Han: İki denizin hanı Kayser-i rum ciltli. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Iorga, N. (1902). Notes Et Extraits Pour Servir À L'histoire Des Croisades Au XVe Siècle, Volume 3. Ernest Leroux Éditeur.
- Jorga, N. (2018). Büyük Türk Fatih Sultan Mehmed. Yeditepe Yayınevi.

- Karahan, A. (2012). FATİH, ŞAİR AVNİ. Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi, 6(6), 1-38.
- Kemal (2001). Selâtin-nâme (1299-1490) (Haz. Necdet Öztürk). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öz, T. (1993). Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmet II.ye Ait Eserler. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pala, İ. (1989). Namık Kemal'in Tarihi Biyografileri. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Patrinelis, C. G. (1972). Mehmed II the Conqueror and His Presumed Knowledge of Greek and Latin. In Viator (Vol. 2, pp. 349–354). Brepols Publishers NV.
- Raby, J. (1980). Cyriacus of Ancona and the Ottoman Sultan Mehmed II. In Journal of the Warburg and Courtauld Institutes (Vol. 43, Issue 1, pp. 242–246). University of Chicago Press.
- Raby, J. (1983). Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium. In Dumbarton Oaks Papers (Vol. 37, p. 15). JSTOR.
- Sansovino, F. (1573) Gl'annali turcheschi : overo vite de principi della Casa Othomana. Enea de Alaris.
- Sphrantzes, G. (1980). Fall of the byzantine empire: A chronicle, 1401-77. University of Massachusetts Press.
- Thomas, G. M. (1868). Die Eroberung Constantinopels im Jahre 1453 aus einer venetianischen Chronik. Franz in Komm. München 1868 Sitzungsbericht der Bayerischen Akademie der Wissenschaften: 1868,2,1.
- Tursun Bey (1977). Târîh-i Ebü'l-Feth (Haz. A. Mertol Tulum). İstanbul Fetih Cemiyeti.
- von Hammer-Purgstall, J. F. (1840). Geschichte des osmanischen Reiches 2. Conrad Adolf Hartleben Verlag.

İNGİLTERE’NİN BREXIT SÜRECİ: NEREDEN NEREYE

Aykut Küçükyıldız¹

Brexit, kısaca tarif etmek gerekirse, Birleşik Krallık’ın Avrupa Birliği’nden (AB) ayrılması sürecine verilen isimdir. Ancak Avrupa Birliği’nin uluslararası bir organizasyon olarak üye ülkelerinin idaresinde işgal ettiği kapsayıcı ve geniş yer göz önünde bulundurulduğunda, *Brexit* sürecinin kısaca tarif edilemeyeceği fark ediliyor. AB üyeliğini terk etmenin nasıl olduğunu anlayabilmek için evvela AB üyeliğinin nasıl olduğunu anlamamız gerekiyor.

AB, üye ülkelerin vatandaşlarına dört temel hürriyet vad ediyor: kişilerin, malların, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı. *Schengen bölgesi* adı verilen bölge içerisinde mallar, kişiler, sermaye ve hizmet hiçbir engelle veya denetime takılmadan hareket edebiliyor. Bu hareket hürriyetinin sağlanması için Schengen bölgesi tek bir gümrük bölgesi olarak idare ediliyor. Bir mal ya da hizmet Schengen bölgesi içinde serbestçe hareket edebilirken aynı mal ya da hizmetin Schengen bölgesine girebilmesi için AB standartlarına uygun olması gerekiyor. Bu bölgeye neyin girip neyin giremeyeceğine karar verme yetkisiyse üye ülkelere değil Brüksel ve Strazburg’da bulunan AB organlarına ait.

¹ Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden mezundur. “İngiltere’nin Brexit Süreci: Nereden Nereye” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 2 Ağustos 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmak istemesinin temel sebeplerinden birini tam olarak bu teşkil ediyor. Schengen bölgesi tek bir gümrük bölgesi olarak Brüksel-Strazburg bürokrasisi tarafından idare edildiği için AB Gümrük Birliği'ne dahil ülkeler; Türkiye ve İsviçre gibi AB üyesi olmayan ama gümrük birliğinde olan ülkeler de dahil olmak üzere, üçüncü ülkelerle dış ticaretlerinde ciddi sınırlamalarla karşılaşılıyor. Gümrük birliğine dahil olan ülkeler, tek taraflı olarak üçüncü bir ülkeyle ekonomik entegrasyon süreci başlatamıyor. Serbest ticaret bölgesi oluşturulması, gümrük vergilerinin sıfırlanması gibi ekonomik entegrasyon süreçleri tüm gümrük birliği bölgesini kapsayacak şekilde AB tarafından yürütülüyor ve karara bağlanıyor.

Brexit destekçileri, AB'nin bu "uluslarüstü" konumunun Birleşik Krallık'ın potansiyelini gerçekleştirmesinde engel teşkil ettiğini savundular. Zira *Brexit* destekçilerine göre diğer AB üyelerinin aksine Birleşik Krallık; Afrika ve Hint-Pasifik gibi dünya ekonomisinin giderek önem kazanan bölgeleriyle tarihsel bağlara sahiptir ve bu tarihsel bağları ekonomik iş birliğini güçlendirmek için kullanabilirdi. *Brexit* taraftarları, bu iş birliğinin oluşturulması ve derinleştirilmesi sürecinde Brüksel-Strazburg bürokrasisinin, Birleşik Krallık'ın önünü açmaktan ziyade ona ayak bağı olduğuna inanıyorlardı. *Brexit* sürecinin başbakanlarından ikisinin, Boris Johnson ve Rishi Sunak'ın konuşmaları, Birleşik Krallık'ın kendi yönetimini tekrar kendi eline alması gerektiğinin ve bunun yolunun *Brexit* olduğunun altını çiziyordu (The Guardian, 2023; Whannel, 2024). Aynı şekilde 2021'de Boris Johnson hükûmetinin yayımladığı politika değerlendirmesinde AB'nin sınırlamalarının kalkmasıyla Birleşik Krallık'ın dünya siyasetinde ve ekonomisinde taşıyacağı önemin artacağı ifade edilmişti (HM Government, 2021).

Gözümüzü *Brexit* müdafilerinin vaatlerinden çekip *Brexit* sürecinin bizzat kendisine baktığımız zaman, çok daha karmaşık bir tabloyla karşılaşyoruz. Bu karmaşık tablo, Birleşik Krallık'ın AB'den "sert *Brexit*" yolunu tercih ederek gümrük birliğini de terk etmesinden kaynaklanıyor. Birleşik Krallık'ın gümrük birliğini terk etmesiyle birlikte yeniden tesis edilmesi gereken gümrük denetimlerinin nasıl olacağı tartışması hem Johnson hem de Sunak hükûmetlerinin önemli gündem maddelerinden biriydi. Bilhassa İrlanda Cumhuriyeti ve Birleşik Krallık'a bağlı Kuzey İrlanda arasındaki gümrüğün nasıl oluşturulacağı meselesi 2020'deki resmî ayrılıktan 2023'te Sunak'ın Brüksel'le yaptığı antlaşmaya kadar gündemde kaldı. Boris Johnson hükûmetinin AB'yle yaptığı protokole göre İrlanda'da sınır denetimi olmayacak ve İrlanda adasına girecek mallar, İngiltere'den İrlanda'ya geçerken sınır denetimine tabi tutulacaktı. İrlanda'nın iki tarafından da gelen itirazlar üzerine Sunak hükûmeti döneminde İrlanda gümrüğü Windsor Çerçevesi'yle revize edilerek yeşil ve kırmızı hatlar oluşturuldu. Bu çerçeveye göre İngiltere'den Kuzey İrlanda'ya girecek ve İrlanda Cumhuriyeti'ne geçmeyecek mallar yeşil olarak etiketlenip denetime tabi tutulmayacak, İrlanda Cumhuriyeti'ne geçecek mallarsa kırmızı olarak etiketlenip denetime tabi tutulacaktı. İrlanda gümrüğü meselesiyle Kuzey İrlanda, 1980'ler ve 90'lardaki şiddet olaylarından sonra yeniden Britanya hükûmetinin gündemine yerleşti.

Brexit'in yarattığı diğer bir kargaşa ise İskoçya meselesi. 2016'da gerçekleşen *Brexit* referandumunda İskoçya'da yüzde 62 hayır oyu verilmesine rağmen referandumun genel sonucunun ayrılma lehine çıkması, İskoç bağımsızlığı tartışmalarını hararetlendirdi. Bağımsızlık ve AB taraftarlığıyla bilinen İskoç Ulusal Partisi için 2016 referandumunun neticesi, bir İskoç bağımsızlık referandumunun temelini teşkil ediyordu (Watson, 2021).

Brexit'in yarattığı kargaşa Birleşik Krallık ekonomisini de *Brexit* müdafilerinin iddialarının aksine olumsuz etkiledi. *Brexit*'le birlikte AB ve Britanya arasında yeniden kurulan gümrükler yüzünden adadaki işletmeler ciddi bir lojistik kriziyle karşı karşıya kalmış ve bilhassa küçük işletmeler, yeni ortaya çıkan bürokratik engeller ve maliyetlerle kârlarını ciddi oranda kaybetmişti. Birçok işletme sahibi için *Brexit*'in getirdiği bürokratik engeller; Covid-19 salgınından, enerji krizinden, hatta Ukrayna'daki savaştan daha büyük bir sorun teşkil etmekteydi (Tetley, 2022).

Bu kargaşanın patlama noktası ise 4 Temmuz 2024'te gerçekleşen genel seçimler oldu. *Brexit* sürecinde iç karışıklıklarla çalkalanan ve 2016'daki referandumdan seçime kadar üç başbakan değiştiren Muhafazakâr Parti'nin oyları, bir önceki seçime göre yüzde 20'ye yakın oranda azaldı ve parti Avam Kamarası'ndaki 251 sandalyesini kaybetti. Diğer yandan Avam Kamarası'ndaki 650 sandalyenin 411'ini alarak seçimden muzaffer ayrılan İşçi Partisi'nin oy oranı yalnızca yüzde 1,6'lık bir artış gösterdi. Genel oy oranlarına baktığımız zaman oyların yaklaşık üçte birini alan İşçi Partisi, Avam Kamarası'ndaki sandalyelerin üçte ikisini kazandı.

İşçi Partisi'nin bu yarım zaferinin AB için kısmen bir rahatlama ve umut ışığı olduğu söylenebilir. Zira AB'yle inatlaşan Muhafazakâr başbakanlardan sonra AB üyeliği olmadan Brüksel'le yakınlaşmayı planlayan bir İşçi Partisi hükûmetini muhatap alacaklar. İşçi Partisi'nin ve seçilmiş Başbakan Starmer'in, *Brexit*'ten geri dönmeden Birleşik Krallık ve Avrupa'nın daha yakın ilişkiler içinde olması için çalışması bekleniyor. Çin'in yükselişi ve Ukrayna'daki savaş gibi hem AB'yi hem de Birleşik

Krallık'ı ilgilendiren ortak sorunlar da bu yakınlaşmayı teşvik edecektir.

Diğer yandan Britanya halkının bu yakınlaşma çabasına tepkisinin ne olacağını öngörmek zor. Zira Avrupa'yla daha iyi ilişkileri savunan İşçi Partisi'nin zaferi sağlam bir çoğunluk oyuna değil, Birleşik Krallık'ta uygulanan dar bölge seçim sistemine dayanıyor. Oy oranı yalnızca yüzde 1,6 artırılarak kazanılan 211 yeni sandalye, genel oy oranlarının dağılımına baktığımız zaman Britanya seçmeninin İşçi Partisi'ni iktidara taşıdığını değil, Muhafazakâr Parti'yi iktidardan uzaklaştırdığını, bu süreçte oluşan boşluğu İşçi Partisi'nin doldurduğunu gösteriyor. Bilhassa AB düşmanlığıyla bilinen Nigel Farage ve Reform UK partisinin yüzde 15 gibi ciddi bir oy oranına karşılık Avam Kamarası'nda yalnız beş sandalye elde etmesi bu argümanı destekliyor.

K A Y N A K L A R

HM Government (2021). *Global Britain in a Competitive Age: The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy*.

Tetley, L. (2022). Brexit Remains Biggest Headache in UK's Recession-Prone Economy. *Bloomberg*. [Erişim bağlantısı](#).

The Economist (2018). What does the Irish border have to do with Brexit? [Erişim bağlantısı](#).

The Guardian (2023). How Boris Johnson's fall exposed bogus Brexit promises on taking back control. [Erişim bağlantısı](#).

Watson, R. (2021). Brexit: Birleşik Krallık'ta Referandum Sonrası 5 Yılda Neler Değişti? *BBC News Türkçe*. [Erişim bağlantısı](#).

Whannel, K. (2024). PM insists UK better place to live now than in 2010. *BBC News*. [Erişim bağlantısı](#).

OLİMPİYAT MEŞALESİNİN GÖLGESİNDE SİYASİ KRİZ

Pınar Kılavuz¹

Fransa 2024 yaz olimpiyatlarının açılışı için düzenlenen görkemli törenle dünya gündeminin tam ortasında yerini aldı. Bundan bir ay önce ise gittikleri erken genel seçimde sol ittifakın mecliste en çok sandalyeyi alması dünyadaki sola bir umut olmuştur. Seçmen hem yedi senedir görevde olan Macron’a hem de dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Fransa’da da yükselmekte olan radikal sağa tepkisini hem sandıkta hem de sokaklarda gösterdi.

Neler Olmuştu?

Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, AP seçimlerinde aşırı sağın açık ara farkla birinci olması üzerine parlamentoyu feshettikten sonra erken genel seçim kararı almıştı. Seçimin ilk turunun resmî sonuçlarına göre Ulusal Birlik Partisi (RN) yüzde 29,25, solcuların yeni ittifakı NFP (*Nouveau Front Populaire*) yüzde 27,99 ve İktidar Partisi (*Ensemble*) yüzde 20,04 oranında oy aldı.² Seçimlerden önce hükûmete tepkili olan halk, Macron’un bu kararı sonucunda sandığa gitme rekoru kırdı ve seçmenin yüzde 66’sı oy kullandı.

¹ Sorbonne Üniversitesi’nde doktora adayıdır. “Olimpiyat Meşalesinin Gölgesinde Siyasi Kriz” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 9 Ağustos 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

² [Erişim bağlantısı.](#)

İkinci Tura Giderken: Sol İttifak

Fransa'yı radikal sağın eline teslim etmek istemeyen sol partiler yeni bir ittifak kurmayı tercih ettiler. *La France Insoumise*, Sosyalist Parti, Ekoloji Partisi, Fransız Komünist Partisi, *Génération.s*, *Place Publique* gibi merkez sol ve sol partiler, Yeni Halk Cephesi adı altında bir araya geldiler.³

Yeni Halk Cephesi'nin hazırladığı programda öne çıkan maddeler şunlar:

Asgari ücretin 200 avro zam ile 1600 avro olması

Gaz fiyatlarına gelmesi planlanan yüzde 12 oranındaki zammın iptal edilmesi

Emeklilik reformuyla gelen yasa değişikliğinin iptal edilmesi

Devlet hastanelerinin kurtarılması, sağlık elemanı işe alımında artış yapılması

200.000 sosyal konut yapılması

Putin'e savaşı durdurma çağrısında bulunulması (Yeni Halk Cephesi, Ukrayna halkının "egemenliğini ve özgürlüğünü" ve sınırlarının bütünlüğünü savunmasına yardımcı olmak için Kiev'e "gerekli silahları" teslim ederek askerî desteğe devam etmeyi planlıyor.)

Le Nouveau Front Populaire (NFP), başarılı olmaları halinde göçmenlik yasasını iptal etmeyi vaat ederek kendini öne çıkarıyor ve "Devlet Tıbbi Yardımı'na erişimi garanti altına almayı" taahhüt ediyor. Fransa'da doğan çocuklar için doğum yerine dayalı

³ [Erişim bağlantısı.](#)

vatandaşlık hakkını garanti altına almayı ve Fransız vatandaşlığı-
nın elde edilmesini kolaylaştırmayı taahhüt ediyor. Ayrıca, deniz
ve karada kurtarma ajansı kurmayı da öneriyorlar.

NFP ayrıca sığınmacılara çalışma izni verilmesini, “çalışanları,
öğrencileri, okula giden çocukların ebeveynlerini düzenlemeyi”,
on yıllık oturum kartını başvuru belgesi olarak kurmayı ve son
olarak “iklim göçmeni statüsü” oluşturmayı planlıyor.⁴

Fransa’da Sağ Nasıl ve Neden Yükseldi?

Sağın yükselmesi yeni bir durum değil; Marine Le Pen’in partisi,
2014 ve 2019’daki iki seçimde de birinci sırada yer aldı. Kademeli
olarak siyasi manzarada ana muhalefet partisi olarak kendini ko-
numlandırı. Pek çok seçmenin, memnuniyetsizliklerini ifade
etmek istediklerinde öncelikli olarak oy verdiği parti haline geldi.

Fransa’da aşırı sağ aslında senelerdir yükselişte. Bugünlere adım
adım gelindi. 2017 Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarına baktı-
ğımızda Macron’un yüzde 66, Le Pen’in ise yüzde 34 oy aldığını
görüyoruz.

Daha sonraki 2022 seçimlerinde ise Macron yüzde 59, Le Pen ise
yüzde 41,5 oy aldı. Bu, önceki seçimlere de babasının zamanına
göre de çok yüksek bir oran.

Emmanuel Macron şu anda yedi yıldır görevde ve iktidarının
yıpırma riski var. Özellikle emeklilik reformu gibi politikaları
güçlü bir memnuniyetsizlik yarattı. Dolayısıyla, toplumda şu
anki başkana karşı bir protesto olarak ortaya çıkan bir öfke ve
hayal kırıklığı var.

⁴ [Erişim bağlantısı.](#)

Emmanuel Macron, geniş bir kesimin gözünde, elitlerin ve ayrıcalıklı sosyal sınıfların temsilcisi olarak algılanıyor. Buna karşılık, *Rassemblement National* kendini popüler sınıfların, unutulmaların, küreselleşme mağdurlarının savunucusu olarak sunuyor.

Seçmenlerin listesinde yaşam maliyeti krizi, alım güçlerini etkileyen enerji fiyatları artışı, sağlık hizmetlerine erişim sıkıntısı ve Fransızların “güvensizlik” olarak adlandırdıkları suç oranının artması korkusu yer alıyor.

Göç ve Fransız kimliği ile ilgili korkularla mücadele atmosferinde, *Rassemblement National*’in parlamento lideri Marine Le Pen, partisini daha geleneksel ve Fransız seçmenler için daha kabul edilebilir hale getirmeye çalıştı. Onu, babası Jean-Marie Le Pen ve kurucuları olan diğer *Front National* üyelerinin antisemit ve aşırı sağ köklerinden uzaklaştırdı ve adını “*Rassemblement National*” olarak değiştirdi. Ancak, parti hâlâ popülist, Avrupa Birliği karşıtı ve güçlü şekilde göçmen karşıtıdır. Mevcut lideri Jordan Bardella, çifte vatandaşlığa sahip Fransızların stratejik olarak hassas görevlerde bulunmalarını yasaklamak istediğini belirterek onları “yarı vatandaş” olarak nitelendirdi. Ayrıca, göçmenlere verilen sosyal yardımları sınırlamak ve ebeveynleri yurt dışında doğmuş çocuklara otomatik olarak verilen Fransız vatandaşlığı hakkını kaldırmak istiyor. Bununla birlikte, şu anda kamusal alanda başörtüsü yasağı bir öncelik değil. Parti, özellikle Müslüman göçmenlerin Fransız toplumuna entegre olamayacağı korkusunu kullanıyor.

RN, Fransız kimliklerini kaybetme korkusu ve genel yaşam maliyeti krizi üzerinden basit slogan ve fikirlerle başarılı bir kampanya yürüttü. Sosyal medyayı çok etkili bir şekilde kullanarak kendilerini tanıttı ve seçmenlere güvenilir oldukları izlenimini verdi.

Aslında, Marine Le Pen partiyi devraldığından beri, her seçimde sistematik olarak babasından daha iyi sonuçlar elde etti ve bundan önce 2017'deki ikinci tur şoku yaşandı. Bu, aslında uzun vadeli bir hareket ve Avrupa genelindeki popülist sağ partiler gibi bir bağlamı yansıtıyor: Küreselleşme ile ilgili korkular. Bu korkuların temelinde milliyetçilik ve içe kapanma refleksleri var. Ancak bunun dışında pek çok geçici unsur da var. Bu, *Rassemblement National*'e büyük ölçüde hizmet etti; bir ara, sol ve klasik sağ partiler neredeyse tamamen ortadan kayboldu. Şu anda bu durum değişiyor. Ancak, bu parti için bir alan açılmıştı.

Seçmen Davranışını Etkileyen Faktörler

İPSOS'un anketine göre seçmenlerin oy motivasyonlarının başında satın alma gücü (yüzde 59), ardından göç (yüzde 38) ve sağlık sistemi (yüzde 32) geliyor. Sağ partilerin seçmeni için göç politikaları, sol partilerin seçmenleri için ise sağlık politikaları öncelikli.⁵

Yabancılar ve göçmenler konusu, neredeyse iki yıldır kamuoyu tartışmalarının ve siyasi tartışmaların merkezinde yer alıyor. Özellikle göç yasası üzerine yapılan oylamayla birlikte bu konu daha çok merkezde olmaya başladı.

Anketlerde yer almayan ama seçmen davranışlarını açıklayabilecek küresel faktörlerden bir tanesi, İsrail ve Gazze'nin Fransız siyasetçilerin söylemlerindeki yeri. 7 Ekim 2023'ten beri İsrail-Gazze arasındaki savaşın etkileri Fransa siyasetini ve seçmen davranışını etkiliyor. Sol ittifak "acil ateşkes" çağrısında bulunuyor ve barış için bir dizi önlem sunuyor. NFP, programında Benjamin Netanyahu hükûmetine verilen "suçlu desteği" kesmeyi ve

⁵ [Erişim bağlantısı.](#)

İsrail'e silah sevkiyatına ambargo uygulamayı öneriyor. Hamas'ın "teokratik projesini" reddettiklerini belirten sol partiler, aynı zamanda "İsrail devletiyle birlikte" Filistin devletini "derhal tanımak" istiyorlar. NFP ayrıca, işgal altındaki Filistin topraklarındaki Filistinliler için "uluslararası denetim altında serbest seçimler" yapılmasını talep etmeyi de hedefliyor.

Öte yandan *Ulusal Birlik*'ten (RN) Marine Le Pen, Hamas'ın 7 Ekim'deki terör saldırılarına "*tamamen meşru bir yanıt*" olarak İsrail'in askeri operasyonunu destekliyor.

Le Pen, "*Onların sert davrandığını kabul ediyorum*" açıklamasında bulunmuştu. Jordan Bardella ise bugün bir Filistin devletini tanımanın "*terörizmi tanımak ve İsrail devletinin yıkımını öngören bir örgüte siyasi meşruiyet kazandırmak*" anlamına geleceğini düşünüyor.

Fransa'nın Seçim Sistemine Takılan Radikal Sağ

Fransa'nın seçim kanununa göre ikinci tura geçebilmek için bir adayın ilk turda birinci veya ikinci sırada yer alması gerekmektedir. Ancak, seçim bölgesindeki kayıtlı seçmen sayısının en az yüzde 12,5'ine eşit oy toplarsa da ikinci tura kalabilir. Katılım ne kadar yüksek olursa, adayların yüzde 12,5 eşiğine ulaşma olasılığı o kadar artar. Son seçimde 300'den fazla seçim bölgesinde üç aday ikinci tura kalma başarısını gösterdi çünkü kayıtlı seçmenlerin yüzde 12,5'ini geçtiler.

Bu durumda, iktidar partisi ve sol ittifak kendi seçmenlerine aşırı sağa karşı baraj kurma çağrısında bulundu. Başbakan Gabriel Attal, "*RN'e bir oy bile yok*" diyerek kesin bir tutum sergiledi. Sol partilerin liderleri, *Rassemblement National* adaylarının önde olduğu durumlarda üçüncü sıradaki adaylarından çekilmelerini istedi.

Aşırı sağ ile ittifak yapmak istediği için kendi partisinde krize yol açan Cumhuriyetçiler Partisi Başkanı Eric Ciotti ve onun yolunu izleyenler bu seçimlerde RN ile devam ettiler. Resmî bir bildiride, 2022 yasama seçimlerinin aksine, ikinci turda aşırı sağa karşı tavır almayacaklarını “*Biz ikinci turda bulunmadığımız yerlerde bir tavsiye vermiyoruz çünkü seçmenlerin kendi tercihlerini özgürce yapabileceğini düşünüyoruz ve Fransızların vicdanlarını özgürce ifade etmelerine izin veriyoruz*” diyerek duyurdular.

Nihayetinde Ulusal Birlik’e baraj yapmak için 210 aday üçüncü olarak kaldığı yarıştan çekildi ve bu strateji ikinci turda meyvelerini verdi. Aşırı sağ parti ve müttefikleri, ikinci turda Yeni Halk Cephesi ve cumhurbaşkanlığı koalisyonu *Ensemble*’ın arkasında kalarak üçüncü oldu. İki tur arasındaki çekilmeler, RN adaylarını olumsuz etkiledi.

30 Haziran akşamı *Rassemblement National* ve müttefiklerinin tarihî başarısına karşı büyük bir tepki oluştu: İçişleri Bakanlığı’na göre bu grup, verilen oyların yüzde 33,2’sini almıştı. Bir hafta sonra aşırı sağ adaylar, bu çekilmelerden etkilenen 215 seçim bölgesinin 173’ünde mağlup oldu.

Bu çekilmeler en çok iktidar cephesine yaradı. Ulusal Birlik ve müttefiklerinin kazanabileceği seçim bölgelerinde, Yeni Halk Cephesi’nden 125, cumhurbaşkanlığı bloğu ve müttefiklerinden ise 80 aday çekildi. Pazar akşamı cumhurbaşkanlığı kampı, cumhuriyetçi çekilmelerden etkilenen 215 seçim bölgesinden 86’sını kazanırken sol ittifak bu bölgelerin 57’sini kazandı.

Rassemblement National (RN), Fransa’da daha fazla oy almasına rağmen Ulusal Meclis’te (*Assemblée nationale*) az sayıda

milletvekili kazandı çünkü Fransa’da milletvekili seçimleri çoğunluk sistemiyle düzenlenir. Bu sistemde, her seçim bölgesinde en fazla oy alan aday meclise girer ve diğer adayların aldığı oylar dikkate alınmaz. Dolayısıyla, RN ülke genelinde daha fazla oy alsa bile bu oyların seçim bölgeleri üzerinden dağılımı ve diğer partilere kıyasla daha az bölgede çoğunluğu sağlaması nedeniyle az sayıda milletvekili kazanabilir. Bu durum, oy dağılımının bölgesel farklılıkları ve çoğunluk sisteminin sonuçlarıyla ilgilidir.

Özetle, RN 2024 milletvekili seçimlerinin ikinci turunda en fazla oyu almış olsa bile Fransız seçim sistemi ve iki tur arasındaki oy dinamikleri, RN’nin Meclis’te çoğunluğu elde edememesine neden oldu.

Hiçbir ittifak mutlak çoğunluğu elde edemedi!

Bir hafta önce Ulusal Birlik’in ilk turdaki zaferinden sonra bir sürpriz olarak 7 Temmuz Pazar günü yapılan ikinci tur seçimlerinin ardından Yeni Halk Cephesi, Meclis’in en güçlü siyasi gücü oldu. Sol ittifak, İçişleri Bakanlığı tarafından iletilen kesin sonuçlara göre Ulusal Meclis’te 180 sandalye kazandı. İki tur arasındaki kamuoyu yoklamalarında üçüncü olarak gösterilen *Ensemble*, 163 sandalye ile ikinci sırada yer alarak Ulusal Birlik ve müttefiklerinin önünde yer aldı. Aşırı sağ blok ise 143 sandalye ile üçüncü sırada kaldı.

İktidar bloğu bir önceki seçimlerde de mutlak çoğunluğu elde edememişti. Emeklilik reformunun oylamaya sunulmadan anayasanın 49.3. maddesi uygulanarak yürürlüğe girmesi sonucu halktan büyük tepki toplayan iktidarın işi biraz daha zorlaşmıştı.

Fransa’yı Kim Yönetecek?

Cumhurbaşkanlığı cephesi, ikinci tur genel seçimlerin ardından çoğunluğunu Yeni Halk Cephesi'ne kaptırdı. Ancak sol koalisyon, mutlak çoğunluğu elde etmek için gereken 289 sandalyeden oldukça uzakta. Bu, son derece belirsiz bir siyasi duruma işaret ediyor. Bu durumda birçok senaryo mümkün.

Yeni Halk Cephesi sandalyelerin çoğunluğunu aldığı mecliste kendi içlerinden bir başbakan çıkmasını talep edecektir. Her ne kadar cumhurbaşkanı istediği kişiyi başbakan olarak atama yetkisine sahip olsa da mecliste çoğunluğu elde edenlerden birini başbakan atayarak olası anlaşmazlıkların önüne geçmek isteyecektir.

İkinci ihtimal ise Ulusal Birlik ve Boyun Eğmeyen Fransa harici tüm partilerin olduğu geniş bir koalisyon hükûmeti. Fakat bu durumda anlaşmazlık çıkma ihtimali çok yüksek çünkü cepheler arasında başta emeklilik yaşı, işsizlik yasası ve nükleer enerji gibi konularda ciddi anlaşmazlıklar var. Bir başka ihtimal Cumhuriyetçi cephe ve sol ittifakı olabilir, bu durumda da anlaşmazlıklar devam edecektir.

Bir diğer seçenek ise teknik bir hükûmetin kurulması, yani politikacılar değil de işin uzmanlarından oluşan bir hükûmet oluşturulması olabilir. Ancak bu durum, ülkenin gelecek bütçesini oluşturma gibi önemli kararların, hangi meşruiyet temelinde ve hangi isimle alınacağına dair demokratik sorunları beraberinde getirir.

Seçimlerden bir hafta sonra Başbakan Gabriel Attal, Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'a istifasını sundu ve Macron bu istifayı kabul etti. Fakat Attal, henüz yeni bir başbakan atanmadığı için 16 Temmuz'dan bugüne gündelik işleri yönetme görevini sürdürüyor.

Emmanuel Macron, 23 Temmuz Salı günü, Paris'te Olimpiyat oyunlarının başlamasına üç gün kala *France 2* ve *franceinfo*'nun konuğu oldu. Cumhurbaşkanı, mevcut siyasi durumla ilgili, özellikle yeni bir başbakan atamayacağını, "ağustos ortasına," yani Olimpiyat oyunlarının bitimine kadar bekleyeceğini açıkladı.

Cumhurbaşkanı, ikinci tura kalan adayların aşırı sağa set çekmek için çekilmelerini takdir etti. Siyasi liderlere "önümüzdeki haftalarda birlikte çalışmaları" çağrısında bulundu. Ülkenin karar alacak, bütçe oylayacak bir hükûmete ihtiyacı olduğunu da tekrar altını çizdi.

Olimpiyat oyunları tüm heyecanıyla devam ederken Fransa'da başbakanlık krizi hâlâ çözüme kavuşmuş değil. Ülkenin sporcuları dünya sahnesinde madalya için ter dökerken politik sahnede liderlik boşluğu hissediliyor.

ÖLÜLERİ YAKMA CEMİYETİ, İNSAN FIRINLARI VE NURETTİN MÜNŞİ

Mustafa Türkan¹

Hikmet Feridun, ölülerin yakılmasına şiddetle taraftar olan Nurettin Münşi ile binlerce şişe, eğri büğrü yüzlerce cam boru, camdan huniler ve kambur ecza ocakları içinde röportaj yapmaya geldiğinde, Münşi'nin gayet basit bir ideali olduğunu düşünüyordu: “*Öldükten sonra cehennemden daha sıcak bir fırlına atılmak ve cayır cayır yanmak!*”² Haksız değildi, Münşi'nin arzusu böyle ifade edilebilirdi. Henüz farkında olmadığı, Münşi'nin kıvrak dili ve mizah anlayışydı. Feridun'un niçin geldiğini derhal anlayan Münşi, “*Öldükten sonra yanmak meselesi için teşrif ettiğiniz değil mi?*” diye sordu ve ekledi: “*Yanmak mı istiyorsunuz? Aza kaydedeyim sizi.*” Hayatta yandığını söyleyen Feridun'a cevap da hazırda: “*Zararı yok, çifte kavrulmuş olursunuz.*”³ Münşi, ailesiyle çifte kavrulmuş olmaya çoktan karar vermişti: “*Ben, karım, kayınvalidem, biri on iki yaşında, diğeri on yedi yaşında, iki çocuğumuz, hepimiz öldükten sonra*

¹ Yazar akademik unvanlarını kullanmayı tercih etmemektedir. “Ölüleri Yakma Cemiyeti, İnsan Fırınları ve Nurettin Münşi” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/sitesinde 16 Ağustos 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

² Hikmet Feridun, “Nurettin Münşi Bey,” *Yedigün*, no. 80, 19 Eylül 1934, 3.

³ *A.g.e.*

yanacağız.” Öyle ki bu arzusu rüyalarına girer olmuştu: “Dün-yada benim için en büyük ideal yanmaktır. Bazan rüyalarım-a bile giriyor. Kendimi enfes bir fırının içinde müthiş bir hara-rette yanıyor, kül oluyor görüyorum. Ne tatlı rüya değil mi?”⁴

Nurettin Münşi'nin, geçmişin ona yüklediği son derece tuhaf ilgi alanlarıyla meşgul, izole edilmiş, uyumsuz ve tuhaf bir insan olduğu düşünebilirdi. Bulunduğu her mecliste dişlerini göstermekten çekinmemişti. Belki de bu yüzden bedenden uzaklaşmaya meyilliydi. Mezar ve toprağın inatçı sertliği, toprağa bağlanan ritüellerin boğuculuğu, gürültüsü ve gömülmenin soğuk mekanikliği onu tatmin etmemiş olmalıydı. Böyle bir ruh hali içerisinde, insan bedeninin ancak ateşle temizlenebileceğini düşünmüş olması mümkündü. Cesedin temizleyicisi olarak ateşi, neredeyse kurtarıcı bir cinsel birleşme olarak tahayyül etmek abartılı olsa da ateşin doğayı bükme kudretine yakışır bir metafor olarak imkân dairesine girmişti. Ölüleri yakma cemiyetlerinin neşriyatıyla Paris'te öğrenciyken tanışmıştı. Bir cemiyet üyesinin yardımıyla 18 yaşında genç bir kızın cenaze me-rasime katıldı:

“Ceset merasimle fırına sokuldu. Bu 18 yaşında altı ay evvel nişanlanmış, sapsarı saçlı fevkalâde güzel bir genç kızdı. İçimden, hakikaten bu toprağa gömülmüş olsaydı pek yazık olurdu!, dedim. Böyle güzel bir çehre ve güzel bir vücut topraktan ziyade ateşe layıktı. [...] Birdenbire güzel vücudunun üzerinden müthiş bir alev yükseldi. Olgun bir buğday başa-ğın andıran sapsarı saçları dakikasında yok oldu. Bu büyük alevden sonra ölünün vücudü sanki dirilmiş gibi birdenbire yerinden doğruldu. Adeta yatmış iken kalktı ve oturdu. [...] Evvelâ yüzü ve yağları yandı. Bir müddet sonra bembeyaz,

⁴ A.g.e., 4.

kar gibi beyaz süttten daba beyaz bir iskelet fırının içinde yatıyordu. Bütün kemiğile, hiçbir tarafı kat'ıyyen bozulmaksızın olduğu gibi kül halinde idi.”⁵

Nurettin Münşi'nin fırın tarafından esir alınması, neredeyse kül imgesiyle narsistik bir özdeşleşme niteliğindeydi. Münşi'nin kut-sadığı, memnuniyetle karşıladığı hayırsever ve kurtarıcı bu yeni teknoloji, amacı kendini yakıp kül etmek, kutsal abject sunağını ters çevirmek olan bir anti-teknoloji misali görevini kusursuzca ifa etti. İnsan ve diğer nesneler arasında ayırt edilemezlik bölgesi yarattı. Tabii, bu henüz bir başlangıçtı, zira cesedin teknolojiyle yeniden şekillenmesi tamamlanmamıştı. Fırın tasarımı, mekâna bakışı ile değil, insan etiyle kaynaşma potansiyeli nedeniyle cazip hale gelse de bu potansiyel tam anlamıyla gerçekleşmemişti. Ateş, yağ ve etin yakın temasından doğacak yeni ölüm dürtüsü neye benzemekteydi ve insan geometrisini neye benzetecekti, henüz (en azından 1945'e kadar) bu soruların eksiksiz bir cevabı yoktu. Fırın artık bir anlamda deney alanıydı. Nurettin Münşi ve tüm yol arkadaşları aslında deney yapmakta, kendileri için yeni anlamlar icat etmekteydiler. Fırından çıkan ceset, bir anlamda kuramsallaştırılmış, toplumsal ve bedensel gerçekliğe göre imal edilmişti. Böylece kül de hayal gücü ve maddenin yoğunlaştırılmış imgesi olmuştu. Fırınlar rahatsız edici bir biçimde hayat doluydu. Münşi'nin ateşle temizlenen cesedi hayat doluymuş gibi tasavvur etmesinin bir sebebi de buydu. Kremasyonun anlamı öncelikle bedeni yok etmek değil, onu yeniden yaratmak ve yeni bir hayata girebilecek hale getirmektir.⁶

⁵ A.g.e.

⁶ Douglas J. Davies, “Cremation,” in *Routledge Companion to Death and Dying*, ed. Christopher M. Moreman (New York: Routledge, 2017), 290.

Nurettin Münşi, rüyalarına giren fırını İstanbul'da da kurmak için çok çaba harcadı.⁷ Ona göre İstanbul'da yakılmak isteyen yirmi bin kişi vardı.⁸ Öldükten sonra cesetlerinin yakılmasını isteyenler tarafından teşkiline teşebbüs edilen cemiyetin müessisleri Nurettin Münşi, Dr. Ali Rıza ve refikası, müderris Salih Murat, Dr. Talha, Dr. Osman Şerafettin ve muhasebecisi Necip Bey idi. Cemiyete "Kremasyon Cemiyeti" adı verilmişti.⁹ Hazırlanan projenin esasları şöyleydi:

1. Kremasyon cemiyeti memleketimizde hıfzısıhha umumiyye ve fen ve mantık idrâk ve istihdaf eden efradı milletin bu usulü kabul ve nefî üzerinde tatbikini isteyenler tarafından ihdas olunacaktır.
2. Bu cemiyetin maksadı asrî ve içtimâî bir kıymeti haiz olan tezini müdafan ve bir an evvel mevkii file koymaktır.
3. Cemiyete intişap edecek her fert kâtibi adillikten musaddak vesika tahtında duhul edilebilir.
4. Cemiyetin reisi bu cemiyete dahil olanların en âlimidir.
5. Kongralara azalarından başka milletin her ferdi iştirak edebilir.
6. Cemiyetin dinsizlikle alâkası yoktur, yalnız esasatı diniyyeye riayet eder. Krunuvustanın indi, manasız âdat ve an'anelerine fen ve mantıkı tercih eder.
7. Cemiyet bilhassa cenazeye son derece hürmet eder, merasimi diniyyeye ifa eyler.

⁷ "Ölüleri Yakma Taraftarları Faaliyete Geçiyor," *Son Posta*, no. 683, 20 Haziran 1932, 1.

⁸ "Madamın Müftüye Müracaatı Nurettin Münşi Beyi Harekete Getirdi," *Son Posta*, no. 136, 10 Kanunuevvel 1930, 1.

⁹ "Ölüleri Yakmak İstiyenler Almanyadan Teşvik Görüyorlar!," *Milliyet*, no. 2134, 18 Kanunusani 1932, 1.

8. Kremasyon cemiyeti azasından birinin vefatında cenazenin bütün merasimini dinine göre bir ihtışamı tam içinde ifa eder ve krematoryuma isal eyler.
9. Müslümanların krematoryuma ilâve olunan gayet fennî ve sıhhî bir mağselde yıkanarak bilâhara cenaze namazı kılınmak üzere merasim salonuna sevkolunur, bilâhara krematoryuma isal olunur.
10. Bu merasim polis ve adliye erkânından muayyen zevat huzurunda icra olunur.
11. Cenazenin külü gayet sıkı kapalı muhafazalar derununa konur ve mühürlenir, mahalli mahsusa vazedilir.
12. Cenaze krematoryuma nakil olunurken hazırun bir sükûn ve huşu ile tesvi eder, termit fi'li tamam oluncaya kadar merasim salonunda muattar bir hava içinde intizar olunur, cenaze marşı terennüm edilir veya müteveffanın hatırat ve mezayası yad ve tezkâr olunur.¹⁰

Nurettin Münşi Bey'i gazetelerin birinci sayfasına taşıyan krematoryum taraftarlığı, aynı yıllarda Doğu Avrupa'nın dışında pek gündemde değildi. 1870'lerden itibaren İngiltere'de ve Kıta Avrupası'nda neredeyse iki bin yıllık ölüleri gömme geleneğinin yerini alacak yakma pratiği, yani bedenleri toprak yerine ateşe teslim etme tartışılıyordu. 20. yüzyılın başlarında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da çok sayıda krematoryum vardı. Başkentler ve kasabalardaki dernekler aracılığıyla ölü yakma teşvik ediliyordu.¹¹ Bu derneklerle Nurettin Münşi'nin ölüleri yakma müdafaası birdi. Cesetlerini yaktıranlar, hayatta kalanlara büyük iyilik ediyorlardı çünkü bir şehirde mezarlıklar kadar suları ve

¹⁰ *A.g.e.*, 5.

¹¹ Thomas Laqueur, "Form in Ashes," *Representations* 104, no. 1 (Fall 2008): 53.

havayı kirleten yerler yoktu. Şehirde arazi kıymetleniyordu.¹² Her ne kadar bu biçim ve içeriği uzlaştırma anlatısı sık sık tekrarlansa da ölüleri yakmanın halk sağlığı için gömmekten daha iyi olduğunu kanıtlayacak yeni keşifler söz konusu değildi. Asrî mezarlar hijyen Tanrısını arkasına alarak zaferler kazanmış olsa da ölüleri yakmak, onları gömmekten ucuz bir tercih olmaktan da uzaktı. Ölü yakmayı destekleyen yeni bir tutum, yeni bir manevi yaklaşım yoktu. Ancak İngiltere'deki ölüleri yakma taraftarlarının da ısrar ettiğine göre cesetler kirliydi ve onlarla ne yapılacağı artık bilimin, özellikle de kimya, tıp, hijyen ve atık bertarafı alanlarındaki temizlik uzmanlarının işiydi.¹³ Doğal olarak bu yaklaşım, dinî veya seküler, farklı gruplar tarafından sıkça eleştirildi.

Nurettin Münşi'yi eleştirenlerden biri de Alpullu Şeker Fabrikası doktoru Asaf Bey idi. “*Düşünecek başka bir işimiz kalmadı mı ki böyle fikirler ortaya atılıyor?*” diye hiddetlenen Asaf Bey’e Münşi Bey’in cevabı, “*Mezarlıklar mübarek çiçekleri, güllerile, lâlelerle Asaf Beyin olsun; varsın bizi de oduncular yaksın, razıyız. Biz faaliyete geçtik, Cemiyet teşkil edeceğiz. Masonlar arasında fikrimizin pek çok taraftarı vardır*” olmuştu.¹⁴ Ölüleri Yakma Cemiyeti’nden ötürü Nurettin Münşi, yalnız eleştirilerin odağı olmadı, mizah basınının da diline düştü. Öldükten sonra Vezûv Yanardağı’nda yakılacağına dair haberler

¹² Feridun, “Nurettin Münşi Bey,” 5.

¹³ Thomas Laqueur, “Form in Ashes,” 59.

¹⁴ “Ölüleri Yakacağız! Kimyager Nureddin Münşi Bey İsrar Ediyor,” *Son Posta*, no. 457, 2 Teşrinisani 1931, 12.

yapıldı.¹⁵ Vezûv yanardığına iliştilen fotoğrafının altına “*Nu-reddin Münşi Bey ve özlediği mezar!*” ifadesi atıldı.¹⁶ Mezarlığa koydurmak istediği krematoryuma “insan fırını,” kendisine de “insan fırıncısı” denildi.¹⁷ Münşi de kendine has nükteleriyle tanınıyordu. “*Bahsedilen vasiyetname eskidir. Benim ölümümle neden bu kadar alâkadar oluyorlar? Bırakınız, istediğim gibi öleyim*” diyerek cesedinin vefatından sonra Vezûv’e atılacağı haberlerine cevap verdi.¹⁸ Verdi vermesine ama hayatın bu kadar çağdaş olması henüz yenilir yutulur bir şey değildi.

Münşi her ne kadar bu mücadelesinde yalnız kalsa da Abdullah Cevdet gibi destekçileri de oldu.¹⁹ Cevdet’in ölümünün ardından Peyami Safa, Cevdet’in “*Ne kadar isterim, öldüğüm zaman*

¹⁵ “Nurettin Münşi Bey Vezû Yanardağında Yakılacakmış,” *Cumhuriyet*, no. 3195, 29 Mart 1933; “Vezûvde Yakılacak,” *Akşam*, no. 5605, 19 Mayıs 1934, 2; “Dehri Efendi Nasıl Görüyor,” *Vakit*, no. 5878, 21 Mayıs 1934, 3.

¹⁶ “Bir Vasiyet,” *Vakit*, no. 5878, 19 Mayıs 1934, 1.

¹⁷ “Hem Nalına Hem Mihnâna Yakacaksan...,” *Cumhuriyet*, no. 1728, 27 Şubat 1929; “Bican Efendi ve rûfekası,” *Vakit*, no. 4697, 4 Şubat 1931, 4.

¹⁸ “Ölüleri Yakmak,” *Akşam*, no. 5608, 22 Mayıs 1934, 3.

¹⁹ “Aptullah Cevdet B. Öldükten Sonra Yakılmak İstiyor,” *Cumhuriyet*, no. 2667, 9 Teşrinievvel 1931, 3. Gerçi Cevdet’i yakından tanıyanlar aleyhinde (gazetecilerden akademisyenlere) ne yalanlar uydurulduğunu ve ne kadar çirkin iftiralara maruz kaldığını iyi bilirler. Dolayısıyla söz konusu Abdullah Cevdet ise yazılıp çizilenlere hemen inanmamak, iğneyle kuyu kazar gibi araştırmaya devam etmek gerekiyor. Peyami Safa ne güzel söylemişti: “Hakikat yalana karşı mücadeleye beni memur ediyor.” En nihayetinde, şüphecilik önyargılı algının tehditini azaltmak için ucuz bir yol.

cesedim yakılsın, küllerinden küçücük bir heykel yapılsın, kütüphanemin üstüne konsun ve benden bu kalsın. Ne iyi olur, değil mi?” dediğini yazdı.²⁰ Cevdet bu dileğini Safa’ya on yaşında iken söylemişti. Cevdet’in vasiyetinin yerine getirilmemesinden en ufak bir rahatsızlık hissetmeyen Safa “ilerleyen yaşından aldığı cesaretle” Cevdet’e şöyle seslendi: “Ben bu söz üzerine hâlâ devam eden bir düşünceye daldım. Fakat şimdi, ilerliyen yaşımdan aldığım cesaretle ona cevap veriyorum: Senin vücudünün eczası ana tabiatın içine karışarak onun kadar büyüdü ve hudutsuzlaştı. Bir serçe parmağa karşı bile âciz, bir serçe parmağı boyundaki heykelin ne hükmü var? Sen kütüphanenin üstünde, donmuş ve hareketsiz bir kül parçası değil, kitaplarının içinde uzanan ve nurdan kılıcını sonsuz bir karanlığa doğru çekerek ruh kuyularını aydınlatan bir alevsin.”²¹ Bu dönem vasiyeti yerine getirilmeyen yalnız Abdullah Cevdet değildi. Emin Muhlis Bey vücudunu tıp fakültesine vakfetmek istemiş, son arzusunu ve kararını “İstiyorum ki memleketin yüksek tıp üstatlarıyla genç doktorları çok yaşayan, dikkate şayan bir vücut üzerinde istedikleri gibi tetkikat yapsınlar. Ve vücudumu kendilerine ait bir madde gibi düşünsünler” diye dile getirmiş ama bu arzusu yerine getirilmemişti.²² Bu topraklarda insana ne yaşarken ne de ölürken hürmet edildiğini ve dışarıda çürümenin de fırında yanmanın da bir anlamının olmadığını İsmail Habib Sevük şöyle anlatmıştı: “Biz koca Şinasinin Ayazpaşadaki mezarı

²⁰ Peyami Safa, “Bana Kalırsa: Burası...,” *Cumhuriyet*, no. 3407, 30 Teşrinievvel 1933, 3.

²¹ *A.g.e.*

²² İrfan Emin, “Bir Vasiyetname, Bir Mektup, Bir Cevap ve Tıp Âlemine bir Niyaz,” *İctihad*, no. 330, 1 Teşrinievvel 1931, 5565.

*üstüne apartımanlar kurduk!”²³ Nihayetinde Nurettin Münşı yakılma arzusuna eremedi. Vefatı *Vatan Gazetesi*’nde “Prof. Nurettin Münşı gömüldü” başlığıyla şöyle verildi: “Nurettin Münşı, bilbassa ölülerin yakılması için çok çalışmış ve ölüleri yakmıya yarıyan tesisatın kurulmasını candan dilemiştir. Fakat bu arzusuna eremeden ölmüştür.”²⁴ Günün sonunda göçebe bedenler ne teşrih maketi oldu ne de ateşle temizlendi.*

²³ İsmail Habib Sevük, “Avrupa Yolundan Notlar: Onların Ölüleri,” *Cumhuriyet*, no. 3905, 1 Nisan 1935, 3.

²⁴ “Prof. Nurettin Münşı gömüldü,” *Vakit*, no. 503, 3 Mart 1942, 1, 3.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Nurettin Münşi.

Fotoğraf II – Son Posta, no. 598, 5 Temmuz 1932, 7.

Fotoğraf III – Nureddin Münşı Bey ve özlediği mezar!

KIRIM'IN BİLİNMEYEN YÜZLERİ: KARAYLAR VE KIRIMÇAKLAR

Alihan İlbaş¹

Asırlar boyunca farklı millet ve halkların evi olarak anılan Kırım yarımadası; belki de çok az bilinen ve artık unutulmaya yüz tutmuş, sayıları yok denecek kadar azalmış ve tarihin bir parçası haline gelmiş iki farklı grubun da vatanıydı. Karay ve Kırımçaklar olarak bilinen bu iki halk; kültür, dil, âdet, gelenek ve görenek açısından her ne kadar diğer Tatar gruplarına benzese ve tarihleri bu gruplarla az çok beraber başlasa da dinî açıdan sahip oldukları farklılıklardan dolayı kendilerine has ve özel bir geçmişin ve hikâyenin sahibi olmuşlardır. Hazarların yarımada-ya gelmesi ile başladığı kabul edilen tarihleri, Tatarca ve İbranice ile birleşmiş dilleri, Musevilik inanç ve ibadetleri, onları Kırım, Nogay, Kazan gibi yerlerdeki Tatarlardan ayrı bir noktaya getirmiş ve diğer Türkî gruplar içinde neredeyse benzersiz kılmıştır. Lakin bu farklılıkları, onları yarımadanın kaderinden ayırmamış; sürgünler, savaşlar, soykırım ve keder dolu günleri geride bırakan bu iki topluluk günümüzde binler ile ölçülen nüfusları ile yok olmanın, unutulmanın eşiğine gelmişlerdir.

Kırım'ın Musevilik inancı ile tanışması Karaim ve Kırımçak Tatarlarından çok daha önceye dayansa da Hazar Hanlığı'nın

¹ Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğrencidir. "Kırım'ın Bilinmeyen Yüzleri: Karaylar ve Kırımçaklar" başlıklı yazısı *yarininkulturu.org/sitesinde* 23 Ağustos 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Kırım bölgesine gelmesi ile Türkî gruplar Musevilik ile tanışmaya başladı. Daha tam manasıyla yerleşik hayata geçmemiş, yarı göçebe olarak yaşayan ve bölgede hakimiyet kurmaya başlayan Hazarlar, Arap seyyahların kitaplarında kendilerine dinî açıdan kompozit olma özellikleri ile yer buldu. “*Pax Khazaria*” olarak adlandırılabilen Hazar hakimiyeti ile bölge içerisinde farklı dinî grupların – İslamiyet, Hristiyanlık, Musevilik ve Tengricilik – kendi inanç ve şeriatlarını rahatça yaşadığı, bu dinler arasında bir barış ve dengenin hakim olduğu söylenebilir. Bu barış ve dengenin kısmen Hazarların da ait olduğu bozkır kültürünün bir sonucu olması muhtemeldir. Asya’da genel olarak - Çin’deki hanedanlıklar ve Moğol İmparatorluğu’nda benzer durumların yaşandığı gibi- farklı dinlere karşı olan müsamaha anlayışı Hazar Hanlığı döneminde de kabul görmüş. Fakat burada – belki de – Hazarların belli bir noktada bu üç farklı dinin de etkisi ile “*inter-religious*” bir anlayış geliştirerek farklı dinlerin bir araya geldiği bir kabul de inşa etmiş olmaları olağan bir durum. Çünkü elimizde bulunan örnekler, Dağıstan’daki Hazar liderinin üç farklı dine birden iman etmiş olduğunu ve aynı anda üç semavi dinin kutsal günlerine dikkat ettiğini gösterirken aynı anda dört farklı din için toplamda yedi hakimın bulunması iki görüşü de destekler niteliktedir.

13. yüzyılda artık yarımadaadaki Müslüman nüfusun etkisi baskın olmaya başlasa da geçmişten beri süregelen kompozit yapı 13.-15. yüzyıl boyunca devam etti. Müslümanlar (çoğunlukla Tatar-Kıpçak gruplar), Ortodoks Rum ve diğer gruplar, Katolikler (Cenova kolonileri) yaklaşık iki yüz yıllık bu süreçte kısmi bir birliktelikle yaşamaya devam etti. Bu birlikteliğe ek olarak yarımadaanın doğu tarafları Hazar Hanlığı’nın mirasçılarından - Karay ve Kırımçaklardan- dolayı 14. yüzyıla kadar Hazarya adıyla anıldı.

Kırımçakların ve Karayların, Hazar mirasçılarından farklı iki gruba dönüşmesinin nedeni belki de Moğolların yarımada-ya gelmesi olarak kabul edilebilir. Cengiz Han fetihleri ile bölgeye gelen Moğollardan sonra yarımada-ya daha önceden bulunan gruplar kendilerine Kırımçak demeye başladı. Tabii bu dönem bölgenin de “Kırım” adı ile anılmaya başlandığı zaman olarak kabul edilebilir. Fakat “Musevi” grupların var olmaları ya da yarımada-ya gelmelerinin farklı zamanlarda olduğu düşünülmektedir. E. Dejnard’ın (1878), Kırımçak teriminin Tatarların bölgeye gelmesiyle kullanıldığını öne sürmesine karşın Kırımçak tarihçisi I.S. Kaya, Kırımçakların bölgede 2000 yıldan fazla bir süredir var olduğunu ve isimlerinin sadece Tatar-Moğol akınları ile Kırımçak’a evrildiğini iddia etmiştir. Bunların dışında, Musevi inancının M.S. 1. yüzyıl civarında yarımada-ya misyonerlik faaliyetleri için gelen gruplarla getirildiği, daha sonrasında bölgeye yerleşen farklı milletlerin bu inancı benimsediği, en sonunda yarımada-ya yerleşen Tatar-Moğol-Kıpçak grupların birleşmeleri sonucu günümüzdeki kimliğini tamamlayarak ortaya çıktığı da kabul edilen yaygın görüşler arasındadır.

Kırımçak ve Karayların nereden geldikleri ve hangi kültürlere ait olduklarına ilişkin bu itilaflar Kırım’ın kaderini belirleyen ana unsurlardan birisi olmuştur. Kırım’ın Giray Hanlığı’nın hakimiyeti altında bulunduğu dönemde İslami şariat tarafından ehl-i kitap sayılarak belli başlı haklardan yararlanabildiği bilinmektedir. Bu belgelerden en önemlileri arasında Mengli Giray’ın Kırk Yer üzerinden Musevi ve Ermeniler ile yaptığı ahit sayılabilir. Anlaşmada iki tarafa kendisi tarafından hiçbir zaman zarar verilmeyeceğini temin eden Mengli Giray Han, Musevi ve Ermenileri de kendi tebaası gibi kabul ettiğini belirtmiştir.

Kırım’ın Rus hakimiyetine girmesi ise Kırımçaklar ve Karaylar için bir dönüm noktası olmuştur. Karaylar, Kırımçakların aksine Musevilğin Karait koluna bağlı oldukları için kendilerini diğer Rabbani Musevilerden farklı görmüşlerdi. Aralarındaki “bizler ve onlar” ayrımının ne zaman başladığı kesin olmasa da Giray Hanlığı’nın çöküşüne kadar diğer Musevi topluluklarla -Kırımçak ve Aşkenaziler ile- eşit sayılmaları Rus Çarlığı’nın yarımadayı ele geçirmesiyle değişti. Çarlık Rusyası’nda Hristiyanlığın sonucu olarak Musevi inancı olan gruplar arazi satın alma gibi belli başlı haklardan mahrum bırakılırken 1917 Devrimi’ne kadar daha fazla vergi vermek gibi yükümlülüklerle sahipti. Karaylar açısından ise durum farklıydı. Çariçe Katerina zamanında yarımadanın Rus hakimiyetine geçmesiyle bir Karay delegasyonu Çariçe tarafından kabul edilmişti. Karaylar ile Rabbani Museviler arasındaki farklılıklar ve Karayların “Mesih İsa” çarmıha gerildiğinde orada bulunmamaları gibi sebeplerden kendi tebaalarında bulunan “Yahudiler” ile aynı şekilde muamele görmelerinin uygun olmayacağını belirten Karaylar bu durumun değiştirilmesini talep etmişti. Pek tabii bu taleplerin bazıları kabul edilmiş ve Karait grupları Rus tebaa ile eşit haklara sahip olmuştu. Fakat Rusya dışında, özellikle de Litvanya’da bulunan grup -her ne kadar belli dönemlerde Yahudilerden farklı görüşler de- Yahudilerle benzer muamelelere maruz kalmıştı (Gedmintas, *The Karaim of Lithuania*, 239).

Çarlık Rusyası’nda değişen şartlar ikinci kez ve belki de en ağır haliyle 2. Dünya Savaşı’nda tekrar değişecekti. 1939 yılında başlayan işgallerle Nazi Almanyası’nın üst ırk ve anti-semitizm fikirleri, Doğu Avrupa’daki gayr-ı Slav ve Türkî topluluklarda karşılık bulamamış, Berlin hükûmeti bir bilinmezlik içinde bu milletlere nasıl davranacağını düşünmeye başlamıştı. Doğu Avrupa, Kafkas ve Orta Asya’daki Sovyet hakimiyetini kırmak için

bu coğrafyalarda bulunan milletleri kullanma fikri Nazi Almanyası'nı SS-Waffen içerisinde bu milletlerden oluşan lejyonlar kurmaya itmişti. Yine de bu milletlere nasıl davranılacağı, onlara karşı ne şekilde konumlanılacağı hâlâ bir muammaydı. Tabii bu muamma, bu bölgeleri işgalden sorumlu olan birliklerin komutanlarını da Berlin'den sürekli fikir almaya zorluyor ve Berlin'i de bu milletleri kendi ideolojilerindeki kast sisteminde nerede konumlandıracağına dair araştırmalar yapmaya itiyordu.

Bu gruplar içerisinde en çok tehlikede olanlar Kırımçaklar ve Karaimlerdi. Nazi Almanyası için Aşkenazi ve Sefarad Yahudileri yabancı değildi. Ama Kırım-Litvanya arasındaki bölgede yaşayan, Türkî bir dil konuşan ve pek çok âdeti diğer Türkî gruplara benzeyen bu insanlar koca bir bilinmezlikten ibaretti. Karay problemi Nazi Almanyası'nın ilgilendiği ilk konuydu çünkü Polonya işgali sırasında Yahudilere benzeyen ama bir noktada da onlardan farklı olan bu insanlarla neredeyse ilk kez etkileşime geçilmişti. Almanya'ya daha önceden göç eden Karaylar bu antisemitist hareketlere karşı Reich İçişleri Bakanlığı'na kendilerinin Yahudiler ile aynı şekilde tanımlanmamaları için taleplerde bulunmuş ve bu talepler 5 Ocak 1939 tarihinde cevap bulmuştu (Green, 170-171). Bu çabalar sonucunda bakanlığın Soy Araştırmaları Departmanı (*Reichsstelle für Sippenforschung*) Karaitlerin Musevi bir inanç sistemine sahip olduğu fakat Yahudi gruplarla kan ve benzeri bağlara sahip olmadığı kararını vermiş ve Reich Vatandaşlık Kanunu 1. düzenlemesi 2. paragrafın 2. maddesine tabi olmayacaklarını belirten bir mektubu Serge von Douvan, Rusya'dan gelen Karay grupları temsilcisine göndermişti. Yine de durum Kırım işgali sürecinde daha karmaşık bir hal almaya başlamıştı. Kırım'daki Yahudi-Musevi varlığı Nazi Almanyası için bölgenin bu gruplardan “temizlenmesini” gerektiriyordu.

25 Eylül 1941 tarihinde Mareşal Erich van Manstein komutasındaki 11. Alman Ordusu Kırım'ı kontrolü altına aldı ve bölgenin sorumluluğu *Einsatzgruppe D* komutanı SS-Tümgeneral Otto Ohlendorf'a verildi. Ohlendorf yönetiminde bölgede bulunan yaklaşık 90.000 sivil "Kırım Sorunu" adı altında katledildi. Kırımçaklar da bu sorunun parçası olarak görüldü. *Einsatzgruppe D* Kırım'da bulunan üç farklı Musevi gruba – Otto Ohlendorf'un tabiriyle – nasıl davranılacağı problemiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu üç farklı grup; Aşkenazlar, Karaylar ve Kırımçaklardı ve 1926 yılında yapılan Sovyet nüfus sayımlarına göre bölgede 60.000 Aşkenaz, 6400 Kırımçak ve 8300 Karay yaşamaktaydı. Otto Ohlendorf, Karay ve Kırımçak gruplarını Berlin'den gelecek daha iyi bir bilgilendirmeye kadar Yahudilerden ayrı tutmaya karar vermiş ve "Yahudi sorununun" çözümüne devam etmişti. Fakat Berlin, Karayların 1939'da benimsediği gibi Yahudiler ile bir bağlarının olmadığına, Kırımçakların ise sadece yarımadada bulunan Müslüman Türkî gruplar ile etkileşimde bulunarak asimilasyona uğrayan Yahudiler olduğuna karar vermişti. 1941 yılı geldiğinde ise Otto Ohlendorf komutasındaki birlikler Reich'in düşmanlarının - yani Aşkenaz, Kırımçak ve Çingenlerin- elimine edilmesinin tamamlanacağını duyuracaktı. Her ne kadar bölgede katliamdan kurtulan az sayıda Kırımçak olsa da bu Çağatayca konuşan, Türkileşmiş Musevi grubun, Kırım yarımadasında Reich için sorun olmaktan çıktığı belirtiliyordu. Karaylar ise Nazi Almanyası'nın katliamından kurtulsalar da Sovyet karşı taarruzu sırasında "Nazi iş birlikçisi" sıfatıyla anılmalarından dolayı ya bölgeden göç etmek zorunda kalmış ya da yarımadada bulunan Kırım Tatarları ile 1944 Büyük Kırım Tatar Sürgünü'nde ana vatanlarından kopartılmıştı (Green, *The Fate of the Crimean Jewish Communities*, 174-175).

Sürgün, katliam, savaş ve daha nice zorluklara şahit olan Kırım-
çak ve Karaylar, günümüzde ana vatanlarından uzakta ya da ana
vatanlarında, çok küçük gruplar halinde hayatlarını ve kültürle-
rini sürdürme çabasıdadır. Bir zamanların zengin kültürlü iki
halkı artık eski günlerinden uzakta ve unutulmanın eşiğinde ta-
rihin bir parçası olarak dünyanın birçok yerinde yaşayıp
gördükleri onca zorluğa rağmen unutulmamak için çabalıyor.

Lapa lapa kar yava

Erbi baba koy soya

Baylarımız toy çala

Hazar oğlu at çapa... (bir Karay türküsü)

K A Y N A K L A R

Banek, Kazimierz. "The Krymchaks: An Ethnic and Religious Group", *Anthropos* 2014, Bd. 109, H. 1 (2014): 235-43

Gedmintas, Aleksandras. "The Karaim of Lithuania: a Case of Ethnic Survival", *Journal of Baltic Studies* Sonbahar 28, no. 3 (1997): 235-46

Green, Warren. "The Fate of the Crimean Jewish Communities: Ashkenazim, Krimchaks and Karaites" *Jewish Social Studies* Bahar 46, no. 2 (1984): 169-76

Loewenthal, Rudolf. "The Extinction of the Krimchaks in World War II", *The American Slavic and East European Review* Nisan 10, no. 2 (1951): 130-36

Vásáry, István. "A Contract Of The Crimean Khan Manglı Giray And The Inhabitants Of Qırq-Yer From 1478/79", *Central Asiatic Journal* 26, No. 3/4 (1982): 289-300 Zajączkowski, Ananiasz. "Khazarian Culture and Its Inheritors", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 12, no. 1/3 (1961): 299.

KURTULUŞ'UN MÜHRÜ: BÜYÜK TAARRUZ*

Ahmet Yavuz¹

Kurtuluş Savaşı, önu arkası hesaplanmış bağımsız bir ülke kurmanın bilinçli adımlar bütünüdür ve liderliği açısından bakıldığında tam anlamıyla bir adanmışlık hikâyesidir. 1919 koşullarında ülkenin hemen hemen her yanı işgal edilmişti ya da işgalci orduların müfrezelerine ev sahipliği yapmaktaydı.

İstanbul'daki devlet, yapısal olarak bir kurtuluş yolu arayışında değildi. Elde sadece, Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıksa da çeşitli cephelerde başarıyla muharebe etmiş ve halkın güvenini kazanmış komutan ve subaylar vardı. Onların ve bazı aydınların arasında dahi berrak hale gelmiş bir kurtuluş savaşı verme fikri yoktu. Genel kanı Mondros'ta dayatılan koşulları kabul etmektir.

Bu, saray ve çevresinde İngiltere'nin müstemlekesi olmak demektir. Buna karşı çıkanların bir kısmı da dönemin ABD

* Makale yazarın *Büyük Taarruz* (Cumhuriyet Kitap, 2022) kitabından yazarın kendisi tarafından derlenmiştir.

¹ Emekli tümgeneraldir. "Kurtuluş'un Mührü: Büyük Taarruz" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 30 Ağustos 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

başkanı Wilson'un ileri sürdüğü ilkelere güvenerek ABD mandasına taraftı.

Ancak bir kişi başka bir tasarıma sahipti: Mustafa Kemal... Öyle veya böyle Anadolu'ya geçilecek ve işgalciler kovulacaktı. Dahası vardı; yeni bir ÷lke kurulacaktı...

16 Mayıs 1919'da Bandırma Vapuru'nun işgalciler tarafından aranmasını müteakip, *"Bunlar bir milletin istiklal aşkını ve mücadele azmini takdir edemezler"* derken; belli ki büyük stratejisini ana hatlarıyla belirlemişti.

Onun büyük stratejisi, milletin ileri unsurlarıyla temas, teyakkuz ve teşkilatlanma aşamalarını içeriyordu. Millete dayanacaktı zira bu süreç aynı zamanda bir millet ve yeni bir ÷lke inşa etme süreciydi. Amasya Bildirisi ilk adımdı. Onu Erzurum ve Sivas Kongreleri takip etti.

İki büyük şansı oldu. Birincisi İstanbul'dan yola çıkmadan önce İzmir Yunanlarca işgal edilmiş ve işgale karşı cılız da olsa çoban ateşleri yanmaya başlamıştı. Bu sesler Reddi İlhaklar olarak büyüyecek, Müdafaa-i Hukuklara dönüşecekti. Bununla birlikte Kuvayı Milliye de vücut bulmaya başlayacaktı.

İkinci şansı, 16 Mart 1920 günü İstanbul'da Osmanlı'nın son meclisinin İngilizlerce basılması ve bazı milletvekillerinin tutuklanarak Malta'ya sür÷lmesi oldu. Artık vekiller için toplanılacak yegâne yer Ankara idi.

Milletin yönetimi ele alınmıştı. Siyasi örgütlenme tamamlandı. Sırada ordunun kurulması vardı.

1920 yılı ağırlıklı olarak iç savaşı. Halife ordusu Ağustos 1920’de Mudurnu’dan geriye atılabildi. Doğu cephesinde Ermenilere karşı yürütülen harekât sonucu Kafkas Seddi yıkıldı. Sovyetler ile doğrudan temas sağlandı. Bu, önemli bir dış destek demektir. Hem de savaş iki cepheli hale getirildi.

1921 yılında Çerkez Ethem’in tedibiyle aynı günlere rast-gelen Birinci İnönü muharebeleri düzenli orduya geçişin ilk semeresiydi. Bu savaş aynı zamanda Kurtuluş Savaşı’nın başlangıç aşamasının sonlandırılması ve stratejik savunma safhasının başlamasına işaret etmekteydi.

Ardından İkinci İnönü zaferi geldi. Milletin makûs talihi de kırılmıştı...

Birinci ve İkinci İnönü muharebeleri esnasında gösterilen savunma başarısı Kütahya-Eskişehir muharebeleri esnasında gösterilemedi. Mustafa Kemal’in emriyle ordu Sakarya’nın doğusuna çekildi.

Mustafa Kemal’i başkomutan olarak seçen Meclis, savaş durumuyla sınırlı olarak kendi yetkilerini ona devretti.

Bir yandan Sakarya’da savunma hazırlıkları sürdürülürken diğer yandan Tekâlif-i Milliye emirleri sayesinde ordunun donatılmasının yolu açıldı. İstiklal Mahkemeleri kuruldu ve firarlar önlendi, kamu düzeni sağlandı.

Sakarya ölüm kalım mücadelesiydi ve büyük zayıf pahasına direnildi ve düşmanın taarruz etme azim ve iradesi kırıldı.

Sakarya aynı zamanda Fransa ile Ankara, Sovyetler ile Moskova Antlaşması'nı getirdi. Bu, Çukurova'yı, Toros demiryolunu ve Mersin deniz kapısını kazanmak demektir. Savaş artık tek cephe olarak sürdürülecekti.

Böylece Kurtuluş Savaşı'nın stratejik savunma aşaması yerini stratejik taarruz aşamasına bıraktı.

Yunan ordusu Eskişehir-Afyonkarahisar hattına çekildi ancak Türk ordusunca etkili takip yapılamadı. Esasında ordu bir anlamda erimişti. Cephane tükenmişti.

Yunan Ordusu takviye almıştı. Mevcudu 200 bini aşmıştı. Ancak Yunan Küçük Asya Ordu Komutanı General Hacıanestis İstanbul'u ele geçirme hayaline kapıldığı için üç alaydan fazla bir kuvveti Trakya'ya gönderdi. Bir Türk taarruzu da beklemiyorlardı.

Başkomutan, artık taarruz zamanının geldiğini yaptığı denetlemeler sonucu tespit etti ve 13 Haziran 1922'de taarruz kararını verdi. Son hazırlıklara girildi.

220 bin kişilik bir orduya 200 bin kişilik bir orduyla taarruz edilecekti. Riskli bir durumdu. Başarı birkaç faktörü bir araya getirme becerisiyle mümkündü. Bu beceri, düşmana beklemediği yer ve zamanda olabildiğince büyük bir kuvvetle ve büyük bir süratle taarruz etmeyi; cephesini yarmayı, gerisini kuşatmayı gerektiriyordu. Yani baskın et-kisi elde etmekten geçiyordu. Bunun için büyük bir gizlilikle yığınak yapmak ve yığının bazı aldatma önlemleriyle örtülmesi gerekiyordu.

Aldatma planı kapsamında verilen izlenime göre Mustafa Kemal Paşa Ankara’da görünüyordu. Resepsiyon vermesi planlanmıştı ama hasta olduğu yayıldı. Oysa o cephede son toplantılarını yapmaktaydı. Meclis’te yapılan görüşmelerde “*Türk ordusunun taarruz kabiliyeti yoktur*” şeklinde İkinci Grup üyelerinin dillendirdiği söylem, İtilaf unsurlarını ve Yunan tarafını aldatmaya katkı sağladı. Fethi Bey hükûmet adına Londra ve Paris’te barış arayışı için görevlendirilmişti. Belki de samimi olan bu barış arayışı da aldatma planına hizmet etmiş oldu. Tabii birlik intikalleri gece yapıldı, gündüzleri ise göstere göstere ters istikamette bazı birlikler ve hayvanlar yürütüldü.

Üç kolordu kadar kuvvet yaya, bir kolordu ise atlı olarak 14-24 Mayıs 1922 tarih aralığında Afyonkarahisar’ın güneyine büyük bir gizlilik içinde kaydırıldı. 1. Ordu bölgesinde 4 kolordu ve bir tümen ile yığınak tamamlandı. 2. Ordu oldukça zayıflatıldı. Kuzeyde Kocaeli Grubu yeterli kuvvetten yoksundu. En güneyde ise zaten bir süvari tümeni mevcuttu.

Başkomutan daha erken yapılmasını arzu etse de hazırlıklar ancak 25 Ağustos’ta bitirilebildi. Taarruz günü 26 Ağustos olarak belirlendi.

İki ordu karşı karşıya kaldığında sayıca 1’e 1,1 üstün olan Yunan ordusuna karşı öyle bir taarruz planı hazırlanmıştı ki düşmanın sol yanında 40 km genişliğindeki bir kesimde 1’e 3’lük; bu alanın sağ yanında 14 km genişliğindeki dar

alanda 1'e 6'lık kuvvet üstünlüğü sağlandı. Piyade üstünlüğü yanında topçu üstünlüğü de bu bölgedeydi. Bunun askerlikteki ifadesi asıl taarruz bölgesinde sıklet merkezi tesis etmektir. Biraz farklı bir kavram olsa da ağırlık merkezi düşmanın en kuvvetli bölgesinde oluşturuldu. Bu tercih başarının esas kaynağı oldu.

Başarı kaynaklarından bir diğeri ise, Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı cepheye 450 km uzaktayken Türk tarafında Yüksek Komuta Heyeti olarak nitelendirdiğimiz Başkomutan, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı'nın esas taarruz bölgesindeki birliklere 7-8 km uzaklıkta olması ve adım adım harekâtı yönetmeleri idi. 30 Ağustos günü Başkomutan Meydan Muharebesi'nin yaşandığı saatlerde Mustafa Kemal Paşa taarruz eden birliklerimize birkaç kilometre uzaktaydı.

26 Ağustos günü cepheye taarruz başladığında, Süvari Kordusu üç tümeniyle Sincanlı ovasına inmişti. Bu, Yunan ordusunun ikmal yollarının, iletişim hatlarının kesilmesi demekti. İlk gün çok sınırlı hedefler ele geçirilebildi ancak cephe yarılamadı. 27 Ağustos günü cephenin bir tümenle takviye edilmesiyle sabah erkenden taarruza yeniden girildi ve süratle yarma gerçekleştirildi. Yunan ordusu da cepheyi bir tümenle takviye etti ama ihtiyatını tam olarak devreye sokamadı. Bedelini de ağır ödedi.

28 ve 29 Ağustos günleri Yunan ordusu geri çekilmeye, Türk ordusu da onu kuşatmaya çalıştı. Birkaç fırsat da kaçırıldı.

Sonuçta 30 Ağustos sabahı erken saatlerde Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın önüne konulan durum haritası Yunan ordusunun merkezde ve Çalköy istikametinde çekilen kuvvetlerinin kuşatılarak imha edilebileceğini işaret etmekteydi. İsmet Paşa Binbaşı Tevfik Bıyıklıoğlu'nu hemen Başkomutan'a gönderdi. O da durum haritasına göz atar atmaz Fevzi ve İsmet Paşaları toplantıya davet etti.

Toplantıda vardıkları kanaat, “*Türk'ün gerçek kurtuluş güneşinin doğmakta olduğu*” idi.

Hemen yola koyuldular. Gereken emir yazıldı. Ama bir tedbir daha aldılar: Fevzi Paşa 2. Ordu ve 5. Süvari Kolordusu bölgesine, Başkomutan da 1. Ordu bölgesine giderek gereken emirleri bizzat komutanlarına verdiler.

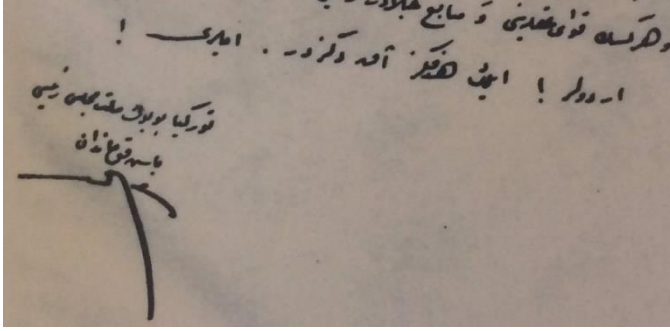
Akşama kadar süren çatışmalar düşman ordusunun Çalköy güneyi-Dumlupınar kuzey doğusu arasındaki bölgede çembere alınmasını geciktirse de akşamüzeri Kızıldaş Deresi bölgesinde birkaç kilometre genişliğinde bir bölge kapatılmadı. Gece yarısına kadar süren çarpışmalar sonucu, Yunan ordusunun kaçan unsurları hariç diğerleri imha veya esir edildi.

İmhadan kurtulan Yunan kuvvetlerinin önemli bir bölümü de takip harekâtı boyunca yapılan muharebelerle esir veya imha edildi.

31 Ağustos günü muharebe sahasını gezen Mustafa Kemal Paşa'nın gördüğü manzara karşısında üzüldüğü bilinmektedir. O gün 1. Ordu ve 2. Ordu'nun 6. Kolordusu'yla

İzmir genel istikametinde, 3. Kolordu'yla Bursa istikametinde takip yapılmasına karar verildi.

1 Eylül günü Başkomutan Türk ordusuna tarihî emrini verdi: “*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir! İleri!*”

Türk ordusu kahraman süvarileri önde olmak üzere 9 Eylül’de İzmir’e girdi. 16 Eylül itibarıyla en son düşman askeri Çeşme’den ayrıldı. 18 Eylül günü de Kapıdağ Yarımadası’ndaki Yunan askerleri son gemiye bindiler. O gün Büyük Taarruz’un zafer günüdür.

Büyük Taarruz, her yönüyle muhakeme edilmiş, ayrıntılı planlanmış, titizlikle uygulanmıştır; Kurtuluş Savaşı’nın final muharebesi; kurtuluşun mührüdür. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasına ve Türk milletinin yeniden doğuşuna yol açmıştır.

ELEKTRİKLİ ARAÇLARLA İSTİKAMETİMİZ GELECEK

Yalın Akçevin¹

Günümüzde elektrikli araçların sahip olduğu pazar payında baş döndürücü hızda bir artış görülmektedir. Bu artışın arkasındaki talebin başat kaynaklarını sıraladığımızda artış hızının aslında pek de şaşırtıcı olmadığını görmek mümkündür. Elektrikli araçlara yönelik talebin arkasında, elektrikli araçların teknolojik olarak gelişmesi ve nesilden nesile kalite ve kullanışlılığının artması, pazardaki üretici çeşitliliğinin artışıyla her bütçeye uygun elektrikli aracın piyasaya sürülmesi, küresel boyuttaki yaşam pahalılığı ve enflasyon krizinin elektrikli araçların gerektirdiği yatırımı normalleştirmesi, sürekli artan petrol ve benzin fiyatlarının benzinli motorları para yakar hale getirmesi gibi etmenleri bulabiliriz. Kaynağı itibarıyla çok yönlü bir olgu olan elektrikli araçlara geçiş furyası kendi kulvarında kalmayan çok yönlü bir değişime önyak olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Çin menşeli elektrikli araç devi BYD arasında yapılan yatırım anlaşmasına benzer çok çeşitli yeni ortaklıklar ve yatırımların da önünü açmaktadır.

Elektrikli araçların yaygınlaşmasının genel etkilerini ele aldığımızda, elektrik motorunun selefi olarak tabir edebileceğimiz içten yanmalı motordan aşağı kalmayan dönüştürücü bir etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Tüketicilerin hem karar alırken

¹ Austin Teksas Üniversitesi'nde doktora öğrencisidir. "Elektrikli Araçlarla İstikametimiz Gelecek" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 6 Eylül 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

kullandıkları kriterler hem de nihai tercihleri değişmekte, araçların genişleyen kullanım alanları ve çeşitliliği elektrik altyapıları üzerinde ortaya çıkan bu yeni talebi karşılama konusunda baskı yaratmaktadır. Ayrıca insanların hayat kaliteleri artmakta, yeşil enerji kaynakları gelişmektedir. Kısacası, çeşitli pazarlarda da görebildiğimiz şekilde, elektrikli araçların yaygınlaşması ekonomik ve altyapısal olarak geniş çaplı bir “elektriklenme ve yeşillenme” etkisi yaratmaktadır.

Elektrikli Araçların Getirdikleri

Geleceğin ulaşım aracı olarak çıkış yapan elektrikli araçların popülerleşmesinin getirdiği değişikliklerden biri, gerek kamuoyunun gerek ekonomik hesapların değişmesi sayesinde fosil yakıtların önemini kaybetmesidir. Bu değişimin bir sebebi, elektrikli araçların ve ilgili teknolojilerin genel olarak yenilenebilir enerjiyle bir arada düşünülmesi ve düşünülmekten öte araçların ve alakalı sistemlerin yenilenebilir enerji sistemleriyle entegre şekilde geliştirilmesidir. Bunun içinde elektrikli araçların kullanımından fazlası vardır. Bütüncül bir yaklaşımla elektrikli araçların üretimleri esnasında yenilenebilir enerji kaynaklarının olabildiğince kullanılması gerektiğini göz önünde bulundurmak doğru olur. Yakından bakıldığında -ölçekler değişmekle beraber- hem araçlarda hem de enerji üretim, dağıtım ve depolanmasında kullanılan çeşitli teknolojilerin aslında birbirlerini etkilediği ve birbirlerinin yerine kullanılabildiği görülür. Bir örnek verecek olursak, elektrikli araçlar için önemli olan pil ve şarj sistemleri, yukarı doğru ölçek büyüttüğümüzde güneş panellerinden elde edilen enerjiyi depolayacak olan pil ve şarj sistemlerine benzer prensiplerle çalışır ve bunlar teknolojik bir bütünün parçalarıdır. Böylece, bu iki alandan birinin gelişmesi, diğerinin de

gelişmesini sağlamaktadır. Fosil yakıtlar henüz tahtlarından edilmemiş olsalar da elektrikli araçlar popülerleştikçe yenilenebilir yeşil enerji kaynakları yükselmekte ve bu alandaki yatırımlar artmaktadır.

Elektrikli araçlar yenilenebilir yeşil enerji kaynaklarıyla bir arada düşünüldüğü gibi çevrecilik konusunda da düşünsel bir etkiye sahiptir. Bu durum elektrikli araçların gelecek nesillere daha iyi ve yaşanabilir bir dünya bırakabilmeyi amaçlamalarından değil, aynı zamanda kullanıcıların geçirdikleri düşünsel değişimden kaynaklanmaktadır. Elektrikli araç kullanımının benzin kullanımını direkt olarak azaltması ve bütüncül bir şekilde yenilenebilir enerjiyle birleştirmesi fosil yakıt tüketimini azaltmaktadır. Bu şekilde fosil yakıtlar günlük hayatın bir parçası olmaktan çıkmaya başladığı gibi alternatiflerinin kullanılabilirliği ve sürdürülebilirliği de kanıtlanmaktadır. Elektrikli araçların kullanımları boyunca yarattıkları karbon emisyonları da düşük olduğu için daha temiz havaya ve insan sağlığına katkı sağlarlar. Ayrıca, yukarıda bahsetmiş olduğumuz elektrikli araçlarla yenilenebilir enerji kaynakları arasındaki organik bağ, elektrikli araç kullanımının daha çevreci olduğu hissini de pekiştirmektedir. Böylece olumlu bir geribesleme döngüsü de oluşmaktadır.

Elektrikli araçların hayatımızda daha çok yer etmesinin getirdiği bir başka değişim, elektrik altyapılarının eş zamanlı olarak geçirdiği gelişimdir. Elektrikli araçların kullanımının ve kullanım alanlarının genişlemesi hem elektrikleendirme konusunda farklılıklar yaratmış hem de yenilenebilir enerji kaynaklarının ulusal boyutta enerji üretim ve tüketimi içindeki payının artmasını sağlamıştır. Bu sürecin işleyişinde basit bir mantık serisini takip etmek mümkündür. İlk olarak elektrikli araçların yerel pazarda

belirmesi altyapı inşası için talep oluşturmakta ve bu talebe cevap -öncelikle şehirlerle- uygun kuvvette elektrik sistemleri ve şarj istasyonları yerleştirilmektedir. Ancak elektrikli araç pazarının ve kullanımının şehirlerle kısıtlı kalmaması sebebiyle buralarda yapılan yatırımlar yetersiz kalmaktadır. Bu durumda banliyölerden başlayarak şehrin hinterlandına ve sonunda otoyolları takip ederek tüm ülkeye yayılan elektrikli araç altyapısında genişleme kaçınılmaz olmaktadır. Bu süreçte kamu ve özel kaynaklardan gelen yatırımlarla elektrikli araç altyapısı genişletilmekte ve yan etki olarak elektrikleştirme gerçekleştirilmektedir. Bu, sadece ulusal elektrik ağlarının geliştirilmesiyle değil, gerektiğinde otonom ve yerel enerji ağlarının kurulmasıyla da sağlanabilmektedir. Bu tür otonom ağlar günümüzde yenilenebilir enerji sistemleriyle kurulabilmekte ve bu kaynakların uzun vadede kullanım oranlarının artışı da sağlayabilmektedir.

Elektrikli Araçlar Türkiye ve Avrupa Pazarında

Elektrikli araçların popülerleşmesinin getirdiklerine ve getirebileceklerine ek olarak elektrikli araçların Türkiye’de ve Çin’den gelen araçların Avrupa’da nasıl etkileri olduğuna göz atmak yakın zamanda çeşitli pazarlarda yaşananları anlamak adına güzel bir çift örnek olur. Türkiye’de 2023 yazından itibaren yollarda elektrikli ve özellikle Tesla marka araçlar o kadar arttı ki sokakta Tesla’ya rastlamak son derece doğal bir olay oldu. Bunun yanı sıra her türlü otoparkta elektrikli araç şarj istasyonları ve bu tür araçlara ayrılmış park alanları ortaya çıkmaya başladı, yani talebin gerektirdiği yatırım da yapılmaya başlandı.

Yaşanan bu elektrikli araç patlamasının ve Türk tüketicilerin hibrit araçları es geçip elektrikli araçları tercih etmesinin en önemli (ve en basit) nedeni tek kelimeyle ekonomidir. Alım gücünün düşmesi ve artan benzin fiyatları geleneksel arabaların

alımını, kullanımını ve bakımını finansal olarak zorlayıcı bir duruma getirdiği için elektrikli araçlar daha cazip olmaya başladı. Elektrikli araçlar da normal araçlar gibi büyük bir yatırım gerektirmektedir. Özellikle Tesla marka araçlarda vergiler yüksektir fakat bir pilin dolumu bir depo benzinden daha ucuzdur. Bu durum, birçok tüketici için uzun vadede kâr elde edileceği düşüncesini pekiştirmektedir. Şu anda alıcılar genellikle daha yüksek gelir grupları içinden olmakla beraber, pazardaki çeşitliliğin artması ve ekonomik krizin çözümlenmesiyle elektrikli araçlarda yaşanacak bir ucuzlama araç sahiplerinin sayısının artmasını ve alıcıların demografik olarak daha dağınık bir gruba dönüşmesini sağlayacaktır. Özel sektörden gelen yatırım da tüketicilere elektrikli araçların kullanılabilirlikleri konusunda güven vermekte ve gerekli altyapının inşasını ilerletmektedir. Bu sayede elektrik altyapısında da gelişmeler olmakta ve elektrikleendirme konusunda ilerleme kaydedilebilmektedir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum ve elektrikli araç pazarının daha yeni olması sebebiyle uzun vadeli bir analizde bulunmak şimdilik imkân dışı kalmaktadır.

Türkiye'deki elektrikli araç pazarına kıyasla, Çin'in hem iç pazarı hem de küresel pazardaki gücü kendini hissettirmektedir. Hatta günümüzde Çinli üreticilerin elinden çıkan elektrikli araçlar ucuzlukları ve kabul edilebilir bir fiyat-performans noktasında olmaları sayesinde dünya üzerinde girebildikleri her pazarda alıcı bulabilmektedir. Öyle ki, Çinli üreticiler, Avrupa pazarındaki güçleri sebebiyle Avrupa Birliği seviyesinden en alt yerel seviyeye kadar hem üreticilerden hem de siyasetçilerden ortaklaşa bir tepki çekmektedir. Bu noktada Avrupalı araç üreticilerinin önünde yeni bir pazar dengesi ve bu yeni düzene alışmak için çabalayacakları bir süreç oluşmaktadır. Çinli elektrikli araç

üreticilerinin Avrupa pazarlarında bu derece büyük bir etki yaratmış olmalarının arkasında birkaç sebep bulunmaktadır. İlk olarak, Avrupalı üreticiler çok çeşitli elektrikli araçlar üretmekle beraber, Çinli üreticilere kıyasla kendi pazarlarında üstünlük kuramamıştır ve rekabetle karşılaşmaya hazır değildir. Bunun yanı sıra, ABD ve Çin arasında artan gerilimde Avrupa'nın ABD ile olan yaklaşması güncel ticaret dengelerinin ve tedarik zincirlerinin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Çin'e olan bağımlılığı zaten yüksek olan Avrupa pazarlarının, elektrikli araçların üretimi konusunda birçok kaynağı elinde tutan Çin'e gelecek için çok önemli olacağı anlaşılan elektrikli araç alanında da bağımlı olmasına sıcak bakılmamaktadır. Bu sebeple de AB, kendi pazarını ve üyelerinin iç pazarlarını garantiye alabilmek amacıyla Çin'den gelen elektrikli araçlara karşı adil olmayan ticari bir durum olduğu gerekçesiyle işlem başlatmıştır. Bu noktada asıl hareket etmesi gerekenler AB siyasetçileri değil, üretimlerini sağlama alıp pazar paylarını geliştirmesi gereken Avrupalı araç üreticileridir. Eğer üreticiler kendilerine siyaset tarafından verilmiş olan bu vakti iyi kullanabilirlerse Çin'le olan yarışta da kendilerini daha kuvvetli bulacaklardır.

Kısaca Son Söz

Toparlayacak olursak, elektrikli araçların geleceğimizi şekillendireceği artık kaçınılmaz bir gerçeklik halini aldı. Elektrikli araçlar hayatımıza girerken fosil yakıtların kaybolduğu, yenilenebilir ve yeşil enerji kaynaklarının öne çıktığı ve tüketimdeki birincil enerji türünün elektrik olarak değiştiği bir geleceği de beraberinde getiriyor. Kimi pazarlarda, ki Türkiye çok güzel bir örnek, koşulların da elverişliliği sebebiyle hem elektrikli araçlara hem de onlarla birlikte paketlenmiş olan çeşitli teknolojilere büyük bir

hevesle yatırım yapıldığı görülebilir. Öte yandan, bu araç ve teknoloji tedariği tüketim kadar üretimle de alakalı olduğu için kimi pazarların durulacağını, üreticiler kendi paylarını sağlama alana kadar çalkantılı ve çatışmalı bir dönem yaşanacağını öngörmek mümkün.

K A Y N A K L A R

Akçevin, Yalın. *A Look at China's Total Energy Supply (2020-2022 Data)*. 2023. [Erişim bağlantısı.](#)

---. "Electric Cars on the Silk Road: Chinese EVs in Europe." *Opinionated Asia*, 23 May 2024, [Erişim bağlantısı.](#)

---. "Electric Vehicles on Country Roads, or; Why the Future Will Come Driving." *Opinionated Asia*, 9 May 2024, [Erişim bağlantısı.](#)

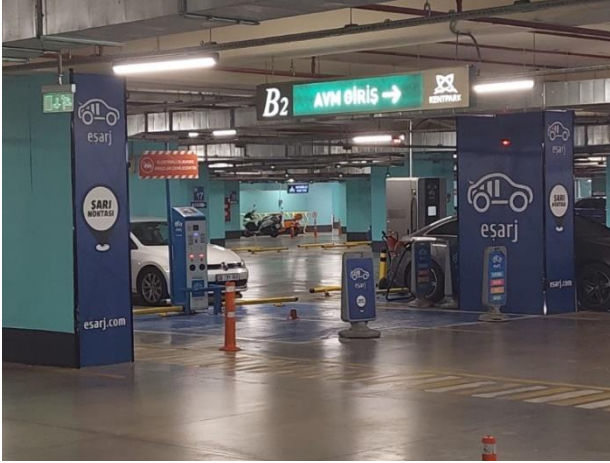
---. "Electrifying Anatolia: A Look at the Turkish EV Market." *Opinionated Asia*, 16 May 2024, [Erişim bağlantısı.](#)

"BYD Auto: Türkiye'ye yaklaşık 1 milyar dolar yatırım yapacak olan Çinli otomotiv devi hakkında neler biliniyor?" *BBC News Türkçe*, 8 July 2024, [Erişim bağlantısı.](#)

"Commission Begins Investigation on Electric Cars from China." *European Commission - European Commission*. Accessed 15 July 2024. [Erişim bağlantısı.](#)

Mai, H. J. "Chinese Electric Carmakers Are Taking on Europeans on Their Own Turf — and Succeeding." *NPR*, 18 Feb. 2024. [Erişim bağlantısı.](#)

FOTOĞRAFLAR

*Fotoğraf I – 17 Temmuz 2024 – Ankara Mustafa Kemal Mahallesi
KENTPARK AVM (Kaynak: Yalın Akçevin)*

*Fotoğraf II – 30 Kasım 2023 Ankara Çayyolu - Ankara Çayyolu (Kay-
nak: Yalın Akçevin)*

Fotoğraf III – 21 Temmuz 2024 – İstanbul, Bakırkùy. (Kaynak: Muratcan Zorcu)

Fotoğraf IV – Ağustos 2024 – İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi. (Kaynak: Damla Zorcu)

TÜRKİYE’NİN CİNSEL SAĞLIK KRİZİ

Beste İrem Köse¹

Türkiye’de İstanbul ve Ankara başta olmak üzere bazı belediyelerin ücretsiz HPV aşısı uygulamasına başladığı haberi, geçtiğimiz yıllarda cinsel sağlık ekseninde yaşanan tartışmalara yeni bir boyut kazandırdı. Özellikle cinsel yolla aktarılan enfeksiyonların Türkiye’de artış gösterdiği biliniyorken güncel cinsel sağlık politikalarına ışık tutmak önem taşıyor. Peki, cinsel sağlık alanında ne gibi önleyici ve koruyucu politikalar izleniyor? Bu politikalar ne ölçüde kapsayıcı ve yeterli? Bu yazıda, bu sorulara HIV ve HPV enfeksiyonları konusunda yaşanan gelişmeleri değerlendirerek cevap arayacağım.

HIV Örneği

Türkçe açılımı “insan bağışıklık yetmezliği virüsü” olan HIV korunmasız cinsel ilişki, enjektör-iğne paylaşımı veya gereken önlemler alınmadığı takdirde doğum ya da emzirme esnasında bulaşıcı olabilir. Günümüzde HIV ile enfekte olan kişiler, ilaç tedavisiyle sağlıklı bir şekilde hayatlarına devam edebiliyor. Ayrıca “HIV’in tamamen kontrol altında tutulmasını kondomsuz cinsel ilişkilerde bile bulaştırılmayacak bir seviyeye, yani belirlenemeyen seviyeye baskılanmasını sağlar.”² 2023 yılının

¹ Frankfurt Goethe Üniversitesi’nde doktora öğrencisidir. “Türkiye’nin Cinsel Sağlık Krizi” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 13 Eylül 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

² [Erişim bağlantısı.](#)

resmî verileri, Türkiye’de 40 bin kişinin HIV ile yaşadığını söylüyor ancak Klimik’in (Türk Klinik Mikrobiyoloji ve Enfeksiyon Hastalıkları Derneği) HIV/AIDS Çalışma Grubu Başkanı Prof. Dr. Akalın’ın aktardığına göre bu veriyi ikiye çarpmak mümkün. Çünkü “ülkemizde test yaptıрма alışkanlığı, farkındalık gibi kavramlar ve risk altındaki kişilerin kolaylıkla gidip anonim olarak test yaptırabilecekleri gönüllü danışmanlık ve test merkezlerinin sayısı oldukça az.” Aynı veri baz alındığında, HIV enfeksiyonunun Türkiye’de son 10 yılda yüzde 460 arttığı görülüyor.³

Prof. Dr. Akalın’ın sözlerine ek olarak, söz konusu HIV olduğunda görülen damgalama ve hak ihlallerine de değinmek gerekiyor. 2020 yılında Ramazan hutbesinde Diyanet İşleri Başkanı’nın eşcinselliği lanetlediği ve HIV’in eşcinsel ilişkiler sonucunda yayılıp “nesli çürüttüğünü” ifade ettiğini göz önünde bulundurursak HIV’e dair yanlış kanıların ve damgalamanın ne kadar yaygın olduğunu idrak edebiliriz. Benzer bir damgalama örneği, 2019’da HIV odaklı bir cinsel sağlık etkinliğinde kondom dağıtılması sebebiyle Sağlık Bakanlığı’nın kampanyadan desteğini çekmesinde de görülebilir. HIV ile yaşayanları güçlendirme odaklı sivil toplum kuruluşlarından biri olan Pozitif-iz’in yayımladığı rapor üzerine HIV ile yaşayanlara yönelik ayrımcılık ve damgalama derinleşmekte. Hak ihlallerinin önemli bir kısmını ise yabancı uyruklu kişilerin sağlığa erişim hakkının engellenmesi oluşturunuyor.⁴

Türkiye’de HIV tedavisi kapsamındaki tüm HIV ilaçları SGK tarafından karşılanmaktadır. Dünyada etkisi kanıtlanan önleme

³ [Erişim bağlantısı.](#)

⁴ [Erişim bağlantısı.](#)

yöntemlerinden biri olan ve HIV ile karşılaşmadan önce kullanılarak virüsün insan bedenine girişini engellemeye yarayan PreP (temas öncesi profilaksi) ise maalesef ki ülkemizde sigorta kapsamına alınmamıştır. Maliyeti yüksek olan bu ilaç, hekimler tarafından henüz reçete edilememekte ve ücreti sağlık sistemi tarafından karşılanamamaktadır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda HIV'e yönelik önleme ve koruma çabalarının yeterli olmadığını, damgalamanın yalnızca toplumda değil bizzat devlet aygıtları tarafından da sürdürüldüğünü söylemek mümkün.

HPV Örneği

İnsan papilloma virüsü olarak bilinen HPV'nin 200'den fazla türü bulunmaktadır ve cinsel yolla aktarılan en yaygın enfeksiyondur. Halkla paylaşılan bir prevalans verisi mevcut olmasa da bu konuda açıklama yapan hekimlerin ortak kanısı, HPV'nin Türkiye'de büyük bir artış gösterdiği yönünde. HPV'nin tespiti için ülkemizde çoğunlukla PAP Smear taraması yöntemi tercih edilmektedir. HPV'yi önleme çabaları ise oldukça yetersiz kalmaktadır. Kadınlarda rahim ağzı kanserine karşı yüzde 100'e yakın koruyuculuğu bulunan HPV aşısı, genital siğillere, vajina ve penis kanserleri gibi birçok kanser tipine karşı da koruma sağladığı bilinmesine rağmen halen ulusal aşılama programında yer almamaktadır.

Yazının başında yer verdiğim üzere üç dozu 10 bin lirayı bulan HPV aşısı, bazı belediyeler tarafından ücretsiz sağlanmaya başlamıştır. Ancak bu karara giden sürece kısa bir bakış atmak gerekir. Geçtiğimiz yıllarda feminist çevrelerden HPV aşısının ücretsiz ve erişilebilir olması için talepler yükselmeye başladı. 2021'de Önce Çocuklar ve Kadınlar Derneği tarafından yapılan "HPV aşısı ücretsiz olsun" kampanyası özellikle çevrimiçi ağlar tarafından

geniş kitlelere yayıldı. Milletvekili Gülüstan Kılıç Koçyiğit'in meclise HPV aşısının ulusal aşı programına alınmasını önermesinin ardından Kemal Kılıçdaroğlu, CHP iktidara geldiği takdirde kadınlar için diğer önleyici sağlık önlemlerinin yanı sıra HPV aşılmasının da ücretsiz olacağını duyurdu. Ardından kimi kadınlar, Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan HPV aşılması için geri ödeme talep ettikleri davaları kazandıklarını duyurmaya başladılar.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda 24 Kasım 2022'de Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, 18 yaşın üzerindekiilere HPV aşılması yapılması için çalışmalar yürüttüklerini belirtip aşağıdaki açıklamayı yaptı:

“HPV aşısının uygulanması konusunda bir çekincemiz asla yok, ancak ülkemizin sosyal gerçekliklerinden kopuk kararlar alınmasının kimseye bir faydası yok. Yaptığımız planlamaya göre, yaş gruplarını ve medeni hal durumlarını dikkate alan bir plan hazırlığındayız. Belirlenen bir grupta aşılamaya başlayacağız ve kapsamını kademe kademe genişleteceğiz.”⁵

Bu açıklama HPV aşılması kampanyası yürüten çevreler için bir zafer olarak kabul edilse de getirilen yaş ve medeni durum kriterleri kimi feminist çevreler ve doktorlar tarafından eleştirildi. Örneğin Dr. Hediye Gökçe Baykal, dünyanın hiçbir ülkesinde 18 yaş gibi bir sınırlamanın olmadığını belirterek cinsel hayatı evlilikle kısıtlayan düşüncelerin sağlık hakkına eşit şekilde ulaşılmasını engellediğini dile getirdi.⁶ Günümüze geldiğimizde belediyelerin HPV aşılması çalışmalarının önemli bir adım olduğunu ancak 26 yaş üzerinin aşidan faydalanamaması gibi

⁵ [Erişim bağlantısı.](#)

⁶ [Erişim bağlantısı.](#)

mevcut kısıtlamalarının cinsel sağlık alanındaki eşitsizlikleri yeniden ürettiğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Ailenin sosyopolitik düzenin ahlaki temeli olduğunu vurgulayan söylem ve politikalar ve cinsel yolla aktarılan enfeksiyonların çoğunlukla evlilik dışı cinsel pratiklerle özdeşleştirilmesi, cinsel sağlık alanındaki koruma ve önleme çabalarını yetersiz kılıyor. Dahası, söz konusu damgalama pratikleri, bu konudaki sorumluluğun bireylerin sırtına yüklenmesine yol açıyor ve geniş kapsamlı ve erişilebilir bir cinsel sağlık politikasına olan ihtiyacı gizliyor. HIV ve HPV özelinde tartışıldığı gibi koruma ve önleme çabaları henüz yeterli ve erişilebilir değil, ancak özellikle aktivist çevrelerin girişimlerinin belli ölçülerde sonuç bulabildiğini görmek de mümkün. Dolayısıyla cinsel sağlığı “ötekinin” değil hepimizin problemi olarak görmek önem taşıyor.

20. YÜZYILIN ÜÇ SİYASAL KAVRAYIŞI: ARENDT, HEIDEGGER VE SCHMITT

Bekir Caner Şafak¹

Bu denemede bir tarafta Hannah Arendt, diğer tarafta Martin Heidegger ve Carl Schmitt olmak üzere 20. yüzyıl siyaset teorisinin üç önemli isminin siyasal kavrayışlarını karşılaştırmalı bir biçimde benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyarak açıklamaya çalışacağım.

Bu yazının amacı; Arendt'in, Heidegger'in ve Schmitt'in düşüncelerinin pratik siyasal sorunlar karşısında karşılaştırmalı olarak hangi üstünlüklere ve/veya zaafllara sahip olduklarını çözümlemeye çalışmaktır.

Hannah Arendt, normatif teorisyenlerin aksine siyaset felsefesi ile pratik siyaset arasına mesafe koymamaktadır. Siyasal varlıklar olarak mevcudiyetimize yönelik algıladığı tehditler, Arendt'i siyasetin anlamının ne olduğunu tekrar tekrar düşünmeye sevk etmiştir. *İnsanlık Durumu*'nda bu sorunun peşine düşmüştür. Yine *Politikanın Vaadi*'nde siyasetin kaybolan anlamını bulmaya yönelmiştir. Arendt, siyaseti çoğulluk ve kamusal alan kavramları etrafında tanımlamaya çalışmaktadır. İnsani çoğulluk olgusuna dayanan siyaset; farklı insanların bir arada

¹ Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde yüksek lisans öğrencisidir. "20. Yüzyılın Üç Siyasal Kavrayışı: Arendt, Heidegger ve Schmitt" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/sitesinde 20 Eylül 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

varoluşunu, birlikteliğini ve örgütlenmesini içermektedir. Siyasetin kamusal alanla olan ilişkisi de tartışma ve karar alma etkinlikleri ile tanımlanmaktadır.

Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*'da herkesin kendi ölümü ile öldüğünü ve gerçek bir insan olmanın kendi tekilliği karşısında yaşamak anlamına geldiğini savunmaktadır. Arendt ise dünyada insanın değil insanların olduğunu ve insanlık durumundaki ayırt edici bileşenin ölüm değil doğum olduğunu söyler. Arendt'e göre insan, bir birey olarak politik nitelik kazanamaz. Politik olmak, farklılıklara rağmen belli ortaklıklar çerçevesinde birlikte bulunma halini gerektirmektedir. *İnsanlık Durumu*'nda Arendt, çoğulluğu insan eyleminin ve dolayısıyla da siyasetin bir ön koşulu olarak addeder.

Bu siyasal vizyon, Arendt'e göre ancak başkalarıyla konuşarak ve etkileşim kurularak gerçekleştirilebilir. Bu da sadece iki koşulda olabilir: Konuşma ve eylem özgürlüğü ile birlikte konuşabileceğimiz ve hareket edebileceğimiz bir alan. Arendt, politik olarak ve politik dünyada gerçekleştirilebilecek bir özgürlükten bahseder. Arendt'e göre kriz ve devrim zamanlarında nadiren siyasal eylemin doğrudan amacı haline gelen özgürlük, aslında insanların siyasal örgütlenme içinde birlikte yaşamalarının nedenidir. Arendt, siyasetin varoluş nedeninin özgürlük, deneyim alanının ise eylem olduğunu söyler.

Çoğulluk ve kamusal alan kavramları üzerinden tanımlanan siyasetin anlamı ise Arendt'e göre "özgürlük"tür. 20. yüzyıldaki totalitarizm ve atom bombası deneyimleri, özgürlük ile siyaset özdeşliğinin sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. Siyasetin üzerindeki bu olumsuz algıya karşı Arendt, "eylem" kavramına başvurmaktadır. *The Human Condition*'da *Vita Activa* kavramının üç ögesinden biri olan eylem, insanların birlikte yaşam-

larına karşılık gelen bir etkinlik türüdür. Heidegger'in varlığın anlamını araması gibi Arendt de politikanın anlamını aramaya koyulmuştur. Bunun yanında insanın kamusal alanda etkin bir varlık olarak varolması düşüncesinde de Heidegger etkisi olduğu söylenebilir.

Arendt, siyaseti bir metaforla performatif sanatlarla benzetmektedir. Nasıl performans sanatçıları; sanatlarını bir seyirci karşısında, kamuya açık alanda sergiliyorlarsa ve performansları başkalarına bağlıysa siyasal özgürlüğün tesis edilebilmesi için de kamusal bir alana ihtiyaç vardır. Ayrıca özgürlüğün etkileşimli karakteri ve herkesin siyasal sahnenin bir aktörü olamayacağı da burada vurgulanmaktadır. Bu tasavvurda öncelikle kamusal bir alan ve özel bir alan vardır. Kamusal alanda da siyasal aktörlerin performans sergileyecekleri bir alan ve seyirciler için başka bir alan talebi vardır.

Carl Schmitt de tıpkı Arendt gibi siyasalın anlamını ve tözünü tanımlama amacıyla yola çıkmıştır. Schmitt, *Siyasal Kavramı*'nda siyasal olanın kendine özgü nihai ayrımlar ile tanımlanması gerektiğini düşünmektedir. Nasıl ahlak iyi-kötü, ekonomi yararlı-zararlı, estetik güzel-çirkin şeklinde ayrımlara sahipse siyasal da kendinden menkul bir şekilde tanımlanabilmedir. Schmitt'e göre, siyasal eylem ve saikleri açıklamakta kullanılabilecek özgül siyasal ayrım, dost-düşman ayrımıdır. Bu ayrım bir birleşmenin ya da ayrışmanın, bir bağın ya da ayrılığın en uç yoğunluk derecesini ifade etmektedir. Burada siyasal karşıtlık, en uç ve yoğun karşıtlığa denk düşmekte, siyasal düşman da "öteki"ni ifade etmektedir. Düşman kavramı, gerçek bir mücadeleye olasılığını ifade etmektedir ve ötekinin varoluşsal olarak

olumsuzlanması söz konusudur. Schmitt, tüm siyasal kavramların polemik bir karakteri olduğunu ve bu bağlam kalktığı takdirde kavramların içinin boşalacağını düşünür.

Carl Schmitt, siyasetin reddi manasına gelen ve ekonomi ile etik ikiliği çevresinde dönen tipik liberal tanım ve kurguyu reddeder. Bunun yanında siyasal boyutu ortadan kaldırmanın veya dünyayı depolitize etmenin mümkün olmadığını ileri sürer. Arendt'e göre siyasala dair olan önyargıların da siyasal bir mahiyeti bulunmaktadır. İnsanlığın siyaset ve sahip olunan zor aracılığıyla kendini yok edebileceğini ifade eden korku, insanları dünyayı siyasetten arındırma umuduna yöneltmektedir. Arendt'e göre bu umut, idari/bürokratik bir devlet anlayışına çıkmaktadır ve despotizmle sonuçlanma tehlikesini içinde barındırmaktadır. Bu noktada Schmitt ile Arendt depolitizasyona karşı çıkmaları bakımından benzeşmeler de Arendt siyaseti müzakere alanı olarak görürken Schmitt çatışma alanı olarak görmektedir.

Arendt, siyasetin anlamını ararken Antik Yunan deneyimine başvurmaktadır. *Polis*'te özgür yurttaşların bir arada yaşadığı ve politikaya etkin olarak dahil oldukları bir örgütlenme biçimi vardır. Bilindiği üzere Aristoteles, insanı “zoon politikon” olarak tanımlar. *Polis*'te politika, birincil faaliyet alanıdır; ekonomi ise ikincil plandadır. Yani kamusal alan olarak niteleyebileceğimiz *polis* ile kelime anlamı hane olan -ekonomi kavramının da kökenini oluşturan- ve özel alanı niteleyen *oikos* arasında net bir ayrım vardır. Arendt de buradan hareketle kamusal alan ile özel alan arasında bir ayrım yapmakta ve siyaseti -dolayısıyla özgürlük- kamusal alanda konumlandırmaktadır. Konuşma ve müzakerenin başat olduğu kamusal alan, Arendt tarafından bir

masaya benzetilmektedir. Antik Yunan toplumu, sınıflı bir yapıya sahipti ve politikaya yalnızca mülk sahibi erkekler katılabilmekteydi. Kadınlar ve çocuklar, köleler, yabancılar bu alanın dışında kalmaktaydı. Burada kamusal alan ile özel alan arasındaki sınırın nasıl çekileceği sorusu sorulabilir.

Schmitt, *Siyasal Kavramı*'na “*Siyasal kavramı, devlet kavramından önce gelir*” cümlesi ile başlasa da siyasal kavrayışını tarihsel bir biçimlenim olarak gördüğü devlet kavramından çok da öteye götürememektedir. Dikkat çekici olan, Schmitt'in “total devlet” dediği şeye doğru olan diğer evrimdir. Bazı yorumların aksine, bu bir totaliter devlet teorisi değil, devletin refah devleti biçiminde tüm alanlara -ekonomi, kültür vb.- giderek daha fazla müdahale etmesi anlamında hiperdevletçiliğe doğru olan eğilim hakkında bir gözlemdir. Artık sadece siyasetle uğraşmıyor; toplumsal hayatın tüm kesimlerini işgal etme eğiliminde. Dolayısıyla devlet ve toplumu özdeşleştirme riski vardır. Schmitt'e göre, bu evrim devleti zayıflatsa da devletin tamamen siyasal bir kurum olarak kalamamasından kaynaklanmaktadır. Schmitt'in total devlet teorisi muğlaktır çünkü hem devletin siyasal olarak zayıflaması hem de güçlendirilmesi olasılığını açık bırakır. Total devlete yönelik eğilim, gücün tek bir partinin elinde tekelleştirilmesi veya giderek daha müdahaleci bir demokrasi kisvesi altında sosyal ve vesayetçi bir devlet tarafından tüm toplumun işgal edilmesi ile karakterize edilebilir. Bu bakımdan Schmitt'in daha çok devlet talep ettiğine dair okumalar çok yerinde değildir. Onun konumu, siyasal olarak güçlü bir devletin savunucusu, devlet görevlerini yerine getiren, gücünü siyasal olmayan faaliyetlerde dağıtmayan bir pozisyon gibi görünüyor. Heidegger'e göre ise devlet yalnızca bir aygıt değil, aynı zamanda organize eden bir süreçtir de. Ayrıca Heidegger'in halk nosyonuna bakışının Schmitt'ten ayrıştığını söyleyebiliriz. Schmitt'in

halk kavramına bakışını statik bulan Heidegger, halkın kendine özgü dinamik bir karakteri olduğunu düşünür.

Bu bakımdan hem Arendt hem de Schmitt siyasal alana dair bir sınır çizmektedirler. Schmitt'in anladığı anlamda siyasal, siyasalın varlığının özel özünün sınırlandırılması ile kazanılır. Schmitt, Heidegger ile ortak bir biçimde üretim ve tüketime sosyo-tek-nik yönetimi olarak anlaşılan liberalizmin eleştirisini sunar. Schmitt, siyasalın ekonomi, etik, estetik vb. birçok alana nüfuz etme potansiyeli taşıdığını düşünür. Schmitt'e göre belirli yoğunluk derecesine ulaştıktan sonra her alan siyasal bir mahiyet taşıyabilir. Bir diğer nokta da siyasal katılım bağlamında Arendt'in daha "elitist" bir bakış açısı varken Schmitt, siyasal birliğin tüm üyelerini bu sürece dahil eder. Ancak buradaki ayrışma noktası da Arendt, bunu kamusal tartışma, müzakere gibi kavramlarla açıklarken Schmitt, siyasal birliğin üyeleri için plebisit aracılığıyla bir siyasal katılım tahayyül eder. Schmitt, "gerçek" demokrasinin tesisi için homojenlik gerektiğini öne sürer. Bu homojenlik lider ile halk arasında da mevcut olmalıdır, yani lider halkın iradesini bir nevi bünyesinde barındırır.

Tarihsel bir biçimlenim olarak devlet meselesine geri dönecek olursak Schmitt, devletin ortaya çıktığı tarihsel dönemden bu yana bir evrim içinde olduğunu söyler. Devlet, 17. yüzyılın mutlak durumundan liberalizmin etkisiyle 19. yüzyılda yansız bir örnek haline gelmiştir. 20. yüzyılda ise teknoloji veya tekniğin hakimiyeti nedeniyle yansızlaşma eğiliminin artacağı düşünülse de teknoloji veya teknik Schmitt'e göre yansız değildir. Araçlar doğaları gereği her zaman hizmet ettikleri amaçların emrine amadedir. Schmitt'e göre teknik, daima salt bir araç ve silahtır. Tam da herkese hizmet ettiğinden dolayı tarafsız değildir. Teknik, aynı zamanda barışı ya da savaşı artırma potansiyeline sahiptir.

Arendt de teknik gelişme, emeğin otomasyonu ve her şeyin yapay bir hale gelmesi ile politik olandan geriye ne kaldığını sorgulamaktadır. Ona göre bu denli teknikleşme politik olan için bir tehlike arz etmekteydi. Her iki düşünür de teknikleşme dolayısıyla depolitikleşmeyi tehlikeli bulmaktadır. Arendt'ten farklı olarak Schmitt, teknikleşmenin de siyasal ortadan kaldıramayacağını düşünür.

Heidegger de Schmitt de geçmiş düzenin tekrar tesis edilebileceğini düşünmezler. Klasik siyasetin ve onunla birlikte depolitizasyon ile topyekûn savaş çağındaki dost-düşman ayrımının çöküşü, klasik siyasete geri dönüşe izin vermez ancak karşılıklı tanıma ve sınırlandırma mantığının başka temeller üzerinde kurulup kurulamayacağı sorusunu gündeme getirirler. Schmitt de Heidegger gibi küreselleşmeci siyasetten ayrılmaktadır.

Arendt'in değindiği meselelerden birisi de savaştır. Savaş, artık siyasetin bir aracı olmaktan çıkmış ve imha savaşına evrilmiştir. Burada Arendt, topyekûn bir savaştan bahseder. Bu tür bir savaş, sınırlarını ihlal ederek siyaseti de imha etme potansiyelini bünyesinde taşımaktadır. Schmitt de savaş ve barış arasında ara bir durum olarak tanımladığı topyekûn savaş kavramına değinir. Artık geleneksel manada savaş veya barış olmayan ara bir durum söz konusudur. Topyekûn savaş, sınırlı savaşın yerini almakla tehdit ediyor. Topyekûn savaş fikrini, Schmitt'in total devlet fikri ile birlikte okumak gerekir. Savaş, iki nedenden ötürü topyekûn olacaktır: ilki, artık bir savaş alanıyla sınırlı olmayacağı, dünya dışı uzay da dahil olmak üzere tüm gezegene yayılacağı için; ikincisi, tüm faaliyetlerin -bilimsel, teknolojik, ekonomik- ve tüm varoluşun doğrudan bu devasa çatışmaya dahil olacağı - yani sadece askerî olmayacağı- için. Her iki düşünür de politik

bir bağlamdan çıkarak bir imha aracına ve amacına dönüşen topyekûn savaşa karşı uyarıda bulunmuşlardır. Ayrıca Arendt, savaş olgusunu Roma ve Antik Yunan örnekleri üzerinden de inceleyerek sınırların ötesinde bir siyasal düzen kurma düşüncesinin Roma kökenli olduğunu belirtmiştir. Arendt'e göre bu düşünce sürdüğü takdirde imha savaşlarıyla ortadan kaldırılan, yenilen düşmanın dünyasından daha fazlası olacaktır. Schmitt de Grossraum kavramı ile benzer bir şeyden bahsetmektedir. Bu kavram kısaca hegemonik gücün sınırlarının ötesinde münhasır bir etki alanını ifade etmektedir. Arendt'e göre, savaş kavramının dönüşmesi, kitle imha silahlarının gelişimi ve totaliter rejim deneyimleri; siyasetin anlamını silikleştirerek apolitikleşmeye yol açmıştır. Arendt, siyaseti şiddetle özdeşleştiren bu bakış açısına her şeye rağmen eleştirel bir biçimde yaklaşmaktadır.

Sonuç olarak, Arendt de Schmitt de siyaseti bir kriz anı olarak deneyimlemelerinden yola çıksalar da siyasetin doğasına dair zıt çözümlemeler yapmışlardır. Arendt'e göre siyasalın özü çoğulculuk ve özgürlük iken Schmitt'e göre dost ve düşman ayrımının yoğunluğunda yatmaktadır. Arendt siyaseti karar ve savaş üzerine değil, katılım ve özgürlükler üzerine kurmaktadır. Arendt'in düşüncesine göre özgürlüğün ve eylemlerin üzerine tefekkür söz konusudur. Schmitt'ten farklı olarak Arendt için siyaset, bir düzen değil; katılım ve etkileşimdir. Ayrıca Arendt'te katı bir siyaset tanımı görürüz: sosyal ve sınıfsal meseleler ile ekonomi, siyasetin dışındadır. Bu meseleler ihtiyaç ve emek alanıyla ilgilidir, yani özel alana aittir. Bu bakımdan Arendt'in siyaseti dar bir anlamla anladığı yorumunu yapabiliriz. Arendt'teki katılarak varolma düşüncesi, siyasal kavrayışına ister istemez bir elitizm katmaktadır.

Arendt'in müzakereci ve çoğulcu siyaset anlayışının çağımız pratik siyasetinde giderek zayıflamakta olduğunu ve Schmitt'in karşıtlıklara dayanan siyaset anlayışının ise popülist hareketler bağlamında yükseldiğini gözlemleyebiliriz.

K A Y N A K L A R

Arendt, H., (1994), İnsanlık Durumu, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.

Arendt, H., (2023), Politikanın Vaadi, çev. Müge Serin, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Heidegger, M., (2008), Varlık ve Zaman, çev. Kaan H. Ökten, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Heidegger, M., (2015), On Hegel's Philosophy of Rights. Lon: Bloomsbury.

Radloff, B., (2004 ve 2005), "Heidegger and Carl Schmitt: The Historicity of the Political", Heidegger Studien, c 21, s.83-99; C.21, s. 75-94.

Schmitt, C., (2021), Siyasal Kavramı, çev. Ece Göztepe, İstanbul, Metis Yayınları.

Sluga, H., (2014), Politics and the Search for the Common Good, Cabridge: CUP, Ch. 5 ve 6.

ANADOLUHİSARLI GAVSİ BEY

Muratcan Zorcu¹

Albay Talât Aydemir’in Yapı Kredi Yayınları’ndan çıkan *Hatıratım* kitabı incelendiğinde 1960’lı yılların askerî hareketliliği arasında onlarca üst düzey isme rastlamak mümkündür: İsmet İnönü, Cemal Gürsel, Fethi Gürcan bu kalabalık isimlerden sadece birkaçı. Aydemir’in teşebbüs ettiği darbe girişiminden sonra *İddianame* hazırlanır ve yargılamalar başlar. *İddianame*’nin tam metnini yayımlayan kitabın içerisinden bir isme odaklanacağız bugün. Bu süreçte yargılanan ve sonra beraat eden Harp Okulu öğrencilerinden Anadoluhisarlı Gavsî Bey’i - hitap ettiğim şekilde Gavsî Amca’yı- vefatının kırkıncı gününde sizlere anlatarak anmak isterim.

Gavsî Bayraktar ismine ilk defa çocukken rastladım. Eski İstanbul, tılsımlı bir hikâye misali, Yahya Kemal, Tanpınar ve Abdülhak Şinasi ile edebiyatta tüm görkemiyle yaşarken Namık Kemal’in *İntibak*’ındaki Çamlıca tasviri de bir çocuğu etkiledi. Tesirin büyüklüğünü bugün Boğaz’da mukim herhangi bir köydeki yürüyüşte hâlâ hissedebiliyorum. O çocukluk dönemlerimin vazgeçilmezlerinden birisi de *Facebook*’ta gezinmekti. Eski İstanbul sayfalarının birinde Gavsî Bey’in kısa hikâyelerini okuyorduk. Henüz tanıımıyordum, ama hissediyordum, benim için “*Bir yoldu parıldayan, gümüştten...*”

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü’nde doktora adayıdır. “Anadoluhisarlı Gavsî Bey” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 23 Eylül 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Yıllar yılları kovaladı, ben de serpilip boy verdim. Gavsı Bey de-
ğer verdiğim bir büyüğüm olarak *Facebook*'ta duran bir çınar
ağacıydı. Boğaziçi'ndeki lisans ve yüksek lisans yıllarımda Be-
bek'te vakit geçirirken komşumuz Arnavutköy'de ikamet eden
Gavsı Bey'e gidemediğim için pişmanım hâlâ.

Facebook konuşmalarımızın ardından Gavsı Bey ile artık bir nok-
tada yüz yüze görüşmem gerekiyordu. Doktoraya başladığım yıl
pandeminin etkileri azalmaya başlamıştı. Gavsı Bey'le Arnavut-
köy İskelesi'nde buluşarak Arnavutköy Sosyal Tesisleri'ne
geçtik. Sohbet ettik. İstanbul'un sayfiye köşeleri, Kuleli ve Harp
Okulu hatıraları, babası, sohbetlerimizin olmazsa olmazı Türk
müziği. Bu müziğin emsalsiz temsilcisi Münir Bey... Hayatımın
en özel günlerinden birisi şu olayla tamamlanmıştı: Gavsı Bey sağ
elindeki bastondan destek alırken ben de sol koluna girip yürü-
mesine yardımcı oldum. Evine giden yolda polis karakolunun
önünden geçerken Gavsı Bey ile karakol kapısının üstündeki
süslü yazıyı okuyorduk. Polisler, *“Amca, buranın yeni yazılı
hali bizde yok, okuyabiliyorsanız bize de söyler misiniz?”* diye
katıldı kervana. Polislerle ahbap olup Osmanlı Türkçesiyle yazılı
taşı okuyorduk. İşte daha ilk buluşmamızda böyle hoş bir ortama
şahit olmuştum.

Gavsı Bey'in ilk buluşmamızda anlattığı hikâyeyi daha sonra sos-
yal medyada yazdığını gördüm:

“Kalamış şarkısının güftesi olan şiir nasıl doğdu?”

*Geçtiğimiz günlerde bir müzik programına konuk olarak ka-
tılan Erhan Akman'dan dinledim bu öyküyü. Bu tür
öykülerin kaydedilmesi ve gerektiğinde yayımlanması düşün-
cesine inanırım. Tarih bu tür nakillerin kayda geçmesi ile
oluşur.*

Erhan Akman adını ilk kez duyuyorum. Bu benim hatam olmalı; zira, müzik denince benim muhafazakâr damarlarım kabarıyor. Farklı yorumları aramıyorum, klasikten uzaklaşmıyorum. Burada da aynı hal geldi başıma... Üstelik, yıllık sağlık tarama dönemimde olduğumdan dolayı, araştırma yapabilme vaktim de olmadı... Kısmet bu güneymiş deyip öyküyü aktarmaya başlama zamanıdır artık...

Kalamış'ın Kalamış olduğu dönemler!.. Münir Nureddin Selçuk, Kalamış semtinde bir kulüp işletmektedir. Üst düzey konuklar için özenle hazırlanmış, yurt dışından gelen ve henüz yurdumuzda pek tanınmayan viski gibi içkilerin bulunduğu bir lokal burası...

Şair Behçet Kemal Çağlar, günün birinde arkadaşını ziyaret amacıyla bu mekâna gider. Uzunca bir süre çaldıktan sonra, kapı açılır... Kapıyı açan olağanüstü güzellikte bir hanımındır.

Şairin anlatımıyla, 'denizi gözlerinde gezdiren bir kadın!'

Neyse, içeri girerler, Münir Nureddin Bey'in de katılması ile sohbet başlar ve yemek faslından sonra da sandalla denize açılırlar.

Münir Nureddin Bey, Behçet Kemal Bey'e bestelenmek üzere bir şiir ricasında bulunduğunu anlatmıştır lokalde otururlarken. Şair de henüz ortaya çıkan pek bir şey olmadığını kem küm etmiştir söz arasında...

Sandalda gezinirlerken Hanımefendi, gözlerini üzerinden alamayacak kadar etkilenen Behçet Kemal Bey'e aniden dönerek ve konu açmak amacıyla sorar:

'Şairim, şiiri ne zaman yazacaksınız?..'

Kendinden geçmiş durumdaki şairin ağzından kendiliğinden dökülen sözler şöyledir:

*‘Fethettiniz ay parlayarak sen gülerekten
Gündüz koya sen gel gece kalsın aya nöbet
Ses çıkmıyor artık ne kürekte ne yürekte
Emret güzelim istediğin şarkıyı emret.’*

*Bu kıt’a, şiirin son kıtası olmuştur. Sahile döndükten sonra;
Şair, odasına çekilir çekilmez şiiri tamamlar ve ertesi sabah
Münir Nureddin Bey’e teslim eder.*

*‘Yok başka yerin lûtfu ne yazdan ne de kıştan
Bir tatlı huzur almaya geldik Kalamış’tan
Yok zerre teselli ne gülüşten ne bakıştan
Bir tatlı huzur almaya geldik Kalamış’tan
İstanbul’u sevmese gönül aşkı ne anlar
Düşsün suya yer yer erisin eski zamanlar
Sarsın bizi akşamlar şarap rengi dumanlar
Bir tatlı huzur almaya geldik Kalamış’tan
Fethettiniz ay parlayarak sen gülerekten
Gündüz koya sen gel gece kalsın aya nöbet
Ses çıkmıyor artık ne kürekte ne yürekte
Emret güzelim istediğin şarkıyı emret’ İşte, o güzelim ‘niha-
vend’in doğuş öyküsü bundan ibaretmiş!..”*

Bu güzel hikâyeden sonra Gavsî Bey’i anlatmaya devam edelim: Hâlâ devam eden doktora sürecimde İstinye’de kalıyorum. Gele-
neksel telefon görüşmelerimizde İstinye’ye taşındığımı söyleyin-
ce “Komşu sayılırsınız Beyefendi” diyerek mukabele edip “Daha sık
görüürüz artık” diye ekledi.

Burada hikâyeye *Yarının Kültürü* dahil oluyor. Yüksek lisans ve doktora öğrencilerinden oluşan bir sosyal bilimler sitesi. 2021 yılının Eylül’ünden Aralık’a kadar yılda yirmi altı yazı planı yapılmış, sözler alınmış idi. Site, yayın hayatına yılbaşı günü başladı ve yılın her haftasını doldurma fikri ağır bastı. Günler hızla geçiyordu. Atıl kalan haftaları yirmi altı yeni kişi bularak aşmak mümkündü; ama henüz ilk yıldaydık. Tecrübemiz de pek yoktu. Aklıma bazı haftaları sabitleme fikri geldi. Böylece kıymetli okuyucularımızı Gavsı Bey’in birbirinden değerli hatıralarıyla buluşturabilirdik. Burada kendisine gösterdiğim hürmete mukabil o değerli insanın yarına kalmasını arzu ettiğim için Gavsı Bey’e telefon açtım. Kendi hesabında paylaştığı yazılardan İstanbul kültürünü yansıtan, benim de hoşuma gidenleri seçmek için izin istedim. Her zamanki kibarlığıyla “*En iyilerini seçmişsiniz, bu yazıların abir ömrümde yayımlanması benim için onur*” dedi. Şubat ve mart aylarında uygun bulduğumuz yazıları yayımladık, çok güzel yanıtlar aldık. Biraz da edebiyat yaparak veda ile biten bir yazısını mayıs ayında yayımlayarak süreci tamamladık. Yılı bitirdik, kitabımız basıldı. Ben de elimde kitabın iki nüshasıyla Arnavutköy’e koştum.

Sanırım bir saati aşkın bir süre misafiri oldum kendisinin. Eşi kahvelerimizi pişirmeye gittiğinde radyoda TRT Nağme açıldı. Sesini açtırdı. Eşinin “*Belki çocuk sevmiyor, niye zorluyorsun?*” çıkışına ders gibi karşılık verdi: “*Kültür birdir. Yazılarımdan keyif alan bir insan yaşı kaç olursa olsun bu müzikten de keyif alır.*” Ben, Gavsı Bey’in eşinin yaptığı, Beylerbeyi tepelerinden beyaz esarete bürünen bir Boğaz tablosuna hayranlıkla bakıyordum. Bu tablonun altında sohbet ettik. “*Siyaset konuşarak zaman tüketmeyelim. Memlekete hayırlı olduğunu düşünerek komutanlarımızın isteğiyle 1963’te Harp Okulu’ndan çıktık. Hiçbir şey değişmedi!*” dedi. En sevdiği dostunu anlattı, Harp

Okulu'ndan. *“Pangaltı’da bir meyhane açtı, eşimle müsait oldukça giderdik. Babamın vefatında dükkâna kimseyi almadı, gizlice kapısını kitledi meyhanenin. Saz ekibine de ‘Bu akşam yalnız nihavent dinleyeceğiz’ dedi”* diyerek babasını kaybettiği geceyi anlattı. Gerçek dostluğu bu hikâyeyle vurguladı. Babasından da sık bahsederdi, *Dün Gece Mehtaba Dalıp* yazısında anne babasının tanışmalarını anlatmıştı. Ben yazının etkisinde babasının ehl-i tarik olup olmadığını sorduğumda *“Orta Asya’dan gelen bir hoca vardı. Ömrünün sonuna doğru ona birkaç defa gitti. Erbakan için satış yapıldığında ‘Dine para ve siyaset mi girer!’ tepkisiyle bir daha adım atmadı”* demişti. İşte bu tatlı sohbet, o tablonun altında sürüp gitti, son olduğunu bilmiyordum: *“Rü’yâ sona ermeden şafakta...”* geçen zamanlardandı.

Gavsi Bey’in bizim yayımlayabildiğimiz beş yazısındaki üslubuna ve anlattıklarına hayran olanların sayısını tahmin edebiliyorum. Hatıralarının bir dosya içerisinde olduğunu da biliyorum, bunların basılması gerekiyor. Gavsi Bey’in, her oturduğumuzda heyecanla bahsettiği kızına *Yarının Kültürü’nün* bu hatıraları basma niyetini iletteğimizde halihazırda aynı planın kendilerinde de olduğundan bahsetti. Umuyorum ki bugün meçhul olan şehrin bilinmeyen yönlerini en kısa zamanda Gavsi Bey’in su gibi akan Türkçesiyle kendi ağzından okuruz. Gavsi Bey ayrıca Mizancı Murad’ın *Tarih-i Umumi’sini* günümüz Türkçesine çevirdi. Bundan *“Sizin akademide günümüz Türkçesi makbul olmuyor sanıyorum; ama yaptım!”* diye bahsetmişti. 2000’li yıllarda şahsi kütüphanesindeki kitaplardan faydalanarak Türk edebiyatında, şiirinde, müziğinde “gül” geçen kelimeleri *Gülname’sinde* derlemişti. Bunlar da yayın sırasını bekleyen diğer eserleri... Bir gün yayımlanır umarım.

Gavsi Bey’i kaybettik. Tekrar başımız sağ olsun...

1943-2024

TÜRKİYE’DE YAT TURİZMİ

Selin Topkaya¹

Yat denince birçoğumuzun aklına lüks hayatın simgesi geliyor. Gerçekten de yatlar lüksün en çok hayat bulduğu yerlerden biridir. Bu yüzden bazen film ve dizilerdeki çok zengin insanların bile teknelerinin oldukça “mütevazı” olduğunu görüyoruz. Bunun sebebi, bu lüks araçların günlük kiralalarının bile çok yüksek olması. Örneğin Türkiye’de üretilen en büyük megayyat olan 85 metrelik *Victorious*’un haftalık charter ücreti 800 ila 850 bin euro’dan başlamaktadır (Fraser Yachts, n.d.).

Yat Tarihi

Yat denildiğinde aklımıza lüksün gelmesinin diğer sebebi ise bu araçların var olduğu andan itibaren lüks ve eğlence amaçlı olarak kullanılmalarıdır. Tarihteki ilk yat olarak kabul edilen *Mary*, 1660 yılında Amsterdam şehri tarafından İngiltere Kralı II. Charles’a hediye edilmiştir. Bu hediyenin seçilmesinin sebebi ise II. Charles’ın *Mary*’e duyduğu ilgiydi çünkü *Mary*, o dönemde savaş, ticaret veya balıkçılık için kullanılan teknelerden çok daha farklıydı. Bu şekilde de yat ve yatçılık kavramları elitlerin ve aristokratların zaman geçirmek için kullandığı bir araca dönüşmüştür (Sciarrelli, 1995). Bu sebeple de Falconer (1780), *Marine Dictionary* adlı eserinde, yatı; “prensleri, büyükelçileri veya diğer önemli kişileri bir krallıktan diğerine taşımak için kullanılan bir gemi” olarak tanımlar.

¹ Milano Üniversitesi Hukuk Bölümü’nden yüksek lisans mezunudur. Yazarın “Türkiye’de Yat Turizmi” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 27 Eylül 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Türkiye'nin Yat Tarihi

Türkiye'deki duruma baktığımızda ilk devlet yatının, bugün hâlâ İstanbul Deniz Müzesi'nde sergilenen ve IV. Mehmet için 17. yüzyılda yaptırılan imparatorluk kadırgası olduğunu görüyoruz. 19. yüzyıla geldiğimizde ise ilk devlet yatı inşasını Sultan Abdülaziz'in emrettiğini görüyoruz. Bu gelişme de deniz taşıtlarının devlet temsiliyeti için kullanılması kültürünün önünü açmıştır. Bahse konu olan gelişmeye örnek olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son, ancak Cumhuriyet'in ilk yatı olan *Ertuğrul* verilebilir (Güleryüz, 2007). Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de *Ertuğrul* yatıyla deniz yarışlarını takip ettiği bilinmektedir (Arı, 2009).

Son olarak, hepimizin tanıdığı ve bildiği, ayrıca bir İngiliz amiralin “şüphesiz dünya denizlerindeki en parlak incilerden biri” olarak tanımladığı *Savarona* gelmektedir (Güleryüz, 2007). Bilindiği üzere Atatürk bu yatta Haziran ve Temmuz 1938 tarihlerinde 54 gün geçirmiştir ancak Gazi'nin 24 Temmuz 1938 günü *Savarona*'da yaptığı deniz gezisi, kendisinin son deniz gezisi olmuştur (Keklik, 2008). *Savarona* yakın zamanda Türk Deniz Kuvvetleri tarafından yenilenmek üzere alınmıştır. Restore edildikten sonra ise Deniz Harp Okulu öğrencileri tarafından eğitim teknesi olarak kullanılacaktır (Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı, 2023).

Türkiye'nin Yat Sektöründeki Yeri ve Başarısı

Denizcilik dendiğinde Türkiye'nin güçlü olduğu veya geliştirilmesi gereken birçok alandan bahsedebiliriz. Örneğin, halkın denizle daha iç içe olmasını sağlamak ya da müfredata denizcilik temalı eğitimler eklemek, geliştirilmesi gereken alanlara örnektir. Ancak, Türkiye'nin denizcilik alanında şüphesiz iyi olduğu bir

alan yatçılıktır. *Superyacht Times*'in her yıl yayımladığı “*State of Yachting*” raporlarına göre Türkiye, 2023 ve 2024 yıllarında sırasıyla 92 ve 116 süperyat inşa ederek dünyada yat inşasında 2. sırada yer almıştır. Türkiye ayrıca 55 tersane ile en fazla tersaneye sahip ÷lke olarak İtalya ile birinciliği paylaşmaktadır.

Bu sayılar Türkiye'nin global başarısını gözler önüne sermekle beraber, bu başarıyla gelen istihdam artışını da göz ardı etmemek gerekmektedir. 2010 yılında Türkiye'nin yat sektörü 37 bin kişiye istihdam sağlarken 2023 yılına geldiğimizde bu sayı 94 bine ulaşmıştır. Gör÷ldüğü üzere gittikçe büyüyen ve gelişen bu sektör yeni iş imkânları da yaratmaktadır (İstanbul ve Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz Bölgeleri Deniz Ticaret Odası, 2024).

Türk Yat Sektörünün Sorunları

Ancak Türkiye'nin yat sektöründeki bu başarısından her şeyin dört dörtlük olduğı anlamı çıkarılmamalıdır. Her konuda olduğu gibi bu alanda da vergilendirme, sektörün büyümesinin önündeki önemli engellerden biridir.

Bu kadar başarılı bir sektörün hukuki altyapısı da maalesef bir o kadar zayıftır. Sadece belli başlı yönetmeliklerde “yat” ve “yat” konusunu alakadar eden tanımlara rastlarken bu tanımların da birbirinden farklı şekillerde oluşturulduğunu gör÷yoruz. Hukuki sistemdeki eksiklikler ve bunların sebep olduğu kafa karışıklıkları, Türkiye'ye gelebilecek dövizin de kaybedilmesine sebep olacaktır. Yat turizmi kapsamında ÷lkemize gelen her birey, toplu turizm kapsamında otellerde konaklayan ve haftada 600-700 dolar harcayan kişilere kıyasla 3-4 ila 15 kat arasında fazla harcama yapmaktadır. Yani Türkiye'yi değil de başka bir yeri tatil noktası olarak tercih eden her yatçı, Türkiye'ye haftalık

2500 ila 10.000 dolar arasında para kaybettirmektedir (Topkaya, 2024).

Yatların vergilendirilmesiyle ilgili kamuoyunun da dikkatini çeken bir hadise 2017 yılında vuku bulmuştur. Bu yıl çıkan bir Bakanlar Kurulu kararı ile Türk bayraklı yatların/teknelerin sayısı artırılmak istenmiş, bu yüzden de yatlara ÖTV muafiyeti getirilmekle beraber ödeyecekleri KDV de yüzde 1'e indirilmiştir. Aynı zamanda İthalat Kanunu dolayısıyla Türkiye'ye sadece bakanlıktan izin alınarak getirilebilen ikinci el tekneler de Bakanlar Kurulu kararından önce satın alındıklarını kanıtlamak şartıyla ülkeye sokulabilecek ve Türk bayrağı çekebileceklerdir.

Bu uygulamanın hedefine ulaştığı, 6000 teknenin Türk bayrağına geçmesinden anlaşılabılır. Ancak genel anlamıyla bu uygulama kamuoyunda zenginlerin vergi ödemediği şeklinde yorumlanmıştır. Halkın tepkisinin çıkış noktası mantıklı olsa da Türk bayrağı çekmeyen ama sahipleri Türk olan tekneler birçok soruna, hatta güvenlik zafiyetine sebep olmaktadır. Bilindiği üzere tekne sahipleri daha düşük vergilendirme ve daha hızlı bürokrasi gibi sebeplerden ötürü *Flags of Convenience* adı verilen bayrak devletlerinin bayraklarını çekmeyi tercih etmektedirler. Ancak *Flags of Convenience* ülkelerinin dünyadaki birçok ülkenin imzaladığı uluslararası denizcilik antlaşmalarını imzalamadıkları ve düşük seviye denetim uyguladıkları bilinmektedir.

Yabancı bayraklı çok sayıda teknenin Türk sularında bulunması da izinsiz giriş yapan tekneleri tespit etmekte zorluk çıkarmaktadır. Aynı zamanda sahibi Türk olan teknelerin yabancı bayrak kullanması ulusal prestije de zarar veren bir durumdur.

Bütün bunları bir teraziye koyduğumuzda teknelerin Türk bayrağına geçişinin önemli bir ulusal mesele olduğu söylenebilir ancak görüldüğü üzere bu sayının artmasının önündeki en büyük engel yine vergilendirme ve İthalat Kanunu'nda yer alan kısıtlamadır.

Değerlendirme

Verilen bilgiler doğrultusunda, global anlamda önemli bir başarı elde etmiş bir sektörden söz ediyor olsak da bu sektörün gelişimini sürdürebilmesi için atılması gereken birçok adım olduğu açıktır. Türk bayrağına geçişin artırılması için yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulurken aynı zamanda hızla büyüyen bu sektöre uygun insan kaynağı yetiştirmenin de önemi göz ardı edilemez. Yalnızca yatların inşası veya denetimini gerçekleştiren mühendislerin değil, aynı zamanda yat kaptanlarının, tekne boyacıları ve genel olarak bu sektörde çalışan tüm emekçilerin sayısının artırılması gerekmektedir. Bu nedenle, denizcilik meslek liselerinin ve denizcilik meslek yüksekokullarının sayısının artırılması, eğitim kalitesinin yükseltilmesi ve sektöre yönelik özel programların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bunların yanı sıra, mevcut hukuki altyapıdaki tutarsızlıkların giderilmesi ve yat turizmine ilişkin kuralların, İtalya'da olduğu gibi tek bir başlık altında toplanması, Türkiye'nin hem gelirini artıracak hem de uluslararası prestijini yükseltecektir. Ayrıca, sektördeki gelişmelerin sürdürülebilir olması için, denizcilik eğitimine yapılan yatırımların artırılması ve denizcilik sektörüne yönelik teşviklerin genişletilmesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Böylece Türkiye, yatçılık alanındaki mevcut başarısını daha da ileriye taşıyabilir ve dünya çapında bir denizcilik merkezi haline gelebilir.

K A Y N A K L A R

Arı, K. (2009). *İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj: "Haklar, Kazanımlar ve Bayramlar"*. [Erişim bağlantısı](#).

Falconer, W. (1780). *An universal dictionary of the marine*. London: B. T. Batsford, Ltd.

Güleryüz, A. (2007). *Ertuğrul, Savarona & Türk devlet yatları*. Denizler Kitabevi.

İstanbul ve Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz Bölgeleri Deniz Ticaret Odası. (2024). *Denizcilik sektör raporu*. [Erişim bağlantısı](#).

Sciarrelli, C. (1995). *Lo yacht: Origine ed evoluzione del veliero da diporto* (8th ed.). Mursia.

Topkaya, S. (2024). *Current Shortcomings Of Yacht Law In Turkey And The Integration Of Yacht Law Practices From Italy And The United Kindom Into The Turkish System*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı. [@tcsavunma]. (2023, 11 Aralık). *17 Ağustos 2023 tarihinde Deniz Kuvvetleri Komutanlığı envanterine alınan, Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi mirası M/Y SAVARONA, İstanbul Tersanesi Komutanlığı havuzunda kapsamlı onarıma tabi tutuluyor. Aslına sadık kalınarak yapılan onarım sonrasında yeniden hizmete alınacak olan SAVARONA, öğrencilerimizin deniz eğitimlerinde kullanılacak [Tweet]*. X (eski adıyla Twitter). [Erişim bağlantısı](#).

AKDENİZ’İN ORMANLARININ PEK DOĞAL OLMAYAN TARİHİ: EKOLOJİ, SERMAYE VE BİZ

Mehmet Durmaz¹

*“Dünyanın yağmacıları yaptıkları tahribatla karayı tüket-
tikten sonra denizi eşeliyorlar: Düşmanları zenginse açgözlüler,
fakirse şan peşindeler; Doğu ve Batı onları doyurmaya yetmiyor. Zen-
ginliğe ve fakirliğe aynı iştahla bakan bir tek onlar. Gaspa, katliama,
yağmaya hüsnütabirle imparatorluk diyorlar ve bir yeri ıssızlığa dö-
nüştürdüklerinde ona huzur diyorlar.”*

-Cornelius Tacitus²

*“Kestiğimiz ağaçların belki yirmi katını diktik. (...) Golf sa-
haları yapıldıktan sonra kalan ağaçların nasıl değerlendirildiğini,
korunduğunu görmemenizi isterim.”*

-Özgür Cinkılıç (Otel Müdürü)³

¹ Harvard Üniversitesi’nde Ortadoğu Çalışmaları’nda yüksek lisans öğ-
rencisidir. Yazarın “Akdeniz’in Ormanlarının Pek Doğal Olmayan
Tarihi: Ekoloji, Sermaye ve Biz” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ si-
tesinde 4 Ekim 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

² Cornelius Tacitus, *Agricola, Germany, and Dialogue on Orators*, çev.
Herbert W. Benario, Rev. ed (Indianapolis: Hackett Pub., 2006), 45;
İngilizceden çeviri yazara aittir.

³ “Ormanları böyle katlettiler”, *Hürriyet*, 31 Ekim 2007, [Erişim bağ-
lantısı](http://Erişim bağlantısı).

2021 yılının temmuz ayı, felaketlerin üst üste geldiği Türkiye’de bir yangınla ilk kez burun buruna geliştirdi. Annenin babası tarafından memleketim sayılacak Belek’teyken nehrin hemen öteki yanındaki Manavgat’ta günlerce söndürülmeyecek bir yangın çıkmıştı. O yaz yangın yalnızca Manavgat’ta değil, Türkiye’nin ve hatta Akdeniz’in her yerindeydi. Görünen o ki devletin zayıflamış kurumları bu boyuttaki bir yangına hazır değildi ve hemen her yerde yerel halk (elbette olduğu kadarıyla devletin, halkın kalanının ve bir ölçüde de yabancıların desteğiyle) kendi imkânlarıyla yangının etki alanını azaltmaya çalışıyordu. Çabalar büyük oranda nafileydi çünkü hem coğrafi etki alanı bu kadar geniş, hem de bu kadar fazla merkezli bir yangını kontrol altına almak kolay iş değildi. Türkiye’deki her ciddi meselede olduğu gibi çok hızlı bir biçimde yanan ağaçlar, hayatını yitiren insanlar ve hayvanlar, bir daha yerine gelmeyecek ekosistemler unutulup bir algı savaşına girildi. O günlerdeki çaresizlik, öfke ve korku kişiliğim üzerinde, çevremi, Türkiye’yi ve dünyayı algılayışım, meselelere yaklaşımında büyük bir etki bıraktı. Fakat uzun süre, sanırım bu yazıyı kaleme almaya başlayana kadar, o anki can alıcı soruya ciddi bir mesai harcamadım: Manavgat’ın ormanları neden yandı? Belek’in ormanları neden artık golf sahası? Akdeniz’in ormanlarına ne oldu?

Bu yazıda bu sorulara dönerek Akdeniz’in ormanlarının “pek doğal olmayan tarihi”ni, özellikle de John McNeill’in *The Mountains of the Mediterranean World* kitabını kaynak olarak kullanarak açıklamaya çalışıyorum. Yaşadıklarımızı daha iyi anlamak için bu yangınları, golf sahalarını ve ormanları ait oldukları yere –uzun bir tarihe– oturtup birbirinden bağımsız gözükken bu sorular arasındaki bağlantıları kafamızda yeniden kurmaya ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum.

Antiklerden Modernlere, Kilden Yörüklerle

Bugün Akdeniz’de kıyı şeridinden, dağ geçitlerinden ve keskin virajlardan geçeceğiniz bir yolculukta karşınıza çıkacaklar az çok bellidir: Taş ocakları için delinmiş, çıplak dağlar; kalkerli topraklar; kekik, yasemin gibi bitkilere ev sahipliği yapan garigler - çalılıklar-; daha alçaklardaysanız en çok da pırnal meşe ve kermes meşesiyle dikkat çeken makiler ve eğer şanssızsanız geçtiğimiz yıllarda yanan ağaçlardan kalan kararmış topraklar.⁴ Deniz manzarasının güzelliğine rağmen bitki örtüsü pek iç açıcı değildir. İskandinavya’nın ve yalnız biraz kuzeyimizdeki Balkanlar’ın ormanları kendi vadilerini ve dağlarını kaplarken neden Akdeniz -dünyanın en eski zeytin ağaçlarına ev sahipliği yapan Lübnan’dan Toroslar’a, Ege’den Endülüs’e- ağaçlarından mahrum? Belki bunun her zaman böyle olmadığını bilmek bu soruyu daha çetrefilli kılıyor.

Bir yanıt ararken ilk durağımız Akdeniz’in değişmez yapısı olacak. Bugün şahit olduğumuz, bitki örtüsünü büyük ölçüde yitirmiş ve ancak iskelet halinde kalmış dağlarda Akdeniz’in ekolojik kırılganlığının büyük bir etkisi var.⁵ Kuzeybatı Avrupa’da ormanlık arazilerin tarıma açılması kısıtlı erozyona neden olurken Akdeniz’de çok daha ciddi bir erozyona ve tarımsal verimlilikte azalmanın yanı sıra bu arazilerin çoraklaşmasına, yeneden ormanlaşmasının zorlaşmasına neden oluyor.⁶ Daha beteri, tarıma açılmış toprakların insanlar tarafından terk edilmeye başlanması, yeterince insan kalmadıkça terasların çökmesi

⁴ John Robert McNeill, *The Mountains of the Mediterranean World: An Environmental History*, Studies in Environment and History (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 16-19.

⁵ McNeill, *The Mountains of the Mediterranean World*, 2-7.

⁶ McNeill, *a.g.e.*, 6-7.

ve sulama kanallarının zarar görmesi de yüzeyde toprak kaybına neden oluyor.⁷ Bu tip keskin bir kısıtsa bugün ormanlarını hayranlıkla izlediğimiz pek çok bölgede bulunmuyor. Neticede Akdeniz'deki tarım arazileri varlıklarını sürdürebilmek için ince bir iplikte yürümek zorundalar, toprakta açılan yaralarsa daha kolay açılıp daha zor iyileşiyor.

Fakat, biraz önce bahsettiğim gibi, burası her zaman böyle değildi. Son Buz Devri bitip Akdeniz iklimi oturduğunda, yaklaşık 7000 yıl önce, Akdeniz bölgesi ormanlarla kaplıydı.⁸ Her ne kadar Akdeniz medeniyetlerinin ortaya çıkışından önce insanlar kısa vadeli tarım faaliyetleri dahil çeşitli nedenlerle ormanlara zarar verseler ve yerleşik tarımın yaygınlaştığı bölgelerde ciddi bir erozyona neden olsalar da toplumlarının ve dolayısıyla ekonomilerinin boyutları bıraktıkları hasarda kısıtlayıcı bir etken oldu.⁹ Ancak Akdeniz'i bir uçtan öteki uca bağlayan ticaret ağlarının gelişmesi ve antik Akdeniz uygarlıklarının çok daha kompleks ekonomileri ve bu ekonomilerin desteklediği nüfuslarıyla ortaya çıkması işleri değiştirdi. Hem Antik Roma hem de Antik Yunan düşünürleri ormanların gitgide daha yüksek rakımlara çekildiğini gözlemlediler, büyüyen şehirler özellikle alçaktaki tarıma uygun ormanlık arazilerin ormanlardan temizlenmesi demekti.¹⁰ Böylece Büyük Menderes gibi bölgeler tarıma açıldı, Anadolu tarihinde ilk ciddi erozyonları yaşadılar.¹¹ Fakat antik medeniyetler yalnızca karınlarını doyurmuyorlardı; bugün pek çok arkeoloji

⁷ McNeill, *a.g.e.*, 6-7.

⁸ McNeill, *a.g.e.*, 69-70.

⁹ McNeill, *a.g.e.*, 69-71.

¹⁰ McNeill, *a.g.e.*, 72-73.

¹¹ McNeill, *a.g.e.*, 74-77.

müzesinde gördüğümüz kil tabletler, uzun mesafeli ticareti kolaylaştıran sikkeler, ilk devletleri kurmalarını sağlayan silahların üretimi için yüksek miktarda keresteye ihtiyaç duyuyorlardı.¹² Theodore A. Wertime'in tahminine göre Akdeniz sahil şeridinde kalan cüruflar ciddi bir metal üretimini ve bunun için de yaklaşık 200-300 bin kilometrekarelik bir orman arazisinin yok edildiğini işaret ediyor.¹³ Kilden yapılan kap ve benzeri ürünlerin yaygınlığı, bir kil ocağının yakılması içinse Antik Yunan'da "1000 eşek yükü ardıç ağacı" gerektiği düşünüldüğünde medeniyetle birlikte gelen orman kaybının boyutu daha iyi anlaşılabilir.¹⁴

Medeniyetin çökmesi Akdeniz'in ormanları için kutlanacak bir şey değildi. Akarsu rejimlerinin bozulması ve alüvyon birikimi halihazırda Akdeniz'de bataklıkların yaygınlaşmasına ve sıtmanın Akdenizliler için alçak rakımlarda bitmek bilmeyen bir dert olmasına neden olmuştu.¹⁵ Milattan sonraki ilk yüzyıllarda salgın hastalıklarla birlikte nüfusun azalması ve şehirlerin terk edilmesi, sıtmanın yerleşikliğiyle birleşince alçak arazilerde tarım yapmayı zorlaştırdı.¹⁶ Yaygınlaşan küçükbaş hayvancılık, ormanların bu arazilere geri dönmesine engel olurken kaderine terk edilen tarım arazileri de kontrolsüz bir erozyon demektir.¹⁷

¹² Theodore A. Wertime, "The Furnace versus the Goat: The Pyrotechnologic Industries and Mediterranean Deforestation in Antiquity", *Journal of Field Archaeology* 10, sy 4 (1983): 445-52.

¹³ Wertime, "The Furnace versus the Goat:" 452.

¹⁴ Wertime, *a.g.m.*, 452.

¹⁵ McNeill, *a.g.e.*, 73-74.

¹⁶ McNeill, *a.g.e.*, 85-86.

¹⁷ McNeill, *a.g.e.*, 85-86.

İşte bu bağlamda, özellikle Türk-İslam etkisinin artmaya başladığı Yüksek Orta Çağ'dan -yaklaşık 1000 yılından- itibaren Akdeniz'in dağları resmin daha önemli bir parçası olmaya başladı. Arapların Akdeniz'de yaygınlaştırdığı yeni sulama teknolojileri ve doğudan getirdikleri -şimdi Akdeniz'le epey özdeşleşmiş olan şeker kamışı, pamuk ve turuncgiller gibi- yeni ekinler Akdeniz sahillerindeki tarımsal üretimi hiç olmadığı kadar kârlı bir hale getirdi.¹⁸ Özellikle Ortaçağ boyunca siyasi gerilimler, daha uzun bir süre eşkıyalık ve deniz haydutluğu ve kıyılardan eksik olmayan sıtmayla bu yeni üretim imkânlarının birleşmesi; yerleşik olmayan yaşam sürmeye devam eden grupların (Batı Toroslar'da özellikle yörüklerin) dağ yaşamıyla mevsimlik tarım işçiliğini bir arada yürütmesine sebep oldu.¹⁹ Kıyıdaki imkânlar ve kısıtlar bir arada Akdeniz'in dağlarını daha yaşanılabilir kılıyordu. Amerikalılar'ın Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmesi ve buradan yeni bitkiler getirilmesi Akdeniz'in tarihinde yeni bir kırılmaya işaret ediyordu: Fazla ürün veren ve yüksek rakımda yetişebilen mısır, hem besin olarak hem de sapının soğuk kış günlerinde yakıt olarak kullanılabilmesiyle "devrim niteliğinde"ydi.²⁰ Sonuç olarak Akdeniz'in dağları artan bir kırsal hayata ev sahipliği yaptı, yüksek rakımlı araziler tarihlerinde ilk kez bu derecede ormansızlaşmaya ve bunu takip eden erozyona şahitlik ediyordu. Anadolu'nun genelinde ciddi bir erozyon yaşandı, stepler genişledi ve dağlık arazilerde bitki örtüsü cılızlaştı.²¹

Akdeniz'in Büyük Dönüşümü

¹⁸ McNeill, *a.g.e.*, 87-88.

¹⁹ McNeill, *a.g.e.*, 87-88.

²⁰ McNeill, *a.g.e.*, 89-90.

²¹ McNeill, *a.g.e.*, 92.

Yüksek rakımlarda yayılan bu yeni hayatla birlikte Akdeniz'in dağları için yeni bir sayfa açılmış olsa da yörüklerin sayıları ve dolayısıyla etkileri kısıtlı kaldı. Esasen insanların Doğu Akdeniz'de "neolitik çağ"a geçmelerini takip eden yaklaşık 12.000 yılda yeryüzündeki etkileri büyüktü. Yine de Akdeniz'in modernite öncesi dönüşümü, son 200-300 yıldaki büyük dönüşümün sürekli artan şiddetinin yanında çok daha sürdürülebilir ve belki de bir ölçüde telafi edilebilir gibi görünüyor. 19. yüzyılda Akdeniz, dünyanın geri kalanıyla birlikte, bir rejim değişikliğine gitti: Küresel bir sanayi kapitalizmi ve her yeri bu dünya sistemine entegre eden ekonomik ağlarla, devamlı bir nüfus artışıyla ve insanlığın çevre üzerinde artan yüküyle göze çarpan yeni bir rejim.²²

Kapitalizmin getirdiği ekonomik büyüme her türlü yakıt, gıda ve hammaddeye ihtiyacı artırırken ekonomik düzenin küresel niteliği geniş coğrafyalardaki taleplerin dar alanlardan arzla karşılanabilmesine neden oldu. Her ne kadar ticaret ağları Akdeniz'in çok uzun süredir önemli bir parçası olsa da bu ağların derinlere sirayet etmesi, talebin boyutu ve sistemin temelindeki her şeyi metalaştıran (ürünleştiren) ve kâr odağıyla çalışan mantık yeniydi. Uzun süre boyunca ticari ağlarda geri planda kalmış Antalya ve çevresi 19. yüzyılda Mısır'ın ahşap ihtiyacını karşılayarak yeniden ön plana çıkmaya başladı.²³ Başta Mısır'da yaşanan nüfus artışı ve ağaç yetersizliği, daha sonra Fransızların Süveyş Kanalı projesi ve sonunda da Mısır'ın hızlı ekonomik büyümesi

²² Burada kapitalizmin kökenleri, nerede ve hangi sektörde öncelikle ortaya çıktığı, ne zaman baskın ekonomik form olduğuyla ilgili tartışmalara girmiyorum.

²³ McNeill, *a.g.e.*, 246-48.

Akdeniz'in ormanlarının büyük ölçüde ticarileşmesiyle sonuçlandı; bir kilometrenin üzerindeki rakımıyla ve kıyının gerisindeki konumuyla Akseki ormanları bile bu yeni ticari dal-gadan nasibini aldı.²⁴ Yeni rejimin desteklediği nüfus artışıysa Mısır örneğindeki gibi yeni talepler yaratmanın yanı sıra gittikçe daha marjinal toprakların tarıma açılmasına ve dolayısıyla verimliliğin gittikçe azalıp erozyonun artmasına neden oldu. Nüfus artıp devlet teşviği ve ekonomik rasyonel insanları yerleşik ha-yata ittikçe insanların çevre üzerindeki maliyeti de arttı. Pek çok gezginin 19. yüzyılda halen notlarında bahsettiği ağaçlık alanlar, 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde seyrelmiş; göçebe çadırları-nın yerlerini köyler ve çevrelerini yutarak büyüyen şehirler almıştı.²⁵ Türkiye'nin ekonomik kalkınma hikâyesinde baş ak-törlerden olan “yollar ve köprüler” bu büyüyen yerleşimleri birbirine bağlarken daha fazla ormansızlaşmanın yolunu yaptı.

Yeni küresel sistemin temelinde ekonomik merkez ve çevre ara-sında bu sistemin sürdürülebilmesini sağlayacak eşitsiz ilişkiler yatıyordu.²⁶ Uluslararası siyasi ve iktisadi sistem; çevre ülkeler-deki ucuz ürün, hammadde ve iş gücünün karşısına merkezdeki pahalı ürün, hammadde ve iş gücünü koyan bir fiyat ve ücret ay-rımı üzerine kuruluydu. Esasen kapitalist düzenin temelindeki bu eşitsizlik ekonomik olarak gelişmemiş ülkelerin kaynaklarının gelişmiş ülkelerce ucuza alınmasıyla birlikte “ekolojik olarak eşit-siz mübadele”lerin de temelindeydi. 2022'de yapılan sayısal bir çalışma yalnızca 2015 yılında “822 milyon hektar”lık alana denk

²⁴ McNeill, *a.g.e.*, 246-48.

²⁵ McNeill, *a.g.e.*, 286-92.

²⁶ Bu konuda bir klasik için bkz. Samir Amin, *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, çev. Brian Pearce (New York: Monthly Review Press, 1976).

bir maddi aktarımın gelişmemiş ülkelerden gelişmiş ülkelere yapıldığını tespit etti.²⁷ Türkiye bu sisteme eklemelendikçe ve özellikle son 40 yılda ekonomik sistemini serbestleştirdikçe küresel ve yerel sermaye de ormanları hem ticari tarıma açtı hem de tarımın sürdürülebilirliğini fiyat dalgalanmalarına emanet etti (iki şekilde de erozyonu ve ormansızlaşmayı büyüttü); Akdeniz turizmi için kıyıda kalan ormanlık alanları golf sahaları ve oteller, içeride ise madenler ve taş ocakları yaptı.

Sonuç olarak uluslararası ekonomik düzen, ulusal ekonomik kalkınma ve nüfus artışı, bizim önlem almamızdaki yetersizlikler, hep birlikte Akdeniz’in yapısını daha önce hiç olmadığı bir biçimde değiştirdi. Fakat son birkaç yazdır tekrar tekrar gelen ve Akdeniz’in ormanlarını vuran, bu yazının da çıkış noktasını oluşturan yangınlar geçtiğimiz iki yüzyıldaki büyük dönüşümün ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gelen “büyük ivme”nin insanlık ve Akdeniz için çok daha büyük bir faturanın habercisi gibi görünüyor. Havadaki sera gazlarının oranının artmasıyla Akdeniz’de sıklığı artan sıcak hava dalgaları ve neticesinde çıkan orman yangınları, iklim bilimcilerin projeksiyonlarına göre yüzyılımızda –karbon salım seviyesindeki değişimlere bağlı olarak– olumlu senaryoda yüzde 14 oranında, olumsuz senaryo halindeyse yüzde 30 oranında artacak gibi gözüküyor.²⁸ Sıklığı her geçen gün artacak orman yangınları,

²⁷ Jason Hickel vd., “Imperialist Appropriation in the World Economy: Drain from the Global South through Unequal Exchange, 1990–2015”, *LSE Research Online Documents on Economics*, LSE Research Online Documents on Economics, 01 Mart 2022, [Erişim bağlantısı](#).

²⁸ Julien Ruffault vd., “Increased Likelihood of Heat-Induced Large Wildfires in the Mediterranean Basin”, *Scientific Reports* 10, sy 1 (14 Ağustos 2020): 13790.

halihazırda kırılgan olan Akdeniz'i daha da çıplak ve verimsiz hale getirip erozyonu körüklemenin yanı sıra neden olduğu karbon salınımıyla dünyayı bir kısır döngüye itme riski taşıyor.²⁹

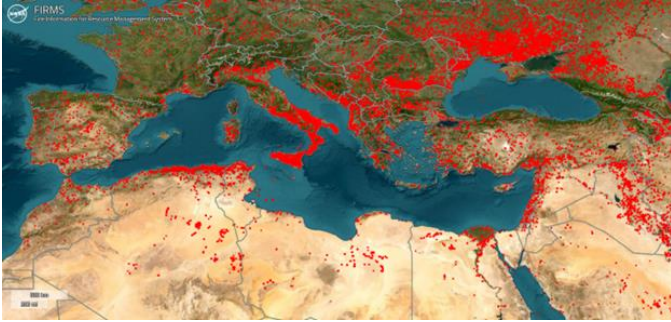
Manavgat'ın ormanları neden yandı? Akdeniz neden eskisi gibi değil? Bu soruların kolay bir yanıtı varmış gibi görünmüyor. Yediğimiz mısırdan ağırladığımız turiste, küresel kapitalizmden (buna pek değinemesem de) yerel siyasetçiye kadar pek çok fail var; hüküm vermekse çözüm bulmaktan çok daha kolay. Akdeniz'in ormanlarının bu kısa ama derin tarihi, bazı şeylerin, misal Akdeniz'in kırılgan yapısının ve insanların öyle ya da böyle o kırılganlığa dokunmanın yolunu bulmasının hiç değişmediğini, fakat bir yandan da artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığını gösteriyor: Kırılgan bir coğrafyada, ince bir ipte yürüyoruz.

²⁹ Alvin Powell, "Wildfires Are Much Worse than a Sign of Climate Change, Says Expert", *The Harvard Gazette* (blog), 23 Ağustos 2023, [Erişim bağlantısı](#).

FOTOĞRAFLAR

*Fotoğraf I – 29 Temmuz 2021’de yangının Belek’ten görüntüsü.
(Kaynak: Mehmet Durmaz)*

Fotoğraf II – 16 Temmuz – 14 Ağustos 2021 aralığında Akdeniz’deki yangınlar. (Kaynak: NASA)

JAPONYA’NIN “KÜRT SORUNU” : İKİNCİ PERDE

Mehmet Gönültaş¹

2023 yılının yaz aylarında Japonya’da yaşayan Kürt göçmenler hakkında birçok haber yapılmıştı. Ben de olayın aslını açıklamak üzere kısa bir yazı kaleme almıştım. Geçen bir yılda Japonya’da olayların yatıştığını, ülkedeki göçmenlerin daha çok entegre olmaya çalıştığını ve yetkililerin göçmenlere daha sıcak yaklaştığını gözlemledik. Ancak Japonya’daki göçmen karşıtı gruplar, yalan haberler ve manipüle edilmiş video/fotoğraflarla Kürtlere karşı nefreti körüklemeye devam ettiler. Sosyal medyaya bakıldığında, bölgede hâlâ toplumsal bir sorun varmış gibi görünse de aslında olayların yatıştığını ve devam eden saldırıların tamamen ırkçı ve göçmen karşıtı gruplar tarafından yapıldığını gözlemleyebiliyoruz. Bu saldırılar artık sadece Japonya’da yaşayan Kürtlere değil, Türkiye Cumhuriyeti’ne de yapılıyor. Bu yazıda Japonya’da göçmen karşıtlığını farklı açılardan ele alacak ve sosyal medyada hâlâ devam eden yalan haberlerle Kürtlerin nasıl hedef gösterildiğinden ve bu durumun nasıl Türkiye karşıtlığına dönüştüğünden bahsedeceğim.

Olayların kökenini anlamak için Japonya’nın göçmen politikasından bahsetmek gerekiyor. Daha doğrusu, böyle bir politikanın olmayışından bahsetmek lazım; çünkü Japonya, diğer gelişmiş ekonomilere kıyasla göçmen politikalarının

¹ Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü’nde öğrencidir. Yazarın “Japonya’nın ‘Kürt Sorunu’: İkinci Perde” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 11 Ekim 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

olmadığı bir ülke. Yaşlanan nüfus nedeniyle azalan iş gücünü karşılamak zorunda kaldıklarında, Filipinler gibi yakın ülkelerden ihtiyaç duydukları kadar, hatta bazen gerekenden daha az göçmen işçi kotası açarlar. Japon hükûmeti niteliksiz işçi alımını uzun süre âdeta gizleyerek, mümkün olduğunca sessiz bir şekilde yaptı. 2010'lu yıllara kadar nitelikli işçiler dışında kalıcı ya da uzun süreli ikamet izni almak neredeyse imkânsızdı. Ülkeyi İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana birkaç yıl hariç aralıksız yöneten LDP'nin (自民党) milliyetçi, aşırı sağcı kanadı, niteliksiz işçilere kalıcı oturma izni gibi haklar tanınacak bir göçmen politikasının önünde duruyor. Öyle ki, eski Başbakan Shinzo Abe, 2018 yılında Japonya'nın göçmen politikası üretmeyeceğini açıkça belirtmişti. Bunun elbette halkta da bir karşılığı var. Özellikle yaşlı nüfus, göçmen karşıtlığı ile ön plana çıkıyor. Ülkede her üç kişiden birinin 65 yaşın üzerinde olduğunu düşünürsek, bu durumu daha net anlayabiliriz. Bu nedenle, etnik kökeni fark etmeksizin niteliksiz birinin Japonya'da göçmen haklarına sahip olması çok zor. Ancak Japonya'nın iş gücünün azaldığı da bir gerçek ve bu durum ekonomiye engel teşkil ediyor. Kalıcı ikamet hakkına sahip olmak hâlâ zor, ancak bu yaz itibarıyla Japonya yeni bir göçmen yasası çıkardı. Bu yasa, diğer gelişmiş ülkelere göre sert bir yasa; ancak bu konu başka bir yazının konusu olacak kadar uzun olduğu için şimdilik detaylarına girmeyeceğim.

Burada değinmek istediğim asıl nokta, ülkedeki göçmen karşıtlarının gerçekten güçlü bir pozisyonda olduğu gerçeği. Bu nedenle, geçen yıl Kürtler arasında çıkan kavga ve diğer olaylar medyada geniş yer bulunca, bu gruplar âdeta fırsat yakalamış gibi Kürtlere saldırmaya başladılar. Özellikle hastanede yaşanan kavga, ülke çapında tepki toplasa da bu olay birkaç ay içinde unutuldu. Ülkedeki göçmen karşıtı, ırkçı gruplar ise bu fırsatın kaçmasına izin vermek istemediler. Ishii Takaaki'nin (石井孝明

) başı çektiği, bu konuda sürekli propaganda üreten bir grup, konuyu sosyal medyanın gündeminde tutmakta ısrarcı. Olay artık göçmen karşıtlığını da aşmış nefret suçuna ve hatta ırkçı saldırılara dönüşmüş durumda. Manipüle edilmiş görseller ve videolar paylaşılan bu hesaplar, Kürtleri çocuklarına kadar fotoğraflayarak hedef gösteriyor. Özellikle bu yaz, Japonya'nın en büyük televizyon kanallarından TV Asahi'nin Kürtler üzerine yayımladığı 5 dakikalık bir video, kesilip edit'lenerek 1 dakikaya indirildi ve Japonya'nın Kawaguchi kentinde yaşayan Kürtlere karşı halkı kışkırtmak amacıyla kullanıldı. Manipüle edilmiş video, X platformunda milyonlarca kez izlendikten sonra, TV Asahi tarafından müdahale edilerek platformdan kaldırıldı. Kürtlere karşı yapılan saldırılar ise artık neredeyse sıradan haberler haline gelmeye başladı. *The Mainichi* gazetesinin "*Showered with abuse*": *Hate toward Kurds in Japan surfaces via phone calls, emails* başlıklı haberlerinde, bölgede yaşayan Kürtlerin günlük olarak rahatsız edildiği ve Kürtlere ait işletmelerin iş telefonlarını kullanamaz duruma geldikleri anlatılıyor. Nefret öyle boyutlara ulaştı ki Kawaguchi Belediye Başkanı bir televizyon programında ildeki göçmenlerin de en azından standart bir hayata sahip olması gerektiğini savununca X platformu üzerinden kendisine ölüm tehditleri bile edildi.

Türkiye'den ise ırkçı gruplar, olayı körüklemek konusunda bu gruplara yardımcı olmaktan çekinmiyor. Saygın Japon gazetelerinden *The Asahi Shimbun*'un geçtiğimiz aylarda *Social media posters abroad fuel hatred of Kurds in Japan* başlıklı haberinde, Türkiye'de yaşayan bazı kişilerin Japonya'da yaşayan Kürtler gibi davranarak Japonlara hakaret ettiği ve göçmen karşıtı Japon gruplara kasıtlı olarak propaganda malzemesi yarattığı ortaya çıkarılmıştı.

Ancak mesele sadece bununla kalmıyor. Tüm bu yalan haberler sadece Kürtlere değil, Türkiye Cumhuriyeti'ne de saldırıyor. Geçen günlerde birçok amatör sosyal medya gazetecisi, Japonya'nın Türkiye ile olan serbest vize anlaşmasını askıya aldığına dair yalan haberler yazdı. *Japonya Postası* gibi Japonya üzerine düzenli yazılar yazan siteler de bu haberi yayımlayınca birçok kişi bunun gerçek olduğuna inanmıştı. Japonya Büyükelçiliği haberi kısa sürede yalanladı. Yetkililerle yaptığım görüşmede ise haberin kesinlikle gerçeklik payı taşımadığını ve kaynağının ne olduğunu bilmediklerini belirttiler. Ancak bu yalan haberlerin plansız olmadığı kanısındayım. Hemen aynı günlerde Ishii Takaaki, Kürtlerin Türkiye'nin sorumluluğunda olduğunu, Kürtlerin sözde gelişmemişliğinin Türkiye'nin gelişmemişliği ile ilgili olduğunu ve Türkiye-Japonya serbest vize anlaşmasının askıya alınması gerektiğini savunmaya başladı. Daha önce Türkleri öven, X hesabında Atatürk gönderilerine yer veren Takaaki'nin bir anda bu pozisyona gelmesinin sebebi, Kürt mültecilere/göçmenlere karşı son çare olarak "sorunun" kaynağı olan Türkiye-Japonya serbest vize anlaşmasının iptalini istemelerinden başka bir şey değil. İktidar partisi LDP içindeki göçmen karşıtlarının da bu yönde istekleri olup olmadığı bilinmiyor; ancak bu grupların "sorunu" çözmek için ne gerekirse yapabileceklerini varsayabiliriz. Irkçı, göçmen karşıtı grupların Türkiye aleyhine lobi faaliyetlerinde bulunmalarını beklemek gerçekçi olacaktır. Bu durumun uzun ve orta vadedeki etkilerini görmeden tahmin etmek ise zor.

K A Y N A K L A R

The Asahi Shimbun “News video altered, pushes terrorism view of Kurds in Japan” [Erişim bağlantısı.](#)

The Mainichi “‘Showered with abuse’: Hate toward Kurds in Japan surfaces via phone calls, emails” [Erişim bağlantısı.](#)

The Mainichi “‘Your life ends tomorrow’: Tokyo-area mayor threatened over stance on Kurds in Japan” [Erişim bağlantısı.](#)

East Asia Forum “Japan’s paradoxical migration policy” [Erişim bağlantısı.](#)

The Sankei Shimbun ‘川口のクルド人はなぜ増えたか きっかけはイラン人、民主党政権で難民申請激増’ [Erişim bağlantısı.](#)

日本弁護士連合会 (Japonya Barolar Birliği) ‘クルド人に対するヘイトスピーチ問題を考える緊急集会’ [Erişim bağlantısı.](#)

BANGLADEŞ: BİR TEKSTİL DEVİNİN POLİTİK DÖNÜŞÜMÜ

Rana Gümüşt¹

İşsizlik, nepotizm ve sivil itaatsizlik...

1971'deki Bağımsızlık Savaşı ile Pakistan'dan ayrılan Bangladeş, Haziran 2024'te pek çok sivil ayaklanma ve protesto gösterilerine sahne oldu. Ülkedeki öğrenciler, özellikle başkent Dakka olmak üzere pek çok şehirde Şeyh Hasina hükûmetine karşı gösteriler düzenledi.

Bu gösteriler, on beş yıllık Şeyh Hasina iktidarının mutlakiyetçi politikalarının bir meyvesiydi. Öğrenciler, 2018 yılında yürürlüğe giren kota reformuna ve mutlakiyetçi politikalara karşı ayaklandılar. Bu reform, 1971 yılında Bangladeş'in Pakistan'dan ayrılmasına vesile olan savaşın gazi ve gazi yakınlarına devlet dairelerinde istihdam sağlanmasını kapsıyor. Gösteriler esnasında polisin orantısız güç kullanımı neticesinde protestocuların hayatlarını kaybetmeleri ile birlikte olaylar şiddetlendi ve halk sokaklara döküldü. Öğrenciler, pek çok denetim ve yönetim organını ele geçirdi. Ülkedeki internet ve hat kesintileri, sokağa çıkma yasakları nedeniyle süreç boyunca günlük hayatta sık sık aksaklıklar yaşandı. Aylar süren isyanların ardından Başbakan Hasina, 5 Ağustos'ta görevinden ayrıldığını bildirerek ülkeyi

¹ Özyeğin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğrencidir. Yazarın "Bangladeş: Bir Tekstil Devinin Politik Dönüşümü" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 18 Ekim 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

terk etti. Yerine, Nobel Barış ödülü sahibi Muhammed Yunus'un danışmanlık yaptığı geçici hükümet geldi. Başkent Dakka'da, aylar sonrasında bile kaos ve belirsizlik hüküm sürüyor. Öğrencilerin bu kadar büyük çaplı bir değişime nasıl öncülük ettiklerini anlayabilmek için Bangladeş'i daha yakından incelemek gerekiyor.

Güney Asya'nın tekstil üretiminin gözdesi Bangladeş, yaklaşık 174 milyon ile oldukça yoğun bir nüfus yapısına sahip. Çin'den sonra en büyük ikinci tekstil ihracatçısı olan ülkenin ekonomisinin büyük bir kısmını tekstil gelirleri oluşturuyor. Asya Kalkınma Bankası'nın verilerine göre Bangladeş, gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) büyümesi bakımından Güney Asya'nın en büyük ikinci ülkesi olarak yer alıyor. Ülkenin kurucusu, aynı zamanda son Başbakan Şeyh Hasina'nın da babası Şeyh Muciburrahman, kuruluşun ardından tekstil sektöründeki hazır giyim dönüşümünü destekledi. Tekstil ise yoğun makinelerin yanı sıra fazlasıyla iş gücüne ihtiyaç duyulan bir sektör. Nüfus yoğunluğu ve uygun maliyetli iş gücü, Bangladeş'i yabancı ve yerli yatırımcılar için oldukça cazip kılıyor. Öte yandan, Çin'in Bangladeş'te oldukça fazla yatırımı bulunuyor.

Bangladeş'in genç nüfusu, bugün ülkede artan işsizlik ile karşı karşıya. Özel sektör yatırımlarının azalması, gençlerin niteliklerine göre iş bulamaması bu ayaklanmanın önemli sebepleri arasında yer alıyor. Haziran 2024'te başlayan gösterilerde öğrenciler, 2018'deki kota reformuna karşı ayaklandılar. Bu reform, 1971'deki Bağımsızlık Savaşı'nın gazi ve gazi yakınlarına devlet dairelerinden yüzde 30'luk kadro kotası ayırılmasını kapsıyordu. Genç nüfusun oldukça yoğun olduğu Bangladeş'te işsiz nüfus her geçen gün artıyor. Yeteneklerine göre iş bulmakta zorlanan gençler, kamuda gazi ve gazi yakınlarına ayrılan kotalara isyan

ederek işe alım süreçlerinin liyakat baz alınarak sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiş, gösteriler esnasında polisin orantısız güç kullanarak pek çok gencin ölümüne sebebiyet vermesinin ardından ülkede kolluk kuvvetlerine güven kalmamış, neticesinde ayaklanmalar Hasina hükûmetine karşı yürütülen bir protestoya dönüşmüştü.

Göstericiler, ülkenin dört bir yanındaki heykelleri de hedef aldı. Kurucu Muciburrahman'a ait pek çok heykel, protestocular tarafından yıkıldı. Bu olaylar eylemlerin şiddetini artırırken polise olan güveni de tamamen yok etti. Halk silahlara erişti ve ülkede asayiş denetleme üzerine sorumluluk aldılar. Öte yandan süreç boyunca pek çok fabrika yağmalandı. Özellikle Hasina hükûmetine olan yakınlıkları ile bilinen *Beximco* gibi işletmeler süreçten fazlasıyla etkilendi.

Gösterilerin nedeni, elbette sadece kota sistemi ve azalan liyakat değil. Siyasi kutuplaşma, Bangladeş'in iç siyasetinde oldukça önemli bir sorun. Muhalefet Partisi BNP'nin (Milliyetçi Parti) lideri Begüm Halide Ziya, 2018'de yargılandığı yolsuzluk davaları nedeniyle hapiste. Ziya, 1991 itibarıyla Bangladeş'in üç dönem boyunca başbakanlığını yapmıştı, aynı zamanda eski Cumhurbaşkanı Ziyaur Rahman'ın eşiydi. Hasina ve Ziya, 1991'den beri Bangladeş siyasetindeki iki ana rakip olmuştu. Aynı zamanda kısıtlı ifade özgürlüğü, yolsuzluklar ve değişen sosyo-ekonomik atmosfer, hükûmet karşıtı direniş sürecini hızlandırdı.

Bu arada unutmamak gerekir ki darbeler, Bangladeş halkı için yeni bir olgu değil. Ağustos 1975'te, ülkenin ve Bangladeş Avami Birliği Partisi'nin kurucusu Muciburrahman, altı askerî personel tarafından ailesi ile birlikte öldürülmüş, kabinesinden Khondaker Mostaq Ahmad, kendisini yeni başkan ilan etmiş ve askerî

yönetime geçilmişti. Ülke, senelerce askerlerce yönetildi. 1977-1981 yıllarındaki Cumhurbaşkanı Ziyaur Rahman, BNP partisinin de kurucusuydu, dönemi boyunca pek çok darbe girişimiyle karşılaştı. Mayıs 1981’de iki asker tarafından öldürüldü. Ölümünden sonra gelen yönetimler, pek çok başarılı ve başarısız darbeyle karşılaştı.

2024’te ise aylar süren isyanların ardından Başbakan Hasina, 8 Ağustos’ta istifa ederek Hindistan’a kaçmış, yerine Nobel Barış Ödülü sahibi, aynı zamanda Grameen Mikroredi Bankası başkanı Muhammed Yunus’un başdanışmanlığını yaptığı geçici hükûmet gelmiştir. Gerginlikler, ilerleyen aylarda da devam ederken ülke uzun bir süre sokaklarda yönetildi. Bu gergin ortamın gün geçtikçe azalması beklenirken işçiler bazı bölgelerde farklı meseleler üzerine eylemlerini sürdürüyor. Öte yandan Muhammed Yunus’un öncülük ettiği geçici hükûmet, Hasina’nın Hindistan’dan iadesini isterken ülkede asayiş sağlandıktan ve gerekli reformlar yapıldıktan sonra mümkün olan en kısa zamanda demokrasiye dönüş gerçekleşeceği hakkında açıklamalarda bulundu.

Meseleyi Hindistan açısından ele alacak olursak, Bangladeş ve Hindistan’ın göçmen politikalarının uyuşmadığını söyleyebiliriz. Bangladeş, Myanmar ve çevre ülkelerden gelen, ülkenin doğu sınırından geçmek isteyen mültecileri kabul ederken Hindistan gelen mültecileri kabul etmiyor. Bangladeş’in zayıf sınır kontrolü politikalarından dolayı hükûmetler arasında zaman zaman problemler baş gösterirken aynı zamanda Hindistan’ın 2019’da çıkarmış olduğu Vatandaşlık Değişimi Yasası, bölgede bulunan pek çok etnik ve dinî grubu ayırıştırıyor.

Çin'in ise Güney Asya'da Bangladeş, Pakistan, Myanmar gibi pek çok ülkede yatırımları ve Hindistan'ı sarmalayacak şekilde Pakistan, Sri Lanka, Myanmar ve Somali'de deniz üsleri bulunuyor. Bengal Körfezi'nin daha da aşağısında, Malacca Boğazı'nda da kurulabilecek bir üs, Çin'in Hint Okyanusu'ndaki varlığını güçlendirebilecek nitelikte. Ancak Çin'in pek çok yatırımının bulunduğu Bangladeş'teki yönetim değişikliğinin bölgedeki askerî gerilimi nasıl etkileyeceğini anlamak için henüz oldukça erken.

Aylar süren siyasi karmaşanın ardından, halk politik arenada Muhammed Yunus gibi hem ülkesinde hem de dünyada oldukça saygı duyulan bir figür görmekten memnun gibi görünse de ülke yeni bir anayasa ve reform sürecinden geçiyor. Bu süreçte geçici hükûmetin öncülük edeceği reformlar, Bangladeş halkını demokrasi ile buluşturabilecek ve siyasette tekelleşmeye son verebilecek mi, birlikte göreceğiz.

K A Y N A K L A R

Asian Development Bank. 2024. [Erişim bağlantısı.](#)

Nafis Hassan - The Bloody Re-birth of Bangladesh (2024). [Erişim bağlantısı.](#)

Marof and Rizve - Can the Bangladesh Police Recover? (2024). [Erişim bağlantısı.](#)

India: Citizenship Amendment Act Violates International Law. [Erişim bağlantısı.](#)

ZOR BİR EVLİLİĞİN İZAHI: ALMANYA'DA ÜÇLÜ KOALİSYONUN ÇEVRE POLİTİKALARIYLA İMTİHANI

Emrah Aslan¹

Almanya'da 2021 genel seçiminin ardından iktidara gelen sosyal demokrat (SPD), yeşil (Yeşiller) ve liberal (FDP) koalisyon, son yılların en iddialı hükûmet programıyla göreve başlamıştı. Almanya'yı bürokratik hantallıktan kurtaracak, dijital dönüşümü gerçekleştirecek, ülkeyi beyin göçü açısından cazip hale getirecek ve en önemlisi de ekonomik gelişme ile iklim hedeflerine aynı anda odaklanabilecek bir hükûmet programı ile yola çıkan koalisyon partileri, geride bıraktıkları üç yılda başardıkları kadar başaramadıklarıyla da gündemde. Çevre politikaları merkezli bir okumayla üçlü koalisyonun açmazlarını ve bu açmazları aşma yollarını yakından görmemiz mümkün olabilir.

Kaotik Denklemden Üçlü Koalisyona

Almanya'da koalisyonu oluşturan üç siyasi parti, Alman siyasetinde üç farklı rengi temsil ediyor ve bu partilerin her biri,

¹ Akdeniz ve Hamburg Üniversiteleri Ortak Avrupa Çalışmaları Bölümü'nden yüksek lisans mezunudur. Yazarın “Zor Bir Evliliğin İzahı: Almanya’da Üçlü Koalisyonun Çevre Politikalarıyla İmtihanı” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 25 Ekim 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

ideolojik olarak epey farklı önceliklere sahip. Analizlerde ise yaygın kanı olarak sosyal demokratlar ile Yeşiller'in iş birliği yapmaya daha yatkın olduğu ve bir koalisyon çatısında birlikte kolayca iş yapabilecekleri sıkça dillendirilir. Ayrıca, SPD ve Yeşiller ile kurduğu ilişki bağlamıyla düşünüldüğünde FDP'nin bu iki partiden epey uzak bir noktaya denk düşerek koalisyon hükûmetini tıkadığı düşüncesi de yine pek çok analizde denk gelebilecek bir yaklaşım. Esasen bu yaklaşımlar temelden yanlış olmamakla birlikte, tek başına durumu açıklamaya yetmemekte. Söz gelimi 1998–2005 arası dönemde ülkeyi yöneten SPD–Yeşiller koalisyonunu ve koalisyon partilerinin sıkça yaşadıkları derin anlaşmazlıkları, açmazları ve krizleri anımsayabiliriz. SPD–Yeşiller koalisyonunun defalarca dağılma aşamasına geldiğini hatırlatmaya gerek var mı? Öte yandan 1969–1982 arasında Batı Almanya'yı yöneten SPD–FDP koalisyonunu anımsayıp FDP'nin SPD ile çok uzun süreli bir koalisyon deneyimi taşıdığını belirtmek de gerekiyor. Bu bağlamıyla partiler arasındaki krizleri ve zaman zaman derinleşen açmazları tek bir partiye yüklemenin tarihsel ve reel bir karşılığının bulunmadığını söylemek mümkün. O anki konuya bağlı olarak değişen ve değişken olarak tüm partileri ya da salt koalisyon içerisindeki iki partiyi karşı karşıya getiren krizlerden bahsedebiliriz. İki siyasi partinin arasındaki ilişki, o dönem partiye liderlik eden isimlerin eğilimleri, gündemdeki konuların içeriği, ulusal ve uluslararası konjonktür gibi pek çok faktörle şekilleniyor. Dolayısıyla düz ve tek yönlü okumalar, koalisyon dinamiklerini çözümlemek için yeterli olamıyor.

Demokles'in Kılıcı Olarak Çevre Meseleleri

Almanya'da genel seçim sonrasındaki süreçte koalisyon hükûmetinin kuruluş müzakerelerinin uzamasındaki temel sebepler,

özellikle FDP ile Yeşiller arasındaki anlaşmazlıklarda yatıyordu. Nitekim iklim korumasına dönük önlemlerin çoğu kez pahalı ve kapsamlı dönüşümleri beraberinde getirmesi, özellikle yeni yasa yapım süreçlerinde Yeşiller ile FDP'yi karşı karşıya getirdi. Epey kısa sürede ulaşılabilecek ve dolayısıyla daha katı düzenlemelere ihtiyaç duyacak iklim koruma önlemlerinde direten Yeşiller ile vergi mükelleflerine ve şirketlere aşırı mali yük bindirmeksizin, süreci zamana yayarak ilerleyen bir iklim koruma çerçevesini savunan FDP arasındaki anlaşmazlıklar, koalisyonun kuruluşunu izleyen üç yıl boyunca farklı düzeylerde devam etti. Zaman zaman koalisyonun geleceğini tartışmaya açacak boyuta varan anlaşmazlıklar, en azından şu ana dek hükûmetin dağılmasına yol açacak bir noktaya evrilmedi. Çevre mücadelesinden doğmuş bir parti olan Yeşiller için iklim korumasına ilişkin hususlar net bir kırmızı çizgiyi oluştururken devleti ve yurttaşları borçlandırmamaya odaklanmış liberal FDP içinse bu pahalı iklim dönüşüm harcamaları bir kâbustan farksız. Tam da bu nedenle Yeşiller ile FDP'nin ilkesel çatışmaları, üçlü koalisyonun ilk gününden itibaren koalisyon sürecinde önemli bir yer tuttu.

Somutlaştıracak olursak, geride bıraktığımız üç yıllık süreçte koalisyon ortaklarını en çok zorlayan husus, tam olarak bir önceki paragrafta anlattığımız nedenlerden ötürü Isınma Yasası oldu. Yeşiller'in petrol ve doğal gaz kaynaklı ısınmayı yasaklayıp tüm binaların yenilenebilir enerji ile ısınmasını öngören tasarısı, sadece FDP'den değil halkın önemli bir kısmından da tepki gördü. Nitekim Yeşiller'in önerdiği taslak, 2025'ten itibaren tüm yeni binaların en az yüzde 65'inin yenilebilir enerjiyle ısınmasını ve ayrıca mevcut binalarda da en kısa sürede yenilenebilir enerji dönüşümünün gerçekleştirilmesini öngörüyordu. Ancak bu durum, tasarının öngördüğü devlet teşviklerine rağmen ev sahiplerine ve kiracılara önemli bir mali yük getiriyordu. Halihazırda

son iki yılda enflasyonun etkisinin hissedildiği ve alım gücü kaybının yaşandığı bir ülkede hemen herkese ek maliyet getirecek böyle bir tasarı, haliyle kamuoyunda da karşılık bulmadı. Başbakan Scholz ve SPD'nin önde gelen isimlerinin yatıştırıcılığı ve arabuluculuğu sayesinde FDP ile Yeşiller'in orta yolu bulması sağlandı ve esasen her iki partinin de pek içine sinmeyen bir Isınma Yasası çıktı. Mevcut yasa, ısınma dönüşümündeki devlet teşviklerinin kapsamını genişletirken mevcut binalar için dönüşüm süresini 2028'e kadar uzatıyor ve belediyenin doğalgaz sağlamaya devam etmesi halinde bu binalar eski sistemi kullanmaya devam edebiliyor. Ayrıca yenilebilir enerji konusunda hükümlerin, 2024 ve sonrasında inşa edilen binalarda uygulanacağı da belirtiliyordu.

Isınma Yasası'nda yaşanan tartışmalar ve konunun çözülme metodolojisi, esasen koalisyonun sorun çözme tarzına ilişkin net bir örnek sunuyor. Yeşiller için iklim koruma hedefleri taviz verilemez bir yerdeyken FDP için vergi mükelleflerini kısa vadede büyük borca sokacak düzenlemelere izin vermemek bir kırmızı çizgiydi. Günün sonunda Almanya, ısınmaya ilişkin kapsamlı ve ileriye doğru atılmış bir adım olarak değerlendirilebilecek bir yasa sahip olurken yasanın hayata geçirilmesinin zamana yayılması ve getirilen istisnalar, yasanın yurttaşlar üzerinde oluşturacağı mali yükü de ciddi anlamda hafifletmiş oldu. Yeşiller ve FDP'nin karşılıklı olarak verdikleri tavizlerle varılan nokta, dengeli ve gerçekçi bir yasanın çıkmasına vesile oldu denebilir.

Benzeri metodolojiyi otobanlarla ilgili hız sınırlaması tartışmalarında da görmek mümkündür. Yeşiller, uzunca bir süredir otobanlarda saatlik 130 km düzeyinde bir üst hız limiti getirilmesini, bu sınırlamanın karbon emisyonunun düşmesine

yardımcı olacağını savunuyordu. Bununla birlikte koalisyon sözleşmesinde spesifik bir hız sınırı limiti yer almadı. Nitekim FDP böyle bir sınırlamaya kesin olarak karşıydı. Öte yandan Almanya'nın iklim nötr olma hedefinin 2045 olarak belirlenmesi, kömür enerjisinden çıkış tarihinin 2038'den 2030'a çekilmesi, yenilenebilir enerjiye ilişkin yatırımlardaki bürokratik süreçlerin hafifletilmesi, nükleer enerjiye bir daha geri dönmeyeceğinin üç koalisyon ortağı tarafından teyit edilmesi ve iklim koruma için gerçekleşecek dönüşümlerde devlet teşviklerinin artırılması gibi önlemler, koalisyonun hanesine birer artı olarak eklenebilir. Bu bağlamlarda da FDP'nin pek çok taviz verdiğini anımsatmak gerekiyor.

Sonuç Yerine

2021 sonlarında Almanya'da birleşme sonrası dönemin en güçlü koalisyon denklemi kuruldu. Tarihsel ve varoluşsal olarak iklim koruma ve dönüşümü konusunda keskin çizgilere sahip olan Yeşiller Partisi ile vergi mükelleflerini yeni borçlardan korumaya odaklı bir liberalizmi benimsemiş FDP'nin bir arada bulunduğu koalisyon hükûmeti, keskin görüş farklılıklarına ve zaman zaman koalisyonu dağılma noktasına getiren anlaşmazlıklara rağmen üç yıllık süreçte çevre politikalarına ilişkin pek çok düzenlemeyi yasalaştırmayı ve ülkeyi iklim korumasında yeni bir seviyeye taşımayı başardı. Bir taraftan yurttaşları ve siyasi partileri iklim koruması konusunda daha sorumlu kılan düzenlemeler hayata geçerken, öte yandan yurttaşları kısa vadede ağır bir borç yükü altına sokmayacak şekilde, zamana yayılan bir uygulama tercih edildi.

Rusya'nın Ukrayna saldırısının etkilerinin derin şekilde hissedildiği, pandemiyle ortaya çıkan ekonomik durgunluğun yan etkilerinin henüz atlatılamadığı, kontrolsüz göç sorununun giderek

derinleştiği ve aşırı sağın yükseldiği bir ortamda üçlü koalisyon, çevre meselelerini tali bir mesele olarak ele almadı, ciddiye aldı. Krizlerin ortasında varlığını sürdüren üçlü koalisyon hükûmeti, kriz ortamına ve görüş ayrılıklarına rağmen iyi iş çıkarmayı başardı. 2021’de başlayan ve bugünlere dek sürebilmiş bu hikâye, gelecek nesil siyasetçiler için derslerle dolu.

TÜRKLERİN BÜYÜK ŞAİRİ ÖLDÜ: YABANCI BASINDA YAHYA KEMAL VE VEFATI

Oğul Tuna¹

*“Gitmiş kaybolmuşuz uzakta,
Rü’yâ sona ermeden şafakta...”*

Büyük Türk şairi Yahya Kemal Beyatlı, çok sevdiği İstanbul’unun Cerrahpaşa Hastanesi’nde 1 Kasım 1958 sabahı saat dokuzu elli geçe hayatını kaybetmişti.² Yaşarken ve ölümünden sonra Türkiye’de çok az kişiye nasip olmuş bir şekilde teveccüh gören şair; öğrencilik, gazetecilik ve diplomatlık gibi türlü vesilelerle Madrid’den Karşı’ye kadar farklı coğrafyaları dolaşmış ve buralarda gördükleriyle öğrendiklerini şiirine ve düşünçesine aksettirmişti.³

¹ Yazar akademik unvanlarını kullanmayı tercih etmemektedir. Yazarın ““Türklerin Büyük Şairi Öldü’: Yabancı Basında Yahya Kemal ve Vefatı” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 1 Kasım 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

² Vefatın saatini Nihad Sami Banarlı’dan öğreniyoruz: *Yahya Kemal’in Hatıraları* (İstanbul: Baha Matbaası, 1960), 147.

³ Yahya Kemal hakkında devlet okullarından bilgi yarışmalarına defalarca kez duyduğumuz fakat tekrar ettiği ölçüde doğru olan Doğu-Batı sentezi mevzuunun en güzel aksettici anlardan biri de sanırım şairin ölmeden saatler önce kendisiyle meşgul olan Fatma Devrim Hanım’a söylediği şu cümledir: “Sultanım, ben hiç iyi değilim! Pek fenayım! Büyük bir *angoisse* duyuyorum!” [İtalik bana ait.]: Abdülhak Şinasi Hisar, *Yahya Kemal’e Vedâ* (İstanbul: Yapı kredi Yayınları, Mart 2006), 73.

Batı ile Doğu şiirini mükemmel bir biçimde harmanlayan eserine yakışır bir şekilde hem Batı’da hem Doğu’da saygı görmüştü. Bu durum, Yaşar Kemal ve Orhan Pamuk gibi bazı Türk romancıları müstesna olmak üzere şairlerimiz için çok nadirdir. Yahya Kemal’in öğrencilerinden Nâzım Hikmet haricinde, hayattayken yabancı yayıncı ve okur tarafından ilgi görmüş bir Türk şairi bulmak çetin iştir.

Bu kısa çalışmaya başlarken lise yıllarımda her bir dizesini ezberden okuduğum Beyatlı’nın vefatı üzerine ABD ve Avrupa basınında şairin ölümü üzerine çıkmış ilan ve haberlerden derlemeler sunmayı hedeflemiştim. Fakat yukarıdaki argüman ve Yahya Kemal’in kültürümüzdeki kültleşmiş yeri, beni şair üzerine bu memleketlerde ve buraların dillerinde yazılmış metinlerden birkaçını sunmaya zorluyor. Bugün hâlâ kendisi hakkında onlarca kitap, makale yazılsa ve Yahya Kemal külliyatı binlerce çalışmayı aşmış olsa da çokça eksik içeren bu girişimin bu rindi anmak için naçizane bir vesile olacağını umarım.

Batı’da Yahya Kemal Üzerine

Yahya Kemal, yabancı basında sanatkârlığından, şairliğinden önce siyasi mevkilerdeki eylemleriyle tanınmıştı. “Dinsizliğinin arttığı” Paris yıllarından itibaren (1903-1910/12) Yahya Kemal, Fransız ve Avrupalı aydınlardan pek çok önemli isimle dirsek teması kurmuştu.⁴ Daha Paris’teki öğrencilik yıllarında kıtadaki Türkçe ve yabancı dillerdeki neşriyata yazıyor, siyasi ve edebî fikirleri yavaşça şekil alıyordu. Ancak çokça okuduğu bu dillerde isminin duyulması 1920’li yıllara rastlar. İlk olarak Lozan heyetinde adını duyurur. Ardından 1923’te milletvekili seçilir,

⁴ Banarlı, 80-81. Dine dönüşü hakkında 1912’de İstanbul’a avdetinden itibaren yazdığı şiir ve yazılar elbette yeterli fikir vermektedir.

yabancı basın kadar diplomatik ve istihbari teşkilatların da kayıtlarına girer.

1925 yılında Raymond Hervé'nin besteleyip Mekin Mukbil Bey'in tercüme ettiği şiir koleksiyonuna "Yahya Kemal" ismi de girer. Şiiri ilk defa Türkçeye aktaran Habil Sağlam'ın *Abdal* başlığını verdiği eserin kesin olarak Beyatlı'ya ait olduğunu söylemek mümkün olmasa da *Le Derviche nomade* (*Gezgin Derviş*) içerik bakımından Urfa vekilinin diğer çalışmalarını anımsatmaktadır.⁵

Bu dönemde Urfa vekili olarak adından daha çok söz ettirmektedir sanatçı: Muhtemelen Fransızca ve Fransızlara dair bilgisi sayesinde Suriye ile sınırimızın belirlenmesi sürecinde rol almıştır.⁶ Yabancı basındaki bu haberleri, Varşova ve Madrid sefirliklerine dair notlar izler.⁷

Gazeteci, mebus ve diplomat Yahya Kemal'den sonra sahneye şair Yahya Kemal çıkar. *L'Europeen* adlı haftalık yayının 15 Ocak 1930 tarihli nüshasında *Türk Şairleri Arasında* başlıklı ve Madam Roger imzalı bir yazı çıkar.⁸ Makalenin büyük bölümünde

⁵ Salih Şeref, "Yahya Kemal Beyatlı'nın *Abdal* adlı şiiri gün yüzüne çıktı", Anadolu Ajansı, 31 Ağustos 2021. [Erişim bağlantısı.](#)

⁶ "La délimitation de la frontière syrienne", *Le Bien public*, 29 Temmuz 1925, 1.

⁷ *Le moniteur des consulats et du commerce international*, 1 Mayıs 1926, 6; *Le moniteur des consulats et du commerce international*, 1 Ağustos 1929, 6.

⁸ Habere göre makale önce *Correspondance*'ta yayımlanmıştır: *L'Europeen*, 15 Ocak 1930, 9. Roger, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'ye seyahat etmiş İsviçreli bir yazardır (1874-1953). Bu kısa çalışmanın konusu dışında kalsa da Roger'nin aynı makalede yer verdiği

Tevfik Fikret tanıtılsa bile Yahya Kemal'den *admirable styliste* (hayranlık veren üslup ustası) olarak bahsedilir. Bu tarihten sonra diploması çevreleri kadar sanatçılar ve oryantalistler Avrupa'nın farklı ülkelerinde Yahya Kemal'i anmaya başlarlar. 1908-1923 arasının önemli üç Türk şairinden biri olarak söz edilir kendisinden: O “*özgün bir parnasyen*”dir.⁹

Söyleşiler, çeviriler, övgüler... her zaman yabancı eleştirmenlerden gelmez. Yahya Kemal'den bahseden bir başka önemli makale, *The Islamic Review*'ın Nisan 1949 sayısında çıkar. Yazarı Bülent Ecevit'tir. Genç Ecevit, *Büyük Türk Şairi* alt başlıklı yazıda şöyle yazar: “*Türkiye'deki bütün şairler ve şiir sevdalıları Yahya Kemal'e minnettardırlar ve bu minnet zamanla artacaktır. Bunun tek sebebi, Yahya Kemal'in onlara canlı ve taze şiir okuma imkânı vermesi değildir... Aynı zamanda şairin eserinde Türk halkının hayatındaki bu geçiş dönemi için büyük önem taşıyan bazı nitelikler bulunmaktadır.*”¹⁰ Bu makalenin edebiyatımız, kültür ve siyaset tarihimiz için bir başka önemi de Ecevit'in İngilizceye çevirdiği *Düşünce* ve *Deniz Türküsü* şiirleridir:

Ahmed Haşim'in *Parıltı*'sının ilk kıtasının Fransızca tercümesini paylaşmak isterim:

*“Un fleuve comme du feu coulait
Entre mon âme et cette âme-là ;
Mon attitude lui a parlé sans rien dire
De cette blessure inattendue de l'amour.”*

⁹ Maurice Heim, “Les lettres turques contemporaines”, *Ambassades et légations*, 1 Temmuz 1936, 22. Yazara göre bu devrin diğer iki önemli şairi Haşim ve Ziya Gökalp'tir.

¹⁰ Bülent Ecevit, “Yahya Kemal Beyatlı: A Great Turkish Poet”, *The Islamic Review*, Nisan 1949, 47.

“Türklerin Büyük Şairi Hayatını Kaybetti”

Yahya Kemal’den beş yıl önce vefat eden Orhan Burian, 1951’de yazdığı İngilizce bir makalede şairin Türk şiirinin “*son kırk yılına*” damga vurduğunu belirtir.¹¹ Bu silinmez iz, *Associated Press*’in 2 Kasım 1958’in başında dünyadaki ajanslara geçtiği şu kısa ve öz metinde hissedilmektedir:

“*Türk şairi Yahya Kemal dün 74 yaşında hayatını kaybetti. Eski bir milletvekiliydi ve Madrid’de, Varşova’da, Karaçi’de diplomatik görevlerde bulunmuştu.*”¹²

İngilizce gazetelerin çok büyük bir kısmı bu metni 3 Kasım tarihinde, olduğu gibi yayımladı. *New York Times* gibi medya devlerinden ABD’nin adı sanı bilinmeyen kasabalarındaki yerel gazetelere kadar her yerde, şaşırtıcı ama evet, her yerde, Yahya Kemal’in vefat haberi geçiyordu.

Türkiye’de Münir Nurettin Selçuk’tan Haldun Taner’e, onlarca, belki yüzlerce sanatçı, Ecevit’in Yahya Kemal’e minnettar olduğunu belirttiği binlerce kişi üzüntüyle şairin cenazesine koşmuştu. Fakat gel gelelim Yahya Kemal, “*kırk dokuzunda yine Moskova’da Tseka-parti konukluğu ve on dördünden beri şairlik eden*” Nâzım kadar tanınmıyordu yurt dışında. Aşağıda göreceğimiz bu ilgiyi muhtemelen 1950’li yılların ansiklopedik yaşam tarzına ve yazılı basının o devirdeki önemine yormak gerekir.

Ama hiç şüphesiz bir ilgi vardır: *New York Times*’in ölüm ilanı, şairane bir edayla sadece “*Yahya Kemal*” başlığını taşır, sanki okur kitlesi bu büyük ismi tanıyacakmış gibi... Yerel Amerikan

¹¹ Orhan Burian, “Turkish Literature in Our Time”, *Books Abroad*, Sonbahar 1951, 325.

¹² “Yahya Kemal”, *New York Times*, 3 Kasım 1958, 37.

basınında ise aynı metni içermesine rağmen farklılık iddiası dikkat çekmekteydi:

Teksas'ın başkenti Austin'in *The Austin Statesman* adlı gazetesi "Şair Hayatını Kaybetti" derken *Chicago Daily Tribune* "Türklerin Büyük Şairi Yahya Kemal Hayatını Kaybetti" diyordu.¹³

Daha dar kitlelere hitap eden *The Indianapolis Star* "Türk Şairi Vefat Etti" başlığını atarken *St. Louis Post-Dispatch* "Türk Şairi Kemal Hayatını Kaybetti" şeklinde geçiyordu haberi. Metin hepsinde aynıydı.¹⁴ *The Philadelphia Inquirer*, ölüm ilanlarına ayırdığı koca bir sayfada "Yurt Dışındaki Ölümler" kısmına Yahya Kemal'i de sığdırmıştı.¹⁵ *San Francisco Examiner*, yayımlandıktan yetmiş altı yıl sonraki Türk okuyucusunda ne hisler uyandıracağını düşünmeden, Beyatlı'nın ölüm haberini saç dökülmesi tedavisi reklamının üstüne yerleştirmişti.¹⁶

Yukarıdaki küçük ölçekli mantık yürütme, yine de üç yüz bin nüfuslu bir şehirde bir pazartesi günü gazetesini açan bir ev kadınının "Türkiye'nin Önde Gelen Şairi Hayatını Kaybetti" haberini gördüğünde hissettiklerini açıklamaya yetmiyor. Çünkü şair bu dünyadan göçtüğünde, Ecevit'in yaptığı gibi ancak tek tük şiirleri çevrilmiş ve Behlül Toygar gibi isimler sınırlı

¹³ "Poet Dies", *The Austin Statesman*, 3 Kasım 1958, 6; "Yahya Kemal, Turks' Leading Poet, Dies", *Chicago Daily Tribune*, 3 Kasım 1958, B13.

¹⁴ "Turkish Poet Dies", *The Indianapolis Star*, p. 30; "Turkish Poet Kemal Dies", *St. Louis Post-Dispatch*, p3B.

¹⁵ *The Philadelphia Inquirer*, 3 Kasım 1958, 12.

¹⁶ "Turkish Poet Dies", *San Francisco Examiner*, 3 Kasım 1958, 11.

bir çevre için derlemeler yayımlamıştı.¹⁷ Elbette okumuş, mürekkep yalamış, “seçkin” çevrelerde daha geniş yazılar kaleme alınmaktaydı: Şairin dostu Vehbi Eralp’ın Fransızca kaleme aldığı anma yazısı *Revue de Littérature comparée*’de yayımlanmış, İtalyanca yayın yapan *Oriente Moderno*’da bir kez daha fakat son kez olmak üzere Beyatlı üzerine haber çıkmıştı.¹⁸ Yine de gerçek değişmiyordu: Türklerin büyük şairi gözlerini ilelebet kapamıştı.

Yahya Kemal’i Temmuz 2016’da Hâfız-ı Şirazi’nin kabri başında, vasiyeti üzerine kendi kabrine nakşedilmiş *Rindlerin Ölümü*’nü okuyarak yad etmiştim. Şiiri okumayı bitirdiğimde beklenmedik şekilde alkış işittim. “Şiirin Tanrısı”nın önünde meğer İran Türkleri de varmış. Zaman ile mekânı aşar biçimde bu şiirle bütünlük kurmuşlar meğer.

Şiirin başka dile çevrilebileceği tezine tamamen razı olmasam ve buna rağmen çeviri şiir okumaktan büyük zevk alsam da Yahya Kemal’in yerelliğini göz ardı edemiyorum. Fakat düşünür ve sanatkâr Yahya Kemal’in sınırları kat eden şiir kudreti önünde saygıyla eğiliyorum. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın dediği gibi “*Onun dikkati bize öğrettiği için artık biliyoruz ki şehirlerin ve ülkelerin bir sesi vardır. O halde tereddütsüz söyleyelim. Yahya Kemal vatanın ve İstanbul’un sesidir.*”¹⁹

¹⁷ Yahya Kemal Beyatlı, *Selected Poems*, çev. S. Behlül Toygar, 2. baskı. (İstanbul: İstanbul İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Talebe Neşriyat ve Yardım Bürosu Yayınları, 1965).

¹⁸ H. Vehbi Eralp, “Yahya Kemal : Le poète et l’homme”, *Revue de Littérature comparée* 85, 1961, 237-250; C. D. R. ve V. V. “Morte del poeta turco Yahya Kemal Beyatlı”, *Oriente Moderno*, Yıl 38, No. 12 (Aralık 1958), 1004-1005.

¹⁹ Münir Süleyman Çapanoğlu, *İstanbul Şairi Yahya Kemal* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1958), 117.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Le Derviche nomade (Gezgin Derviş)

Fotoğraf II – Le Bien public, 29 Temmuz 1925.

MEDITATION

Intimacy gives trouble, yet seclusion bores one.
To enjoy these remaining few years what must be done?
Cleared the nature of men ; in the world no mystery, either :
If a single golden arrow was left in my quiver
I wouldn't shoot it to my horizon for sweetest cause.

Into my final sleep I wish that soon my eyes should close !

They claim, the saying " Only he who lives can feel," is true ;
" Only he who feels does suffer," is the truest thing I knew.
The adventure of living I've witnessed and understood,
If the soul's lasting, that it didn't last I rather would.
When one can no longer dream, what joy is left in life ?

Let this futile autumn end without any strife !

The most tragic instant of our lives is not death at all,
The greatest trouble is that one dies before death's call.

Fotoğraf III - "Ölmek değildir ömrümüzün en fecî işi, / Müşkül budur ki ölmeden evvel ölür kişi."

THE SONG OF THE SEA

You, the boat, sailing in full wind towards the horizon !
Your departure is clear from the hour of evening you have
chosen.

As you go further from that shore where you have spent
your time

As you come nearer to that fancy-born clime,
Solitude behind the curves of waves begins to enlarge,
By and by the frame of the world assumes a different marge,
A different light begins to enroll the axis where you stare ;
The night is above, the sea underneath, blue everywhere . . .
Those hours that pass all alone with the stars as you sail
Resemble a long, long tale, a beautiful tale . . .
Yet soon the pleasant sleep is bound to come to an end.
The creation wakes up from its dream. Lights of dawn
extend.

As you go on the solid silver waters of your way
Curtains are removed in the distance by the breaking day . . .
A world is born from the music that rolling seas recite.
And at last the reign of the sky and the sea comes to sight.

In the mirror you've entered as the next globe, never say
With suspicion not e'en for a moment, " Whither this
way ? "

Do not recover from that joy-exalting drunken spell,
Do not be scared of the void that looks like a fearful well !
Feel for a while that you, too, are a God in the nature,
Thus the soul can take in its being a true pleasure.
In this route that you have taken all alone with loose sail,
Your eyes never turning back, your face never turning pale.
Forward you must go as far as the free azure's extreme.

Men live in this world to that degree as they can dream.

Fotoğraf IV - "İnsan, âlemdе hayâl ettiğі müddetçe yaşar."

YAHYA KEMAL

ISTANBUL, Turkey, Nov. 2 (AP)—Yahya Kemal, a Turkish poet, died here yesterday at the age of 74. He was formerly a member of Parliament and had held diplomatic posts in Madrid, Warsaw and Karachi.

Yahya Kemal, Turks'

Leading Poet, Dies

ISTANBUL, Turkey, Nov. 2 (AP)—Yahya Kemal, 74, Turkey's leading poet, died here Saturday. He was formerly a member of parliament and had held diplomatic posts in Madrid, Warsaw and Karachi.

Fotoğraf V – i. New York Times, 3 Kasım 1958, s. 37, ii. “Yahya Kemal, Türklerin Önde Gelen Şairi, Vefat Etti,” Chicago Daily Tribune, 3 Kasım 1958, B13.

Turkish Poet Dies
ISTANBUL (Turkey), Nov. 2.—(AP)—Yahya Kemal, 74, Turkey's leading poet, died here yesterday. He was formerly a member of Parliament and had held diplomatic posts in Madrid, Warsaw and Karachi.

on him.
Officers accompanied the boy to a rambling farm home just outside the city limits in the town of Rudolph and found the pajama clad body of Bonnie Ratelle slumped in a rocking chair. She had been shot once between the eyes with a .22 caliber rifle.

"STOP HAIR LOSS NOW"

STOP HAIR LOSS NOW

Scalp Itch and dandruff are two common symptoms of some of the 14 local scalp ailments which cause 92% of all hair loss. Most of these scalp ills can be overcome by the modern, scientific Thomas method of scalp prophylaxis. Thomas first determines which conditions are causing your loss of hair — and then administers the exact type of treatment needed to overcome those ills. Thomas treatment skillfully combines the use of ultra-violet, high-frequency, and various bactericidal and stimulative formulae.

Fotoğraf VI – San Francisco Examiner, 3 Kasım 1958, s. 11.

ATİNA'DA *LA DİVİNA*'NİN İZİNDE: MARIA CALLAS MÜZESİ

Melissa Aykul¹

Kalimerhaba!

Şairi kıskandırmaya Aegina'ya gitmeden hemen önce bir elimde *frappe* var. Size Atina'dan sesleniyorum. Öğleden sonra Pire Limanı'ndan feribotum kalkacak. Fakat gitmeden evvel Monastiraki Meydanı'ndan Mitropoleos Caddesi 44 numaraya yol alıyorum. *Yarının Kültürü*'nde daha önceki yazılarımı okuyanlar bilir; opera en büyük tutkum. Bu sabah erkenden yollara düşmeme sebep ise bu tutkumu küçük yaşta keşfetmemi sağlayan Maria Callas. Yalnız öyle kuru kuru yürümek yok. Önce bir *La Habanera* açalım. Ermou Caddesi'nden önce sağ, sonra sol yaptıktan sonra işte oradayız!

[Erişim bağlantısı.](#) (*You Tube*)

Burası, 26 Ekim 2023 tarihinde Atina Belediyesi tarafından Maria Callas'a atfen açılmış interaktif bir müze. İçinde Callas'ın kişisel eşyalarından ve mektuplarından oluşan bir koleksiyon mevcut. Bu koleksiyondaki parçaların bir kısmı 2000 yılında Atina Belediyesi tarafından toplanmaya başlanmış. 2002-2005 yılları arasında ancak özel izinle incelenmelerine izin verilmiş.

¹ Berlin Freie Üniversitesi Fizik Bölümü'nde doktora öğrencisidir. Yazarın "Atina'da *La Divina*'nın İzinde: Maria Callas Müzesi" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 8 Kasım 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Koleksiyon, 2011'e dek bağışlarla genişlemiş ve daha sonra müzede sergilenmesine karar verilmiş. 2019 yılında kısa süreli olarak ziyarete açılan müze, Atina Belediyesi'nin binayı satın almasıyla şimdiki haline dönüşmüş. Üç kattan oluşan müzenin en üst katında küçük bir konser salonu var. Resepsiyondaki görevlilerin yönlendirmesi üzerine önce ikinci katı gezmeye başladım. Kata çıkıp okları takip ettiğimde beni Maria Callas'ın sesi karşıladı. Girdiğim bu odada Giacomo Puccini-Tosca'dan *Vissi d'arte* aryasını dinlemeye başladım. Buyurunuz, koltuklara oturmak serbest!

Aynı katta *Norma* ve *La Traviata* için de birer oda mevcut. Arından, kulaklıkla dinleme yapabileceğiniz interaktif bir alan bulunuyor. Callas'ın Juilliard School'da verdiği *masterclass*'ları da yine burada izleyebilirsiniz. İtiraf etmek gerekirse, müzeyi araştırırken ön yargıya kapılmıştım. Yalnızca iki kattan oluşan bir sergi, Callas'ın hayatını ne kadar yansıtabilirdi ki? Yanılmışım; burası kesinlikle gezdiğim en iyi interaktif müzelerden biri. Kürasyonu o kadar iyi organize edilmiş ki bu kadar dar bir alandan maksimum bilgiyi almakla kalmıyor, Callas severlere müthiş duygu geçişleri yaşıyor. Birinci kata geldiğimde Callas'ın hayatını sadece *La Divina*'nın perspektifinden değil, hayatına dahil olmuş onlarca insanın gözünden inceliyorum. Örneğin, duvarlarda hem Callas'ın kendi hakkındaki düşüncelerini hem de çevresindekilerin onun hakkındaki görüşlerini okuyabilirsiniz. Doğumundan ölümüne, tüm hayatının ve özellikle kariyerini bitirip inzivaya çekildiği dönemin olabilecek en objektif şekilde anlatıldığını söyleyebilirim.

Yine bu katta *La Divina*'nın röportajlarını ve *masterclass*'lerini izleyebileceğiniz ekranlar mevcut. Bu videoları kayda almak yasak; ancak 1968 yılında BBC ile yaptığı şu röportaj halka açık olduğu için paylaşabilirim diye düşünüyorum. Bunun dışında, müzenin bu yazının sonunda belirteceğim YouTube kanalından paylaşılan birkaç röportajı ve *masterclass*'ı izleyebilirsiniz.

İlgili röportaj: [Erişim bağlantısı](#). (*You Tube*)

Gelelim beni en heyecanlandıran kısma: Leyla Gencer'in de öğretmeni olan İspanyol soprano Elvira De Hidalgo'nun, Ankara Devlet Konservatuarı'nda bulunduğu 1949 yılında öğrencisi Maria Callas'a Karanfil Sokak'tan yazdığı bu mektup. Bu denli heyecanlanmam, Boğaziçi Üniversitesi'nde Ufuk Çakmak'tan aldığım Opera Tarihi dersinde bu mektuptan bahsedilmiş olmasından mı, yoksa hayatımın üç güzel yılını geçirdiğim, kimine gri bana evimmiş hissi veren, sorsalar "*oralıyım*" diyeceğim Ankara'nın, bu mektubun sağ üst köşesinde mekân edinip şimdiki zamanda üçümüzü ortak paydada buluşturmasından mı? Bilsen söylerim. Tek bildiğim, içinde Callas ya da Ankara geçen her şey beni heyecanlandırıyor ve bu yazarın canı Kuğulu'da kar yağarken Callas'tan *O mio babbino caro* dinlemek istiyor! Callas'ın hayatındaki Hidalgo evresine dair paylaşmak istediğim bir anekdot var. Callas, 1937 yılında annesi ve kız kardeşi ile New York'tan Atina'ya geldiğinde, annesinin yönlendirmesiyle Atina Konservatuarı'nda Elvira De Hidalgo ile müzik eğitimine başlıyor. Tabii, derslere devam edebilmesi için önce yaşını büyütmesi gerekiyor. Annesinin ve Hidalgo'nun aktardığına göre bazen yemek yemeyi unutuyor ve piyano başında uyuyakalıyor. En zor eserleri kısa sürede öğreniyor ve tekniğiyle etkiliyor. Bu, bana onunla ilgili hatırladığım en eski anımı hatırlatıyor. Altıncı sınıfa

başlamış olmalıyım; onunla tanıştığım bu an muhtemelen okuldan sonra ders çalışmak yerine Google’da sopranoları araştırdığım bir âna rastlıyorum. Arama motoruna “Dünyanın en iyi sopranosu” yazdığımı anımsar gibiyim. On yaşımdan beri opera ile ilgileniyorum ve “dünyanın en iyisi” olmak istiyorum. İstiyorum çünkü insan hayata bir kere gelir ve o hayat ki olabilecek en muhteşem şekilde yaşanmalıdır. Sydney’den dünyaya sesleneceğim, Viyana evim olacak ve MET Opera’da *Carmen*’i oynayacağım. Yetişkin olduğumda dünyanın en iyisi olabilmem için önce çok çalışmam ve benden önceki en iyi kişiyi geçmem gerekiyor. Callas’ı gözümde kestiriyorum. *La Habanera*’nın sözlerinin çıktısını alıp evimizin salonunda, elimde kâğıt; CD’ye çektiğim bu arayı teypten dinleyerek ve bazen durdurarak notlar alıyorum. Birkaç denemeden sonra sözleri ezberliyorum ve sonra bu iş *La Habanera* ile kalmıyor, neyi seslendirdiyse dinlemeye başlıyorum. Henüz teknik bilgimin olmadığı o dönemde beni etkileyen elbette ki önce sesi oluyor. Sonradan öğreniyorum ki ajilitesine tutulup kalıyorum. Hayatını araştırmaya devam ediyorum, hakkında ne bulursam izliyorum. Aslında sadece sesinden etkilenmediğimi biliyordum. Adını koyamadığım, bende flu kalan bir şeyler vardı hep. Bu gezi o buğuyu ortadan kaldırmış gibi hissediyorum. Burada, röportajlarını izlediğimde, düşüncelerini okuduğumda, bakışlarında; karşımda kendinden emin, hırslı ve mükemmeliyetçi biri var. On bir yaşındaki halimi hatırlatıyor bana. O da hırslı, mükemmeliyetçi ve ne iş yapıyor olursa olsun, o işte “dünyanın en iyisi” olmak istiyor. Bunun değişmediğini *La Divina* evrenindeki yolculuğum bana yeniden hatırlatıyor.

Serginin sonuna geliyorum. Öyle ki kapağı açmamla dolabın içinden vakti zamanında kuaförünün sakladığı bir tutam saç çıkıyor karşıma. O sırada yanımda başkaları da olduğu için rahatsız

etmemek adına fotoğraflayamıyorum. Aşağı inince resepsiyona bıraktığım çantamı alıyorum. Syntagma Meydanı'ndan metroya binip limana geçeceğim. *Una Voce Poco Fa* dinlemek için ideal bir zamanın güzergâhı; size de dinletmek istiyorum.

[Erişim bağlantısı.](#) (*YouTube*)

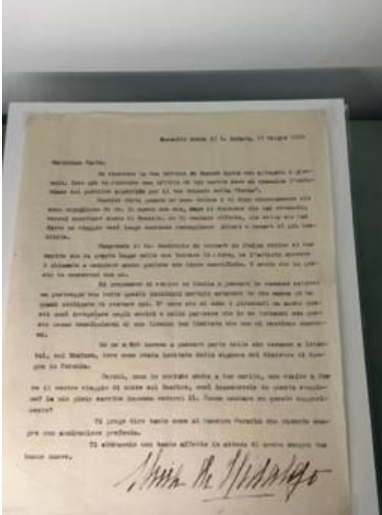
Müzenin *YouTube* kanalı: (Oynatma listelerinden içeriklerine erişebilirsiniz.)

[Erişim bağlantısı.](#) (*YouTube*)

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Maria Callas Müzesi'nden ayrıntılar.

Fotoğraf II – Maria Callas'ın mektubu.

Fotoğraf III – Maria Callas’ın idol olarak algılanışı üzerine düşünceleri: “Ben bir idol değilim, ben bir insanım.” “İdollere ihtiyacınız var ama idolünüzü çok kolay yıkıyorsunuz.”

Fotoğraf IV - (Sırasıyla yukarıdan aşağıya)

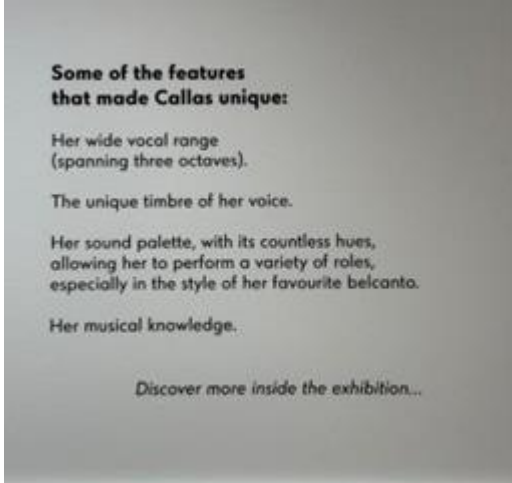
“Sesi büyüleyiciydi.”

“Performansı büyüleyiciydi.”

“Sahne varlığı etkileyiciydi.”

“Ben şarkı söyleyen bir oyuncu değilim, şarkı söyleyen bir aktirisim.” (Callas’ın kendisi hakkında söylediği rivayet edilir.)

“Çok yönlü bir sanatçı olarak üstün müzik eğitimi ve olağanüstü performans yeteneklerine sahipti; lirik şarkıcılığı öyle bir derecede canlandırdı ki şu anda opera çağlarını Callas’tan önce ve Callas’tan sonra diye ayırıyoruz.”

Fotoğraf V – (Sırasıyla yukarıdan aşağıya)

Callas'ı eşsiz kılan özelliklerden bazıları:

*Geniş vokal aralığı
(üç oktavı kapsayan).*

Sesinin eşsiz tınısı.

*Sayırsız tona sahip ses paleti, ona çeşitli rolleri, özellikle favorisi olan
bel canto tarzında canlandırma imkânı tanıyordu.*

Müzik bilgisi.

Sergi içinde daha fazlasını keşfedin...

Fotoğraf VI - Maria Callas'ın Norma'da ve Medea'da giydiği kostümleri.

Fotoğraf VII - Maria Callas'ın notları ile Verdi, Macbeth.

EKOFEMİNİZMDEN MATERYAL EKOFEMİNİZME: HER DAİM 'GEBE' POSTHÜMAN

Doç. Dr. Başak Ağın¹

1974 yılında Françoise D'Eaubonne tarafından terim olarak ortaya atılan ekofeminizm, doğa üzerindeki insan tahakkümü ile ataerkinin cinsiyetçi tahakkümü arasında bağlantılar kuran, cinsiyet ayrımcılığının tür ayrımcılığıyla ilişkilerini gün yüzüne çıkartmayı ve böylelikle adalete, sorumluluğa (ya da yanıt verebilirliğe) ve karşılıklı özene dayalı bir etik anlayışı geliştirmeyi hedefleyen bir teoridir. Ortaya çıkışından bu yana aktivist bir hareket olarak da devam ettiği ve teorik kanalları bu hareketten beslendiği için, ekofeminizmi pratik tarafı da bulunan bir kuramlar bütünü diye adlandırmak daha doğru olacaktır. Bu yazıda ekofeminizmin mesele edindiği konuları ele alan diğer kuramlarla birleşerek ve/veya onlarla karşılıklı etkileşimde bulunarak 21. yüzyılda geldiği noktayı materyal ekofeminizm olarak tanımlıyor ve materyal ekofeminizmin şemasını çizerim. Bu düşünce hattının her daim posthüman bir potansiyel taşıması sebebiyle, meseleyi Rodante van der Waal'ın "gebe posthüman" kavramıyla ilintilendiriyorum.

¹ TED Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Yazarın "Ekofeminizmden Materyal Ekofeminizme: Her Daim 'Gebe' Posthüman" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 15 Kasım 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Liberal, kültürel, sosyal ve sosyalist ekofeminizm gibi alt kollara ayrılan ekofeminizm, zaman içerisinde bu alt kolların birbirlerine yönelik eleştirileriyle hem yanlış algılanmış hem de kendini besleyip geliştirmenin yollarını bulmuştur. Ekofeminizm için esas mesele, neoliberal kapitalizmin tahakkümünün kendiliğinden ataerkiye meyleden doğasını yapısöküme uğratmaktır ki bu da Antik Yunanca “insan” anlamına gelen Antropos’un Batılı, beyaz, erk ve temsiliyet sahibi, sağlamcı, rasyonel ve erişkin bir *Homo sapiens* olarak merkezde ya da hiyerarşik varlık zincirinin en tepesinde konumlandırılmasına itirazla başlar. Bu itiraz, insan-merkezci düşüncenin ötesine geçmek için çaba gösteren posthümanist akımların temel taşlarından biri olup ekofeminizmi bugünkü haline getiren (ve onu materyalist köklerine geri döndüren) itirazdır. Ekofeminizme özellikle özcü ve indirgemeci olduğu hususunda sıklıkla karşı çıkıldığı 2000’li yıllarda yeni materyalizm(ler)in kuramsal çerçevesinin çizilmeye başlanmasının, bu iki düşünce akımı arasındaki esas bağların gözden kaçırılmasında rol oynadığını düşünmekten kendimi alamıyorum. Birinin sönümlenirken diğerrinin yıldızının yeni parlamaya başlaması belki de ikisinin birbirine zıt olduğunu düşündürmüş olabilir. Yeni materyalizm(ler)deki madde ve beden vurgusu aslında ekofeminizmin de özellikle kadın bedeninin biyopolitik bir alan olarak tartışmaya açılması biçiminde gündeme getirdiği hususlardan biriydi. Ancak daha önce başka bir çalışmamda da belirttiğim üzere, özellikle toplumsal inşacı hattı takip eden post-yapısalcı feministlerin yeni materyalistlere “maddeyi fetiş haline getirdikleri ve metalaştırdıkları” yönünde getirdikleri eleştiriler yeni materyalist-posthümanist düşünce ile üzerine kurulu olduğu postmodern akımlar arasında kalın bir ayrım hattı çekmiştir. Yine aynı çalışmada ifade ettiğim gibi, “materyal ve kültürel olanın iç içeliği ve Batı düalizmlerinin çözülmesi

gibi, yeni materyalizm(ler)in temel dayanakları olan konularda ekofeminizmin katkılarını görmezden geldikleri veya yok saydıkları” yönündeki eleştiriler de ekofeminizm ile yeni materyalizm(ler) arasında bir bariyer varmış gibi görünmesine neden olmuştur. Burada yeni materyalist kuramcıların pek çoğunun bu düşüncenin altyapısında ekofeministlere borçlu olduklarına dair herhangi bir söz etmeyişleri elbette dikkat çekicidir ve bana kalırsa ekofeminist itirazlara burada hakkı teslim edilmelidir. Yeni materyalizm(ler)in sıklıkla vurguladığı ilişkisel ve bağlantısallık ilkeleri ekofeminizmin başlangıcından itibaren kendisine içkindir. Ekofeminizmin, “ekolojik ve feminist meseleler[in] ayrılmaz biçimde iç içe geçmiş oldukları fikrine dayandığını,” “isminin çağrıştırdığı şekilde feminizm ve ekoloji ya da kadın ve doğa üzerine bir teoriden fazlası olup çevresel bozulma ve sosyal adaletsizlik sorunlarının yanında doğaya nasıl davrandığımızla birbirimize nasıl davrandığımızın ne kadar ilişkili olduğuyla da ilgilendiğini,” “ırkçılık, sınıf ve yaş ayrımcılığı, etno-merkezcilik, emperyalizm, sömürgecilik ve cinsiyetçilik” gibi tüm tahakküm biçimlerine karşı çıktığını pek çok ekofeminist ve feminist ekoeleştirmen belirtmiştir.

Bugünkü haliyle kuramsal boyutunu güçlendirmiş, özcülük veya indirgemecilik olarak nitelendirilecek özelliklerden ve Batılı, beyaz, heteroseksüel, orta sınıf kadınına merkeze aldığı yönündeki eleştiri oklarından sıyrılmış olan ekofeminizm, artık Greta Gaard’ın 2017 tarihli *Critical Ecofeminism* kitabına da başlığını veren “eleştirel ekofeminizm” adıyla anılmaktadır. Bu yenilenmiş ekofeminist akım, pek çok yönden yeni materyalizm(ler)in yaşamsallık ilkesine, posthümanist eleştirel teoriye ve ekomateryalizme yakın bir duruş sergilemektedir. Burada bilen ve eyleyen özne olarak Antropos’a atfedilen biricik konumun yalnızca ona değil tüm yeryüzü vatandaşlarına ait olabileceğinin bir göstergesi

vardır. Bununla iki şeyi kastediyorum: 1) İnsanın sınırlı tanımına dahil edilmeyip ayrıcalıklı pozisyonu yalnızca Batılı, beyaz, erk ve temsiliyet sahibi, sağlamcı, rasyonel ve erişkin Antropos'a saklayan liberal hümanizmin kapsamı dışında kalan tüm ötekiler. 2) İnsandan ibaret olmayan dünyanın nüfusunu oluşturan hayvan, bitki, mineral, kimyasallar, bakteriler, okyanuslar, taş ve kayalar ile insan yapımı nesnelerden oluşan bir küme, yani gezegenin tüm sahipleri. Böylelikle, yukarıda bahsettiğim iç içe geçmiş tüm tahakküm biçimlerine karşı çıkmanın kendiliğinden dolanık ve zaten ayrı oldukları düşünülemez çeşitli yollarını deneyimlemiş oluyoruz: Ekofeminizmin söylemlerinin neredeyse tamamı bugünkü yeni/eko-materyalist, vitalist, posthümanist düşünce akımlarının altyapısını hazırlamıştır.

Yapısöküme uğratılan Antropos, öznellik tahtını diğerleriyle paylaşmaya başladığına göre, bahsi geçen çeşitli öznelere eyleyici gücünü yeniden okumak ve bu gücün, farklı aktörlerin bir araya gelerek sergiledikleri bir koreografide her zaman eşit değilse bile farklı derecelerde ve konumlarda paylaştırılmış, dağılımlı bir öznellik olduğunu hatırlamak gerekir. Özne olarak eylemliliğimizin tek başına ana kahramanları değiliz; bu eylemliliğe insana has birtakım kuvvetlerin yanında gıdalar, mikroorganizmalar, sesler, emtia, biyolojik veya pek çok diğer türden teknoloji de dahildir. Böyle düşünüldüğünde dağılımlı eyleycilik adı verilen bu posthümanist yaklaşım aslında Aydınlanma Çağı'ndan bu yana söylemlerle inşa edilmiş insanın inşa edilmişliğine vurgu yapmaktadır. Başka bir deyişle, bilen öznenin rasyonalite, karar verebilirlik, niyet ve yönelimsellik, irade gibi birtakım insani özelliklerini yeniden sorgulamaya açar ve bu sorgulamanın sonucunda insana has olduğu veya insanı diğerlerinden üstün kıldığı düşünülen özelliklerinin o kadar da eşsiz, biricik veya insana ayrıcalık sağlamayı gerektiren özellikler olup olmadığı meselesini

gündeme getirir. Buradaki vurgu cansız olduğu düşünülen ve eylemsiz, pasif, iradesiz ya da oynanabilir maddenin tam aksi özelliklerini gösteren eyleyici kapasitesinde olduğundan ve bu kapasite, Antropos’un diğerleri üzerinde kurduğu tahakkümü alaşağı ettiğinden, ekofeminizmin halihazırda materyal(ist) olduğunu savunuyor, hatta bu düşüncüyü bir adım ileri taşıyorum. 1974’te terim ortaya atıldığında posthümanist veya yeni materyalist kuramların henüz oluşmadığı düşünülürse, ekofeminizmin çıkış noktası olarak ele aldığı post-antroposantrik bakış açıları posthüman olasılıkların potansiyelini taşıyordu. Bu açıdan (zaten her daim materyal[ist] olan) ekofeminizm, van der Waal’ın “gebe posthüman” diye nitelediği ve yazının açılışında bahsettiğim öznenin ta kendisiydi.

Van der Waal, Rosi Braidotti ve Maria Hlavajova’nın ortak editörlüğünde çıkan *Posthuman Glossary* (2018) kitabına yazdığı bölümünde “gebe posthüman” için şöyle der:

“O, Donna Haraway’in siborguyla, Rosi Braidotti’nin posthümanının, Lyotard’ın ‘dişi’sinin, insan-dışı feminen filozofun, Hannah Arendt’in doğar öznesinin kızıdır. Annelerinin görev bilinç(li-siz) kızı olarak, ‘gebe posthüman’ bir imgedir, kurgudur, bakış açıdır, gerçekliktir. Tekil bir öznedir ancak özneliğinde henüz kimsenin göremediği büyüyen bir özne daha vardır, tekil bir çoğulluk halindedir ve yeni, ilişkisel bir çoğullukla yakın bir deneyim içerisindedir. Taşıyabilme, doğurabilme yetisine sahip ilk felsefi öznedir.”

(Materyal) Ekofeminizm adını verdiğimiz bu düşünce biçimi de tıpkı “gebe posthüman” gibidir. Pek çok olasılığı kendinde barındıran, tekil bir çatı altında anıldığı halde içerisinde sayısız potansiyeli taşıyan, kendiliğinden (yeni) materyal(ist), kendiliğinden posthümanist, kendiliğinden çoğul ve neredeyse—Karen Barad’ı hatırlayarak—”süperpozisyon” denebilecek eş zamanlı

olası değerlerin birlikte-oluşunu taşıyan bir düşünce bulutudur. Materyal ekofeminizm bize, Barad’dan alıntıyla, “bilmenin ontolojisi de dahil, dünyanın değişken ve olasılıklı ontolojisini” sunar.

KAYNAKLAR

- Ağın, B. (2023). Posthümanizm, öykülü madde, maddemetin. Ed. B. Ağın ve Z. G. Yılmaz. *Beşerî Bilimlerin 50 Rengi: Çevreci, Dijital, Tıbbi ve Posthüman Sesler*, içinde (s. 411–422). Kapadokya Üniversitesi Yayınları.
- Ahmed, S. (2008). Imaginary prohibitions: Some preliminary remarks on the founding gestures of the ‘new materialism’. *European Journal of Women’s Studies*, 15(1), 29–39.
- Barad, K. (2007). *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Duke University Press.
- Bennett, J. (2018). Vibrant matter. Ed. R. Braidotti ve M. Hlavajova. *Posthuman Glossary*, içinde (s. 447–448). Bloomsbury Academic.
- Casselot, M. A. (2016). Ecofeminist echoes in new materialism?. *PhoenEx*, 11(1), 73–96.
- Gaard, G. (2001). Women, water, energy: An ecofeminist approach. *Organization & Environment*, 14(2), 157–172.
- Gaard, G. (2017). Where is feminism in the environmental humanities?. Ed. S. Oppermann ve S. Iovino. *Environmental humanities: Voices from the Anthropocene*, içinde (s. 81–97). Rowman & Littlefield.

- MacGregor, S. (2021). Making matter great again?: Ecofeminism, new materialism and the everyday turn in environmental politics. *Environmental Politics*, 30(1-2), 41-60.
- Oppermann, S. (2013). Feminist ecocriticism: A posthumanist direction in ecocritical trajectory. Ed. G. Gaard, S. C. Estok ve S. Oppermann. *International Perspectives in Feminist Ecocriticism*, içinde (s. 19-36). Routledge.
- van der Waal, R. (2018). The pregnant posthuman. Ed. R. Braiddotti ve M. Hlavajova. *Posthuman Glossary*, içinde (s. 368-371). Bloomsbury Academic.
- Warren, K. (1994). Introduction. Ed. K. J. Warren. *Ecological Feminism*, içinde (s. 1-7). Routledge.

İSTANBUL'UN HAFIZA MEKÂNLA RINDAN SAINT PIERRE HAN

Saro Dadyan¹

Son birkaç senedir İstanbulluların dilinde olan, fotoğrafları şehrin dört bir yanındaki billboardlar'da aylarca sergilenen, televizyon programlarına, belgesellere konu edilen, ardı ardına turlar düzenlenen Saint Pierre Han, son zamanlarda yakaladığı bu popülerliği ile tezat oluşturacak şekilde on yıllar boyunca kaderine terk edilmiş, yangınlar atlatmış, Perşembepazarı esnafının insafına bırakılmış, dizi ve film yapımcılarının gözde mekânlarından biri haline gelmiş ve her geçen gün özgün mimarisinden, tarihî dokusundan bir şeyler kaybederek şehrin sosyal hayatından nerdeyse tamamen soyutlanmış bir haldeydi. Bir süre devam eden bu tanıtımların ve popülerliğin ardından han, önce Bahçeşehir Üniversitesi, sonra İBB Miras tarafından restorasyona alındı. Restorasyon çalışmaları sırasında yapının içerisinde geçmişe tanıklık eden, şehrin belleğini, bir asır öncesinin sanat anlayışını, kùltür ve ticaret hayatını ve beğenilerini belgeleyen birçok bulguya rastlansa da son bir senedir restorasyona ara verildi. Kent hafızasının önemli merkezlerinden biri olan fakat on yıllarca kent yaşamından soyutlanan bu önemli yapı umulur ki günün birinde tekrar kent yaşamına dahil olur.

¹ Tarihçi-yazardır. Yazarın "İstanbul'un Hafıza Mekânlarından Saint Pierre Han" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 22 Kasım 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Saint Pierre Han, adını aldığı hemen yanı başındaki Saint Pierre Dominiken Kilisesi'ne ait. Bir Katolik tarikatı olan Dominikenlerin şehirdeki geçmişi 800 yıl geriye gidiyor. İstanbul'daki ilk kiliseleri, bugün de varlığını devam ettiren ve şimdiki kiliseye de çok yakın bir yerde bulunan Arap Camii'ydi. 1461'de kiliselerinin camiye çevrilmesinin ardından Dominikenler Saint Pierre Kilisesi'ni bugün de bulunduğu bölgeye taşıdılar. 1894 yılında İstanbul'daki Latin Katoliklerin tarihi üzerine *Histoire de la Latinité de Constantinople* isimli kapsamlı bir kitap yayımlayan Fransız elçilik sekreteri M. A. Belin'e göre kilisenin bulunduğu arazi Angelo Zakaria isimli bir Venedik asilzadesinden önce kiralandı, sonra satın alındı. Kapitülasyonlar kapsamında kilise ve kiliseye ait mülkler de yine Venedik Cumhuriyeti'nin koruması altında bulunuyordu.

Fakat 18. yüzyılın başında Saint Pierre Kilisesi'nin rahipler topluluğu, Venedik elçiliği ile yaşadıkları sorunlar nedeniyle Fransız elçiliğinin koruması altına girmek istediler. İncicyan'a göre Venedik Elçiliği ile rahipler topluluğunun anlaşmazlıklarının başında, 1475'te Kefe'nin fethinin ardından İstanbul'a gelen Dominikenler tarafından Kefe'den getirilen ve bugün de kilisede korunan Meryem Ana ikonası geliyordu. Bu konu hakkında İncicyan şu satırları kaydetmektedir:

“Saint Paul (Pierre) kilisesi önceleri Venedik elçilerinin himayesi altında bulunuyordu, fakat bu elçilerden biri tasviri rahiplerin elinden almaya kalkıştığı için hayli kargaşalık çıkmıştır. Bu yüzden kilise Fransız elçisinin himayesine geçti.”

Neticede isteklerinde başarılı olan Dominiken rahipleri, 1705 yılında Fransız Elçisi Comte de Ferriol vasıtasıyla alınan fermanla

Fransız himayesine girdiler. Bu tarihten sonra kilise ve çevresi, Fransız elçiliği, İstanbul'daki Fransız tüccarlar ve Fransız toplumu için de önemli bir mekân haline geldi. Kilisenin yanı başında inşa olunan ahşap evlerde, Fransız Ticaret Temsilciliği ve temsilciliğe bağlı birimler hizmet veriyordu.

Fakat 8 Şubat 1771'de başlayan Galata'daki büyük yangınla beraber Fransız Ticaret temsilciliğine ait ahşap yapılar da yanarak yok oldu. Yanan bu yapıların yerine Fransız elçisi Comte de Saint-Priest, kesme taştan inşa edilecek yeni kâgir bir yapının inşasına karar verdi. Böylelikle bugünkü Saint Pierre Han Galata'da yükselmeye başladı. Bloklar halinde inşa edilen hanın ilk kısmı 1771'de yine ticaret temsilciliği, banka ve lojman olarak inşa edildi. Eski Banka ve Galatakulesi Sokağı'nın kesiştiği ikinci kısım 1772'de, Voyvoda Caddesi'ne dönen üçüncü ve son bölüm ise 1775'te inşa olundu. Bu son inşaatın hatırasına hanın üzerinde Saint Pierre'i inşa ettiren Fransız Sefiri Comte de Saint-Priest'in amblemi ile Bourbon Hanedanı'nın üç zambaklı amblemi de yerleştirilmiştir ki bu amblemler de bugün hâlâ aynı yerlerinde bulunmaktadır.

Saint Pierre Han 18. yüzyılda inşa edildiğinde iki katlı bir yapıydı. Hana bugünkü halini veren ve üçüncü katı inşa eden ise Osmanlı ekonomisini de yeniden şekillendiren Bank-ı Osmani-i Şahane oldu. Hanın banka olarak hazırlanması sürecinde cephesinde yapılan birtakım değişikliklerin yanı sıra iç mekân da büyük oranda değiştirdi. Kaldırılan bazı duvarların yanında bazı kapılar ve pencereler iptal edilip örölürken yerlerine yenileri açıldı. Kesme taştan inşa edilen hanın ilk iki katı taş zeminli ve merdivenleri mermerdi. Merdiven korkulukları ise dökme demirden inşa edilmişti. Banka tarafından inşa edilen üçüncü kat ise tuğla örgülüydü ve üzeri sıvalı duvarlarla çevriliydi. Üçüncü

kata çıkan merdivenler de ahşaptan inşa edilmişti. Saint Pierre Han'ın banka olarak kullanıldığı dönemin şahitlerinden bir tanesi banka çalışanlarından biri olan René du Parquet'dir. Kaleme aldığı 1864-1865 yıllarındaki anılarında Parquet, bankadan ve Saint Pierre Han'dan şu satırlarla bahsetmektedir:

“Herkesin saygısını kazanmış Dominiken rahiplerinin kaldığı Saint Pierre manastırı ve kilisesinin önünde duralım. Güneyden bir sokağın sınırladığı müstemilatın bir kısmı Bank-ı Osmani-i Şahane'ye kiralanmış. Fransa'nın duvara gömülü üç zambaklı eski armasını fark edeceğiniz bina, bir zamanlar konsolosluk binamızdı. Bankaya girecek olursanız bugün gişe olarak hizmet veren bir oda göstereyim, 16. Louis döneminde Monsieur Chénier İstanbul konsolosuyken oğulları, iki büyük şair Marie-Joseph ve André bu odada doğdular ve sonradan buralardan ayrılıp biri devrimin idam sehpasında ölürken, diğeri de Paris'in gri gökyüzünün altında kendi köşesinde çekilmiş ve unutulmuş olarak neredeyse günümüze kadar yaşamıştır.”

Parquet'nin de bahsettiği gibi Fransız Devrimi'nin önde gelen şairlerinden André Chénier'nin Saint Pierre Han'ın bir odasında doğduğu rivayeti 19. yüzyıl boyunca anlatılagelmiştir. Şairin babası Louis Chénier ticaret için İstanbul'a gelerek 1750'lerde Fransız Ticaret Temsilciliği'nin idareciliğini üstlendi. 25 Ekim 1754'te ise Elisabeth Lomaca isminde İstanbullu Rum bir hanım ile evlenerek bu evlilikten on kadar çocuk dünyaya getirdi. Bunlardan altıncısı 30 Ekim 1762'de Galata'da dünyaya gözlerini açan André Chénier oldu. Küçük yaşta ailesi ile birlikte Fransa'ya dönen Chénier 1789'daki Fransız Devrimi'nin en ateşli şairlerinden birisi oldu. Fakat kalemini her geçen gün artan anarşinin kışkırtılması için kullandığı suçlamasıyla Saint Lazare

hapishanesine kapatıldı ve 1794'te başı giyotinle kesilerek idam edildi.

Chénier'nin 1762'de dünyaya geldiği, bugünkü Saint Pierre Han'ın inşasına ise 1771'de başlandığı düşünülürse şairin bugünkü yapıda doğmuş olması pek mümkün görünmüyor. Muhtemelen daha önce hanın yerinde bulunan ahşap Fransız Ticaret Temsilciliği yapısında doğmuş olmalıdır ki babası da zaten o yıllarda bu kurumun yöneticisidir. Fakat Chénier'nin Saint Pierre'de doğduğuna dair anlatılagelen rivayetin doğrulanmasını *Stamboul Gazetesi*'nin sahibi ve baş yazarı olan Régis Delbeuf üstlenmiş ve İstanbul'un önde gelen mimarlarından Alexandre Vallaury'e mermer bir levha hazırlatarak bu levhayı hanın ikinci katında yer alan odalardan birinin üzerine yerleştirtmiştir ki levha bugün de aynı yerde bulunmaktadır. Levhanın üzerinde ise “*André Chénier naquit dans cette maison le 30 Octobre 1762*” yani “*André Chénier 30 Ekim 1762'de bu evde doğmuştur*” kaydı bulunmaktadır. Üç yaşındayken ailesiyle birlikte şehirden ayrılan André Chénier'nin İstanbul günlerine ait belki de tek belgesi ise bugün hâlâ Saint Pierre Kilisesi Arşivi'nde korunan vaftiz kayıdır.

Banka, otuz yıla yakın bir süre merkez olarak Saint Pierre Han'ı kullanmaya devam etti, fakat anlaşılan bu yapıda çok da mutlu değillerdi. Osmanlı Bankası'nın Genel Müdürü Sir Edgar Vincent, 7 Şubat 1890'da Paris Komitesi üyelerinden Théodore Berger'e yazdığı mektubunda şu satırlarla sitem ediyordu: “*Şu anda kullandığımız mekânın hiçbir konforu yoktur. Ofisler yazın çok sıcak, kışın ise çok soğuktur. Sağlık şartları son derece yetersizdir.*” 1892 yılında Osmanlı Bankası, Saint Pierre Han'ı terk ederek aynı yıl Voyvoda Caddesi'nde inşa edilen yeni binasına taşındı.

Annuire Oriental isimli ticaret yıllıklarına bakıldığında bankanın Saint Pierre’i terk etmesinin hemen ardından hanın çeşitli iş kollarından kurum ve kuruluşlara kiralandığı ve her geçen yıl kiracıların sayısının arttığı görülmektedir. Hanın 1893’teki ilk kiracıları arasında Paul Tavukçu isimli bir komisyoncu ve Dr. Lewis Mizzi isimli bir avukat yer almaktadır. Handa ayrıca Osmanlı hukuk tarihinin önemli isimlerinden *Külliyat-ı Kavanin*’in yazarı Sarkis Karakoç’un hukuk bürosu, Vahan Manukyan’ın kimya laboratuvarı, İtalyan Ticaret Odası ve İstanbul Rıhtımları Müdürlüğü’nün bulunduğu görülmektedir. 1900’lerin başlarına değin hanın kiracıları ve iş kolları artarak devam etmiştir. Yine ticaret yıllıklarından anlaşıldığı üzere bu dönemde hanın oda başkanlığını Garabet Berberyan isminde birisi uzun yıllar sürdürmüştür. Tarih boyunca hanı sadece şahısların değil; şehrin tarihi, ticari, sosyal ve kültürel yaşamı için önemli birçok kurumun da tercih ettiği görülmektedir. İstanbul Barosu, İtalyan Ticaret Odası, Yunan Ticaret Odası, İspanya Konsolosluğu, Liman İşletmeleri bu kurumlardan sadece birkaç tanesidir ki bu kuruluşların ve kişilerin handa bıraktıkları reklam panoları, duvar yazıları, isimleri ve çeşitli süslemeleri son restorasyonda ortaya çıkmıştır.

Birçok mimarın da ofis olarak kullanmayı tercih ettiği Saint Pierre Han, aynı zamanda Osmanlı tarihinin ilk mimarlık örgütlerine de ev sahipliği yapmıştır. 1911’den 1921 yılına değin hanın 3 numaralı odasını “*Association Ottomane des Architectes et Ouvriers-Maçons*” yani “*Osmanlı Mimarlar ve Duvarcı Ustaları Birliği*” isimli bir dernek kullanmıştır. 1914 yılında ise bu derneği, hanın 6 numaralı odasını kullanan ikinci bir örgüt, “*Association des Ingénieurs et Architectes en Turquie*” yani “*Türk Mühendis ve Mimarlar Birliği*” izlemiş ve bu ikinci örgüt de yine 1921 yılına kadar handa varlığını devam ettirmiştir. Türk

Yüksek Mimarlar Birliği'nin 1927'de, Mimarlar Odası'nın ise ancak 1954'te kurulabildiğinin altını çizen Hasan Kuruyazıcı bu iki öncü örgütün önemine dikkat çeker.

Kitabevi, şarap şirketi ve kavı, komisyoncu, tüccar, kimyager, banker, tütün tüccarı gibi farklı iş kollarından birçok kimsenin ofisinin bulunduğu Saint Pierre Han'ı özellikle avukatların ve mimarların tercih ettiği görülmektedir. Ticaret yıllıklarına bakıldığında bu iki meslekten birçok ismin çalışmalarını handa yürüttükleri ve sayılarının sürekli arttığı görülmektedir. Özellikle mimarlar arasında Hovsep Aznavur, Antoine Perpignani, Giulio Mongeri, Marco Langas ve Eduardo de Nari gibi İstanbul'un anıtsal birçok yapısını inşa eden ve modern inşa teknik ve araçlarını İstanbul'a getiren isimler yer almaktadır. Ayrıca Tanzimat döneminin önde gelen mimarlarından Gaspere Fossati'nin de mimarlık ofisinin handa olduğuna dair savlar öne sürülmektedir. Bu rivayete sebep olan durum, Fossati'nin İsviçre'deki Bellinzona Arşivleri'nde korunan evrakı arasında bulunan iki çizimdir. Çizimlerden ilki Fossati'nin ekibinde çalışan isimlerden biri olan Ressam Michail Ivanovic Scotti'ye ait olan sulu boya resimdir. Fossati'nin Beyoğlu'ndaki ofisini tasvir eden 1848 tarihli bu çizimde "Mimar-Ressam Gaspere Fossati'nin Pera'daki Ofisi" ibaresi bulunmaktadır. 1849 tarihli ikinci çizim ise bizzat Gaspere Fossati imzası taşıyan bir kara kalem resimdir. Fossati burada da kendi mimarlık ofisini ve burada çubuk içen insanları tasvir etmiştir. Bu çizimin üzerinde de buranın Saint Pierre Han olduğuna dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Kilise, Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden anlaşıldığı üzere sahip olduğu gayrimenkuller ile eşyaların bir dökümü yapılarak 1907'de Fransız himayesinden İtalya Krallığı'nın himayesine geçirilmiştir. Bu sırada Saint Pierre Han'ın da aralarında olduğu

kilisenin mülklerini gösteren bir kadastro haritası hazırlanmıştır. Yine Osmanlı Arşivleri'nde bulunan ve Amerikan Büyükelçiliği'nin Osmanlı Dışişleri'ne gönderdiği bir diplomatik notadan Osmanlı yönetiminin Saint Pierre Han'a Ekim 1915'te el koyduğu ve tüm kiracılardan kontratlarını talep ettiği öğrenilmektedir. O sırada Osmanlı Devleti ile İtalya savaşta olduğu için Dominken rahiplerine ait hana el konmasını Amerikan Büyükelçiliği tarafsız bir ülke sıfatıyla protesto etmiştir.

Kısa süren bu el koyma döneminin ardından han, günümüze kadar Saint Pierre Kilisesi'nin mülkü olmaya ve kilise tarafından odalar halinde kiralanmaya devam etti. Fakat Cumhuriyet döneminde Galata'nın ülke ekonomisinin ve iş hayatının merkezi olma kimliğini kaybetmesiyle birlikte hanın kiracılarının profili de büyük oranda değişti. 1900'lerin başına değin avukatlar, mimarlar, büyük tüccarlar ve kurumlar tarafından tercih edilen han, Cumhuriyet döneminde daha çok imalathanelerin, elektrikçilerin, torna ve demir gibi atölyelerin ve çeşitli tüccarların tercih ettiği bir mekân oldu. Bu durum da tarihî yapının yanlış bir şekilde kullanılmasına ve harap olmasına yol açtı. Ayrıca 1953 yılında hanın Galatakulesi Sokak boyunca uzanan iki katlı bölümü yıkılarak yerine bugün de varlığını devam ettiren Rossario Apartmanı inşa edildi. Saint Pierre Kilisesi'nin uzun yıllar süren uğraşları neticesinde handaki kiracıların büyük çoğunluğu tahliye edildi ve bugün içeride sadece bir kiracı kaldı. İstanbul'un son 250 yılına şahitlik eden, şehir tarihinin farklı katmanlarına dokunan onlarca kurum ve kişiyi bünyesinde barındıran bu önemli hafıza mekânının en kısa sürede, iyi bir restorasyonla şehir hayatına yeniden kazandırılması ve günlük kullanımının ötesinde yapılacak yeni araştırma ve çalışmalara da konu olması ümit olunur.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – 1940 yılında Galatakulesi Sokak, fotoğrafın solunda 1953’te hanın yıkılan bölümü gör÷lmektedir.

Fotoğraf II – Bourbon Hanedanı’nın üç zambaklı amblemi.

Fotoğraf III – Saint Pierre Han (Kaynak: Saro Dadyan)

Fotoğraf IV – Alexandr Vallauray tarafından hazırlanan kitabe.

Fotoğraf V – Saint Pierre Han'dan ayrıntı. (Kaynak: Saro Dad-yan)

Fotoğraf VI- Son restorasyonda ortaya çıkan Yunan Ticaret Odası'na ait duvar yazıları.

FUAT BAYRAMOĞLU KOLEKSİYONU VE YAHYA KEMAL

Muratcan Zorcu¹

Fuat Bayramoğlu’nun koleksiyonunun, kendisi ve eşi Nesteren Bayramoğlu adına Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi’ne bağışlandığını bir dostum Yahya Kemal’in bir mektubunun görüntülerini benden isteyene kadar bilmiyordum. Dahası, tarihle uzun yıllardır ilgilenmeme rağmen maalesef Fuat Bayramoğlu’nun ismini de duymamıştım. O gün de bahsi geçen mektubun fotoğrafını, Yahya Kemal’in *Mektuplar Makaleler* kitabının İstanbul Fetih Cemiyeti’nden çıkan baskısını kullanarak çekecektim. Fotoğrafları dostuma gönderecektim ve mesele kapanacaktı. Ama böyle olmadı. Kùltür çalışmaları bireysel çabalara bağlı olan yerlerde olduğu gibi hadise tekrar etti ve yepyeni bir dünyaya kavuştuk. Bugün sizlerle Yahya Kemal’in, “*Donated by Nesteren and Fuat Bayramoğlu*” notunu içeren *Mektuplar Makaleler* kitabındaki derkenarları konuşacağız. Öncelikle Fuat Bayramoğlu’nun kim olduğuna değinelim.

Fuat Bayramoğlu 1912 yılında Ankara’da doğdu. Kendisi, Hacı Bayram’ın torunlarındanr. 1931 yılında Ankara Erkek Lisesi’ni bitirdi. Yüksek öğrenimini de İstanbul’a taşınarak Mùlkiye Mektebi’nde tamamladı. 1939 yılında Liège Üniversitesi’nde doktorasına başladıysa da İkinci Dünya Harbi sebebiyle okulu yarıda bırakarak memlekete döndü. Dışışleri Bakanlığı’na

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü’nde doktora adaydır. Yazarın “Fuat Bayramoğlu Koleksiyonu ve Yahya Kemal” başlıklı yazısı *yarininkulturu.org/sitesinde* 29 Kasım 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

girmesinden sonra Oslo (1957-1959), Bağdat (1959-1960), Tahran (1960-1962) ve Roma (1962-1963) Büyükelçisi oldu. Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde de Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nden 13 Temmuz 1977 tarihinde emekli oldu. Emeklilik yıllarında Kandilli'deki yalısında kitaplarını hazırladı, şiir yazdı. Hacı Bayram ile ilgili iki ciltlik eserini de bu dönemde bitirdi. 30 Haziran 1996'da vefat etti. Bu kısa özgeçmişini *İslam Ansiklopedisi*'nden özetledim.

Şimdi de Koç Üniversitesi'nin Suna Kıraç Kütüphanesi'nde kitabın üç kopyasının olduğunu söylemekle başlayalım. İlk özel bir cilt içerisinde 1977 İstanbul Fetih Cemiyeti baskısı. Diğer ikisi de mükerrer şekilde yine cilt içerisinde 1990 baskıları. İlk baskısının cildindeki ebru Türk kültürünün önemini gösterdiği için cildi fotoğraflara ekliyorum. Bununla birlikte, Fuat Bayramoğlu ile Yahya Kemal Beyatlı arasındaki mektuplaşmaların bu kitaptaki tek mektubun ötesinde, Beşir Ayvazoğlu'nun diğer mektupları ve cevaplarını derlediği kitabını da buraya iliştirelim: Beşir Ayvazoğlu, *Yahya Kemal'den Fuat Bayramoğlu'na Karaçi Mektupları* (İstanbul: Reklamadam, 2008).

Fuat Bey birçok notunu klasik edebiyatımızdan bildiğimiz bir yöntemle derkenarlara almış. Derkenarların birçoğu metin içi tashih sürecinde sınıfta kalmış: Yanlış yazılmış kelimeler, atlanan ikilemeler... Ama kimileri var ki Fuat Bayramoğlu'nun kalemin-den Yahya Kemal'i daha iyi tanıyoruz.

1977 yılının baskısını açar açmaz 251, 255 ve 309 numaralarının yanında eski yazıyla yazılmış kelimeler görüyoruz. Bunlar kitabın iç sayfalarında, yazımından emin olunmayan kelimeler: “*mukayyis, misâfiriyet, müneggab*”. Bunlar kitabın halihazır-daki kelimeleri olsa da Fuat Bey giriş sayfasında bu kelimelerin eski yazıdaki orijinal yazımlarını tahmin etmeye çalışıyor, çünkü

kelimelerin yanında bir de soru işareti var. 6. sayfada okunamamış bir kelimenin altına “*Hiyeralik*” yine soru işaretiyle eklenmiş. Aynı şekilde 7. sayfada da “*Opéra-Qomique*” kelimesindeki Q harfi C harfiyle tadil edilmiş. Bu iki hatanın 1990 baskısında düzeltilmiş olduğunu da görüyoruz. 94. ve 95. sayfalarda ise Yahya Kemal’in Fuat Bayramoğlu’na mektubunu görüyoruz. “*Not:*” başlığı altına şunlar yazılmış:

“Yahya Kemal Beyatlı, soyadını kullanmakta son derece dikkatli ve hassastı. Her sesin, yazı ve mektup [ve] hatta kartvizit altına koyduğu imza ve isimlerde muhakkak soyadını, isterse eski harfli olsun, yazardı. Bu itirazına riayet edilmelidir. F.B.”

Fuat Bey’in notu sayesinde Yahya Kemal’i daha iyi tanıyoruz. Düzelteler derkenarda muttasıl devam etmekte. 119. sayfada “*benim hâkanım*” olarak yazılan “*hâkan*” kelimesi eski yazıyla tekrar edilip ikinci a harfine şapka atılarak düzeltilmiştir. 121. sayfada önce birleşik yazılan “*-de, -da*” hatası giderilmiş, sonra “*nahif*” kelimesi “*nahiv*” şeklinde doğru yazımına döndürülmüştür. 123. sayfada da Şeyh Galib’in mısraındaki “*güncü*” kelimesi kırmızı kalemle “*genci*” şeklinde düzeltilmiştir. 156. sayfada Yahya Kemal’in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesindeki fıkrasının üzerinde “*Alınacak*” notu bulunmaktadır. 228. sayfada Memduh Paşa’nın kullandığı “*bil-inâyete’l-Rabbâniye*” kelimeleri de “*bil-inâyeti’r-Rabbâniye*” şeklinde Arapça gramer kurallarına uygun hale getirilmiştir. 251. sayfada “*mukayyis*” kelimesinin üzeri çizilerek “*makıys*” yazılmıştır ki kitabın girişindeki kelimelerden emin olunarak düzeltilen bir kelimedir. 255. sayfada “*ulvî-cenâba*” kelime grubunun altına eski yazıyla “*ulvî-cenâb*” yazılmıştır. Aynı cümle içerisinde “*perde-yi nisyan*”daki tamlama hatası giderilerek “*perde-i nisyan*” şeklinde yazılmıştır. 258. sayfada “*darülterbiye*” “*darütterbiye*” olarak

düzeltilmiştir. Aynı sayfada uzun “i” ile gösterilen “*sîn*” kelimesi de “*sin*” şeklinde düzeltilmiştir. 281. sayfada “*dârül-nafaka*” işaretlidir. 306. sayfada “*taabbüddür*” kelimesi işaretlenerek okuyamadığım “*تعبث*” kelimesi eski yazıyla yer almıştır. Takip eden sayfada “*muvaḥḥid*” kelimesine “*mucid olmalı*” şeklinde eski yazıyla not düşülmüş, 313. sayfada da “*cezire*” yazan yerin hem eski yazı hem Latin harfleriyle “*cerbeze*” olduğu belirtilmiştir.

Kütüphanede ikinci mükerrer 1990 baskısı görece derkenarız bir kitap olmasına rağmen 210. sayfada “*ma’kes*” kelimesi şeklinde yayınevince düzeltilmiş olan kelimenin yanına Latin harfleriyle “*gene yanlış! makîs olmalı*” notu düşülmüş. 213. sayfada “*misâferiyetine*” kelimesi işaretlenmiş. Bu, 1977 baskısındaki kitapta da emin olunmayan kelimelerden olmasına rağmen burada hem eski yazıyla hem de Latin harfleriyle “*müsâferetine*” şeklinde düzeltilmiş oluyor. 263. sayfasında da “*tetebbûdur*” şeklinde yayınevince düzeltilen kelimenin yanına “*düzeltilmiş şekil*” notu düşülmüş. Aynı sayfada sırasıyla “*tez müddeâ*” kelimesinin ayrı yazılmasını belirten bir çizgi çekilmiş. “*Nokta-ı nazar*” “*nokta-i nazar*” şeklinde düzeltilmiş. Sayfanın sonuna doğru “*javaş*” kelimesinin yanına “*javaş*” eklenerek ikilemedeki eksik kapatılmış, 264. sayfada ise “*muvaḥḥid*” yine “*mûcîd*” olarak düzeltilmiştir. 266. sayfadaki “*müneggab*” kelimesi “*münbais*” olarak düzeltilmiştir. 268. sayfada da “*kasabada*” kelimesi hem harflerin üzerine gerekenler yazılarak hem de satır sonunda ayrılarak “*kaba saika*” olarak düzeltilmiştir. 269. sayfada “*cerbeze*” kelimesinin yine yayınevince düzeltildiğini görüyoruz. Aynı yerdeki “*muhîtinin*” kelimesi “*muhîtinî*” olarak, 272. sayfadaki “*gaseyan*” ise “*galeyan*” şeklinde düzeltilmiştir.

Gelelim kütüphane kayıtlarında üçüncü mükerrer olarak geçen kitaba... Notlar daha iç kapakta bizi karşılıyor. “218 *Heva vü beves*” kelime grubunun “vü”sü “ü” ile değiştirebilir mi diye düşünülmüş, soru işaretiyle emin olunmadığı belirlenmiş. “218” sayısının altına da “*hevâ ve*” diye başka bir yazım şeklinin notu düşülmüş. 118. sayfada “*Duygusuz şâirler*” diye başlayan cümledeki bu iki kelime mavi fosforlu kalemle işaretlenmiş, ayrıca not olarak “*Muallim Naci ile karşılaştıınca ilginç olacak*” eklenmiştir. 141. sayfada “*ırsı*” kelimesi “*ırsı*” olarak düzeltilmiş, 161. sayfada “*âteşin nisâîlerden bir zât*” yeşil fosforlu kalemle işaretlenerek “*feminist*” notu düşülmüştür. 162. sayfada “*çok ilginç*” notu dışında metinde “*milletlerin huzâl devirleri vardır*” cümlesine “*Bu devir nedir?*” notu düşülmüştür. 180. sayfada “*va’z-i*” kelimesi “*vaz’-i*” şeklinde düzeltilmiştir. Yine aynı sayfada “*muadat*” kelimesi de eski yazıyla tekrar yazılmıştır. Kitabın girişinde üzerinde çalışılan “*hevâ vü beves*” 215. sayfada da bulunmaktadır. 217. sayfadaki “*buk’a*” kelimesinden de emin olunamamıştır, kelime eski yazıyla yazılıp soru işareti konmuştur. 224. sayfada yazarın, Yahya Kemal’in *Deniz Türküsesi* şiirinin hikâyesi olduğu Latin harfleriyle belirtilirken eski yazıyla bu not daha geniş şekilde tekrar edilmiştir. 225. sayfada da “*(Yol düşüncesi)nin ilk hamlesi*” notu düşülmüştür. 229. sayfada “*muavver*” kelimesinden emin olunmadığını soru işaretinden anlıyoruz. 236. sayfada “*Bu yazıyı okurken Ahmet Haşim’in O Belde şiirini düşündüm. O ezandan(?) ve bu sudan(?) mı geçildi? 1955 İstanbul’un fethi günü.*” notu mevcut. 256. sayfada “*Sincar’dar*” kelimesi “*Sincar’dan*” şeklinde düzeltilmiştir. 258. sayfada “*tebâcn*” kelimesi “*tebean*” şeklinde değiştirilmiştir. 259. sayfadaki “*gömüşmüşler*” kelimesindeki dizgi de “*gömülmüşler*” olarak tadil edilmiştir.

Tüm bu düzeltileri incelediğimizde bir münevverin çabasını görüyoruz. Kitabın 1977 baskısındaki bazı dizgi hataları yayınevince düzeltiliyor. Bu düzelti sürecinde Fuat Bey’in de olması muhtemel. Sıkılmadan devam ediyor, her yeni baskıda “*Gene yanlış!*” notunu düşmeyi de ihmal etmiyor. Gelelim şimdi pragmatist noktaya. Bu yazıyı niçin hazırladım? Hani Karl Marx’ın tüm eserleri bir seri halinde İngilizcede mevcut ya... Türklerin önde gelen şairlerinden Yahya Kemal Beyatlı’nın, belki bir gün Ziya Gökalp’in, Celal Nuri İleri’nin tüm eserleri, şöyle ciddi bir edisyon kritikte, seçkin bir matbaadan iki cilt olarak karşımıza çıkarsa, Fuat Bey’in derkenarları bu metinleri işlemede bize yol gösterici olacaktır.

Son olarak, bildiğimiz üzere Yahya Kemal Beyatlı’nın yalnızca *Mektuplar Makaleler* başlıklı eseri yok. Fuat Bey’in Yahya Kemal bağışlarındaki tüm notlarını da doktoradaki yoğun dönemimden sonra akademik bir yaklaşımla derleyeceğimi umuyorum. Bu yazı da bu çalışmanın öncüsü olsun. Heves kabartıcı bir notla veda edeyim.

TÜRKİYE’DE SPORUN TEŞVİKİ

Emre Duman¹

Eski çağlarda avcı, göçebe ve savaşçı bir toplum olan Türkler, sahip oldukları bu hayat tarzına uyum sağlayabilmek için vücutlarını sürekli olarak zinde tutma ihtiyacı duydular. Bu yüzden de bedensel gelişimlerine önem vermek zorunda kaldılar. Bu amaçla kendi kùltürlerine ve yaşam tarzlarına uygun olarak çeşitli sporlar yaptılar. Göçebe ve savaşçı hayat tarzlarından dolayı yaptıkları sporlar binicilik, atıcılık gibi savaşa ve at sürmeye odaklıydı. At üzerinde yaşayan Türklerin en kadim sporları da bozkırlarda yaptıkları at yarışlarıydı. Bunu atıcılık takip ediyordu ve Türk çocukları erken yaşlarda at sürmeyi ve ok atmayı öğreniyorlardı. Ayrıca bu sporlarda bir kadın-erkek ayrımı pek görülüyor, kadınlar da ata biniyor ve ok atıyordu. Tüm bunlardan dolayı Türklerin geliştirmiş olduğu sporlar binicilik ve atıcılık temelliydi. Bu sporlara örnek olarak; gökbörü, kızbörü, çoğen, beyge ve cirit yarışları verilebilir.

Binicilik ve atıcılık dışında güreş de Türkler arasında yaygın olan bir spordu. Ayrıca günümüzde en popüler sporlardan biri haline gelen futbolun da tepük olarak adlandırılan ilkel bir örneğı vardı. Yapılan bu sporlar Türkleri savaşa, göç etmeye her daim hazır tutmuş ve savaşlarda aldıkları başarılarla doğrudan etki etmişti. Ancak yerleşik hayata geçmeleri ve şehirleşmeye başlamalarıyla Türkler göçebe ve savaşçı özelliklerini ve günlük

¹ Millî Savunma Üniversitesi’nde yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Türkiye’de Sporun Teşviki” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 6 Aralık 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

hayatlarında önemli yer tutan sporu yavaş yavaş kaybetmiş, Sanyai Devrimi'nin ardından modernleşen dünya ile birlikte kadim sporları yavaş yavaş terk etmişlerdi. Ancak 1923'te kurulan yeni cumhuriyet, sağlıklı bir hayat sürmek için gerekli olan sporun toplumda yaygınlaşması adına bu konuda çalışmalar yapmıştı.

“Dünyada ilk defa beden eğitimini zorunlu kılan devlet adanmıydı. Yalnız söylev ve kâğıt üzerinde değil, bunu bilfiil yerine getirdi. Spor tesisleri yaptırdı, spor yerlerini bizzat denetledi ve milletin mukadderatına hâkim olduğu günden itibaren Türkiye’de spor, gittikçe artan bir önem ve değer kazandı.”

Bu sözler Fransız spor gazetesi *L’Auto*’nun Mustafa Kemal Atatürk için yazdığı yazıya aittir. Spora çok önem veren Atatürk henüz Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1915 senesinde, beden eğitimi dersinin okullarda programlı bir şekilde okutulması gerektiğini söylemiştir. Türk İstiklal Harbi’nden sonra, henüz cumhuriyet ilan edilmeden önce, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı’nı kurmuş, 1924 senesinde çıkarılan köy yasasında ise ata sporlarımız olan güreş ve ciritin teşvik edilmesini sağlamıştır. Bir diğer ata sporumuz olan at yarışına da gereken önemi vermiş ve en büyük at yarışı organizasyonu olan Gazi Koşuları’nı başlatmıştır. Ayrıca dünyada kadın sporculara sahip olan ilk ülkeler arasında Türkiye de yer almıştır. Spora teşvik konusunda pek çok işe imza atan Mustafa Kemal Atatürk’ün belki de bu konudaki en önemli icraatı Türk İstiklal Harbi’nin başladığı gün olarak kabul edilen 19 Mayıs’ı Spor Bayramı olarak adlandırmış olmasıdır. Bunların yanında “Muhafızgücü” isimli bir spor kulübü kurdurmuş ve diğer spor kulüplerine her zaman destek

vermiştir. Fenerbahçe Spor Kulübü'ne kendi parasıyla bağış yapması bu duruma örnektir. Tüm bunlarla Türk insanını spora teşvik etmenin yolunu bizzat kendisi göstermiştir.

Günümüzde insanları spora teşvik etmek Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli gündemlerinden birisi olmalıdır. Çünkü ülkemizde obezite hızla artmaktadır. Bunun önüne geçmenin en önemli yollarından biri spordur. Erken yaşta teşvik edilmesi gereken spor okullarda başlatılmalı ve bunun için beden eğitimi derslerine verilen önem artırılmalıdır. Ancak günümüzde beden dersleri okullarda faydalı geçirilmemektedir ve bu cumhuriyetin spor politikasına verilen en büyük zarardır. Beden derslerinin gerekirse sayısı artırılmalı ve işlenişi müfettişler tarafından kontrol edilerek derslerin sağlıklı geçmesi garanti altına alınmalıdır. Böylece küçük yaşta spor yapmaya başlayan çocuklar televizyonlarda ve stadyumlarda izledikleri sporcuları örnek alma ve takip etme fırsatını bulacaktır. Spora yetenekli olduğu görülen çocuklar ise özel bir eğitime tabi tutulmalı ve sporcu olabilmeleri için tüm fırsatlar sunulmalıdır. Ancak günümüzde okullarda doğru düzgün topolar bile bulunmamaktadır. Her okulun bir spor salonuna sahip olması ise henüz hayaldir. Okulda iyi spor eğitimi alamayan çocuklar spor branşlarını yeterince tanımamakta, yalnızca futbola ilgi duymaktadır.

Ülkemizde futbol oynamak isteyen pek çok genç olmasına rağmen futbol oynamaya müsait yerler azdır. Mahallelerin çoğunda futbol oynamaya müsait bir halı sahanın olmaması dışında sokaklar da çocukların futbol oynaması için güvenli değildir. Bu yüzden ülkemizde futbol aşırı popüler olmasına rağmen yetiştiğimiz üst düzey futbolcu sayısı da azdır. En azından gençlerin futbola olan ilgisi değerlendirilmeli ve her mahalleye sağlıklı bir

şekilde futbol oynanabilecek spor merkezleri kurulmalıdır. Bunlar yapılamıyorsa da çocukların özgürce futbol oynayabileceği seviyede sokakların ve parkların güvenliği sağlanmalıdır. En azından futbol oynayabilen çocuklar kötü alışkanlıklardan ve obezite gibi sağlık sorunlarından uzak tutulabilir. Gençlerin futbol ile spora alıştırılmasının ardından basketbol, voleybol gibi diğer spor branşları da cazip hale getirilebilir ve Türkiye'nin spor alanında ciddi bir gelişme yaşaması rahatlıkla sağlanabilir. Ayrıca, ata sporlarımızdan olan cirit, modern sporun şartlarına uyum sağlayarak yeniden hayata geçirilebilir ve kültürel bir faaliyet olarak Türk insanının hayatına yeniden sokulabilir. Ancak tüm bunların gerçekleşebilmesi için devletimizin ciddi bir spor politikasına kesinlikle ihtiyacı vardır.

Mustafa Kemal Atatürk spora böylesine değer vermiş olmasına rağmen Türkiye, spor alanında genel olarak iyi bir seviyede olamamıştır. Türkiye, olimpiyat tarihi boyunca sadece 111 madalya kazanabilmiştir. Ayrıca Türkiye'de spor, futbol üzerine gelişmiş, ancak o konuda da uluslararası bir başarı elde edilememiştir. Futbolda Galatasaray'ın 2000 ve 2001 senelerinde kazanmış olduğu UEFA Kupası ve Süper Kupa dışında kulüpler bazında uluslararası bir başarı yoktur. Millî takım seviyesinde ise 2002 Dünya Kupası üçüncülüğü ve 2008 Avrupa Kupası yarı finalistliği dışında bir başarı elde edilememiştir. Basketbolda millî takımımız 2001 Avrupa Şampiyonası ve 2010 Dünya Kupası'nda ikincilik elde etmiştir. Fenerbahçe ve Anadolu Efes'in kazanmış olduğu Euroleague Şampiyonlukları kulüp bazında kazanılan en önemli şampiyonluklardır. Türk sporu her ne kadar istenilen seviyede olmasa da Fenerbahçe Spor Kulübü dünya spor tarihinde en fazla kupa kazanan spor kulüpleri arasındadır. Bu başarılar Türk sporunun sahip olduğu potansiyeli göstermektedir. Bu potansiyele ulaşmanın yolu da atalarımızdan gelen spor kültürünü

cumhuriyetimizin politikalarını uygulayarak teşvik etmekten ve çocuklarımızın küçük yaştan itibaren spor yapmasını sağlamak-tan geçmektedir. Spor yaparak büyüyen çocuklar hem zihinsel hem de fiziksel olarak sağlıklı olacak ve ülkemizin geleceğe doğru emin adımlarla ilerlemesindeki en önemli rol spor yaparak zinde olan gençlerin olacaktır.

AMERİKAN ÜNİVERSİTELERİNDE FİLİSTİN PROTESTOLARI: WISCONSIN – MADISON ÖRNEĞİ

Emir Karakaya¹

Protestolar Nasıl Başladı?

7 Ekim 2023'te Wisconsin Üniversitesi kampüsünde her şey değişti. Soykırımın başladığı o günlerde düzenlenen bir protestoya yaklaşık 100-150 kişi katıldı. Bu, şiddetin sonraki günlere kıyasla henüz daha düşük olduğu bir dönemdi. Ancak soykırımın yoğunlaşmasıyla, Columbia Üniversitesi'nde bir kamp kuruldu. Polis bu kampı şiddetle dağıtmaya çalışınca, öğrenci protestoları ve polis müdahaleleri ABD genelindeki tüm kampüslere yayıldı.

Bu süreçte özellikle dikkat çeken bir grup vardı: *Jewish Voice for Peace* (JVP). Elllerinde Filistin bayraklarıyla en güçlü mesajları veren bu grup, Filistinli ve Müslüman öğrencilerle omuz omuza durarak kampüslerdeki adaletsizlikleri haykırıyordu. Ailesi Gazze'de olan ya da oradan ABD'ye göç etmek zorunda kalmış Filistinli öğrencilerin yaşadığı travmalar, protestolarda yankılanan en etkili seslerden biri haline geldi.

Artan Şiddet ve Akademik Çelişkiler

Akademik yoğunluğum nedeniyle protestolara sürekli katılamasam da okul rektöründen gelen bir e-posta dikkatimi çekti.

¹ Wisconsin Üniversitesi'nde doktora adayıdır. Yazarın "Amerikan Üniversitelerinde Filistin Protestoları: Wisconsin-Madison Örneği" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 13 Aralık 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Rektör Mnookin, “tarafsız” bir dille yazılmış gibi görünen bu mail’de aslında protestocuları açıkça tehdit ediyordu. Bu mail’i okuduğumda polisin müdahalesinin yakın olduğunu hissettim ve protesto alanına gittim. O gün, şimdiye kadarki en kalabalık gündü. Ancak akademik sorumluluklar nedeniyle bir süre sonra ayrılmak zorunda kaldım.

Kısa bir süre sonra sosyal medyada, polisin kampüs binasında *riot gear* denilen tam donanımlı teçhizatlarla hazırlandığı görüntüler yayıldı. Polis, öğrenci sayısının azalmasını bekledikten sonra saldırıya geçti. Müdahale sırasında kadın göstericiler yerlerde sürüklendi; kampüsteki tek Filistin kökenli öğretim üyesi tutuklanmak istendi. Ancak öğrencilerin müdahalesiyle bu önlenildi.

Bir öğrencinin yaşananlara dair tanıklığı olayın vahametini gözler önüne seriyor:

“1 Mayıs 2024 günü kamp alanından ayrılmış ve evime dönmüştüm. Ev arkadaşım, polislerin kamp alanına müdahale ettiğini söylediğinde haberi aldım. Üniversite daha önce harekete geçmek zorunda kalabilecekleri yönünde tehditler savurmuştu, ancak biz öğrenciler, onların bu kadar ileri gideceklerinden emin değildik. Hızla giyinip otobüsle kampüse gittim. Vardığımda polislerin kamp alanının yaklaşık üçte ikisini dirençle karşılaşmadan yıkmış olduğunu gördüm. Orada yaklaşık 150 öğrenci ve 80 kadar polis vardı. Polisler kalkan taşıyordu, ancak tam gösteri ekipmanıyla donatılmış değillerdi.

Bir grup öğrenci, kamp alanının kalan kısmının etrafında bir halka oluşturmuş ve kollarını birbirine kenetlemişti. Polis, öğrencilerin dağılmasını talep etti, ancak öğrenciler reddetti. Bu durum yaklaşık 20 dakika sürdü. Ardından polis, kalkanlarıyla bir duvar oluşturarak öğrencilerin üzerine

şiddetle yürümeye ve onları dağıtmaya çalıştı. Ben olay yerindeydim ve yaklaşık 50 yaşında, en fazla 50 kilo ağırlığında bir kadının polis hattı tarafından sertçe yere itildiğini gördüm. Kalabalığın arasından ona ulaşip taşımaya başardım. Kadın görünüşte yaralanmamıştı, ancak oldukça sarsılmış görünüyordu. Şunu belirtmekte fayda var ki bu kadın, kamp alanının etrafında kollarını kenetleyen öğrencilerden biri değildi; yalnızca kenarda duruyordu. Polis, öğrencilerle oluşturulan halkayı dağıtmaya çalışırken onu ezip geçmiş, ancak yere düştüğünde yardım etmek için hareket etmemişti.

Bunun ardından öğrenciler ve polis arasında itiş kakış yaşandı. Polis yeniden toparlanıp daha agresif bir şekilde saldırmaya başladı; bu kez öğrencileri tutup gözaltına alıyorlardı. Gözaltına alınan öğrencilerin çoğu, kamp alanını çevreleyen halkayı oluşturanlardan oluşuyordu. Ancak en az bir tanesi sadece telefonuyla olayları kaydeden bir izleyiciydi. Bu kişi, kilosunun en az iki katı ağırlığındaki bir polis tarafından yere sertçe itildi ve elleri plastik kelepçeyle bağlandı. Bu öğrenci, belirsiz şekilde esmer biriydi. Birkaç arkadaşı onu kurtarmaya çalıştı, ancak daha ciddi bir suçla suçlanmamaları için onları geri çektim.

Bir süre sonra polis, gözaltına alınan öğrencileri (yaklaşık bir düzine) toplayıp yakınlardaki bir binaya sorgu için götürdü. Çoğu, bu esmer kadın da dahil olmak üzere, kısa bir süre sonra bir ceza kesilerek serbest bırakıldı. Ancak birkaç öğrenci tutuklandı. Kamp alanında ise polis öğrencileri şiddetle dağıtmaya devam etti. Tanıdığım bir kızın saçını bir polis memuru çekti; kız bu yüzden ağlamaya başladı. Kardeşi olaya tanık oldu ve memura tepki göstermeye çalıştı. Ancak polis memuru, onu boynundan tutarak polis çemberine çekmeye çalıştı. Ben ve birkaç öğrenci, onu kurtararak güvenli bir yere çektik. Polis, kalan öğrencileri de alandan uzaklaştırdı ve tüm çadırları yıkarak hızla olay yerinden ayrıldı.

Öğrenciler, kamp alanını bir saat içinde yeniden kurdu ve birkaç yüz kişi (öğrenciler ve yerel halk) alana destek için geldi. Ben yaklaşık bir saat daha orada kaldım, sonra eve dönüp biraz uyudum. Kamp alanından ayrılırken, Öğrenci Dekanı Christina Olstad'ın, öğrencilerin kampı yeniden kurduğundan şikâyet ederek telaşla telefonla konuştuğunu gördüm.”

Sessiz Akademisyenler ve Direnişin Gücü

En büyük hayal kırıklığı, emperyalizm, ırkçılık, soykırım ve Holokost üzerine ders veren akademisyenlerin sessizliğıydi. Bu hocalar, öğrencilerin protestolarına katılmaktan çekindi. Bu durumu öğrenciler arasında şu sözlerle özetleyenler vardı:

“Yaşananları görmezden gelen, yalnızca 100 yıl sonra masmus hikâyeleri en güzel şekilde anlatan hocalar...”

Tüm bu sessizliğe rağmen protestolar yönetimi masaya oturmaya zorladı. Ancak mezuniyet dönemi yaklaşırken verilen sözler belirsiz ve geçıştirmelikti. Çadırlar toplandı, ancak Wisconsin Üniversitesi hâlâ İsrail'e mali destek sağlamaya devam ediyor.

Protestoların Etkisi ve Siyasi Yansıması

5 Aralık 2024'te mütevellî heyeti toplantısını protesto eden öğrenciler gözaltına alındı. Bu sırada okul, kampı “planlayan” öğrencilere karşı disiplin soruşturmalarını sürdürdü.

Fakat şöyle bir gerçek var ki, bir yılı aşkın süredir her türlü şiddete rağmen okulun soykırıma katkısı hususunda pek de etkili olamayan bu protestolar, ABD siyasetinde büyük bir dalga etkisi yarattı. Bizzat şahit olduğum bir başka gelişme de daha önce İsrail'in yayılmacı ve yerleşimci emperyalizmi ya da Filistin

meselesi hakkında hiçbir malumatı olmayan, Amerikalı ve Amerikalı olmayan birçok insan artık olayın arka planında neler olduğunu çok iyi biliyor, hatta protestolara da katılıyorlar. Müslüman Amerikan topluluğuna geri dönecek olursak, neredeyse tamamı Demokrat Parti ile bağlarını kopardı.

18 yaşındaki bir genç kadın şunları söyledi:

“18 yaşında ve ilk kez oy kullanan biri olarak, Kamala’nın kaybetmesine Gazze nedeniyle memnun oldum. Ben ve hem Müslüman hem de Müslüman olmayan birçok yaşıttım, Demokratların İsrail’e verdiği desteği onaylamadığımızı belgelemek için Yeşil Parti’ye oy verdik.”

39 yaşında bir başka kadın ise şöyle dedi:

“Seçimler ve Gazze konusunda Müslüman Amerikan topluluğunun duruşu beni oldukça umutlandırdı. 7 Ekim’den itibaren hiç tereddütsüz, toplu olarak net bir şekilde nerede duracağımıza karar verdik. Kardeşlerimizin yanında olacaktık, bu duruş tamamen popüler olmasa da, saldırıya uğrasak ve şeytanlaştırılsak da, bize ve geleceğimize zarar verse bile. Bunun bir kısmı bilinçli bir karardır, ancak önemli bir kısmı da kendiliğinden, içgüdüsel bir tepkiydi. Acıyı, adaletsizliği, onursuzluğu bedenimizde hissettik. Nerede bir Müslümanla karşılaşırsanız, bu konu herkesin zihnindeki ilk meseleydi, sanki zaten konuşmaya başladığımız bir konuyu devam ettiriyormuşuz gibi.

Ve dedik ki, daha işin başında, bu soykırımın bu kadar uzun süreceğini hiçbirimiz tahmin etmiyor olsak da, bu yönetim bunun bedelini ödeyecek. Demokrat Parti’yi kalbimizden kopardık ve sonsuza dek gömdük. İnsanlar Kasım ayına kadar unutacağımızı, başka ‘önceliklerin’ devreye gireceğini söylediler. Başka öncelikler mi? Kan kaybeden bir beden başka ne önceliği olabilir ki?

Unutmadık. Müslümanların tahmini oy oranını gördüğümde büyük bir tevazu ve şükran duygusu hissettim. Sanırım bir tür sınavı geçtik. İsimlerimizi ümmetle kaydettik, isimlerimizi Gazze'nin enkazına gömülen kardeşlerimizle kaydettik.

Müslümanların yüzde 53'ü Yeşil Parti'ye oy verdi; Trump yüzde 21, Harris yüzde 20 aldı... Daha önce Müslümanların yüzde 80'den fazlası Demokratlara oy verirdi... Böyle bir siyasi dönüşüm tamamen duyulmamış bir şey, tam anlamıyla bir anomali.

Bunun büyük bir başarı olduğunu düşünüyorum. Görüyorum ki topluluğumuz, imparatorluğun kalbinde ümmet deneyimini yaşatma konusunda çabalıyor. Azınlık olmamıza rağmen geçmişten ders çıkararak enerjimizi Allah'ın rızasına ve insanlığın faydasına yönlendirme kararı aldık. Siyasi olarak ilkesel bir duruş sergiledik ve hareketlere liderlik etme ve diğerleri için örnek olma kapasitesine sahip olduğumuzu gösterdik.”

25 yaşında bir kadının görüşleri ise şöyle:

“2020’de Biden’a oy verdim ve şimdi utanıyorum. İlk kez oy kullanacağım için çok heyecanlıydım ve Biden’ın Müslümanlar için daha iyi bir tercih olacağını düşünmüştüm. Çok yanlışmışım ve seçim sistemine olan inancımı tamamen kaybettim. Bu dönemde anladım ki o pozisyonda kim olursa olsun yozlaşmış ve ahlaksız olacak. Bu sefer Jill Stein’a oy verdim, ama bir daha oy kullanır mıyım bilmiyorum.”

24 yaşında bir erkek ise görüşlerini şöyle ifade etti:

“Gazze’deki soykırıma ve çevredeki bölgelerdeki Siyonist şiddete Biden yönetimi tarafından göz yumulduğunu, hatta askeri destek ve dayanışma açıklamalarıyla teşvik edildiğini gördükten sonra Demokratlara oy veremezdim. Bu, dinime,

vicdanıma ve Filistin ile Orta Doğu'daki kardeşlerime açık bir ihanet olurdu. Demokrat Parti'nin, ÷lkede veya yurt dışında Müslümanları ya da Orta Doğuluları gerçekten umursadığına dair bir yanılsama içinde değildim, ancak partinin ve sözde liberal destekçilerinin milyonlarca insanın hayatını böylesine umursamazca hiçe sayması yine de şok ediciydi.

Kamala ve Demokrat Parti'nin 2024 seçimlerinde ezildiğini görmek beni çok mutlu etti; Trump bu konuda daha iyi olma-yacak belki ama daha önce Demokratlara bu kadar sadık olan Müslüman Amerikan topluluğunun Gazze ve Lübnan'la dayanışma içinde partiyi terk etmesi tatmin edici ve ilham verici bir deneyimdi."

Sonuç: Mücadele Bitmedi

Aradan bir yıl geçmesine rağmen Wisconsin Üniversitesi'nden yükselen direniş, Amerikan toplumunun vicdanını sarsmaya devam ediyor. Protestolar, sadece kampüslerde değil, siyasette de kalıcı izler bıraktı. Direnişin ortaya koyduğu dayanışma, yalnızca bir hareketin değil, adalet mücadelesinin sembolü haline geldi.

FOTOĞRAFLAR¹

¹ Fotoğraflar telif hakkına sahip olup yazarın kendisi Emir Karakaya'dan temin edilmiştir.

DEPRESYONUN ESTETİĞİ VE POLİTİKASI: YERİNDE SAYMAK

Nazlı Esen Albayrak¹

Depresyon, içinde bulunduğumuz çağın en önemli sorunlarından biri olarak görünse de çoğunlukla bireysel bir kriz tanımından öteye geçmemektedir. Danimarkalı yazar, edebiyat eleştirmeni ve akademik araştırmacı Mikkel Krause Frantzen, depresyonun ardındaki politik ve toplumsal nedenlerin göz ardı edilmemesi gerektiği kabulünden yola çıkarak yazdığı *Depresyonun Estetiği ve Politikası: Yerinde Saymak* isimli eserinde onu neoliberal toplumu kuşatan bir duygu olarak tanımlar. 2024 yılında Ayrıntı Yayınları'ndan Elif Kayurtar çevirisiyle çıkan kitap, depresyonu yalnızca bir patoloji olarak ele almaktan ziyade, onu siyaset, ekonomi ve sanatla iç içe geçmiş bir gerçeklik olarak değerlendirir. Frantzen, günümüz kişisel gelişim öğretilerini eleştirirken modern toplumun depresyonla kurduğu ilişkinin farklı şekillerde yeniden irdelenmesi gerektiğini öne sürerek depresyonun sanattaki temsillerine dair yeni bir perspektif ortaya koymaktadır.

Çoklu krizler karşısında edebiyat, kültür ve estetiğin rolünü inceleyen çalışmalarıyla tanınan Frantzen, *Dünya Mutluluk Raporu*'na göre (2024) dünyanın en mutlu ülkelerinden biri olan Danimarka'da yaşamaktadır. Ancak Frantzen, Danimarka

¹ Galatasaray Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “*Depresyonun Estetiği ve Politikası: Yerinde Saymak*” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 20 Aralık 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Ruh Sağlığı Vakfı'nın verilerine dayanarak ülke nüfusunun yüzde 4 ila 5'inin depresyonda olduğunu, bu eğilimin tüm Batı dünyasında gözlemlenebildiğini ve ahlaki, siyasi ve ekonomik sonuçlarıyla birlikte depresyonun günümüzün yaygın psikopatolojilerinden biri olduğunu söyler (s. 13-14). Son çeyrek asırda depresyon konusunu işleyen yahut içerisinde en azından depresif bir karakter barındıran çok sayıda eserle (televizyon dizileri, drama ve bilgisayar oyunları, modern sanat sergileri, belgeseller, şiir antolojileri) karşılaşmamızı önemli bir gösterge olarak gören yazar, depresyon ile çağdaş kültür arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma yapılması gerektiği fikrini ortaya koyar.

Frantzen, araştırmasına ilişkin yaptığı açıklamada, modern dünyanın depresyon ile ilişkisini dört farklı kültürel eser üzerinden inceleyeceğini belirtir. Bu eserler sırasıyla Fransız yazar Michel Houellebecq'in romanları, ABD'li yazar David Foster Wallace'ın romanları, Claire Fontaine adıyla tanınan iki sanatçının enstalasyon ve video çalışmaları, Lars von Trier'in *Melancholia* (2011) filmidir. Frantzen, depresyonu anlamak için onu zamansal sorunlarla birlikte değerlendirmek gerektiğini söyler. Depresyon, şimdiyi değil, geleceği içerir ve depresif kişi, geleceğin yok olduğuna dair yoğun ve önüne geçilmez bir duygu hisseder. Kitap, bu görüşten hareketle yukarıdaki depresif eserlere aynı soruyu sorar: "Saat kaç?" "Nasıl gidiyor?" Depresyondan muzdarip kişilerin duymaktan hiç hoşlanmadığı bu iki sorunun sıradanlığı ve acımasızlığı Frantzen'in depresyon çözümlemesinin temel aracı olacaktır.

Franzten, kitabının birinci bölümüne "*Houellebecq'in romanlarında depresyonda olmayan tek bir kahraman yoktur*" diyerek başlar (s. 31). Her bir sanatçının farklı eserlerinden dört sahne seçerek yürüttüğü araştırma, arkasını Kierkegaard'cı diyalektiğe

yaslayarak Houellebecq'in karakterlerinin farklı seçeneklere dair bir farkındalığa sahip olduğunu, bunun sonucunda da olayların şimdiki zamanda geçen halinin onlara bir zindan gibi görüldüğünü söyler (s. 44). Eğer bir kişi, farklı ve daha iyi ihtimallere dair bir bilgiye sahip değilse, o kişinin kendini kötü hissetmesi çok zordur. Zamanın acımasızca belirginleştiği bu gibi durumlar, bizi Frantzen'in kitabın başında Mark Fisher'dan yaptığı alıntıya (s. 21) götürür: Şimdiki zaman, geleceğin yokluğu tarafından lanetlenmiş gibi durmaktadır (2020). Houellebecq'in romanlarında ise depresyon, kendi içinde bir zaman olarak yer alır. Karakterler kaç yaşında olurlarsa olsunlar hep çok yaşlı, yorgun ve umutsuzlardır.

Michel Houellebecq'in aksine David Foster Wallace, edebiyatın depresif deneyimi ortaya çıkarmada bir tür tedavi ve terapi işlevi görmesi gerektiğine inanır. Houellebecq'in edebiyatındaki eleştirel tanı bu noktada yeterli değildir. Fakat gerçekten bir tedavi var mıdır? Sanat, depresyonu iyileştirebilir mi? Frantzen'e göre Houellebecq'in yanıtı insanın varoluşuyla ya da insan sonrası bir varoluşla ilgilidir. Wallace ise iyileşmek için "öteki"nin varlığına duyulan ihtiyaçtan söz eder. Özellikle *Infinite Jest* gibi eserlerinde, depresyonu "zamanın ruhu" olarak yorumlar. Wallace'ın karakterleri, modern dünyanın tüketim kültürü, medya bombardımanı ve bireyselleşme ideolojisi karşısında derin bir boşluk ve anlam kaybı yaşar. Hiçbirinin depresyonu ise hüznün, anksiyete ya da anhedoniyle açıklanamaz. Frantzen, bu karakterlerin ortak özelliğinin empati eksikliği olduğunu, bağımlılık ve depresyon arasında da ciddi bir ilişki olduğunu söyler (s. 105-106), fakat Wallace'ın romanlarında bağımlılık depresyonu hafifletmez, tam tersine takıntılı düşüncenin güçlenmesine sebep olur (s. 109).

Frantzen, Wallace'ın dilini depresyonun estetiğiyle inceleyerek yazarın ironiyle kurduğu problematik ilişkiyi vurgular. Wallace, ironi ve mesafeli mizahın, modern bireyin depresyonla başa çıkma biçimi haline geldiğini, ancak bunun bir tür çözüm sunmak yerine bireyi daha da içine kapanık ve çaresiz bir hale getirdiğini söyler. Bu noktada Wallace'ın eleştirisi, neoliberal kültürün sunduğu mutluluk ve haz vaatlerinin altının ne kadar boş olduğunu ifşa eder.

Claire Fontaine, İtalyan sanatçı Fulvia Carnevale ile İngiliz sanatçı James Thornhill'in birlikte kullandığı ortak isimdir. Önceki yazarlarda çok görülmediği şekilde, ikilinin çalışmalarında depresyon her zaman politiktir ve neoliberal düzenle doğrudan ilişkilidir. Claire Fontaine için depresyon, son derece politik bir karşı çıkış, bir duruş, bir insan grevidir. Sonuca yönelik bir araç olmaktan ziyade kendi başına bir amaçtır. Onların anlayışına göre kapitalizm, yalnızca toplumu ve bireyleri etkilemekle kalmaz, sosyal ilişkileri, duyguları ve insan varlığını da tehdit eder. Örneğin, ekonomik krizlerin ardından borçlu insanların ruhsal problemler yaşamaya daha meyilli olduklarını ortaya çıkaran pek çok araştırma yapılmış, borçlu olmanın intihar riskini de artırdığı görülmüştür (Frantzen, s. 146).

Claire Fontaine'in eserlerinde göze çarpan tekniklerden biri, parlak ve neon yazı kullanımıdır. Frantzen, sanatçıların bu çalışmalarında küçük ve seçkin bir grup için geleceğin planlanabilir olduğuna, geri kalanlar için ise çaresizlik ve umutsuzluk kaynağı haline geldiğine dikkat çektiklerini söyler (s. 153). Çağın kişisel gelişim öğretilerinin, bireyleri toplumsal yapıların yozlaşmışlığı yerine kendilerini suçlamaya yöneltmesi, Claire

Fontaine'in eleştirdiği trajikomik durumlardan bir diğeridir. Sisteme entegre olmayı kabul etmeyenler için depresyon yalnızca bir geçittir ve bu kişiler depresyonda değil, grevedir (Frantzen, s. 164). Houellebecq'te bahsedilen şimdiki zaman kavramı, Claire Fontaine'de insani grev olarak tekrar karşımıza çıkar. Grev, tüm bu yapıdan sıkılan politik öznenin yeni bir şimdiki zaman yaratmak için çıktığı yoldur. Depresyon da sanatçılar tarafından çağdaş bir grev biçimi olarak tanımlanır (Frantzen, s. 172). Fakat insanların toplu olarak örgütlenmelerinden kişisel olarak depresyona girmelerine giden yolun, tarihsel perspektiften bakıldığında bir meydan okuma olarak mı yoksa bir yenilgi olarak mı okunması gerektiği sorusu hâlâ cevaplanmamıştır (Frantzen, s. 175).

Frantzen'e göre Lars von Trier'in *Melancholia* (2011) filmi, depresyonu bireysel bir deneyim olmaktan öte kolektif bir olgu olarak değerlendirir. Filmde dünyanın sonu gibi algılanan bir krizden söz edilmektedir ve depresyon kavramının felaket ile ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Filmde Justine karakterinin neden depresyonda olduğu tamamen belirsizdir. Lars von Trier, bu duruma herhangi bir açıklama getirmekten kaçınır (Frantzen, s. 180). Fakat Justine, trajik bir karakter olarak Racine'in Phaedra'sı ile Shakespeare'in Ophelia'sından izler taşır. Filmin temel noktası ise Justine'in depresyonunun tüm karakterler için sorun teşkil etmesidir. Sanki Justine'in mutsuzluğu, mutlu olma konusundaki toplumsal zorunluluğun bir ihlali gibidir (Frantzen, s. 188). Frantzen, Justine'in depresyonunu, neoliberal düzenin dayattığı ideallere yönelik bir direniş ya da bir uyumsuzluk hali olarak yorumlar ve Justine'in duruşunun, yalnızca kişisel bir çöküş olmadığını, aynı zamanda mevcut toplumsal yapıların anlamsızlığına dair bir farkındalık taşıdığını

öne sürer. Trier'in filmi, depresyonun politik boyutuna ışık tutarak modern toplumun kırılğanlıklarını ve krizlere karşı duyarsızlığını eleştirir.

Frantzen, kitabının son bölümüne Pharrell Williams'ın *Happy* şarkısının sözlerini alıntılanarak başlar: "*Clap along if you feel like a room without a roof*" (*Kendini çatısız bir oda gibi hissediyorsan alkışla*) (s. 218). Buradan yola çıkarak depresyonun sonsuz bir uçuruma düşmek hissiyle benzerlik taşıdığını vurgular. Frantzen, kitabı boyunca ele aldığı dört farklı sanatçının eserlerini, depresyonun tanımını zamansallık üzerinden yaparak inceler. Depresyona yaklaşım tarzları açısından farklılık göstermeler de tüm eserlerin depresyonu geçmişten ziyade geleceğe bakarak kurguladığını belirtir. Depresyon, hem kişisel hem de politik olarak bir geleceğe sahip olmama hissinin yarattığı bir duygu durumudur (Frantzen, s. 219) ve şimdiki zaman, tüm gelecek ihtimallerini yok etmiştir.

Mikkel Krause Frantzen'in çalışması, depresyonu bireysel bir hastalıktan çok neoliberal toplumun ürettiği kolektif bir duygu olarak ele almasıyla literatüre önemli katkı sunmaktadır. Yazar, çalışmasında niceliksel yöntemler kullanmayı tercih etmemiş, depresyonun çağdaş kültürle ilişkisini inceleyebilmek için farklı sanat eserlerine belirli sorular sormuştur. Sanat, siyaset ve ekonomi arasındaki bağları çözümleyerek depresyonun estetik ve politik arka planlarına dair yeni bakış açıları ortaya koyması, çağımızın en büyük sorunlarından birini çok katmanlı olarak ele almasını sağlamıştır. Sonuç olarak, Frantzen'in kitabı, depresyonun çağdaş kültürde nasıl estetize edildiği ve politikleştirildiği sorusuna önemli bir başlangıç noktası sunmaktadır.

Frantzen'in kitabını okurken Türk edebiyatının önemli yazarlarından Oğuz Atay'ın eserlerine "Saat kaç?" ve "Nasıl gidiyor?"

sorularını yöneltseydik ne olurdu diye düşündüm. Sanırım depresif eser dendiğinde benim aklıma ilk olarak Oğuz Atay geliyor ve yazarın David Foster Wallace’la benzer bir kaderi paylaştığına inanıyorum. Bu nedenle Frantzen’in kitabı boyunca aklımda Oğuz Atay’dan tek bir cümle vardı: “*Param vardı, yiyeceğim vardı, kitabım, evim her şeyim vardı; fakat isteğim yoktu.*” (Korkuyu Beklerken, s. 89).

Oğuz Atay’ın *Korkuyu Beklerken* isimli öyküsünde kahramanın depresifliğinin ardında yatan nedeni, Ubor-Metenga isimli gizli bir mezhepten gelen, ölü olduğuna inanılan bir dille yazılmış mektubun yarattığı öfke, kaygı ve korku olarak görmek mümkündür. Mektup eline geçtiği andan itibaren bildiği ve güvendiği tüm düzen yıkılan kahraman, uzun bir süre boyunca evinden hiç çıkamaz ve temel ihtiyaçlarını gideremez. Bu tekinsiz durumun ortasında kalmaktan o kadar yorulur ki en sonunda etrafındaki her şeyden şüphe duymaya başlar: “*Biraz şüpheli olmuştum. Descartes da herhalde çok yalnız kalmıştı.*” (s. 54).

Büyük bir haksızlık karşısında hiçbir şey yapamamaktan kaynaklanan şiddetli öfkesi, kahramana açlık grevi yapmayı bile düşündürür. Fakat evde tek başına ölümü beklemek dışında bir çaresi kalmayan kahraman, ölmeyi bile beceremez. Toprak kayması sonucu evi de yıkılınca önce akrabalarının yanına yerleşir, ardından psikolojik işkencenin yarattığı depresyonla sevmediği bir kızla nişanlanır. Dışarıdaki insanların, “*kötülüğü, fakirliği, gizli mezhebi ve yalnızlığı bilmedikleri, başlarına geleceklerden habersiz oldukları için, içlerinden geldiği gibi*” (s. 97) davranışları kahramanı iyice sinirlendirir ve onlara tehdit mektupları yazmaya başlar. Fakat bunca kötülüğe rağmen insanların hayatlarına aynı şekilde devam ettiğini görünce bu defa kendine

kötülük yapmak ister. Bunun için polise giderek belirlediği kişilere Ubor-Metenga adıyla tehdit mektupları yazdığını itiraf eder. Artık hiç kimseden korkmadığını kendi kendine tekrarlar.

Oğuz Atay'ın öyküsünün, bireysel depresyonun toplumla olan ilişkisini anlamak için makul bir zemin sunduğu iddia edilebilir. *Korkuyu Beklerken*, modern insanın varoluş krizlerini ve yabancılaşmasını merkeze almaktadır. Frantzen'in yaklaşımıyla incelendiğinde, bu depresyonun bireysel olmanın ötesinde nasıl toplumsal bir eleştiriyi de içinde barındırdığı ortaya çıkarılabilir. "Saat kaç?" sorusu, öyküde zaman algısının ve zamanla kurulan ilişkinin bozulmuşluğunu vurgular. Kahramanın sürekli olarak bir şeyleri beklemesi –hem korkuyu hem de belirsiz bir sonu– depresyonun yarattığı zamansızlık hissini temsil eder. Bu, Houellebecq'in romanlarında görülen şimdiki zaman kavramıyla benzer bir bağlamda okunabilir. Zaman, doğrusal bir çizgi olmaktan çıkıp döngüsel bir sıkışmaya dönüşür. Zaman ilerler, ancak bir değişim ya da anlam yaratmaz.

"Nasıl gidiyor?" sorusu ise toplumun ruh halini ortaya çıkarmada bir araç olarak kullanılabilir. Atay'ın kahramanı, sadece bireysel bir düşkünlük içinde değildir; 1970'lerin Türkiye'sinde hızla değişen toplumsal ve ekonomik yapının ortasında, modernleşme sürecinin yarattığı arafta kalmış birey tipinin temsilidir. Kahramanın uyumsuzluğu; dönemin çelişkileri, bunalımı ve arada kalmışlığıyla bağlantılıdır. Dışarıya yönelik güvensizliği ise modernleşme krizi içerisindeki toplumun bireyde yarattığı yalnızlık ve anlamsızlıkla birlikte okunmalıdır. Frantzen'in depresyonu politik bir olgu olarak okumasına paralel olarak, Atay'ın kahramanı da dönemin baskıcı atmosferinde, sürekli

tehdit altında hissettiği bir dünyada yaşar. Bu korku ve tedirginlik, bireyin toplumla kurduğu bağın kırılğanlığına işaret etmektedir.

Birey, çözülen geleneksel değerlerle yabancılaşmayı getiren modernleşme arasında sıkışmıştır. Atay'ın kahramanı da sisteme uyum sağlayamayan, üretkenlik ve başarı gibi kapitalist ideallerin dayatmaları karşısında çöküş yaşayan biridir. Bu durum, Frantzen'in depresyonu neoliberal toplumun kaybedenlerine yönelik sıradan bir duygu olarak tanımlamasına benzer biçimde, Atay'ın kahramanının da sistemle baş edemeyen bireyin temsili olduğunu gösterir.

Aslında Oğuz Atay'ın bütün eserleri benzer temaların işlenmesine olanak sağlayan karakterler barındırır. *Tutunamayanlar*'daki Turgut Özben gibi *Korkuyu Beklerken*'deki isimsiz kahraman da toplumun dayattığı rollere uyum sağlayamaz. Frantzen'in analizine paralel şekilde, depresyon burada bir "uyumsuzluk" hali olarak şekillenir. Bu bireyler, modern toplumun mekanik işleyişine karşı bir "hata" olarak görülse de aslında sistemin açmazlarını görünür kılan karakterler olarak karşımıza çıkarlar.

Frantzen, yazının başında da belirtildiği üzere, depresyonu bireysel bir patoloji olarak değil, toplumsal sistemin ve tarihsel koşulların yansıması olarak görmektedir. Frantzen'in yöntemiyle *Korkuyu Beklerken* öyküsüne bakmak, depresyonun toplumsal koşullar içerisinde nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olur. *Korkuyu Beklerken*'deki kahramanın sürekli tetikte olması, dönemin yarattığı paranoya ve belirsizlikle ilişkilidir. Modernleşen Türkiye'nin sancılarını ve kimlik bunalımlarını yansıtan depresyon, burada hem bir patoloji hem de

politik bir eleştiri olarak karşımıza çıkar: Bireyin çöküşü, toplumun çöküşüne ayna tutar. Atay, bu çöküşü estetik bir biçimde göstererek depresyonun bireysel ve toplumsal doğasını görünür kılar, ayrıca okura modern hayatın yarattığı yabancılaşmayı sorgulama imkânı sunar.

K A Y N A K L A R

- Atay, O. (2016). *Korkuyu Beklerken*. İletişim Yayınları.
- Fisher, M. (2020). *Hayatımın Hayaletleri*. Habitus Kitap.
- Frantzen, M. K. (2024). *Depresyonun Estetiği ve Politikası*. Ayrintı Yayınları.
- Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.-E., Aknin, L. B., & Wang, S. (Eds.). (2024). *World Happiness Report 2024*. University of Oxford: Wellbeing Research Centre.
- Trier, L. V. (Yönetmen). (2011). *Melancholia* [Sinema Filmi].

KARADA YAŞANANLARA DENİZDEN BAKMAK : KARADENİZ’DE MAVİ VATAN’I ÇEVRELEYEN RİSKLER

Erkin Öncan¹

Devletlerin kendi sınırları içerisindeki yetki ve hakimiyetini ifade eden “egemenlik” kavramı, yalnızca kara parçalarında değil, askeri/teknolojik ve politik gelişmelerle birlikte deniz ve havada da benzer “sınırları” ortaya çıkardı.

“Kara parçasının” sınırlarını aşan bu egemenlik kavramı, kategorik olarak ayrı ayrı ifade edilen -kara, hava, deniz ve hatta uzay-başlıkların hepsinin birbiriyle bağlantılı olduğunu, biri olmadan diğerlerinin boşa düşeceğini gösteriyor.

Ülkelerin egemenlik stratejisini oluşturan bu parçalar, içinde bulunduğumuz emperyalizm çağının doğası gereği, yalnızca “yasal” sınırlar değil, aktif savunma cepheleri haline geldi.

Türkiye ise, bütünlüklü aktif savunma stratejisi kapsamında, deniz alanlarına ilişkin ulusal stratejinin doktrinasyonunu, ilk kez emekli Tümamiral Cem Gürdeniz tarafından geliştirilen Mavi Vatan Doktrini² ile tamamladı. Atılan bu adımların “aktif savunma stratejisi” olduğunu gösteren en büyük şey ise, Gürdeniz başta olmak üzere Türkiye’nin aktif savunma stratejisine katkı

¹ Gazeteci. Yazarın “Karada Yaşananlara Denizden Bakmak: Karadeniz’de Mavi Vatan’ı Çevreleyen Riskler” başlıklı yazısı *yarininkulturu.org/sitesinde* 27 Aralık 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

² [Erişim bağlantısı.](#)

sağlayan veya bu yönde tavır alan asker-sivil isimlerin Ergenekon/Balyoz kumpas davalarıyla hedef alınmasıydı.

Bu davalar, “bir devletin diğer bir devlet üzerinde siyasi, ekonomik ve askerî üstünlük kurmak ve bu üstünlüğü sürdürmek için uyguladığı sistematik baskı ve kontrol mekanizmasından” başkası değildi: Emperyalizm.

Hedef alınan devletin hem gelişimini hem de dış dünya ile bağlarını sınırlandırmayı veya kendi çıkarlarına göre yönlendirmeyi amaçlayan emperyalizm, bu amacını “çevreleme” stratejisiyle hayata geçirir.

Çevreleme stratejisinin genellikle eksik bırakılan yanı ise, bunun yalnızca “düşman” olarak tanımlanan devletlere değil, dost ve müttefik olarak görülen ülkelere de uygulanmasıdır. Türkiye-ABD ilişkilerinin dostluk/müttefiklik ile gerilimler/yaptırımlar arasında salınan yapısı ise, sıkça sorulan “Mavi Vatan neden hükûmetler üstüdür?” sorusunun da açık bir cevabıdır.

1964 Johnson Mektubu³, 1975 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası uygulanan silah ambargosu, 2018 Rahip Brunson Krizi, Rusya’dan S-400 alınması üzerine CAATSA (Amerika’nın Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Yasası)⁴ kapsamında uygulanan yaptırımlar, Türkiye’nin F-16 modernizasyonu talebinin geciktirilmesi, ek vergiler ve tarife politikaları bu “sopalı müttefiklik” ilişkisinin örneklerinden bazıları...

Türkiye’nin kara ve deniz komşularında son yıllarda yaşanan önemli gelişmeler de Türkiye’nin ulusal çıkarlarına yönelik tehditler bakımından aynı niteliğe sahip. Türkiye’nin çevresinde

³ [Erişim bağlantısı.](#)

⁴ [Erişim bağlantısı.](#)

yaşanan siyasi ve askerî gelişmeler, her biri farklı görünüyor olsa da aslında ortak bir kesişim noktasında birleşiyor: Mavi Vatan.

Peki, denizden baktığımızda, karada yaşananlar Türkiye ve Mavi Vatan'ı nasıl çevreliyor?

Yunanistan

ABD, son yıllarda Yunanistan'da Dedeagaç (Alexandroupoli)⁵ ve Girit'te Suda Körfezi gibi stratejik noktalarda askerî varlığını önemli ölçüde artırdı. Bu üsler, NATO'nun Doğu Akdeniz ve Karadeniz'deki operasyonları için kritik öneme sahip olsa da önemli bir işlevi daha bulunuyor: Yunanistan'daki NATO varlığının artması, emperyalizmin Türk-Yunan ilişkilerinde çözülmeden bugüne kadar gelen sorunlardan faydalanacağı bir alan yaratıyor. “Savaşın da barışın da” emperyalizmin hamiliğinde kararlaştırılacağı bu “yasal zorunluluk”, İki ülkenin de NATO üyesi olmasından kaynaklanıyor.

Yunanistan ile ilişkilerinde defalarca egemenlik hakları ihlal edilen Türkiye, tam da bu “zorunluluk” nedeniyle nihai çözümü üyesi bulunduğu ittifaktan bekliyor. Bu uzun süreli bekleyiş ve çabaların sonucu ise ABD-Yunanistan ilişkilerinin kapsamının genişlemesi ve Türkiye'nin “burnunun dibine” getirilen “müttefik silahları” oldu.

Yunanistan'la süregelen bu ihtilaf coğrafi olarak Karadeniz dışında kalsa da ABD'nin Yunanistan'daki askerî varlığının muhtemel rotasının Karadeniz olması önemli işaretler barındırıyor.

Bulgaristan

⁵ [Erişim bağlantısı.](#)

Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya ile birlikte 2004 yılında NATO üyesi olan Bulgaristan⁶, ABD'nin gözünde kıymeti Karadeniz kıyıdaşlığından menkul bir diğer ABD müttefik ülkesidir. Güvenlik stratejisi 2004'ten bu yana ABD'nin Karadeniz stratejisiyle entegre hale getirildi ve bununla paralel olarak Rusya ile siyasi ilişkileri de kopma noktasına geldi.

Romanya

NATO'nun Karadeniz'deki en eski ve büyük ortaklarından olan Romanya, 1994'te katıldığı NATO'nun "Barış İçin Ortaklık" programından bu yana, NATO ve ABD'nin Karadeniz stratejisinin en büyük "partnerlerinden" biri haline geldi. NATO'nun Avrupa'daki balistik füze savunma sisteminin bir parçası olan Deveselu Hava Üssü ve Mihail Kogălniceanu⁷ Hava Üssü bu ülkede bulunuyor. Ayrıca, Mihail Kogălniceanu Hava Üssü'nün geliştirilerek 2040 yılına kadar Avrupa'nın en büyük NATO üssü haline getirilmesi planlanıyor.

Ukrayna

Ukrayna, ikisi de Batı destekli 2004 Turuncu Devrim⁸ ve 2014 Maydan Olayları'yla⁹ birlikte politik hattı Rus karşıtı/aşırı milliyetçi bir çizgiye çekilerek emperyalizmin çevreleme stratejisinin önemli duraklarından biri haline geldi. Ukrayna NATO üyesi olmasa da başta Comprehensive Assistance Package (CAP) gibi anlaşmalarla Ukrayna'ya askerî danışmanlık, savunma ekipmanı ve siber güvenlik desteği vermeyi sürdürüyor.

⁶ [Erişim bağlantısı.](#)

⁷ [Erişim bağlantısı.](#)

⁸ [Erişim bağlantısı.](#)

⁹ [Erişim bağlantısı.](#)

Aynı zamanda NATO¹⁰, Sea Breeze tatbikatlarıyla da Karadeniz'deki güç gösterisini sürdürüyor.

Bu ülkede yaşananlara denizden baktığımızda, Rusya yönetimine geçen Kırım ve Rusya-Ukrayna savaşının kilit bölgesi olan liman kenti Odessa'yı görüyoruz. Rusya açısından da, Ukrayna ve destekçisi Atlantik güçleri açısından da Odessa'nın¹¹, yani Karadeniz'e açılan kapının kimde kalacağı, Karadeniz'deki güç dengeleri açısından kritik önemde. Rusya'nın Odessa'nın kontrolünü ele geçirmesi; Moldova'daki Rus yanlısı

Transdinyester'le sınır komşusu olması ve Karadeniz'de önemli bir güç elde etmesi anlamına gelirken olası bir anlaşmayla Odessa'nın Ukrayna sınırlarında kalmaya devam ettiği bir senaryo ise Karadeniz'deki güç dengesinin NATO önderliğinde kalması anlamına geliyor.

Gürcistan

Ukrayna gibi bir “renkli devrim kuşağı” ülkesi olan Gürcistan da NATO'nun Rusya'yı çevreleme stratejisinin Kafkaslar ayağını oluşturuyor. Tıpkı renkli devrimlerle rejimleri değiştirilen diğer eski Sovyet ülkeleri gibi, Gürcistan siyasetindeki ana saflaşma “Batı yanlısı” ve “Rusya yanlısı” olarak kabul edilen güçler arasında yaşanıyor.

1994 yılında NATO'nun Barış için Ortaklık (PfP)¹² programına katılan Gürcistan'a, NATO'nun 2008'deki Bükreş Zirvesi'nde Ukrayna ile birlikte üyelik vaat edilse de Rusya'nın karşı hamleleri nedeniyle hâlâ kesin bir takvim belirlenemedi. Ancak

¹⁰ [Erişim bağlantısı.](#)

¹¹ [Erişim bağlantısı.](#)

¹² [Erişim bağlantısı.](#)

Gürcistan, üye olmadığı halde NATO içerisinde aktif görev alan bir ülke. 2015 yılında Tiflis’te kurulan NATO-Gürcistan Eğitim Merkezi (JTEC) ile subayları ‘NATO standartlarında’ eğitim almaya başladı, NATO’nun Afganistan’daki ISAF (Uluslararası Güvenlik Destek Gücü) kuruluşuna ve ardından Kararlı Destek Misyonu’na (Resolute Support Mission) en fazla asker gönderen ortak ülkelerden biri oldu, ordusunu “NATO’nun ihtiyaçlarına göre” modernize etti.

Bu ülkeye denizden baktığımızda ise 2008 yılında kurulan NATO-Gürcistan Komisyonu’ndan (NGC) itibaren ilişkilerin Karadeniz üzerinde yoğunlaştığı görülüyor. Gürcistan, NATO’nun deniz güvenliği inisiyatifi olan Deniz Muhafızı Operasyonu’na (Operation Sea Guardian) destek oldu, Noble Partner tatbikatına ev sahipliği yaptı, NATO’nun Karadeniz’de deniz hareketlerini izleyen Deniz Durumsal Farkındalık Programı’na (MDP) dahil oldu.

Türkiye Bütün Bunların Neresinde?

Karadeniz’in en büyük ve en önemli paydaşlarından olan Türkiye, coğrafi ve politik olarak yaşanan gelişmelerin kesişim noktasında ve tam merkezinde yer alıyor.

Bir NATO üyesi olarak Türkiye’nin de Karadeniz’de ABD ve NATO ile önemli düzeyde iş birliği mevcut. Ancak Türkiye, Karadeniz’deki NATO faaliyetlerinde iki unsura dikkat ediyor:

Rusya ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmak ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin ihlaline engel olmak.

Örneğin, 2021 yılında ABD’ye ait savaş gemilerinin Karadeniz’e gönderilmesi gündeme gelmiş, Türkiye ise Montrö’yü uygulayarak bu sınırlara dikkat çekmişti. Aynı şekilde, 2022’de Rusya-

Ukrayna Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye, Montrö'nün 19. maddesini uygulayarak boğazları savaşan ülkelere kapatmıştı.¹³

Aynı şekilde, Karadeniz güvenliğinden söz edildiğinde 1996 yılında Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Gürcistan ve Rusya'nın katılımıyla oluşan "BLACKSEAFOR"un¹⁴ kurulması da Türkiye'nin öncülüğü ve girişimleri ile gerçekleşmişti.

Ankara ayrıca, Rusya'nın Ukrayna operasyonunun başlaması üzerine Montrö'nün 19. maddesini yürürlüğe sokmuş, Boğazlar'ı sözleşme hükümleri çerçevesinde hem Rusya'nın hem de kıyıdaş olmayan ülkelerin savaş gemilerine kapatmıştı. İngiltere'nin Ukrayna'ya hibe ettiği mayın tarama gemilerinin Boğazlar'dan geçişine izin verilmemesi ise Ankara'nın üyesi bulunduğu ittifakla yaşadığı güncel gerilim başlıklarındandı.

Karadeniz'e kıyıdaş ülkelere NATO lehine yaşanan tüm gelişmeler, yalnızca Rusya'yı değil, Türkiye'yi de ilgilendiriyor. Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşı başta olmak üzere, bölgede yaşanan gelişmelere karşı -bütün engellere rağmen- dengeli bir yaklaşım sergilemeye çalışıyor.

Bu yılın başlarında Bulgaristan ve Romanya ile imzalanan mayın mutabakatı¹⁵, Ukrayna'ya yönelik askerî ve siyasi desteğe rağmen Rus tarafıyla ilişkilerin ısrarla sürdürülmesi, başarısızlıkla sonuçlanan arabuluculuk çabaları... Bütün bunlar, Türkiye'nin kendi çevresinde meydana gelen çatışmalarda, bölgenin organik üyesi

¹³ [Erişim bağlantısı.](#)

¹⁴ [Erişim bağlantısı.](#)

¹⁵ [Erişim bağlantısı.](#)

olmayan ABD/İngiltere gibi güçlerin dahline engel olma çabası olarak yorumlandı.

Ancak, Türkiye'nin de bu denge oyununda önemli dezavantajları var. En başa dönecek olursak, Türkiye'nin kendi egemenlik hakkını savunmasında karşısına çıkan en büyük engeller Rusya'dan değil, ABD ile kurduğu "sopalı müttefiklik" ilişkisinden kaynaklanıyor.

Jeopolitik Meselelere Yaklaşımda Yapısal Zorluklar

Askerî olarak Türkiye'nin "NATO entegrasyonu" dışında attığı her adım, ABD tarafından açıkça "tehdit" olarak tanımlanıyor. Emperyalizm, doğası gereği, jeopolitik çıkarlardan kaynaklanan dönemsel adımları dahi kendi genişlemesinin karşısında bir engel olarak görüyor.

İdeolojik olarak AKP de dahil olmak üzere 50'li yıllardan bu yana Türkiye iktidarlarının ideolojik çizgisi, tarihsel olarak Sovyet/Rus karşıtlığına dayanan Soğuk Savaş ideolojisinin izlerini taşıyor. Türkiye'yi yakın çevre dış politikasında Atatürk döneminin barış ve iş birliği rotasından çıkarıp SSCB ve müttefiklerine karşı konumlandıran bu ideoloji, doğası gereği Rusya, İran, Suriye gibi ABD'nin dönemsel hedeflerini uzlaştırmaz düşmanlar olarak nitelendirdi ve çeşitli gerilimlere rağmen kurulabilecek diyalog kanallarını önemli ölçüde kapattı.

Ekonomik olarak ise Türkiye, 12 Eylül 1980 askerî darbesinden itibaren ivmesi artan bir şekilde liberal/neoliberal politikalara yöneldi. Hızla yaygınlaşan özelleştirme dalgası ve dolarizasyon, iç piyasayı belirleyen temel unsur haline geldi. Dolarizasyon ve neoliberal ekonomik politikaların bir ülkenin bağımsız karar alma mekanizmasına etkisini gösteren en trajik örneklerden biri, yazının başında hatırlatılan Rahip Brunson olayıdır.

Aynı şekilde, Türkiye'nin büyük burjuvazisinin ideolojik tercihleri de Türkiye'nin bağımsız karar alma mekanizmasını etkileyen ana unsurlardandır. Bugün, NATO askerinin bulunduğu her yerde faaliyet yürüten bir Türk inşaat şirketinin bulunabiliyor oluşu (Balkanlar, Afrika, Orta Asya ve yeni yeni Ukrayna), Türkiye'nin büyük burjuvazisinin Atlantik ittifakıyla kurduğu bağımlılık ilişkilerinin bir göstergesi.

Türkiye'nin Karadeniz ve Mavi Vatan'ın diğer bölgelerindeki güvenlik kaygıları, ABD'nin Türkiye'nin uzun süredir çatışma halinde olduğu PKK/YPG'ye verdiği askerî/mali destek, Türkiye'de kanlı bir darbe girişimine kalkışan FETÖ'yle kurduğu yakın ilişkiler, Ege ve Akdeniz'de Türk deniz güçlerinin karşısına dikilen “müttefik” kuvvetler ve dahası...

Bütün bunlar yaşanırken Türkiye'nin “günün sonunda” bağlı bulunduğu ittifakla ilgili yaptığı “bağımlılık” açıklamaları, yukarıda sayılan askerî, ekonomik ve siyasi bağımlılıklarıyla doğrudan alakalı.

ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, geçen sene düzenlenen iki Senato oturumunda Ukrayna'da devam eden savaşı, Karadeniz'deki enerji jeopolitiğini dönüştürmenin bir yolu olarak tasvir ederek Karadeniz'i Avrupa Birliği için yeni bir pazara dönüştürme potansiyelini vurguladı.

Dışişleri Bakanlığı yetkilisi James O'Brien¹⁶, Senato'ya yaptığı yazılı açıklamada “*Amerika Birleşik Devletleri, Karadeniz bölgesinin jeostratejik önemini uzun zamandır kabul ediyor. Karadeniz yalnızca üç NATO müttefiki ve birkaç NATO ortağıyla sınır komşusu olmakla kalmıyor, aynı zamanda Ukrayna*

¹⁶ [Erişim bağlantısı.](#)

tabılı ve dünya pazarlarına giden diğer ürünler de dahil olmak üzere malların sevki için hayati bir koridor ve önemli miktarda dokunulmamış enerji kaynaklarına ev sahipliği yapıyor” ifade-leriyle niyetini açıkça belli etti.

Bu noktada şunu sormak gerekiyor: Karadeniz kıyıdaşı ülkelerde yaşanmış ve yaşanmakta olan siyasi altüst oluşlar, “müttefiklerimiz” tekrarlayan bir şekilde Montrö’yü delme girişimleri ve ABD’nin ilgiyle izlediği “dokunulmamış enerji kaynakları”...

Savunanların bir “güvenlik şemsiyesi” olarak nitelendirdiği NATO üyeliği, egemenlik alanları şemsiyeyi tutan el tarafından ihlal edilen Türkiye’yi ne kadar koruyabilir?

Karadeniz bir barış denizi mi olacak, yoksa bir küresel mücadele alanı olarak yeni çatışmalara ev sahipliği mi yapacak?

Hükûmet başta olmak üzere “politika yapımcıların” bu soruya vereceği yanıt, Mavi Vatan’ın ısınan sularının kaderini belirleyecek...

II. BÖLÜM

MEKTUPLAR

MOSKOVA'DA BİR CEVELAN-I

Mart 2024

Moskovalı Ruslar, Rusya'yı uzun uzun anlatırlar; aslında anlattıkları Moskova'dır. Sohbetin sonunda kendileri de şerh düşer istisnasız: "Bir Rusya var, bir de Moskova." Ben şimdi Moskova'dan bahsedeceğim. Yer yer alıp Kiev'e, Viyana'ya, başka memleketlere de götüreceğim ama asıl vaktimizi Moskova'da, soğuktan ağzını yarım açarak konuşan Moskovalıların arasında geçireceğiz. Tretyakov'a uğrayıp biraz da galerileri andıran Moskova metrolarında dolaşacağız. Belki biraz pelmeni yeriz. Bir bakarsınız Rus vodkaıyla içiniz bile ısınır.

Moskova'ya 29 Aralık akşamı karla karışık yağmurlu bir havada indim. Bunun, Rus coğrafyasında ocak ayı için oldukça yumuşak bir hava demek olduğunu tahmin edebilirsiniz. Havaalanında taksiye binmek üzere kapıdayken Türkçe diyaloglar duymaya başladım. Hayır, Türk turistler değil. Azerbaycanlı veya diğer Türki memleketlerden Moskova'ya çalışmaya gelen insanlar benim Türk olduğumu bir bakışta anlayıp beni taksilerine davet ediyorlardı. Aksi nasıl mümkün olabilir? Ne Asyatik bir tipim var ne Afrikalı'ya (bu da ne demekse) benziyorum; ne de Rusya'ya bir Batılı geliyor bugünlerde. Tanıdık dilli, soğuktan yorgun düşmüş suratların arasından geçip *Yandex*'in uygulamasından önceden çağırdığım bir taksiyle -ki Rusya'da bu nevi çoğu aplikasyon *Yandex*'e ait- kalacağım yere ulaştım. Eski bir Sovyet apartmanının giriş katına...

Eve gelir gelmez bizdeki mantıyla Çinlilerin *gyoza*’sı arası bir formdaki pelmeniden hazırladı arkadaşım. Sabahına ise havyarlı *blinçki* ile çay içip kahvaltı ettim. Birkaç aydır sağlığıma dair yersiz endişelerin bende uyandırdığı gerginlikle uyguladığım perhizi ilk defa bozduğum gün bu gündü. Değdi.

Kahvaltının başından kalkıp ayağıma bir çorap giyeyim diye gittiğimde yatak odasındaki büfenin üstünde bir Sovyet rozeti buldum. Rahmetli dedesine aitmiş. Dede, “Küçük Oktobristler”denmiş. İkinci Dünya Savaşı’nı görmüş nesilden yani. Rusya’da İkinci Dünya Savaşı, Batı Avrupa’da olduğundan bile daha fazla anlam ifade ediyor insanlara. Savaş, Rusya’da makineli tüfekler, uçaklar, tanklar, bin bir çeşit ölüm makineleri, Hitler, Normandiya değil; kanıksanmış bir tavırla bin bir biçimde ifade ettikleri, bazen dudaklarının kenarındaki küçük bir kasın konuşurken gayriihtiyari kasılmasıyla, bazen kendilerine has ironik mizahlarıyla kabul ettikleri bir gerçek... Şarapnele sürülen insanlar... Bugün bile ülkesini seven ama o çok sevdiği ülkesine inancı kalmamış bir Rus’u hüznölendiren bu gerçek hakkında konuşurken insanların yüzünde Ukrayna’da olanlardan referans aldıklarına dair en ufak bir düşüncenin işareti görülüyor.

Bu başka konu. Oraya geliriz. Rozet bizi Sovyetler ve sosyalizm üzerine derin bir diyaloga itti. Bilenler bilir, Sovyetler yıkılıp yerine Rusya Federasyonu kurulmuş olsa da Rusların Sovyetler’le pek bir derdi yoktur. Sovyetler, günahıyla sevabıyla kabullenilir. Örneğin, “*Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!*” yazısıyla Duma’nın hemen karşısında bir Karl Marx heykeli; KGB’nin eski, FSB’nin yeni genel merkezinin kısa adı olan Lubyanka’nın birkaç yüz metre ötesinde Sovyet konseptli “Grand Cafe Dr. Jivago” ve birkaç cadde arkasında Sovyetler’in otoriter bir devlet olarak yarattığı dehşeti apaçık anlatan Gulag Müzesi...

Bunun birçok sebebi olmakla birlikte Sovyetler’in süper güç aurasının sosyal, politik, kültürel olarak toplumu hâlâ özgüven ile ikame etmesi işlevi bu sebeplerin başlıcasıdır. Hatta Putin etrafında şekillenen millî iştiyakı bir kitle hareketi gibi algılayıp Eric Hoffer’a referansla kitle hareketinin formülizasyonunu “*uzak geçmişî övülecek, yakın geçmişî yerilecek, bugünü feda edilecek ve geleceği ideallerin gerçek olduğu bir zaman*” olarak kurarsak; övülen uzak geçmiş -bizdeki Osmanlı dersek- Sovyetler’e, yerilecek geçmiş 1990’lı yıllara, feda edilecek bugün neredeyse yirmi beşinci senesini dolduracak olan Putin’li yıllara, Rusya’nın dört bir yanında askere çağırılan *billboard*’larda dendiği gibi güneşli gelecek ise belirsiz yarınlara tekabül ediyor. Böylece mevcut iktidar geçmişe yaptığı atıflar ve geleceğe yönelik umut ve vaatleriyle toplumun zaman algısı üzerinde bir tahakküme sahip oluyor. Yani Putin sosyalist değil ama o devrin tüm olumlu algısı onun üzerinde. Bu yeni bir şey de değil. Stalin de aynı matematiği kullanmıştı. *Potemkin Zirhlisi* (1925) filmiyle Goebbels’in bile takdirini kazanan Eisenstein’a yaptırdığı *Korkunç İvan* (1944) filminde -ne gariptir (!)- Çar İvan çevresindeki “hain boyarlara” karşı *Opriçnina*’yı (dipnot: gizli polis örgütü, bir nevi gestapo) kurup onları tasfiye ediyor. Tıpkı Stalin’in 1938’de yaptığı tasfiye gibi. Böylece bir komünist olarak monarklara asla sempati beslemesini beklemeyeceğiniz Stalin, sempati duymak bir yana kendini onunla özdeşleştirmiş oluyor. Kısacası yirmi sene evvel Rus Hanedanı kurşuna dizilmemiş gibi Korkunç İvan devri övülüyor, İvan’a dair oluşan bütün olumlu algı da Stalin’in hanesine yazılmış oluyordu. Gerisi zaten Stalin, Sovyetler, Putin...

Arkadaşım komünist olmamasına rağmen -bütün “izm”lere karşı performans sanatı tadında sergilediğim gösterilerimde olduğu gibi- benim anti-komünist tavrımdan dolayı olsa gerek Sovyet militarizminden Troçkizm’e, günün Sovyet algısından

1990'lı yıllara, Stalin'den Chernomyrdin'e, Nepmen'lerden sosyalist sinemaya, dolayısıyla Tarkovski ve Dovjenko'dan Eisenstein ve Bondarçuk'a uzun uzadıya ateşli bir tartışmanın ardından kahvaltımız çoktan soğumuştur. Profesör Filip Filipoviç'in dediği gibi: *"Sindiriminize kıymet veriyorsanız size tavsiyem şudur: Yemek masasında asla Bolşevizm ve tıp hakkında konuşmayın."* Biz bu tavsiyeye uymayıp sabah onda aydınlanıp öğleden sonra üçte kararın günün yarısını kahvaltı masasında geçirdik.

Gerçi benim için hava hoş. Ben zaten yarasa usulü gece yaşadığım için "yıllarca boş yere gece ayakta kalıp uykumu alamama pahasına gündüzleri uyumuşum" hissiyle geçirdim Moskova ziyaretimi. Halbuki bir Rus olsam kışları sabah yedinin karanlığında kalkıp araya birazcık gün serpiştirip öğleden sonra yine karanlığıma kavuşmuşum. Tabii eksi otuz derecenin kestiği derimin acısına bir de Moskova mimarisiyle müthiş uyumlu bir melankoli zerk eden karanlık eklense o ruh haliyle kıllı bir senarist, taze bir yönetmen olarak ben ne yazar ya da ne çekerdim bilemiyorum; fakat şundan eminim -iki haftalık ziyaret için Dostoyevski ağır kaçır diye elimde Bulgakov'la gittiysem de- ana dilinde *Yeraltından Notlar* okumak için ideal hava da o havadır.

Bakmayın böyle konuştuğuma. Yılbaşı gecesi Rus salatası ve *blinçki*'nin yanında adını şimdi hatırlayamadığım birçok yemeği yiyip sonra televizyonun karşısında *Kaderin Oyunu* (1975) izlerken uyukladım. Putin'in ulusa seslenişini kaçırmadım ama. Televizyonlarda aynı anda ekrana gelen ulusa sesleniş konuşmasının ardından yeni yıla dakikalar kala iktidara yakın şarkıcılarla dolu programlarda son şarkılar söylenip 10'dan geriye sayıldığında insanlar için yeni bir devre açılıyor yılbaşı geceleri

Moskova’da. Mümkünse Kızıl Meydan’a çıkıp havanın nasıl olduğuna aldıriş etmeden yürüyüş yapmak bir âdet. Bir bakıma emrivaki yaparak insanların eğlencesini üç dakikalığına da olsa yarıda kesip “Bakın ben hâlâ buradayım. Kolektif her etkinlikte sizin aranızdayım. Hatta aranızda bile değil, tepenizdeyim. Elimde olsa doğum günlerinize de katılırım” der gibi kendini hatırlatan figürlerin olduğu tüm ülkelerde olduğu gibi Rusya’da da insanlar bütün bu bölünmelere, kendini dayatmalara, teklifsiz misafirliklere rağmen hayatlarını yaşamaya devam ediyorlar.

Ne çardan ne partiden ne oligarktan ne boyardan ne de diktatörden etkilenir böyle hayata dair küçük şeyler. Yaşanır gider öylece. Zaten bir toplumu toplum yapan da bu alışkanlıklarıdır. Olan biten her şeye, savaşa, krize, öldürmelere, soymalara, yağmaya, yıkmaya, depreme karşı yapılacak en uygun şey bazen meydanları titretmek değil, birkaç adım atıp eve geri dönmektir. Moskova’da asık suratlar görebilirsiniz Kiev’de olduğu gibi. Neden böyle olduklarını sorduğunuzda da “Rus’um, belki ondan olabilir” gibi çok ciddi ve içten bir cevap da alabilirsiniz. Savaşın, krizin, despotizmin, tankın, tüfeğin, ulusa seslenişlerin, diplomatik jestlerin, bürokrat gülümsemelerinin ve hatta en demokratik parlamentoların, hasılı sistemlerin, siyasetin, kurum ve kuruluşların altında ezilen bir Rus, bir Ukraynalı, bir Amerikalı, Alman, Çinli, Khmer, Faslı, Şilili, İngiliz... Bütün toplumlar, iki adım geri çekilip bakınca, günün sonunda biraz fazla biraz eksik ama aynı dertten mustarip.

Üslup değişebilir. Kelimeler birbirine hiç benzemeyebilir. Rusya, Ukrayna’ya saldırmış da olabilir. Aynı devletin çatısında, farklı Sovyet’in idaresinde olup Ukrayna iseniz bu bakiyeye mesafeli durup Rusya’ya dair her şeyin ismini ve hatta şeklini

tepenize düşen bomba ya da içinize düşen acının etkisiyle değiş-tirebilir; Rusya iseniz burnunuzdan kıl aldırmaııp “Neden Kievskaya Durağı’nın adını değiştirelim ki? Kiev de Rusya’nın bir parçası” diye hem istasyonun ismini hem de galeriyi andıran istasyonun en büyük duvarındaki Lenin’in Ukraynalılara dair söylediği hoş sözlerin olduğu yazıtı olduğu gibi tutabilirsiniz. Aynı Stalin’in Moskova’nın yedi ayrı yerine yaptıırıp Dışışleri Bakanlığı ya da Moskova Devlet Üniversitesi gibi kurumlara verdiği ihtişamlı Stalinesk binalardan en güzelinin adını eskiden olduğu gibi Ukrayna Oteli olarak tuttuğunuz gibi... Minik bir farkla; artık otelin asıl adını *Radisson* markasının altına küçük fontla yazarak. Ya da Batılı bir devletseniz Ukrayna’ya *Patriot* değilse bile yirmi adet 227 milimetrelilik *HIMARS* ve sekiz adet *NASAMS*, tamamlayıcı mühimmatıyla birlikte *Exocet*’ler, askerî eğitim paketiyle birlikte kırk altı adet *Gepard* verebilir, o arada da müttefikiniz gaz ihtiyacı sebebiyle en büyük düşmanlarınızdan biriyle arayı bozmaktan vazgeçmesin diye doğal gaz sevkiyat borusunu patlatabilirsiniz. Belki de Çin olup etliye sütlüye karışmadan Yakutistan’daki madenlere çökmek, Rusya’dan Rus ekonomisi çökmecin de bizden de bir müttefik eksilmesin diye doğal gaz satın alıp savaşı beslemek en iyisidir, kim bilir. Ya da hiç boyunuza bakmadan boyunuz ölçüsünde -umamız ki düşmanınınız almamıştır ölçüyü- dört yüz kırk yedi adet miğfer gönderebilirsiniz. Böyle yaparsanız *Zara*, *Maag’a*; *Starbucks*, *Stars Coffee*’ye dönüşebilir böylece.

Her zaman değilse de devletler de üzölür, kızar, dışlanmaktan korkar, sevinir (!) ama değil mi? Nihayetinde etten, kemiktendir devletler de. Devletler içini bilir. Tepkileri de bize benzer bazen. Yanlış yaparlar, düzeltemezler, yalan söylerler. Yumruk atarlar mesela. Arkadaşlarının elinden oyuncaklarını alırlar. Alamazlarsa ayaklarını yere vururlar. Öyle olur bazen. Yaşı vardır mesela

devletlerin. Bazısı dokuz, bazısı on beş, bazısı iki yaşındadır. Hiçbirisi on sekizi geçmez ama. Devletler hep on sekiz yaşındadır. Bazen delişmen, bıçkın, dediğim dedik bir ergen, bazen çok uysal, anlayışlı, sevecen bir çocuk ama hep yaş cahilidirler. Yetmiş yaşın bilgelik potansiyelinde değildir bilinçleri. Tecrübe, duygu, fikir insana dair ve ona aittir. Yani insanı prensipte kutsal yapan her şey ancak birey olarak ona dair ve ona aittir. Tekil varlığı insanı kutsal yapar; toplumsal karşılıklılığı ise o kutsallığı elinden geri alır.

Diğer yandan, bir devlet diğerinden güçlü ve büyük de olabilir ama toplum her zaman tüm bireyleriyle çocuktur. Pandeminin hemen birkaç gün öncesinde Kiev’de bir hostelde tanıştığım - hostelde kalıyordu çünkü bir evi yoktu-, cephede üç senesini arkadaşlarının cesetleri arasında geçiren ve o sırada intiharın eşiğindeki Andrei’nin bana parasızlıktan el feneri satmaya çalışmasının benim için *Knez Igor Operası* çıkışında kulak misafiri olduğum bir diyalogdan “insana dair olmak”lığı, yani kutsallığı açısından hiçbir farkı yoktur. Altmışlı yaşlarında bir kadının opera çıkışı bir diğerine anlattığı o hikâye beni Tolstoy’un *Savaş ve Barış*’ında hissettirmişti. Babasını küçük yaştan beri görmeyip annesiyle büyüyen Vasili, Donbas’taki savaşta –“özel askerî operasyon” der Ruslar çünkü bu bir savaş değildir, Rusya içindeki bir isyandır- yaralanmış ve hastaneye sevk edilmişti. Bu da demek oluyordu ki devlet anneye ve yaşarsa Vasili’ye ev verecek. Vasili elbette yaşayacak. Çünkü onuruyla savaşıp Kumanlara esir düşen Knez Igor’u anlatan operayı elleri çatlarcasına alkışladıktan sonra annesinin operanın kapısından çıkarken gülererek anlattığına göre, Vasili’nin cephede gerçekten yaralanıp yaralanmadığı belli değil. Siz bunu onursuz bulabilirsiniz. Her ne sebeple olursa olsun mertçe savaşmak yerine belki de kendi ayağına ateş etti bir

çatışma esnasında, diyebilirsiniz. Ya da haklı bulabilirsiniz. İn-
madığı bir savaştan bari şahsen kârlı çıkmak istedi, diyebilirsiniz.
Hangisi daha acıklı diye sabahlara kadar da tartışırız. Hatta muh-
temelen tartışmayız, Andrei'ye daha çok üzülmür, -Allah
muhafaza- başımıza benzerinin geleceği güne kadar ufak tefek
vah vah çekmeler ya da “Bir yerde okumuştum” diyerek bu olayı
anlatmalar dışında hatırlamayız bir daha. Haklıyız da hatırlama-
makta. Karnımızı doyurmak gerek a! Ama iki adım geri çekilip
bakmak hatırıma gelirse ben Dostoyevski'nin, Tolstoy'un, Çe-
hov'un anlattığı o “insan”lar dışında bir şey göremiyorum. Ne
Andrei'de ne Vasili'de... Bir adım daha geri çekilip üç adım uzak-
tan “*Yurtta sulh, cihanda sulh*”un anlamını idrak etmeye vaktim
olmalı diyorum kendi kendime. Anlıyormuyum? Bilemiyorum.

Bilen bilir, reelpolitiği iyi anlarım. Bir siyaset sahası olan “dev-
let”ten bir mefhum ya da yapı olarak tutarlılık beklediğim yok
tarihçi sıfatımla. Şairin kendisi gibi ufak egzistansiyel krizlerim
dışında “*Neden her şeyi bulandırıyor / ertelenen bir konferans /
geç kalkan bir otobüs? / Milli şefin treni niçin beyaz? / Ruslar
neden yürüyorlar Berlin'e? / Ne saçma! Ne budalaca! / Dört İn-
cil'den Yuhanna'ya / tercih edişim niye?*” diye sormam normal
zamanlarda. 2024 yılında dünyada hâlâ savaşlar oluyor gibi
saçma bir hayal kırıklığı da yaşamıyorum. Ama bazen “*Arzulu
mudur acaba / Bir tank, rüyasında / Ve ne düşünür bir tayyare
/ Yalnız kaldığı zaman? / Hep bir ağızdan şarkı söylemesini /
Sevmez mi acaba gaz maskeleri / Ay ışığında? / Ve tüfeklerin
merhameti yok mudur / Biz insanlar kadar olsun?*” diye düşün-
düğüm oluyor ara sıra. Pek hayal kırıklığı yaşadığım söylenemez
mezkur konularda.

Ancak -varsa- sanatçı tarafım, -yoksa- insaniyetine tutunmaya çalışan bir sanatsever olarak ne Gazze'deki Muhammed'in ne Vasilî'nin ne Andrei'nin ne İranlı Mahsa'nın ne de dünyanın bir yerinde yaşayıp acı çekip hiç haberimiz olmadan ölen milyonlarca, milyarlarca insanın yaşadıklarını, bizim "İnsani durumlar, oluyor bu dünyada böyle şeyler" diyerek normalleştirdiğimiz ve üstelik kendimize -onların derdi tüm bunların anormal olduğunu anlatmak olsa da- edebiyattan örnekler bulduğumuz için hayal kırıklığı yaşıyorum. Kendi "haklı" ikiyüzlülüğümden dolayı hayal kırıklığı yaşıyorum. Hangi devletin hangisine ne bela bir füze yolladığını, eğer ilgileniyorsanız iki dakika bir tarafa bırakıp, -geleceğinden değil ya maazallah (!)- bizim de başımıza gelmeden evvel kendinizi o insani durumun içinde hayal edin diye gayet umutsuz bir çağrı yapmayı kendime görev biliyorum.

"Moskova yazısıdır" diye deklare edip kitle hareketlerinden, despotlardan, devletlerden, savaşlardan bahsettiğim yazının ilk bölümünü Gulag Müzesi'nin son odasının kapısındaki yazıyla bitiriyorum: *"Bugün ne yapmalıyız yarın geçmişin gerisin geri gelmesine engel olmak için?"*

Ertuğrul Evis¹

¹ Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın mektubu yarininkulturu.org/ sitesinde 10 Mart 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

MOSKOVA'DA BİR CEVELAN - II

Savaş, sokaklarda bir hayalet gibi dolaşıyor Moskova'da. Ancak savaştan ve siyasetten çok bahsettik. Rusya savaş ve barıştan ibaret değil. Hayatımızın bir günü de bahsedilmeye değer. Basit yaşam da anlatılmalı. Zira insana kendi varlığını tescil eden tüm duygular onun minik hayatının sokak aralarındadır. Destansı romanlar değil de küçük hikâyecikler yaşar birçoğu. Yani göz alabildiğine ovaların hakimi ya da büyük dağların sakini olmasa da bir sokağın köşesindeki -mümkünse estetik mimariye sahip- bir apartman dairesi insana yeter de artar. Moskova'da günlerimi bu hisle geçirdim. Hocama Moskova'ya gideceğimi söylediğimde "*Orada her şey çok büyük gelir insana*" demişti. Belki de hissiyatımın sebebi buydu.

İlk birkaç günü şehrin çeperlerine daha yakın bir dairede geçirdikten sonra Kızıl Meydan'a yürüyerek on dakika mesafede bir eve geçtim. Bu ev, benim evde hissettiğim yegâne yerlerden biridir ve öyle kalacaktır. Japon evlerini aratmayacak derecede küçük, merkezî ısıtmalı bu Sovyet dairesinden insanın kemiklerine işleyen soğuk havaya çıktığınızda bu evin size duygusal anlamda da sıcak gelmemesi için hiçbir sebep yoktur. Geçirdiğim bir hafta boyunca bu evle bağ kurdum. Sanırım insan bunca belirsizlik ve soğuğun içinde kendine beklenmedik yerde bir ev bulabiliyor. Gerçi eve neredeyse girmedim uyumak dışında. Müthiş bir merakla ve şevkle şehri dolaştım. Müzeler, sokaklar, kafeler, vertigolar, nostaljiler, trenler, el ele çiftler, kötü sokak müzikleri, sahibinin cebinden düşüp kar suyuyla çamurlanmış ayaklarda sürüklenen eldiven tekleri edindim adım başı.

Bir gece evde duramadım ve dışarı çıktım. Eksi otuz beş derecede Kızıl Meydan’a kafamda arkadaşımın babası tarafından hediye edilen rakun kürkü şapkam, Rusya için özel imal edilmiş montum, Türkiye’den aldığım etkisiz ve yetersiz eldivenim ve -ne yalan söyleyeyim- içliğimle büyük adımlarla yürüdüm. 1905 yılında Ekim Manifestosu’nu okumaya giden Menşevikler eminim böyle görünmüyordur dışarıdan. Gerçi ben oradayken mevsim isyan mevsimi değildi Rusya’da – ki ben de hiç isyan edecek havamda değildim zaten. Tüm kurallara efendi gibi uyup ülkenizi gezip gideceğim havasıyla geziyordum yabancı suratımda verdiğim ifadede. Kimsenin de umurunda değildi zaten ne yaptığım; ama bu bahsi geçen gecede, Kızıl Meydan’a, gecenin bir yarısı kırık ama yine de beklediklerinden iyi Rusça konuşan yabancı bir herif -ben- gelip de barikatlarla kapattıkları meşhur meydana girmek isteyince polisler biraz tedirgin olmadı değil. E, ben de tedirgin oldum haliyle. Sanki polis bana birdenbire *“Hey sen! Gel buraya, gel buraya! Sen niye Ankara’dan İstanbul’a Moskova üzerinden gidiyorsun bakayım? Yoksa yoksa Sanya’ylan oturup efendigene vodka falan mı içecen?”* diyecekmiş gibi psikoz oldum.² Ne niyetle girmek istiyorum dünyanın en ünlü meydanlarından birine, gecenin soğuktan telefonumu çıkarıp da saate dahi bakamadığım vaktinde? Bizde de vardır bu düşünce. Şöyle biraz Türkçe konuşan bir Avrupalı, köyünden dahi çıkmayı istememiş taşralı birinin kafasında hemen tilkiler döndürmeye başlar.

Tabii ortada polisiye bir durum olmadığı için dünyanın her yerinde kendimi içinde bulduğum o saçma durumda buldum ve

² Mert Baykal’ın yönettiği *Pardon* filmine atıf. (00.23.00-00.24.00)

nöbetçi polislerle muhabbet etmeye başladım. Sonunda iki polisten daha rütbeli olduğunu pırpırlarından anladığım kadın olanın teklifiyle ve onun refakatinde -“canavar değiliz” demek istiyordu herhalde- o sırada bomboş olan Kızıl Meydan’a girdim. Pandemi zamanı bir sebeple içinden bisikletle geçtiğim boş Taksim Meydanı hissi kendini hatırlattı. Tarihçi kimliğimle zamanda yolculuk tadında, bilinç akışı halinde gelen düşünceler ve görüntüler, Maria isimli bu üniformalı kadın tarafından ara ara ilgilenmediğim yorumlarla kesilse de kendisine pek sinirlenemedim. Zira meydana girişime özel bir gezi tadında izin vermesine ek olarak yamuk yumuk Rusçama ettiği peş peşe iltifatlar kalbimi eksi otuz beş derece havaya rağmen yumuşatmaya yetti. *“Bu kadından gördüğüm nazikane ve insaniyetkarane muamelenin hakikaten minnettariyım.”*³

Son birkaç aydır irili ufaklı tesadüfler çok etkili hayatımda. Belki de ben hayata karşı daha dikkatliyim ve bağlantılar kuruyorum. Orasını henüz tespit edemedim, bilemiyorum. Şimdilik tesadüfler deyip geçiyorum ve bunlara anlam atfetmekten kaçınıyorum. Çünkü insan anlam atfetmeye başladı mı bir kere, bir kere asla müdahale edemediği akıştan çıktı mı, kendiyle baş başa kaldı mı, duygular yükledi mi olana bitene, her şey daha incelikli gelir insana. İncelikli hayat mutluluğu kaldırmaz gelgelelim. Buna bilahare değiniriz.

Kızıl Meydan ıslıl ışıldı. Yine de gökyüzünün karanlığı St. Basil’in arka taraflarında, Moskova Nehri’nin çok ilerisinde, şehrin çeperlerini de aşan uzakta bir yerde kendisini apaçık insanın gönlüne dayatıyordu. Bozkırın kokusu soğuşun, buzun, buz altında akan suyun, katedralden gelen tütsünün, Kremlin’in

³ Ahmet Mithat Efendi’nin *Avrupa’da Bir Cevelan* eserinden.

mürekkep kokulu koridorlarının, -birkaç gün sonra içinde *Fındıkkıran Balesi* izlemiş olacağım- Devlet Kremlin Sarayı'nın⁴ kulisindeki parfüm ve ter kokularının engel olamadığı bir şekilde barut kokusuyla karışıp burnuma geliyordu. Donbas'ın, 1917'nin, 1825 Aralık'ının, Napolyon'un kanonlarının çeşit çeşit barut kokusu içindeyken ben, başta beni tedirgin eden üniformalı kadın sessizliği bozdu ve bir şarkı mırıldanmaya başladı: "*Tyomnaya noch', tol'ko puli svistyat po stepi...*"⁵

Bu şarkıyı biliyorum. Ama nereden? Sormadım. O sırada içinde bulunduğum duygu bütünlüğünü bozmak içimden gelmedi. Ama melodiyi aklımda tuttum. "*...Tol'ko veter gudit v provodakh, tusklo zvyozdy mertsayut...*"⁶ Nedense karanlık bir havası, basık bir duygusu vardı şarkının. Nereden geldi bu şarkı Maşa'nın aklına? Maşa mı?⁷ Ne ara bu kadar samimi oldun Ertuğrul? Şarkıdan oldu sanırım.

Kafamda bu melodiyle biraz döndüm durdum. Maria, nöbet yerine dönmesi gerektiğini söyledi. Benim de meydandan çıkman gerektiği anlamına geliyordu bu. Tam teçhizatıyla görev yerine geri dönerken Kızıl Meydan'ın en güzel binalarından birinde

⁴ State Kremlin Palace. Sovyet zamanı Parti kongre merkezi iken şimdi siyasi ve kültürel faaliyetlerin yapıldığı oldukça geniş, çok amaçlı bina.

⁵ "*Karanlık gece, bozkırdaki mermi ısıkları*". Sözleri Vladimir Agatov, bestesi Nikita Bogoslovsky'e ait olan *Tomnaya Noch'* (*Karanlık Gece*) isimli şarkıdan.

⁶ "*Sadece rüzgârın tellerdeki uğultusu, parlayan loş yıldızlar*". *Age*.

⁷ Maşa, Maria'nın kısa, daha samimi, arkadaş/aile çevresince kullanılan halidir.

olan Devlet Tarih Müzesi'ni bu garip gecenin ertesi günü gezdirme teklifini davetli olduğum arkadaş toplanmasına gideceğim için reddetmek zorunda kalsam da bu misafirperverlik beni şaşırtmadı diyemem. Benzer şekilde, yıllar evvel Kiev'de bir güvenlik görevlisi görev yerini terk edip bana gideceğim yere kadar eşlik ettiğinde de aynı şaşkınlığı yaşamıştım. Uzatmayayım. Teşekkür ettim ve ayrıldım nöbet yerine kadar birlikte döndükten sonra. Ellerin de nasıl donmadığını anlayamadığım yarı otomatik demir kabızlı tüfeklerle hayatımdaki en insancıl dar vakitlerden birini yaşatan bu üniformalı insanlar ardından el salladılar ve ben hâlâ canlı olan sokaklardan birine doğru yöneldim.

Bir barda canlı müzik var. Oldukça zarif bir kadın sahnede. Ben mi yanlış duyuyorum? “...*V tyomnuyu noch' tu, lyubimaya, znayu, ne spish'...*”⁸ Hatırladım. Leonid Lukov'un *İki Savaşçı* (1943) filminde çalışıyordu. *Tyomnaya Noch'* şarkının ismi. Maşa? Ne ara üniformanı değiştirip de sahneye atladın? Bu kıyafet üniformadan daha iyi durmuş üstünde emin ol. Hemen girdim içeri. Vestiyerde yaşlı adam biraz suratsız şekilde omzumdan montumu ve atkımı aldı. Şarkı bitmek üzereydi. “...*Znayu, vstretish's lyubov'yu menya, chto b so mnoy ni sluchilos'...*”⁹

Şarkı bitti. Sözlerini çat pat anladığım bu şarkı beni burada, şu küçük barın تنها bir köşesinde, dünyanın en yabancı suratıyla otururken bir anda İstanbul'a, “ev”e fırlattı. İstanbul'da bir parkın bankında kendimi yalnız başıma ve sanki terk edilmiş oturur halde, biraz sonra bomboş İstiklal Caddesi'nde, ardından deniz

⁸ “*Karanlık gecede sen, sevgilim, biliyorum uyumuyorsun*”. Age.

⁹ “*Biliyorum, ne olursa olsun, beni sevgiyle karşılayacağını*”. Age.

gören bir tepede, bir kumsalda, Boğaz manzaralı bir pansiyon odasında, bir arkadaşın evinde, Beşiktaş sahilinde, bir harabenin önünde, en sonunda Taksim’de bir barda buldum. Az önce sahnede Maşa ile aynı şarkıyı söyleyen kadın bir baktım ki yan masada bir arkadaşıyla oturuyor. Sahnedeki insanlar değişiyormuş. İsteyen kalkıp şarkı söyleyebiliyor yani. Bir etkinliğin içine dalmışım anlaşılan. Olya... Biraz konuştuk, masalarımızı birleştirdik: “*Zazdrovya!*”¹⁰ Olya söylediği şarkının hüznüne rağmen çok neşeli ve daha konuşkandı. Arkadaşı Katya ise pek sessizdi. Şarkıyı söylemesini Olya’dan o istemişti zaten. Sormadım ama konuşmaların satır aralarından çıkardığıma göre eminim cep hede birisi var. Belki de artık yok... İçeceğim bitmişti. Kalktım, eve giderken kafamda aynı melodi...

Pandemiden bir buçuk sene önce Natalya ve İgor isimli benden yaş itibarıyla büyük Ukraynalı bir çiftle Likya Yolu’nda tanışmış ve üç gün üç gece birlikte yürümüştüm. İgor’un bir turizm şirketi vardı, Natalya Şevşenko Üniversitesi’nde psikoloji doçentiydi. İletişimimiz kesilmedi. Tam pandemiye gelen Avrupa turumu onların da etkisiyle Kiev’den başlatma kararı almıştım. Gittiğimde Natalya, yeğeni Natalya ile -evet, o da aynı isme sahip- tanıştırdı beni. Akran olduğumuz için şehirden daha fazla keyif alacağımı düşünmüş ve bana refakat etmesi için yeğeninden ricada bulunmuştu. Genç Natalya ile kol kola Dinyeper kenarında -yine tabii ki ocak ayında çünkü her yere kendi mevsiminde gitmek icap eder- yürürken Kırım’ın işgalinden bahsedip vatansever hislerle ülkesini ve Kırım’ın Ukrayna toprağı olduğunu anlatmıştı. O günün ardından Viyana’ya, sonra Prag’a

¹⁰ Rusçada “*Sağlığa!*” anlamına gelen ve Türkçedeki “*Şerefe!*” yerine kullanılan söz öbeği.

geçtim. Ki bana önerdiği *İki Savaşçı* filmini Prag'da çok hastayken izlemiş ve en son o zaman *Viber* üzerinden konuşmuştum. İletişimimiz çeşitli vesilelerle koptu ve arkadaşlığımız yarım kaldı ama teyzesiyle Rus saldırısı başladığı andan itibaren dört ay boyunca her gün konuştuk ki bu benim Japonya günlerime denk gelir. Dolayısıyla Ukrayna'daki savaşı çok yakından takip ettim bin bir endişeyle. Daha önce bahsettiğim Andrei, Andrei ile aynı pansiyonda kalan Aleksei ve bizim İgor... Hepsi cepheye gitti. Sonradan teyzesinden öğrendim ki Natalya'nın bir erkek arkadaşı olmuş. Harkov'da bir hava saldırısında hayatını kaybetmiş. "...*Smert' ne strashna, s ney vstrechalis' ne raz my v stepi...*"¹¹

Savaş yalnızca cephede kalmaz. Ülkenin kılcal damarlarında geçer. Ölüm hiçbir zaman tekil değildir. Her ölüm toplumsaldır. Ecelle gelen de bir kurşunla "sternumu parçalayıp mediyastine hasar vermeksizin arka vertebralarda radyal olmayan desplace bozulmalar..." halinde gelen de... Savaş, yabancı memleketlerden gelen, bir çeşit gözlemci olan turistin "savaştan bahsetmeyeceğim" diye başladığı her yazıda kendini dayatıp ana konu yapar. Sevgiyle ve özlemle hatırlanan onca an, milyon dolarlık teknolojinin bir tetikle saçtığı ölümü doğrudan karşılayan bir adam için olduğundan, ölümün kendisinden daha ağır gelebilir bekleyen bir kadına. Bir nevi kargış babında hatta.

Şarkılar, şiirler de kendini bir lanet kılığında dayatır savaş gibi. *Tyomnaya Noch'* ile bana olan tam olarak buydu. Parkası, şapkası, tabancası ve tüfeği ile hâlâ zarif ve güzel görünen Maria'nın aklına kim bilir nereden geldi bu şarkı? Ya da Katya neden bir bar etkinliğinde arkadaşından bunu dinlemek istemişti? Ben mi

¹¹ "Ölüm korkutucu değil, bozkırda bulduğumuz birçok zaman."

özellikle denk geldim, yoksa bu ruh hali yaygın ve bu nevi şeyler zaten denk gelinebilir şeyler mi bugünlerde Rusya’da, bilmiyorum. Yine de ülkeleri ve yılları aşan ortak bir kültürel zemine sahip toplumların, bir şarkıyla birbirine olan barışçıl mesajlarını taşıdığına olan güvenim, hayatın hâlâ kıymetli olduğuna dair inancımı ikame ediyor. “*Ama ancak laneti hırsla tırpanlamamak koyuyor insana / öpüşler, yatağa birden yuvarlanışlar / sevgiyle hatırlansa bile hatta.*”¹²

Şarkılar, şiirler, sanat insana bazen böyle davranabilir. İnsanın kendini manipüle etmek için bulduğu en etkili araçtır şarkı ve şiir. Vico’nun da dediği gibi “*İnsanoğlunun ilk dili şiirdir.*”¹³ Eve doğru yürürken kafamda bu sefer dönen başka sözler. “*Burada kalamazsın, başa dönemezsin / ama dön / Eve dön! Şarkıya dön! Kalbine dön!*”¹⁴ İnsan kendini en yabancı hissettiği anda kendi diline, kendi ülkesine, kendi evine, kendi şarkısına, kendi kalbine döner. Herhalde bu sebeple olacak beni sürüklemesi bu şarkının. Biraz da güneşsizlikten kaynaklı D vitamini eksikliği zihnimi bulandırdıysa işte size sebep. Bir anda içimde kendi ülkeme, insanıma, bana ait olan ve ait olduğum herkese bir özlem duydum. Eve, birkaç sokak yukarıya döndüm. “*Evde / anlaşılmaz bir tını / bilmem nereden gelir / uykumdan? kanımdaki çakıldan? unutkanlığımdan?*”¹⁵

Tesadüften bahsetmiştim az evvel. Bana sorarsanız insan anlam atfettiğinde yaşadığını hissediyor. Hayatta birbirinden bağımsız

¹² İsmet Özel’e ait olan *Yıkılma Sakın* isimli şiirden.

¹³ Giambattista Vico. Karşı Aydınlanmacı İtalyan filozof. En önemli eseri *The New Science* olarak görülür.

¹⁴ İsmet Özel’e ait *Of Not Being A Jew* isimli şiirden.

¹⁵ *Age.*

dediği tesadüfler arasında bağlar kurup avunuyor, evine giden bir yol bulabiliyor. Biraz sıcaklık hissedebiliyor. Büyüyor. Hiç sa-
vaşmasa bile, dünyada hiç kötülük görmese, yumruk sıkmamış,
sinirden ağlamamış, koluna bir çimdik yememiş olsa bile bir sa-
vaş şarkısı ancak böyle ülkesini, evini hatırlatabilir insana. Sanki
yıllarca sürgün mü kaldım bu ülkede? Hayır. Bir toplumun
içinde lokalize olduğunuz zaman, hele bir de size benzer yanları
varsa; sözgelim bir yabancı kendi dillerini konuştuğunda onu se-
vimli bulup üstüne bir de küfür öğretiyorlarsa, küfrü duyup
kahkahalara boğuluyorlarsa, aynı zamanda dillerini iyi konuşt-
ğunda aynı yabancından şüpheleniyorlarsa, yani kim bizim
dilimizi öğrenir ki düşüncesine dayanan birazcık aşağılık komp-
leksleri varsa, biraz depresif ve aynı zamanda sıcakkanlılarsa
insan kolayca sempati ve empati besleyebiliyor. Arasında o top-
lumla yüz yıllık zaman, yüz yıllık yol olsa da alacakaranlıkta
ardından koştuğu insaniyet onu o insanları anlamaya iter.

Yediğim içtiğim benim olsun, kısaca gördüğümü de anlatayım.
Eve, Türkiye'ye dönüşüme az kalmıştı. “*Giderayak işlerim var
bitirilecek*”.¹⁶ Ziyaret edilecek birkaç önemli yer daha var. Bizim
Aşıyan Mezarlığı'nın bir nevi kardeşi sayılabilecek Novodeviçi
Mezarlığı'nda yatan onlarca general, devlet başkanı, şair, sporcu,
sinemacı vardır. Nâzım Hikmet'in de son istirahatgâhı burada-
dır Vera'sıyla birlikte. Gogol, Bulgakov, Eisenstein, Çehov,
Mayakovski, Stanislavski de burada yatıyorlar. Son bir ziyaret
gerçekleştirdim Novodeviçi'ye. Ardından Kremlin'de Korkunç
İvan'ın mezarını da ziyaret ettim ama o sırada ziyarete kapalıydı.
Ne hikmetse Tretyakov Galerisi'nde asıl görmek istediğim “*Kor-
kunç İvan Oğlunu Öldürüyor*” isimli İlya Repin tablosu da

¹⁶ Nâzım Hikmet Ran'a ait *Giderayak* isimli şiirden.

birkaç senedir sarhoş bir adamın tabloya saldırması sebebiyle restorasyon altındaydı. Rus beyliklerini birleştiren ve tarihteki en önemli Rus figürlerinden biri olan İvan'ın mezarını da ona dair en önemli eserlerden biri olan meşhur tabloyu da göremedim. Gerçi tüm bu mezarlar, tablolar, operalar, baleler, kafeler pek de anlam ifade etmiyor bana desem yeridir. Nitekim tüm varlığıyla bir medyum içerisine sıkıştırılmış ve yaşamayan bu, “hayatın soylu kesitleri” anlatmaya değer midir emin değilim.

Moskova'ya dair anlatılacak daha çok hikâyem var ancak bu yazıları en başından beri bir konsept içinde tutmak niyetindeyim. Bugünlerde ikinci yılını yeni geçmiş savaşı, güçlü görünenin tarafından içerilerden bir yerden anlatmak -ilk yazımı bilinçli olarak Viyanalar, vodkalar, başka memleketler gibi bambaşka vatanlarla başlatsam da- gezip gördüğümü anlatmaktan daha anlamlı geliyor bana. Güçlü olanı dahi yozlaştıran, ezen, kıran bir gerçeği kendi gözümünden anlatmak zaten gidip görebileceğiniz operalar, baleler, binalar, galeriler ve bin bir çeşit güzelliklerin ötesinde bir vizyonu verecektir bugünlere dair. Zira insana dair olan her şey tüm canlılığıyla her zaman ayakta kalır. Müzeleştirilmiş her şey ise donuk bir sayhadan ibarettir: bir bina, bir kişi, bir opera, bir bale, bir galeri, bir film... Yaşamayan her şey bir fotoğraf gibi kalacaktır yaşamın içerisinde. Sonunda da bir hatıra gibi tırpanlanıp gidecektir. Ancak yaşam, yaşayıp giden her şeyin yüzünde dağlı bir anlatım bırakacaktır.

Ertuğrul Evis¹⁷

¹⁷ Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın mektubu yarininkulturu.org/ sitesinde 24 Mart 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

III. BÖLÜM
RÖPORTAJLAR

“YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ YAPAY GÜNDEM DEN KORUR!”

Röportajcı: Muratcan Zorcu¹

21. yüzyılın ilk çeyreği diğer yıllara göre daha hızlı geçiyor. Bu sürecin ana tartışma konularından birisi de yapay zekâ. Biz de *Yarının Kültürü* olarak yapay zekâ tartışmalarını genel yayın politikamızın içerisine sıklıkla yerleştirmek istiyoruz, zira son iki yüzyıldır trenin kaçırıldığı anlatısı süregiderken yapay zekâ belki de farklı bir zemine oturacak. Yine belki 21. yüzyılın ilk yarısında Türkiye yapay zekâ alanında treni “çok fazla” kaçırmayacak. Bu soruyu *Yapay Gündem* (yapaygundem.com) ismiyle yayın hayatına başlayan internet sitesinin kurucularına sorduk ve bu keyifli sohbeti sizlerle paylaşıyoruz.

Yarının Kültürü (YK): Öncelikle merhaba. *Yapay Gündem*’in isminin çıkış hikâyesini sizden dinleyebilir miyiz?

Yapay Gündem (YG): İsim biraz *pun intended* diyebiliriz. Ufak bir kelime oyunu yapalım dedik. Türkiye’de gündemi takip etmek yorucu bir iş. Ülke insanının gerçek gündemi kimi zaman medyada kendine yer bulamıyor, yapay gündemler suyu bulandırıyor, hakikatin önüne perde çekebiliyor. Platformumuz *Yapay Gündem*’de ise hakikat ile kurgu arasına bir perde daha

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü doktora adayıdır. Yazarın “Yapay Zekâ Destekli Yapay Gündemden Korur!” başlıklı röportajı yarinin-kulturu.org/sitesinde 17 Mart 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

çekme potansiyeli taşıyan gelişen teknolojilere, yapay zekâ destekli uygulamalara ve bu uygulamaların toplumsal yansımalarına odaklanıyoruz.

YK: Bu noktada amaçlarınızdan da bahsetmek gerekir.

YG: *Yapay Gündem*'de, önümüzdeki yüzyılda insanlığın içine düşeceği dramatik bir değişim ve dönüşüm sürecine odaklanmış durumdayız. Yapay zekâ uygulamalarının hayatımızın her alanına sirayet edeceği bir gerçek. Bir yandan içimizde bu yeniliklerin getirdiği heyecan varken, diğer yandan bu yeniliklerin bizi bir distopyaya hapsetme ihtimalini de görmüyor değiliz.

Cumhuriyetin ikinci yüzyılında gelişen teknolojilerin Türkiye'de demokrasi için yaratacağı güçlüklerle ve sunabileceği bazı olanaklara odaklanarak bireyleri güçlendirmek temel amacımız. Nitekim demokrasiyi güçlendirmek için yeni teknolojilerin sınırlarını anlamamız ve demokratik pratikleri olası tehlikelerden korumak için güçlü araç ve yaklaşımlarla kendimizi donatmamız gerekiyor.

YK: Bahsettiklerinizden, Türkiye'nin geleceği açısından sorumluluk duyduğunuzu anlıyoruz. 2023'te bir seçim tecrübesi yaşadık. Video ve görsellerin manipüle edilerek seçmenlere sunulduğuna tanıklık ettik. 31 Mart yerel seçimleri yaklaşırken benzer yapay gündemlere maruz kalır mıyız?

YG: Gerçekten de 2023 seçimlerinde yapay zekâ meselesi gündemimize girmişti. Basit araçlarla üretilebilen *cheapfake* içerikler seçmen davranışlarını etkilemek için etkin bir biçimde kullanılabilmiş, *deepfake* tartışmalarını da beraberinde getirmişti. Tartışmaları zirveye çıkaran olay ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Millet İttifakı'nın seçim kampanyası filminde Murat

Karayılan'ın olduğunu iddia ederek sahte bir videoyu seçim meydanlarında göstermesiydi.

Muhalefet adayı Kılıçdaroğlu ise bir tweet'le karşılık vermiş ve gönderisinde *deepfake*, *deepweb* gibi bazı kavramları iç içe geçirmişti. Siyasetçilerin yapay zekâ hakkındaki eksik bilgileri, sorunu daha karmaşık hale getirerek seçmenleri yeni teknolojilerin neler yapabileceğine dair bir bakıma yanlış bilgilendirdi. Bu sırada medya, ya sansasyonel bir yaklaşımla bu teknolojiyle yapılabilecekleri abarttı ya da önemsizleştirerek seçmeni risklere karşı uyarmadı.

31 Mart yerel seçimleri yaklaşırken benzer yapay gündemlere maruz kalma ihtimalimiz elbette var. *Yapay Gündem*, ilk adımlarını bu seçimlerle birlikte atıyor. Yaklaşan yerel seçimlerde yapay zekâ destekli uygulama ve propagandaların yaratabileceği tehlikeleri e-posta bültenimizle özetleyerek tehlikelere karşı felaket tellallığı yapmadan takipçilerimizi uyaracak, riskleri görmezden gelmeyecek ve uzmanların ilgili çalışmalarını aktaracağız.

YK: Bu anlattıklarınızın dezenformasyonla çok yakın bir ilişkisi mevcut.

YG: Dezenformasyon, yapay zekâ uygulamalarının kötü niyetli kullanımında kendini açığa vuran ilk kavramlardan. Tabii dezenformasyon demokrasi için yeni bir sorun değil ama yapay zekâ bunu geçmişe nazaran daha tehlikeli hale getiriyor olabilir. Yanlış bilgi üretimini daha komplike hale getiren yapay zekâ destekli araçlar bir nevi ele ayağa düşmüş durumda. Yanıltıcı görsel, video ve ses kayıtları her geçen gün daha da inandırıcı bir hale bürünebilir gibi duruyor.

YK: Bu suni atmosferden biz nasıl korunabiliriz?

YG: Teknoloji şirketlerinin, hükûmetlerin, sosyal medya platformlarının, sivil toplum örgütlerinin; gelişen teknolojilerin etik yansımalarına karşı artık çok daha hazırlıklı olması gerekiyor. Bi-reysel olarak yapabileceğimiz belki de en önemli şey kendimizi bu yeni çağın gerekliliklerine hazırlamak. *Yapay Gündem*'deki temel amacımız da esasında bu. Demokrasinin geleceği için bireyleri gelişen teknolojilerin sunacağı potansiyel olanaklar ve risklere karşı güçlendirmek.

YK: Burada biraz da perspektifi açmak isteriz. Yapay zekânın dünyadaki ve Türkiye'deki etkileri diye bir ayrım yaparsak yatırım ve etki boyutu gibi birçok meselede bir farklılıktan söz edebilir misiniz?

YG: Gelişmiş demokrasilere nazaran bu alanda daha kırılgan olduğumuzu ortaya koyan dinamikler bulunuyor. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2023 Küresel Risk Raporu'nun da sinyalini verdiği üzere bazı ülkeler önümüzdeki on yıl gelişen teknolojilere giderek daha fazla kaynak ayıracak gibi duruyor. Yapay zekâ, sosyoekonomik açıdan imkânları daha geniş olan toplumların bir dizi problemini çözecek. Ancak hali vakti pek yerinde olmayan devletler için yeni yüzyıl, eşitsizliklerin derinleşeceği, kontrol mekanizmalarından sızabilen yeni teknolojilerin dezenformasyon ağını genişleteceği, zayıf demokrasilerin zorlu bir imtihandan geçeceği bir yüzyıl. Bakalım Türkiye'yi neler bekliyor...

YK: Sözlerimize son verirken okuyucularımıza söylemek istediğiniz bir şey var mı?

YG: Hatırlatmak gerek. Yapay zekâ teknolojileri her zaman kötü niyetle kullanılacak diye bir kural yok. Umudumuz bu teknolojilerin demokrasiyi güçlendiren, iklim krizini çözmeye yönelik

harekete geçirici, ayrımcılıktan uzak, eşitlikçi şekillerde kullanılması. Böyle bir dünya mümkün. Ancak bu teknolojilerin yetkinliklerine dair en azından asgari ölçekte bir anlayışa sahip olmamız ve bu uygulamaların etik kullanımı noktasında teknoloji şirketlerini, hükûmetleri, sosyal medya platformlarını baskılamamız gerekiyor.

Son olarak da şunu belirtelim: *Yapay Gündem*'de hazırladığımız e-posta bültenine abone olarak bu alanda merak ettiğiniz konuları bize yazın, araştıralım, birlikte güçlenelim.

DİLEK TÜRKER:
“İYİ BİR TİYATRONUN
KIRK YIL ŞİFASI VAR
DİYE BİLSEYDİK KEŞKE”

Röportajcı: Burak Süme¹

*“Bir kez bindik bu atlı karıncaya, yelesine sıkıca tutunmak gerek atın ve el sallamak etrafa... Yeni turda binenlere gönül-
den bir ‘merhaba’ demek ve inenlere kırılmadan ‘güle
güle’...”*

Birkaç gündür Dilek Türker’in sesinden dinlediğim *Soytariçe* adlı şarkısındaki bu sözlerde kulaç atıyorum. Ragıp Ertuğrul tarafından kaleme alınan şarkıyı dinledikten ve biyografi çalışmasını okuduktan sonra Pınar Çekirge’ye telefon açtım. Mutlaka Dilek Hanım’la tanışmalı ve kendisiyle *Soytariçe* adlı eseriyle ilgili bir söyleşi yapmalıydım. Dün âdeta bir sanat galerisini andıran evinde, harika bir kahvaltı sofrasında buluştuk. Kitabı okuyunca dostluklarla dolu bir yaşam öyküsüne tanıklık ettim. Tepebaşı Dram Tiyatrosu’nda başlayan tiyatro yolculuğunda Muhsin Ertuğrul’dan Nezihe Araz’a, Aziz Nesin’den Türkan Şoray’a, Vera Tulyakova’ya kadar kimlerle ahbaplık etmemiş ki? Kitabın arka kapağında Aziz Nesin’in “*Ruhu bedenine, bedeni kendisine sığmayan coşkular prensesi*” sözü de Dilek Hanım’ın inci hisli, yüksek ruhlu bir sanatkâr olduğunun kanıtı.

¹ Sinema araştırmacısıdır. Yazarın “Dilek Türker: *İyi Bir Tiyatronun Kırk Yıl Şifası Var* Diye Bilseydik Keşke” başlıklı röportajı yarininkulturu.org/sitesinde 27 Mart 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Burak Süme (BS): Dünya Tiyatrolar Günü'nüzü kutlarım. Duyarlı, kalibresi yüksek bir sanatçı olarak bugünle ilgili okuyucularımıza neler söylemek istersiniz?

Dilek Türker (DT): Çok teşekkür ederim. Yunus Emre'nin *Ya Rab Bu Ne Derttir* şiirinde dediği gibi "*Aşk pazarıdır bu canlar satılır / Satarsın bu canı hiç kimse almaz / Dönüp de bakmaz*" sözü geldi aklıma şimdi. İşte tiyatro da aslında böyle, insanlık tarihinin müthiş eski yeri olan şifa dolu canlarındandır. İnsan ruhunun sosyolojik yapı içerisindeki şifa kaynağıdır. Gerçi şu anda ülkemizde o ruh sağlığının vahim bir şekilde bozuk olduğunun kanaatindeyim ama her şeyi yavaş yavaş biz kirletiyoruz diyebilirim. Sarah Bernhardt'ın da söylediği gibi "*Temiz kalan ne?*" diye soruyoruz bazen kendi kendimize. İşte o temiz kalanı aramak ve varlığını yaşatmak gerekli, tiyatro da bu temiz kalan değerlerin içerisinde güzel olanı, değerli olanı aramamıza olanak sağlıyor. Çünkü insanoğlunun yarattığı bu kompleks sanat türü, birbirimizi boğazlayarak değil, birbirimizi anlayarak ve anlatmak için emek koyarak barışçıl bir tavır sergilememizi öneriyor.

Tiyatro sadece tek bir günle anılacak bir sanat dalı değil, hayatın bir parçası olmalıydı. Hani bir bardak kahvenin kırk yıl hatırı vardır diye bir söz vardır ya, iyi bir tiyatronun kırk yıl şifası var diyebilseydik keşke. Neden mi? Çünkü toplum içerisinde insan ruhunun evrim sürecinin gelişmesinde etkili olan çok güçlü bir kompleks alanına sahip. Az önce de söylediğim gibi insanların birbirlerini öldürmeden, güzel olan kavramları tahrip etmeden, yıkmadan yaşayabileceğini anlatan bir sanat. Bu, altı çizilecek kadar önemli bir mevzu aslında, çünkü bu yanlışlıklardan ortaya çıkan sonuçları da insanlara gösteriyor.

Tüm sanat dalları gibi güzeli arayan etkili bir sanat olmasıyla beraber bu etkili gücü nedeniyle kimi zaman siyasi erkler

tarafından da tehlikeli görülmüş. Sanatı içselleştirmek, sanatı toplumun bir parçası haline getirmek, kurumlaşmasını sağlamak bence bir yurtseverlik borcudur. Her yurtseverin, her insanseverin, her insan olma gayretinde olanın gücü ve sanat malzemesidir. Sanat böyle bir şey çünkü. Tiyatronun diğer sanat dallarından farkı, canlı olarak seyirciye karşı oynanması, hayatın akışı içerisinde gelişiyor olmasıdır. Bununla beraber içerisinde müzik, resim, dans, heykel gibi sanat dalları da var. Bu da tiyatroyu vazgeçilmez kılıyor. Bir oyuncu olarak tiyatro salonu benim doğumhanem. Ben orada, sahnede doğuyorum...

BS: Anılarınızı anlattığınız *Soytariçe* adlı kitabınızın yazım süreci nasıl gelişti?

DT: Herkesin bir hikâyesi var, herkes biricik ve tektir. Benim söylemek istediğim, *Soytariçe* özelden genele gidebilecek, sanatta da sözü olan bir malzemeydi. Benim özel yaşam hikâyem. Sahnede birçok kadın kahramanın hayatını canlandırdım ve *Soytariçe* adlı kitabımda da kendi hayatımı anlamlandırma sürecimi okuyucularla paylaşmak istedim. Nihayetinde yaşamak güzel şey; onurla, sevgiyle ve huzurla... Ben bunca yıllık sanat hayatımda kendime göre anlamlı işler yapmış, mesleğini seçmiş, göreceli şekilde başarılı olmuş birisi olarak tüm bu yaşadığım olayları bir kitapta toplayayım istedim.

Bu kitabın yazarı Ragıp Ertuğrul'u kısa bir süre önce acı bir şekilde, henüz genç diyebileceğimiz bir yaşta kaybettik. *Soytariçe*'yi ben ona vermiştim. O da bana emanet ederek aramızdan ayrıldı. Ragıp'ı tanıdığımda Türkiye Eleştirmenler Derneği'nin başkanıydı. Türkiye'ye geldiğimden beri kurucusu olduğum Tiyatro AYNA'daki çalışmalarımı takip etmişti. Kitabı yazarken üç sene beraber çalıştık ve aramızda sıkı bir dostluk oluştu. Bu yolda *Soytariçe*'mle el ele yürüdüm. Bir psikiyatrste

anlatamayacağım kadar içtenlikli sohbetlerimiz, duygusal ağlama seanslarım oldu. Tabii biz bunların bazılarını kitaba koymadık. Tüyap Kitap Fuarı'nda ilk kez okuyucuyla buluştum. Tekin Yayınları tarafından 4500 tane basıldı ve bildiğim kadarıyla da şu anda baskısı tükenmiş. Bu yaşam hikâyesi sadece kitapla sınırlı kalmamalı, dizi veya film olmasını çok isterim aslında ama tiyatrosu da çok güzel olurdu.

BS: Sanat ve umut kavramları için neler söylemek istersiniz?

DT: Yaşamı taçlandırmak gerek. Her zaman umut var. Ben en umutsuz olduğum anlarda tiyatroya, *Soytariçe*'me sığındım. İç sesim de bana *“Dilek, kendine gel”* dedi hep. *“Sen böyle pılını pırtını toplayıp kaçamazsın. Sen hep göğüs gerdin. Uğraşacağın densizliklerin, düzenbazlıkların yanında bu biç. Pes etti diyecekler ve arkandan gülecekler”* sözleriyle cesaretlendirdi. Geçmişe baktığım zaman hiçbir şeyden pişman değilim. Ben bu kitabı yazdığımıza memnunum. Aşağı yukarı elli senelik bir süreçte, İstanbul'da kendisini tek başına yaratmış bir kadının birtakım umutsuzluklara nasıl ışık tutulabileceğini anlatmak istedim. Benim kendi özelimde hiçbir akademik eğitimim yok, konservatuvarlı değilim. Buna karşılık ben on altı yaşında evlenmiş, üstün zekâlı, kendi yaratım gücüyle kendisini anamlandırabilen birisiyim. Bu toplumun benden beklentilerini değil, benim bu toplumdan neleri beklediğimi söylemeye ve gerçekleştirmeye çalıştım. Hayatta seçimler ve tercihler çok önemlidir. Muhsin Ertuğrul'u seçmem, on sekiz yaşında kapısını çalıp Tepebaşı Dram Tiyatrosu denen o muhteşem yapıda sahneye çıkmam benim tercihimdi. Tiyatro, insana ait tüm zaafların kabbullenilebileceğini de gösteren bir sanat dalı. Şizofrenik bir özellik gibi görünse de çok eğlenerek ve araştırarak kurtulabileceğini gösterir insana.

BS: Konusu açılmışken birçok araştırma yazıma konu olan, Türk tiyatrosunun mabedi Tepebaşı Dram Tiyatrosu'nun binasının içini ve mimari yapısını size sormak isterim.

DT: Muhteşemdi, ahşap bir binaydı. Pırıl pırıl parkeleri vardı ama şimdiki gibi uyduruk, yürüyünce ses çıkartan parkelerden değildi. Tahtadan, çok güzel parkelerin üzerinde kırmızı halılar salon girişlerine kadar uzanmıştı. Bütün yöneticilerin odası, kütüphanesi bile vardı. Aynı zamanda opera salonu olarak da kullanılıyordu. Haftada iki gün opera oynanır, diğer günler tiyatro oyunu sahnelenirdi. Bunlar masal gibi geliyor anlatınca, değil mi? Ne yazık ki dünya değiştikçe yıkıcılığın araçları da geliyor ve yıkıcılık bir anlayış, bir felsefe haline geliyor. Bence güce tapınmanın sonucu olan bir yıkıcılıkla karşı karşıya insanoğlu. Silah ve ilaç sanayisi... Korkunç. Çünkü hem insan sağlığını hem de varlığını, insanlık kavramının sürdürülmesiyle, o mükemmel insana ulaşabilme hayalini tahrip eden güçler var. Tepebaşı Dram Tiyatrosu'nu neden yaktılar? Yaktılar çünkü çok basit, oradaki insanların sanatla pek ilgileri yoktu. O emek vermişliği anlayamıyorlardı, onlar için en kolay şey paraydı.

Bazı şeyler sanat üzerinden yapılmaya başlanıyorsa önce kitaplar yakılır zaten. Tepebaşı Dram Tiyatrosu'nu da sırf ticari bir otopark yapılabilmesi için gaddarca yaktılar. Tüm bunlara rağmen tiyatro her zaman var olmayı sürdürdü. Sadece Batılı anlamdaki tiyatroyu kastetmiyorum. Köyde meddahlar, orta oyunları, Karagöz-Hacivat gibi oyunları görebilirsiniz. Bunlar, üstelik muhalif olarak yaşamışlar. Muhalefet derken saf muhalefetten bahsediyorum. 2024 yılındaki 'muhalif' diye adlandırılan güçten bahsetmiyorum. Sanattaki muhalefet saftır, çünkü iktidar olmak için yapılmaz. İktidarın sanatçıya verebileceği bir şeyi yoktur. Beni alsanız, Topkapı Sarayı'na yerleştirderseniz ben yine bir bardak

kahve içeceğim, bir tane simit yiyeceğim, güzel reçeller hazırladıysam onları yiyeceğim, sonra okuyacağım kitaplar olacak ve senin gibi genç adamlarla söyleşiler yapacağım. Bunları hayata geçirmek için bizim illaki Topkapı Sarayı'na gitmemize gerek yok. Gösterişsiz, sade bir mekânda da oturup yapabiliriz. Burası olmazsa köylerde de yapabiliriz.

Ben hayata barışçıl bakmak gerek diye düşünüyorum. Bugün dünyada birçok yaratıcı insan hayallerini gerçekleştirmek için akla gelmeyecek yerlerde çok güzel işler yapıyorlar. Mesela Aziz Nesin'in oğlu Ali Nesin Şirince'de matematik köyü açtı ve başarı kazandı. Şu anda orada aktif bir eğitim yaşamı söz konusu. Gençler oraya giderek matematik, sanat ve felsefe öğrenip araştırmalar yapabiliyorlar. İyiye, güzele doğru barışçıl hayaller kurabiliyorlar. Sanatın bütün dalları şifadır. Tiyatro tüm bunlara ışık tutan önemli bir güç. Umutlarımıza, hayallerimize ve ütopyalarımıza sahip çıkarak onların esir alınmasına izin vermeden yaşamak çok daha anlamlı geliyor bana. Çünkü bizler ütopyalarımızın gladyatörleriyiz.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Sinema araştırmacısı Burak Süme, Dilek Türker ile röportaj sırasında. (Kaynak: Burak Süme Arşivi)

Fotoğraf II –Dilek Türker röportaj sırasında. (Kaynak: Burak Süme Arşivi)

Fotoğraf III – Dilek Türker. (Kaynak: Dilek Türker Arşivi)

HEM DİŞÇİ HEM KOLEKSİYONER: DR. ULVİ SULAOĞLU İLE KOLEKSİYONERLİK ÜZERİNE

Röportajcı: Burak Süme¹

Bilgelik, sabır ve zekâ... Dr. Ulvi Sulaoğlu'nu nasıl anlatmalı, kendisinin yaşantısını birkaç satıra nasıl sığdırmalı, bilemiyorum. Kendisi diş hekimliğinin yanı sıra yaşadığımız dönemin son koleksiyonerlerinden. Ulvi Bey'le tanışıklığımız çok eskiye dayanıyor. Feriköy Antika Pazarı'nda Türkan Şoray kartpostalları toplarken bir sahaf dostumuz tanıştırmıştı bizi. Sohbetine, anlatılarına hayran kaldım. Hazırladığı Cüneyt Arkın sergisinde büyük bir nezaket göstermiş, beni de sergiye dahil etmişti. Türk sinemasının ilk gayrimüslim kadın oyuncusu Rozali Benliyan'ın taş plağını Montevideo'dan bulup sipariş verdiğimde ilk kapısını çaldığım kişi Ulvi Bey olmuştu. Beni Beylikdüzü'ndeki ofisine davet etmişti, plağı beraber dinlemenin heyecanını yaşamıştık. Sizler için Dr. Ulvi Bey'le buluştuk ve koleksiyonerlik hakkında bir söyleşi gerçekleştirdik.

Burak Süme (BS): Aldığınız ilk ürünü hatırlıyor musunuz? Koleksiyonerliğe nasıl başladınız?

¹ Sinema araştırmacısıdır. Yazarın “Hem Dişçi Hem Koleksiyoner: Dr. Ulvi Sulaoğlu ile Koleksiyonerlik Üzerine” başlıklı röportajı *yarinin-kulturu.org/* sitesinde 1 Aralık 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

Dr. Ulvi Sulaoğlu (US): Hiç kimse koleksiyon yapayım diye bir şey satın almaz ama aldığı nesnelerin, objelerin bir araya geldiğini, toparlandığını gördükçe ne olduğunu anlamaya başlar. Detaylı bir araştırma yapmak ister. Elindeki objenin geçmişini, geleceğini, kullanım ve oluşum sürecini anlamaya ve kavramaya çalışır. Dahası, o nesnenin dönemine ait ne varsa onları bulmaya ve o nesnenin diğer nesneler arasındaki yerini ve konumunu öğrenmeye çalışır. Bunları yaptığınız zaman koleksiyoncusunuz demektir. Yoksa sadece toplayıcı olursunuz, alıp bir kenara koyarsınız ve onu orada unutursunuz. Kısaca, temin ettiğiniz objenin size mutlaka bir şeyler ifade etmesi gerekiyor, sizde onu geliştirme isteği uyandırması gerekiyor.

BS: Arşivinizde Afife Jale'den Latife Hanım'a kadın temalı birçok dergi var. Bana da kapağında Eliza Binemeciyân'ın görüldüğü *Rûbab* dergisinin 1923 tarihli bir sayısını hediye etmiş, içeriğini okumuştunuz. Osmanlı dönemine ait olan bu dergileri toplama ve arşivleme sürecinizden bahsedebilir misiniz?

US: Koleksiyon yapmaya başladıkça Osmanlıcayı, daha doğrusu Arap harfleriyle yazılan eski Türkçeyi öğrenme ihtiyacı hissettim. Sultanahmet'teki Caferağa Medresesi'nde bir hocamız vardı, ismi Eftâl Kılıç idi. 1998 yılıydı. Ücretini ödeyerek Eftâl Hoca'mızdan dersler aldım. Bu harfleri öğrenmeye başlayınca bendeki merak ve araştırma duygusu iyice arttı. Her yeni harfi öğrendikçe eski Türkçe yazıyı okuyabilmenin keyfine ulaştım. Bu bağlamda da o dönemde çıkmış olan dergi ve gazeteleri temin etmeye ve onlar hakkında bilgi sahibi olmaya başladım. Özellikle Halit Ziya Uşaklıgil, Güzide Sabri, Hüseyin Rahmi gibi edibi-yatçıların ilk dönem baskı eserlerini toplamayı ve okumayı seviyorum. Zaman geçtikçe araştırmaya başladım. "*Aaa bu kitap bende yok!*" diyerek bir sürü kitap toplamaya başladım.

Dediğim gibi, bunlar genellikle Arap harfleriyle yazılmış Türkçe eserlerdi. Nereden baksanız 700-800 tane kitabım vardır. Latin harfleriyle olanları söylemiyorum çünkü onlar sayılmayacak kadar fazla tabii ki.

BS: Başta Türkan Şoray ve Cüneyt Arkın, akabinde rahmetli Tarık Akan, Cem Karaca ve Halit Refiğ için çalışmalar hazırladınız. Türkan Şoray serginizi çok beğenmiş ve “*Benim için hazırlanan en güzel sergi, en güzel kitap oldu*” demişti. Rahmetli Cüneyt Arkın’ın da vefatından kısa bir süre önce hazırladığınız bu sergi benim de şeref madalyalarım arasında yerini alıyor. Koleksiyonumda yer alan filmlerin gazete ilanlarını sergide katılımcılara sunma imkânı ve Cüneyt Bey’le tanışma fırsatım olmuştu. Size ne kadar teşekkür etsem az. Gördüğüm üzere bu sergiler aynı zamanda yıpratıcı oluyor. Hazırlanma sürecinizle ilgili neler söylemek istersiniz?

US: Evet... Hem çok keyifli hem çok meşakkatli, çünkü benim topladıklarımı arşivlediğim güzel bir yerim yok. Genelde bunlar kağıt nesneler ve üst üste yığılmış durumdalar. Onları devamlı karıştırıp “*Aaa bu gazete kupürünü de koyayım, bu dergi kapağı da olsun sergide*” diyerek belirli bir süre geçiriyorum. O süre zarfında unuttuğum ve ilave etmek istediğim şeyler de oluyor. Lakin genel olarak ortaya güzel şeyler çıkıyor diye düşünüyorum. En güzeli Türkan Şoray için yaptığımız sergi ve o serginin kitabı oldu. Orada da bir sahaf kardeşimden, rahmetli Atilla’dan aldığım Türkan Şoray’la ilgili fotoğraf dıaları vardı. O dıalar serginin ana temasını oluşturdu. Kitapta da bunları kullandık. Bu arada özellikle artistlerle ilgili bir sergi yapıyorsam sergileri “*Artist Defteri Başrolde...*” başlığıyla sunuyorum.

Aslında toplamak insanın doğasında var. Gittiğimiz bir konserin biletini farkına bile varmadan saklıyoruz mesela. Gittiğimiz bir

ünlünün cenazesinde dağıtılan yaka kartını atamıyoruz. Bu durum da kafamızda oluşan fikirleri bir kenara yazmamıza ve otomatik olarak yeni koleksiyonlar türetmemize neden oluyor. Gördüğümüz bu koleksiyon grubu belirli bir zaman sonra bir yazıya dönüşebiliyor ve daha da ileri giderek herkesin görebileceği, duyabileceği bir sergi haline gelebiliyor. Bu da bizi mutlu ediyor. Şunu biliniz ki, biz her sergi yaptığımızda kimi zaman ne kadar eksik olduğumuzun da farkına varıyoruz. Hangi materyallerin eksik olduğunu araştırıp, yeniden yola çıkıp, falanca için masraf yapmak durumunda kalabiliyoruz.

BS: Koleksiyon parçalarınız tam olarak nelerden oluşuyor?

US: Benim koleksiyonum en ağır koleksiyonlardan birisi diyebilirim. Ben böyle tabir ediyorum. Metal biriktiren arkadaşlarım gülüyorlar bu sözüme. Ağırlıktan kastım şu: Mesela özellikle bütün millî günlerin gazeteleri bende mevcuttur. 23 Nisan, 19 Mayıs, 29 Ekim... Sergi yapabilecek kadar gazete var elimde. Ama ulu kurtarıcımız Ata'mızın ölüm günü olan 10 Kasım gazeteleri yoğunlukta. *Cumhuriyet Gazetesi*'nin 1938 yılından günümüze kadar olan tüm 10 Kasım sayıları arşivimde mevcut. 10 Kasım için bitmeyecek bir koleksiyon yapıyorum. Çünkü 10 Kasım hiç bitmeyecek. Ulu kurtarıcısının o gününü devamlı hatırlayacaktır ülkemiz. Bunun yanı sıra *Ulus*, *Kızılay*, *Son Telgraf*, *Vatan* ve *Anadolu* gazetelerinin de 10 Kasım 1938 gününden 20-21 Kasım'a kadar olan sayıları koleksiyonumdadır. 10 Kasım'la ilgili çok sergi yaptım. Film afişleri, lobi kartları, siyah beyaz fotoğraflar, plaklar, taş plaklar, eski radyolar, ciltlettiğim gazete ekleri gibi basınla alakalı çok şey topladım.

BS: Hem Beylikdüzü hem de Aksaray'da bulunan muayenehaneniz âdeta bir müze. Hastalarınıza nostalji yaşıtılıyorsunuz. Benim de bekleme odanızda radyolarla beraber en çok ilgimi çeken şey

gazete kupürlerinden hazırladığınız defterlerdi. Bunlar hakkında neler söylemek istersiniz?

US: O defterleri ben gençliğimden beri hazırlarım. Sergilerime de zaten az önce söylediğim gibi “*Artist Defteri*” adını veririm. Çoğu sergim bu defterlerden hazırlandı. Gazetelerden önemli olayları kesip, yapıştırıp bir defter haline getiriyorum. Bizim dönemin gençleri bu defterlerden hazırlardı hep. Bununla beraber muayenehanede çok önemli bir radyo koleksiyonum var. Düşünün benzer objeleri yan yana getirdiğinizdeki ahengi, görüntüyü... Hastaların ilk girişte dikkatini çekiyor. Duvarda 1927 yılına ait orijinal bir haritam da var. Bir tarafında Mehmet-çik, diğer tarafında cumhuriyeti temsil eden kadın figürü ve Atatürk’ümüzün bir fotoğrafının olduğu eski dilde yazılmış bir haritadır bu. Ayrıca raflarda oyuncak arabalar, bir tane at ve tahta kutularım da var. Gelen hastalar bekleme odasında bu objeleri gördükçe mutlu oluyorlar. Muayene sonrası bazılarıyla keyifle sohbet ediyoruz. Hastaların o objeleri gördükten sonra size karşı olan bakış açıları değişiyor. Hemen ailelerinin radyosundan, daha önceden sahip oldukları falanca oyuncak arabadan veyahut duvara asılmış bir tablonun kendi evlerinde olduğundan bahsederek sizinle dostluk kurmaya çalışıyorlar.

BS: Türkan Şoray ve Ekrem Bora’nın başrollerini paylaştığı *Soğuktu ve Yağmur Çiseliyordu* adlı filmin senaryosunda Engin Ayça şöyle bir söz kaleme almış. “*Eski eser meraklıları arasından, bilir misiniz, kötü insan çıkmaz hiç.*” Sizce de öyle mi?

US: Ben de bu söze katılıyorum. Bir toplayıcı topladığının değerini bilen insandır ve kötü olamaz. Çünkü o topladığı objenin bir gün mutlaka insanların işine yarayacağının bilincindedir. İnsanlar ondan mutlaka feyzalacaktır.

BS: Son soru olarak, bu röportajı okuyacak olan gençlerimize neler tavsiye etmek istersiniz?

US: Gençler maalesef işin kolayına kaçıyorlar. Bugün herhangi bir soruyla karşılaştıklarında telefonlarını açıp kendilerinin tabiriyle “*Google babaya soralım*” diyerek konu hakkında bilgi almaya çalışıyorlar ve ne yazık ki orada kalıyorlar. Keşke aldıkları o bilgiden sonra konunun peşine düşseler, keşke onu daha çok geliştirebilecek bir hale getirseler. Araştırdıkları konuyu sadece yüzeysel olarak öğrenip bırakıyorlar. Bu da onların fikrinde yer etmiyor. Sadece o anlık bilgiyi almış oluyorlar. Lisede bir öğretmenimiz vardı. Kitaptan kopya çeken bir arkadaşımızı yakalamıştı. Onu sırasından kaldırdı ve kitabı da koltuğunun altına koydu. Sıradan kalkarken çocuğun omzuna vurup kitabı yere düşürdü. Çocuğa döndü dedi ki, “*Bak bilgi seninle geliyor mu? Çalışsaydın eğer, kitaptaki bilgiyi öğrenmiş olsaydın, bu bilgi seninle gelecekti.*”

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I – Burak Süme, Dr. Ulvi Sulaoğlu’nun Beylikdüzü’ndeki diş muayenehanesindeki röportaj sırasında. Dr. Sulaoğlu’nun yardımcısı Armağan Toprak ile birlikte Rozali Benliyan’ın Leblebici Horhor isimli taş plağı dinleniyor.

IV. BÖLÜM

2024' TEKİ OLAYLAR

Haber Editörümüz Av. Ayşe Özge Erceiş, 2024 yılı boyunca dünyada meydana gelen olayları aylık olarak *yarininkulturu.org/* adresinde yayımlamıştır. *Bugünü Miras Edenler* sloganı doğrultusunda, 2024 yılının öne çıkan on haberini sizlerle paylaşıyoruz.

2024’TE NELER OLDU?

Av. Ayşe Özge Erceiş

2024 Uluslararası Film Festivallerinde Filistin Protestoları

2024 yılı boyunca dünya çapındaki film festivalleri, Filistin-İsrail çatışmasına dair protesto ve tartışmalarla yoğun bir gündem oluşturdu. Berlin Film Festivali’nde İsrail’e yönelik protestolar ve festivalin sosyal medya hesabının *hack*’lenmesi özellikle dikkat çekti. Cannes Film Festivali’nde, yasaklara rağmen sanatçılar Filistin’e desteklerini cesurca ifade ettiler. Venedik Film Festivali’nde, Sarah Friedland *Familiar Touch* filmiyle aldığı ödülü Filistin halkına adadı ve İsrail’in saldırılarını kınadı. Toronto Film Festivali’nde ise Filistinli yönetmenlerin filmleri yoğun ilgi gördü. Oscar ödül töreninde, *Zone of Interest* filminin yönetmeni Jonathan Glazer, Gazze’deki duruma tepki göstererek dikkatleri çekti.

Elif Şafak ve Mine Kırıkkanat Arasındaki İntihal Davası

Türk edebiyatının önemli isimlerinden Elif Şafak, Mine Kırıkkanat’ın *Bit Palas* romanında kendi eseri *Sinek Sarayı*’ndan intihal yaptığı iddiasıyla açtığı davayı kazandı. Şafak, yaptığı açıklamada Kırıkkanat’ın uzun süredir kendisine yönelik asılsız suçlamalarla uğraştığını belirtti ve bu suçlamaları “akıl dışı iftira” olarak nitelendirdi. Mahkeme sürecinde, edebiyat alanında yetersiz bilgiye sahip bir bilirkişinin atanmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirerek, kararı üst mahkemeye taşıyacağını ve Kırıkkanat’a karşı tazminat davası açacağını açıkladı.

SİYAD'ın Altın Portakal'dan Çekilme Kararı

Sinema Yazarları Derneği (SİYAD), sansür politikaları nedeniyle 2024 Antalya Altın Portakal Film Festivali'nden çekildiğini duyurdu. Dernek, özellikle geçtiğimiz yıl içinde *Kanun Hükmü* belgeselinin programdan çıkarılması gibi olaylara tepki göstererek, bu tür sansür uygulamalarının festivalin ruhuna zarar verdiğini belirtti.

Açık Radyo'ya Sansür ve Yayın Lisansının İptali

Açık Radyo, RTÜK tarafından “*Ermeni soykırımı*” ifadesinin kullanıldığı bir yayın nedeniyle defalarca ceza aldıktan sonra nihayetinde yayın lisansı iptal edildi. Radyo, bu durumu duyururken, TRT'nin eski dönemlerde yayın aksaklıkları sırasında kullandığı “necefli maşrapa” fotoğrafını kullanarak duruma dikkat çekti.

61. Antalya Altın Portakal Film Festivali

61. kez düzenlenen Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde, Binnur Kaya ve Nur Sürer en iyi kadın oyuncu ödülünü paylaşıırken, Nejat İşler en iyi erkek oyuncu seçildi. Festivalde ayrıca kadına yönelik şiddet ve *İstanbul Sözleşmesi*'nin önemi gibi toplumsal konulara vurgu yapıldı.

Afife Jale'nin Hayatının Tiyatroda Canlandırılması

Türkiye'nin sahneye çıkan ilk Müslüman kadın oyuncusu olarak bilinen Afife Jale'nin hayatı, *Afife* adlı oyunla tiyatroseverlerle buluştu. Demet Evgar'ın muhteşem performansı ile sahnelenen oyun, izleyicilere unutulmaz bir deneyim sundu.

2024 Paris Paralimpik Oyunları'nda Türkiye'nin Tarihi Başarısı

Türkiye, Paris'te düzenlenen Paralimpik Oyunları'nda toplam 28 madalya kazanarak tarihî bir başarı elde etti. Milli sporcu Aysel Önder, atletizmde dünya rekoru kırarak uluslararası alanda dikkatleri üzerine çekti.

Türkiye İş Bankası Müzesi'nin Yeniden Açılışı

Türkiye İş Bankası Müzesi, kapsamlı bir yenileme sonrasında yeni sergilerle kapılarını tekrar açtı. Müze, İş Bankası'nın 100 yıllık tarihini ve Türkiye ekonomisindeki rolünü anlatan da-imi sergiler sunmaktadır. Eminönü'ndeki tarihî binasında 2007 yılından bu yana hizmet veren müze, yenilenen sergisiyle 2024 yılında yeniden ziyaretçilerini ağırlamaya başladı. Müzenin küratörlüğünü, *Zekâ, Dikkat ve İffet – İş'in 100 Yılı* kitabının da yazarı olan Doç. Dr. Y. Doğan Çetinkaya üstlenirken, sergi tasarımı ise Pattu Mimarlık tarafından gerçekleştirilmiştir.

Yazar Mario Levi'nin Vefatı

Türk edebiyat dünyasının sevilen isimleri arasında yer alan Mario Levi, 66 yaşında vefat etti. Levi'nin eserleri, özellikle İstanbul'un tarihî ve kültürel zenginliğinden ilham alarak Türk edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur.

Şerif Gören'in Vefatı

Türk sinemasının usta yönetmenlerinden Şerif Gören, 80 yaşında hayatını kaybetti. Gören, *Yol* filmiyle uluslararası alanda büyük başarılar elde etmiş ve Türk sinemasının dünya çapında tanınmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

KATKISAĞLAYANLARIN LİSTESİ

Genel Yayın Yönetmeni: Muratcan Zorcu

Editör: Nazlı Esen Albayrak

Doç. Dr. Başak Ağın	Ayşe Özge Erceiş
Yalın Akçevin	Yıldız Tuğçe Erduran
Nazlı Esen Albayrak	İrem Ertürk
Emrah Aslan	Hüseyin Ersavaş
Orçun Aydoğdu	Ertuğrul Evis
Melissa Aykul	Mehmet Gönültaş
Ekin Bayur	Rana Gümüş
Tuba Büdüş	Hatice Nur İçen
Tamer Çerçi	Ece Özen İldem
Saro Dadyan	Alihan İlbaş
Safa Dinçer	Emir Karakaya
Hakan Dumlu	Efehan Kaya
Mehmet Durmaz	Zeynep Ezgi Kaya
Gülensu Er	Pınar Kılavuz

Alp A. Kınıklı	F. Işıl Sevimli
Hüseyin Kıyak	Burak Süme
K. Altay Kocaova	Bekir Caner Şafak
Alp Köksal	Oğul Tuna
Beste İrem Köse	Selin Topkaya
Aykut Küçük yıldız	Mustafa Türkan
Hilal Önal	Ahmet Yavuz
Erkin Öncan	Kutay Yavuz
Nur Banu Özbalta	Yunus Emre Yenen
Şerza Saka	Muratcan Zorcu

Hilmi Uran'ın Şark Raporu Yayınlandı!

Cumhuriyet tarihimizin önemli belgelerinden biri olarak düşünölen rapor, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin sosyo-ekonomik yapısını kapsamlı şekilde ele alıyor.

Macarca tercümesi yayında!

ATATÜRK VE TÜRK MİLLETİ

*“Her kelimeyi bir bir dişinle tırnağınla
Kök s kercesine söküp  ıkartacaksın
Her kelimedede bir tuğla boyu yükselecek
Her kelimedede bir kat daha artacaksın”*

Bedri Rahmi Eyüboğlu

Yarının Kültürü Kitaplığı’nın her kitabında sizleri karşılayan Manifesto “21. yüzyılın ikinci çeyreğine hazır olmamız için binmemiz gereken treni belki de çoktan kaçırdık” cümlesiyle başlıyor. Treni olmasa da otobüsü kaçırdığımız Bedri Rahmi Eyüboğlu tarafından yıllar önce söylenmişti ama yine aynı şiirde “Her kelimedede bir tuğla boyu yükselecek”sin ümidi ihmal edilmiyordu. 2024’  tamamlarken aynı zamanda yüzyılımızın ilk çeyreğini kapatıyoruz. Ama artık i imiz bir nebze ferah. yarininkulturu.org/ sitesinin yayın hayatına başladığı 2022 yılından beri geçen zaman artık yalnız akıp giden bir nehir değil... İçinde tarih var, politika var; edebiyat, sinema ve teknoloji var. Düşünce insanının dahi, ideolojik kamplaşma ortamında, herhangi bir tarafın kolayca askeri olabildiği bu zamanda  zg r düşüncenin farklı kıyılarında gezinen bir internet sitesi, her cuma yepyeni bir başlıkla  ne çıkıyor. İşte elinizde tuttuğunuz Yarının Kültürü’n n yeni cildi de tartışması tamamlanmış bir düşünce demetiyle bugünü miras edebilmeyi amaçlıyor.

D n n izlerini sürüp bugüne parlak bir ışık tutarken bugün de politik tartışmaların derinliklerine iniyoruz. Türkiye gibi bir ülkede gündemin gelip geçiciliğine kapılmadan güncel ve akılcı düşüncelere odaklanıyoruz. Bu sayfalarda belki unutulmuş bir tarihsel olayın gölgesinde günümüzü anlamlandırarak ipuçları bulacak belki de bir filmin arka planındaki felsefeyi keşfedeceksiniz.

Tartışan, anlatan ve bazen de sadece hatırlatan yazılar bir araya geldiğinde, ortaya bir yılın birikimi çıkıyor. Haftalar boyunca yazılanlar, şimdi ise bir yılın belleğini oluşturuyor. Sayfaları çevirdiğinizde yalnızca yazıları değil, Yarının Kültürü’n  keşfedeceksiniz. Çünkü bu kitap, sadece okunan değil; tartışılan, yorumlanan ve geleceğe taşınan bir arşiv...

Yılın yaşananlarını, akılda kalanlarını ve keşiflerini bir araya getiren bu derleme, bugünü miras ediyor.